

59
MARX
ENGELS
OPERE

24

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS
OPERE VOLUMUL 24

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

OPERE

EDITURA POLITICĂ

1967

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

VOLUMUL 24

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI — 1967

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz”, Berlin, 1963, completat cu unele note din ediția rusă, apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1961.

Volumul 24 al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde volumul II al „Capitalului” lui K. Marx, precum și prefețele scrise de F. Engels la edițiile I și a II-a.

Pentru noua versiune în limba română a volumului II al „Capitalului” s-a revizuit traducerea anterioară și, cu acest prilej, s-au făcut unele precizări și îndreptări. În afară de aparatul științific obișnuit, adnotări, indice de nume, indice bibliografic, indice de materii, volumul cuprinde și un scurt indice de lucrări economice citate de Marx, care există și în limba română, precum și o scurtă anexă cuprinzând citate în original.

Notele de subsol ale lui K. Marx și F. Engels sînt date cu cifre și paranteze rotunde, iar adnotările sînt date cu cifre fără paranteze. Numai unele din notele de subsol ale lui Engels sînt semnate cu inițialele *F.E.* Traducerea expresiilor străine din note este dată alături, între paranteze drepte.

Spre deosebire de notele lui K. Marx și F. Engels, notele aparținînd redacției sînt date la subsol cu asterisc și cu mențiunea *Nota red.* Traducerea expresiilor străine din text se dă tot la subsol cu asterisc și cu mențiunea *Nota trad.* În cazurile cînd unele cuvinte germane nu au putut fi traduse exact s-a dat, alături de traducere, în paranteze drepte, expresia germană.

KARL MARX

Capitalul

Critica economiei politice

Vol. II

Cartea a II-a

PROCESUL DE CIRCULAȚIE A CAPITALULUI

Editat sub redacția lui Friedrich Engels

Prefață

Pregătirea pentru tipar a cărții a doua a „Capitalului“, și anume în așa fel încît să apară, pe de o parte, ca o operă unitară și cît mai încheată, iar pe de altă parte ca o operă aparținînd exclusiv autorului, și nu celui care a editat-o, nu a fost un lucru ușor. Numărul mare de variante, în majoritate fragmente, a făcut această sarcină și mai dificilă. Un singur manuscris (manuscrisul IV), și anume partea inclusă în volumul de față, era în general pregătit pentru tipar; dar și acesta era în cea mai mare parte depășit de redactări ulterioare. Dacă, în ceea ce privește fondul, cea mai mare parte a materialului era elaborată, stilistic lucrurile stăteau cu totul altfel; materialul era expus în limbajul în care Marx obișnuia să-și facă extrasele: stil neglijent, expresii și formulări familiare, adeseori de un umor gros, termeni tehnici englezi și francezi, adesea fraze întregi și chiar pagini în englezește; ideile erau așternute pe hirtie în forma în care se conturaseră în momentul respectiv în mintea autorului. Alături de unele părți expuse pe larg, altele, la fel de importante, erau abia schițate; materialul faptic destinat exemplificărilor era adunat, dar abia dacă fusese sistematizat și cu atît mai puțin prelucrat; la sfîrșitul fiecărui capitol, nerăbdarea de a trece la cel următor îl făcea adesea pe Marx să indice doar prin cîteva fraze trunchiate dezvoltarea expunerii lăsate aici neterminată; în sfîrșit, faimosul lui scris, pe care uneori însuși autorul nu-l mai putea descifra.

M-am mărginit să reproduc manuscrisele cît mai fidel, să nu modific stilul decît acolo unde l-ar fi modificat și Marx, să nu introduc fraze explicative și intercalări decît acolo unde acest lucru era neapărat necesar și unde, în afară de aceasta, nu încăpea nici o îndoială asupra sensului. Propozițiile a căror interpretare dădea loc la o cît de mică îndoială am preferat să le reproduc cuvînt cu cuvînt. Modificările și întroducerile făcute de mine nu însumează în total nici zece pagini de tipar și privesc numai forma.

Simpla enumerare a manuscriselor lăsate de Marx pentru cartea a II-a dovedește conștiinciozitatea fără seamăn, autocritica severă cu care Marx s-a străduit să atingă cel mai înalt grad de perfecțiune în elaborarea marilor sale descoperiri economice înainte de a le publica ; o autocritică care îi dădea numai rareori posibilitatea să-și adapteze expunerea, atât ca fond cât și ca formă, orizontului său, lărgit neconținut prin noi studii. Acest material se compune din următoarele :

În primul rînd, un manuscris intitulat „Contribuții la critica economiei politice”, 1 472 de pagini în quarto, legate în 23 de caiete și scrise din august 1861 pînă în iunie 1863. El reprezintă continuarea primului caiet, apărut sub același titlu la Berlin, în 1859¹. În paginile 1—220 (caietele I—V) și apoi din nou în paginile 1 159—1 472 (caietele XIX—XXIII) sînt tratate temele studiate în cartea I a „Capitalului”, de la transformarea banilor în capital și pînă la sfîrșit ; acest manuscris reprezintă prima redactare a respectivului material. Paginile 973—1 158 (caietele XVI—XVIII) tratează despre capital și profit, rata profitului, capitalul comerțului și capitalul bănesc, deci teme care au fost dezvoltate mai tîrziu în manuscrisul pentru cartea a III-a. Dimpotrivă, temele tratate în cartea a II-a, precum și foarte multe dintre cele tratate mai tîrziu în cartea a III-a, nu au fost grupate separat. Ele sînt tratate în treacăt, mai ales în secțiunea care constituie principala parte a manuscrisului : paginile 220—972 (caietele VI—XV) — *Teorii asupra plusvalorii*. Această secțiune cuprinde un istoric critic amănunțit al punctului nodal al economiei politice, teoria plusvalorii, și dezvoltă concomitent, sub forma unei polemici cu predecesorii, majoritatea punctelor examinate ulterior, în mod special și în înlănțuirea lor logică, în manuscrisul pentru cărțile a II-a și a III-a. Îmi rezerv dreptul să public partea critică a acestui manuscris drept cartea a IV-a a „Capitalului”², după ce voi fi înlăturat numeroasele pasaje privind probleme deja epuizate în cartea a II-a și a III-a. Pe cît de valoros este acest manuscris, pe atît de puțin a putut fi folosit pentru ediția de față a cărții a II-a.

Manuscrisul care urmează în ordine cronologică este cel al cărții a III-a. A fost scris, cel puțin în cea mai mare parte, în 1864 și 1865. Abia după ce acest manuscris a fost terminat în linii generale, a început Marx să redacteze cartea I, adică volumul I, publicat în 1867. Acest manuscris al cărții a III-a îl pregătesc în prezent pentru tipar.

Din perioada care a urmat apariției cărții I există pentru cartea a II-a patru manuscrise în folio, numerotate chiar de Marx cu I—IV. Dintre acestea, manuscrisul I (150 de pagini), datînd pro-

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Circulationsprocess des Kapitals.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1885.

babul din 1865 sau 1867, reprezintă prima redactare independentă, dar mai mult sau mai puțin fragmentară, a cărții a II-a în actuala ei alcătuire. Nici din acest manuscris n-am putut utiliza nimic. Manuscrisul III constă, în parte, dintr-o culegere de citate și trimiteri la caietele de extrase ale lui Marx — a căror majoritate se referă la secțiunea întâi a cărții a II-a —, în parte, din prelucrarea anumitor puncte, în special a criticii tezelor lui A. Smith cu privire la capitalul fix și cel circulant și cu privire la sursa profitului; urmează apoi o expunere a raportului dintre rata plus-valorii și rata profitului, care își are locul în cartea a III-a. Trimiterile nu au adus decât puține lucruri noi, iar textele, atât pentru cartea a II-a cât și pentru cartea a III-a, s-au dovedit depășite de redactări ulterioare, așa că cele mai multe dintre ele au trebuit de asemenea să fie lăsate la o parte. — Manuscrisul IV este o redactare în formă definitivă pentru tipar a secțiunii întâi și a primelor capitole din secțiunea a doua a cărții a II-a și a fost utilizat la locul cuvenit. Deși s-a constatat că a fost redactat înaintea manuscrisului II, forma în care se prezintă fiind mai finită, el a putut fi totuși folosit cu succes pentru partea respectivă a cărții; a fost suficient să adaug unele pasaje din manuscrisul II. — Acest din urmă manuscris este singura redactare oarecum terminată a cărții a II-a și datează din 1870. Notele privitoare la redactarea definitivă, despre care se va vorbi mai jos, spun în mod categoric: „Se va lua ca bază cea de-a doua redactare”.

După 1870 a intervenit o nouă pauză, provocată mai ales de starea proastă a sănătății autorului. Ca de obicei, Marx a folosit acest timp pentru studiu: agronomia, relațiile agrare din America și în special din Rusia, piața financiară și sistemul bancar, în sfârșit științele naturii, geologia și fiziologia, și mai cu seamă lucrări independente în domeniul matematicilor, iată conținutul numeroaselor caiete, cu extrase, din această perioadă. La începutul anului 1877, Marx s-a simțit destul de întremat pentru a-și putea reîncepe munca propriu-zisă. Indicații și note din cele patru manuscrise menționate mai sus, datînd de la sfârșitul lunii martie 1877, au servit drept bază pentru o nouă redactare a cărții a II-a, al cărei început se află în manuscrisul V (56 de pagini în folio). Acesta cuprinde primele patru capitole și nu e decât în mică măsură redactat; unele puncte esențiale sînt tratate în note de subsol; materialul e mai mult adunat decât triat, dar acest manuscris reprezintă ultima expunere completă a acestei părți extrem de importante din secțiunea întâi. — O primă încercare de a întocmi din acest material un manuscris bun pentru tipar este manuscrisul VI (scris în perioada de după octombrie 1877 și

înainte de iulie 1878) : numai 17 pagini în quarto, cuprinzând cea mai mare parte a capitolului întâi, o a doua și ultima încercare a manuscrisului VII, de numai 7 pagini în folio, datat „2 iulie 1878”.

Se pare că în această perioadă Marx și-a dat seama că, dacă în starea sănătății sale nu va interveni o schimbare radicală, nu va reuși niciodată să termine redactarea cărților a II-a și a III-a într-o formă care să-l satisfacă. Într-adevăr, manuscrisele V—VIII poartă de foarte multe ori urmele unei lupte înverșunate împotriva bolii care îl copleșea. Partea cea mai dificilă din secțiunea întâi fusese redactată din nou în manuscrisul V ; restul secțiunii întâi și întreaga secțiune a doua (cu excepția capitolului al șaptesprezecelea) nu prezentau dificultăți teoretice de prea mare importanță ; în schimb, secțiunea a treia, reproducția și circulația capitalului social, trebuia, după părerea lui Marx, neapărat să fie prelucrată. Într-adevăr, în manuscrisul II reproducția era tratată mai întâi fără să se țină seama de circulația banilor, prin mijlocirea căreia se efectuează, iar după aceea, încă o dată, ținându-se seamă de ea. Această neconcordanță trebuia înlăturată și în general întreaga secțiune trebuia în așa fel prelucrată, încît să corespundă orizontului lărgit al autorului. Astfel a apărut manuscrisul VIII, un caiet numărînd numai 70 de pagini în quarto ; dar cît material a știut să comprime Marx în aceste cîteva pagini ne-o dovedește compararea acestui manuscris cu secțiunea a treia în forma ei tipărită minus fragmentele intercalate din manuscrisul II.

Și acest manuscris nu conține altceva decît o prelucrare preliminară a subiectului, al cărei scop era, în primul rînd, stabilirea și dezvoltarea unor puncte de vedere noi, dobîndite între timp, și care nu existau în manuscrisul II, iar punctele asupra cărora autorul nu avea nimic nou de spus erau lăsate la o parte. O parte importantă din capitolul al XVII-lea al secțiunii a II-a, care de altfel se integra într-o oarecare măsură în secțiunea a treia, a fost de asemenea înglobată și dezvoltată aici. Succesiunea logică este de multe ori întreruptă, pe alocuri expunerea prezintă lacune și în special spre sfîrșit este cu totul fragmentară. Totuși ceea ce a vrut să spună Marx este, într-un fel sau altul, exprimat aici.

Acesta e materialul pentru cartea a II-a, din care, după cum i-a spus Marx fiicei sale Eleanor scurt timp înainte de moartea sa, trebuie „să fac ceva”. Am îndeplinit această sarcină în sensul cel mai restrîns : pretutindeni unde a fost posibil, m-am limitat la o simplă alegere între diferitele redactări ; și anume, am luat întotdeauna ca bază ultima redactare existentă, pe care am comparat-o cu cele anterioare. Dificultăți reale, adică altele în afară de cele pur tehnice, am întîmpinat numai la secțiunile întâi și a treia, dar

aceste dificultăți nu au fost neînsemnate. Am căutat să le rezolv exclusiv în spiritul autorului.

Citatele din text le-am tradus, mai ales, în acele cazuri în care servesc la demonstrarea unor fapte sau acolo unde, cum era cazul cu pasajele din A. Smith, originalul este la îndemina oricui vrea să cerceteze lucrurile temeinic. Numai în capitolul al X-lea lucrul acesta nu a fost posibil, pentru că aici este criticat chiar textul englez. — La citatele din cartea I trimiterile sînt făcute la paginile din ediția a doua, ultima, care a mai apărut în timpul vieții lui Marx.

Pentru cartea a III-a, în afară de prima variantă a manuscrisului „Contribuții la critică”, de fragmentele menționate din manuscrisul III și de cîteva note scurte introduse ici-colo în caietele cu extrase, nu există decît: manuscrisul în folio din 1864—1865, pe care l-am menționat și care se prezintă într-o redactare aproape tot atît de definitivă ca și manuscrisul II din cartea a II-a, și, în sfîrșit, un caiet din 1875: raportul dintre rata plusvalorii și rata profitului, într-o expunere matematică (în ecuații). Pregătirea acestei cărți pentru tipar face progrese rapide. După cîte îmi pot da seama pînă acum, ea va prezenta mai ales dificultăți de ordin pur tehnic, cu excepția, bineînțeles, a cîtorva secțiuni foarte importante.

Aici este locul să resping o acuzație adusă lui Marx, care la început a fost răspîndită discreț doar de unele persoane, iar acum, după moartea lui, a fost proclamată ca un fapt incontestabil de socialiștii de catedră și socialiștii de stat germani și de adepții lor, și anume acuzația că Marx l-ar fi plagiat pe Rodbertus. În altă parte am spus deja ceea ce trebuia spus în această privință¹⁾, dar abia aici pot aduce dovezile hotărîtoare.

După cîte știu, această acuzație este întilnită pentru prima dată în lucrarea lui R. Meyer „Emancipationskampf des vierten Standes”, p. 43 :

„Din aceste lucrări publicate” (ale lui Rodbertus, apărute cam prin a doua jumătate a deceniului al 4-lea), „a luat Marx, după cum poate fi dovedit, cea mai mare parte a criticii sale”.

Pînă la proba contrară pot, firește, presupune că „posibilitatea de a dovedi” această afirmație se reduce la faptul că Rodbertus l-a încredințat de aceasta pe d-l Meyer. — În 1879 Rodbertus¹⁾

¹⁾ În prefața²⁾ la lucrarea lui Karl Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon”. Traducere în limba germană de E. Bernstein și K. Kautsky, Stuttgart, 1885.

însuși intră în arenă și îi scrie lui J. Zeller (în „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft”⁵, 1879, S. 219, din Tübingen), referindu-se la lucrarea sa „Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände” (1842), următoarele :

„Veți constata că acesta” (raționamentul expus acolo) „a și fost... utilizat destul de bine de Marx, bineînțeles fără ca eu să fiu citat”.

Iar Th. Kozak, editorul lui postum, îi ține isonul („Das Kapital” von Rodbertus. Berlin, 1884, Einleitung, S. XV). — În sfârșit, în „Briefe und socialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow”. editate de R. Meyer în 1881, Rodbertus spune deschis :

„Astăzi mă văd *jefuit* de Schäffle și Marx, fără ca numele meu să fie menționat”. (Scrisoarea nr. 60, p. 134.)

Iar în alt loc pretenția lui Rodbertus ia o formă mai precisă :

„În cea de-a treia scrisoare socială a mea am arătat *în esență, deopotrivă* cu Marx, dar mult mai concis și mai clar, de unde *provine plusvaloarea* capitalistului”. (Scrisoarea nr. 48, p. 111.)

Despre toate aceste acuzații de plagiat Marx nu a aflat niciodată nimic. În exemplarul său din „Emancipationskampf” nu era tăiată decât partea referitoare la Internațională ; restul foilor le-am tăiat eu însumi abia după moartea lui Marx. Revista din Tübingen nu a văzut-o niciodată la față. „Briefe etc.” către R. Meyer i-au rămas de asemenea necunoscute, iar de pasajul privitor la „jefuire” eu însumi am luat cunoștință abia în 1884, chiar prin bunăvoința d-lui dr. Meyer. În schimb, Marx cunoștea scrisoarea nr. 48 ; d-l Meyer avusese amabilitatea de a dăru originalul acestei scrisori fiicei mai mici a lui Marx. Marx, la urechile căruia ajunseseră, fără îndoială, unele zvonuri misterioase cu privire la izvoarele secrete ale criticii sale, care trebuiau căutate la Rodbertus, mi-a arătat această scrisoare, spunînd că, în sfârșit, deține o informație autentică cu privire la ceea ce pretinde Rodbertus însuși ; că dacă acesta nu susține nimic altceva, el, Marx, se declară mulțumit ; iar dacă Rodbertus socotește propria sa expunere mai concisă și mai clară, Marx, din partea lui, îi lasă și această plăcere. De fapt, el considera că prin această scrisoare a lui Rodbertus, întreaga problemă era lichidată.

Marx putea gândi cu atît mai mult astfel, cu cît, lucru pe care-l știu precis, întreaga activitate publicistică a lui Rodbertus i-a rămas complet necunoscută pînă prin 1859, cînd propria lui critică a economiei politice era gata nu numai în linii generale, dar și în amănuntele ei cele mai importante. Marx și-a început studiile economice în 1843, la Paris, aprofundîndu-i pe marii economiști en-

glezi și francezi; dintre germani nu-i cunoștea decît pe Rau și pe List, și i-a fost de ajuns. Nici Marx, nici eu nu am aflat despre existența lui Rodbertus decît în 1848, cînd a trebuit să-i criticăm, în „Neue Rheinische Zeitung”⁶, discursurile rostite ca deputat al Berlinului și activitatea sa ca ministru. Eram atît de puțin inițiați, încît i-am întreat pe deputații din Renania cine este acest Rodbertus care a devenit peste noapte ministru. Dar nici ei nu știau să ne spună nimic despre lucrările economice ale lui Rodbertus. Că, dimpotrivă, Marx știa foarte bine încă de pe atunci, fără ajutorul lui Rodbertus, nu numai de unde „provine plusvaloarea capitalistului”, dar și cum se naște ea, o dovedesc „Mizeria filozofiei”⁷, 1847, și prelegerile despre muncă salariată și capital⁸, ținute în 1847 la Bruxelles și publicate în 1849 în „Neue Rheinische Zeitung” nr. 264—269. Abia prin 1859 a aflat Marx, de la Lassalle, că există și un economist cu numele de Rodbertus și a găsit apoi la British Museum „a treia scrisoare socială” a acestuia.

Acestea sînt faptele. Cum stau însă lucrurile cu conținutul pe care Marx l-ar fi „jefuit” de la Rodbertus?

„În cea de-a treia scrisoare socială a mea — spune Rodbertus — am arătat, deopotrivă cu Marx, dar mai concis și mai clar, de unde provine plusvaloarea capitalistului”.

Prin urmare, aceasta este problema centrală: teoria plusvalorii; și, într-adevăr, nu știu ce altceva anume din opera lui Marx ar putea revendica Rodbertus ca fiind proprietatea sa. Rodbertus se declară, așadar, aici adevăratul autor al teoriei plusvalorii, de care Marx l-ar fi jefuit.

Și ce ne spune a treia scrisoare socială despre originea plusvalorii? Pur și simplu că „renta”, termen în care Rodbertus include atît renta funciară cît și profitul, nu provine dintr-un „adaos de valoare” la valoarea mărfii, ci

„dintr-o scădere de valoare pe care o suferă salariul, cu alte cuvinte din faptul că salariul nu formează decît o parte din valoarea produsului”,

și că, atunci cînd productivitatea muncii este suficient de mare,

„salariul nici nu trebuie să fie egal cu valoarea de schimb naturală a produsului muncii, pentru ca din această valoare să mai rămînă pentru înlocuirea capitalului (!) și pentru rentă”⁹.

Nu ni se spune însă ce fel de „valoare de schimb naturală” a produsului este aceea din care nu rămîne nimic pentru „înlocuirea capitalului”, adică, probabil, pentru înlocuirea materiilor prime și a uzurii uneltelor.

Din fericire, avem posibilitatea să constatăm ce impresie a făcut asupra lui Marx această descoperire epocală a lui Rodbertus. În manuscrisul „Contribuții la critică etc.” se găsește, în caietul al X-lea, p. 445 și urm., o „Digresiune. D-l Rodbertus. O nouă teorie a rentei funciare”. A treia scrisoare socială e privită aici numai sub acest aspect. Marx lichidează teoria lui Rodbertus asupra plusvalorii în general printr-o observație ironică: „D-l Rodbertus examinează în primul rînd cum stau lucrurile într-o țară în care proprietatea asupra pămîntului și proprietatea asupra capitalului nu sînt separate una de alta și ajunge la concluzia *importantă* că renta (prin care el înțelege întreaga plusvaloare) reprezintă pur și simplu munca neplătită sau cantitatea de produse în care este exprimată aceasta”¹⁰.

Omenirea capitalistă produce plusvaloare de cîteva secole, și încetul cu încetul a ajuns chiar să se gîndească de unde provine aceasta. Prima părere a fost aceea care decurge din practica comercială directă: plusvaloarea ar rezulta dintr-un adaos la valoarea produsului. Această părere a domnit în rîndul mercantiștilor, dar încă James Steuart și-a dat seama că ceea ce cîștigă unul în cadrul acestui sistem trebuie în mod necesar să piardă un altul. Totuși această părere a continuat să existe încă multă vreme, în special printre socialiști; din știința clasică ea a fost însă înlăturată de A. Smith.

În „Wealth of Nations” (book I, ch. VI), el spune:

„De îndată ce capitalul (stock) a fost acumulat în mîna particularilor, unii dintre ei îl vor utiliza, în mod firesc, punînd la muncă oameni harnici, pe care îi vor aproviziona cu materii prime și cu mijloace de subsistență în scopul de a realiza un *profit* din vînzarea produselor lor sau din ceea ce *munca acestora adaugă la valoarea materiilor prime...* Valoarea pe care lucrătorii o adaugă materialelor se descompune în acest caz în două părți, din care una plătește salariul muncitorilor, iar cealaltă *profitul patronului* asupra întregii sume avansate de el pentru materiale și salarii”¹¹.

Și ceva mai departe:

„Îndată ce pămîntul dintr-o țară oarecare a devenit proprietate privată, proprietarilor de pămînt, întocmai ca oricărui altor oameni, le place să culeagă de acolo de unde niciodată nu au semănat; și cer rentă chiar pentru produsul natural al pămîntului... Muncitorul... trebuie să *renunțe* în favoarea proprietarului la o parte din ceea ce munca sa culege sau produce. Această parte sau, ceea ce revine la același lucru, prețul acestei părți constituie *renta pămîntului*”¹².

Cu privire la acest pasaj, în manuscrisul menționat mai sus și intitulat „Contribuții la critică etc.”, la p. 253, Marx spune: „A. Smith consideră deci plusvaloarea, adică supramunca, excedentul de muncă efectuată și materializată în marfă *peste* munca

plătită, deci peste munca ce și-a primit echivalentul în salariu, drept *categoria generală*, iar profitul propriu-zis și renta funciară ca simple ramificații ale acesteia" ¹³.

Mai departe, în cartea I, cap. VIII, A. Smith spune :

„De îndată ce pământul devine proprietate privată, proprietarul funciar cere o parte din aproape toate produsele pe care muncitorul le poate produce sau culege de pe acest pământ. Renta proprietarului constituie *primul scăzământ* din *produsul muncii cheltuite pentru cultivarea pământului*. Rareori se întâmplă ca omul care ară ogorul să aibă cu ce să se întrețină până la culesul recoltei. Întreținerea îi este de obicei avansată din capitalul (stock) patronului său, fermierul, care îl utilizează și care n-ar avea interes să-l utilizeze dacă acela n-ar împărți cu el *produsul muncii* sau dacă nu i s-ar fi reconstituit capitalul său cu un profit. Acest profit constituie *al doilea scăzământ* din *produsul muncii cheltuite pentru lucrarea pământului*. Un scăzământ similar în vederea profitului se face din produsul aproape al tuturor celorlalte feluri de muncă. În toate meseriile și manufacturile, majoritatea muncitorilor are nevoie de un patron, care să avanseze materiile prime necesare muncitorilor, salariile și întreținerea lor până la terminarea lucrului. Patronul ia o parte din *produsul muncii* sau din valoarea pe care munca lor o adaugă materiilor prime și această parte constituie profitul său" ¹⁴.

Cu privire la aceasta, Marx scrie următoarele (manuscris, p. 256) : „Aici A. Smith definește, așadar, în cuvinte seci, renta funciară și profitul la capital ca simple *scăzăminte* din produsul muncitorului sau din valoarea produsului său, egale cu cantitatea de muncă adăugată de el materiilor prime. Dar, după cum a arătat însuși Smith mai înainte, acest scăzământ nu poate consta decât din acea parte de muncă pe care muncitorul o adaugă materiilor prime peste cantitatea de muncă care corespunde numai salariului ce i se plătește sau care reprezintă numai un echivalent al salariului său, deci din *supramuncă*, din partea neplătită a muncii sale" ¹⁵.

Prin urmare, încă A. Smith știa „de unde provine plusvaloarea capitalistului” și, pe deasupra, și aceea a proprietarului funciar, lucru pe care Marx l-a recunoscut cu toată sinceritatea încă din 1861, în timp ce Rodbertus și ceata lui de admiratori, răsăriți ca ciupercile după ploaia călduță de vară a socialismului de stat, par să-l fi uitat cu totul.

„Totuși — continuă Marx — plusvaloarea ca atare Smith nu a separat-o, ca o categorie aparte, de formele deosebite — profit și rentă funciară — pe care ie îmbracă ea. De aceea găsim în analiza lui, și într-o măsură și mai mare în cea a lui Ricardo, multe erori și lipsuri" ¹⁶. — Această frază este valabilă textual și pentru Rodbertus. „Renta” lui este pur și simplu suma dintre renta funciară și profit; despre renta funciară el formulează o teorie cu totul falsă, iar profitul îl preia fără nici un discernă-

mînt, așa cum îl găsește la predecesorii săi. — La Marx, dimpotrivă, plusvaloarea este *forma generală* a sumei valorii pe care proprietarii mijloacelor de producție și-o însușesc fără nici un echivalent, formă care se scindează, după anumite legi, cu totul speciale, descoperite pentru prima oară de Marx, în două forme distincte, *transformate*: profitul și renta funciară. Aceste legi sînt dezvoltate în cartea a III-a; abia aici se va vedea de cîte verigi intermediare e nevoie pentru a ajunge de la înțelegerea plusvalorii în general la înțelegerea transformării ei în profit și rentă funciară, deci la înțelegerea legilor repartizării plusvalorii în cadrul clasei capitaliștilor.

Ricardo face un însemnat pas înainte față de A. Smith. El își întemeiază concepția despre plusvaloare pe o nouă teorie a valorii, care, ce-i drept, exista în germene și la A. Smith, dar pe care acesta a uitat aproape întotdeauna s-o aplice; această teorie a devenit punctul de plecare al întregii științe economice de mai târziu. Din determinarea valorii mărfurilor prin cantitatea de muncă realizată în mărfuri, el deduce repartizarea între muncitori și capitaliști a cantității de valoare, adăugată materiilor prime prin muncă, scindarea ei în salariu și profit (adică, în cazul de față, plusvaloare). El demonstrează că valoarea mărfurilor rămîne aceeași, oricum s-ar schimba raportul dintre aceste două părți — o lege de la care nu admite decît rare excepții. Ricardo stabilește chiar unele legi fundamentale, e drept că într-o formulare prea generală (Marx, „Capitalul”, I, cap. XV, A¹⁷), în ceea ce privește raportul reciproc dintre salariu și plusvaloare (în forma ei de profit) și demonstrează că renta funciară este un excedent peste profit, care apare în anumite împrejurări. — În nici unul din aceste puncte Rodbertus nu a mers mai departe decît Ricardo. Contradicțiile interne ale teoriei lui Ricardo, care au provocat dispariția școlii acestuia, sau i-au rămas cu totul necunoscute lui Rodbertus, sau l-au dus („Zur Erkenntniss etc.”, S. 130) doar la deziderate utopice în loc de soluții economice.

Dar teoria lui Ricardo despre valoare și plusvaloare nu a avut nevoie să aștepte lucrarea „Zur Erkenntniss etc.” a lui Rodbertus pentru a fi valorificată din punct de vedere socialist. La pagina 609 a volumului întii din „Capitalul” (ediția a 2-a)¹⁸ este citată expresia: „The possessors of surplus produce or capital” *, luată din lucrarea „The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell”, London, 1821. În această lucrare, a cărei importanță ar fi trebuit să fie remarcată de la sim-

* „Posesorii de plusprodus sau capital”. — Nota trad.

pla citire a expresiei „surplus produce or capital” și care este un pamflet de 40 de pagini, scos la lumina zilei, din uitarea în care fusese lăsat, de Marx, se spune :

„Oricît i-ar reveni capitalistului” { din punctul de vedere al capitalistului } „el nu-și poate însuși decît supramunca (surplus labour) muncitorului, căci muncitorul trebuie să trăiască” (p. 23).

Însă cum trăiește muncitorul și cât de mare poate fi deci supramunca însușită de capitalist este o problemă foarte relativă.

„Dacă valoarea capitalului nu scade în aceeași proporție în care crește masa sa, capitalistul îi va stoarce muncitorului produsul fiecărei ore de muncă peste minimul care îi e necesar muncitorului pentru ca să poată trăi... Capitalistul poate să-i spună în cele din urmă muncitorului : nu mai mînca pîine, căci se poate trăi și cu sfeclă și cartofi ; atît de departe am ajuns” (p. 23, 24). „Dacă muncitorul poate fi adus în situația de a se hrăni cu cartofi în loc de pîine, este incontestabil adevărat că se poate scoate mai mult din munca lui ; cu alte cuvinte, dacă, pentru a se hrăni cu pîine, el era nevoit să *cheltuiască*, pentru întreținerea sa și a familiei sale, *munca zilelor de luni și de marți*, în cazul cînd se hrănește cu cartofi nu va primi pentru el decît *jumătatea zilei de luni*, iar cealaltă jumătate a zilei de luni și întreaga zi de marți vor rămîne disponibile fie în folosul statului, fie în folosul capitalistului” (p. 26). „Este incontestabil (it is admitted) că dobînzile plătite capitaliștilor, fie sub formă de rentă, de dobîndă la capitalul împrumutat, fie sub formă de profit al întreprinzătorului, sînt plătite din munca altora” (p. 23).

Avem aici exact „rentă” lui Rodbertus, numai că în loc de „rentă” i se spune : dobînzii.

În legătură cu aceasta, Marx remarcă următoarele (manuscrisul „Zur Kritik etc.”, p. 852) : „Acest pamflet aproape necunoscut, apărut în perioada în care «formidabilul cîrpaci» MacCulloch¹⁹ începuse să stîrnească vîlvă, reprezintă un considerabil pas înainte față de Ricardo. El definește plusvaloarea sau «profitul», cum îi spune Ricardo (de multe ori și plusprodus, surplus produce), sau interes *, cum îi spune autorul pamfletului, de-a dreptul ca surplus labour, supramuncă, adică munca pe care muncitorul o prestează gratuit, o prestează peste cantitatea de muncă prin intermediul căreia este înlocuită valoarea forței sale de muncă, adică prin intermediul căreia se produce un echivalent pentru salariul său. Pe cît de important era ca valoarea să fie redusă la muncă, pe atît de important era și ca plusvaloarea (surplus value), reprezentată într-un plusprodus (surplus produce), să fie redusă la supramuncă (surplus labour). De fapt, acest lucru a fost formulat deja de A. Smith și constituie unul dintre principalele momente ale expunerii lui Ricardo. Dar aceștia nu-l formu-

* — dobîndă. — Nota trad.

lează și nu-l fixează nicăieri în această formă absolută" ²⁰. Și mai departe, la pagina 859 a manuscrisului, se spune : „De altfel, autorul rămâne prizonierul categoriilor economice așa cum le-a găsit la predecesorii săi. După cum la Ricardo confuzia dintre plusvaloare și profit duce la contradicții neplăcute, tot așa și la el faptul că dă plusvalorii numele de dobândă la capital dă naștere la asemenea contradicții. E drept că în această privință el e superior lui Ricardo, în primul rînd pentru că reduce orice plusvaloare la supramuncă, și, în al doilea rînd, chiar dacă dă plusvalorii numele de dobândă la capital, el subliniază în același timp că prin *interest of capital* * înțelege forma generală a supra-muncii, spre deosebire de formele ei speciale : rentă, dobândă și profitul întreprinzătorului. Dar el ia denumirea uneia din aceste forme speciale, dobândă, drept denumire generală. Și acest simplu fapt e suficient pentru a cădea din nou în jargonul economic” (în manuscris e folosit cuvîntul „slang”) ²¹.

Acest din urmă pasaj i se potrivește ca o mînușă lui Rodbertus al nostru. Și Rodbertus este prizonierul categoriilor economice așa cum le-a găsit la predecesorii săi. Și el dă plusvalorii numele uneia dintre formele ei derivate transformate, nume pe care îl mai întrebunțează pe deasupra și în mod cu totul imprecis : rentă. Rezultatul acestor două greșeli este că autorul lor se întoarce la jargonul economic, că, realizînd un progres față de Ricardo, el nu merge cu critica lui mai departe, ci se lasă ademnit să facă din teoria lui, abia embrionară, baza unei utopii, cu care, ca întotdeauna, vine prea tirziu. Pamfletul, apărut în 1821, anticipează complet „renta” lui Rodbertus din 1842.

Pamfletul nostru nu este decît avanpostul cel mai înaintat al unei vaste literaturi, care, în deceniul al 3-lea, folosește teoria lui Ricardo a valorii și plusvalorii în interesul proletariatului și împotriva producției capitaliste și combate burghezia cu propriile ei arme. Întregul comunism al lui Owen se întemeiază, în ceea ce privește latura sa economică polemică, pe Ricardo. Tot pe Ricardo se întemeiază și o serie întreagă de alți autori, dintre care Marx citează, încă în 1847, numai pe cîțiva în polemica lui împotriva lui Proudhon („*Misère de la Philosophie*”, p. 49 ²²) : Edmonds, Thompson, Hodgskin etc. etc., „și încă patru pagini de etcaetera”. Din acest noian de lucrări iau la întîmplare una : „*An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness*”, by William Thompson ; a new edition, London 1850. Această lucrare, scrisă în 1822, a apărut pen-

* — dobînda la capital. — *Nota trad.*

tru prima oară în 1824. Și aici avuția pe care și-o însușesc clasele neproductive este definită pretutindeni drept un scăzământ din produsul muncitorului, și încă în termeni destul de vehemenți.

„Tendința continuă a ceea ce noi numim societate a fost ca, prin înșelăciune sau persuasiune, prin intimidare sau constringere să-l facă pe muncitorul productiv să muncească în schimbul unei părți cit mai mici posibile din produsul propriei sale munci” (p. 28). „De ce să nu primească muncitorul absolut întregul produs al muncii sale?” (p. 32). „Această compensație pe care capitaliștii i-o smulg muncitorului productiv sub numele de rentă funciară sau de profit, ei o cer în schimbul folosirii pământului sau a altor obiecte... Din moment ce toate materialele fizice asupra cărora sau cu ajutorul cărora muncitorul productiv, care nu posedă nimic altceva decît capacitatea sa de a produce, își poate valorifica această capacitate a sa se află în posesia altor persoane ale caror interese sînt opuse intereselor muncitorului și al căror consimțămînt constituie premisa activității acestuia, nu depinde oare și nu trebuie să depindă de bunăvoința acestor capitaliști ce *parte anume din roadele propriei sale munci* îi vor atribui ei muncitorului ca o compensație pentru această muncă?” (p. 125) „...în raport cu mărirea *produsului reținut*, indiferent dacă numim impozit, profit sau furt... aceste părți reținute din produs” (p. 126) etc.

Mărturisesc că scriu aceste rînduri nu fără un oarecare sentiment de rușine. Că literatura anticapitalistă engleză din deceniile al 3-lea și al 4-lea e complet necunoscută în Germania, cu toate că încă în „*Misère de la Philosophie*” Marx a atras direct atenția asupra ei, iar în volumul întîi al „*Capitalului*” a citat în repetate rînduri unele lucrări — ca, de pildă, pamfletul din 1821, sau pe Ravenstone, Hodgskin etc. —, mai treacă-meargă. Dar faptul că nu numai literatus vulgaris *, „care într-adevăr n-a învățat nimic” și care se agață cu deznădejde de poalele surtucului lui Rodbertus, dar și onoratul domn profesor **, „care se umflă în pene cu erudiția lui”, a uitat în așa măsură economia politică clasică pe care a învățat-o, încît vine să-i reproșeze lui Marx cu toată seriozitatea că l-a plagiat pe Rodbertus în probleme care pot fi citite încă la A. Smith și la Ricardo, faptul acesta dovedește ce grad de decădere a atins astăzi economia politică oficială.

Dar atunci ce lucruri noi a spus Marx în legătură cu plusvaloarea? Cum se face că teoria plusvalorii a lui Marx a avut, în toate țările civilizate, efectul unui trăsnet căzut din senin, în timp ce teoriile tuturor predecesorilor săi socialiști, inclusiv Rodbertus, s-au spulberat fără să lase vreo urmă?

Istoria chimiei ne poate lămuri acest lucru printr-un exemplu.

Se știe că încă pe la sfîrșitul secolului trecut mai domina teoria flogistică, potrivit căreia esența oricărei arderi constă în fap-

* — scriitor vulgar (este vorba de R. Meyer). — *Nota trad.*

** Engels se referă la A. Wagner. — *Nota trad.*

tul că din corpul care arde se separă un alt corp, ipotetic, un combustibil absolut, care a fost denumit flogistic. Această teorie era suficientă pentru a explica majoritatea fenomenelor chimice cunoscute pe atunci, deși în unele cazuri o făcea nu fără a forța lucrurile. Iată însă că în 1774 Priestley a obținut o varietate de aer

„pe care l-a găsit atât de curat sau atât de liber de flogistic, încît, în comparație cu el, aerul obișnuit părea viciat”.

El l-a denumit aer deflogisticat. Scurt timp după aceea, în Suedia, Scheele obține aceeași varietate de aer și dovedește existența lui în atmosferă. El mai constată că acest aer dispăre atunci cînd un corp e ars în el sau în aer obișnuit, așa că-l denumește aer de foc [Feuerluft].

„Din aceste date el a tras concluzia că ceea ce rezultă din combinarea flogisticului cu unul din elementele aerului” { deci la ardere } „nu este altceva decît focul sau căldura, care se degajă prin sticlă”²⁾.

Priestley și Scheele obținuseră oxigenul, dar nu știau peste ce anume au dat. Ei „rămăseseră prizonieri ai categoriilor” flogistice „așa cum le-au găsit la predecesorii lor”. În mințile lor, elementul care avea să răstoarne întreaga concepție flogistică și să revoluționeze chimia nu folosea la nimic. Dar scurt timp după aceea, Priestley a comunicat descoperirea lui, la Paris, lui Lavoisier, care a început să cerceteze atunci, în lumina acestui fapt nou, întreaga chimie flogistică. El a stabilit mai întîi că noua varietate de aer este un element chimic nou, că la ardere nu misteriosul flogistic *părăsește* corpul care arde, ci că acest element nou *se combină* cu corpul, punînd astfel pentru prima oară pe picioare întreaga chimie, care în forma ei flogistică stătuse cu capul în jos. Și chiar dacă Lavoisier nu ar fi obținut oxigenul concomitent cu ceilalți și independent de ei, cum a susținut mai tîrziu, totuși el rămîne *descoperitorul* propriu-zis al oxigenului, spre deosebire de ceilalți doi, care nu au făcut decît *să-l obțină*, fără să bănuiască măcar ce anume au obținut.

În ceea ce privește teoria plusvalorii, între Marx și predecesorii săi raportul este același ca între Lavoisier și Priestley și Scheele. *Existența* acelei părți din valoarea produsului, pe care o numim acum plusvaloare, a fost stabilită mult timp înainte de Marx; ba s-a și arătat, în mod mai mult sau mai puțin clar, din ce constă ea, și anume din produsul acelei munci pentru care cel ce și-o însușește nu a plătit nici un echivalent. Mai departe nu a ajuns însă nimeni. Unii — economiștii clasici burghezi — au

²⁾ Roscoe-Schorlemmer. „Ausführliches Lehrbuch der Chemie”. Braunschweig, 1877, I, p. 13, 18.

cercetat cel mult proporția în care produsul muncii este împărțit între muncitor și posesorul mijloacelor de producție. Ceilalți — socialiștii — au considerat această împărțire inechitabilă și au căutat mijloace utopice cu ajutorul cărora să înlăture această inechitate. Atît unii cît și ceilalți au rămas însă prizonieri ai categoriilor economice, așa cum le-au găsit la predecesorii lor.

Atunci a intervenit Marx. Și anume în opoziție directă cu toți predecesorii săi. Acolo unde aceștia văzuseră o *soluție*, el nu a văzut decît o *problemă*. El a văzut că aici nu era vorba nici de aer deflogisticat, nici de aer de foc, ci de oxigen, că nu era vorba de o simplă constatare a unui fapt economic sau de un conflict între acest fapt și justiția eternă și morala adevărată, ci de un fapt care era destinat să revoluționeze întreaga economie politică și care oferea aceluia care știa s-o minuiască cheia pentru înțelegerea întregii producții capitaliste. Pornind de la acest fapt, el a cercetat toate categoriile existente înainte, așa cum Lavoisier, pornind de la descoperirea oxigenului, a cercetat categoriile existente ale chimiei flogistice. Pentru a afla ce este plusvaloarea, el trebuia să știe ce este valoarea. În primul rînd trebuia supusă criticii însăși teoria valorii a lui Ricardo. Marx a cercetat, așadar, munca în calitatea ei de creatoare de valoare și a stabilit pentru prima dată care muncă anume creează valoare, cum și de ce, a stabilit că, în general, valoarea nu este altceva decît munca de acest fel cristalizată — un punct pe care Rodbertus nu l-a înțeles pînă la sfîrșitul zilelor sale. Marx a analizat apoi raportul dintre marfă și bani și a arătat cum și de ce marfa, datorită însușirii ei inerente de a fi valoare, și schimbul de mărfuri trebuie să genereze contradicția dintre marfă și bani; teoria lui a banilor, pe care el o întemeiază pe această contradicție, constituie prima teorie completă a banilor și este acceptată în prezent în mod tacit de toată lumea. El a cercetat transformarea banilor în capital și a dovedit că ea se bazează pe cumpărarea și vînzarea forței de muncă. Punînd în locul muncii forța de muncă, însușirea ei de a crea valoare, el a rezolvat dintr-o dată una din dificultățile care duseseră la prăbușirea școlii lui Ricardo: imposibilitatea de a pune de acord schimbul reciproc dintre capital și muncă cu legea lui Ricardo despre determinarea valorii prin muncă. Numai după ce a stabilit împărțirea capitalului în capital constant și capital variabil, Marx a putut să înfățișeze și deci să explice pînă în cele mai mici amănunte adevărata desfășurare a procesului de formare a plusvalorii, ceea ce nici unul dintre predecesorii săi nu reușise să facă. El a stabilit astfel o diferențiere înăuntrul capitalului însuși, diferențiere cu care nici Rodbertus, nici economiștii bur-

ghezi nu au fost în stare să o scoată la capăt, dar care oferea cheia pentru rezolvarea celor mai complicate probleme economice, lucru pe care îl dovedește din plin această carte a II-a și, într-un mod și mai strălucit, după cum vom vedea, cartea a III-a. Apoi, cercetînd însăși plusvaloarea, el a descoperit cele două forme ale ei — plusvaloarea absolută și plusvaloarea relativă — și a arătat rolurile diferite, dar hotărîtoare în ambele cazuri, pe care ele l-au jucat în dezvoltarea istorică a producției capitaliste. Întemeindu-se pe teoria plusvalorii, el a dezvoltat prima teorie rațională a salariului, existentă acum, și a formulat pentru prima oară trăsăturile fundamentale ale istoriei acumulării capitaliste, expunînd și tendințele istorice ale acestei acumulări.

Dar Rodbertus? După ce a citit toate acestea, el le consideră — ca orice economist tendențios! — drept un „atentat împotriva societății”²³; găsește că el însuși a expus mult mai concis și mai clar de unde provine plusvaloarea și că, în sfîrșit, deși toate acestea sînt valabile pentru „forma actuală a capitalului”, cu alte cuvinte a capitalului așa cum există istoricește, nu se aplică însă „noțiunii de capital”, adică ideii utopice pe care și-a făurit-o d-l Rodbertus despre capital. Exact ca bătrînul Priestley, care a crezut orbește pînă la sfîrșitul zilelor sale în existența flogisticului și n-a vrut să știe nimic despre oxigen. Numai că Priestley a fost într-adevăr primul care a obținut oxigenul, în timp ce Rodbertus, cu plusvaloarea sau mai exact cu „renta” sa, n-a făcut decît să descopere din nou un loc comun, iar Marx, spre deosebire de Lavoisier, nu a susținut că ar fi fost primul care a descoperit *faptul* existenței plusvalorii.

Tot ceea ce a mai realizat Rodbertus în materie de economie este cam de același nivel. Marx a criticat, între altele, neintenționat, în „Misère de la Philosophie”, felul în care Rodbertus a transformat plusvaloarea într-o utopie; ceea ce ar mai fi fost de adăugat în această privință am spus eu însumi în prefața²⁴ la traducerea germană a acestei lucrări. Explicația pe care Rodbertus o dă crizelor comerciale, pe care le consideră un rezultat al subconsumului clasei muncitoare, există deja în lucrarea lui Sismondi „Nouveaux Principes de l'Économie Politique”, liv. IV, ch. IV³⁾. Cu singura deosebire că Sismondi avea în vedere întotdeauna piața mondială, în timp ce orizontul lui Rodbertus nu depășește grani-

³⁾ „Astfel, în urma concentrării avuțiilor în mina unui mic număr de proprietari, piața internă se restrînge din ce în ce mai mult, iar industria este tot mai mult silită să caute desfacere pe piețele externe, unde o așteaptă zguduiri și mai mari” (și anume criza din 1817, care este descrisă imediat după această frază). „Nouv. Princ.” ed. 1819, I, p. 336.

țele Prusiei. Speculațiile lui în problema dacă salariul provine din capital sau din venit țin de domeniul scolasticii și au fost definitiv rezolvate în secțiunea a treia din această carte, a doua, a „Capitalului”. Teoria rentei a lui Rodbertus a rămas proprietatea lui exclusivă și poate dormi în liniște pînă la apariția manuscrisului²⁵ în care Marx o critică. În sfîrșit, proiectele lui de emancipare a proprietății funciare vechi prusiene de sub jugul capitalului sînt și ele total utopice; ele evită singura problemă practică ce se impune aici, și anume: cum poate iuncherul prusian să încaseze 20 000 de mărci an de an și să cheltuiască 30 000 fără ca totuși să facă datorii?

Școala lui Ricardo a eșuat în jurul anului 1830 din cauza plusvalorii. Ceea ce ea n-a putut să rezolve a rămas cu atît mai mult de nerezolvat pentru succesoarea ei, economia politică vulgară. Cele două puncte care au făcut-o să eșueze sînt următoarele:

Primul. Munca este măsura valorii. Dar, în schimbul dintre capital și muncă, munca vie are o valoare mai mică decît munca materializată contra căreia e schimbată. Salariul, valoarea unei anumite cantități de muncă vie, este întotdeauna mai mic decît valoarea produsului creat de însăși această cantitate de muncă vie sau în care această muncă se exprimă. Formulată astfel, problema este într-adevăr de nerezolvat. Marx a pus cum trebuie această problemă și, astfel, a găsit și răspunsul. Nu munca este aceea care are valoare. Nici ca activitate care creează valoare ea nu poate avea o valoare specială, așa cum greutatea nu poate avea o greutate specială, cum căldura nu poate avea o temperatură specială și cum electricitatea nu poate avea o intensitate a curentului specială. Nu munca este cumpărată și vîndută ca o marfă, ci *forța* de muncă. De îndată ce forța de muncă devine marfă, valoarea ei este măsurată cu munca încorporată în ea ca produs social și această valoare este egală cu munca socialmente necesară pentru producerea și reproducerea ei. Așadar, cumpărarea și vînzarea forței de muncă pe baza acestei valori a ei nu contrazice nicidecum legea economică a valorii.

Al doilea. Potrivit legii valorii a lui Ricardo, două capitaluri care folosesc aceeași cantitate de muncă vie și plătesc pentru ea același preț produc în perioade de timp egale — presupunînd că toate celelalte condiții sînt egale — produse de aceeași valoare și, de asemenea, o plusvaloare sau un profit de aceeași mărime. Dacă aceste capitaluri folosesc însă cantități inegale de muncă vie, ele nu pot produce plusvaloare sau, cum spun ricardienii, profit de aceeași mărime. În realitate însă se întîmplă exact con-

trariul. Două capitaluri efectiv egale, indiferent cât de multă sau cât de puțină muncă vie folosesc, produc în perioade de timp egale profituri în medie egale. Prin urmare, aici este o contradicție evidentă a legii valorii, pe care a observat-o chiar Ricardo, dar care nu a putut fi rezolvată nici de școala lui. Nici Rodbertus nu a putut trece cu vederea această contradicție; dar, în loc s-o rezolve, el a transformat-o într-unul dintre punctele de plecare ale utopiei sale. („Zur Erkenntniss“, p. 131.) Această contradicție a fost rezolvată de Marx încă în manuscrisul „Zur Kritik“²⁶; în conformitate cu planul „Capitalului“, rezolvarea va fi inclusă în cartea a III-a²⁷, pînă la a cărei apariție vor mai trece luni de zile. Economisților care vor să descopere în Rodbertus izvorul secret al teoriilor lui Marx și un precursor superior li se oferă, așadar, aici prilejul să arate ce este în stare să ofere economia politică a lui Rodbertus. Dacă ei vor demonstra cum poate și trebuie să se formeze o rată medie egală a profitului nu numai fără violarea legii valorii, ci, dimpotrivă, pe baza ei, vom sta de vorbă mai departe. Dar pînă atunci ar face bine să se grăbească. Strălucitele analize din această carte a II-a și rezultatele lor cu totul noi, obținute în domenii aproape necunoscute pînă în prezent, nu constituie decît o introducere la cartea a III-a, care cuprinde concluziile finale ale analizei procesului social de reproducție pe baze capitaliste, făcută de Marx. După apariția cărții a III-a se va vorbi mult mai puțin despre un economist pe nume Rodbertus.

După cum mi-a spus Marx în mai multe rînduri, cartea a doua și a treia ale „Capitalului“ urmau să fie dedicate soției sale.

Londra, în ziua aniversării nașterii lui Marx, 5 mai 1885.

Friedrich Engels

[Prefată la ediția a doua²⁸]

Această a doua ediție este, în general, o retipărire fidelă a primei ediții. Greșelile de tipar au fost corectate, unele neglijențe de ordin stilistic au fost înlăturate, unele pasaje scurte, care nu conțineau decît repetări, au fost scoase.

Cartea a treia, care a prezentat dificultăți cu totul neașteptate, este și ea aproape gata în manuscris. Dacă sănătatea îmi va permite, tipărirea va putea începe chiar în toamna aceasta.

Londra, 15 iulie 1893.

F. Engels

Pentru a avea mai lesne o privire de ansamblu, dăm mai jos o scurtă clasificare a pasajelor luate din manuscrisele II—VIII.

Secțiunea întâi

P. 31—32 din manuscrisul II. — P. 32—42 din manuscrisul VII. — P. 42—46 din manuscrisul VI. — P. 46—124 din manuscrisul V. — P. 124—128, o notă găsită printre extrasele făcute din cărți. — De la p. 129 pînă la sfîrșitul secțiunii textul este luat din manuscrisul IV ; totuși între p. 137—139 s-a introdus un pasaj din manuscrisul VIII ; p. 142 și 149, note din manuscrisul II.

Secțiunea a doua

Începutul, p. 161—171, reprezintă sfîrșitul manuscrisului IV. — De aici pînă la sfîrșitul secțiunii, p. 171—365, tot textul este luat din manuscrisul II.

Secțiunea a treia

Cap. 18 : (p. 366—374) din manuscrisul II.

Cap. 19 : *I* și *II* (p. 375—406) din manuscrisul VIII. — *III* (p. 406—408) din manuscrisul II.

Cap. 20 : *I* (p. 409—412) din manuscrisul II, numai ultimul paragraf este luat din manuscrisul VIII.

II (p. 412—415) în principal din manuscrisul II.

III, IV, V (p. 415—441) din manuscrisul VIII.

VI, VII, VIII, IX (p. 441—457) din manuscrisul II.

X, XI, XII (p. 457—503) din manuscrisul VIII.

XIII (p. 503—511) din manuscrisul II.

Cap. 21 (p. 512—547) este luat integral din manuscrisul VIII.

CARTEA A DOUA

**Procesul de circulație
a capitalului**

Secțiunea întâi
**METAMORFOZELE CAPITALULUI
 ȘI CIRCUITUL LOR**

Capitolul întâi
Circuitul capitalului bănesc

Procesul circuitului¹⁾ capitalului trece prin trei stadii, care, potrivit celor expuse în volumul întâi, formează următoarea succesiune :

Stadiul întâi : capitalistul apare pe piața de mărfuri și pe piața muncii în calitate de cumpărător ; banii săi sînt transformați în marfă, sau parcurge actul de circulație B — M.

Stadiul al doilea : consumarea productivă de către capitalist a mărfurilor cumpărate. El acționează ca producător de mărfuri capitalist ; capitalul său parcurge procesul de producție. Rezultatul este o marfă de o valoare mai mare decît valoarea elementelor ei de producție.

Stadiul al treilea : capitalistul se întoarce pe piață în calitate de vânzător ; marfa sa se transformă în bani, adică parcurge actul de circulație M — B.

Formula circuitului capitalului bănesc este deci B — M ... P ... M' — B', punctele indicînd că procesul de circulație este întrerupt, iar M' și B' nu sînt decît M și B sporite prin plus-valoare.

Stadiul întâi și al treilea au fost analizate în cartea întâi numai în măsura în care acest lucru a fost necesar pentru înțelegerea stadiului al doilea, adică a procesului de producție a capitalului. De aceea diferitele forme pe care le ia capitalul în diferitele lui stadii și pe care le îmbracă și le leapădă pe rînd atunci cînd își repetă circuitul nu au fost examinate. Ele formează acum obiectul imediat al cercetării noastre.

Pentru a înțelege aceste forme în starea lor pură, trebuie mai întâi să facem abstracție de toate momentele care nu au nimic comun cu alternarea formelor și cu constituirea lor ca atare. De aceea vom presupune aici nu numai că mărfurile se vînd la va-

¹⁾ Din manuscrisul II.

lorile lor, ci și că aceasta se produce în împrejurări invariabile. Prin urmare se va face abstracție și de schimbările valorii care pot interveni în cursul procesului circuitului.

I. Stadiul întâi. $B - M^2$)

$B - M$ reprezintă transformarea unei sume de bani într-o sumă de mărfuri; pentru cumpărător — transformarea banilor săi în marfă, pentru vânzător — transformarea mărfurilor lor în bani. Ceea ce face ca acest act de circulație generală a mărfurilor să fie în același timp o secțiune, determinată funcțional, din circuitul independent al unui capital individual nu este în primul rând forma, ci conținutul material al acestui act, caracterul specific de întrebuițare a mărfurilor care își schimbă locul cu banii. Acestea sînt, pe de o parte, mijloace de producție, pe de altă parte forță de muncă, factori materiali și personali ai producției de mărfuri, a căror factură deosebită trebuie, firește, să corespundă felului de articole care urmează să fie produs. Dacă însemnăm forța de muncă cu F , iar mijloacele de producție cu M_p , suma de mărfuri care urmează să fie cumpărate este $M = F + M_p$, sau, mai scurt, $M < \overset{F}{M_p}$. Privit din punctul de vedere al conținutului său, actul $B - M$ se prezintă deci ca $B - M < \overset{F}{M_p}$, adică $B - M$ se divide în $B - F$ și $B - M_p$; suma de bani B se divide în două părți, dintre care una cumpără forță de muncă și cealaltă mijloace de producție. Aceste două serii de cumpărări au loc pe piețe cu totul diferite, și anume una pe piața de mărfuri propriu-zisă, cealaltă pe piața muncii.

În afară de această diviziune calitativă a sumei de mărfuri în care se transformă B , formula $B - M < \overset{F}{M_p}$ mai reprezintă și un raport cantitativ extrem de caracteristic.

Știm că valoarea, respectiv prețul forței de muncă, este plătită proprietarului acesteia, care o vinde ca marfă, sub formă de salariu, adică ca preț al unei cantități de muncă ce conține și supramuncă; așa, de pildă, dacă valoarea pe o zi a forței de muncă este egală cu 3 mărci, cu produsul unei munci de cinci ore, în contractul dintre cumpărător și vânzător această sumă figurează ca preț sau salariu al unei munci, să zicem, de zece ore. Dacă un asemenea contract a fost încheiat, de pildă, cu 50 de muncitori, ei trebuie să livreze cu toții cumpărătorului în cursul unei zile, în total, 500 de ore de muncă, dintre care jumătate, 250 de ore

²) De aici textul este luat din manuscrisul VII, început la 2 iulie 1878.

de muncă = 25 de zile de muncă de cîte zece ore, reprezintă numai supramuncă. Cantitatea și volumul mijloacelor de producție care urmează să fie cumpărate trebuie să fie suficiente pentru întrebuințarea acestei mase de muncă.

Prin urmare, $B - M < \frac{F}{M_p}$ exprimă nu numai un raport calitativ, care reprezintă transformarea unei anumite sume de bani, de pildă 422 l. st., în mijloace de producție și în forță de muncă care își corespund reciproc, ci și un raport cantitativ între partea de bani investită în forța de muncă F și partea de bani investită în mijloacele de producție M_p , un raport care din capul locului este determinat de cantitatea de supramuncă, de muncă excedentară, care urmează să fie cheltuită de un număr determinat de muncitori.

Prin urmare, dacă, de pildă, într-o filatură salariul săptămînal a 50 de muncitori este de 50 l. st., pentru mijloacele de producție trebuie cheltuite atunci 372 l. st., presupunîndu-se că aceasta este valoarea mijloacelor de producție transformate în fire de munca de 3 000 de ore din cursul săptămîinii, dintre care 1 500 de ore reprezintă supramuncă.

Aici este absolut indiferent în ce măsură, în diferite ramuri industriale, folosirea de muncă suplimentară implică cheltuirea unui supliment de valoare sub formă de mijloace de producție. Ceea ce contează este numai ca în orice împrejurări partea de bani cheltuită pe mijloace de producție, adică mijloacele de producție cumpărate în actul $B - M_p$, să fie suficiente, deci dinainte calculate, procurate în proporția corespunzătoare. Cu alte cuvinte, cantitatea de mijloace de producție trebuie să fie suficientă pentru a absorbi cantitatea respectivă de muncă, pentru a fi transformată, prin intermediul acesteia, în produs. Dacă nu ar exista destule mijloace de producție, munca excedentară de care dispune cumpărătorul nu ar fi folosibilă; dreptul lui de a dispune de această muncă nu ar duce la nimic. Dacă ar exista mai multe mijloace de producție decît munca disponibilă, ele ar rămîne nesaturate de muncă, nu s-ar transforma în produs.

Îndată ce actul $B - M < \frac{F}{M_p}$ s-a efectuat, cumpărătorul nu dispune numai de mijloacele de producție și de forța de muncă necesare pentru producerea unui articol util. El dispune de o cantitate mai mare de forță de muncă care poate fi pusă în acțiune, adică de o cantitate de muncă mai mare decît e nevoie pentru înlocuirea valorii forței de muncă și, în același timp, de mijloacele de producție necesare pentru realizarea sau materializarea acestei cantități de muncă; prin urmare, el dispune de factorii de producție a unor articole de valoare mai mare decît aceea

a elementelor de producție a acestor articole, sau dispune de factorii de producție a unei mase de mărfuri care conține plusvaloare. Deci valoarea avansată de el sub formă de bani se află acum în forma naturală în care ea se poate realiza ca valoare de dată naștere plusvalorii (sub formă de mărfuri). Cu alte cuvinte, ea se află în starea sau în forma de *capital productiv*, care are proprietatea de a funcționa ca creator de valoare și de plusvaloare. Să însemnăm capitalul în această formă cu P.

Dar valoarea lui P este egală cu valoarea lui $F + M_p$, este egală cu B transformat în F și M_p . B este aceeași valoare-capital ca și P, doar forma de existență este alta, și anume valoare-capital în stare de bani sau în formă de bani, *capital bănesc*.

Actul $B - M <_{M_p}^F$ sau, în forma sa generală, $B - M$, adică suma tuturor actelor de cumpărare de mărfuri, fiind un act de circulație generală a mărfurilor, este deci în același timp, ca stadiu în procesul independent al circuitului capitalului, o transformare a valorii-capital din forma ei bănească în forma ei productivă, sau, mai scurt, o transformare a *capitalului bănesc* în *capital productiv*. În figura circuitului pe care o analizăm aici în primul rînd, banii apar deci ca primul purtător al valorii-capital și de aceea capitalul bănesc reprezintă forma în care e avansat capitalul.

În calitate de capital bănesc, el se află într-o stare în care poate îndeplini funcțiile banilor, ca în cazul de față, unde îndeplinește funcțiile de mijloc general de cumpărare și de mijloc general de plată. (Aceasta din urmă în măsura în care forța de muncă, deși mai întâi cumpărală, este plătită numai după ce a funcționat. În măsura în care mijloacele de producție nu există gata pregătite pe piață, ci trebuie abia comandate, banii funcționează în actul $B - M_p$ de asemenea ca mijloc de plată.) Această însușire nu decurge din faptul că capitalul bănesc este capital, ci din faptul că este bani.

Pe de altă parte, valoarea-capital în stare de bani nu poate îndeplini nici un fel de alte funcții decît funcțiile banilor. Ceea ce transformă aceste funcții din urmă în funcții ale capitalului este rolul lor determinat în mișcarea capitalului, deci și legătura dintre stadiul în care se manifestă ele și celelalte stadii ale circuitului capitalului. Astfel, în cazul de care ne ocupăm în primul rînd, banii sînt transformați în mărfuri, a căror reunire constituie forma naturală a capitalului productiv și conține deci în ea în mod latent, potențial, rezultatul procesului de producție capitalist.

O parte din bani, în care $B - M <_{M_p}^F$ îndeplinesc funcția de capital bănesc, trece prin însăși efectuarea acestei circulații la o funcție

în care caracterul lor de capital dispăre și nu rămâne decât caracterul lor de bani. Circulația capitalului bănesc B se divide în $B-M_p$ și $B-F$, în cumpărare de mijloace de producție și cumpărare de forță de muncă. Să examinăm acest din urmă act în sine. Din partea capitalistului, $B-F$ este cumpărare de forță de muncă; din partea muncitorului, a posesorului forței de muncă, este vânzare de forță de muncă, putem spune aici vânzare de muncă, întrucît forma de salariu este presupusă. Ceea ce pentru cumpărător înseamnă $B-M$ ($= B-F$), aici, ca în orice cumpărare, înseamnă pentru vânzător (pentru muncitor) $F-B$ ($= M-B$), vânzare a forței sale de muncă. Acesta este primul stadiu al circulației sau prima metamorfoză a mărfii („Capitalul”, cartea I, cap. III, 2a); din partea vânzătorului muncii este transformarea mărfii sale în forma bani. Baniii astfel obținuți muncitorul îi cheltuiește treptat pe o cantitate de mărfuri destinate satisfacerii nevoilor sale, pe articole de consum. Circulația totală a mărfii lui se prezintă deci ca $F-B-M$, adică, în primul rînd, $F-B$ ($= M-B$) și, în al doilea rînd, $B-M$, așadar în forma generală a circulației de mărfuri simple $M-B-M$, unde banii figurează ca simplu mijloc de circulație, care joacă un rol trecător, ca simplu mijlocitor în schimbul unei mărfi pe alta.

$B-F$ este momentul caracteristic al transformării capitalului bănesc în capital productiv, deoarece aceasta este condiția esențială pentru transformarea efectivă a valorii, avansată sub formă de bani, în capital, în valoare care produce plusvaloare. $B-M_p$ este necesar numai pentru realizarea masei de muncă care a fost cumpărată în actul $B-F$. De aceea $B-F$ a fost analizat din acest punct de vedere în cartea I, secțiunea a doua, „Transformarea banilor în capital”. Aici problema mai trebuie examinată și din alt punct de vedere, și anume cu referire specială la capitalul bănesc ca formă de manifestare a capitalului.

$B-F$ este considerat, în general, caracteristic pentru modul de producție capitalist. Dar nicidecum din motivul arătat mai sus, și anume pentru că cumpărarea forței de muncă este un contract de cumpărare prin care se stipulează furnizarea unei cantități mai mari de muncă decât e necesar pentru înlocuirea prețului forței de muncă, adică a salariului, prin urmare furnizarea de supramuncă, condiția fundamentală pentru capitalizarea valorii avansate, sau, ceea ce e același lucru, pentru producerea de plusvaloare. Dimpotrivă, el este considerat caracteristic din cauza formei sale, pentru că sub formă de salariu munca este cumpărată cu bani, fapt considerat drept caracteristică a economiei bazate pe relația marfă-bani.

Aici, din nou, nu iraționalul formei este considerat caracteristic. Dimpotrivă, acest irațional este trecut cu vederea. Iraționalul constă

în faptul că munca, ca element creator de valoare, nu poate avea ea însăși valoare, de aceea și o anumită cantitate de muncă nu poate avea o valoare care să se exprime în prețul acestei munci, în echivalarea ei cu o cantitate de bani determinată. Știm însă că salariul nu este decât o formă deghizată, o formă în care, de pildă, prețul pe o zi al forței de muncă se prezintă ca preț al muncii efectuate de către această forță de muncă în cursul unei zile, astfel încît, de pildă, valoarea produsă de această forță de muncă în decurs de, să zicem, 6 ore de muncă devine expresia valorii funcționării ei, adică a muncii ei, timp de 12 ore.

B — F este considerat elementul caracteristic, indiciul așa-numitei economii bazate pe relația marfă-bani, deoarece munca apare aici ca marfă a posesorului ei și deci banii ca cumpărător, așadar din pricina raportului bănesc (adică cumpărare și vânzare a activității omenești). Dar banii apar foarte timpuriu ca cumpărător al așa-numitelor servicii fără ca B să se transforme în capital bănesc sau să fie transformat caracterul general al economiei.

Banilor le este absolut indiferent în ce fel de mărfuri sînt transformați. Ei sînt forma de echivalent general al tuturor mărfurilor, care demonstrează prin înseși prețurile lor că reprezintă în mod ideal o anumită sumă de bani, că așteaptă să fie transformate în bani și că numai schimbîndu-și locul cu banii obțin forma în care pot fi transformate în valori de întrebuițare pentru posesorii lor. Prin urmare, dacă forța de muncă se găsește pe piață ca marfă a posesorului ei, marfă a cărei vânzare se face sub forma plății muncii, sub forma salariului, cumpărarea și vânzarea ei nu se deosebește cu nimic de cumpărarea și vânzarea oricărei alte mărfi. Caracteristic nu este faptul că marfa-forță de muncă poate fi cumpărată, ci faptul că forța de muncă apare ca marfă.

Prin $B - M < \frac{F}{M_p}$, transformarea capitalului bănesc în capital productiv, capitalistul realizează legătura dintre factorii materiali și cei personali ai producției, în măsura în care acești factori constau din mărfuri. Cînd banii sînt transformați pentru prima oară în capital productiv sau funcționează pentru prima oară în calitate de capital bănesc pentru posesorul lor, acesta, înainte de a cumpăra forța de muncă, trebuie să cumpere mijloacele de producție, clădirile pentru ateliere, mașinile etc.; căci, de îndată ce forța de muncă trece în stăpînirea lui, trebuie să existe mijloacele de producție pentru ca el s-o poată folosi ca forță de muncă.

Astfel se prezintă lucrurile în ceea ce-l privește pe capitalist.

În ceea ce-l privește pe muncitor, folosirea productivă a forței sale de muncă devine posibilă abia din momentul în care, în urma vânzării ei, este unită cu mijloacele de producție. Înainte de vânzare

ea există deci separată de mijloacele de producție, de condițiile materiale ale folosirii ei. În această stare de separare ea nu poate fi folosită nici în mod direct pentru producerea de valori de întrebuințare pentru posesorul ei, nici pentru producerea de mărfuri, din vânzarea cărora acesta ar putea trăi. Dar de îndată ce prin vânzare ea este unită cu mijloacele de producție, ea devine, întocmai ca mijloacele de producție, o parte constitutivă a capitalului productiv al cumpărătorului ei.

De aceea, cu toate că în actul B—F posesorul de bani și posesorul de forță de muncă se află într-un raport de cumpărător și vânzător, cu toate că ei se opun unul altuia numai ca posesor de bani și posesor de marfă, aflându-se deci unul față de altul din acest punct de vedere într-un simplu raport bănesc, totuși cumpărătorul se prezintă din capul locului și ca posesor al mijloacelor de producție, care reprezintă condițiile materiale ale cheltuirii productive a forței de muncă de către posesorul ei. Cu alte cuvinte, aceste mijloace de producție se opun posesorului forței de muncă în calitate de proprietate a altuia. Pe de altă parte, vânzătorul muncii se opune cumpărătorului ei în calitate de forță de muncă a altuia, care trebuie să treacă în stăpînirea lui, trebuie încorporată capitalului său, pentru ca acesta să poată funcționa efectiv în calitate de capital productiv. Raportul de clasă dintre capitalist și muncitorul salariat există deci, este deja presupus în momentul în care aceștia se opun unul altuia în actul B—F (F—B de partea muncitorului). Este vorba de cumpărare și vânzare, de un raport bănesc, dar de o cumpărare și vânzare în care cumpărătorul este presupus în calitate de capitalist, iar vânzătorul în calitate de muncitor salariat; raportul acesta a apărut datorită faptului că condițiile pentru realizarea forței de muncă — mijloacele de subsistență și mijloacele de producție — sînt separate, ca proprietate a altuia, de posesorul forței de muncă.

Cum apare această separare nu ne interesează aici. Ea există din momentul în care se efectuează B—F. Ceea ce ne interesează aici este următorul lucru: dacă B—F apare ca o funcție a capitalului bănesc sau dacă banii apar aici ca o formă de existență a capitalului, aceasta nu se întîmplă nici pe departe numai pentru că banii se manifestă aici ca mijloc de plată pentru o activitate omenească cu un efect util, adică pentru un serviciu, deci nicidecum datorită funcției banilor ca mijloc de plată. Banii pot fi cheltuiți în această formă numai pentru că forța de muncă se află separată de mijloacele de producție (inclusiv mijloacele de subsistență ca mijloace de producție a forței de muncă însăși) și pentru că această separare este înlăturată numai prin faptul că forța de

muncă este vîndută posesorului mijloacelor de producție, că, prin urmare, și funcționarea forței de muncă, ale cărei limite nu coincid nicidecum cu limitele cantității de muncă necesare pentru reproducerea propriului ei preț, aparține cumpărătorului. Relația-capital se manifestă în cursul procesului de producție numai pentru că ea există ca atare în actul circulației, în acele diferite condiții economice fundamentale în care se opun unul altuia cumpărătorul și vînzătorul în relația lor de clasă. Această relație nu decurge din natura banilor; dimpotrivă, numai existența acestei relații poate transforma o simplă funcție a banilor într-o funcție a capitalului.

La considerarea capitalului bănesc (cu acesta deocamdată avem de-a face numai în limitele funcției determinate în care îl întîlnim aici) de obicei apar paralel sau se împletesc două erori. În primul rînd, funcțiile pe care le îndeplinește valoarea-capital în calitate de capital bănesc și pe care le poate îndeplini tocmai pentru că se află sub formă de bani sînt deduse în mod eronat din caracterul ei de capital, în timp ce ele nu se datorează decît stării de bani în care se află valoarea-capital, forme ei de manifestare ca bani. Și, în al doilea rînd, invers: conținutul specific al funcției de bani, care o transformă concomitent într-o funcție de capital, este dedus din natura banilor (se face deci o confuzie între bani și capital), în timp ce funcția de capital bănesc, cum e cazul aici în efectuarea actului $B - F$, presupune condiții sociale, care nu există de loc în simpla circulație a mărfurilor și în circulația banilor, corespunzătoare acestora.

Cumpărarea și vînzarea de sclavi este și ea, prin forma ei, cumpărare și vînzare de mărfuri. Dar fără existența sclaviei banii nu pot îndeplini această funcție. Dacă există sclavie, atunci și banii pot fi întrebuințați pentru cumpărare de sclavi. Altminteri, prezența banilor în mîna cumpărătorului nu ajunge nicidecum pentru a face posibilă sclavia.

Faptul că vînzarea forței de muncă proprii (sub forma vînzării muncii proprii sau sub forma salariului) nu constituie un fenomen izolat, ci o premisă hotărîtoare a producției de mărfuri pe scară socială, că deci capitalul bănesc îndeplinește pe scară socială funcția $B - M \leftarrow \frac{F}{M_p}$ examinată aici, acest fapt presupune anumite procese istorice care au dus la destrămarea unirii inițiale dintre mijloacele de producție și forța de muncă, procese în urma cărora masa populației, muncitorii, se opun ca nonproprietari ai mijloacelor de producție nonmuncitorilor, ca proprietari ai acestor mijloace de producție. De altfel puțin importă dacă înainte de destrămarea ei această unire avea o formă în care muncitorul însuși făcea parte ca

mijloc de producție din celelalte mijloace de producție sau dacă era proprietarul lor.

Prin urmare, starea de fapt care se află aici la baza actului $B - M < \frac{F}{M_p}$ este repartiția ; nu repartiția în înțelesul ei obișnuit de repartiție a mijloacelor de consum, ci repartiția elementelor de producție înseși, din care factorii materiali sînt concentrați de o parte, iar forța de muncă, izolată de acești factori, de cealaltă.

Mijloacele de producție, partea materială a capitalului productiv, trebuie deci să se opună muncitorului chiar ca atare, adică în calitate de capital, înainte ca actul $B - F$ să poată deveni un act social general.

Am văzut mai înainte²⁹ că producția capitalistă, odată apărută, nu numai că reproduce în cursul dezvoltării ei această separare, dar o lărgeste, dîndu-i proporții din ce în ce mai mari, pînă cînd devine în general starea socială dominantă. Problema mai prezintă însă și altă latură. Pentru formarea capitalului și pentru ca producția să-i fie subordonată este nevoie de o anumită treaptă de dezvoltare a comerțului, deci și a circulației mărfurilor, prin urmare și a producției de mărfuri ; căci articolele nu pot intra în circulație ca mărfuri dacă nu sînt produse pentru vînzare, deci ca mărfuri. Dar numai pe baza producției capitaliste producția de mărfuri devine tipul normal, predominant al producției.

Proprietarii funciari ruși, care în urma așa-zisei eliberări a țărănilor își cultivă acum pămîntul cu ajutorul muncitorilor salariați în locul iobagilor, se plîng de două lucruri : în primul rînd de lipsă de capital bănesc. Așa, de pildă, ei spun că înainte de vînzarea recoltei trebuie să se facă plăți mari muncitorilor salariați ; și aici lipsește prima condiție, numerarul. Ca producția să poată fi efectuată pe baze capitaliste trebuie să existe în permanență capital sub formă de bani tocmai pentru plata salariului. Dar în această privință moșierii pot fi liniștiți. Încet-încet departe ajungi, iar capitalistul industrial ajunge cu timpul să dispună nu numai de banii săi, ci și de l'argent des autres*.

Mai caracteristică este însă a doua plîngere, și anume că, chiar în ipoteza că există bani, nu se găsesc de cumpărat forțe de muncă disponibile în cantitate suficientă și în orice moment, deoarece, din cauza proprietății în comun a obștii sătești asupra pămîntului, muncitorul agricol rus nu este încă complet separat de mijloacele sale de producție și deci nu este încă un „muncitor salariat liber” în adevăratul înțeles al cuvîntului. Dar existența pe scară socială a acestuia din urmă este o condiție indispensabilă pentru ca $B - M$,

* — banii altora. — Nota trad.

transformarea banilor în marfă, să poată reprezenta transformarea capitalului bănesc în capital productiv.

Se înțelege, așadar, de la sine că formula circuitului capitalului bănesc, $B—M... P... M'—B'$, este forma de la sine înțeleasă a circuitului capitalului numai pe baza unei producții capitaliste deja dezvoltate, deoarece această formulă presupune existența pe scară socială a clasei muncitorilor salariați. După cum am văzut, producția capitalistă produce nu numai marfă și plusvaloare; ea reproduce, și anume pe o scară din ce în ce mai largă, clasa muncitorilor salariați și transformă în muncitori salariați majoritatea covârșitoare a producătorilor nemijlociți. De aceea circuitul $B—M... P... M'—B'$, întrucît prima premisă a efectuării lui este existența permanentă a clasei muncitorilor salariați, presupune capitalul ca existînd deja în forma capitalului productiv, presupune deci și forma circuitului capitalului productiv.

II. Stadiul al doilea. Funcția capitalului productiv

Circuitul capitalului examinat aici începe cu actul de circulație $B—M$, transformarea banilor în marfă, cumpărarea. Circulația trebuie, prin urmare, completată cu metamorfoza opusă, $M—B$, transformarea mărfii în bani, vânzarea. Dar rezultatul direct al actului $B—M <_{M,p}^F$ este întreruperea circulației valorii-capital avansate sub formă de bani. Prin transformarea capitalului bănesc în capital productiv, valoarea-capital a obținut o formă naturală, în care ea nu poate continua circulația, ci trebuie să intre în consum, și anume în consumul productiv. Folosirea forței de muncă, munca, poate fi realizată numai în procesul muncii. Capitalistul nu-l poate vinde din nou pe muncitor ca marfă, întrucît acesta nu este solavul lui, și capitalistul nu a cumpărat nimic altceva decît folosirea forței de muncă a acestuia pe un timp determinat. Pe de altă parte, el nu poate întrebuința forța de muncă decît punînd-o să întrebuințeze mijloacele de producție ca factori de creare ai mărfurilor. Rezultatul primului stadiu este deci intrarea în cel de-al doilea, în stadiul productiv al capitalului.

Mișcarea se prezintă ca $B—M <_{M,p}^F...P$, punctele indicînd că circulația capitalului este întreruptă, dar că procesul circuitului lui continuă, deoarece el trece din sfera circulației mărfurilor în sfera producției. Prin urmare, primul stadiu, transformarea capitalului bănesc în capital productiv, nu este decît un preludiv și o fază introductivă a celui de-al doilea stadiu, funcționarea capitalului productiv.

Actul $B - M < \frac{F}{M_p}$ presupune că individul care-l efectuează dispune nu numai de valori sub o formă de întrebuințare sau alta, dar că el posedă aceste valori sub formă de bani, că el este posesor de bani. Acest act însă constă tocmai în cedarea banilor către altă persoană și posesorul de bani nu-și poate păstra această calitate decît în măsura în care banii se întorc la el implicit prin însuși actul cedării. Dar banii nu se pot întoarce la el decît prin vînzarea de mărfuri. Prin urmare, actul îl presupune pe posesorul de bani ca producător de mărfuri.

$B - F$. Muncitorul salariat: trăiește numai din vînzarea forței sale de muncă. Întreținerea ei — propria lui întreținere — cere un consum zilnic. Plata muncitorului trebuie să se repete deci în permanență la intervale relativ scurte pentru ca el să poată repeta cumpărările necesare propriei lui întrețineri, adică actul $F - B - M$, sau $M - B - M$. Capitalistul trebuie deci să i se opună în permanență în calitate de capitalist posesor de bani, iar capitalul său în calitate de capital bănesc. Pe de altă parte însă, pentru ca masa producătorilor nemijlociți, a muncitorilor salariați, să poată efectua actul $F - B - M$, mijloacele de subzistență necesare trebuie să i se opună în permanență sub o formă în care să poată fi cumpărate, adică sub formă de mărfuri. Această situație necesită deci o mare dezvoltare a circulației produselor ca mărfuri, deci și o mare dezvoltare a volumului producției de mărfuri. De îndată ce producția, prin intermediul muncii salariate, devine generală, producția de mărfuri trebuie să devină forma generală a producției. Producția de mărfuri, presupunînd că are un caracter general, determină la rîndul ei o diviziune mereu crescîndă a muncii sociale, adică o diversificare tot mai mare a produselor, care sînt produse ca marfă de un capitalist anumit, o scindare tot mai mare a unor procese de producție complementare în procese de producție independente. În aceeași măsură în care se dezvoltă $B - F$, se dezvoltă deci și $B - M_p$, adică în aceeași proporție producția mijloacelor de producție se separă de producția de mărfuri, ale căror mijloace de producție sînt, și acestea din urmă se opun ele însele fiecărui producător de mărfuri în calitate de mărfuri pe care el nu le produce, dar le cumpără în vederea procesului său de producție determinat. Ele provin din ramuri de producție independente, cu totul separate de ramura lui de producție, și intră în ramura lui de producție ca mărfuri; ele trebuie deci să fie cumpărate. Condițiile materiale ale producției de mărfuri i se opun producătorului în măsură tot mai mare ca produse ale altor producători de mărfuri, ca mărfuri. În aceeași măsură capitalistul trebuie să se manifeste în calitate de capitalist posesor de bani, cu alte cuvinte crește pro-

porția în care capitalul său trebuie să funcționeze în calitate de capital bănesc.

Pe de altă parte, aceleași împrejurări care creează condiția fundamentală a producției capitaliste — existența unei clase de muncitori salariați — contribuie la transformarea oricărei producții de mărfuri în producție de mărfuri capitalistă. Pe măsură ce aceasta din urmă se dezvoltă, ea destramă și distruge oricare altă formă de producție mai veche, care, urmărind mai ales satisfacerea propriilor nevoi directe, transformă în marfă numai excedentul produsului. Ea acordă vânzării produsului principalul interes, în aparență fără să atace, la început, modul de producție însuși; acesta a fost, de pildă, primul efect al comerțului mondial capitalist asupra unor popoare ca chinezii, hindușii, arabii etc. În al doilea rînd însă, acolo unde producția de mărfuri capitalistă a prins rădăcini, ea distruge toate formele producției de mărfuri care se întemeiază fie pe munca proprie a producătorului, fie pur și simplu pe vânzarea sub formă de marfă a produsului excedentar. Mai întii ea face din producția de mărfuri forma generală a producției și apoi transformă treptat orice producție de mărfuri în producție capitalistă³⁾.

Oricare ar fi formele sociale ale producției, muncitorii și mijloacele de producție rămîn întotdeauna factorii ei. Dar, separați unii de alții, atît muncitorii cît și mijloacele de producție sînt numai în mod potențial factorii producției. Pentru ca în general producția să aibă loc, acești factori trebuie uniți. Modul deosebit în care se produce această unire distinge diferitele epoci economice ale structurii societății. În cazul de față, separarea muncitorului liber de mijloacele lui de producție este punctul de plecare dat, și am văzut cum și în ce condiții acești doi factori sînt reușiți în mîna capitalistului, și anume ca mod de existență productiv al capitalului său. De aceea procesul real în care intră laolaltă factorii personali și materiali de creare a mărfurilor astfel reușiți, procesul de producție însuși devine o funcție a capitalului — procesul de producție capitalist, a cărui natură a fost analizată amănunțit în cartea I a acestei lucrări. Orice întreprindere de producție de mărfuri devine în același timp o întreprindere de exploatare a forței de muncă, dar abia producția de mărfuri capitalistă devine un mod de exploatare care creează o nouă epocă și care, în dezvoltarea lui istorică, revoluționează, prin organizarea procesului muncii și prin dezvoltarea uriașă a tehnicii, întreaga structură economică a societății și lasă cu mult în urmă toate epocile anterioare.

³⁾ Aici se termină manuscrisul VII. Urmează manuscrisul VI.

Prin diferitele roluri pe care le joacă în cursul procesului de producție în formarea valorii, deci și în producerea de plusvaloare, mijloacele de producție și forța de muncă, în măsura în care sînt forme de existență a valorii-capital avansate, se diferențiază în capital constant și capital variabil. Ca părți componente diferite ale capitalului productiv, ele se mai deosebesc prin faptul că cele dintii, aflate în stăpînirea capitalistului, rămîn capitalul lui și în afara procesului de producție, în timp ce forța de muncă devine formă de existență a capitalului individual numai în cadrul procesului de producție. Dacă forța de muncă este marfă numai în mîna vinzătorului ei, muncitorul salariat, ea devine, dimpotrivă, capital numai în mîna cumpărătorului ei, capitalistul, căruia îi revine folosirea ei temporară. Cît despre mijloacele de producție, ele devin forme obiectualizate ale capitalului productiv, sau capital productiv, numai din momentul în care forța de muncă le poate fi încorporată ca formă personală de existență a acestui capital. Prin urmare, așa cum forța de muncă omenească nu este capital de la natură, tot astfel nici mijloacele de producție nu sînt capital de la natură. Ele dobîndesc acest caracter social specific numai în condiții determinate, dezvoltate istoricește, așa cum tot numai în asemenea condiții li se imprimă metalelor prețioase caracterul de bani sau banilor caracterul de capital bănesc.

Funcționînd, capitalul productiv își consumă propriile lui părți componente, pentru a le transforma într-o masă de produse avînd o valoare mai mare. Întrucît forța de muncă nu funcționează decît ca unul dintre organele acestui capital, excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor lui componente, excedent produs de supramunca forței de muncă, este un rod al capitalului. Supramunca forței de muncă este munca gratuită pentru capital și de aceea formează pentru capitalist plusvaloare, adică o valoare pentru care el nu plătește nici un echivalent. Produsul nu este deci numai marfă, ci marfă care a rodit plusvaloare. Valoarea lui este $= P + p$, adică valoarea capitalului productiv P , consumat la producerea mărfii, plus plusvaloarea p produsă de el. Să presupunem că această marfă constă din 10 000 de pfunzi de fire, la producerea cărora au fost consumate mijloace de producție în valoare de 372 l.st. și forța de muncă în valoare de 50 l.st. În cursul procesului filatului, filatorii au transmis asupra firelor valoarea mijloacelor de producție consumate prin munca lor, în sumă de 372 l.st., și în același timp au creat, corespunzător cu munca cheltuită de ei, o valoare nouă de, să zicem, 128 l.st. Cei 10 000 de pfunzi de fire sînt deci purtătorii unei valori de 500 l. st.

III. Stadiul al treilea. $M'—B'$

Marfa devine *capital-marfă* ca formă de existență funcțională a valorii-capital deja sporite, formă rezultată nemijlocit din însuși procesul de producție. Dacă producția de mărfuri s-ar desfășura pe baze capitaliste pe scara întregii producții sociale, fiecare marfă ar fi din capul locului un element al unui capital-marfă, indiferent dacă ar fi vorba de fontă sau de dantele de Bruxelles, de acid sulfuric sau de țigări. Problema de a ști care anume sorturi din noianul de mărfuri ar fi destinate prin natura lor rangului de capital și care rolului de marfă de rînd este una dintre dificultățile plăcute pe care economia politică școlastică și le-a creat singură.

În formă de marfă, capitalul trebuie să îndeplinească funcția de marfă. Articolele din care este compus, produse din capul locului pentru piață, trebuie vindute, transformate în bani, trebuie deci să efectueze mișcarea $M—B$.

Să presupunem că marfa capitalistului constă din 10 000 de pfunzi de fire de bumbac. Dacă în procesul filatului au fost consumate mijloace de producție în valoare de 372 l.st. și a fost creată o valoare nouă de 128 l.st., valoarea firelor este de 500 l.st., care se exprimă într-un preț identic. Prețul acesta se realizează prin vânzarea $M—B$. Ce face din acest act simplu al oricărei circulații de mărfuri în același timp o funcție a capitalului? În nici un caz vreo schimbare care s-ar produce în limitele respectivului act, nici în ceea ce privește caracterul de întrebuintare a mărfii, căci ca obiect de întrebuintare ea trece la cumpărător, nici în ceea ce privește valoarea ei, căci aceasta nu se schimbă ca mărime, ci numai ca formă. La început valoarea exista în fire, acum există în bani. Astfel apare o deosebire esențială între primul stadiu, $B—M$, și ultimul stadiu, $M—B$. În primul stadiu, banii avansați funcționează în calitate de capital bănesc, pentru că se transformă prin intermediul circulației în mărfuri cu o valoare de întrebuintare specifică. În stadiul al doilea, marfa poate funcționa în calitate de capital numai în măsura în care vine cu acest caracter de capital gata format din procesul de producție, înainte ca circulația ei să înceapă. În cursul procesului filatului, filatorii au creat o valoare sub formă de fire de 128 l.st. Din acestea, să zicem, 50 l.st. reprezintă pentru capitalist un simplu echivalent al cheltuielilor lui pe forța de muncă, iar 78 l.st. — gradul de exploatare al forței de muncă fiind de 156% — reprezintă plusvaloare. Prin urmare, valoarea celor 10 000 de pfunzi de fire conține, în primul rînd, valoarea capitalului productiv P consumat, din care partea constantă = 372 l.st., partea variabilă = = 50 l.st., iar suma lor = 422 l.st. = 8 440 de pfunzi de fire. Valoa-

rea capitalului productiv P este însă egală cu M , cu valoarea elementelor lui constitutive, care, în stadiul $B - M$, s-au opus capitalistului ca mărfuri în minile vânzătorilor lor. În al doilea rînd însă, valoarea firelor conține o plusvaloare de 78 l.st. = 1 560 de pfunzi de fire. Prin urmare, M , ca expresie a valorii celor 10 000 de pfunzi de fire, este egală cu $M + \Delta M$, M plus un increment al lui M (= 78 l.st.), pe care îl vom însemna cu m , intrucît ea există în aceeași formă de marfă în care există acum valoarea inițială M . Valoarea celor 10 000 de pfunzi de fire = 500 l.st. este, prin urmare, = $M + m = M'$. Ceea ce face ca M , ca expresie a valorii celor 10 000 de pfunzi de fire, să devină M' nu este mărimea absolută a valorii sale (500 l.st.), căci, ca și la orice alt M , ca expresie a valorii unei alte sume de mărfuri, această mărime absolută a valorii este determinată de mărimea muncii materializate în ea. M se transformă în M' datorită mărimii relative a valorii sale, a mărimii valorii sale comparate cu valoarea capitalului P consumat în producția sa. M' conține această valoare plus plusvaloarea furnizată de capitalul productiv. Valoarea lui M' este mai mare, depășește această valoare-capital cu plusvaloarea m . Cei 10 000 de pfunzi de fire sînt purtătorii valorii capitalului valorificat sporite cu o plusvaloare și au acest rol ca produs al procesului de producție capitalist. M' exprimă un raport valoric, și anume raportul dintre valoarea produsului-marfă și valoarea capitalului cheltuit cu producerea lui; M' exprimă deci faptul că valoarea lui se compune din valoare-capital și plusvaloare. Cei 10 000 de pfunzi de fire sînt capital-marfă, M' , numai ca formă transformată a capitalului productiv, P , deci într-o conexiune care există pentru început numai în circuitul acestui capital individual, adică există numai pentru capitalistul care cu capitalul său a produs fire. Este, ca să spunem așa, numai un raport interior și nicidecum unul exterior, care transformă cei 10 000 de pfunzi de fire, ca purtători de valoare, în capital-marfă; amprenta capitalistă a celor 10 000 de pfunzi de fire constă nu în mărimea absolută a valorii lor, ci în mărimea ei relativă, în mărimea valorii lor comparată cu aceea pe care o avea capitalul productiv cuprins în ele înainte ca acesta să se fi transformat în marfă. De aceea, dacă cei 10 000 de pfunzi de fire sînt vînduți la valoarea lor de 500 l.st., acest act de circulație privit în sine, = $M - B$, reprezintă o simplă transformare a unei valori, rămasă aceeași, din forma de marfă în forma de bani. Dar, ca stadiu deosebit în circuitul unui capital individual, același act reprezintă realizarea valorii capitalului de 422 l.st. cuprinse în marfă + plusvaloarea de 78 l.st. cuprinsă în aceeași marfă, deci

$M' - B'$, transformarea capitalului-marfă din forma marfă în forma bani ⁴⁾).

Funcția lui M' este aceea a oricărui produs-marfă: de a se transforma în bani, de a fi vândut, de a parcurge faza de circulație $M - B$. Atita timp cât capitalul, în prezent valorificat, rămâne sub forma de capital-marfă, atita timp cât rămâne nemışcat pe piață, procesul de producție se oprește. Capitalul nu funcționează nici ca creator de produs, nici ca creator de valoare. În funcție de gradul de rapiditate diferit cu care capitalul își leapădă forma marfă și îmbracă forma bani sau în funcție de viteza vânzării, aceeași valoare-capital va servi într-un grad cu totul inegal și ca creator de produs, și ca creator de valoare, iar scara reproducției se va lărgi sau se va restrînge. S-a arătat în cartea întâi că gradul de acțiune al unui capital dat este determinat de potențialuri ale procesului de producție, care sînt într-o oarecare măsură independente de mărimea valorii capitalului respectiv ³⁰. Aici se vede că procesul de circulație pune în mișcare potențialuri noi, care determină gradul de acțiune a capitalului, lărgirea și contractiunea lui și sînt independente de mărimea valorii acestuia.

Apoi, masa de mărfuri M' , ca purtătoare a capitalului valorificat, trebuie să parcurgă în totalitatea ei metamorfoza $M' - B'$. Cantitatea mărfurilor vîndute devine aici o determinare esențială. Marfa individuală nu mai figurează decît ca parte integrantă a masei totale. Valoarea de 500 l.st. există în 10 000 de pfunzi de fire. Dacă capitalistul reușește să vîndă numai 7 440 de pfunzi de fire la valoarea lor de 372 l.st., el înlocuiește numai valoarea capitalului său constant, valoarea mijloacelor de producție cheltuite; dacă vinde 8 440 de pfunzi, el înlocuiește numai mărimea valorii capitalului total avansat. Ca să realizeze plusvaloare, el trebuie să vîndă mai mult și, ca să realizeze întreaga plusvaloare de 78 l.st. (= 1 560 de pfunzi de fire), el trebuie să vîndă toți cei 10 000 de pfunzi de fire. Prin urmare, cu cele 500 l.st. bani el primește numai un echivalent pentru marfa vîndută; tranzacția pe care el o efectuează în cadrul circulației este simplul $M - B$. Dacă el le-ar fi plătit muncitorilor un salariu de 64 l.st. în loc de 50 l.st., plusvaloarea sa ar fi de numai 64 l.st. în loc de 78 l.st., iar gradul de exploatare ar fi de numai 100% în loc de 156%; dar valoarea firelor sale ar continua să rămînă neschimbată; numai raportul dintre diferitele ei părți ar fi altul; actul de circulație $M - B$ ar continua să fie vînzarea a 10 000 de pfunzi de fire cu 500 l.st., valoarea lor.

⁴⁾ Aici se termină manuscrisul VI. Urmează manuscrisul V.

$M' = M + m$ ($= 422 \text{ l.st.} + 78 \text{ l.st.}$). — M este egal cu valoarea lui P sau cu valoarea capitalului productiv, iar aceasta este egală cu valoarea lui B , care a fost avansat în actul $B - M$, în cumpărarea elementelor de producție; în exemplul nostru $= 422 \text{ l.st.}$ Dacă masa de mărfuri se vinde la valoarea ei, atunci $M = 422 \text{ l.st.}$, iar $m = 78 \text{ l.st.}$ este egal cu valoarea plusprodusului de 1 560 de pfunzi de fire. Dacă pe m , exprimat în bani, îl însemnăm cu b , atunci $M' - B' = (M + m) - (B + b)$, iar circuitul $B - M \dots P \dots M'$ este deci, în forma sa desfășurată, $B - M <_{M_p}^F \dots P \dots (M + m) - (B + b)$.

În primul stadiu, capitalistul retrage articole de consum de pe piața de mărfuri propriu-zisă și de pe piața muncii; în stadiul al treilea, el aruncă marfa îndărăt pe piață, dar numai pe o piață, pe piața de mărfuri propriu-zisă. Dar dacă apoi, prin intermediul mărfii sale, el retrage de pe piață mai multă valoare decît a aruncat pe ea la început, aceasta se întîmplă numai pentru că aruncă mai multă valoare-marfă decît a retras la început. El a aruncat pe piață valoarea B și a retras echivalentul M ; el aruncă pe piață $M - m$ și retrage echivalentul $B + b$. În exemplul nostru, B era egal cu valoarea a 8 440 de pfunzi de fire; el aruncă însă pe piață 10 000 de pfunzi, dă deci pe piață o valoare mai mare decît a luat. Pe de altă parte, el a aruncat pe piață această valoare sporită numai pentru că, prin exploatarea forței de muncă, a produs în procesul de producție plusvaloare (ca parte alicotă a produsului, exprimată în plusprodus). Numai ca produs al procesului de producție masa de mărfuri este capital-marfă, purtătoare a valorii-capital sporite. Prin efectuarea actului $M' - B'$ se realizează atît valoarea-capital avansată, cît și plusvaloarea. Realizarea amîndurora are loc concomitent în seria de vînzări, sau în vînzarea dintr-o singură dată a întregii mase de mărfuri, ceea ce și exprimă $M' - B'$. Dar același proces de circulație $M' - B'$ este diferit pentru valoarea-capital și pentru plusvaloare, în măsura în care pentru fiecare dintre ele exprimă un stadiu diferit al circulației lor, o secțiune diferită din seria de metamorfoze pe care ele trebuie s-o parcurgă în sfera circulației. Plusvaloarea m s-a născut abia în cadrul procesului de producție. Ea apare deci pentru prima oară pe piața de mărfuri, și anume sub formă de marfă; aceasta este prima ei formă de circulație, deci actul $m - b$ este primul ei act de circulație sau prima ei metamorfoză, care, prin urmare, abia rămîne să fie completată prin actul de circulație opus, adică prin metamorfoza inversă $b - m$ ⁵⁾.

⁵⁾ Lucrul acesta este valabil indiferent de modul în care separăm valoarea-capital și plusvaloarea. În 10 000 de pfunzi de fire sînt incluși 1 560 de pfunzi $= 78 \text{ l. st.}$ plusvaloare, dar în 1 pfund de fire $= 1 \text{ șiling}$ sînt incluse, de asemenea, 2,496 uncii $= 1,872 \text{ penny}$ plusvaloare.

Altfel stau lucrurile cu circulația efectuată de valoarea-capital M în același act de circulație $M' - B'$, care pentru ea este actul de circulație $M - B$, în care $M = P$, adică este egal cu B avansat la început. Ea și-a început primul act de circulație ca B , adică în calitate de capital bănesc, și se întoarce, prin intermediul actului $M - B$, la aceeași formă; prin urmare, ea a parcurs cele două faze opuse ale circulației: 1) $B - M$ și 2) $M - B$, și se află acum din nou în forma în care poate începe din nou același proces al circuitului. Ceea ce pentru plusvaloare este prima transformare a formei-marfă în forma-bani, pentru valoarea-capital este o reîntoarcere sau retransformare în forma sa bani inițială.

Prin $B - M < \frac{F}{M_p}$ capitalul bănesc a fost transformat într-o sumă echivalentă de mărfuri, F și M_p . Aceste mărfuri nu mai funcționează ca mărfuri, ca articole de vânzare. Valoarea lor există acum în mina cumpărătorului lor, a capitalistului, ca valoare a capitalului său productiv P . Iar în funcția lui P , în funcția consumului productiv, ele sînt transformate într-un sort de mărfuri diferit prin forma sa naturală de mijloacele de producție, în fire, în care valoarea lor nu este numai conservată, dar și sporită, de la 422 l.st. la 500 l.st. Prin această metamorfoză reală, mărfurile, retrase de pe piață în primul stadiu, $B - M$, sînt înlocuite printr-o marfă diferită de ele atît prin forma sa naturală, cît și prin valoare, și care trebuie acum să funcționeze ca marfă, adică trebuie transformată în bani și vindută. De aceea procesul de producție nu apare decît ca o întrerupere a procesului de circulație a valorii-capital, proces din care pînă în momentul respectiv a fost parcursă numai prima fază, $B - M$. Valoarea-capital parcurge faza a doua și ultima, $M - B$, după ce M a fost modificat ca formă naturală și ca valoare. Dacă privim însă valoarea-capital luată în sine, vedem că ea nu a suferit în procesul de producție decît o schimbare a formei ei de întrebuințare. Ea a existat ca valoare de 422 l.st. în F și M_p , acum ea există ca valoare de 422 l.st. în 840 de pfunzi de fire. Dacă privim deci numai cele două faze ale procesului de circulație a valorii-capital, luată separat de plusvaloarea ei, vedem că ea parcurge 1) $B - M$ și 2) $M - B$, al doilea M avînd o formă de întrebuințare schimbată, dar aceeași valoare ca și primul M ; deci valoarea-capital parcurge $B - M - B$, o formă de circulație care, prin dubla deplasare a mărfii în sens opus — transformarea din bani în marfă și din marfă în bani —, implică în mod necesar reîntoarcerea valorii avansate sub formă de bani la forma ei bănească: retransformarea ei în bani.

Același act de circulație $M' - B'$ care pentru valoarea-capital avansată sub formă de bani constituie metamorfoza a doua, finală, reîntoarcerea la forma-bani, pentru plusvaloarea cuprinsă în același

capital-marfă și realizată prin transformarea acestuia în forma-bani constituie prima metamorfoză, transformarea din forma-marfă în forma-bani, $M - B$, prima fază a circulației.

Așadar, trebuie să remarcăm aici două lucruri. În primul rând, retransformarea finală a valorii-capital în forma ei bănească inițială este o funcție a capitalului-marfă. În al doilea rând, această funcție include prima transformare a plusvalorii din forma ei inițială de marfă în forma-bani. Astfel, forma-bani joacă aici un rol dublu: ea este, pe de o parte, forma la care revine valoarea la început avansată sub formă de bani, deci întoarcerea la forma-valoare care a deschis procesul; pe de altă parte, este prima formă transformată a valorii care inițial intră în circulație sub forma-marfă. Dacă mărfurile din care constă capitalul-marfă se vând la valoarea lor, așa cum se presupune aici, atunci $M + m$ se transformă în echivalentul $B + b$; capitalul-marfă realizat există acum în mina capitalistului sub această formă $B + b$ ($422 \text{ l.st.} + 78 \text{ l.st.} = 500 \text{ l.st.}$). Valoarea-capital și plusvaloarea există acum sub formă de bani, adică sub formă de echivalent general.

La sfârșitul procesului, valoarea-capital se află deci din nou în aceeași formă în care a intrat în el și, prin urmare, ea poate să-l înceapă și să-l parcurgă din nou sub formă de capital bănesc. Tocmai pentru că forma inițială și forma finală a procesului este aceea de capital bănesc (B), această formă a procesului circuitului o intitulăm circuit al capitalului bănesc. Ceea ce se modifică la sfârșitul procesului nu este forma, ci numai mărimea valorii avansate.

$B + b$ nu este altceva decât o sumă de bani de o mărime determinată, în cazul nostru 500 l.st. Dar, ca rezultat al circuitului capitalului în calitate de capital-marfă realizat, această sumă de bani conține atât valoarea-capital, cât și plusvaloarea; și anume acestea nu se mai contopesc, ca în fire; acum ele stau una lângă alta. Realizarea lor a dat fiecareia dintre ele o formă-bani independentă. ^{211/250} din această sumă reprezintă valoarea-capital, 422 l. st., iar ^{38/250} plusvaloarea de 78 l. st. Această separare, efectuată prin realizarea capitalului-marfă, nu este, prin conținutul său, numai formală, lucru despre care vom vorbi imediat; ea capătă importanță în procesul de reproducție a capitalului după cum b îi este adăugat lui B în întregime, în parte sau de loc, deci după cum b continuă sau nu să funcționeze ca o parte componentă a valorii-capital avansate. Circulația lui b și B poate fi cu totul diferită.

În B' capitalul s-a reîntors la forma lui inițială B , la forma lui bănească, dar într-o formă în care este realizat ca capital.

În primul rând există o diferență cantitativă. A fost B , 422 l.st.; acum e B' , 500 l.st., iar această diferență este exprimată în $B...B'$,

în extremele cantitativ diferite ale circuitului, a cărui mișcare este indicată numai prin trei puncte : B' este mai mare decât B , $B' - B = p$, plusvaloarea. — Dar ca rezultat al acestui circuit $B...B'$ nu mai există acum decât B' ; acesta este produsul în care procesul său de formare s-a stins. B' există acum de sine stătător, independent de mișcarea care l-a creat. Aceasta a dispărut ; în locul ei există B' .

Dar B' ca $B + b$, 500 l.st., ca 422 l.st. capital avansat plus un increment al lui de 78 l.st., reprezintă în același timp un raport calitativ, cu toate că însuși acest raport calitativ există numai ca raport între părțile aceleiași sume, deci ca raport cantitativ. B , capitalul avansat, care se află acum din nou în forma sa inițială (422 l.st.), există acum ca capital realizat. El nu numai că s-a conservat, dar s-a și realizat ca capital, deosebindu-se ca atare de b (78 l.st.), față de care se raportează ca față de un spor *al său*, un fruct *al său*, un increment căruia el însuși i-a dat naștere. El s-a realizat ca capital, deoarece s-a realizat ca valoare care a generat o valoare. B' există ca relație-capital ; B nu mai apare pur și simplu ca bani, ci apare direct în calitatea de capital bănesc, e exprimat ca valoare care s-a valorificat, care are deci și proprietatea de a se valorifica, de a genera mai multă valoare decât are ea însăși. B a devenit capital datorită raportului său față de o altă parte a lui B' , ca față de o parte determinată de B , generată de el ca de o cauză a ei, ca un efect a cărui bază este B . În felul acesta B' apare ca o sumă de valoare, diferențiată în sine, cuprinzând părți diferite din punct de vedere funcțional (conceptual) și care exprimă relația-capital.

Dar această relație este exprimată numai ca rezultat, fără mijlocirea procesului al cărui rezultat îl reprezintă.

Părțile de valoare ca atare nu se deosebesc între ele din punct de vedere calitativ decât numai în măsura în care se manifestă ca valori a diferite articole, ca valori ale unor lucruri concrete, în forme de întrebuințare diferite, deci ca valori ale unor corpuri-marfă diferite, o deosebire care nu decurge din ele inele ca simple părți de valoare. În bani orice deosebire dintre mărfuri se șterge, deoarece banii sînt forma de echivalent comună tuturor mărfurilor. O sumă de bani de 500 l.st. este formată numai din elemente omogene de cîte 1 l.st. Întrucît în simpla existență a acestei sume de bani mecanismul originii ei este disimulat, iar orice urmă de deosebire specifică existentă între diferitele părți componente ale capitalului în procesul de producție a dispărut, deosebirea nu mai există decât în forma conceptuală a sumei de bază (în englezește : principal), egală cu capitalul avansat de 422 l.st., și a sumei de valoare care reprezintă incrementul de 78 l.st. Să presupunem, de pildă, că $B' = 110$ l.st., din care $100 = B$, suma de bază, iar $10 = p$, plusva-

loarea. Între cele două părți componente ale sumei de 110 l. st. există o omogenitate absolută, deci o identitate conceptuală. 10 l. st., oricare ar fi ele, reprezintă totdeauna $\frac{1}{11}$ din suma totală de 110 l. st., indiferent dacă reprezintă $\frac{1}{10}$ din suma de bază de 100 l. st. avansată sau excedentul de 10 l. st. peste această sumă. Suma de bază și suma care reprezintă incrementul, capitalul și suma excedentă pot fi deci exprimate ca fracțiuni ale sumei totale; în exemplul nostru, $\frac{10}{11}$ formează suma de bază, sau capitalul, iar $\frac{1}{11}$ suma excedentă. De aceea expresia bănească în care apare aici, la sfârșitul procesului său, capitalul realizat este o expresie irațională a relației-capital.

De altfel acest lucru este valabil și pentru M' ($= M + m$). Dar cu deosebirea că M' , în care M și m reprezintă de asemenea numai părți proporționale de valoare ale aceleiași mase omogene de mărfuri, arată că originea lui este P , al cărui produs nemijlocit este, în timp ce la B' , formă provenită direct din circulație, raportarea directă la P a dispărut.

Deosebirea irațională dintre suma de bază și increment, deosebire pe care o conține B' în măsura în care acesta exprimă rezultatul mișcării $B...B'$, dispăre de îndată ce B' funcționează din nou în mod activ în calitate de capital bănesc, deci când, dimpotrivă, nu este fixat, ca expresie bănească a capitalului industrial valorificat. Circuitul capitalului bănesc nu poate începe niciodată cu B' (cu toate că B' funcționează acum ca B), ci numai cu B , adică niciodată ca expresie a relației-capital, ci numai sub o formă care exprimă o avansare a valorii-capital. De îndată ce cele 500 l.st. sînt din nou avansate în calitate de capital pentru a fi din nou valorificate, ele constituie un punct de plecare, și nu punctul final. În locul unui capital de 422 l.st. se avansează acum unul de 500 l.st., mai mulți bani decît înainte, mai multă valoare-capital; dar raportul dintre cele două părți componente a dispărut, ca și cum la început suma de 500 l.st. ar fi putut funcționa în calitate de capital în locul sumei de 422 l.st.

Nu este o funcție activă a capitalului bănesc aceea de a se manifesta ca B' ; propria lui manifestare ca B' este, dimpotrivă, o funcție a lui M' . Încă în circulația mărfurilor simplă, 1) $M_1 - B$, 2) $B - M_2$, B funcționează activ abia în actul al doilea, $B - M_2$; manifestarea sa ca B este numai rezultatul primului act, în virtutea căruia el se manifestă abia ca formă transformată a lui M_1 . Relația-capital pe care o conține B' , raportarea uneia dintre părțile sale ca valoare-capital la cealaltă parte ca un increment de valoare a acesteia, capătă, ce-i drept, o importanță funcțională, în măsura în care, în condițiile repetării permanente a circuitului $B...B'$, B' se

scindează în două circulații, circulația capitalului și circulația plusvalorii, deci în măsura în care cele două părți efectuează funcții diferite nu numai din punct de vedere cantitativ, ci și din punct de vedere calitativ, și anume B alte funcții decît b. Dar, considerată în sine, forma B...B' nu înglobează consumul capitalistului, ci în mod expres numai autovalorificarea și acumularea, în măsura în care aceasta din urmă se exprimă în primul rînd în sporirea periodică a capitalului bănesc, iarăși și iarăși avansat.

Cu toate că este o formă irațională a capitalului, $B' = B + b$ reprezintă în același timp capitalul bănesc sub forma sa realizată, ca bani care au generat bani. Aici însă trebuie făcută o deosebire față de funcția capitalului bănesc în primul stadiu, $B \rightarrow M \xleftarrow[F]{M_p}$. În acest prim stadiu, B circulă ca bani. B funcționează în calitate de capital bănesc, pentru că numai în stare de bani poate el să îndeplinească funcția de bani și să se transforme în elementele lui P, adică în F și M_p , care i se opun ca mărfuri. În acest act de circulație, B funcționează numai ca bani; dar întrucît acest act este primul stadiu în procesul de mișcare a valorii-capital, el îndeplinește în același timp funcția de capital bănesc în virtutea formei de întrebuintare specifice a mărfurilor F și M_p care sînt cumpărate. Dimpotrivă, B', compus din B, valoare-capital, și b, plusvaloare produsă de aceasta, exprimă valoare-capital valorificată, scopul și rezultatul, funcția întregului proces al circuitului capitalului. Faptul că el exprimă acest rezultat sub formă bănească, sub formă de capital bănesc realizat, nu rezultă din aceea că el este forma bănească a capitalului, capital *bănesc*, ci, dimpotrivă, din aceea că el este *capital* bănesc, capital sub formă de bani, că sub această formă capitalul a început procesul, a fost avansat sub formă de bani. După cum am văzut, retransformarea în forma bănească este o funcție a capitalului-marfă M' , și nu a capitalului bănesc. În ceea ce privește însă diferența dintre B' și B, aceasta (b) nu este decît forma bănească a lui m, a incrementului lui M; B' este $= B + b$ numai pentru că M' a fost $= M + m$. Prin urmare, această diferență și raportul dintre valoarea-capital și plusvaloarea generată de ea au existat și au fost exprimate în M' înainte ca aceste două valori să fi fost transformate în B', într-o sumă de bani în care ambele părți de valoare se contrapun în mod independent una alteia și pot deci să fie folosite pentru funcții independente și diferite una de alta.

B' nu este decît rezultatul realizării lui M' . Amîndouă, atît M' cît și B', nu sînt decît forme diferite, forma marfă și forma bani, ale valorii-capital valorificate; amîndouă au comun faptul că sînt valoare-capital valorificată. Amîndouă sînt capital realizat, pentru că aici valoarea-capital ca atare există împreună cu plus-

W 15 a

The text on this page is extremely faint and largely illegible. It appears to be a dense block of handwritten notes or a page from a manuscript, possibly related to the Marx manuscript mentioned in the caption. The text is written in a cursive hand and covers most of the page area.

valoarea — aceasta din urmă ca un rod al celei dintii, deosebit de ea și obținut prin ea —, cu toate că acest raport este exprimat doar în forma irațională a raportului dintre două părți ale unei sume de bani sau ale unei valori-marfă. Dar ca expresii ale capitalului în raport cu plusvaloarea produsă de el și spre deosebire de ea, deci ca expresii ale valorii valorificate, B' și M' sînt același lucru și exprimă același lucru, numai într-o formă diferită; ele nu se deosebesc una de cealaltă în calitate de capital bănesc și capital-marfă, ci în calitate de bani și de marfă. În măsura în care reprezintă valoare valorificată, capital care a funcționat în calitate de capital, ele nu exprimă decît rezultatul funcției capitalului productiv, singura funcție în care valoarea-capital generează valoare. Comun pentru amindouă este faptul că atît capitalul bănesc, cît și capitalul-marfă sînt moduri de existență a capitalului. Unul este capital sub formă de bani, celălalt sub formă de marfă. Funcțiile specifice care le deosebesc nu pot fi deci nimic altceva decît deosebirile dintre funcția de bani și funcția de marfă. Capitalul-marfă, ca produs direct al procesului de producție capitalist, poartă amprenta originii sale și de aceea prin forma sa este mai rațional, mai puțin insesizabil decît capitalul bănesc, în care orice urmă a acestui proces a dispărut, așa cum în general în bani dispăre orice specific al formei de întrebuintare a mărfii. Prin urmare, numai acolo unde B' funcționează el însuși în calitate de capital-marfă, unde este un produs nemijlocit al unui proces de producție și nu o formă transformată a acestui produs, numai acolo dispăre forma sa bizară, deci în producția materialului bănesc însuși. De pildă, pentru producția de aur formula ar fi: $B - M \xrightarrow{F}_{M_p} \dots P \dots B' (B + b)$, B' figurînd ca produs-marfă, întrucît P livrează mai mult aur decît a fost avansat în primul B , în capitalul bănesc, pentru elementele de producție a aurului. Aici dispăre deci iraționalul expresiei $B \dots B' (B + b)$, în care o parte a sumei de bani apare ca generatoare a unei alte părți a aceleiași sume de bani.

IV. Circuitul total

Am văzut că după încheierea primei sale faze, $B - M \xrightarrow{F}_{M_p}$, procesul de circulație este întrerupt prin P , în care mărfurile F și M_p , cumpărate pe piață, sînt consumate ca părți componente, materiale și valorice ale capitalului productiv; produsul acestui consum este o marfă nouă, M' , modificată atît în ceea ce privește forma sa naturală, cît și în ceea ce privește valoarea. Procesul de

circulație întrerupt, $B - M$, trebuie completat prin $M - B$. Dar ca purtător al acestei faze a doua și finale a circulației apare M' , o marfă deosebită de primul M atît în ceea ce privește forma naturală, cît și valoarea ei. Seria circulației se prezintă, așadar, ca 1) $B - M_1$, 2) $M'_2 - B'$, unde în a doua fază locul primei mărfi, M_1 , este luat de alta, M'_2 , de o valoare mai mare și de o formă de întrebuințare diferită; această înlocuire se produce în timpul întreruperii determinate de funcția lui P , adică în cursul producerii lui M' din elementele lui M , din formele de existență a capitalului productiv P . Dimpotrivă, prima formă de manifestare în care ne-a apărut capitalul („Capitalul”, cartea I, cap. IV, 1), forma $B - M - B'$ (descompusă: 1) $B - M_1$, 2) $M_1 - B'$), arată aceeași marfă de două ori. În ambele faze este vorba de aceeași marfă, marfa în care în prima fază se transformă banii și care, în a doua fază, se retransformă într-o sumă mai mare de bani. În pofida acestei deosebiri esențiale, ambele circulații au comun faptul că în prima fază a acestora banii se transformă în marfă, iar în a doua fază marfa se transformă în bani, prin urmare că banii cheltuiți în prima fază se întorc din nou în faza a doua. Pe de o parte le este comună această întoarcere a banilor la punctul lor de plecare, și, pe de altă parte, faptul că suma care se întoarce înapoi este mai mare decît cea avansată. În aceeași măsură și $B - M \dots M' - B'$ este deja cuprins în formula generală $B - M - B'$.

De aici mai rezultă că în ambele metamorfoze din sfera circulației, atît în $B - M$, cît și în $M' - B'$, de fiecare dată se opun una alteia și se înlocuiesc una pe alta valori de aceeași mărime, existente concomitent. Schimbarea mărimii valorii ține exclusiv de metamorfoza P , de procesul de producție, care apare astfel ca o metamorfoză reală a capitalului, în opoziție cu metamorfozele doar formale din sfera circulației.

Să analizăm acum mișcarea $B - M \dots P \dots M' - B'$ în ansamblul ei, sau forma ei desfășurată $B - M \xrightarrow{F_{M,P}} \dots P \dots M' (M + m) - B'$ ($B + b$). Capitalul apare aici ca o valoare care trece printr-o serie de transformări legate între ele și determinate una de alta, printr-o serie de metamorfoze care constituie tot atîtea faze sau stadii ale procesului total. Două dintre aceste faze aparțin sferei circulației; una aparține sferei producției. În fiecare dintre aceste faze, valoarea-capital se află într-o formă diferită, căreia îi corespunde o funcție diferită, specială. În cadrul acestei mișcări, valoarea avansată nu numai că se menține, dar și crește, sporește. În cele din urmă, în stadiul final, ea se întoarce la aceeași formă în care a apărut la începutul procesului total. Acest proces total este deci procesul circuitului.

Cele două forme pe care le îmbracă valoarea-capital în cadrul stadiilor circulației ei sînt forma de *capital bănesc* și forma de *capital-marfă*; forma ei care ține de stadiul producției este aceea a *capitalului productiv*. Capitalul care în cursul circuitului său total îmbracă și leapădă aceste forme, îndeplinind în fiecare dintre ele funcția corespunzătoare, este *capitalul industrial*; cuvîntul industrial este folosit aici în sensul că cuprinde orice ramură de producție exploatată în mod capitalist.

Așadar, capitalul bănesc, capitalul-marfă, capitalul productiv nu reprezintă aici categorii de capital independent, ale căror funcții ar forma conținutul unor ramuri de activitate de asemenea independente și distincte unele de altele. Ele nu reprezintă aici decît forme speciale de funcționare ale capitalului industrial, care le îmbracă succesiv pe toate trei.

Circuitul capitalului nu se desfășoară normal decît atîta timp cît diferitele lui faze se succedă fără stagnări. Atunci cînd capitalul stagnează în prima fază, B — M, capitalul bănesc se solidifică și devine tezaur; dacă stagnează în faza producției, atunci de o parte stau fără să funcționeze mijloacele de producție, în timp ce de partea cealaltă rămîne neocupată forța de muncă; dacă stagnează în ultima fază, M' — B', mărfurile nevîndute se îngrămădesc și barează fluxul circulației.

Pe de altă parte, este în natura lucrurilor ca însuși circuitul să determine fixarea capitalului, pe termene anumite, în diferitele faze ale circuitului. În fiecare dintre fazele sale, capitalul industrial este legat de o anumită formă: de capital bănesc, de capital productiv, de capital-marfă. Numai după ce a îndeplinit funcția care corespunde formei sub care se află de fiecare dată, el îmbracă forma cu care poate intra într-o nouă fază de transformare. Pentru a lămuri acest lucru am presupus în exemplul nostru că valoarea-capital a masei de mărfuri produse în stadiul producției este egală cu suma totală a valorii avansate inițial sub formă de bani, cu alte cuvinte că întreaga valoare-capital avansată sub formă de bani trece dintr-o dată dintr-un stadiu în stadiul următor. Am văzut însă („Capitalul”, cartea I, cap. VI) că o parte a capitalului constant, anume mijloacele de muncă propriu-zise (de pildă mașinile), servesc mereu într-un număr mai mare sau mai mic de repetări ale acelorași procese de producție și de aceea nici nu-și transmit valoarea asupra produsului decît parțial. Se va vedea mai tîrziu în ce măsură această împrejurare modifică procesul circuitului capitalului. Aici vom spune numai următoarele: în exemplul nostru, valoarea capitalului productiv = 422 l. st. cuprinde numai uzura medie a clădirilor fabricii, a mașinilor etc., deci numai acea parte

din valoarea pe care ele o transmit, în cursul transformării a 10 600 de pfunzi de bumbac în 10 000 de pfunzi de fire, asupra acestora din urmă, deci asupra produsului unui proces săptămînal de filat, care durează 60 de ore. În mijloacele de producție în care se transforma capitalul constant avansat de 372 l. st., figurează, așadar, și mijloacele de muncă, clădirile, mașinile etc., ca și cum ar fi fost închiriate pe piață contra unor rate săptămînale. Acest fapt nu modifică însă de loc lucrurile. Nu avem decît să înmulțim cantitatea de 10 000 de pfunzi de fire produse într-o săptămînă cu numărul săptămînilor calculate pe un anumit număr de ani, pentru ca întreaga valoare a mijloacelor de muncă cumpărate și consumate în acest timp să fie transmisă asupra acestei cantități de fire. De aici reiese clar că capitalul bănesc avansat trebuie să fie mai întii transformat în aceste mijloace de muncă, deci trebuie mai întii să parcurgă primul stadiu, B — M, înainte de a putea funcționa în calitate de capital productiv P. Tot atît de clar este în exemplul nostru că suma de 422 l. st. a valorii-capital, încorporată în fire în cursul procesului de producție, nu poate intra în faza de circulație M' — B' ca parte componentă a valorii celor 10 000 de pfunzi de fire înainte ca acestea să fie gata. Firele nu pot fi vîndute înainte de a fi fost filate.

În formula generală, produsul lui P este privit ca un lucru material distinct de elementele capitalului productiv, ca un obiect care are o existență distinctă de procesul de producție, o formă de întrebuițare diferită de aceea a elementelor producției. Și acesta este întotdeauna cazul cînd rezultatul procesului de producție se manifestă ca lucru, chiar acolo unde o parte a produsului intră din nou, ca element, în producția reinnoită. Astfel cerealele servesc ca sămînță pentru propria lor producție; dar produsul constă numai din cereale, are deci o formă deosebită de elementele întrebuițate concomitent, cum sînt forța de muncă, uneltele de muncă, îngrășămintele. Există însă ramuri industriale independente în care produsul procesului de producție nu este un produs material nou, o marfă. Dintre aceste ramuri, importanță economică are numai industria comunicațiilor, fie că este vorba de industria transporturilor propriu-zise pentru mărfuri și persoane, fie pur și simplu de transmiterea de știri, scrisori, telegrame etc.

A. Ciuprov ⁶⁾ spune în această privință :

„Fabricantul poate mai întii să producă articole și apoi să caute consumatori pentru ele” ;

⁶⁾ A. Ciuprov. „Jeleznodorojnoe hozeaistvo”, Moscova, 1875, p. 69—70.

{ produsul său, eliminat în formă finită din procesul de producție, intră în circulație ca marfă separată de acesta }.

„Producția și consumul apar astfel ca două acte separate în spațiu și timp. În industria transporturilor, care nu creează produse noi și nu face decât să deplaseze oamenii și lucrurile, aceste două acte se contopesc; serviciile căilor ferate” { deplasarea } „sunt consumate în același moment în care sunt produse. De aceea regiunea în care caile ferate își pot cauta desfacerea serviciilor cuprinde cel mult 50 de verste” (53 km) „de o parte și de alta a liniei”.

Rezultatul, indiferent dacă se transportă oameni sau mărfuri, este o deplasare a acestora în spațiu, de pildă firele se află acum în India și nu în Anglia, unde au fost produse.

Ceea ce vinde industria transporturilor este însăși deplasarea în spațiu. Efectul util produs este indisolubil legat de procesul transportului, adică de procesul de producție al industriei transporturilor. Oamenii și mărfurile călătoresc cu respectivul mijloc de transport, și mișcarea acestuia, deplasarea lui în spațiu, este tocmai procesul de producție pe care el îl efectuează. Efectul util poate fi consumat doar în cursul procesului de producție; el nu există sub forma unui obiect de întrebuințare distinct de acest proces și care funcționează ca obiect de comerț, care circulă ca marfă abia după producerea lui. Dar valoarea de schimb a acestui efect util este determinată, ca aceea a oricărei alte mărfi, de valoarea elementelor producției (forță de muncă și mijloace de producție) cheltuite pentru el plus plusvaloarea creată de supramunca muncitorilor ocupați în industria transporturilor. Și în ceea ce privește consumul său, acest efect util al industriei transporturilor se comportă exact ca și alte mărfuri. Dacă e consumat individual, valoarea va dispărea o dată cu consumul; dacă e consumat productiv, astfel ca el însuși să constituie un stadiu de producție a mărfii care este transportată, valoarea acestui efect util se transmite asupra mărfii însăși ca valoare suplimentară. Formula pentru industria transporturilor ar fi deci $B - M < \frac{F}{M_p} \dots P - B'$, deoarece aici este plătit și consumat însuși procesul de producție, iar nu un produs care poate fi separat de el. Prin urmare, avem în fața noastră aproape aceeași formă ca aceea a producției metalelor nobile, cu singura deosebire că B' este aici forma modificată a efectului util realizat în cursul procesului de producție, și nu forma naturală a aurului sau argintului obținut în cursul acestui proces și eliminat din el.

Capitalul industrial este singurul mod de existență a capitalului în care funcția capitalului nu constă numai în însușirea de plusvaloare, respectiv de plusprodus, ci și în crearea acesteia. De aceea capitalul industrial determină caracterul capitalist al producției; existența lui implică existența antagonismului de clasă

dintre capitaliști și muncitorii salariați. Pe măsură ce el pune stăpînire pe producția socială, tehnica și organizarea socială a procesului muncii sînt revoluționate și totodată și tipul economic-istoric al societății. Celelalte feluri de capital, care au apărut înaintea lui în cadrul unor condiții de producție socială dispărute sau pe cale de dispariție, nu numai că îi sînt subordonate lui și își modifică acum în mod corespunzător mecanismul funcțiilor lor, dar nici nu se mișcă decît pe baza capitalului industrial, prin urmare trăiesc și mor, există și dispar o dată cu această bază a lor. Capitalul bănesc și capitalul-marfă, în măsura în care se manifestă cu funcțiile lor alături de capitalul industrial ca purtătoare ale unor ramuri de activitate proprii, nu mai sînt decît niște moduri de existență, automatizate și dezvoltate în mod unilateral datorită diviziunii sociale a muncii, ale diferitelor forme de funcționare pe care capitalul industrial cînd le îmbracă, cînd le leapădă în cadrul sferei circulației.

Circuitul $B...B'$ se împletește, pe de o parte, cu circulația generală a mărfurilor, iese din ea și intră în ea, formînd o parte a ei. Pe de altă parte, pentru capitalistul individual, el formează o mișcare proprie, independentă, a valorii-capital, o mișcare care, în parte, se efectuează în cadrul circulației generale a mărfurilor, în parte în afara ei, dar care își păstrează totdeauna caracterul ei independent. În primul rînd, prin faptul că ambele faze ale mișcării care au loc în sfera circulației, $B - M$ și $M' - B'$, au ca faze ale mișcării capitalului caractere determinate din punct de vedere funcțional; în $B - M$, M este determinat, prin forma sa naturală, ca forță de muncă și mijloace de producție; în $M' - B'$ se realizează valoarea-capital + plusvaloarea. În al doilea rînd, P , procesul de producție, cuprinde consumul productiv. În al treilea rînd, întoarcerea banilor la punctul lor de plecare transformă mișcarea $B - B'$ într-un circuit închis în sine însuși.

Prin urmare, pe de o parte, fiecare capital individual constituie, în ambele sale jumătăți de circulație $B - M$ și $M' - B'$, un agent al circulației generale a mărfurilor, în care el funcționează sau se intercalează fie ca bani, fie ca marfă, fiind astfel el însuși o verigă în seria generală de metamorfoze ale lumii mărfurilor. Pe de altă parte, el descrie în cadrul circulației generale circuitul său propriu, independent, în care sfera producției formează un stadiu de trecere și în care el se întoarce la punctul său de plecare în aceeași formă în care l-a părăsit. În cadrul propriului său circuit, care cuprinde în sine metamorfoza sa reală în procesul de producție, capitalul își schimbă totodată mărimea valorii. El se întoarce nu numai ca valoare-bani, dar ca valoare-bani mărită, sporită.

În sfârșit, dacă examinăm formula $B - M...P...M' - B'$ ca o formă specială a procesului circuitului capitalului alături de alte forme care urmează să fie cercetate mai târziu, ea se caracterizează prin următoarele :

1. Ea apare ca *circuit al capitalului bănesc*, deoarece capitalul industrial în forma sa de bani, de capital bănesc, formează punctul de plecare al procesului total și punctul la care acest proces se întoarce. Însăși această formulă exprimă faptul că banii nu sînt cheltuiți aici ca bani, ci sînt numai avansați, că, prin urmare, ei nu sînt decît forma bani a capitalului, capital bănesc. Ea exprimă în continuare faptul că nu valoarea de întrebuințare este scopul determinant al mișcării, ci valoarea de schimb. Tocmai pentru că forma bani a valorii este forma ei de manifestare independentă, concretă, tocmai de aceea forma de circulație $B...B'$, al cărei punct de plecare și punct final sînt banii reali, exprimă în modul cel mai evident faptul că mobilul determinant al producției capitaliste este să facă bani. Procesul de producție apare numai ca o verigă intermediară indispensabilă, ca un rău necesar pentru a face bani. { De aceea toate națiunile cu mod de producție capitalist sînt cuprinse periodic de o febră speculativă, în cursul căreia vor să facă bani fără mijlocirea procesului de producție. }

2. Stadiul producției, funcția lui P , formează în acest circuit întreruperea dintre cele două faze ale circulației $B - M...M' - B'$, care, la rîndul ei, nu face decît să mijlocească circulația simplă, $B - M - B'$. În forma procesului circuitului însuși, procesul de producție apare în mod formal și determinat drept ceea ce este în modul de producție capitalist, și anume simplu mijloc pentru sporirea valorii avansate ; îmbogățirea ca atare apare deci ca un scop în sine al producției.

3. Întrucît seria succesivă a fazelor este deschisă prin $B - M$. a doua verigă a circulației este $M' - B'$; prin urmare, punctul de plecare este B , capitalul bănesc care urmează să fie valorificat, iar punctul final este B' , capitalul bănesc valorificat $B + b$, în care B figurează în calitate de capital realizat, alături de progenitura sa b . Acest fapt deosebește circuitul B de celelalte două circuite P și M' , și anume în două feluri. Pe de o parte, prin forma bani a celor două extreme ; or, banii sînt forma de existență concretă, independentă a valorii ; ei sînt valoarea produsului în forma ei independentă, în care a dispărut orice urmă a valorii de întrebuințare a mărfurilor. Pe de altă parte, forma $P...P$ nu devine în mod necesar $P...P'$ ($P + p$), iar în forma $M'...M'$ în general nu e vizibilă nici o diferență de valoare între cele două extreme. — Formulei $B...B'$ îi este deci caracteristic, pe de o parte, faptul că va-

loarea-capital formează punctul de plecare, iar valoarea-capital valorificată — punctul final, astfel că avansarea valorii-capital apare ca mijloc, iar valoarea-capital sporită ca scop al întregii operații; pe de altă parte, îi este caracteristic faptul că acest raport este exprimat în formă bănească, în forma independentă a valorii, că deci capitalul bănesc este exprimat sub formă de bani care generează bani. Faptul că valoarea produce plusvaloare nu este exprimat numai ca alfa și omega ale procesului, dar este exprimat în mod expres sub forma strălucitoare de bani.

4. Întrucît B' , capitalul bănesc realizat, se află, ca rezultat al lui $M' - B'$, adică al fazei care completează și încheie faza $B - M$, în absolut aceeași formă în care și-a început primul circuit, el poate, ieșind din acest circuit, să reînceapă același circuit sub formă de capital bănesc sporit (acumulat): $B' = B + b$; cel puțin forma $B...B'$ nu exprimă că la repetarea circuitului circulația lui b se separă de aceea a lui B . Privit în forma sa unică, circuitul capitalului bănesc nu exprimă, prin urmare, din punct de vedere formal decît procesul de valorificare și de acumulare. În acest circuit, consumul este exprimat numai ca consum productiv prin $B - M < \frac{F}{M_p}$; numai un asemenea consum este cuprins în acest circuit al capitalului individual. $B - F$ este $F - B$ sau $M - B$ de partea muncitorului și este deci prima fază a circulației, care mijlocește consumul său individual: $F - B - M$ (mijloace de subzistență). A doua fază, $B - M$, nu mai intră în circuitul capitalului individual; dar acest circuit duce la ea, o presupune, deoarece muncitorul, pentru a se afla în permanență pe piață ca material care să poată fi exploatat de capitalist, trebuie înainte de toate să trăiască, deci să se întrețină prin consumul individual. Dar însuși acest consum este presupus aici numai ca o condiție a consumului productiv al forței de muncă de către capital, deci numai în măsura în care muncitorul, prin consumul său individual, se întreține și se reproduce ca forță de muncă. Iar M_p , mărfurile propriu-zise care intră în circuit, nu constituie decît materialul care alimentează consumul productiv. Actul $F - B$ mijlocește consumul individual al muncitorului, transformarea mijloacelor de subzistență în carnea și singele lui. E drept că și capitalistul, pentru a funcționa în calitate de capitalist, trebuie să existe, deci să trăiască și să consume. Dar pentru aceasta el nu trebuie să consume decît atît cît consumă un muncitor și de aceea nici nu se presupune mai mult în această formă a procesului de circulație. În mod formal, nici acest lucru nu este exprimat aici, întrucît formula se încheie cu B' , deci cu un rezultat care poate funcționa imediat din nou drept capital bănesc sporit.

În $M' - B'$, vânzarea lui M' este cuprinsă în mod direct; dar $M' - B'$, vânzare de o parte, înseamnă $B - M$, cumpărare de cealaltă, iar marfa este cumpărată definitiv numai pentru valoarea ei de întrebuințare, pentru a intra (lăsînd la o parte cumpărăriile intermediare) în procesul de consum, fie acesta individual sau productiv, în funcție de natura articolului cumpărat. Dar acest consum nu intră în circuitul capitalului individual, al cărui produs este M' ; tocmai pentru că are forma de marfă care urmează să fie vîndută, acest produs este eliminat din circuit. M' este destinat în mod expres consumului străin. De aceea găsim la interpreții sistemului mercantilist (la baza căruia se află formula $B - M...P...M' - B'$) predici foarte prolixoase în care se susține că capitalistul individual trebuie să consume numai cît consumă un muncitor și că națiunea capitalistă respectivă trebuie să lase pe seama celorlalte națiuni mai puțin deștepte consumul mărfurilor ei și, în general, procesul de consum, făcînd, dimpotrivă, din consumul productiv scopul ei în viață. Aceste predici amintesc de multe ori, prin forma și conținutul lor, de îndemnurile ascetice asemănătoare ale părinților bisericii.

Procesul circuitului capitalului reprezintă deci unitatea dintre circulație și producție; el le include pe amîndouă. În măsura în care cele două faze, $B - M$ și $M' - B'$, sînt acte ale circulației, circulația capitalului constituie o parte a circulației generale a mărfurilor. Dar în măsura în care ele reprezintă secțiuni determinate din punct de vedere funcțional, stadii în circuitul capitalului, circuit care nu ține numai de sfera circulației, ci și de sfera producției, capitalul își efectuează în cadrul circulației generale a mărfurilor propriul său circuit. Circulația generală a mărfurilor îi servește în primul stadiu ca să îmbrace forma în care poate funcționa ca capital productiv; în stadiul al doilea ea îi servește ca să lepede funcția de marfă, în care el nu-și poate reîncepe circuitul, și totodată ca să-i dea posibilitatea de a separa propriul său circuit de circulația plusvalorii care i s-a adăugat.

De aceea circuitul capitalului bănesc este forma de manifestare cea mai unilaterală și deci cea mai pregnantă și mai caracteristică a circuitului capitalului industrial, al cărui scop și mobil determinant — valorificarea valorii, facerea de bani și acumularea — sînt reprezentate aici (a cumpăra pentru a vinde mai scump) într-un mod de-a dreptul izbitor. Prima fază fiind $B - M$, reiese clar și faptul că părțile componente ale capitalului productiv provin de

pe piața de mărfuri, precum și, în general, că procesul de producție capitalist este condiționat de circulație, de comerț. Circuitul capitalului bănesc nu este numai producție de mărfuri; el însuși are loc numai prin intermediul circulației, o presupune pe aceasta din urmă. Acest fapt reiese clar chiar și numai de acolo că forma B, care face parte din circulație, apare ca forma primă și pură a valorii-capital avansate, ceea ce nu este cazul în celelalte două forme ale circuitului.

Circuitul capitalului bănesc rămâne întotdeauna expresia generală a capitalului industrial, în măsura în care el cuprinde întotdeauna valorificarea valorii avansate. În circuitul P...P, expresia bănească a capitalului nu apare decât ca preț al elementelor producției, deci ca valoare exprimată în bani de calcul, fiind fixată în această formă în contabilitate.

B...B' devine o formă specială a circuitului capitalului industrial în măsura în care un capital nou apărut este avansat mai întâi sub formă de bani și apoi este retras sub aceeași formă, fie la trecerea dintr-o ramură de producție într-alta, fie la retragerea capitalului industrial dintr-o anumită întreprindere. Această formă include în sine și funcționarea în calitate de capital a plusvalorii, care e avansată la început sub formă de bani; lucrul acesta iese în evidență în modul cel mai izbitor atunci când plusvaloarea funcționează în altă întreprindere decât aceea din care provine. B...B' poate fi primul circuit al unui capital; poate fi și ultimul; poate trece drept formă a capitalului social total; este forma capitalului care e investit pentru prima oară, indiferent dacă este vorba de un capital nou acumulat sub formă de bani sau de capital vechi, transformat în întregime în bani pentru a fi transferat dintr-o ramură de producție într-alta.

Ca formă de capital inclusă întotdeauna în toate circuitele, capitalul bănesc efectuează acest circuit (B...B') tocmai pentru partea capitalului care produce plusvaloarea, pentru capitalul variabil. Forma normală în care se avansează salariul este plata în bani; acest proces trebuie în permanență înnoit la intervale relativ scurte, pentru că muncitorul trăiește de la o plată la alta, de azi pe mâine. Capitalistul trebuie deci să se opună în permanență muncitorului în calitate de capitalist posesor de bani, iar capitalul său în calitate de capital bănesc. Aici nu poate avea loc, ca la cumpărarea mijloacelor de producție și la vânzarea mărfurilor produse, o compensare directă sau indirectă (astfel ca masa mai mare a capitalului bănesc să nu figureze efectiv decât sub formă

de mărfuri, iar banii numai sub formă de bani de calcul, apărind în cele din urmă în numerar numai pentru echilibrarea balanțelor). Pe de altă parte, o parte a plusvalorii provenite din capitalul variabil este cheltuită de capitalist pentru consumul său individual, care ține de comerțul cu amănuntul, și e cheltuită în ultimă instanță în numerar, sub forma bani a plusvalorii. Faptul cît de mare sau cît de mică este această parte a plusvalorii nu modifică cu nimic lucrurile. Capitalul variabil continuă să apară în permanență în calitate de capital bănesc investit în salariu ($B-F$), iar b ca plusvaloare, cheltuită pentru satisfacerea nevoilor personale ale capitalistului. Prin urmare, B apare ca valoare-capital variabil avansată, iar b ca increment al ei, amîndouă exprimate în mod necesar în forma bani, în care urmează să fie cheltuite.

Formula $B - M \dots P \dots M' - B'$, cu rezultatul ei $B' = B + b$, cuprinde în forma ei o mistificare, are un caracter iluzoriu, care decurge de acolo că valoarea avansată și valorificată există sub forma ei de echivalent, în bani. Accentul nu e pus aici pe valorificarea valorii, ci pe forma bănească a acestui proces, pe faptul că în cele din urmă din circulație se scoate mai multă valoare sub formă de bani decît a fost avansată inițial, deci pe sporirea masei de aur și de argint care aparține capitalistului. Așa-numitul sistem monetar nu este decît expresia formulei iraționale $B - M - B'$ a unei mișcări care se efectuează exclusiv în sfera circulației și care de aceea nu poate explica cele două acte, 1) $B - M$, 2) $M - B'$, decît prin faptul că M este vîndut în al doilea act peste valoarea sa, scoțînd deci din circulație mai mulți bani decît au fost aruncați în ea prin cumpărarea lui. Dimpotrivă, $B - M \dots P \dots M' - B'$, fixat ca formă exclusivă, stă la baza sistemului mercantilist mai dezvoltat, în care nu numai circulația mărfurilor, ci și producția de mărfuri apare ca element necesar.

Caracterul iluzoriu al formulei $B - M \dots P \dots M' - B'$ și interpretarea iluzorie corespunzătoare ei există atîta timp cît această formă este fixată ca singulară, iar nu ca una fluidă, care se reînnoiește mereu, prin urmare atîta timp cît nu este socotită drept una dintre formele circuitului, ci drept forma lui exclusivă. Dar ea însăși arată că există și alte forme.

În primul rînd, întreg acest circuit presupune caracterul capitalist al procesului de producție însuși și deci presupune ca bază acest proces de producție împreună cu starea specifică a societății determinată de el. $B - M = B - M <_{M_p}^F$; dar $B - F$ presupune existența muncitorului salariat și deci a mijloacelor de pro-

ducție ca parte a capitalului productiv; presupune, prin urmare, procesul de muncă și de valorificare, procesul de producție deja ca funcție a capitalului.

În al doilea rînd, dacă actul B...B' se repetă, întoarcerea la forma bănească apare tot atît de trecătoare ca și forma bănească în primul stadiu. B — M dispăre pentru a-i face loc lui P. Avansarea mereu repetată sub formă de bani și reîntoarcerea permanentă ca bani apar ele însele numai ca momente tranzitorii în circuit.

În al treilea rînd :

B — M...P...M' — B'. B — M...P...M' — B'. B — M...P... etc.

Chiar la prima repetare a circuitului apare circuitul P...M' — B'. B — M...P, înainte ca al doilea circuit al lui B să fi fost încheiat; toate circuitele ulterioare pot fi privite în modul acesta sub forma P...M' — B — M...P; atunci B — M, ca primă fază a primului circuit, formează numai pregătirea efemeră a circuitului mereu repetat al capitalului productiv, așa cum se și întîmplă în realitate cînd capitalul industrial este investit pentru prima oară sub formă de capital bănesc.

Pe de altă parte, înainte ca al doilea circuit al lui P să fi fost încheiat, e efectuat primul circuit, M' — B'. B — M...P...M' (prescurtat M'...M'), circuitul capitalului-marfă. Astfel, chiar prima formă le conține pe celelalte două și, prin urmare, forma bani dispăre în măsura în care nu este o simplă expresie a valorii, ci o expresie a valorii în formă de echivalent, în bani.

În sfîrșit, dacă luăm un capital individual nou apărut care descrie pentru prima oară circuitul B — M...P...M' — B', în cazul acesta B — M este faza pregătitoare, preluatul primului proces de producție, pe care îl parcurge acest capital individual. De aceea această fază B — M nu este presupusă, ci, dimpotrivă, determinată sau condiționată de procesul de producție. Dar acest lucru este valabil numai pentru acest capital individual. În măsura în care e presupus modul de producție capitalist, deci în cadrul unei stări a societății determinate de producția capitalistă, forma generală a circuitului capitalului industrial este circuitul capitalului bănesc. Procesul de producție capitalist este deci presupus ca prius*, dacă nu în primul circuit al capitalului bănesc, forma în care este investit un capital industrial nou, atunci în afara acestui

* — predecesor. — Nota trad.

circuit; existența continuă a procesului de producție capitalist presupune reinnoirea permanentă a circuitului P...P. Această premisă se manifestă chiar în cadrul primului stadiu, $B - M <_{Mp}^F$, întrucât, pe de o parte, acest act presupune existența clasei muncitorilor salariați și întrucât, pe de altă parte, ceea ce pentru cumpărătorul mijloacelor de producție este primul stadiu, $B - M$, pentru vânzătorul lor este $M' - B'$; prin urmare, în M' se presupune capitalul-marfă, deci marfa însăși ca rezultat al producției capitaliste și, implicit, funcționarea capitalului productiv.

Capitolul doi

Circuitul capitalului productiv

Formula generală a circuitului capitalului productiv este $P...M' - B' - M...P$. Acest circuit înseamnă funcționarea periodic reînnoită a capitalului productiv, adică reproducția sau procesul de producție a capitalului ca proces de reproducție legat de valorificarea lui; înseamnă nu numai producție, dar și reproducție periodică de plusvaloare; înseamnă funcționarea capitalului industrial aflat în forma sa productivă, nu ca funcționare singulară, ci ca funcționare repetată în mod periodic, astfel că reluarea procesului este determinată de însuși punctul de plecare. O parte a lui M' poate (în anumite cazuri, în anumite ramuri de investiție a capitalului industrial) să reintre direct ca mijloc de producție în același proces de muncă din care a ieșit sub formă de marfă; în modul acesta se economisește numai transformarea valorii ei în bani reali sau în semne bănești, sau această transformare obține o expresie de sine stătătoare numai ca bani de calcul. Această parte a valorii nu intră în circulație. În procesul de producție intră astfel valori care nu intră în procesul de circulație. Același lucru se întâmplă cu acea parte din M' pe care capitalistul o consumă în natura \star ca parte a plusprodusului. Această parte este însă fără importanță pentru producția capitalistă; ea e luată în considerare cel mult în agricultură.

Două lucruri sar în ochi din primul moment în această formă.

În primul rînd. Pe cînd în prima formă $B...B'$ procesul de producție, funcția lui P , întrerupe circulația capitalului bănesc și apare numai ca verigă intermediară între cele două faze ale sale $B - M$ și $M' - B'$, aici procesul de circulație total al capitalului industrial, întreaga lui mișcare în limitele fazei circulației, constituie numai o întrerupere, numai o verigă intermediară între capitalul productiv, care ca primă extremă deschide circuitul, iar ca

\star — sub forma naturală. — *Nota trad.*

ultimă extremă îl încheie în aceeași formă, deci în forma reînceperii lui. Circulația propriu-zisă apare numai ca o mijlocire a reproducției care se reînnoiește în mod periodic și care prin această reînnoire este continuă.

În al doilea rînd. Circulația totală se prezintă într-o formă opusă aceleia pe care o are în circuitul capitalului bănesc. Acolo, făcîndu-se abstracție de mărimea valorii, forma ei era $B - M - B$ ($B - M. M - B$). Aici, făcîndu-se iarăși abstracție de mărimea valorii, forma ei este $M - B - M$ ($M - B. B - M$), deci forma circulației de mărfuri simple.

I. Reproducția simplă

Prin urmare, să analizăm mai întîi procesul $M' - B' - M$, care se desfășoară în sfera circulației între extremele $P...P$.

Punctul de plecare al acestei circulații este capitalul-marfă : $M' = M + m = P + m$. Funcția capitalului-marfă $M' - B'$ (realizarea valorii-capital = P cuprinse în el și care există acum ca parte componentă a mărfii M , precum și realizarea plusvalorii cuprinse în el și care există acum ca parte componentă a aceleiași mase de mărfuri, avînd valoarea m) a fost analizată în prima formă a circuitului. Dar acolo ea constituia a doua fază a circulației întrerupte și faza finală a întregului circuit. Aici ea formează a doua fază a circuitului, dar prima fază a circulației. Primul circuit se încheie cu B' și, întrucît B' poate, exact ca și B inițial, să redeschidă, sub formă de capital bănesc, al doilea circuit, nu a fost necesar ca mai întîi să cercetăm dacă B și b (plusvaloarea), pe care le conține B' , își continuă calea împreună sau dacă parcurg căi diferite. Acest lucru ar fi fost necesar numai dacă am fi urmărit primul circuit în reluarea lui. Această problemă trebuie însă rezolvată în procesul circuitului capitalului productiv, întrucît determinarea chiar și a primului circuit al acestuia depinde de acest fapt și întrucît $M' - B'$ apare în acest circuit ca prima fază a circulației, care urmează a fi completată de faza $B - M$. De această rezolvare depinde dacă formula analizată de noi reprezintă reproducție simplă sau reproducție pe scară lărgită. Caracterul circuitului se modifică deci corespunzător cu această rezolvare.

Să ne ocupăm deci mai întîi de reproducția simplă a capitalului productiv, presupunînd, ca și în capitolul întîi, că împrejurările rămîn neschimbate și că mărfurile se cumpără și se vînd la valoarea lor. Presupunînd acest lucru, întreaga plusvaloare

intră în consumul individual al capitalistului. După ce s-a produs transformarea capitalului-marfă M' în bani, acea parte a sumei de bani care reprezintă valoarea-capital continuă să circule în circuitul capitalului industrial; cealaltă parte, care este plusvaloare transformată în bani, intră în circulația generală a mărfurilor, reprezintă circulația banilor care pornește de la capitalist, dar care are loc în afara sferei circulației capitalului individual al acestuia.

În exemplul nostru am avut un capital-marfă M' de 10 000 de pfunzi de fire în valoare de 500 l.st.; dintre acestea, 422 l.st. sînt valoarea capitalului productiv și, ca formă bănească a 8 440 de pfunzi de fire, ele continuă circulația capitalului începută de M' , în timp ce plusvaloarea de 78 l.st., ca formă bănească a 1 560 de pfunzi de fire, partea excedentară a produsului-marfă, părăsește circulația acestui capital și parcurge o cale proprie în sfera circulației generale a mărfurilor.

$$M' \begin{pmatrix} M \\ + \\ m \end{pmatrix} - - \begin{pmatrix} B \\ + \\ b \end{pmatrix} - M <_{M_p}^F$$

Actul $b - m$ reprezintă o serie de cumpărări prin intermediul banilor, pe care capitalistul îi cheltuiește fie pe mărfuri propriu-zise, fie în folosul propriei sale persoane prețioase, respectiv al familiei sale. Aceste cumpărări sînt fărîmîtate; ele au loc la termene diferite. Prin urmare, banii există în mod temporar sub forma unei rezerve de bani destinate consumului curent sau a unui tezaur, întrucît banii a căror circulație a fost întreprinsă se află sub formă de tezaur. Funcția lor ca mijloc de circulație, care cuprinde și forma lor trecătoare de tezaur, nu intră în circulația capitalului sub forma sa bănească B . În cazul acesta banii nu sînt avansați, ci chelțuiți.

Am presupus că capitalul total avansat trece întotdeauna în întregime dintr-o fază a sa în alta; tot așa presupunem și aici că produsul-marfă al procesului P poartă în sine întreaga valoare a capitalului productiv $P = 422$ l.st. + plusvaloarea = 78 l.st., creată în cursul procesului de producție. În exemplul nostru, în care avem de-a face cu un produs-marfă divizibil, plusvaloarea există sub forma a 1 560 de pfunzi de fire, așa cum, calculată la un pfund de fire, ea există sub forma a 2 496 de uncii de fire. Dacă, dimpotrivă, produsul-marfă ar fi, de pildă, o mașină în valoare de 500 l.st. și cu aceeași compoziție a valorii, atunci, deși o parte a valorii acestei mașini ar fi = 78 l.st. plusvaloare, totuși

aceste 78 l.st. ar exista numai în mașină în ansamblul ei : mașina nu poate fi împărțită în valoare-capital și plusvaloare fără a o sfârșima în bucăți, deci fără a-i distruge, o dată cu valoarea de întreținere, și valoarea. Cele două componente ale valorii nu pot fi deci reprezentate în părți componente ale corpului marfă decît în mod ideal și nu ca elemente independente ale mărfii M' , așa cum fiecare pfund de fire este un element separabil, independent, al celor 10 000 de pfunzi din această marfă. În primul caz, întreaga marfă, capitalul-marfă, mașina, trebuie să fie vîndută în întregime, înainte ca b să-și înceapă circulația lui specială. Dimpotrivă, atunci cînd capitalistul ar vinde 8 440 de pfunzi de fire, vînzarea restului de 1 560 de pfunzi ar reprezenta o circulație cu totul separată a plusvalorii în forma m (1 560 de pfunzi de fire) — b (78 l.st.) — m (obiecte de consum). Dar elementele valorii fiecărei porțiuni din cele 10 000 de pfunzi de fire produse pot fi reprezentate în părți ale produsului exact ca în produsul total. Așa cum acești 10 000 de pfunzi de fire pot fi împărțiți în valoarea capitalului constant (c), 7 440 de pfunzi de fire în valoare de 372 l.st., în valoarea capitalului variabil (v), 1 000 de pfunzi de fire de 50 l.st., și în plusvaloare (p), 1 560 de pfunzi de fire de 78 l.st., tot așa și fiecare pfund de fire poate fi împărțit în $c = 11,904$ uncii de fire în valoare de 8,928 pence, în $v = 1,600$ uncii de fire în valoare de 1,200 pence și în $p = 2,496$ uncii de fire în valoare de 1,872 pence. De asemenea, dacă ar vinde în mod succesiv cei 10 000 de pfunzi, capitalistul ar putea consuma în mod succesiv elementele de plusvaloare cuprinse în aceste părți, realizînd astfel în mod tot atît de succesiv suma $c + v$. Dar în cele din urmă această operație presupune și ea că cei 10 000 de pfunzi sînt vînduți în întregime, că, implicit, prin vînzarea a 8 440 de pfunzi este înlocuită valoarea lui C și a lui v („Capitalul”, partea I, cap. VII, 2).

Oricum s-ar prezenta însă lucrurile, prin actul $M' - B'$ atît valoarea-capital, cît și plusvaloarea cuprinse în M' capătă o existență separabilă una de cealaltă, existența diferitelor sume de bani ; în ambele cazuri, atît B , cît și b sînt forma efectiv transformată a valorii care inițial, în M' , nu avea o expresie proprie, doar ideală, numai ca preț al mărfii.

Circulația $m - b - m$ reprezintă o circulație de mărfuri simplă, a cărei primă fază, $m - b$, este cuprinsă în circulația capitalului-marfă $M' - B'$, deci în circuitul capitalului, dar a cărei fază complementară $b - m$ iese din acest circuit, ca un act al circulației generale a mărfurilor distinct de acesta. După trans-

formarea lui M' în B' , circulația lui M și m , a valorii-capital și a plusvalorii, se separă. De aici urmează :

În primul rînd. Capitalul-marfă, realizîndu-se prin actul $M' - B' = M' - (B + b)$, mișcarea valorii-capital și a plusvalorii, care în $M' - B'$ este încă comună și înfăptuită de aceeași masă de mărfuri, devine separabilă, întrucît amîndouă valorile posedă acum forme independente ca sume de bani.

În al doilea rînd. Dacă această separare are loc, b fiind cheltuit sub formă de venit al capitalistului, în timp ce B , ca formă funcțională a valorii-capital, își continuă drumul determinat de circuit, în acest caz primul act $M' - B'$, legat de actele ulterioare $B - M$ și $b - m$, poate fi reprezentat ca formînd cele două circulații diferite : $M - B - M$ și $m - b - m$; ambele aceste serii aparțin, în ceea ce privește forma lor generală, circulației obișnuite a mărfurilor.

De altfel, în practică, atunci cînd este vorba de corpuri-marfă continue, indivizibile, părțile componente ale valorii se autonomizează în mod ideal. De pildă, în întreprinderile de construcții din Londra, care lucrează în cea mai mare parte pe credit, antreprenorul primește avansuri pe măsură ce construcția imobilului trece de la un stadiu la altul. Nici unul dintre aceste stadii nu este o casă, ci numai o parte componentă, existentă realmente, a unei case viitoare, în devenire ; deci, cu toate că e reală, fiecare dintre aceste părți nu este decît o parte ideală a casei întregi și, totuși, destul de reală pentru a servi drept garanție pentru un avans suplimentar. (Vezi în legătură cu această problemă cap. XII *)

În al treilea rînd. Dacă mișcarea valorii-capital și aceea a plusvalorii, care în M și B sînt încă comune, se desparte numai în parte (astfel încît o parte din plusvaloare nu este cheltuită ca venit) sau nu se desparte de loc, în acest caz în însăși valoarea-capital se produce o modificare încă în timpul circuitului ei, înainte de încheierea acestuia. În exemplul nostru, valoarea capitalului productiv era egală cu 422 l.st. Așadar, dacă el continuă mișcarea $B - M$, de pildă ca 480 l. st. sau ca 500 l. st., atunci el trece prin ultimele stadii ale circuitului ca o valoare sporită cu 58 l.st. sau cu 78 l.st. față de valoarea sa inițială. Acest lucru poate fi legat de o schimbare concomitentă a compoziției lui valorice.

$M' - B'$, al doilea stadiu al circulației și stadiul final al circuitului I ($B...B'$), este, în circuitul nostru, al doilea stadiu al aces-

* Vezi volumul de față, p. 246—247. — *Nota red.*

tuia și primul stadiu al circulației mărfurilor. În măsura în care este vorba de circulație, actul $M' - B'$ trebuie deci completat prin $B' - M'$. Dar actul $M' - B'$ nu numai că urmează după procesul de valorificare (aici după funcționarea lui P, primul stadiu), dar este și rezultatul acestui proces; produsul-marfă M' este deja realizat prin intermediul acestui act. Procesul de valorificare a capitalului, ca și realizarea produsului-marfă care cuprinde valoarea-capital valorificată, este deci încheiat prin $M' - B'$.

Am presupus, așadar, reproducția simplă, adică am presupus că $b - m$ se separă complet de $B - M$. Întrucât ambele circulații, atât $m - b - m$, cât și $M - B - M$, țin, potrivit formei lor generale, de circulația mărfurilor (neprezentind din această cauză nici o diferență de valoare între extremele lor), este ușor să consideri, așa cum face economia politică vulgară, procesul de producție capitalist drept producție de mărfuri simplă, drept producție de valori de întrebuințare destinate unui anumit fel de consum, produse de capitalist exclusiv pentru a le înlocui prin mărfuri cu altă valoare de întrebuințare, sau, cum se spune în mod eronat în economia politică vulgară, pentru a le schimba pe acestea.

M' apare de la început sub formă de capital-marfă, iar scopul întregului proces, îmbogățirea (valorificarea), nu numai că nu exclude consumul individual al capitalistului, care crește o dată cu mărimea plusvalorii (deci și a capitalului), ci, dimpotrivă, chiar îl presupune.

În circulația venitului capitalistului, marfa produsă m (sau fracțiunea din produsul-marfă M' care îi corespunde în mod ideal) nu servește de fapt decît pentru a fi transformată mai întîi în bani și apoi din bani într-o serie de alte mărfuri servind consumului individual. Nu trebuie însă trecută cu vederea o împrejurare neînsemnată, și anume că m este o valoare-marfă care nu l-a costat nimic pe capitalist, este întruchipare de supramuncă, din care cauză ea apare pe scenă inițial ca parte componentă a capitalului-marfă M' . Prin urmare, prin însăși faptul existenței sale, acest m este legat de circuitul valorii-capital care își efectuează procesul său; dacă acest circuit stagnează sau în general se produce o tulburare a sa, nu numai consumul lui m este redus sau încetează cu totul, dar o dată cu acest consum se reduce sau încetează și desfacerea seriei de mărfuri care urmează să-l înlocuiască pe m . Același lucru se întîmplă și atunci cînd actul $M' - B'$ nu reușește sau cînd numai o parte din M' poate fi vîndută.

Am văzut că $m - b - m$, ca circulație a venitului capitalistului, intră în circulația capitalului atîta timp cît m este o parte

a valorii lui M' , a capitalului în forma lui funcțională de capital-marfă; dar, din moment ce a devenit independentă prin intermediul actului $b - m$, circulația venitului în forma ei completă $m - b - m$ nu intră în mișcarea capitalului avansat de capitalist, deși provine din această mișcare. Circulația venitului este legată de circulația capitalului avansat în măsura în care existența capitalului presupune existența capitalistului, iar existența acestuia din urmă este condiționată de faptul că el consumă plusvaloare.

În cadrul circulației generale, M' , de pildă firele, funcționează numai ca marfă; dar, ca moment al circulației capitalului, M' funcționează în calitate de *capital-marfă*, formă pe care valoarea-capital o îmbracă și o leapădă în mod alternativ. După ce firele au fost vândute comerciantului, ele ies din procesul circuitului aceluși capital al căror produs sînt, continuînd totuși să rămînă ca marfă în sfera circulației generale. Circulația aceleiași mase de mărfuri continuă, cu toate că a încetat să mai constituie un moment în circuitul de sine stătător al capitalului filatorului. Metamorfoza reală definitivă a masei de mărfuri aruncate de capitalist în circulație, actul $M - B$, trecerea ei definitivă în sfera de consum, poate fi deci cu totul separată în timp și în spațiu de metamorfoza în care această masă de mărfuri funcționează în calitate de capital-marfă al capitalistului respectiv. Aceeași metamorfoză care s-a efectuat în procesul de circulație a capitalului mai rămîne să fie efectuată în sfera circulației generale.

Lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă firele intră din nou în circuitul unui alt capital industrial. Circulația generală cuprinde atît împletirea circuitelor diferitelor părți independente ale capitalului social, adică totalitatea circuitelor capitalurilor individuale, cît și circulația valorilor care nu sînt aruncate pe piață sub formă de capital, adică a valorilor care intră în sfera consumului individual.

Raportul dintre circuitul capitalului, în măsura în care acest circuit constituie o parte a circulației generale, și circuitul, în măsura în care constituie verigile unui circuit independent, se mai observă atunci cînd cercetăm circulația lui $B' = B + b$. B , în calitate de capital bănesc, continuă circuitul capitalului; b , ca cheltuire de venit ($b - m$), intră în circulația generală, însă iese din circuitul capitalului respectiv. În acest din urmă circuit intră numai acea parte a lui b care funcționează drept capital bănesc suplimentar. În $m - b - m$ banii funcționează numai ca monedă; scopul acestei circulații este consumul individual al capitalistului. Pentru cretinismul economiei politice vulgare este tipic faptul că ea

consideră această circulație care nu intră în circuitul capitalului — circulația acelei părți din valoarea nou creată care e consumată ca venit — drept circuit caracteristic al capitalului.

În a doua fază, $B - M$, valoarea-capital $B = P$ (egală cu valoarea capitalului productiv cu care se deschide aici circuitul capitalului industrial) există din nou, separată de plusvaloare, deci cu aceeași mărime a valorii ca și în primul stadiu al circuitului capitalului bănesc, $B - M$. Cu toată poziția schimbată, funcția capitalului bănesc în care s-a transformat acum capitalul-marfă este aceeași: transformarea sa în M_p și F , mijloace de producție și forță de muncă.

Concomitent cu $m - b$, valoarea-capital a parcurs, așadar, în funcția $M' - B'$ a capitalului-marfă, faza $M - B$ și intră acum în faza complementară $B - M <_{M_p}^F$; prin urmare, circulația ei totală este $M - B - M <_{M_p}^F$.

În primul rînd. În forma I (circuitul $B...B'$), capitalul bănesc B a apărut ca formă inițială în care este avansată valoarea-capital; el apare aici din capul locului ca parte a sumei de bani în care s-a transformat capitalul-marfă în prima fază a circulației $M' - B'$, deci apare din capul locului ca transformare a lui P , a capitalului productiv, în formă bănească, transformare efectuată prin intermediul vânzării produsului-marfă. Capitalul bănesc nu există aici din capul locului nici ca formă inițială și nici ca formă finală a valorii capital, întrucît faza $B - M$, care încheie faza $M - B$, poate fi efectuată numai printr-o a doua lepădare a formei bănești. Partea din $B - M$ care reprezintă în același timp $B - F$ nu mai apare nici ea ca simplă avansare de bani exprimată în cumpărarea de forță de muncă, ci ca o avansare prin care forței de muncă i se avansează sub formă bănească aceiași 1 000 de pfunzi de fire în valoare de 50 l.st. care formează o parte a valorii-marfă create de forța de muncă. Banii care i se avansează aici muncitorului nu sînt decît forma de echivalent transformată a unei părți din valoarea mărfii produse de el însuși. Chiar și numai din acest motiv, actul $B - M$, în măsura în care este actul $B - F$, nu înseamnă nicidecum numai înlocuirea unei mărfi sub formă bănească printr-o marfă sub formă de valoare de întrebuințare, ci include și alte elemente, independente de circulația generală a mărfurilor ca atare.

B' apare ca formă transformată a lui M' , care, la rîndul său, este un produs al unei funcționări trecute a lui P , a procesului de producție trecut; prin urmare, întreaga sumă de bani B' apare ca expresie bănească a unei munci trecute. În exemplul nostru, 10 000 de pfunzi de fire = 500 l. st. — produs al procesului fila-

tului ; dintre acestea, 7 440 de pfunzi de fire = capitalul constant avansat $c = 372$ l.st., 1 000 de pfunzi de fire = capitalul variabil avansat $v = 50$ l.st. și 1 560 de pfunzi de fire = plusvaloarea $p = 78$ l.st. Dacă din B' se avansează din nou numai capitalul inițial = 422 l.st., celelalte împrejurări rămânând neschimbate, muncitorul nu primește în actul B — F decît o parte din cei 10 000 de pfunzi de fire produse în această săptămînă (valoarea în bani a 1 000 de pfunzi de fire) care îi este avansată în săptămîna următoare. Ca rezultat al actului M — B, banii sînt întotdeauna expresia unei munci trecute. În măsura în care actul complementar B — M se efectuează imediat pe piața de mărfuri, B fiind deci schimbat contra unor mărfuri existente care se află deja pe piață, aceasta înseamnă iarăși transformarea unei munci trecute dintr-o formă (bani) într-altă formă (marfă). Dar actul B — M diferă în timp de actul M — B. Ele pot fi concomitente în cazuri excepționale, atunci cînd, de pildă, capitalistul care efectuează actul B — M și capitalistul pentru care acest act este M — B își transmit reciproc mărfurile în același timp, iar B nu face apoi decît să acopere diferența. Diferența de timp dintre efectuarea actului M — B și efectuarea actului B — M poate fi mai mare sau mai mică. Cu toate că B, ca rezultat al actului M — B, reprezintă muncă trecută, totuși B poate reprezenta pentru actul B — M forma transformată a unor mărfuri care nici nu se găsesc încă pe piață, ci vor apărea aici abia pe viitor, întrucît actul B — M are loc, de obicei, abia după ce M a fost produs din nou. Tot astfel B poate reprezenta mărfuri care sînt produse o dată cu acel M a cărui expresie bănească este. De pildă, în schimbul B — M (cumpărarea de mijloace de producție), cărbunii pot fi cumpărați înainte de a fi extrași din mină. În măsura în care b figurează ca bani acumulați și nu e cheltuit ca venit, el poate reprezenta bumbac care va fi produs abia în anul viitor. La fel stau lucrurile cu cheltuirea venitului capitalistului, actul $b - m$. La fel și cu salariul $F = 50$ l.st. ; acești bani nu sînt numai forma bănească a muncii trecute a muncitorilor, ci în același timp un titlu asupra unei munci concomitente sau viitoare, care este abia în curs de realizare sau care urmează să fie realizată în viitor. Muncitorul poate cumpăra pe ei o haină care va fi confecționată abia în săptămîna următoare. Așa se întîmplă în special cu numărul foarte mare de mijloace de subzistență necesare care trebuie consumate aproape chiar în momentul producerii lor ca să nu se altereze. În felul acesta, muncitorul primește, în banii în care i se plătește salariul, forma transformată a propriei sale munci viitoare sau a muncii altor muncitori. Dînd muncitorului o parte din munca lui trecută,

capitalistul îi dă un titlu asupra propriei lui munci viitoare. Este propria lui muncă, simultană sau viitoare, care formează rezerva încă inexistentă cu care i se plătește munca lui trecută. Aici ideea formării unei rezerve dispăre cu totul*.

În al doilea rînd. În circulația $M - B - M <_{M_p}^F$ aceiași bani își schimbă de două ori locul: capitalistul îi primește întii în calitate de vânzător, apoi îi cheltuiește în calitate de cumpărător; transformarea mărfii în forma-bani nu servește decît la retransformarea ei din forma-bani în forma-marfă; așadar forma-bani a capitalului, existența lui sub formă de capital bănesc, nu reprezintă în această mișcare decît un moment trecător; cu alte cuvinte, în măsura în care mișcarea continuă, capitalul bănesc, atunci cînd servește ca mijloc de cumpărare, apare numai ca mijloc de circulație; ca mijloc de plată propriu-zis el apare atunci cînd capitaliștii cumpără unul de la altul și cînd deci nu este nevoie de o soldare a balanței de plăți.

În al treilea rînd. Funcționarea capitalului bănesc, indiferent dacă acesta servește ca simplu mijloc de circulație sau ca mijloc de plată, nu face decît să mijlocească înlocuirea lui M cu elementele F și M_p , adică înlocuirea firelor, a produsului-marfă — care reprezintă rezultatul funcționării capitalului productiv (după scăderea plusvalorii care urmează să fie utilizată ca venit) — prin elementele lui de producție, deci retransformarea valorii-capital din forma ei de marfă în elementele constitutive ale acestei mărfi, adică, în cele din urmă, această funcționare nu face decît să mijlocească retransformarea capitalului-marfă în capital productiv.

Pentru ca circuitul să se desfășoare normal, M' trebuie vindut la valoarea lui și în totalitatea lui. Apoi $M - B - M$ înseamnă nu numai înlocuirea unei mărfi prin alta, dar și faptul că această înlocuire se face în același raport valoric. Am presupus că acest lucru se întîmplă aici. De fapt însă valorile mijloacelor de producție variază; tocmai producției capitaliste îi sînt proprii modificările continue ale raporturilor valorice, provocate chiar și numai prin schimbările permanente în productivitatea muncii. fapt care caracterizează producția capitalistă. Aici nu facem decît să amintim aceste schimbări ale valorii factorilor producției, pe care le vom analiza mai tîrziu**. Transformarea elementelor producției în produs-marfă, a lui P în M' , are loc în sfera producției, iar retransformarea lui M' în P are loc în sfera circulației. Această

* Aici în manuscrisul lui Marx există următoarea notă: „Toate acestea se referă însă la ultima secțiune a cărții a doua”. — *Nota red.*

** Vezi volumul de față, cap. XV, punctul V. — *Nota red.*

retransformare este efectuată prin metamorfoza simplă a mărfii. Prin conținutul ei însă, ea este un moment al procesului de reproducție privit în ansamblul lui. $M - B - M$, ca formă a circulației capitalului, implică un schimb de substanțe determinat sub raport funcțional. Circulația $M - B - M$ mai presupune apoi ca M să fie egal cu elementele de producție ale cantității de marfă M' și ca raporturile valorice ale acestor elemente să rămână cele inițiale; se presupune deci nu numai că mărfurile sînt cumpărate la valoarea lor, dar și că în cursul circuitului ele nu suferă nici o schimbare sub raportul valorii; în caz contrar, procesul nu se poate desfășura normal.

În $B...B'$, B este forma inițială a valorii-capital, care este lepădată numai pentru a fi adoptată din nou. În $P...M' - B' - M...P$, B nu este decît o formă adoptată în cursul procesului circuitului, care este din nou lepădată încă în cadrul acestuia. Forma bani apare aici numai ca o formă independentă trecătoare a valorii capitalului; capitalul, ca M' , este tot atît de grăbit să îmbrace forma bani pe cît de grăbit este, ca B' , s-o lepede imediat ce s-a metamorfozat în ea, pentru a lua din nou forma capitalului productiv. Atîta timp cît acest capital rămîne sub forma-bani, el nu funcționează în calitate de capital și deci nu se valorifică; capitalul rămîne inactiv. B acționează aici ca mijloc de circulație, dar ca mijloc de circulație a capitalului*. Aparența de independență pe care forma bani a valorii-capital o are în prima formă a circuitului ei (circuitul capitalului bănesc) dispăre în această a doua formă, care constituie deci critica formei I, reducînd-o doar la o formă specială. Dacă a doua metamorfoză, $B - M$, se lovește de piedici (dacă, de pildă, pe piață lipsesc mijloacele de producție), atunci circuitul, fluxul procesului de reproducție, este înterupt exact ca în cazul cînd capitalul ar sta imobilizat în forma de capital-marfă. Deosebirea este însă aceasta: sub formă de bani capitalul poate sta mai multă vreme decît sub forma trecătoare de marfă. El nu încetează să fie bani atunci cînd nu funcționează în calitate de capital bănesc; el încetează însă să fie marfă și, în general, valoare de întrebuințare dacă rămîne prea mult timp în funcția sa de capital-marfă. În al doilea rînd, sub formă de bani el este în stare să îmbrace, în locul formei sale inițiale de capital productiv, o altă formă, în timp ce ca M' , în general, nu se poate mișca din loc.

Numai pentru M' circulația $M' - B' - M$ cuprinde, potrivit formei ei, acte de circulație care sînt momente ale reproducției

* Aici în manuscrisul lui Marx există mențiunea: „Împotriva lui Tooke”. — Nota red.

sale, dar pentru efectuarea lui $M' - B' - M$ este necesară re-producția reală a lui M , în care se transformă M' ; această re-producție este însă condiționată, la rîndul ei, de procese de re-producție din afara procesului de reproducție a capitalului individual reprezentat în M' .

În forma I, actul $B - M <_{Mp}^F$ nu face decît să pregătească prima transformare a capitalului bănesc în capital productiv; în forma a II-a acest act pregătește retransformarea din capital-marfă în capital productiv, adică, în măsura în care investiția de capital industrial rămîne aceeași, acest act pregătește retransformarea capitalului-marfă în aceleași elemente ale producției din care a luat naștere. Actul $B - M <_{Mp}^F$ apare deci aici, ca și în forma I, ca o fază pregătitoare a procesului de producție, dar și ca o reîntoarcere la acesta, ca o reinnoire a acestuia, ca un precursor al procesului de reproducție, așadar și ca o repetare a procesului de valorificare.

Trebuie să mai menționăm apoi că actul $B - F$ nu este un simplu schimb de mărfuri, ci cumpărarea unei mărfi F care urmează să servească la producția de plusvaloare, tot așa cum $B - Mp$ nu este decît o operație indispensabilă din punct de vedere material pentru atingerea acestui scop.

După efectuarea actului $B - M <_{Mp}^F$, B este retransformat în capital productiv, în P , și circuitul reîncepe.

Forma desfășurată a lui $P...M' - B' - M...P$ este deci

$$P...M' \left\{ \begin{array}{l} M \\ + \\ m \end{array} \right\} - \left\{ \begin{array}{l} B \\ + \\ b \end{array} \right\} - M <_{Mp...P}^F$$

Transformarea capitalului bănesc în capital productiv este cumpărarea de mărfuri în scopul producției de mărfuri. Numai în măsura în care consumul este consum productiv intră el în circuitul capitalului însuși; condiția acestui consum este ca prin intermediul mărfurilor consumate productiv să se producă plusvaloare. Și aceasta este ceva cu totul diferit de producție sau chiar de producția de mărfuri, al cărei scop este asigurarea existenței producătorului. O înlocuire a mărfii prin marfă, condiționată de producerea de plusvaloare, este cu totul altceva decît schimbul de produse în sine, mijlocit doar prin hani. Economiiștii prezintă însă lucrurile în acest fel pentru a dovedi că nici o supraproducție nu este posibilă.

În afară de consumul productiv al lui B , care se transformă în F și Mp , circuitul capitalului conține prima verigă a actului

$B - F$, care pentru muncitor este $F - B = M - B$. Din circulația $F - B - M$, care pornește de la muncitor și cuprinde consumul acestuia, numai prima verigă intră, ca rezultat al lui $B - F$, în circuitul capitalului. Al doilea act, anume $B - M$, nu intră în circulația capitalului individual, cu toate că rezultă din ea. Pentru clasa capitalistă este însă necesară existența continuă a clasei muncitoare, prin urmare și consumul muncitorului, realizat prin intermediul actului $B - M$.

Pentru ca circuitul valorii-capital să continue și pentru ca plusvaloarea să fie consumată de capitalist, actul $M' - B'$ nu presupune decât ca M' să fie transformat în bani, să fie vândut. Se înțelege că M' este cumpărat numai pentru că articolul este o valoare de întrebuințare și deci potrivit pentru un consum oarecare productiv sau individual. Dar dacă M' continuă să circule, de pildă, în mâinile comerciantului care a cumpărat firele, faptul acesta nu afectează la început cu nimic continuarea circuitului capitalului individual care a produs firele și le-a vândut comerciantului. Întregul proces își continuă cursul și o dată cu el continuă și consumul individual al capitalistului și al muncitorului pe care el îl condiționează. Acesta este un punct important la analizarea crizelor.

Într-adevăr, îndată ce M' este vândut, transformat în bani, el poate fi retransformat în factorii reali ai procesului de muncă și, prin urmare, ai procesului de reproducție. Problema dacă M' este cumpărat de consumatorul care îl va consuma sau de comerciantul care intenționează să-l vândă din nou nu modifică cu nimic lucrurile în mod direct. Volumul masei de mărfuri create de producția capitalistă este determinat de scara pe care are loc această producție și de nevoia de lărgire continuă a acesteia din urmă, iar nu de vreun cerc stabilit al cererii și ofertei, de trebuințele care urmează să fie satisfăcute. În afară de capitaliștii industriali, producția de masă nu poate avea alt cumpărător direct decât pe negustorul angrosist. În cadrul anumitor limite, procesul de reproducție se poate efectua pe aceeași scară sau pe o scară lărgită, cu toate că mărfurile pe care le produce nu au intrat în mod efectiv în consumul individual sau în cel productiv. Consumul de mărfuri nu este cuprins în circuitul capitalului din care au rezultat acestea. De pildă, dacă firele au fost vândute, circuitul valorii-capital reprezentate în aceste fire poate reîncepe indiferent de ceea ce se întâmplă deocamdată cu firele vândute. Atâta timp cât produsul se vinde, lucrurile își urmează, din punctul de vedere al producătorului capitalist, cursul lor normal. Circuitul valorii-capital pe care o reprezintă acest producător capitalist nu este

întrerupt. Și, dacă acest proces este lărgit — ceea ce implică și un consum productiv lărgit al mijloacelor de producție —, această reproducție a capitalului poate fi însoțită de o lărgire a consumului individual (deci de o cerere) al muncitorilor, deoarece procesul este deschis și condiționat de un consum productiv. În felul acesta, producerea de plusvaloare și totodată consumul individual al capitalistului pot crește, întregul proces de reproducție se poate afla în situația cea mai înfloritoare și totuși o mare parte din mărfuri să fi intrat numai aparent în sfera consumului, în realitate însă să se afle nevîndută în mina revinzătorilor, așadar să se afle încă efectiv pe piață. Urmează o avalanșă de mărfuri după alta, pentru ca în cele din urmă să se vadă că avalanșa anterioară nu a fost înghițită de consum decît în mod aparent. Capitalurile-marfă își dispută unul altuia locurile pe piață. Cele care ajung mai tîrziu sînt vîndute sub preț pentru a putea fi vîndute. Avalanșele anterioare nu au fost încă transformate în bani lichizi, în timp ce termenele lor de plată ajung la scadență. Posesorii lor trebuie să se declare insolvăbili sau să vîndă la orice preț pentru a putea face față plăților. Această vînzare nu are absolut nimic de-a face cu situația reală a cererii. Ea are de-a face numai cu *cererea de plată*, cu necesitatea absolută de a transforma marfa în bani. Atunci izbucnește criza. Ea se manifestă nu în scăderea nemijlocită a cererii consumptive, a cererii pentru consumul individual, ci în reducerea schimbului de capital contra capital, în restrîngerea procesului de reproducție a capitalului.

Dacă mărfurile M_p și F în care se transformă B pentru a-și îndeplini funcția de capital bănesc, adică de valoare-capital destinată să se retransforme în capital productiv, dacă aceste mărfuri trebuie cumpărate sau plătite la termene diferite, dacă B — M reprezintă deci o serie de cumpărări și de plăți care se efectuează în mod succesiv, în cazul acesta o parte a lui B săvîrșește actul B — M , în timp ce altă parte rămîne sub formă de bani, pentru ca apoi, într-un moment determinat de condițiile procesului însuși, să servească la alte acte B — M , concomitente sau succesive. Această parte este retrasă din circulație numai în mod temporar, pentru ca la un moment anumit să intre în acțiune, să-și exercite funcția. Dar însăși păstrarea acestei părți în rezervă reprezintă, la rîndul ei, o funcție determinată de circulația ei și în vederea circulației. Existența ei ca fond de cumpărare și de plată, suspendarea mișcării ei, circulația ei întreruptă, toate acestea constituie o situație în care banii, în calitate de capital bănesc, își exercită una dintre funcțiile lor. În calitate de capital bănesc, căci în acest caz banii care se află în mod temporar în

repaus sînt ei înșiși o parte a capitalului bănesc B (adică a lui $B' - b = B$), a acelei părți din valoarea capitalului-marfă care este egală cu P , cu valoarea capitalului productiv, de la care pornește circuitul. Pe de altă parte, toți banii retrași din circulație se află sub formă de tezaur. Prin urmare, forma de tezaur a banilor devine aici o funcție a capitalului bănesc, exact așa cum în $B - M$ funcția banilor ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată devine o funcție a capitalului bănesc, și anume pentru că valoarea-capital există aici sub formă de bani, pentru că forma-bani este aici o stare a capitalului industrial impusă în ansamblul circuitului într-unul din stadiile lui. Dar totodată aici se confirmă din nou faptul că, în cadrul circuitului capitalului industrial, capitalul bănesc nu îndeplinește decît funcții bănești și că aceste funcții bănești au în același timp rolul de funcții ale capitalului numai datorită legăturii lor cu celelalte stadii ale acestui circuit.

Reprezentarea lui B' ca raport al lui b față de B , ca relație-capital, nu este în mod nemijlocit o funcție a capitalului bănesc, ci a capitalului-marfă M' , care, la rîndul său, ca raport al lui m față de M , nu exprimă decît rezultatul procesului de producție, rezultatul autovalorificării valorii-capital, efectuate în acest proces de producție.

În cazul că continuarea procesului de circulație întîmpină piedici, astfel că, din cauza unor împrejurări exterioare, a situației de pe piață etc., B trebuie să-și suspende funcția $B - M$ și din această cauză să rămînă un timp mai mult sau mai puțin îndelungat sub formă de bani, avem din nou de-a face cu o stare de tezurizare a banilor, stare care se întîlnește și în circulația simplă a mărfurilor, atunci cînd trecerea de la $M - B$ la $B - M$ este întreruptă din cauza unor împrejurări exterioare. Aceasta este o tezurizare silită. În cazul nostru, banii au astfel forma de capital bănesc inactiv, latent. Deocamdată nu insistăm însă asupra acestui aspect.

În ambele cazuri însă rămînerea capitalului bănesc în starea sa de bani apare ca rezultat al unei întreruperi în mișcare, indiferent dacă această întrerupere este utilă sau nu, voluntară sau involuntară, dacă decurge din funcțiile capitalului sau le contravine.

II. Acumularea și reproducția pe scară largită

Întrucît proporțiile în care poate fi lărgit procesul de producție nu sînt arbitrare, ci determinate de tehnica dată, plusvaloarea realizată, deși destinată capitalizării, nu poate atinge ade-

seori volumul în care să poată funcționa în mod efectiv drept capital adițional, adică să poată intra în circuitul valorii-capital care își efectuează procesul său, decît prin repetarea mai multor circuite (trebuie deci să fie acumulată pînă atinge acest volum). Așadar, plusvaloarea se solidifică, devenind tezaur, și constituie în această formă capital bănesc latent. Latent pentru că, atîta timp cît rămîne sub formă bănească, el nu poate acționa drept capital^{6a)}. Așadar, tezurizarea apare aici ca un moment inerent procesului de acumulare capitalistă, pe care îl însoțește, dar care în același timp este esențial diferit de el. Diferit deoarece, prin formarea de capital bănesc latent, procesul de reproducție însuși nu este lărgit. Dimpotrivă, aici se formează capital bănesc latent, deoarece producătorul capitalist nu poate lărgi nemijlocit scara producției sale. Dacă el vinde plusprodusul său unui producător de aur sau de argint care aruncă în circulație noi cantități de aur sau argint, sau, ceea ce se reduce la același lucru, unui comerciant care în schimbul unei părți din plusprodusul național importă din străinătate aur sau argint suplimentar, atunci capitalul său bănesc latent constituie un increment la tezaurul național de aur sau de argint. În toate celelalte cazuri, de pildă, cele 78 l.st., care în mina cumpărătorului au fost mijloc de circulație, nu au făcut în mina capitalistului decît să ia forma de tezaur, prin urmare nu s-a produs decît o nouă repartizare a tezaurului național sub formă de aur sau de argint.

Dacă în tranzacțiile capitalistului nostru banii funcționează ca mijloc de plată (astfel încît cumpărătorul trebuie să plătească marfa abia la o dată mai mult sau mai puțin îndepărtată), plusprodusul destinat capitalizării nu se transformă în bani, ci în creanțe, în titluri de proprietate asupra unui echivalent de care cumpărătorul poate că dispune deja sau pe care poate că-l are abia în perspectivă. Acest echivalent nu intră în procesul de reproducție a capitalului care efectuează respectivul circuit, așa cum nu intră nici banii care sînt plasați în hîrtii purtătoare de dobîndă etc., deși poate intra în circuitul altor capitaluri industriale individuale.

Întregul caracter al producției capitaliste este determinat de valorificarea valorii-capital avansate, deci în primă instanță de producerea de cît mai multă plusvaloare, iar în al doilea rînd

^{6a)} Expresia „latent” este împrumutată din fizică, prin analogie cu noțiunea de căldură latentă, care, în prezent, a fost aproape înlăturată de teoria transformării energiei. Din această cauză Marx folosește în secțiunea a treia (redactată mai tîrziu) expresia de „capital potențial”, prin analogie cu noțiunea de energie potențială, sau de „capital virtual”, prin analogie cu viteza virtuală a lui D'Alembert. — F. E.

(vezi „Capitalul”, cartea I, cap. XXII) de producere de capital, deci de transformarea plusvalorii în capital. Acumularea sau producția pe scară largită, care apare ca mijloc pentru extinderea permanentă a producerii de plusvaloare, deci pentru îmbogățirea capitalistului, ca scop personal al acestuia din urmă, și care constituie una dintre laturile tendinței generale a producției capitaliste, devine însă la rîndul ei — cum s-a arătat în cartea întâi —, prin dezvoltarea ei, o necesitate pentru fiecare capitalist individual. Sporirea continuă a capitalului devine o condiție a menținerii acestuia. Nu vom reveni însă aici asupra celor expuse mai înainte.

Am cercetat mai întâi reproducția simplă și am presupus că întreaga plusvaloare este cheltuită ca venit. În realitate, în condiții normale este întotdeauna nevoie ca o parte din plusvaloare să fie cheltuită ca venit, iar altă parte să fie capitalizată, fiind absolut indiferent dacă plusvaloarea produsă în anumite perioade este cînd consumată în întregime, cînd capitalizată în întregime. În medie — și formula generală nu poate reprezenta decît media mișcării — întîlnim ambele procese. Ca să nu complicăm însă formula, este mai bine să presupunem că întreaga plusvaloare este acumulată. Formula $P \dots M' - B' - M' < \frac{F}{M_p} \dots P'$ exprimă un capital productiv care e reprodus pe o scară mai largă și cu o valoare mai mare și care își începe al doilea circuit, sau, ceea ce este același lucru, își reînnoiește primul circuit ca un capital productiv sporit. Atunci cînd începe acest al doilea circuit, P este din nou punctul de plecare, numai că P este un capital productiv mai mare decît a fost primul P. Tot astfel, atunci cînd în formula $B \dots B'$ al doilea circuit începe cu B', acest B' funcționează ca B, în calitate de capital bănesc de o anumită mărime care a fost avansat; este un capital bănesc mai mare decît acela cu care a fost deschis primul circuit, dar de îndată ce își începe îndeplinirea funcției de capital bănesc avansat dispăre orice urmă a faptului că el ar fi sporit datorită capitalizării plusvalorii. În forma de capital bănesc în care își începe circuitul, această origine a sa nu mai este vizibilă. La fel stau lucrurile și cu P' atunci cînd acesta funcționează ca punct de plecare al unui nou circuit.

Comparînd pe $P \dots P'$ cu $B \dots B'$ sau cu primul circuit, vedem că ele nu au aceeași semnificație. $B \dots B'$, luat în sine ca circuit izolat, exprimă numai faptul că B, capitalul bănesc (sau capitalul industrial efectuînd circuitul său sub formă de capital bănesc), reprezintă bani care generează bani, valoare care generează valoare, faptul că el produce plusvaloare. Dimpotrivă, în circuitul lui P, procesul de valorificare însuși este încheiat o dată cu încheierea primului

stadiu, procesul de producție, iar după încheierea celui de-al doilea stadiu, $M' - B'$ (primul stadiu al circulației), valoarea-capital + plusvaloarea există deja sub formă de capital bănesc realizat, ca B' , care a apărut în primul circuit ca extremă finală. Faptul că plusvaloarea a fost creată este reprezentat în forma $P...P$, analizată mai înainte (vezi formula dezvoltată la p. 47 *), prin $m - b - m$, care în al doilea stadiu al său iese din circulația capitalului și exprimă circulația plusvalorii ca venit. În această formă, în care întreaga mișcare este reprezentată prin $P...P$, în care deci nu există o diferență de mărime a valorii între cele două extreme, valorificarea valorii avansate, producerea de plusvaloare, este deci reprezentată în același mod ca în $B...B'$; numai că actul $M' - B'$ apare ca stadiu ultim în $B...B'$, iar în $P...P$ ca al doilea stadiu al circuitului și ca primul stadiu al circulației.

În $P...P'$, P' nu exprimă că a fost produsă plusvaloare, ci că plusvaloarea produsă a fost capitalizată, că deci a fost acumulat capital și că, spre deosebire de P , P' constă din valoarea-capital inițială plus valoarea capitalului acumulat prin mișcarea acesteia.

B' , ca simplă încheiere a lui $B...B'$, la fel ca M' , așa cum apare în toate aceste circuite, nu exprimă, luate în sine, mișcarea, ci rezultatul ei: valorificarea valorii-capital realizate sub formă de marfă sau sub formă de bani și deci valoarea-capital ca $B + b$ sau $M + m$, ca raport al valorii-capital față de plusvaloarea ei ca față de un descendent al ei. Ele exprimă acest rezultat ca forme diferite de circulație a valorii-capital valorificate. Dar nici în forma M' , nici în forma B' valorificarea care a avut loc nu este ea însăși o funcție nici a capitalului bănesc, nici a capitalului-marfă. Ca forme, ca moduri de existență speciale, diferite, care corespund unor funcții speciale ale capitalului industrial, capitalul bănesc nu poate îndeplini decât funcții de bani, iar capitalul-marfă nu poate îndeplini decât funcții de marfă; deosebirea dintre ele nu este decât deosebirea dintre bani și marfă. Tot așa capitalul industrial, în forma sa de capital productiv, nu poate consta decât din aceleași elemente care intră de obicei în orice proces de muncă ce creează produse: pe de o parte condiții de muncă materiale (mijloace de producție), pe de altă parte forță de muncă ce funcționează în mod productiv (util). Așa cum capitalul industrial nu poate exista în sfera producției decât în compoziția care corespunde procesului de producție în general, deci și procesului de producție necapitalist, tot așa în sfera circulației el nu poate exista decât în cele două forme care corespund acestei sfere: în forma de marfă și în aceea

* Vezi volumul de față, p. 81. — Nota red.

de bani. Dar suma elementelor de producție, se anunță din capul locului ca fiind capital productiv, deoarece forța de muncă este forță de muncă a altuia, pe care capitalistul a cumpărat-o chiar de la proprietarul ei, tot așa cum și-a cumpărat și mijloacele de producție de la alți proprietari de mărfuri; de aceea însuși procesul de producție apare și el ca funcție productivă a capitalului industrial, iar banii și marfa apar ca forme de circulație ale aceluiași capital industrial, prin urmare și funcțiile lor apar ca funcții de circulație ale acestui capital care sau precedă funcțiile capitalului productiv, sau decurg din el. Numai prin faptul că sînt legate între ele ca forme ale funcțiilor pe care capitalul industrial trebuie să le îndeplinească în diferitele stadii ale procesului circuitului său, funcția de bani și funcția de marfă sînt aici în același timp funcții ale capitalului bănesc și ale capitalului-marfă. Este deci greșit să se deducă proprietățile și funcțiile specifice care caracterizează banii ca bani și marfa ca marfă din proprietățile lor de capital, așa cum este greșit să se deducă, invers, proprietățile capitalului productiv din modul lui de existență ca mijloace de producție.

De îndată ce B' sau M' sînt fixate ca $B + b$, $M + m$, deci ca raport al valorii-capital față de plusvaloare ca față de un descendent al său, acest raport este exprimat în amîndouă, o dată sub formă de bani, a doua oară sub formă de marfă, ceea ce nu schimbă cu nimic lucrurile. Prin urmare, acest raport nu rezultă nici din proprietățile și funcțiile care revin banilor ca atare, nici din altele care revin mărfii ca atare. În ambele cazuri, proprietatea care caracterizează capitalul, aceea de a fi valoare care generează valoare, este exprimată numai ca rezultat. M' este întotdeauna produsul funcționării lui P , iar B' este întotdeauna numai forma lui M' transformată în circuitul capitalului industrial. De aceea, atunci cînd capitalul bănesc realizat își reîncepe funcția sa specială în calitate de capital bănesc, el încetează a mai exprima relația-capital cuprinsă în $B' = B + b$. Atunci cînd $B...B'$ a fost parcurs, iar B' își reîncepe circuitul, acesta nu mai figurează ca B' , ci ca B , chiar dacă întreaga plusvaloare pe care o conține B' este capitalizată. Al doilea circuit începe, în exemplul nostru, cu un capital bănesc de 500 l. st. și nu cu 422 l. st., cum a început primul circuit. Capitalul bănesc care deschide circuitul este cu 78 l. st. mai mare decît mai înainte; această deosebire există atunci cînd comparăm un circuit cu celălalt; dar această comparație nu-și are locul în cadrul fiecărui circuit în parte. Cele 500 l. st. avansate drept capital bănesc, din care 78 l. st. existau înainte ca plusvaloare, joacă exact același rol ca și 500 l. st. cu care alt capitalist și-ar deschide primul

circuit. Tot astfel stau lucrurile și în circuitul capitalului productiv. P' mărit se manifestă, atunci cind reîncepe circuitul, ca P , tot așa cum se manifestă în reproducția simplă $P...P$.

În stadiul $B' - M' < \frac{F}{M_p}$, mărimea sporită a capitalului este indicată numai prin M' , dar nu prin F' și M_p' . Întrucît M este suma lui F și M_p , însuși M' arată că suma lui F și M_p pe care le conține este mai mare decît P inițial. Dar, în afară de aceasta, denumirea F' și M_p' ar fi falsă, deoarece știm că o dată cu creșterea capitalului are loc o modificare a compoziției sale valorice, că în cursul acestei modificări valoarea lui M_p crește, iar aceea a lui F scade întotdeauna relativ, ba de multe ori și absolut.

III. Acumularea banilor

Dacă b , plusvaloarea transformată în aur, poate fi adăugată imediat din nou valorii-capital în mișcare, astfel încît să poată intra, formînd împreună cu capitalul B mărimea B' , în procesul circuitului, aceasta depinde de împrejurări care sînt independente de simpla existență a lui b . Dacă este vorba ca b să servească drept capital bănesc într-o nouă întreprindere, independentă, care urmează a fi înființată alături de prima, este clar că el nu va putea fi folosit în acest scop decît dacă are mărimea minimă necesară pentru o asemenea întreprindere. Dacă b trebuie să fie folosit pentru extinderea întreprinderii inițiale, raporturile dintre factorii materiali ai lui P și raporturile lor valorice impun și ele o anumită mărime minimă pentru b . Între toate mijloacele de producție care funcționează în întreprinderea respectivă există nu numai un raport calitativ, ci și un anumit raport cantitativ; ele au anumite mărimi proporționale. Aceste raporturi materiale și, legate de ele, raporturile valorice ale factorilor care intră în capitalul productiv determină volumul minim pe care trebuie să-l aibă b pentru a putea fi transformat, ca un spor al capitalului productiv, în mijloace de producție și în forță de muncă suplimentare sau numai în mijloace de producție suplimentare. Astfel fabricantul de fire nu poate mări numărul fusurilor sale fără a-și procura totodată cardele și flaierele necesare, abstracție făcînd de cheltuielile sporite pentru bumbac și salarii pe care le necesită o asemenea extindere a întreprinderii. Pentru a realiza această extindere, plusvaloarea trebuie deci să fi ajuns la o sumă apreciabilă (se calculează de obicei 1 l. st. de fiecare fus nou introdus). Atîta timp cît b nu are acest volum minim, circuitul capitalului trebuie să se repete de mai multe ori pînă ce suma b -urilor produse de el în

mod succesiv poate să funcționeze împreună cu B, adică în $B' — M' < \frac{F}{M_p}$. Chiar și simple modificări ale unor piese, care se fac, de pildă, la mașinile de filat, necesită, în măsura în care mașinile devin astfel mai productive, o cheltuie mai mare de material pentru filat, o sporire a numărului flaielor etc. Prin urmare, în perioada de tranziție, b este acumulat, și această acumulare a lui nu este o funcție a lui proprie, ci rezultatul repetării lui P...P. Funcția proprie a lui b este rămânerea lui în stare de bani pînă cînd, în urma repetatelor circuite de valorificare, deci din afară, va spori suficient, atingînd mărimea minimă necesară pentru funcționarea lui activă, singura mărime în care el poate participa la funcționarea capitalului bănesc B, poate servi efectiv drept capital bănesc, în speță drept parte acumulată a capitalului bănesc B aflat în funcțiune. În perioada de tranziție, b este acumulat și există numai sub forma unui tezaur aflat în curs de formare, în curs de creștere. Acumularea de bani, teaurizarea apare deci aici ca un proces care însoțește temporar acumularea reală, adică lărgirea scării pe care acționează capitalul industrial. Temporar, deoarece, atîta timp cît tezaurul rămîne în starea sa de tezaur, el nu funcționează drept capital, nu participă la procesul de valorificare, ci rămîne o sumă de bani care crește numai pentru că banii obținuți fără intervenția ei sînt aruncați în aceeași ladă.

Forma de tezaur nu este altceva decît forma de bani care nu se află în circulație, de bani a căror circulație este întreruptă și care din această cauză sînt păstrați sub forma lor de bani. În ceea ce privește procesul teaurizării însuși, el este propriu oricărei producții de mărfuri și, ca scop în sine, nu joacă un rol decît în formele nedezvoltate, precapitaliste ale acestei producții. Aici însă tezaurul apare ca formă a capitalului bănesc, iar teaurizarea ca un proces care însoțește temporar acumularea capitalului, deoarece și în măsura în care banii figurează aici în calitate de *capital bănesc latent*, deoarece teaurizarea, existența ca tezaur a plusvalorii aflate sub formă bănească, este un stadiu pregătitor pentru transformarea plusvalorii într-un capital care funcționează în mod efectiv, stadiu pregătitor determinat funcțional, care își are locul în afara circuitului capitalului. Așadar, prin această determinare a sa, tezaurul este capital bănesc latent; aceasta este și cauza pentru care volumul pe care trebuie să-l fi atins înainte de a intra în procesul circuitului capitalului este determinat de fiecare dată de compoziția valorică a capitalului productiv. Dar, atîta timp cît banii rămîn sub formă de tezaur, ei nu funcționează încă drept capital bănesc, ci sînt numai capital bănesc inactiv, și anume nu capital bănesc a cărui funcționare a fost întreruptă, ca

în cazul de mai sus, ci capital bănesc care nu este încă în stare să funcționeze.

Luăm aici acumularea de bani în forma ei inițială, reală, ca tezaur bănesc real. Ea poate exista însă și sub forma de simple creanțe, de titluri de creanță ale capitalistului care a vîndut M' . În ceea ce privește celelalte forme sub care acest capital bănesc latent există și în perioada de tranziție, sub formă de bani care generează bani, de pildă sub formă de depuneri spre fructificare la o bancă, de cambii sau de hîrtii de valoare de tot felul, cercetarea lor nu-și are locul aici. În aceste cazuri, plusvaloarea realizată în bani îndeplinește, în afara circuitului capitalului industrial din care derivă, funcții speciale ale capitalului, funcții care, în primul rînd, nu au nimic de-a face cu circuitul acestui capital ca atare și care, în al doilea rînd, presupun funcții ale capitalului diferite de funcțiile capitalului industrial, care nu au fost încă analizate aici.

IV. Fondul de rezervă

În forma pe care tocmai am analizat-o și care reprezintă forma de existență a plusvalorii, tezauul este un fond bănesc de acumulare, o formă bănească pe care acumularea de capital o îmbracă temporar, fiind deci el însuși o condiție a acesteia din urmă. Dar acest fond de acumulare poate să îndeplinească și anumite servicii secundare speciale, cu alte cuvinte să intre în procesul circuitului capitalului fără ca acest proces să ia forma $P...P'$, deci fără lărgirea reproducției capitaliste.

Dacă procesul $M' - B'$ se prelungește peste durata lui normală, dacă deci procesul de transformare a capitalului-marfă în forma bani este oprit în mod anormal sau, de pildă, dacă — această transformare fiind efectuată — prețul mijloacelor de producție în care urmează să fie transformat capitalul bănesc a crescut peste nivelul pe care l-a avut la începutul circuitului, tezaurul care funcționează ca fond de acumulare poate fi folosit pentru a lua locul capitalului bănesc sau al unei părți din acesta. Fondul bănesc de acumulare servește astfel ca fond de rezervă pentru înlăturarea unor perturbări intervenite în circuit.

Fondul de rezervă ca atare se deosebește de fondul de mijloace de cumpărare sau de plată analizat în circuitul $P...P$. Aceste mijloace de cumpărare și de plată sînt o parte din capitalul bănesc în funcțiune (sînt deci forme de existență ale unei părți din valoarea-capital aflată în general în proces), ale cărui părți

nu intră în funcțiune decît în mod succesiv, la termene diferite. În cursul continuu al procesului de producție se formează în permanență o rezervă de capital bănesc, întrucît, de pildă, astăzi s-au făcut încasări, iar plățile urmează să se facă abia mai tîrziu, astăzi au fost vîndute cantități mari de mărfuri și alte cantități mari de mărfuri urmează să fie cumpărate abia peste cîteva zile ; în aceste intervale, o parte din capitalul circulant se află deci în permanență sub formă de bani. Fondul de rezervă, în schimb, nu este o parte componentă a capitalului în funcțiune, mai precis a capitalului bănesc, ci a capitalului aflat încă într-un stadiu preliminar al acumulării sale, o parte a plusvalorii care nu a fost încă transformată în capital activ. Se înțelege de altfel de la sine că în împrejurări dificile capitalistul nu se întreabă de loc ce funcții anumite îndeplinesc banii aflați în mîna sa, ci pur și simplu folosește banii pe care îi are pentru a menține procesul circuitului capitalului său. Așa, în exemplul nostru, $B = 422$ l. st., iar $B' = 500$ l. st. Dacă o parte din capitalul de 422 l. st. există în calitate de fond de mijloace de cumpărare și de plată, în calitate de rezervă de bani, se consideră că, împrejurările rămînînd neschimbate, ea va intra în întregime în circuit și totodată va fi suficientă în acest scop. Fondul de rezervă este însă o parte din plusvaloarea de 78 l. st. ; el nu poate intra în procesul circuitului capitalului în valoare de 422 l. st. decît dacă acest circuit se efectuează în împrejurări care nu rămîn neschimbate ; căci el este o parte din fondul de acumulare și figurează în cazul nostru fără vreo lărgire a proporțiilor reproducției.

Fondul de acumulare bănesc înseamnă existența unui capital bănesc latent, așadar transformarea banilor în capital bănesc.

Formula generală a circuitului capitalului productiv, care cuprinde reproducția simplă și reproducția pe scară lărgită, este următoarea :

$$P \dots \overbrace{M' - B'}^1. \quad B - \overbrace{M}^2 < \overset{f}{M_p} \dots P (P').$$

Dacă $P = P'$, atunci în 2) $B = B' - b$; dacă $P = P'$, atunci în 2) B este mai mare decît $B' - b$, adică b a fost transformat, în întregime sau în parte, în capital bănesc.

Circuitul capitalului productiv este forma în care economia politică clasică analizează procesul circuitului capitalului industrial.

Capitolul trei

Circuitul capitalului-marfă

Formula generală pentru circuitul capitalului-marfă este

$$M' - B' - M \dots P \dots M'.$$

M' apare nu numai ca produs, ci și ca premisă a celor două circuite analizate anterior, întrucât ceea ce este $B - M$ pentru un capital presupune deja $M' - B'$ pentru celălalt, cel puțin în măsura în care o parte din mijloacele de producție sînt, la rîndul lor, produsul-marfă al altor capitaluri individuale care își efectuează circuitul lor. În cazul nostru, de pildă, cărbunii, mașinile etc. sînt capitalul-marfă al exploătorului de mine, al capitalistului constructor de mașini etc. Apoi s-a arătat încă în capitolul I, punctul IV, că, începînd chiar de la prima repetare a lui $B \dots B'$, chiar înainte ca acest al doilea circuit al capitalului bănesc să se fi încheiat, este presupus nu numai circuitul $P \dots P$, ci și circuitul $M' \dots M'$.

Dacă reproducția are loc pe o scară lărgită, M' final este mai mare decît M' inițial și deci îl vom însemna aici cu M'' .

Deosebirea dintre forma a treia și primele două se manifestă, în primul rînd, prin faptul că aici circulația totală cu cele două faze opuse ale ei deschide circuitul, în timp ce în forma I circulația este întreruptă prin procesul de producție, iar în forma a II-a circulația totală cu cele două faze ale ei care se completează reciproc apare numai ca o verigă intermediară în procesul de reproducție și de aceea formează mișcarea intermediară între $P \dots P$. În actul $B \dots B'$ forma de circulație este $B - M \dots M' - B' = B - M - B$. În $P \dots P$ ea este, dimpotrivă, $M' - B' \cdot B - M = M - B - M$. În $M' \dots M'$ circulația are de asemenea această ultimă formă.

În al doilea rînd, la repetarea circuitelor I și II, chiar dacă punctele finale B' și P' formează punctele inițiale ale circuitului reînnoit, dispăre forma în care ele au fost produse. $B' = B + b$ și $P' = P + p$ reîncep noul proces ca B și P . Dimpotrivă, în forma a III-a punctul de plecare M trebuie însemnat cu M' , chiar dacă

circuitul se reinnoiește la aceeași scară, și anume din următorul motiv: în forma I, de îndată ce B' ca atare deschide un nou circuit, el funcționează în calitate de capital bănesc B, în calitate de valoare-capital avansată sub formă de bani și care urmează să fie valorificată. Mărirea capitalului bănesc avansat, sporită prin acumularea efectuată în primul circuit, a crescut. Dar dacă mărirea capitalului bănesc avansat este de 422 l. st. sau de 500 l. st., aceasta nu modifică cu nimic faptul că el apare ca simplă valoare-capital. B' nu mai există în calitate de capital valorificat sau de capital care generează plusvaloare, în calitate de relație-capital. El urmează abia să fie valorificat în cursul procesului. Același lucru este valabil și pentru $P..P'$; P' trebuie să continue să funcționeze în permanență și să reinnoiască circuitul ca P, ca valoare-capital care urmează să producă plusvaloare. — Dimpotrivă, circuitul capitalului-marfă nu începe cu valoarea-capital, ci cu valoarea-capital sporită sub formă de marfă; el cuprinde deci de la bun început circuitul nu numai al valorii-capital existente sub formă de marfă, ci și pe acela al plusvalorii. De aceea dacă în această formă are loc o reproducție simplă, la punctul final apare un M' de aceeași mărime ca și la punctul inițial. Dacă o parte a plusvalorii intră în circuitul capitalului, atunci, deși la sfârșit în locul lui M' apare M'' , adică un M' mai mare, circuitul următor începe totuși din nou cu M' , care nu este decât un M' mai mare ca în circuitul anterior și își începe noul său circuit cu o valoare-capital acumulată mai mare, deci și cu o plusvaloare nou creată relativ mai mare. În toate cazurile, M' deschide în permanență circuitul ca un capital-marfă care este = valoare-capital + plusvaloare.

M' apare ca M în circuitul unui capital industrial individual nu ca formă a acestui capital, ci ca formă a unui alt capital industrial, în măsura în care mijloacele de producție reprezintă produsul acestuia. Actul B — M (adică B — M_p) al primului capital este pentru acest al doilea capital actul $M' — B'$.

În actul de circulație B — $M \leftarrow_{M_p}^F F$ și M_p sînt identice, în măsura în care sînt mărfuri în mina vînzătorilor lor, pe de o parte a muncitorilor care își vînd forța de muncă, pe de altă parte a posesorilor mijloacelor de producție care le vînd pe acestea din urmă. Pentru cumpărător, ai cărui bani funcționează aici în calitate de capital bănesc, ele funcționează ca mărfuri numai atîta timp cît acesta nu le-a cumpărat încă, prin urmare atîta timp cît ele se opun capitalului lui, existent sub formă de bani, ca mărfuri

ale altora ; M_p și F se deosebesc aici numai în măsura în care M_p poate fi în mîna vînzătorului său = M' , deci poate fi capital în măsura în care M_p este forma-marfă a capitalului vînzătorului, în timp ce pentru muncitor F este totdeauna numai marfă și devine capital abia în mîna cumpărătorului, ca parte componentă a lui P .

De aceea M' nu poate deschide niciodată un circuit ca simplu M , ca simplă formă-marfă a valorii-capital. În calitate de capital-marfă, el are întotdeauna un caracter dublu. Din punctul de vedere al valorii de întrebuițare, el este produsul funcționării lui P , în cazul nostru fire, ale cărui elemente F și M_p , provenite ca mărfuri din sfera circulației, au funcționat numai ca elemente de formare a acestui produs. În al doilea rînd, din punctul de vedere al valorii, el este valoarea-capital P plus plusvaloarea p , produsă în timpul funcționării lui P .

Nu numai în circuitul lui M' însuși, $M = P =$ valoarea-capital poate și trebuie să se separe de acea parte a lui M' în care există plusvaloare, de plusprodusul în care se află cuprinsă plusvaloarea, indiferent de faptul dacă aceste două părți sînt efectiv separabile, ca în cazul firelor, sau inseparabile, ca în cazul mașinii. Ele devin separabile de fiecare dată cînd M' se transformă în B' .

Dacă întregul produs-marfă poate fi împărțit în produse parțiale omogene independente, ca, de pildă, cei 10 000 de pfunzi de fire ale noastre, și dacă, în consecință, actul $M' - B'$ se poate manifesta într-o sumă de vînzări efectuate succesiv, atunci valoarea-capital poate funcționa sub formă de marfă ca M , se poate separa de M' înainte de a se fi realizat plusvaloarea, deci înainte ca M' să se fi realizat în întregime.

Din cei 10 000 de pfunzi de fire în valoare de 500 l. st., valoarea a 8 440 de pfunzi este = 422 l. st. = valoarea-capital separată de plusvaloare. Dacă capitalistul vinde mai întii 8 440 de pfunzi de fire cu 422 l. st., acești 8 440 de pfunzi de fire reprezintă M , valoarea-capital sub formă de marfă ; plusprodusul de 1 560 de pfunzi de fire = plusvaloarea de 73 l. st., cuprins și el în M' , ar intra în circulație abia mai tîrziu ; capitalistul ar putea efectua operația $M - B - M < \overset{F}{M_p}$ înainte de circulația plusprodusului, înainte de $m - b - m$.

Sau, dacă ar vinde mai întii 7 440 de pfunzi de fire în valoare de 372 l. st. și apoi 1 000 de pfunzi de fire în valoare de 50 l. st.. în acest caz mijloacele de producție (partea constantă a capitalului, c) ar putea fi înlocuite cu prima parte a lui M , iar partea

variabilă a capitalului, v , forța de muncă, cu partea a doua a lui M , după care lucrurile s-ar desfășura ca mai înainte.

Dar, dacă asemenea vânzări succesive au loc și dacă condițiile circuitului permit, capitalistul, în loc să-l descompună pe M' în $c + v + p$, poate efectua această descompunere și la părțile alicote ale lui M' .

Așa, de pildă, 7 440 de pfunzi de fire = 372 l. st., care, ca părți ale lui M' (10 000 de pfunzi de fire = 500 l. st.), reprezintă partea constantă a capitalului, pot fi descompuse la rîndul lor în 5 535,360 de pfunzi de fire în valoare de 276,768 l. st., care înlocuiesc numai partea constantă a capitalului, valoarea mijloacelor de producție consumate în procesul de producție a celor 7 440 de pfunzi de fire, în 744 de pfunzi de fire în valoare de 37,200 l. st., care înlocuiesc numai capitalul variabil, și în 1 160,640 de pfunzi de fire în valoare de 58,032 l. st., care, ca plusprodus, sînt purtători de plusvaloare. Prin urmare, din cei 7 440 de pfunzi vînduți, capitalistul poate înlocui valoarea-capital cuprinsă în ei, vînzînd 6 279,360 de pfunzi de fire cu prețul de 313,968 l. st., iar valoarea plusprodusului de 1 160,640 de pfunzi = 58,032 l. st. o poate cheltui ca venit.

Tot așa el poate descompune, în continuare, cei 1 000 de pfunzi de fire = 50 l. st. = valoarea-capital variabil, vînzîndu-i în mod corespunzător, și anume: 744 de pfunzi de fire în valoare de 37,200 l. st. — aceasta reprezintă valoarea-capital constant a 1 000 de pfunzi de fire; 100 de pfunzi de fire în valoare de 5 000 l. st. — partea variabilă a capitalului cuprinsă în aceiași 1 000 de pfunzi de fire; deci 844 de pfunzi de fire în valoare de 42,200 l. st. servesc la înlocuirea valorii-capital cuprinse în 1 000 de pfunzi de fire; în sfîrșit, 156 de pfunzi de fire, în valoare de 7,800 l. st., reprezintă plusprodusul cuprins în cei 1 000 de pfunzi de fire și pot fi deci consumați ca atare.

În sfîrșit, dacă vînzarea reușește, el poate descompune și restul de 1 560 de pfunzi în valoare de 78 l. st., astfel ca vînzarea a 1 160,640 pfunzi de fire în valoare de 58,032 l. st. să înlocuiască valoarea mijloacelor de producție cuprinsă în 1 560 de pfunzi de fire, iar vînzarea a 156 de pfunzi de fire în valoare de 7,800 l. st. să înlocuiască valoarea-capital variabil; în total 1 316,640 de pfunzi de fire = 65,832 l. st., care înlocuiesc întreaga valoare-capital; în fine, plusprodusul de 243,360 de pfunzi = 12,168 l. st. rămîne să fie cheltuit ca venit.

Așa cum fiecare dintre elementele c , v , p existente în fire poate fi descompus, la rîndul său, în aceleași elemente compo-

nente, tot astfel poate fi descompus în parte fiecare pfund de fire în valoare de 1 şiling = 12 pence :

c	=	0,744	pfunzi de fire	=	8,928	pence
v	=	0,100	" " "	=	1,200	" "
p	=	0,156	" " "	=	1,872	" "
c+v+p = 1 pfund de fire				=	12	pence

Dacă adunăm rezultatele celor trei vânzări parţiale de mai sus, obţinem acelaşi rezultat ca la vânzarea dintr-o singură dată a celor 10 000 pfunzi de fire.

Avem capital constant :

la vânzarea 1 :	5 535,360	pfunzi de fire	=	276,768	l. st.
" " a 2-a :	744,000	" " "	=	37,200	" "
" " a 3-a :	1 160,640	" " "	=	58,032	" "
Total 7 440 pfunzi de fire				=	372 l. st.

Capital variabil :

la vânzarea 1 :	744,000	pfunzi de fire	=	37,200	l. st.
" " a 2-a :	100,000	" " "	=	5,000	" "
" " a 3-a :	156,000	" " "	=	7,800	" "
Total 1 000 pfunzi de fire				=	50 l. st.

Plusvaloare :

la vânzarea 1 :	1 160,640	pfunzi de fire	=	58,032	l. st.
" " a 2-a :	156,000	" " "	=	7,800	" "
" " a 3-a :	243,360	" " "	=	12,168	" "
Total 1 560 pfunzi de fire				=	78 l. st.

Total general :

Capital constant :	7 440	pfunzi de fire	=	372	l. st.
" variabil :	1 000	" " "	=	50	" "
Plusvaloare :	1 560	" " "	=	78	" "
Total 10 000 pfunzi de fire				=	500 l. st.

M' — B' ca atare nu înseamnă altceva decât vânzarea a 10 000 de pfunzi de fire. Cei 10 000 de pfunzi de fire sînt marfă ca şi orice alte fire. Pe cumpărător îl interesează preţul de 1 şiling pentru 1 pfund, sau de 500 l. st. pentru 10 000 de pfunzi. Dacă în cursul tranzacţiei el atrage atenţia asupra compoziţiei valorice a capitalului, nu face acest lucru decât cu intenţia perfidă de a dovedi că, chiar dacă pfundul de fire va fi vîndut sub 1 şiling, vînzătorul tot ar face o afacere bună. Dar cantitatea de mărfuri pe care o cumpără consumatorul depinde de nevoile acestuia ; dacă, de pildă, el este posesorul unei ţesătorii, ea depinde de compoziţia propriului său capital care funcţionează în ţesătorie şi nu

de compoziția capitalului fabricantului de fire de la care cum-pără. Proporțiile în care M' trebuie, pe de o parte, să înlocuiască capitalul consumat în procesul său de fabricație (respectiv dife-ritele părți componente ale capitalului) și, pe de altă parte, să ser-vească drept plusprodus fie pentru cheltuirea de plusvaloare, fie pentru acumularea de capital nu există decât în circuitul capita-lului a cărui formă-marfă o constituie cei 10 000 de pfunzi de fire. Aceste proporții nu au nimic de-a face cu vânzarea ca atare. În afară de aceasta, aici se mai presupune că M' se vinde la va-loarea sa, că nu este vorba deci decât de transformarea lui din forma marfă în forma bani. Bineînțeles că pentru M' , ca formă funcțională în circuitul acestui capital individual din care tre-buie înlocuit capitalul productiv, este de o importanță hotăritoare dacă și în ce măsură la vânzare prețul se abate de la valoare ; dar aici, unde ne ocupăm doar de simple deosebiri de formă, acest lucru nu interesează.

În forma I, $B...B'$, procesul de producție se plasează între cele două faze ale circulației capitalului care se completează și se opun una alteia ; el se încheie înainte ca faza finală $M' — B'$ să fi început. Banii sînt avansați în calitate de capital mai întii în elemente de producție, de aici sînt transformați în produs-marfă, iar acesta este transformat, la rîndul său, în bani. Este vorba de un ciclu de tranzacție gata încheiat, al cărui rezultat îl consti-tuie banii care pot servi oricui și la orice. De aceea reluarea pro-cesului este dată numai ca o posibilitate. $B...P...B'$ poate fi atît ultimul circuit care încheie funcția unui capital individual atunci cînd este retras din afaceri, cît și primul circuit al unui capital nou care intră în funcțiune. Mișcarea generală este aici $B...B'$, de la o sumă de bani la o sumă mai mare de bani.

În forma a II-a, $P...M' — M' — M...P (P')$, întregul proces de circulație urmează după primul P și îl precedă pe cel de-al doilea. Dar el se desfășoară într-o ordine inversă celei din forma I. Primul P este capitalul productiv, iar funcția sa este procesul de pro-ducție, condiție prealabilă a procesului de circulație care îi ur-mează. Dimpotrivă, P final nu este procesul de producție ; el nu este decât reîntoarcerea capitalului industrial la forma sa de exis-tență de capital productiv, și anume ca rezultat al transformării valorii-capital în $F + M_p$, efectuată în ultima fază a circulației, ca rezultat al transformării ei în factorii subiectivi și obiectivi care, reuniți, constituie forma de existență a capitalului productiv. La sfîrșitul circuitului, capitalul, indiferent dacă este vorba de P sau de P' , se prezintă din nou într-o formă în care trebuie să funcțio-neze iarăși drept capital productiv și să efectueze procesul

de producție. Forma generală a mișcării, $P \dots P$, este forma re-producției și nu arată, asemenea lui $B \dots B'$, că scopul procesului este valorificarea. De aceea această formă oferă cu atât mai mult economiei politice clasice posibilitatea de a ignora forma capitalistă determinată a procesului de producție și de a prezenta producția ca atare drept scop al procesului, ca și cum ar fi vorba numai de a se produce pe cât posibil mai mult și mai ieftin și de a schimba produsul pe alte produse cât mai variate posibil, în parte pentru reinnoirea producției ($B - M$), în parte pentru consum ($b - m$). Și întrucât B și b apar aici ca mijloace de circulație numai în mod vremelnic, particularitățile atât ale banilor, cât și ale capitalului bănesc pot rămâne neobservate, iar întregul proces apare simplu și natural, adică are naturalețea raționalismului plat. Tot așa la analizarea capitalului-marfă se uită câteodată profitul și, atunci când este vorba de întregul circuit al producției, capitalul-marfă figurează numai drept marfă, iar atunci când este vorba de părțile componente ale valorii numai drept capital-marfă. Acumularea este prezentată, bineînțeles, în același fel ca producția.

În forma a III-a, $M' - B' - M \dots P \dots M'$, circuitul este deschis de cele două faze ale procesului de circulație, și anume în aceeași ordine ca și în forma a II-a, $P \dots P$; urmează apoi P , și anume, ca și în forma I, cu funcția sa, procesul de producție; cu M' , rezultatul acestuia din urmă, se încheie circuitul. După cum în forma a II-a circuitul se încheie cu P ca simplă reîntoarcere la forma de existență a capitalului productiv, tot așa și aici se încheie cu M' , ca reîntoarcere la forma de existență a capitalului-marfă; după cum în forma a II-a capitalul, în forma sa finală P , trebuie să reînceapă procesul ca proces de producție, tot așa și aici, o dată cu reapariția capitalului industrial sub formă de capital-marfă, circuitul trebuie să se deschidă din nou cu faza de circulație $M' - B'$. Ambele forme ale circuitului rămân neîncheiate, pentru că nu se termină cu B' , cu valoarea-capital valorificată, retransformată în *bani*. Prin urmare, amîndouă trebuie să fie continuate și de aceea cuprind în sine reproducția. Circuitul total prezintă în forma a III-a $M' \dots M'$.

Ceea ce deosebește forma a III-a de primele două este faptul că numai în acest circuit punctul de plecare al procesului de valorificare este valoarea-capital valorificată și nu valoarea-capital inițială, care abia urmează să fie valorificată. Aici punctul de plecare este M' ca relație-capital și determină ca atare întregul circuit, întrucât cuprinde, chiar în prima sa fază, atât circuitul valorii-capital, cât și pe acela al plusvalorii, și întrucât plusvaloarea trebuie, chiar dacă nu în fiecare circuit în parte, totuși în medie, să

fie, în parte, cheltuită ca venit, să efectueze circulația $m - b - m$, și, în parte, să funcționeze ca element al acumulării de capital.

În forma $M' \dots M'$, consumarea întregului produs-marfă este presupusă ca o condiție a cursului normal al circuitului capitalului însuși. Consumul individual al muncitorului și consumul individual al părții neacumulate din plusprodus cuprind întregul consum individual. De aceea consumul luat în ansamblu, atît consumul individual, cît și consumul productiv, intră în circuitul M' ca o condiție a lui. Consumul productiv (în care e inclus, în fapt, consumul individual al muncitorului, întrucît forța de muncă este, în anumite limite, produsul continuu al consumului individual al muncitorului) este efectuat direct de fiecare capital individual. Consumul individual, în afară de ceea ce este necesar pentru existența capitalistului individual, este presupus numai ca un act social și nicidecum ca un act al capitalistului individual.

În formele I și a II-a, mișcarea în ansamblu se prezintă ca o mișcare a valorii-capital avansate. În forma a III-a, capitalul valorificat, care apare sub formă de produs-marfă total, reprezintă punctul de plecare și are forma capitalului aflat în mișcare, a capitalului-marfă. Abia după transformarea lui în bani această mișcare se bifurcă în mișcare a capitalului și mișcare a venitului. Sub această formă este inclusă în circuitul capitalului atît împărțirea produsului social total, cît și împărțirea separată a produsului fiecărui capital-marfă individual, pe de o parte, în fond de consum individual și, pe de altă parte, în fond de reproducție.

$B \dots B'$ cuprinde posibilitatea unei lărgiri a circuitului în funcție de volumul lui b care intră în circuitul reinnoit.

În $P \dots P$, P poate începe noul circuit cu aceeași valoare, ba chiar cu o valoare mai mică, și totuși poate reprezenta o reproducție pe scară lărgită, de pildă dacă anumite elemente ale mărfii se ieftinesc ca urmare a creșterii productivității muncii. Invers, în cazul opus, capitalul productiv care a crescut ca valoare poate reprezenta o reproducție pe scară restrînsă din punct de vedere material dacă, de pildă, elementele producției se scumpesc. Aceiași lucru este valabil și pentru $M' \dots M'$.

În $M' \dots M'$, capitalul sub formă de marfă este o premisă a producției și, ca atare, el revine în cadrul acestui circuit în al doilea M . Dacă acest M nu este încă produs sau reprodus, circuitul este oprit; acest M trebuie reprodus în cea mai mare parte ca M' al altui capital industrial. În acest circuit, M' există ca punct de plecare, ca punct de trecere și ca punct final al mișcării, de aceea el este întotdeauna prezent. El este condiția permanentă a procesului de reproducție.

Între $M' \dots M'$ și formele I și a II-a mai există o deosebire. Toate cele trei circuite au comun faptul că forma în care își deschide capitalul procesul circuitului este și forma în care îl încheie, aflându-se astfel din nou în forma inițială, în care re deschide același circuit. Forma inițială B, P, M' este întotdeauna forma în care este avansată valoarea-capital (în forma a III-a împreună cu plusvaloarea cu care a sporit), ea este deci forma inițială în ceea ce privește circuitul respectiv; forma finală B' , P, M' este de fiecare dată forma transformată a uneia dintre formele funcționale anterioare în circuit, formă care nu este cea inițială.

Astfel, în forma I, B' este forma transformată a lui M' , iar P final din forma a II-a este forma transformată a lui B (în forma I și în forma a II-a această transformare se obține printr-un simplu act al circulației mărfurilor, printr-un schimb formal al poziției mărfii și a banilor); în forma a III-a, M' este forma transformată a lui P, a capitalului productiv. Dar aici, în forma a III-a, în primul rând transformarea nu privește numai forma funcțională a capitalului, ci și mărimea valorii lui; în al doilea rând însă, transformarea nu este rezultatul unui simplu schimb formal de poziție, ținând de procesul circulației, ci al transformării reale pe care forma de întrebuițare și valoarea mărfurilor care constituie părțile componente ale capitalului productiv au suferit-o în procesul de producție.

Forma punctului inițial B, P, M' este presupusă la fiecare dintre circuitele respective I, al II-lea și al III-lea; forma care revine la punctul final este produsă și deci determinată de seria de metamorfoze ale circuitului însuși. M' , ca punct final al circuitului unui capital industrial individual, nu presupune decât forma P, exterioară circulației, a aceluiași capital industrial al cărui produs este acest M' . B' , ca punct final în forma I, ca formă transformată a lui M' ($M' - B'$), presupune că B se află în mîna cumpărătorului, în afara circuitului $B \dots B'$, și că numai prin vânzarea lui M' este atras în acest circuit, devenind propria lui formă finală. Astfel, în forma a II-a, P final presupune că F și $M_p(M)$ există în exterior, fiindu-i încorporate ca formă finală prin actul $B - M$. Dar, lăsînd la o parte punctul final, nici circuitul capitalului bănesc individual nu presupune existența capitalului bănesc în general, nici circuitul capitalului productiv individual nu presupune existența capitalului productiv. În forma I, B poate fi pri-

mul capital bănesc ; în forma a II-a, P poate fi primul capital productiv care apare pe scena istoriei, dar în forma a III-a

$$M' \left\{ \begin{array}{l} M - \left\{ B - M < \underset{Mp}{F} \dots P \dots M' \right. \\ - B' \\ m - \left\{ b - m \right. \end{array} \right.$$

M este presupus de două ori în afara circuitului. O dată în circuitul $M' - B' - M < \underset{Mp}{F}$. Acest M, în măsura în care constă din Mp, este marfă în mîna vînzătorului; el însuși este capital-marfă în măsura în care este produsul unui proces de producție capitalist ; și, chiar dacă lucrurile nu stau așa, el apare în calitate de capital-marfă în mîna comerciantului. A doua oară este presupus în al doilea m din $m - b - m$, care de asemenea trebuie să existe ca marfă pentru a putea fi cumpărat. În orice caz, indiferent dacă sînt capital-marfă sau nu, F și Mp sînt mărfuri la fel ca M' și se raportează unul față de altul ca mărfuri. Același lucru este valabil și pentru al doilea m din $m - b - m$. Prin urmare, în măsura în care $M' = M (F + Mp)$, elementele sale de formare sînt mărfuri, și el trebuie înlocuit în circulație prin mărfuri de același fel, așa cum și în $m - b - m$ al doilea m trebuie înlocuit în circulație cu alte mărfuri de același fel.

În afară de aceasta, pe baza modului de producție capitalist ca mod de producție predominant, orice marfă trebuie să fie în mîna vînzătorului capital-marfă. Ea continuă să fie capital-marfă și în mîna comerciantului, sau, dacă nu a fost încă, devine în mîna lui capital-marfă. Sau — cum e cazul, de pildă, cu articolele importate — ea trebuie să fie marfă care a înlocuit un capital-marfă inițial, care deci i-a dat numai altă formă de existență.

Elementele-marfă F și Mp, din care este format capitalul productiv P, nu mai au, ca forme de existență ale lui P, aceeași înfățișare pe care au avut-o pe diferitele piețe de mărfuri de pe care au fost achiziționate. În prezent, ele sînt reunite și numai așa reunite pot funcționa în calitate de capital productiv.

Faptul că numai în această formă a III-a M apare chiar în interiorul circuitului ca premisă a lui M se explică prin aceea că punctul de plecare al circuitului este capitalul sub formă de marfă. Circuitul se deschide prin transformarea lui M' (în măsura în care funcționează ca valoare-capital, indiferent dacă aceasta este mărită prin adăugare de plusvaloare sau nu) în mărfurile care constituie elementele sale de producție. Dar această transformare cuprinde întregul proces de circulație $M - B - M (=F + Mp)$ și reprezintă rezultatul acestuia. Aici M se află deci la ambele

extremități, dar a doua extremitate, care își ia forma de M prin actul $B - M$ din afară, din piața de mărfuri, nu este ultimul punct al circuitului, ci numai ultimul punct al primelor lui două stadii care cuprind procesul de circulație. Rezultatul lui este P , care începe apoi funcția sa, procesul de producție. Abia ca rezultat al acestuia și nu ca rezultat al procesului de circulație apare M' ca încheiere a circuitului și în aceeași formă ca punctul inițial M' . Dimpotrivă, în $B...B'$ și în $P...P$, punctele finale B' și P sînt rezultate nemijlocite ale procesului de circulație. Prin urmare, aici se presupune că numai la sfîrșitul circuitului într-un caz B' și în al doilea caz P se află în alte mîini. Atîta timp cît circuitul se desfășoară între punctele extreme, nici B într-un caz, nici P în celălalt, adică nici existența lui B ca bani și altuia, nici existența lui P ca proces de producție aflat în mîna altuia, nu apar ca o premisă a acestor circuite. Dimpotrivă, $M'...M'$ presupune pe M ($= F + Mp$) ca mărfuri ale altora aflate în mîinile altora, ca mărfuri care, prin procesul de circulație introductiv, sînt atrase în circuit și transformate în capital productiv, iar ca rezultat al funcționării acestuia din urmă M' devine din nou forma finală a circuitului.

Dar tocmai pentru că circuitul $M'...M'$ presupune, în limitele desfășurării sale, alt capital industrial sub formă de M ($= F + Mp$) (iar Mp cuprinde diferite alte capitaluri, de pildă, în cazul nostru, mașini, cărbuni, lubrifianți etc.), el însuși pretinde să fie considerat nu numai o formă *generală* a circuitului, cu alte cuvinte o formă socială sub care poate fi considerat orice capital industrial individual (cu excepția cazurilor cînd este investit pentru prima dată), deci nu numai o formă de mișcare comună tuturor capitalurilor industriale individuale, dar în același timp și o formă de mișcare a sumei capitalurilor individuale, adică a capitalului total al clasei capitaliste, o mișcare în care mișcarea fiecărui capital industrial individual apare numai ca o mișcare parțială care se împletește cu mișcările altor capitaluri și este determinată de ele. Cînd considerăm, de pildă, produsul-marfă total anual al unei țări și analizăm mișcarea prin care o parte din acest produs înlocuiește capitalul productiv din toate întreprinderile individuale, în timp ce altă parte intră în consumul individual al diferitelor clase, atunci considerăm $M'...M'$ ca formă de mișcare atît a capitalului social în ansamblul lui, cît și a plusvalorii, respectiv a plusprodusului creat de acest capital. Capitalul social este egal cu suma capitalurilor individuale (inclusiv suma capitalurilor societăților pe acțiuni, respectiv suma capitalului statului, în măsura în care guvernele folosesc muncă salariată productivă în mine, la

căi ferate etc., adică funcționează în calitate de capitaliști industriali) și mișcarea totală a capitalului social este egală cu suma algebrică a mișcărilor capitalurilor individuale. Acest fapt nu exclude nicidecum posibilitatea ca această mișcare să prezinte, ca mișcare a capitalului individual izolat, alte fenomene decât aceeași mișcare considerată ca o parte a mișcării totale a capitalului social, deci considerată în legătura ei cu mișcările celorlalte părți ale acestuia din urmă. În același timp, acest fapt rezolvă probleme care e de presupus că sînt deja rezolvate atunci cînd se analizează circuitul unui capital individual izolat și nu că rezultă din el.

$M' \dots M'$ este singurul circuit în care valoarea-capital avansată inițial nu constituie decât o parte a punctului inițial care deschide mișcarea și în care mișcarea se anunță astfel de la început ca mișcare totală a capitalului industrial, atît a părții din produs care înlocuiește capitalul productiv, cît și a părții din produs care constituie plusprodusul și care de obicei e cheltuită în parte ca venit, iar în parte trebuie să servească ca element al acumulării. În măsura în care cheltuirea de plusvaloare ca venit este inclusă în acest circuit, în aceeași măsură este inclus în el și consumul individual. Dar acest consum mai este cuprins în circuit și deoarece punctul de plecare M , marfă, există ca un obiect de întrebuințare determinat; or, orice obiect produs în mod capitalist este capital-marfă, indiferent dacă prin forma sa de întrebuințare este destinat consumului productiv, consumului individual sau amîndurora. $B \dots B'$ nu arată decât latura valorii, valorificarea valorii-capital avansate ca scop al întregului proces; $P \dots P$ (P') nu arată decât procesul de producție a capitalului ca proces de reproducție, mărirea capitalului productiv rămînînd aceeași sau sporind (acumularea); $M' \dots M'$, care apare chiar la punctul său inițial sub forma producției capitaliste de mărfuri, cuprinde de la început atît consumul productiv, cît și consumul individual; consumul productiv și valorificarea inclusă în el apar numai ca o latură a mișcării sale. În sfîrșit, întrucît M' poate exista într-o formă de întrebuințare care nu mai poate intra în nici un proces de producție, acest fapt indică din capul locului că diferitele părți componente ale valorii lui M' , exprimate în părți ale produsului, trebuie să ocupe locuri diferite, după cum $M' \dots M'$ are rolul de formă a mișcării capitalului social total sau de mișcare independentă a unui capital industrial individual. În toate particularitățile sale, acest circuit își depășește propriile sale limite de circuit izolat al unui simplu capital individual.

În figura $M'...M'$, mișcarea capitalului-marfă, adică a produsului total produs în mod capitalist, apare nu numai ca premisă a circuitului independent al capitalului individual, ci și, la rândul ei, ca fiind determinată de acesta. De aceea, pentru a înțelege particularitățile acestei figuri, nu mai e suficient să ne limităm la a arăta că metamorfozele $M' - B'$ și $B - M$ sînt, pe de o parte, etape determinate funcțional în metamorfoza capitalului și, pe de altă parte, verigi ale circulației generale a mărfurilor. Se impune să lămurim felul cum se împletesc metamorfozele unui capital individual cu cele ale altor capitaluri individuale, precum și cu acea parte a produsului total care este destinată consumului individual. De aceea, atunci cînd analizăm circuitul capitalului industrial individual, luăm drept bază în special primele două forme.

Circuitul $M'...M'$ apare ca formă a capitalului individual izolat, de pildă în agricultură, unde calculul se face de la o recoltă la alta. În figura a II-a se pornește de la însămînțare, în figura a III-a de la recoltă, sau, cum se exprimă fiziocrații, în prima se pornește de la avances *, iar în ultima de la reprises **. În figura a III-a, mișcarea valorii-capital apare din capul locului numai ca parte a mișcării masei generale a produselor, în timp ce în figurile I și a II-a mișcarea lui M' nu constituie decît un moment în mișcarea unui capital izolat.

În figura a III-a, mărfurile aflate pe piață reprezintă premisa permanentă a procesului de producție și de reproducție. Dacă ne fixăm deci atenția asupra acestei figuri, toate elementele procesului de producție par să provină din sfera circulației mărfurilor și să constea numai din mărfuri. Această concepție unilaterală scapă din vedere elementele procesului de producție independente de elementele mărfii.

Intrucît în $M'...M'$ punctul de plecare îl formează produsul total (valoarea totală), rezultă aici că (abstracție făcînd de comerțul exterior) reproducția pe scară lărgită, productivitatea rămînînd de altfel neschimbată, nu poate avea loc decît dacă partea de plusprodus care urmează să fie capitalizată conține deja elementele materiale ale capitalului productiv adițional; că deci, în măsura în care producția unui an servește drept premisă a producției anului următor sau în măsura în care această producție poate avea loc în decursul unui an concomitent cu procesul reproducției simple, plusprodusul este produs imediat în forma care îi

* — avansări. — *Nota trad.*
** — încasări. — *Nota trad.*

permite să funcționeze în calitate de capital adițional. Productivitatea sporită nu poate mări decât substanța capitalului, fără a-i spori valoarea ; prin aceasta ea creează însă material adițional pentru valorificare.

M'...M' se află la baza „Tabloului economic” al lui Quesnay, și faptul că el a ales această formă și nu forma P...P pentru a o opune lui B..B' (singura formă pe care a adoptat-o sistemul mercantilist) dovedește marele lui discernămint.

Capitolul patru

Cele trei figuri ale procesului circuitului

Notînd procesul total al circulației cu Ct, cele trei figuri pot fi reprezentate în felul următor :

- I) $B - M \dots P \dots M' - B'$,
- II) $P \dots Ct \dots P$,
- III) $Ct \dots P (M')$.

Dacă examinăm cele trei forme în totalitatea lor, toate premisele procesului circuitului apar ca un rezultat al acestuia, ca o premisă creată de el însuși. Fiecare moment apare ca punct de plecare, ca punct de trecere și punct de întoarcere. Procesul total al circuitului se prezintă ca o unitate a procesului de producție și a procesului de circulație ; procesul de producție devine mijlocitorul procesului de circulație, și invers.

Tuturor celor trei circuite le este comună valorificarea valorii ca scop determinant, ca mobil. În forma I, însăși forma exprimă acest lucru. Forma a II-a începe cu P, cu însuși procesul de valorificare. În forma a III-a, circuitul începe cu valoarea valorificată și se încheie cu valoarea din nou valorificată, chiar dacă mișcarea se repetă pe aceeași scară.

În măsura în care $M - B$ este pentru cumpărător $B - M$, iar $B - M$ este pentru vânzător $M - B$, circulația capitalului nu reprezintă decît metamorfoza obișnuită a mărfurilor, iar legile formulate la analizarea acestei metamorfoze cu privire la cantitatea de bani aflați în circulație („Capitalul“, cartea I, cap. III, 2) își păstrează aici valabilitatea. Dacă nu examinăm însă această latură formală, ci analizăm legătura reală dintre metamorfozele diferitelor capitaluri individuale, adică, de fapt, legătura dintre circuitele capitalurilor individuale ca legătură a unor mișcări parțiale ale procesului de reproducție a capitalului social total, această legătură nu poate fi explicată prin simpla schimbare a formei banilor și a mărfii.

Într-un cerc care se rotește în permanență, fiecare punct este în același timp punct de plecare și punct de întoarcere. Dacă întrerupem rotația, nu fiecare punct de plecare este și punct de întoarcere. Am văzut astfel nu numai că fiecare circuit special îl presupune (implicit) pe celălalt, ci și că repetarea circuitului într-o formă presupune parcurgerea circuitului în celelalte forme. Astfel, întreaga deosebire se prezintă ca o deosebire pur formală sau chiar ca o deosebire pur subiectivă, care există numai pentru observator.

În măsura în care fiecare dintre aceste circuite este analizat ca o formă specială a mișcării, în care sînt angajate diverse capitaluri industriale individuale, deosebirea aceasta există și ea totdeauna numai ca o deosebire individuală. În realitate însă, fiecare capital industrial individual este angajat concomitent în toate cele trei circuite. Cele trei circuite, formele de reproducție a celor trei forme ale capitalului, se efectuează în mod continuu unul lângă altul. De pildă, o parte a valorii-capital care funcționează acum în calitate de capital-marfă se transformă în capital bănesc, dar în același timp o altă parte trece din procesul de producție în procesul de circulație sub formă de capital-marfă nou. În modul acesta, forma circulară $M'...M'$ este descrisă în mod continuu; la fel se întîmplă și în celelalte două forme. Reproducția capitalului în fiecare dintre formele sale și în fiecare dintre stadiile sale este tot atît de continuă ca și metamorfoza acestor forme și trecerea succesivă prin cele trei stadii. Prin urmare, aici întregul circuit este unitatea efectivă a celor trei forme ale sale.

În analiza noastră am presupus că valoarea-capital apare în întreaga ei mărime cînd sub formă de capital bănesc, cînd de capital productiv, cînd de capital-marfă. Astfel am avut, de pildă, cele 422 l. st. mai întii în întregime sub formă de capital bănesc, apoi transformate, de asemenea în întregime, în capital productiv și, în sfîrșit, în capital-marfă: fire în valoare de 500 l. st. (dintre care 78 l. st. plusvaloare). Aici diferitele stadii constituie tot atîtea întreruperi. Atîta timp, de pildă, cît cele 422 l.st. rămîn sub formă de bani, adică atîta timp cît cumpărările $B - M$ ($F + M_p$) nu sînt efectuate, întregul capital există și funcționează exclusiv în calitate de capital bănesc. În momentul în care s-a transformat în capital productiv, el nu mai funcționează nici în calitate de capital bănesc și nici în calitate de capital-marfă. Întregul lui proces de circulație este întrerupt, tot așa cum, pe de altă parte, este întrerupt întregul lui proces de producție atunci cînd el funcționează, fie ca B , fie ca M' , într-unul din cele două stadii de circulație. Prin urmare, circuitul $P...P$ s-ar prezenta ast-

fel nu numai ca o reînnoire periodică a capitalului productiv, dar și ca o întrerupere a funcției acestuia — procesul de producție — pînă nu va fi parcurs procesul de circulație ; în loc să se săvîrșească în mod continuu, producția s-ar face cu intermitențe și nu s-ar reînnoi decît după anumite intervale de timp, de durată întimplătoare, în funcție de felul cum ar fi parcurse, mai repede sau mai încet, cele două stadii ale procesului de circulație. Așa stau lucrurile, de pildă, cu un meseriaș chinez, care nu lucrează decît pentru clienți particulari și al cărui proces de producție încetează pînă cînd nu este reînnoită comanda.

În realitate, acest lucru este valabil pentru fiecare parte de capital aflat în mișcare și toate părțile de capital efectuează pe rînd această mișcare. Astfel, de pildă, cei 10 000 de pfunzi de fire sînt produsul săptămînal al unui fabricant de fire. Acești 10 000 de pfunzi de fire ies complet din sfera producției și intră în sfera circulației ; valoarea-capital cuprinsă în ei trebuie transformată în întregime în capital bănesc și, atîta timp cît se află sub formă de capital bănesc, nu poate intra din nou în procesul de producție ; ea trebuie să intre mai întîi în circulație și să fie transformată din nou în elementele capitalului productiv, $F + Mp$. Procesul circuitului capitalului este o continuă întrerupere, ieșirea dintr-un stadiu și intrarea în cel următor ; lepădarea unei forme, existența sub altă formă ; fiecare dintre aceste stadii nu numai că îl condiționează pe celălalt, dar îl și excludă.

Dar o particularitate caracteristică a producției capitaliste este continuitatea, determinată de baza tehnică a acestei producții, deși nu întotdeauna în mod absolut realizabilă. Să vedem, așa-dar, cum se petrec lucrurile în realitate. În timp ce, de pildă, cele 10 000 de pfunzi de fire intră pe piață în calitate de capital-marfă și își efectuează transformarea lor în bani (indiferent dacă acești bani sînt mijloc de plată, mijloc de cumpărare sau pur și simplu bani de calcul), locul lor în procesul de producție îl ocupă alte cantități de bumbac, cărbuni etc., aici s-a produs deci o retransformare din forma bani și din forma marfă în forma de capital productiv, care începe să funcționeze ca atare ; în același timp în care primii 10 000 de pfunzi de fire sînt transformați în bani, alți 10 000 de pfunzi de fire produși mai înainte parcurg deja al doilea stadiu al circulației lor și se retransformă din bani în elemente ale capitalului productiv. Toate părțile capitalului efectuează în mod succesiv procesul circuitului și se află concomitent în diferite stadii ale acestui proces. Astfel, în decursul circuitului său, capitalul industrial se află simultan în toate stadiile acestui circuit și în diferitele forme de funcționare corespunzătoare lui.

Pentru partea de capital care se transformă pentru prima dată din capital-marfă în bani, circuitul $M'...M'$ abia începe, în timp ce pentru capitalul industrial, considerat ca un întreg aflat în mișcare, circuitul $M'...M'$ este deja parcurs. Cu o mină se avansează bani, cu cealaltă se încasează; începerea circuitului $B...B'$ într-un punct este în același timp întoarcerea banilor în alt punct. Același lucru este valabil și pentru capitalul productiv.

Circuitul efectiv al capitalului industrial în continuitatea sa nu este deci numai unitatea dintre procesul de circulație și procesul de producție, ci și unitatea tuturor celor trei circuite ale sale. Dar el poate fi o astfel de unitate numai în măsura în care fiecare parte deosebită a capitalului poate parcurge, pe rînd, fazele succesive ale circuitului, poate trece dintr-o fază, dintr-o formă funcțională într-alta, așadar în măsura în care capitalul industrial, ca totalitate a acestor părți, se află concomitent în diferitele faze și funcții, parcurgînd astfel toate cele trei circuite în mod simultan. Succesiunea fiecărei părți este condiționată aici de juxtapunerea acestor părți, adică de împărțirea capitalului. Astfel, în sistemul de fabrică bazat pe diviziunea muncii, produsul se află în permanență pe diferitele trepte ale procesului său de formare și de trecere în permanență dintr-o fază a producției într-alta. Întrucît capitalul industrial individual reprezintă o mărime determinată, care depinde de mijloacele capitalistului și care are pentru fiecare ramură industrială o mărime minimă determinată, la repartizarea capitalului trebuie să existe o anumită proporție. Mărimea capitalului existent determină volumul procesului de producție, iar acesta determină volumul capitalului-marfă și pe cel al capitalului bănesc în măsura în care ele funcționează alături de procesul de producție. Dar juxtapunerea părților de capital care determină continuitatea producției este posibilă numai în condițiile unei asemenea mișcări a părților de capital în care acestea parcurg pe rînd diferitele stadii ale circuitului. Juxtapunerea nu este ea însăși decît un rezultat al succesiunii. Dacă, de pildă, mișcarea $M' — B'$ stagnează pentru una dintre părți, dacă marfa nu poate fi vîndută, circuitul acestei părți este întrerupt și ea nu poate fi înlocuită prin mijloacele ei de producție; părțile următoare, care ies din procesul de producție ca M' , sînt lipsite de posibilitatea de a-și schimba funcțiile din cauza părților de capital care le-au precedat. Dacă această situație se prelungește un timp oarecare, producția este restrînsă și întregul proces se oprește. Orice stagnare în mișcarea succesivă a părților de capital dezorganizează juxtapunerea lor, orice stagnare într-unul dintre stadii atrage după sine o stagnare mai

mare sau mai mică în întregul circuit, nu numai al părții de capital care stagnează, ci și în circuitul întregului capital individual.

Forma următoare în care se prezintă procesul este aceea a unei succesiuni de faze; trecerea capitalului într-o fază nouă este condiționată de ieșirea lui din faza anterioară. Iată de ce fiecare circuit deosebit are ca punct de plecare și ca punct de întoarcere una dintre formele funcționale ale capitalului. Pe de altă parte, procesul total este de fapt unitatea celor trei circuite, care reprezintă formele diferite în care se exprimă continuitatea procesului. Circuitul total se prezintă pentru fiecare formă funcțională a capitalului drept circuitul ei specific, și anume fiecare dintre aceste circuite determină continuitatea procesului total: mișcarea circulară descrisă de una dintre formele funcționale determină mișcarea circulară a celorlalte. Pentru procesul de producție total, în special pentru capitalul social, este o condiție necesară ca acest proces de producție să fie în același timp proces de reproducție și, prin urmare, proces de circuit al fiecăruia dintre momentele sale. Diferite părți ale capitalului parcurg în mod succesiv diferitele stadii și forme funcționale. Datorită acestui fapt, fiecare formă funcțională, deși de fiecare dată în ea își găsește expresia altă parte a capitalului, parcurge concomitent cu toate celelalte propriul ei circuit. O parte a capitalului, dar o parte care se schimbă mereu, este reprodusă mereu, există sub formă de capital-marfă, care se transformă în bani; altă parte există sub formă de capital bănesc, care se transformă în capital productiv; o a treia sub formă de capital productiv, care se transformă în capital-marfă. Existența permanentă a tuturor celor trei forme este determinată de faptul că întregul capital parcurge în circuitul său tocmai aceste trei faze.

Prin urmare, luat ca un întreg, capitalul se află simultan în diferitele sale faze într-o juxtapunere în spațiu. Dar fiecare parte trece în permanență, în mod succesiv, dintr-o fază, dintr-o formă funcțională în alta, funcționând astfel pe rînd în fiecare dintre ele. Astfel formele acestea sînt fluide, forme a căror simultaneitate este un rezultat al succesiunii lor. Fiecare formă urmează după alta și precedă o alta, astfel că întoarcerea unei părți a capitalului la o formă este condiționată de întoarcerea altei părți la altă formă. Fiecare parte descrie încontinuu propria ei rotație, dar în această formă se află de fiecare dată altă parte a capitalului, și aceste rotații speciale nu formează decît momente simultane și succesive ale procesului în ansamblu.

Numai în unitatea celor trei circuite se realizează continuitatea procesului total, și nu în întreruperea descrisă mai sus. Ca-

pitalul social total posedă întotdeauna această continuitate, iar procesul său posedă întotdeauna unitatea celor trei circuite.

În ceea ce privește capitalurile individuale, continuitatea re-producției este întreruptă pe alocuri în măsură mai mare sau mai mică. În primul rînd, masele de valoare sînt adesea repartizate, în diferite perioade, în părți inegale pe diferitele stadii și forme funcționale. În al doilea rînd, aceste părți pot fi repartizate diferit, după caracterul mărfii care urmează să fie produsă, deci după specificul sferei de producție în care este investit capitalul. În al treilea rînd, continuitatea poate fi întreruptă, în măsură mai mare sau mai mică, în ramurile de producție care depind de anotimpuri, fie în urma unor condiții naturale (agricultură, pescuitul scum-biilor etc.), fie în urma unor împrejurări convenționale, ca, de pildă, în cazul așa-numitelor lucrări sezoniere. În modul cel mai regulat și mai uniform, procesul decurge în fabrici și în mine. Dar această deosebire între ramurile de producție nu produce nici o deosebire în formele generale ale procesului circuitului.

Capitalul ca valoare care se autovalorifică nu cuprinde nu-mai relații de clasă, numai un caracter social determinat, care se întemeiază pe existența muncii ca muncă salariată. Capitalul este o mișcare, un proces al circuitului, care trece prin diferite stadii și care, la rîndul lui, cuprinde trei forme diferite ale procesului circuitului. De aceea capitalul nu poate fi înțeles decît ca miș-care, și nu ca un lucru aflat în repaus. Economisții care consideră existența independentă a valorii ca o simplă abstracție uită că mișcarea capitalului industrial este această abstracție în actu *. Valoarea trece aici prin diferite forme, prin diferite mișcări, în cadrul cărora ea se păstrează și în același timp se valorifică, spo-rește. Întrucît aici avem de-a face în primul rînd cu simpla formă de mișcare, nu vom lua în considerare revoluțiile prin care poate trece valoarea-capital în procesul circuitului ei; este însă clar că, în pofida tuturor revoluțiilor valorii, producția capitalistă poate exista și-și poate continua existența doar atîta timp cît va-loarea-capital se valorifică, adică își descrie procesul circuitului ei ca valoare devenită independentă, deci atîta timp cît revolu-țiile valorii sînt învinse și neutralizate într-un mod sau altul. Mișcările capitalului apar ca acțiuni ale capitalistului industrial individual, în așa fel încît el funcționează ca cumpărător de mărfuri și de muncă, ca vînzător de mărfuri și capitalist productiv, mijlocind deci prin activitatea sa circuitul. Dacă se săvîrșește o revoluție în valoarea capitalului social, se poate întîmpla ca ca-

* — în acțiune. — *Nota trad.*

pitalul individual al respectivului capitalist să devină jertfa acestei revoluții și să dispară pentru că nu poate respecta condițiile acestei mișcări a valorii. Cu cât revoluțiile valorii devin mai acute și mai frecvente, cu atât mișcarea automată a valorii devine independentă, mișcare care acționează cu forța unui proces natural elementar, triumfă asupra spiritului de prevedere și calculelor capitalistului individual, cu atât cursul producției normale este subordonat mai mult speculației anormale, cu atât mai mare devine pericolul pentru existența capitalurilor individuale. Prin urmare, aceste revoluții periodice ale valorii confirmă ceea ce, chipurile, infirmă: autonomizarea pe care o cunoaște valoarea în calitate de capital și pe care, prin mișcarea ei, o menține și o statornicește.

Această succesiune de metamorfoze ale capitalului în mișcare cuprinde o continuă comparare a schimbărilor, produse în timpul circuitului, ale mărimii valorii capitalului cu valoarea inițială. Dacă autonomizarea valorii față de forța creatoare de valoare, adică forța de muncă, este începută în actul B — F (cumpărare de forță de muncă) și este realizată în cursul procesului de producție ca exploatare a forței de muncă, această autonomizare a valorii nu apare din nou în acest circuit, în care banii, marfa, elementele producției nu sînt decît forme succesive ale valorii-capital în mișcare, iar mărimea anterioară a valorii capitalului se compară cu cea actuală, schimbată.

„Value — spune Bailey combătînd faptul autonomizării valorii care caracterizează modul de producție capitalist și pe care el îl tratează ca pe o iluzie a anumitor economiști — value is a relation between contemporary commodities, because such only admit of being exchanged with each other” *²¹.

El spune acestea împotriva comparării valorilor mărfurilor în epoci diferite, comparare care, odată valoarea bănească fixată pentru fiecare epocă, nu înseamnă decît o comparare a cheltuielilor de muncă necesare în diferite epoci pentru producerea de mărfuri de același fel. Această părere rezultă din greșeala lui generală pe care o face considerînd valoarea de schimb egală cu valoarea, iar forma-valoare ca fiind valoarea însăși, considerînd deci că valorile mărfurilor nu mai pot fi comparate între ele atunci cînd nu funcționează în mod activ ca valori de schimb, adică atunci cînd nu pot fi schimbate în mod efectiv unele pe altele. Prin urmare, el nu presupune de loc că valoarea nu funcționează în calitate de valoare-capital sau de capital decît în mă-

* — „Valoarea este un raport între mărfuri care există în mod concomitent, pentru că numai acestea pot fi schimbate unele pe altele”. — Nota trad.

sură în care rămâne identică cu sine însăși și este comparată cu sine însăși în diferitele faze ale circuitului ei, care nu sînt nici-decum contemporary *, ci succesive.

Pentru a analiza formula circuitului în starea ei pură nu este suficient să pornim de la presupunerea că mărfurile se vînd la valoarea lor, ci și de la presupunerea că aceasta se întimplă și atunci cînd toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate. Să luăm, de pildă, forma P...P, abstracție făcînd de toate revoluțiile tehnice din cadrul procesului de producție, care pot deprecia capitalul productiv al unui anumit capitalist, făcînd de asemenea abstracție și de orice repercusiune pe care ar putea-o avea o schimbare a valorii elementelor capitalului productiv asupra valorii capitalului-marfă existent, valoare care poate fi sporită sau redusă dacă există rezerve de asemenea capital. Să presupunem că M', cei 10 000 de pfunzi de fire, se vînd la valoarea lor de 500 l.st. ; 8 440 de pfunzi de fire = 422 l.st. înlocuiesc valoarea-capital cuprinsă în M'. Dacă însă valoarea bumbacului, a cărbunelui etc. a crescut (lăsăm aici la o parte simplele oscilații ale prețurilor), aceste 422 l.st. nu sînt, poate, suficiente pentru a înlocui în întregime elementele capitalului productiv ; este nevoie de un capital bănesc adițional ; în acest caz capitalul bănesc este mobilizat. Invers, dacă aceste prețuri scad, capitalul bănesc este eliberat. Procesul decurge în mod absolut normal numai atunci cînd raporturile valorice rămîn constante ; în fapt, el decurge normal atîta timp cît perturbările se compensează în repetarea circuitului ; cu cît perturbările sînt mai mari, cu atît mai mult capital bănesc trebuie să aibă capitalistul industrial pentru a putea aștepta pînă cînd ajunge la o echilibrare ; și, întrucît pe măsură ce se dezvoltă producția capitalistă se lărgește scara fiecărui proces de producție individual și paralel crește și mărimea minimă a capitalului ce trebuie avansat, împrejurarea menționată mai sus se alătură celorlalte care transformă din ce în ce mai mult funcția capitalistului industrial într-un monopol al marilor capitaliști posesori de bani, individuali sau asociați.

Trebuie să remarcăm aici în treacăt că, dacă are loc o schimbare în valoarea elementelor producției, atunci se observă o deosebire între forma B...B', pe de o parte, și P...P și M'...M', pe de altă parte.

În B...B', ca formulă a capitalului nou investit, care apare mai întîi sub formă de capital bănesc, în cazul unei scăderi a valorii mijloacelor de producție, de pildă a materiilor prime, a materia-

* — concomitente. — Nota trad.

lelor auxiliare etc., pentru începerea unei afaceri de anumite proporții va fi nevoie de o cheltuire de capital bănesc mai mică decât era nevoie înainte de scădere, întrucît proporțiile procesului de producție (dezvoltarea forței productive rămînînd constantă) depind de masa și de proporțiile mijloacelor de producție pe care poate să le pună în mișcare o anumită cantitate de forță de muncă; ele nu depind însă de valoarea acestor mijloace de producție, nici de aceea a forței de muncă (valoarea acesteia din urmă nu influențează decât mărimea valorificării). Dimpotrivă, dacă are loc o creștere a valorii acelor elemente de producție a mărfurilor care constituie elementele capitalului productiv, pentru începerea unei afaceri de anumite proporții este nevoie de mai mult capital bănesc. În ambele cazuri nu este afectată decât cantitatea de capital bănesc care urmează să servească la noile investiții: în primul caz capitalul bănesc devine excedentar, în al doilea caz capitalul bănesc este mobilizat dacă, în ramura de producție respectivă, noile capitaluri industriale individuale continuă să crească în mod obișnuit.

Circuitele $P...P$ și $M'...M'$ nu se prezintă ele însele ca $B...B'$ decât în măsura în care mișcarea lui P și a lui M' este în același timp acumulare, adică în măsura în care b adițional, bani, se transformă în capital bănesc. În afară de aceasta, respectivele circuite sînt afectate de schimbarea valorii elementelor capitalului productiv altfel decât $B...B'$; facem din nou abstracție aici de repercusiunile unei asemenea schimbări a valorii asupra componentelor capitalului angajate în procesul de producție. Nu cheltuirea inițială este aceea care e afectată aici în mod direct, ci un capital industrial angajat în procesul său de reproducție, dar nu în primul său circuit; prin urmare, cel afectat este actul $M'...M <_{Mp}$, retransformarea capitalului-marfă în elementele sale de producție în măsura în care acestea constau din mărfuri. În cazul scăderii valorii (respectiv al scăderii prețului) sînt posibile trei cazuri: procesul de reproducție continuă pe aceeași scară; în acest caz, o parte a capitalului bănesc existent pînă acum este eliberată și se produce o îngrămădire de capital bănesc fără să fi avut loc o acumulare efectivă (producție pe scară lărgită) sau transformarea lui b (plusvaloare) în fond de acumulare. transformare care pre-gătește și însoțește acumularea efectivă; sau, dacă proporțiile tehnice o permit, procesul de reproducție este lărgit pe o scară mai mare decât s-ar fi întîmplat în condițiile anterioare; sau, în sfîrșit, are loc o mai mare stocare de materii prime etc.

Invers stau lucrurile dacă valoarea elementelor destinate să înlocuiască capitalul-marfă crește. Reproducția nu mai are loc

atunci în proporțiile ei normale (se lucrează, de pildă, un timp mai scurt); sau, pentru ca ea să continue în proporțiile anterioare, trebuie să intervină un capital bănesc adițional (mobilizare de capital bănesc); sau fondul bănesc de acumulare, dacă există, servește în întregime sau în parte nu la lărgirea procesului de reproducție, ci la continuarea lui pe aceeași scară. Și în cazul acesta este vorba de o mobilizare de capital bănesc, numai că aici capitalul bănesc adițional nu vine din afară, de pe piața financiară, ci din mijloacele capitalistului industrial însuși.

În condițiile actelor $P...P$ și $M'...M'$ pot interveni însă împrejurări care să aducă o schimbare. Dacă, de pildă, fabricantul nostru de fire are o rezervă mare de bumbac (adică dacă o mare parte a capitalului său productiv se află sub formă de rezervă de bumbac), atunci, în urma unei scăderi a prețurilor bumbacului, o parte a capitalului său productiv se depreciază; dacă, dimpotrivă, prețurile se urcă, are loc o creștere a valorii acestei părți a capitalului său productiv. Pe de altă parte, dacă el a fixat mase mari de valoare sub formă de capital-marfă, de pildă sub formă de fire de bumbac, atunci, în condițiile unei scăderi a prețurilor bumbacului, o parte a capitalului său marfă se depreciază deci, în general se depreciază o parte a capitalului său aflat în circuit; când are loc o creștere a prețurilor bumbacului, lucrurile se petrec invers. În sfârșit, în procesul $M' — B — M < \underset{Mp}{F}$ se petrec următoarele: dacă actul $M' — B$, realizarea capitalului-marfă, a avut loc înainte ca valoarea elementelor lui M să se fi schimbat, capitalul este afectat numai în modul arătat în primul caz, și anume în al doilea act de circulație $B — M < \underset{Mp}{F}$; dacă însă schimbarea valorii a avut loc înainte de efectuarea actului $M' — B$, atunci, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, o scădere a prețului bumbacului atrage după sine o scădere corespunzătoare a prețului firelor și, invers, o creștere a prețului bumbacului atrage după sine o creștere a prețului firelor. Acțiunea asupra diferitelor capitaluri individuale investite în aceeași ramură de producție poate fi foarte diferită, în funcție de împrejurările diferite în care ele se pot afla. De asemenea, eliberarea și mobilizarea de capital bănesc pot rezulta din deosebiri în ceea ce privește durata procesului de circulație, prin urmare și în ceea ce privește viteza circulației. Dar aceasta face parte din analiza rotației. Aici nu ne interesează decât deosebirea reală dintre $B...B'$ și celelalte două forme ale procesului circuitului, care se manifestă în legătură cu schimbarea valorii elementelor capitalului productiv.

În epoca modului de producție capitalist deja dezvoltat, deci predominant, în stadiul de circulație $B - M < \overset{F}{M_p}$, o mare parte a mărfurilor care constituie M_p , mijloacele de producție, va fi ea însăși capital-marfă străin aflat în funcțiune. Din punctul de vedere al vânzătorului, are deci loc $M' - B'$, transformarea capitalului-marfă în capital bănesc. Dar aceasta nu este o regulă absolută. Dimpotrivă. În cadrul procesului său de circulație, în care capitalul industrial funcționează fie ca bani, fie ca marfă, circuitul capitalului industrial, fie că se manifestă în calitate de capital bănesc, fie în calitate de capital-marfă, se încrucișează cu circulația mărfurilor produse în cele mai diferite moduri de producție sociale, în măsura în care aceste moduri de producție sînt în același timp producție de mărfuri. Indiferent dacă marfa este produsul producției întemeiate pe sclavie sau produsul producției unor țărani (chinezi, raiși hinduși), al producției în obște (Indiile orientale olandeze), al producției de stat (ca, de pildă, cea întemeiată pe iobăgie în epocile mai vechi ale istoriei ruse) sau al producției unor popoare de vînători pe jumătate sălbatice etc., ele se opun, ca mărfuri și ca bani, banilor și mărfurilor în care se manifestă capitalul industrial și intră atît în circuitul acestuia, cît și în acela al plusvalorii cuprinse în capitalul-marfă, în măsura în care această plusvaloare este cheltuită ca venit; prin urmare, ele intră în ambele ramuri ale circulației capitalului-marfă. Caracterul procesului de producție din care provin ele nu are nici o importanță; ca mărfuri, ele funcționează pe piață și tot ca mărfuri intră în circuitul capitalului industrial, ca și în circulația plusvalorii înglobate în el. Prin urmare, caracterul multilateral al originii lor, existența pieței ca piață mondială, iată ce caracterizează procesul de circulație a capitalului industrial. Ceea ce este valabil pentru mărfurile străine este valabil și pentru banii străini; așa cum capitalul-marfă li se opune banilor numai ca marfă, tot astfel acești bani nu funcționează față de el decît ca bani; banii funcționează aici ca bani universali.

Aici trebuie să remarcăm însă două lucruri.

Întîi. Mărfurile (M_p) încetează să fie mărfuri de îndată ce actul $B - M_p$ este încheiat și devin unul dintre modurile de existență a capitalului industrial în forma sa funcțională P , capital productiv. Datorită acestui fapt însă, originea lor dispare; ele nu mai există decît ca forme de existență ale capitalului industrial; ele îi sînt incorporate. Dar rămîne stabilit că pentru inlo-

cuirea lor este nevoie ca ele să fie reproduse, și în această privință modul de producție capitalist este condiționat de alte moduri de producție, aflate pe alte trepte de dezvoltare decât el. Tendința modului de producție capitalist este însă de a transforma, pe cât posibil, orice producție în producție de mărfuri; mijlocul principal folosit de el în această privință este tocmai această atragere a altor producții în procesul lui de circulație, iar producția de mărfuri dezvoltată este ea însăși producție de mărfuri capitalistă. Pătrunderea capitalului industrial grăbește pretutindeni această transformare, iar împreună cu ea și transformarea tuturor producătorilor nemijlociți în muncitori salariați.

Al doilea. Mărfurile care intră în procesul de circulație a capitalului industrial (aici se numără și mijloacele de subzistență necesare în care se transformă capitalul variabil pentru reproducerea forței de muncă după ce a fost plătit muncitorilor), oricare le-ar fi originea, forma socială a procesului de producție care le-a creat, se opun capitalului industrial încă în forma de capital-marfă, în forma de capital-marfă comercial sau de capital comercial; acesta cuprinde însă, prin însăși natura sa, mărfuri provenite din toate modurile de producție.

Așa cum modul de producție capitalist presupune o producție pe scară largă, tot astfel el presupune în mod necesar și o desfacere pe scară largă, prin urmare o vânzare către comerciant, nu către consumatorul individual. În măsura în care acest consumator este el însuși consumator productiv, adică capitalist industrial, deci în măsura în care capitalul industrial al unei ramuri de producție îi livrează celeilalte ramuri mijloace de producție, are loc (sub formă de comandă etc.) și o vânzare directă de mărfuri din partea unui capitalist industrial către mulți alții. De aceea fiecare capitalist industrial este vânzător direct, chiar propriul său comerciant, ceea ce este de altfel și atunci când vinde marfa comerciantului.

Comerțul cu mărfuri ca funcție a capitalului comercial este presupus în producția capitalistă și se dezvoltă tot mai mult o dată cu dezvoltarea acesteia. Noi îl presupunem, așadar, în unele cazuri pentru ilustrarea anumitor laturi ale procesului de circulație capitalist; dar la analiza generală a procesului de circulație capitalist presupunem vânzare directă fără intervenția comerciantului, pentru că aceasta din urmă disimulează diferite momente ale mișcării.

Să-l ascultăm pe Sismondi, care prezintă lucrurile într-un mod oarecum naiv :

„Le commerce emploie un capital considérable qui paraît, au premier coup d'oeil, ne point faire partie de celui dont nous avons détaillé la marche. La valeur des draps accumulés dans les magasins du marchand-drapier semble d'abord tout-à-fait étrangère à cette partie de la production annuelle que le riche donne au pauvre comme salaire pour le faire travailler. Ce capital n'a fait cependant que remplacer celui dont nous avons parlé. Pour saisir avec clarté le progrès de la richesse, nous l'avons prise à sa création, et nous l'avons suivie jusqu'à sa consommation. Alors le capital employé dans la manufacture des draps, par exemple, nous a paru toujours le même; échangé contre le revenu du consommateur, il ne s'est partagé qu'en deux parties: l'une a servi de revenu au fabricant comme produit, l'autre a servi de revenu aux ouvriers comme salaire, tandis qu'ils fabriquent de nouveau drap.

Mais on trouva bientôt que, pour l'avantage de tous, il valait mieux que les diverses parties de ce capital se remplaçassent l'une l'autre, et que, si cent mille écus suffisaient à faire toute la circulation entre le fabricant et le consommateur, ces cent mille écus se partageassent également entre le fabricant, le marchand en gros, et le marchand en détail. Le premier, avec le tiers seulement, fit le même ouvrage qu'il avait fait avec la totalité, parcequ'à moment où sa fabrication était achevée, il trouvait le marchand acheteur beaucoup plus tôt qu'il n'aurait trouvé le consommateur. Le capital du marchand en gros se trouvait de son côté beaucoup plus tôt remplacé par celui du marchand en détail... La différence entre les sommes des salaires avancés et le prix d'achat du dernier consommateur devait faire le profit des capitaux. Elle se répartit entre le fabricant, le marchand et le détaillant, depuis qu'ils eurent divisé entre eux leurs fonctions, et l'ouvrage accompli fut le même, quoiqu'il eût employé trois personnes et trois fractions de capitaux, au lieu d'une". („Nouveaux Principes", I, p. 139, 140.) — „Tous" (comercianții) „concouraient indirectement à la production; car celle-ci, ayant pour objet la consommation, ne peut être considérée comme accomplie que quand elle a mis la chose produite à la portée du consommateur". (Ib., p. 137.) *

* — „Comerțul folosește un capital considerabil, care, la prima vedere, nu pare să formeze o parte componentă a capitalului a cărui mișcare am descris-o în mod amănunțit. Valoarea postavurilor stocate în depozitele comerciantului de postavuri nu pare în primul moment să aibă ceva de-a face cu acea parte a producției anuale pe care bogatul o dă săracului ca salariu pentru a-l face sa muncească. Acest capital nu a făcut însă decât să-l înlocuiască pe celălalt, despre care am vorbit până acum. Pentru a cunoaște în mod clar dezvoltarea avuției, am urmărit-o de la apariția ei și până la consum. Capitalul folosit, de pildă, la fabricarea postavului părea să fie întotdeauna același; atunci când era schimbat pe venitul consumatorului, el nu făcea decât să se împartă în două părți: o parte reprezenta, ca profit, venitul fabricantului; cealaltă reprezenta, ca salariu, venitul muncitorilor în timp ce aceștia produceau din nou postav.

Curînd s-a constatat însă că ar fi în avantajul tuturor dacă diferitele părți ale acestui capital s-ar înlocui reciproc și dacă, presupunînd că 100 000 de taleri ar fi suficienți pentru întreaga circulație dintre fabricant și consumator, acești 100 000 de taleri s-ar repartiza în mod egal între fabricant, comerciantul angrosist și comerciantul cu amănuntul. Primul ar produce numai cu o treime din capital aceeași cantitate de marfă pe care ar fi produs-o cu întregul capital, pentru că, în momentul în care procesul său de fabricație era încheiat, el îl găsea pe comerciant cumpărător cu mult mai devreme decît îl-ar fi găsit pe consumator. Capitalul comerciantului angrosist, la rîndul său, este înlocuit cu mult mai devreme de către cel al comerciantului cu amănuntul... Diferența dintre suma avansată pentru salarii și prețul de cumpărare pe care îl plătește ultimul consumator trebuie să reprezinte profitul la capital. Ea se repartiza între fabricant, comerciantul angrosist și comerciantul cu amănuntul de cînd aceștia și-au împărțit între ei funcțiile, iar munca prestată era aceeași cu toate că ea presupunea participarea a trei persoane și a trei părți de capital în locul uneia singure". („Nouveaux Principes", I, p. 139, 140.) — „Toți" (comercianții) „participau indirect la producție, deoarece aceasta, avînd ca scop consumul, nu poate fi socotită încheiată înainte ca produsul să fie pus la dispoziția consumatorului". (Ibidem, p. 137.) — *Nota trad.*

La analiza formelor generale ale circuitului, și în general în întreaga carte a II-a, presupunem banii ca bani de metal și excludem banii simbolici, simple semne ale valorii, care sînt doar specialitatea anumitor state, precum și banii de credit, de care nu ne-am ocupat încă. Acest mod de cercetare, în primul rînd, corespunde evoluției istorice; banii de credit nu joacă nici un rol sau joacă un rol neînsemnat în prima epocă a producției capitaliste. În al doilea rînd, caracterul necesar al acestui mod de a cerceta este dovedit din punct de vedere teoretic și prin faptul că toate considerațiile critice ale lui Tooke și ale altora cu privire la circulația banilor de credit i-au silit iarăși și iarăși să cerceteze cum s-ar prezenta lucrurile pe baza simplei circulații a banilor de metal. Nu trebuie să uităm însă că banii de metal pot funcționa atît ca mijloc de cumpărare, cît și ca mijloc de plată. Pentru a simplifica lucrurile, îi analizăm în general, în această carte a II-a, numai în prima lor formă de funcționare.

Procesul de circulație a capitalului industrial, care nu constituie decît o parte a procesului circuitului său individual, este determinat, în măsura în care reprezintă numai o serie de acte în cadrul circulației generale a mărfurilor, de legile generale dezvoltate mai înainte („Capitalul”, cartea I, cap. III). Aceeași masă de bani, de pildă 500 l.st., pune în circulație, pe rînd, cu atît mai multe capitaluri industriale (sau și capitaluri individuale în forma lor de capitaluri-marfă), cu cît este mai mare viteza de circulație a banilor, deci cu cît mai repede fiecare capital individual parcurge seria metamorfozelor sale de marfă și de bani. Așadar, aceeași masă de valoare-capital cere cu atît mai puțini bani pentru circulația ei, cu cît banii funcționează mai mult ca mijloc de plată, deci cu cît mai mult, de pildă la înlocuirea unui capital-marfă prin mijloacele sale de producție, se plătesc numai simple solduri și cu cît mai scurte sînt termenele de plată, ca, de pildă, la plata salariilor. Pe de altă parte, presupunînd că viteza de circulație și toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, masa de bani care trebuie să circule în calitate de capital bănesc este determinată de suma prețurilor mărfurilor (prețul înmulțit cu masa mărfurilor) sau, dacă masa și valorile mărfurilor sînt date, de valoarea banilor înșiși.

Dar legile circulației generale a mărfurilor nu rămîn în vi-goare decît în măsura în care procesul de circulație a capitalului formează o serie de acte de circulație simple, nu însă în măsura în care acestea din urmă formează etape, determinate din punct de vedere funcțional, ale circuitului unor capitaluri industriale individuale.

Pentru a explica acest lucru, cei mai bine este să analizăm procesul de circulație în legătura sa neîntreruptă, așa cum apare în cele două forme :

$$\begin{array}{l} \text{II) } P \dots M' \left\{ \begin{array}{l} M - \left| \begin{array}{l} B - M < \underset{M_p}{F} \dots P(P') \\ -B' \\ m - \left| \begin{array}{l} b - m \end{array} \right. \end{array} \right. \\ \\ \text{III) } M' \left\{ \begin{array}{l} M - \left| \begin{array}{l} B - M < \underset{M_p}{F} \dots P \dots M' \\ -B' \\ m - \left| \begin{array}{l} b - m \end{array} \right. \end{array} \right. \end{array} \right. \end{array}$$

Ca serie de acte de circulație în general, procesul de circulație reprezintă (indiferent că apare sub forma $M - B - M$ sau $B - M - B$) numai cele două serii opuse de metamorfoze ale mărfurilor, dintre care fiecare metamorfoză în parte cuprinde, la rîndul ei, metamorfoza opusă a mărfii altuia sau a banilor altuia care se află în fața mărfii respective.

Ceea ce este $M - B$ de partea posesorului de marfă este $B - M$ de partea cumpărătorului; prima metamorfoză a unei mărfi în $M - B$ este a doua metamorfoză a altei mărfi care apare ca B ; lucrurile se întîmplă invers în $B - M$. Așadar, ceea ce s-a arătat în ceea ce privește împletirea metamorfozei unei mărfi într-unul din stadii cu metamorfoza altei mărfi într-alt stadiu este valabil și pentru circulația capitalului, în măsura în care capitalistul funcționează în calitate de cumpărător și de vânzător de marfă și deci capitalul său funcționează ca bani față de o marfă a altuia sau ca marfă față de bani ai altuia. Dar această împletire a metamorfozelor mărfurilor nu este în același timp o expresie a împletirii metamorfozelor capitalurilor.

În primul rînd, așa cum am văzut, $B - M$ (M_p) poate reprezenta o împletire a metamorfozelor unor capitaluri individuale diferite. De pildă, firele, capitalul-marfă al fabricantului de fire de bumbac, este înlocuit, în parte, prin cărbune. O parte a capitalului acestuia se află sub forma bani și din această formă este transformat în forma marfă, în timp ce capitalul producătorului capitalist de cărbune se află în forma marfă și de aceea este transformat în forma bani; același act de circulație reprezintă aici metamorfoze opuse a două capitaluri industriale (din ramuri de producție diferite), așadar o împletire a seriei de metamorfoze ale acestor capitaluri. După cum am văzut însă, M_p , în care se transformă B , nu trebuie să fie capital-marfă în sensul categoric al acestui cuvînt, adică nu trebuie să fie o formă funcțională a

capitalului industrial, un capital-marfă produs de un capitalist. Aici avem întotdeauna $B - M$ de o parte și $M - B$ de altă parte, dar nu întotdeauna se produce o împletire de metamorfoze de capitaluri. Mai departe, $B - F$, cumpărarea de forță de muncă, nu este niciodată împletire de metamorfoze de capitaluri, întrucît forța de muncă, deși este marfa muncitorului, nu devine capital decît atunci cînd este vîndută capitalistului. Pe de altă parte, în procesul $M' - B'$, B' nu trebuie să fie o formă transformată a capitalului-marfă; el poate exprima transformarea în bani a mărfii forță de muncă (salariu) sau unui produs creat de un muncitor independent, de un sclav, de un iobag, de o obște.

În al doilea rînd însă, pentru rolul, determinat din punct de vedere funcțional, pe care îl are fiecare metamorfoză care se produce în cadrul procesului de circulație a unui capital individual, nu este nicidecum necesar ca ea să reprezinte, în circuitul celui-lalt capital, metamorfoza opusă corespunzătoare, chiar dacă presupunem că întreaga producție a pieței mondiale are loc pe baze capitaliste. De pildă, în circuitul $P...P$, B' , care reprezintă pe M' transformat în bani, poate fi de partea cumpărătorului numai prin transformarea în bani a plusvalorii sale (dacă marfa este un obiect de consum); sau, în $B' - M' < \frac{F}{M_p}$ (în care capitalul intră deci acumulat), B' poate să intre în circulația capitalului vînzătorului lui M_p numai ca înlocuitor al capitalului avansat de acesta sau poate să nu intre de loc în această circulație a capitalului lui, și anume dacă acest B' este cheltuit ca venit.

Prin urmare, modul în care diferitele părți componente ale capitalului social total, în raport cu care capitalurile individuale nu sînt decît părți componente care funcționează independent, se înlocuiesc reciproc în procesul de circulație — indiferent dacă este vorba de capital sau de plusvaloare — nu rezultă din simplele împletiri ale metamorfozeilor circulației mărfurilor, care sînt comune atît circulației capitalului, cît și oricărei circulații a mărfurilor; această problemă trebuie cercetată altfel. Pînă în prezent lumea s-a mulțumit în această privință cu fraze care, analizate mai îndeaproape, nu conțin decît idei vagi, deduse pur și simplu din asemenea împletiri de metamorfoze proprii oricărei circulații a mărfurilor.

Una dintre particularitățile cele mai palpabile ale procesului circuitului capitalului industrial, prin urmare și ale producției capitaliste, este faptul că, pe de o parte, elementele de formare a

capitalului productiv provin de pe piața de mărfuri și trebuie reînnoite în permanență prin intermediul pieței de mărfuri, adică trebuie cumpărate în permanență ca mărfuri, iar pe de altă parte, produsul procesului de muncă iese din acest proces ca marfă și de fiecare dată trebuie vândut din nou ca marfă. Să comparăm, de pildă, un fermier modern din Scoția inferioară cu un mic agricultor de tip vechi de pe continent. Primul își vinde întregul produs și trebuie să înlocuiască deci pe piață toate elementele acestuia, chiar și sămînța; celălalt consumă nemijlocit cea mai mare parte a produsului său, cumpără și vinde cît mai puțin posibil și își confecționează el însuși, pe cît îi este cu putință, uneltele, îmbrăcămintea etc.

În consecință, economia naturală, economia bazată pe relația marfă-bani și economia de credit au fost opuse una alteia ca fiind cele trei forme caracteristice de mișcare economică a producției sociale.

În primul rînd, aceste trei forme nu reprezintă faze de dezvoltare de importanță egală. Așa-numita economie de credit nu este ea însăși decît o formă a economiei bazate pe relația marfă-bani, în măsura în care acești doi termeni exprimă funcții de schimb sau moduri de schimb între producătorii înșiși. În producția capitalistă dezvoltată, economia bazată pe relația marfă-bani nu mai apare decît ca bază a economiei de credit. În felul acesta, economia bazată pe relația marfă-bani și economia de credit nu corespund decît unor trepte de dezvoltare diferite ale producției capitaliste, însă nu sînt nici pe departe forme de schimb diferite, independente în opoziție cu economia naturală. Cu același drept, formele total diferite ale economiei naturale ar putea fi opuse celorlalte două ca egale în importanță.

În al doilea rînd, întrucît la categoriile „economie bazată pe relația marfă-bani”, „economie de credit” nu se accentuează și nu se subliniază ca un caracter distinctiv economia, adică procesul de producție însuși, ci modul de schimb, corespunzător acestei economii, dintre diferiții agenți ai producției sau producători, același lucru ar trebui să se întîmple și la analizarea primei categorii. Așadar, în loc de „economie naturală” aici am avea economie bazată pe schimb. O economie naturală cu totul închisă, ca, de pildă, statul incașilor din Peru³², nu s-ar încadra în nici una dintre aceste categorii.

În al treilea rînd, economia bazată pe relația marfă-bani este comună oricărei producții de mărfuri, iar produsul apare ca marfă în cele mai diferite organisme de producție sociale. Prin urmare, caracteristica producției capitaliste ar fi numai proporțiile în care

produsul ar fi confecționat ca articol de comerț, ca marfă, deci și proporțiile în care elementele de formare a produsului trebuie să intre din nou ca articole de comerț, ca mărfuri, în economia din care a provenit acest produs.

În realitate, producția capitalistă este producția de mărfuri ca formă generală a producției, dar ea este capitalistă și devine tot mai mult capitalistă pe măsură ce se dezvoltă, pentru că aici munca apare ea însăși ca marfă, pentru că muncitorul vinde munca, adică funcționarea forței sale de muncă, și anume, după cum presupunem noi, la valoarea ei, determinată de cheltuielile ei de reproducție. În măsura în care munca devine muncă salariată, producătorul devine capitalist industrial; de aceea producția capitalistă (deci și producția de mărfuri) apare în întreaga ei amploare abia atunci când și producătorul agricol nemijlocit este muncitor salariat. În relația dintre capitalist și muncitorul salariat, relația bani, relația dintre cumpărător și vânzător, devine o relație imanentă a producției însăși. Or, această relație are la bază caracterul social al producției, nu al modului de schimb; acesta din urmă, dimpotrivă, decurge din primul. De altfel orizontului burghez, unde afacerile constituie obiectul tuturor preocupărilor, îi corespunde concepția că nu caracterul modului de producție este baza modului de schimb care îi corespunde, ci invers⁷⁾.

Capitalistul aruncă în circulație mai puțină valoare sub formă de bani decât scoate din această circulație, pentru că aruncă în ea mai multă valoare sub formă de marfă decât a scos de acolo sub formă de marfă. Atita timp cât funcționează în calitate de simplă personificare a capitalului, în calitate de capitalist industrial, oferta sa de valoare-marfă este întotdeauna mai mare decât cererea sa de valoare-marfă. De aceea, dacă oferta și cererea sa s-ar acoperi, aceasta ar însemna o nevalorificare a capitalului său; ar însemna că acest capital nu ar fi funcționat în calitate de capital productiv; capitalul productiv s-ar fi transformat în capital-marfă la care nu s-a adăugat plusvaloare; în cursul procesului de producție, el nu ar fi scos plusvaloare sub forma de marfă din torța de muncă și, prin urmare, nu ar fi funcționat în general în calitate de capital. Capitalistul trebuie într-adevăr „să vîndă

⁷⁾ Aici se sîrșește manuscrisul V. — Ceea ce urmează pînă la sfîrșitul capitolului este o notă a lui Marx dintr-un caiet datînd din 1877 sau 1878, care conține extrase din cărți.

mai scump decît a cumpărat", dar acest lucru îi reușește numai pentru că a transformat, prin intermediul procesului de producție capitalist, marfa mai ieftină pe care a cumpărat-o — mai ieftină pentru că are mai puțină valoare — într-o marfă mai valoroasă, deci mai scumpă. El vinde mai scump nu pentru că-și vinde marfa peste valoarea ei, ci pentru că vinde o marfă a cărei valoare în-trece suma valorii elementelor care intră în producerea ei.

Proporția în care capitalistul își valorifică capitalul e cu atît mai mare, cu cît mai mare e diferența dintre oferta și cererea sa, cu alte cuvinte cu cît mai mare e excedentul acelei valori-marfă pe care o oferă peste valoarea-marfă pe care o cere. Scopul lui nu este ca cererea și oferta să se acopere, ci ca pe cît posibil să nu se acopere, ca cererea sa să fie depășită de oferta sa.

Ceea ce este valabil pentru capitalistul individual este valabil pentru întreaga clasă a capitaliștilor.

În măsura în care capitalistul personifică numai capitalul industrial, propria sa cerere constă numai în cererea de mijloace de producție și de forță de muncă. Cererea de M_p a capitalistului. privită sub aspectul valorii, este mai mică decît capitalul avansat de el; el cumpără mijloace de producție în valoare mai mică decît valoarea capitalului său și deci în valoare mult mai mică decît valoarea capitalului-marfă pe care el îl aduce pe piață.

Cît despre cererea capitalistului de forță de muncă, ea este determinată, în ceea ce privește valoarea ei, de raportul dintre capitalul variabil și capitalul total al acestuia, deci $= v : C$, și de aceea, în condițiile producției capitaliste, ea crește relativ într-o măsură mai mică decît cererea lui de mijloace de producție. Capitalistul devine din ce în ce mai mult un cumpărător mai mare de M_p decît de F .

Intrucît muncitorul își transformă salariul în special în mijloace de subzistență, și în cea mai mare parte în mijloace de subzistență necesare, cererea capitalistului de forță de muncă este totodată în mod indirect cerere de mijloace de consum care intră în consumul clasei muncitoare. Dar această cerere este egală cu v și nici cu un atom mai mare (dacă muncitorul face economii din salariul său — toate relațiile de credit sînt aici în mod necesar lăsate deoparte —, acest lucru înseamnă că el își transformă o parte a salariului său în tezaur și că pro tanto * nu se manifestă ca solicitator, ca cumpărător). Limita maximă a cererii capitalistului este $= C = c + v$, dar oferta sa este $= c + v + p$; așadar, dacă structura capitalului-marfă al său este $= 80 c + 20 v +$

* — respectiv. — *Nota trad.*

+ 20 p, cererea sa este = 80 c + 20 v, deci, în ceea ce privește valoarea, cu $\frac{1}{5}$ mai mică decât oferta sa. Cu cât cota procentuală a masei p produse de el (rata profitului) este mai mare, cu atât cererea sa devine mai mică în comparație cu oferta sa. Cu toate că cererea capitalistului de forță de muncă, și deci indirect de mijloace de subzistență necesare, devine o dată cu progresul producției din ce în ce mai mică în raport cu cererea sa de mijloace de producție, nu trebuie să uităm, pe de altă parte, că cererea sa de Mp este în medie întotdeauna mai mică decât capitalul său. Așadar, cererea sa de mijloace de producție trebuie să fie întotdeauna mai mică sub raportul valorii decât produsul-marfă al capitalistului care îi livrează aceste mijloace de producție și care lucrează cu un capital egal și în împrejurări egale. Că în realitate este vorba de mulți capitaliști și nu de unul singur, aceasta nu schimbă cu nimic lucrurile. Să presupunem că respectivul capitalist are un capital de 1 000 l.st., iar partea constantă a acestuia = 800 l. st. ; în acest caz, cererea lui către toți ceilalți capitaliști = 800 l. st. ; aceștia din urmă livrează, toți laolaltă, 1 000 l. st. (indiferent la cât s-ar urca cota-parte din această sumă care revine fiecăruia dintre ei și indiferent ce parte din întregul capital reprezintă suma care revine fiecăruia dintre ei), rata profitului fiind egală, mijloace de producție în valoare de 1 200 l.st. ; cererea capitalistului nu acoperă, prin urmare, decât $\frac{2}{3}$ din oferta lor, în timp ce propria sa cerere sub raportul mărimii valorii nu reprezintă decât $\frac{4}{5}$ din propria sa ofertă.

Trebuie să mai analizăm acum în treacăt rotația capitalului. Să presupunem că capitalul total al capitalistului respectiv este de 5 000 l.st., dintre care 4 000 l.st. capital fix și 1 000 l.st. capital circulant ; după cum am presupus mai sus, aceste 1 000 = 800 c + 200 v. Pentru ca capitalul total al acestuia să se rotească o dată în cursul unui an, capitalul circulant trebuie să se rotească de cinci ori în cursul unui an ; produsul-marfă este în acest caz = 6 000 l. st., adică cu 1 000 l. st. mai mare decât capitalul avansat de el, ceea ce dă iarăși același raport al plusvalorii față de capital ca mai sus :

$5\ 000\ C : 1\ 000\ p = 100\ (c + v) : 20\ p$. Așadar, această rotație nu schimbă nimic în raportul dintre cererea totală a capitalistului și oferta sa totală, prima rămânând cu $\frac{1}{5}$ mai mică decât cea de-a doua.

Să presupunem că capitalul său fix trebuie reinnoit în 10 ani. Capitalistul amortizează deci anual $\frac{1}{10} = 400$ l. st. În modul acesta, peste un an el mai are o valoare de 3 600 l.st. în capital fix + 400 l.st. în bani. Dacă este nevoie de reparații și dacă

acestea nu depășesc media, ele nu sînt decît investiție de capital pe care capitalistul o face abia ulterior. Putem considera lucrurile ca și cum capitalistul, stabilind valoarea capitalului investit de el în măsura în care aceasta intră în produsul-marfă anual, a inclus din capul locului în ea cheltuielile de reparație, astfel că ele sînt cuprinse în amortizarea de $\frac{1}{10}$. (Dacă în realitate nevoile de reparații sînt la el sub medie, acesta este avantajul lui, așa cum este paguba lui dacă ele depășesc media. Însă pentru întreaga clasă a capitaliștilor din aceeași ramură industrială, aceste avantaje și pagube se echilibrează.) În orice caz, cu toate că, în ipoteza unei singure rotații a capitalului său total în cursul unui an, cererea sa anuală rămîne = 5 000 l.st., adică egală cu valoarea-capital avansată de el la început, ea crește în ceea ce privește partea circulantă a capitalului, în timp ce scade în permanență în ceea ce privește partea fixă a lui.

Să trecem acum la reproducție. Să presupunem că capitalistul consumă întreaga plusvaloare b și transformă din nou în capital productiv numai mărirea inițială a capitalului, C . Acum cererea capitalistului este egală cu raportul valorii cu oferta sa, dar nu este egală în ceea ce privește mișcarea capitalului său; în calitate de capitalist, cererea sa nu atinge decît $\frac{1}{5}$ din oferta sa (sub raportul mărimii valorii); $\frac{1}{5}$ o consumă în calitate de noncapitalist, nu în virtutea funcțiilor sale de capitalist, ci pentru trebuințele sau plăcerile sale personale.

Calculul său este în acest caz, în procente, următorul :

în calitate de capitalist cerere =	100,	ofertă =	120
în calitate de om de viață „ =	20,	„ =	—
Total cerere = 120, ofertă = 120			

A presupune cele de mai sus înseamnă a presupune că producția capitalistă nu există, că deci însuși capitalistul industrial nu există. Deoarece a presupune că mobilul determinant este satisfacerea plăcerii și nu îmbogățirea, înseamnă a desființa însăși baza capitalismului.

Această presupunere este însă imposibilă și din punct de vedere tehnic. Capitalistul nu trebuie numai să-și formeze un capital de rezervă ca să se apere împotriva oscilațiilor prețurilor și ca să poată aștepta o conjunctură mai favorabilă pentru cumpărare și vânzare; el trebuie să acumuleze capital, pentru a lărgi în felul acesta producția și pentru a încorpora în organismul său productiv progresele tehnice.

Pentru a acumula capital, capitalistul trebuie în primul rînd să scoată din circulație o parte a plusvalorii care i-a revenit din

circulație sub formă de bani, s-o lase să crească sub formă de tezaur pînă cînd acesta a luat dimensiunile necesare pentru extinderea vechii întreprinderi sau pentru deschiderea unei întreprinderi noi alături de cea veche. Atîta timp cît durează tezurizarea, ea nu sporește cererea capitalistului; banii sînt imobilizați; ei nu scot de pe piața de mărfuri nici un echivalent sub formă de marfă în schimbul echivalentului în bani care a fost scos de pe piață în schimbul mărfii aduse de acesta acolo.

De credit se face abstracție aici; de credit ține, de pildă, și operația prin care capitalistul depune la o bancă banii în cont curent contra dobîndă pe măsură ce sînt acumulați.

Capitolul cinci

Timpul de circulație ⁹⁾

Mișcarea capitalului prin sfera producției și prin cele două faze ale sferei circulației se efectuează, după cum am văzut, succesiv în timp. Durata cât se află în sfera producției formează timpul lui de producție, iar durata cât se află în sfera circulației formează timpul lui de circulație. Timpul total în care capitalul își efectuează circuitul este deci egal cu suma timpului de producție și a timpului de circulație.

Timpul de producție cuprinde, firește, perioada procesului de muncă, dar acesta din urmă nu include tot timpul de producție. Să ne amintim, în primul rînd, că o parte a capitalului constant există în mijloace de muncă, ca mașini, clădiri etc., care servesc pînă la sfîrșitul existenței lor în aceleași procese de muncă repetate iară și iară. Întreruperea periodică a procesului de muncă, de pildă noaptea, deși întrerupe funcționarea acestor mijloace de muncă, nu întrerupe însă existența lor la locul de producție. Ele continuă să rămînă aici nu numai în timpul cît funcționează, dar și în timpul cît nu funcționează. Pe de altă parte, capitalistul trebuie să aibă pregătită o anumită rezervă de materii prime și materiale auxiliare pentru ca procesul de producție să poată continua în decursul unor intervale mai scurte sau mai lungi pe o scară de mai înainte stabilită, independent de hazardul aprovizionării zilnice de pe piață. Această rezervă de materii prime etc. nu este consumată productiv decît în mod succesiv. Se naște deci o diferență între timpul de producție ⁹⁾ a capitalului și timpul de funcționare. Prin urmare, timpul de producție a mijloacelor de producție cuprinde, în general, 1) timpul în care funcționează ele ca mijloace de producție, în care servesc deci în procesul de pro-

⁹⁾ Textul care urmează este din manuscrisul IV.

⁹⁾ Timpul de producție este luat aici în sens activ: timpul de producție a mijloacelor de producție nu este aici timpul în care sînt ele produse, ci timpul în care iau ele parte la procesul de producție a unui produs-marfă. — F. E.

ducție, 2) pauzele în decursul cărora procesul de producție, deci și funcționarea mijloacelor de producție care îi sînt încorporate, este întrerupt, 3) timpul în decursul căruia ele, deși sînt gata pregătite în calitate de condiții ale procesului, în care deci ele reprezintă deja capitalul productiv, totuși nu au intrat încă în procesul de producție.

Diferența pe care am analizat-o mai sus este de fiecare dată diferența dintre timpul în care capitalul productiv se află în sfera producției și timpul în care el se află în procesul de producție. Dar procesul de producție însuși poate necesita întreruperi în procesul muncii, prin urmare și în timpul de muncă, poate necesita intervale în decursul cărora obiectul muncii este supus acțiunii unor procese fizice fără intervenția muncii omenești. În acest caz, procesul de producție și deci funcționarea mijloacelor de producție continuă, cu toate că procesul muncii, și deci funcționarea mijloacelor de producție ca mijloace de muncă este întrerupt. Așa, de pildă, grîul care este semănat, vinul care fermentează în beci, materialul de muncă din multe întreprinderi industriale, ca, de pildă, din tăbăcării, care este supus unor procese chimice. Aici timpul de producție este mai mare decît timpul de muncă. Diferența dintre aceste timpuri constă dintr-un excedent al timpului de producție asupra timpului de muncă. Acest excedent se întemeiază întotdeauna pe faptul că în sfera producției se află în *mod latent* capital productiv care nu funcționează în procesul de producție însuși sau care funcționează în procesul de producție fără a se afla în procesul de muncă.

Acea parte din capitalul productiv latent care se află pregătită doar ca o condiție pentru procesul de producție, ca, de pildă, bumbacul, cărbunele etc. într-o filatură, nu acționează nici ca un factor de creare a produsului, nici ca un factor de formare a valorii. Această parte este capital inactiv, cu toate că inactivitatea lui constituie o condiție pentru mersul neîntrerupt al procesului de producție. Clădirile, aparatele etc., necesare ca păstrătoare ale rezervei de producție (capitalul latent), sînt condiții ale procesului de producție și de aceea constituie părți componente ale capitalului productiv avansat. Ele își îndeplinesc funcția lor de păstrătoare ale componentelor capitalului productiv în stadiul preliminar. În măsura în care în acest stadiu sînt necesare procese de muncă, ele scumpesc materia primă etc., dar ele reprezintă munci productive și creează plusvaloare, deoarece o parte din această muncă, ca și din oricare altă muncă salariată, nu este plătită. În timpul întreruperilor normale ale întregului proces de producție, adică în intervalele în care capitalul productiv nu func-

ționează, nu se produce nici valoare, nici plusvaloare. De aici tendința de a pune muncitorii să lucreze și noaptea („Capitalul”, cartea I, cap. VIII, 4). — Intervalele din timpul de muncă pe care obiectul muncii trebuie să le parcurgă în cursul procesului de producție însuși nu creează nici valoare, nici plusvaloare; ele fac însă posibilă crearea produsului, constituie o parte din viața acestuia, un proces prin care el trebuie să treacă. Valoarea aparatelor etc. este transmisă asupra produsului în raport cu timpul total în decursul căruia ele funcționează; produsul este adus în acest stadiu de producție prin însăși munca, iar folosirea acestor aparate este o condiție a producției, exact ca pierderea sub formă de scame a unei părți din bumbac, care nu intră în produs, dar care totuși transmite asupra produsului valoarea ei. Cealaltă parte a capitalului latent, cum sînt clădirile, mașinile etc., adică mijloacele de muncă a căror funcționare este întreruptă doar de pauzele regulate din procesul de producție — întreruperile neregulate ca urmare a restrîngerii producției, a crizelor etc. reprezintă pierderi nete —, adaugă produsului valoare fără a intra în formarea lui; valoarea totală pe care această parte o adaugă produsului este determinată de durata ei medie de existență; ea își pierde valoarea, pentru că își pierde valoarea de întrebuințare atît în timpul cînd funcționează, cît și în timpul cînd nu funcționează.

În sfîrșit, valoarea părții constante a capitalului, care continuă să se afle în procesul de producție în pofida întreruperii în procesul de muncă, re apare în rezultatul procesului de producție. Prin munca însăși, mijloacele de producție sînt puse aici în condiții în cadrul cărora ele trec de la sine printr-o serie de procese naturale, în urma cărora se obține un anumit efect util sau o formă modificată a valorii lor de întrebuințare. Munca transmite întotdeauna valoarea mijloacelor de producție asupra produsului, în măsura în care ea le consumă pe acestea într-adevăr în mod util, ca mijloace de producție. Aici nu intervine nici o schimbare, indiferent dacă, pentru a produce acest efect, munca trebuie să acționeze în mod continuu asupra obiectului muncii cu ajutorul mijloacelor de muncă sau dacă trebuie să dea numai primul impuls, punînd mijloacele de producție în niște condiții datorită cărora, fără altă intervenție a muncii, mijloacele de producție suferă de la sine modificarea dorită în urma unor procese naturale.

Oricare ar fi cauza excedentului timpului de producție asupra timpului de muncă — fie că anumite mijloace de producție formează numai capital productiv latent, deci se mai află într-o

fază preliminară procesul de producție efectiv, fie că funcționarea lor proprie este întreruptă în cadrul procesului de producție prin pauzele acestuia, fie că, în sfârșit, procesul de producție însuși determină întreruperi ale procesului de muncă —, în nici unul dintre aceste cazuri mijloacele de producție nu funcționează ca absorbante de muncă. Dacă ele nu absorb muncă, nu absorb nici supramuncă. O valorificare a capitalului productiv nu are deci loc atâta timp cât el se află în acea perioadă de producție care întrece timpul de muncă, oricât de inseparabilă ar fi efectuarea procesului de valorificare de aceste pauze ale lui. Este clar că, cu cât timpul de producție și timpul de muncă coincid mai mult, cu atât mai mare este productivitatea și valorificarea unui capital productiv dat într-un interval de timp dat. De aici tendința producției capitaliste de a reduce cu cât mai mult posibil excedentul timpului de producție asupra timpului de muncă. Dar, deși timpul de producție al capitalului se poate abate de la timpul său de muncă, cel dintâi îl cuprinde întotdeauna pe cel de-al doilea și excedentul însuși este condiția procesului de producție. Așadar, timpul de producție este întotdeauna timpul în cursul căruia capitalul produce valori de întrebuințare și se valorifică el însuși, deci timpul în cursul căruia funcționează în calitate de capital productiv, cu toate că timpul de producție cuprinde și un timp în cursul căruia capitalul sau este latent, sau produce fără a se valorifica.

În sfera circulației, capitalul se află în calitate de capital-marfă și capital bănesc. Cele două procese de circulație ale sale constau în faptul că el trece din forma marfă în forma bani și din forma bani în forma marfă. Împrejurarea că transformarea mărfii în bani este aici în același timp realizarea plusvalorii încorporate în marfă și că transformarea banilor în marfă este în același timp transformarea sau retransformarea valorii-capital în forma elementelor sale de producție nu modifică de loc faptul că aceste procese, ca procese de circulație, sînt procese ale metamorfozei simple a mărfurilor.

Timpul de circulație și timpul de producție se exclud reciproc. În cursul timpului său de circulație, capitalul nu funcționează în calitate de capital productiv și de aceea nu produce nici marfă, nici plusvaloare. Dacă privim circuitul în forma cea mai simplă, anume aceea în care întreaga valoare-capital trece în fiecare caz dintr-o singură dată dintr-o fază în cealaltă, este evident că procesul de producție, deci și autovalorificarea capitalului, sînt întrerupte atâta timp cât durează timpul de circulație a valorii-capital

și că reinnoirea procesului de producție va fi mai rapidă sau mai lentă în funcție de durata acestui timp de circulație. Dacă, dimpotrivă, diferitele părți ale capitalului efectuează circuitul una după alta, astfel că circuitul întregii valori-capital se efectuează în mod succesiv în circuitul diferitelor sale porțiuni, este clar că, cu cât este mai lung timpul în care părțile sale se află în mod continuu în sfera circulației, cu atât mai mică trebuie să fie aceea parte a sa care funcționează în permanență în sfera producției. Extinderea și reducerea timpului de circulație acționează deci ca o limită negativă asupra reducerii sau extinderii timpului de producție sau a proporției în care un capital de o anumită mărime funcționează în calitate de capital productiv. Cu cât mai mult metamorfozele circulației capitalului sînt numai ideale, cu alte cuvinte cu cât mai mult timpul de circulație devine egal cu zero sau se apropie de zero, cu atât capitalul funcționează mai mult, cu atât productivitatea și autovalorificarea sa devine mai mare. Dacă, de pildă, un capitalist lucrează după comandă, astfel că primește plata la furnizarea produsului, și dacă plata se face cu propriile sale mijloace de producție, atunci timpul de circulație se apropie de zero.

În general, timpul de circulație a capitalului limitează, așadar, timpul său de producție și deci procesul său de valorificare, și anume îl limitează proporțional cu propria sa durată. Or, aceasta poate să crească sau să scadă în mod foarte diferit și deci să limiteze într-un grad foarte diferit timpul de producție a capitalului. Dar economia politică vede numai *fenomenul exterior*, anume efectul timpului de circulație asupra procesului de valorificare a capitalului în general. Ea consideră acest efect negativ drept un efect pozitiv, pentru că urmările lui sînt pozitive. Ea se cramponează cu atât mai mult de această aparență, cu cât aceasta pare să aducă dovada că capitalul posedă un izvor mistic al autovalorificării, care este independent de procesul său de producție și deci de exploatarea muncii și care îi vine din sfera circulației. Vom vedea mai tîrziu cum însăși economia politică științifică se lasă înșelată de această aparență. Cum se va vedea de asemenea mai tîrziu, această aparență este întărită de diferite fenomene: 1) Modul capitalist de a calcula profitul, în care cauza negativă figurează ca o cauză pozitivă, întrucît pentru capitaluri din diferite sfere de investiție, în care numai timpul de circulație diferă, un timp de circulație mai lung acționează ca o cauză de creștere a prețurilor, pe scurt ca una dintre cauzele egalizării profiturilor. 2) Timpul de circulație formează numai un moment al timpului de rotație; acesta din urmă însă cuprinde timpul de producție, respectiv timpul

de reproducție. Ceea ce se datorește acestuia din urmă pare că se datorește timpului de circulație. 3) Transformarea mărfurilor în capital variabil (salariu) este condiționată de transformarea lor prealabilă în bani. Așadar, în cazul acumulării de capital, transformarea în capital variabil adițional se produce în sfera circulației sau în decursul timpului de circulație. De aceea acumularea rezultată în modul acesta pare că se datorește acestui din urmă fapt.

În sfera circulației, capitalul parcurge — indiferent dacă într-o direcție sau în cealaltă — cele două faze opuse, $M - B$ și $B - M$. Timpul său de circulație se împarte și el în două părți: timpul care îi este necesar pentru a se transforma din marfă în bani și timpul care îi este necesar pentru a se transforma din bani în marfă. Știm deja din analiza circulației simple a mărfurilor („Capitalul”, cartea I, cap. III) că $M - B$, vânzarea, este partea cea mai dificilă a metamorfozei mărfii, cuprinzând din această cauză, în împrejurări obișnuite, partea mai mare a timpului de circulație. Ca bani, valoarea se află în forma sa mereu transformabilă. Ca marfă, valoarea trebuie să obțină mai întâi, prin transformare în bani, această formă în care poate fi nemijlocit schimbată și în care este întotdeauna gata să intre imediat în acțiune. Dar la procesul de circulație a capitalului în faza $B - M$ este vorba de transformarea capitalului bănesc în mărfuri care formează elemente determinate ale capitalului productiv într-o întreprindere dată. Se poate ca mijloacele de producție să nu se afle pe piață, urmînd să fie abia produse sau procurate de pe piețe îndepărtate, sau pot exista deficiențe în sosirea lor normală sau modificări de prețuri etc., pe scurt o mulțime de împrejurări care nu pot fi observate în simpla schimbare a formei $B - M$, dar care fac ca pentru această parte a fazei de circulație să fie nevoie ba de un timp mai îndelungat, ba de unul mai puțin îndelungat. Așa cum $M - B$ și $B - M$ sînt despărțite în timp, ele pot fi despărțite și în spațiu; piața de cumpărare și piața de vânzare pot fi piețe despărțite în spațiu. În cazul fabricilor, de pildă, cumpărătorii și vânzătorii sînt chiar de multe ori persoane diferite. În producția de mărfuri, circulația este tot atît de necesară ca și producția însăși, prin urmare agenții circulației sînt tot atît de necesari ca și agenții producției. Procesul de reproducție cuprinde ambele funcții ale capitalului, deci și necesitatea ca aceste funcții să fie reprezentate fie de capitalistul însuși, fie de muncitori salariați, agenți ai capitalistului. Acesta însă nu este un motiv să se confunde agenții circulației cu agenții producției, după cum nu este un motiv să se confunde funcțiile capitalului-marfă și ale capitalului bănesc cu cele ale capitalului productiv. Agenții circulației trebuie plătiți de agenții

producției. Dacă însă capitaliștii care cumpără și vînd unii altora nu creează prin acest act nici produse și nici valoare, lucrurile nu se schimbă atunci cînd volumul întreprinderii lor le dă posibilitatea și îi silește să treacă asupra altora aceste funcții de cumpărare-vînzare. În unele întreprinderi, cumpărătorii și vînzătorii primesc tan-tieme, cote-părți din profit. Fraza cum că ei sînt plătiți de consumatori nu explică nimic. Consumatorii nu pot să plătească decît în măsura în care ei înșiși își produc, ca agenți ai producției, un echivalent în mărfuri sau achiziționează un asemenea echivalent de la agenții producției fie pe baza unor titluri juridice (ca asociați ai lor etc.), fie prin servicii personale.

Între $M - B$ și $B - M$ există o deosebire care nu are nimic comun cu deosebirea dintre forma-marfă și forma-bani, ci rezultă din caracterul capitalist al producției. În sine, atît $M - B$, cît și $B - M$ sînt simple transformări dintr-o formă în alta ale unei valori date. Dar $M' - B'$ este în același timp realizarea plus-valorii cuprinse în M' . Nu acesta este cazul cu $B - M$. Din această cauză, vînzarea este mai importantă decît cumpărarea. În împrejurări normale, $B - M$ este un act necesar pentru valorificarea valorii exprimate în B , dar nu este realizare de plusvaloare; el este un prolog la producerea ei și nu un epilog.

Circulației capitalului-marfă, $M' - B'$, îi sînt puse anumite limite de însăși forma de existență a mărfurilor, de existența lor ca valori de întrebuițare. Prin natura lor, mărfurile sînt perisabile. Prin urmare, dacă într-un anumit interval de timp ele nu intră potrivit destinației lor în consumul productiv sau în cel individual, dacă, cu alte cuvinte, nu sînt vîndute într-un timp determinat, ele se alterează și pierd, o dată cu valoarea lor de întrebuițare, și facultatea de a fi purtătoare ale valorii de schimb. Valoarea-capital pe care ele o conțin, respectiv plusvaloarea cu care această valoare a crescut, se pierde. Valorile de întrebuițare nu rămîn purtătoare ale valorii-capital, care se perpetuează și se valorifică, decît în măsura în care sînt mereu reinnoite și reproduse, înlocuite prin noi valori de întrebuițare de același sau de alt gen. Dar vînzarea lor sub formă de marfă finită, deci intrarea lor în consumul productiv sau în cel individual mijlocită prin această vînzare, este o condiție a reproducției lor, condiție care reapare mereu. În cadrul unui timp determinat, ele trebuie să-și schimbe vechea lor formă de întrebuițare pentru a-și continua existența sub o formă de întrebuițare nouă. Valoarea de schimb se conservă numai prin această reinnoire continuă a corpului-marfă al ei. Valorile de întrebuițare ale diferitelor mărfuri se alterează mai repede sau mai încet; între producția și consumul lor poate deci

să treacă un interval de timp mai lung sau mai scurt ; prin urmare, ele pot sta un timp mai mult sau mai puțin îndelungat în faza de circulație M — B, sub formă de capital-marfă, fără să se strice ; ele pot deci suporta în calitate de mărfuri un timp de circulație mai scurt sau mai lung. Limita pe care alterarea corpului mărfii o impune timpului de circulație al capitalului-marfă este limita absolută a acestei părți a timpului de circulație, adică a timpului de circulație în decursul căruia capitalul-marfă poate exista ca atare. Cu cât mai perisabilă este o marfă, cu cât trebuie consumată și deci vindută mai repede după producerea ei, cu atât mai mică este distanța pe care o poate parcurge ea de la locul ei de producție, cu atât mai restrânsă este sfera ei de circulație în spațiu, cu atât mai locală este piața ei de desfacere. Cu cât mai perisabilă este deci o marfă, cu cât mai restrânsă este, din cauza proprietăților ei fizice, limita absolută a timpului ei de circulație ca marfă, cu atât mai puțin adecvată este ea ca obiect al producției capitaliste. Ea poate intra în sfera producției capitaliste numai în locuri foarte populate sau în măsura în care distanțele locale se scurtează datorită dezvoltării mijloacelor de transport. Dar concentrarea producției unui articol în mâini puține și într-un loc foarte populat poate să creeze o piață relativ mare chiar pentru aceste articole, ca, de pildă, în cazul marilor fabrici de bere, al întreprinderilor de produse lactate etc.

Capitolul șase

Cheltuielile de circulație

I. Cheltuieli de circulație propriu-zise

1. Timp de cumpărare și de vânzare

Transformările formei capitalului din marfă în bani și din bani în marfă sînt în același timp tranzacții comerciale ale capitalistului, acte de cumpărare și de vânzare. Timpul în care se efectuează aceste transformări ale formei capitalului constituie în mod subiectiv, din punctul de vedere al capitalistului, timpul de vânzare și de cumpărare, adică timpul în cursul căruia capitalistul funcționează pe piață ca vânzător și ca cumpărător. Așa cum timpul de circulație a capitalului formează o parte necesară din timpul său de reproducție, tot astfel timpul în cursul căruia capitalistul cumpără și vinde, în cursul căruia răscolește piața, formează o parte necesară din timpul său de funcționare în calitate de capitalist, adică în calitate de capital personificat. Acesta formează o parte din timpul pe care el îl consacră afacerilor sale.

{Întrucît am pornit de la premisa că mărfurile se cumpără și se vînd la valorile lor, în aceste acte este vorba numai de transformarea aceleiași valori dintr-o formă într-alta — din forma-marfă în forma-bani și din forma-bani în forma-marfă —, de o schimbare a stării lor. Dacă mărfurile se vînd la valorile lor, mărimea valorii rămîne neschimbată atît în mîna cumpărătorului, cît și în mîna vânzătorului ; nu s-a modificat decît forma ei de existență. Dacă mărfurile nu se vînd la valorile lor, suma valorilor transformate rămîne neschimbată : ceea ce într-o parte este plus este în cealaltă parte minus.

Dar metamorfozele $M - B$ și $B - M$ sînt tranzacții comerciale care au loc între cumpărător și vânzător ; aceștia au nevoie de timp pentru a cădea de acord, cu atît mai mult cu cît aici se dă o luptă în care fiecare parte caută să obțină un avantaj în dauna

celeilalte și cu cît cei care se opun unii altora sînt oameni de afaceri : „When Greek meets Greek then comes the tug of war“ *.

Schimbarea de stare costă timp și forță de muncă, dar nu pentru a se crea valoare, ci pentru transformarea valorii dintr-o formă într-alta. Încercările reciproce de a-și însuși cu acest prilej o cantitate excedentară de valoare nu schimbă cu nimic lucrurile. Această muncă, exagerată prin intențiile răuvoitoare ale ambelor părți, nu creează valoare, așa cum munca cheltuită pentru ducerea unui proces judiciar nu sporește valoarea obiectului în litigiu. Cu munca aceasta, care este un moment necesar al procesului de producție capitalist în totalitatea sa, adică atunci cînd acest proces cuprinde și circulația sau este cuprins de ea, lucrurile se petrec la fel ca, de pildă, cu munca cheltuită la arderea unei substanțe folosite pentru producerea de căldură. Această muncă nu produce căldură, cu toate că este un moment necesar în procesul de ardere. Pentru a întrebuița, de pildă, cărbunele drept combustibil, eu trebuie să-l combin cu oxigen și să-l trec astfel din stare solidă în stare gazoasă (căci în oxidul de carbon, rezultatul arderii, cărbunele se află în stare gazoasă), deci să provoc o modificare a formei fizice a existenței lui sau a stării lui fizice. Disocierea moleculelor de carbon legate într-un tot solid și descompunerea moleculei de carbon în atomii ei trebuie să preceadă combinarea nouă, și acest lucru cere o anumită cheltuie de energie, care deci nu se transformă în căldură, ci se scade din ea. Dacă, prin urmare, posesorii de mărfuri nu sînt capitaliști, ci producători nemijlociți independenți, timpul cheltuit de ei pentru cumpărare și vânzare se scade din timpul lor de muncă; iată de ce au căutat ei întotdeauna (în antichitate, ca și în evul mediu) să facă aceste operații în zilele de sărbătoare.

Proporțiile pe care le atinge circulația mărfurilor în mina capitaliștilor nu pot transforma, firește, munca aceasta care nu creează valoare, ci doar mijlocește schimbarea formei valorii în muncă ce creează valoare. Tot atît de puțin poate fi săvîrșit miracolul acestei transsubstanțieri printr-o transmitere, adică prin aceea că, în loc să efectueze ei înșiși acea „muncă de ardere“, capitaliștii o transformă în ocupația exclusivă a unor terțe persoane, plătite de ei. Se înțelege că aceste terțe persoane nu le vor pune la dispoziție forța lor de muncă de dragul beaux yeux ** ai acestora. Oricum, celui care încasează rentele unui proprietar funciar s-au omului de serviciu al unei bănci le este absolut indiferent că

* — „Cînd un grec întîlnește un alt grec, se dă o luptă aprigă“, parafrazăre a unei expresii dintr-o tragedie a dramaturgului englez Nathanael Lee intitulată „Rival Queens“ („Reginele rivale, sau moartea lui Alexandru cel Mare“). — Nota trad.

** — ochilor frumoși. — Nota trad.

munca lor nu face să crească nici cu o para atît mărimea valorii rentei, cît și mărimea valorii lingourilor de aur duse cu sacul la altă bancă } ¹⁰⁾.

Pentru capitalist, care pune pe alții să muncească pentru el, cumpărarea și vânzarea devin o funcție principală. Întrucît el își însușește produsul muncii multora, și-l însușește pe o scară socială mai largă, el trebuie să-l și vîndă pe aceeași scară, iar apoi să-l transforme din nou din bani în elemente ale producției. Ca și mai înainte, în timpul cumpărării și al vînzării nu se creează valoare. Aici se creează o iluzie datorită funcției capitalului comercial. Dar, chiar dacă nu ne ocupăm aici mai îndeaproape de această problemă, un lucru este clar de la bun început: dacă în urma diviziunii muncii o funcțiune neproductivă în sine, dar care constituie un moment necesar al reproducției, este transformată dintr-o funcție secundară a multora într-o funcție exclusivă a cîtorva, în ocupație specială a lor, caracterul funcției însăși nu se transformă. Un comerciant (considerat aici ca simplu agent al transformării formei mărfurilor, ca simplu cumpărător și vînzător) poate reduce prin operațiile sale timpul de cumpărare și de vînzare pentru mulți producători. El trebuie privit în acest caz ca o mașină care reduce cheltuiera inutilă de forță sau ajută la eliberarea timpului pentru producție ¹¹⁾.

Pentru a simplifica problema (întrucît abia mai tîrziu îl vom examina pe comerciant în calitate de capitalist și capitalul comercial) să presupunem că acest agent însărcinat cu cumpărarea și vînzarea este un om care își vinde munca. El își cheltuiește forța de muncă și timpul de muncă în aceste operații M — B și B — M.

¹⁰⁾ Pasajul inclus între acolade este luat dintr-o notă de la sfîrșitul manuscrisului VIII.

¹¹⁾ „Cheltuielile comerciale, deși necesare, trebuie privite ca o cheltuială nerentabilă”. (Quesnay. „Analyse du Tableau Économique”, în ediția Daire, „Physiocrates”, Ie parte, Paris, 1846, p. 71.) — După Quesnay, „profitul” pe care îl aduce concurența dintre comercianți prin faptul că-i silește „să-și reducă cîștigul sau beneficiul... nu este, strict vorbind, decît o *reducere a pierderii* pentru vînzătorul din prima mină și pentru cumpărătorul-consumator. Or, o reducere a pierderii pe seama cheltuielilor comerciale nu este un *produs real*, adică o sporire a avuției obținute prin comerț, indiferent dacă îl considerăm pe acesta în sine ca un simplu schimb, independent de cheltuielile de transport sau în legătură cu cheltuielile de transport” (p. 145—146). „Cheltuielile comerciale sînt suportate întotdeauna de vînzătorii produselor, care ar obține prețul integral pe care îl plătesc cumpărătorii dacă nu ar exista nici un fel de cheltuieli intermediare” (p. 163). „Les propriétaires [proprietarii funciari] și producteurs [producătorii] sînt «salariants» [plătitori de salarii], iar comercianții sînt «salariés» [salariați]” (p. 164, Quesnay. „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans”, în ediția Daire, „Physiocrates”, Ie parte, Paris, 1846).

Prin urmare, el trăiește din acestea, așa cum altul trăiește, de pildă, din tors sau din prepararea de pilule. El îndeplinește o funcție necesară, pentru că însuși procesul de reproducție cuprinde în sine și funcții neproductive. El muncește ca oricare altul, dar conținutul muncii sale nu creează nici valoare, nici produs. El însuși face parte din așa-numitele faux frais * ale producției. Utilitatea lui nu constă în faptul că transformă o funcție neproductivă într-una productivă sau o muncă neproductivă într-una productivă. Ar fi un miracol dacă o asemenea transformare ar putea fi efectuată printr-o asemenea transmitere a unei funcții de la o persoană la alta. Utilitatea lui constă, dimpotrivă, în faptul că, datorită activității lui, o parte mai neînsemnată din forța de muncă și din timpul de muncă al societății este cheltuită pentru această funcție neproductivă. Mai mult. Să presupunem că este simplu muncitor salariat, dacă vreți chiar unul mai bine plătit. Oricare ar fi retribuția sa, în calitate de muncitor salariat o parte din timpul său el muncește degeaba. El obține, poate, zilnic o valoare nou creată în opt ore de muncă și funcționează timp de zece ore. Cele două ore de supramuncă pe care le prestează nu produc valoare, așa cum nu produc nici cele opt ore de muncă necesară ale sale, deși, datorită acestora din urmă, i se transmite o parte din produsul social. În primul rînd, ca și mai înainte — privind lucrurile din punct de vedere social —, timp de zece ore forța de muncă este utilizată în această simplă funcție de circulație. Ea nu este utilizată pentru altceva, nu este utilizată pentru muncă productivă. În al doilea rînd însă, societatea nu plătește aceste două ore de supramuncă, cu toate că ele sînt cheltuite de individul care le prestează. Prin aceasta societatea nu-și însușește vreun produs suplimentar sau vreo valoare suplimentară. Dar cheltuielile de circulație, pe care le reprezintă individul respectiv, se reduc cu o cincime, de la zece ore la opt. Societatea nu plătește nici un echivalent pentru o cincime din acest timp de circulație activ, al cărui agent este individul respectiv. Dacă însă acela care îl utilizează pe acest agent este capitalistul, atunci cele două ore neplătite reduc cheltuielile de circulație ale capitalului *acestuia*, cheltuieli care se scad din încasările sale. Pentru el este vorba de un câștig pozitiv, deoarece limita negativă a valorificării capitalului său se reduce. Atîta timp cît micii producători de mărfuri independenți cheltuiesc pentru cumpărare și vînzare o parte din propriul lor timp, acesta se prezintă sau ca un timp cheltuit în intervalul activității lor productive, sau ca un scăzămînt din timpul lor de producție.

* — cheltuieli neproductive. — *Nota trad.*

În orice împrejurări, timpul cheltuit pentru cumpărare și vânzare reprezintă cheltuieli de circulație, care nu adaugă nimic valorilor care trec prin procesul de transformare. Sînt cheltuielile necesare pentru transformarea valorilor din forma marfă în forma bani. În măsura în care producătorul de mărfuri capitalist apare ca agent al circulației, el nu se deosebește de producătorul de mărfuri nemijlocit deoît prin faptul că vinde și cumpără pe scară mai mare și că de aceea funcționează în măsură mai mare ca agent al circulației. Dar atunci cînd proporțiile întreprinderii sale îl silesc sau îi dau posibilitatea să cumpere (să angajeze) ca muncitori salariați agenți speciali pentru circulație, esența fenomenului nu se modifică cu nimic. În procesul de circulație (în măsura în care acesta este o simplă schimbare de formă) trebuie să se cheltuiască într-un anumit grad forță de muncă și timp de muncă. Dar acest fapt apare acum ca o cheltuie suplimentară de capital: o parte a capitalului variabil trebuie cheltuită pentru cumpărarea acestor forte de muncă ce funcționează numai în sfera circulației. Această avansare de capital nu creează nici produs, nici valoare. Ea reduce pro tanto * proporția în care capitalul avansat funcționează în mod productiv. Este ca și cum o parte a produsului s-ar transforma într-o mașină care cumpără și vinde restul produsului. Această mașină provoacă un scăzămînt din produs. Ea nu participă la procesul de producție, cu toate că poate să reducă forța de muncă etc. cheltuită în sfera circulației. Ea constituie numai o parte a cheltuielilor de circulație.

2. Contabilitate

Pe lângă cumpărarea și vânzarea efectivă se mai cheltuiește timp de muncă și cu ținerea contabilității, care în plus presupune și cheltuirea de muncă materializată, tocuri, cerneală, hirtie, masă de scris, cheltuieli de birou. Pînă urmăre, la îndeplinirea acestei funcții se cheltuiește, pe de o parte, forță de muncă și, pe de altă parte, mijloace de muncă. Aici lucrurile stau absolut la fel ca cu timpul de cumpărare și de vânzare.

Ca unitate în cadrul circuitelor sale, ca valoare aflată în mișcare fie în cadrul sferei producției, fie în cadrul celor două faze ale sferei circulației, capitalul nu există decît în mod ideal sub forma banilor de calcul, în primul rînd în capul producătorului de mărfuri, respectiv al producătorului de mărfuri capitalist. Cu

* — corespunzător. — Nota trad.

ajutorul contabilității, în care intră și stabilirea sau calcularea prețurilor mărfurilor, această mișcare este fixată și controlată. Mișcarea producției și în special procesul de valorificare — mărfurile figurând aici numai ca purtătoare de valoare, ca denumiri ale unor lucruri a căror existență ideală ca valori este fixată în banii de calcul — capătă astfel o reflectare simbolică în imaginație. Atâta timp cât producătorul de mărfuri individual ține contabilitatea numai în mintea sa (ca, de pildă, țăranul; abia agricultura capitalistă îl produce pe fermierul care ține contabilitate) sau ține numai, printre altele, în afara timpului său de producție, un registru de cheltuieli, venituri, termene de plată etc., este evident că această funcție a sa împreună cu mijloacele de muncă întrebunțate eventual în acest scop, ca hirtie etc., reprezintă o cheltuie suplimentară de timp de muncă și de mijloace de muncă, care, ce e drept, sînt necesare, dar constituie un scăzămînt atît din timpul pe care îl poate folosi în mod productiv, cît și din mijloacele de muncă care funcționează în procesul de producție efectiv și participă la formarea produsului și a valorii¹²⁾. Natura acestei funcții însăși nu se schimbă nici prin proporțiile pe care le ia datorită faptului că este concentrată în mina producătorului de mărfuri capitalist și că, în loc de funcție a unui mare număr de mici producători de mărfuri, ea apare ca funcție a unui capitalist, ca o funcție din cadrul unui proces de producție desfășurat pe scară largă, nici prin separarea ei de funcțiile productive, al căror accesoriu era, și nici prin transformarea ei într-o funcție independentă a unor agenți speciali, cărora le-a fost încredințată în mod exclusiv.

Diviziunea muncii, faptul că o funcție devine independentă, nu face din ea o funcție creatoare de produs și de valoare dacă ea ca atare nu a avut această proprietate, adică încă înainte de a deveni independentă. Un capitalist care își investește capitalul

¹²⁾ În evul mediu, contabilitatea pentru agricultură se ținea numai în mănăstiri. S-a văzut însă („Capitalul”, cartea I, p. 343²¹⁾) că încă în vechile obști hinduse figurează un contabil pentru agricultură. Contabilitatea s-a separat aici ca o funcție exclusivă a unui funcționar al obștii. Prin această diviziune a muncii se economisește timp, muncă și cheltuieli, dar producția și contabilitatea asupra mersului producției rămîn lucruri tot atît de diferite ca și încărcătura unui vapor și conosamentul respectiv. În persoana contabilului, o parte din forța de muncă a obștii este sustrasă producției, iar cheltuielile implicate de activitatea acestuia nu sînt înlocuite prin propria lui muncă, ci printr-un scăzămînt din produsul obștii. Ceea ce se întîmplă cu contabilul obștii hinduse se întîmplă, mutatis mutandis [cu modificările necesare], și cu contabilul capitalistului. (Din manuscrisul II.)

din nou trebuie să folosească o parte pentru angajarea unui contabil etc. și pentru achiziționarea mijloacelor necesare ținerii contabilității. Dacă capitalul acestui capitalist funcționează deja și se află în procesul său continuu de reproducție, atunci, transformând o parte a produsului-marfă în bani, el trebuie să cheltuiască în permanență această parte pentru a angaja un contabil, funcționari comerciali etc. Această parte a capitalului este sustrasă procesului de producție și face parte din cheltuielile de circulație, care se scad din venitul total. (Același lucru este valabil și pentru forța de muncă folosită exclusiv pentru această funcție.)

Există însă o anumită deosebire între cheltuielile pe care le reclamă ținerea contabilității, respectiv între cheltuirea neproductivă de timp de muncă, pe de o parte, și cheltuirea de timp de muncă pur și simplu pentru vânzare și cumpărare, pe de altă parte. Acestea din urmă rezultă numai din forma socială determinată a procesului de producție, din faptul că el este un proces de producție de mărfuri. Contabilitatea, în calitate de mijloc de control și de sintetizare ideală a procesului, devine cu atât mai necesară, cu cât procesul de producție se efectuează mai mult pe scară socială și își pierde caracterul pur individual; prin urmare, ea este mai necesară în producția capitalistă decît în producția meșteșugărească sau țărănească fărîmițată, este mai necesară în producția socializată decît în producția capitalistă. Cheltuielile pe care le reclamă contabilitatea se reduc însă o dată cu concentrarea producției, și se reduc cu atât mai mult cu cât ea se transformă mai mult în contabilitate socială.

Aici este vorba numai de caracterul general al cheltuielilor de circulație care rezultă din simpla metamorfoză a formelor. Este inutil să ne ocupăm aici de toate formele de detaliu ale acestor cheltuieli. Dar cum aceste forme de cheltuieli, care țin de simpla transformare a formei valorii și care decurg deci din forma socială determinată a procesului de producție, cum aceste forme, care la producătorul de mărfuri individual nu sînt decît momente trecătoare, abia perceptibile și merg paralel cu funcțiile productive ale lui sau se împletesc cu ele, deci cum pot ele să sară în ochi ca cheltuieli masive de circulație, acest lucru se vede la simpla operație de încasare și de plată de bani, atunci cînd această operație se separă și se concentrează pe scară largă ca funcție exclusivă a băncilor etc. sau a casierului în întreprinderile individuale. Ceea ce trebuie însă reținut este faptul că, schimbîndu-și forma, aceste cheltuieli de circulație nu-și schimbă caracterul.

3. Bani

Indiferent dacă un produs este produs ca marfă sau nu, el este întotdeauna o formă materială a avuției, o valoare de întrebuințare, destinată să intre în consumul individual sau în cel productiv. Ca marfă, valoarea lui există în mod ideal în preț, care nu modifică nimic în forma lui de întrebuințare efectivă. Dar faptul că anumite mărfuri, ca aurul și argintul, funcționează ca bani și se află ca atare exclusiv în procesul de circulație (ca tezaur, ca rezervă etc., ele rămân de asemenea, deși latent, în sfera circulației) este în întregime un produs al formei sociale determinate a procesului de producție, și anume a procesului de producție de mărfuri. Întrucât, pe baza producției capitaliste, marfa devine forma generală a produsului, iar masa cea mai mare a produsului este produsă ca marfă și de aceea trebuie să îmbrace forma-bani, deci masa de mărfuri, partea avuției sociale care funcționează ca marfă crește în permanență, cantitatea de aur și de argint care funcționează ca mijloc de circulație, ca mijloc de plată, ca rezervă etc. crește și ea. Aceste mărfuri care funcționează ca bani nu intră nici în consumul individual, nici în cel productiv. Ele sînt muncă socială, fixată într-o formă în care ea servește ca simplă mașină de circulație. În afară de faptul că o parte a avuției sociale este fixată în această formă neproductivă, uzura banilor necesită înlocuirea lor permanentă, adică transformarea unei cantități mai mari de muncă socială, sub formă de produs, în mai mult aur și argint. La națiunile dezvoltate din punct de vedere capitalist, aceste cheltuieli de înlocuire sînt considerabile, pentru că în general partea de avuție fixată sub formă de bani este considerabilă. Aurul și argintul, ca mărfuri-bani, reprezintă pentru societate cheltuieli de circulație care decurg numai din forma socială a producției. Ele sînt faux frais * ale producției de mărfuri în general, cheltuieli care cresc o dată cu dezvoltarea producției de mărfuri, și în special a producției capitaliste. Este o parte a avuției sociale care trebuie adusă ca jerfă procesului de circulație ¹³⁾.

¹³⁾ „Banii care circulă într-o țară sînt o anumită parte a capitalului acelei țări, sustrasă cu totul scopurilor productive, pentru a înlesni sau a mări productivitatea părții rămase; de aceea o anumită sumă din avuție este tot atît de necesară pentru a face din aur un mijloc de circulație, pe cît este de necesară pentru confecționarea unei mașini care să ușureze oricare altă parte a producției”. („Economist” ³⁴, vol. V, p. 520.)

II. Cheltuieli de păstrare

Cheltuielile de circulație, care rezultă din simpla schimbare a formei valorii, din circulația considerată în mod ideal, nu intră în valoarea mărfurilor. Părțile de capital cheltuite în acest scop formează simple scăzăminte din capitalul cheltuit în mod productiv, în măsura în care îl avem în vedere pe capitalist. De altă natură sînt cheltuielile de circulație pe care le vom analiza acum. Ele pot rezulta din procese de producție care nu pot fi continuate decît în circulație și al căror caracter productiv este, prin urmare, doar mascat de forma de circulație. Pe de altă parte, privite din punct de vedere social, ele pot fi simple cheltuieli, cheltuire ne-productivă fie de muncă vie, fie de muncă materializată, și totuși, tocmai prin acest fapt, ele pot acționa în sensul creării de valoare pentru capitalistul individual, al formării unui adaos la prețul de vînzare al mărfii lui. Faptul acesta rezultă chiar de acolo că, în diferite sfere de producție și uneori chiar pentru diferite capituluri individuale din cadrul aceleiași sfere de producție, aceste cheltuieli diferă. Constituind un adaos la prețul mărfii, ele sînt repartizate proporțional cu partea care revine fiecărui capitalist individual. Dar orice muncă ce adaugă valoare poate adăuga și plusvaloare și, pe baza producției capitaliste, va adăuga întotdeauna plusvaloare, întrucît valoarea pe care ea o creează depinde de propria ei mărime, iar plusvaloarea pe care o creează depinde de proporția în care capitalistul plătește această muncă. Prin urmare, cheltuielile care scumpesc marta fără să adauge nimic la valoarea ei de întrebuințare, care deci pentru societate reprezintă faux frais ale producției, pentru capitalistul individual pot constitui un izvor de îmbogățire. Pe de altă parte, întrucît adaosul cu care aceste cheltuieli de circulație sporesc prețul mărfii nu face decît să le repartizeze în mod uniform, ele nu-și pierd caracterul de cheltuieli neproductive. Astfel societățile de asigurare repartizează pierderile capitaliștilor individuali asupra întregii clase a capitaliștilor. Acest fapt nu împiedică însă ca pierderile astfel egalate să continue a fi pierderi dacă avem în vedere capitalul social total.

1. Formarea de stocuri în general

În timpul existenței sale sub formă de capital-marfă sau atîta timp cît se află pe piață, adică atîta timp cît se află în intervalul

dintre procesul de producție, din care iese, și procesul de consum, în care intră, produsul formează un stoc de marfă. Ca marfă pe piață și deci sub formă de stoc, capitalul-marfă apare de două ori în fiecare circuit: o dată ca produs-marfă al însuși capitalului aflat în mișcare și al cărui circuit se analizează, iar a doua oară, dimpotrivă, ca produs-marfă al altui capital, produs care trebuie să se afle pe piață pentru a putea fi cumpărat și transformat în capital productiv. E posibil, firește, ca acest din urmă capital-marfă să fie produs numai la comandă. Atunci are loc o întrerupere pe tot intervalul cât este produs. Desfășurarea procesului de producție și de reproducție cere însă ca pe piață să se afle în permanență o anumită masă de mărfuri (mijloace de producție), care deci să formeze un stoc. Tot astfel capitalul productiv cuprinde și cumpărarea de forță de muncă, iar forma-bani nu este aici decât forma valorii mijloacelor de subsistență pe care muncitorul trebuie să le găsească în cea mai mare parte pe piață. În continuarea acestui paragraf ne vom ocupa mai amănunțit de această problemă. Dar chiar aici lucrurile sînt deja lămurite. Dacă le privim din punctul de vedere al valorii-capital în mișcare care s-a transformat în produs-marfă, iar acum trebuie vîndută, cu alte cuvinte netransformată în bani, care funcționează, așadar, în momentul de față pe piață în calitate de capital-marfă, atunci faptul că acest capital-marfă se află în stare de stoc reprezintă o oprire inoportună, forțată pe piață. Cu cît vînzarea se efectuează mai repede, cu atît procesul de reproducție se desfășoară mai repede. Oprirea în transformarea formei $M' - B'$ împiedică schimbul efectiv de substanțe care trebuie să aibă loc în circuitul capitalului, așa cum împiedică și funcționarea ulterioară a acestuia în calitate de capital productiv. Pe de altă parte, pentru $B - M$ existența continuă a mărfii pe piață, adică stocul de mărfuri, apare ca o condiție fără de care nu se poate desfășura nici procesul de reproducție, nici investirea de capital nou sau suplimentar.

Oprirea capitalului-marfă ca stoc de mărfuri pe piață necesită diverse clădiri, magazine, magazii, depozite, deci cheltuire de capital constant, de asemenea și plățirea forței de muncă folosită la înmagazinarea mărfurilor în depozite. În afară de aceasta, mărfurile se alterează și sînt supuse unor acțiuni dăunătoare ale agenților naturali. Pentru a se preveni acest lucru trebuie cheltuit

un capital suplimentar, parte în mijloace de muncă, sub formă obiectuală, parte în forță de muncă ¹⁴⁾).

Așadar, existența capitalului sub forma sa de capital-marfă și, prin urmare, ca stoc de mărfuri provoacă cheltuieli, care, prin faptul că nu fac parte din sfera producției, sînt considerate cheltuieli de circulație. Aceste cheltuieli de circulație se deosebesc de cele arătate la punctul I prin faptul că intră într-o anumită măsură în valoarea mărfurilor, că deci scumpesc marfa. În orice împrejurare, capitalul și forța de muncă care servesc la întreținerea și la păstrarea stocului de mărfuri sînt sustrate procesului de producție direct. Pe de altă parte, capitalurile folosite aici, inclusiv forța de muncă considerată ca parte componentă a capitalului, trebuie înlocuite din produsul social. Cheltuirea lor acționează deci la fel ca o reducere a forței productive a muncii, astfel că pentru a obține un anumit efect util este nevoie de o cantitate mai mare de capital și de muncă. Acestea sînt *cheltuieli neproductive* [*Unkosten*].

În măsura în care cheltuielile de circulație necesitate de formarea stocului de mărfuri provin numai din durata cerută de transformarea unor valori existente din forma marfă în forma bani, prin urmare numai din forma socială determinată a procesului de producție (numai din faptul că produsul este creat ca marfă și de aceea trebuie să fie supus și transformării în bani), ele sînt, în ceea ce privește caracterul, absolut identice cu cheltuielile de circulație enumerate la punctul I. Pe de altă parte, valoarea mărfurilor este aici conservată, respectiv sporită, numai pentru că valoarea de întrebuințare, produsul însuși, este pus în anumite condiții materiale care provoacă o cheltuială de capital și este supus unor operații care fac ca asupra valorilor de întrebuințare să acționeze o muncă adițională. Dimpotrivă, calcularea valorilor-marfă, ținerea contabilității acestui proces, operațiile de cumpărare și vânzare nu acționează asupra valorii de întrebuințare în care există valoarea-marfă. Aceste operații nu au de-a face decît cu forma acestei valori-marfă. Deci, cu toate că în cazul arătat

¹⁴⁾ În 1841 Corbet a calculat cheltuielile făcute cu înmagazinarea grîului pentru o perioadă de 9 luni: $\frac{1}{2}\%$ din cheltuieli reprezintă pierderi din cantitate, 3% — dobîndă la prețul grîului, 2% — chirie pentru depozitare, 1% — vînturat și cărăușie, $\frac{1}{2}\%$ — muncă de descărcare, total 7% , sau, la un preț al grîului de 50 șilingi, 3 șilingi și 6 pence de fiecare cuarter. (Th. Corbet. „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.”, London, 1841 [p. 140].) Potrivit declarațiilor date de niște negustori din Liverpool în fața comisiei căilor ferate, cheltuielile neproductive (nete) făcute cu înmagazinarea cerealelor s-au cifrat în 1865 la 2 pence de cuarter, sau 9—10 pence de tonă pe lună. („Royal Commission on Railways”, 1867, Evidence, p. 19, nr. 331.)

mai sus * aceste cheltuieli neproductive în vederea creării de stocuri (care aici este silită) rezultă numai dintr-o oprire în transformarea formei și din necesitatea acesteia, ele se deosebesc totuși de cheltuielile neproductive de la punctul I prin faptul că obiectul lor nu este transformarea formei valorii, ci conservarea valorii, care există în marfă ca produs, ca valoare de întrebuințare, și care de aceea nu poate fi conservată decît prin conservarea produsului, a valorii de întrebuințare însăși. Aici valoarea de întrebuințare nu este nici mărită, nici sporită; dimpotrivă, ea se micșorează. Dar micșorarea ei este limitată și valoarea de întrebuințare este conservată. Nici valoarea avansată care există în marfă nu este sporită aici. Dar ia ea se adaugă muncă nouă, materializată și vie.

În continuare trebuie să cercetăm în ce măsură aceste cheltuieli neproductive rezultă din caracterul specific al producției de mărfuri în general și al producției de mărfuri în forma ei generală, absolută, adică al producției capitaliste de mărfuri; în ce măsură, pe de altă parte, ele sînt comune oricărei producții sociale, luînd aici, în cadrul producției capitaliste, numai o înfățișare deosebită, o formă de manifestare deosebită.

A. Smith a emis ideea formidabilă că crearea de stocuri este un fenomen propriu producției capitaliste¹⁵⁾. Economiști mai recentî, de pildă Lalor, susțin, dimpotrivă, că crearea de stocuri se reduce o dată cu dezvoltarea producției capitaliste. Sismondi consideră chiar acest fapt ca una dintre laturile negative ale producției capitaliste¹⁶⁾.

În realitate stocul există sub trei forme: sub forma capitalului productiv, sub forma fondului de consum individual și sub forma stocului de mărfuri sau a capitalului-marfă. Stocul scade în mod relativ într-una din forme dacă sporește în cealaltă, deși mărimea lui absolută poate crește concomitent sub toate cele trei forme.

Este clar de la bun început că acolo unde producția este îndreptată nemijlocit spre satisfacerea propriilor nevoi și unde se produce doar în mică măsură pentru schimb sau vînzare, prin urmare unde produsul social nu ia de loc sau numai în mică măsură forma de marfă, stocul sub formă de marfă, adică stocul de mărfuri, nu formează decît o parte infimă și imperceptibilă a avuției. În ceea ce privește fondul de consum, acesta este relativ

¹⁵⁾ Book II. Introduction ¹⁵⁾.

* Marx se referă aici la calculele lui Corbet citate mai înainte la nota 14. —
Nota red.

mare aici, în special fondul de mijloace de subzistență propriu-zise. Ajunge să amintim de economia țărănească patriarhală. O parte covârșitoare a produsului se transformă aici nemijlocit, fără a constitui un stoc de mărfuri — tocmai pentru că rămâne în mîna posesorului ei —, într-o rezervă de mijloace de producție sau mijloace de subzistență. Ea nu ia forma stocului de mărfuri, și tocmai de aceea, după părerea lui A. Smith, în societățile întemeiate pe acest mod de producție nu există nici un fel de stoc. A. Smith confundă forma de stoc cu stocul însuși și crede că pînă acum societatea a trăit de azi pe mîine sau și-a pus nădejdea în ceea ce îi va aduce ziua de mîine¹⁶⁾. Este o confuzie puerilă.

Un stoc sub formă de capital productiv există sub forma de mijloace de producție care se și află în procesul de producție sau, cel puțin, în mîna producătorului, adică în mod latent în procesul de producție. Am văzut mai înainte că o dată cu dezvoltarea productivității muncii, prin urmare o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist — care dezvoltă forța productivă socială a muncii mai mult decît toate modurile de producție anterioare —, masa mijloacelor de producție (clădiri, mașini etc.), intrate o dată pentru totdeauna sub forma mijloacelor de muncă în procesul de producție și funcționînd mereu și în mod repetat în acest proces în cursul unor perioade mai lungi sau mai scurte, crește în permanență; de asemenea am văzut că această creștere a masei mijloacelor de producție este în același timp atît premisă, cît și efect al dezvoltării forței productive sociale a muncii. Creșterea nu numai absolută, dar și relativă a avuției în această formă (cf. „Capitalul”, cartea I, cap. XXIII, 2³⁷⁾) caracterizează în primul rînd modul de producție capitalist. Formele materiale de existență ale capitalului constant, adică mijloacele de producție, constau

¹⁶⁾ În loc ca, așa cum crede A. Smith, formarea de stocuri să rezulte din transformarea produsului în marfă și a stocului destinat consumului în stoc de mărfuri, această schimbare a formei, dimpotrivă, provoacă în timpul trecerii de la producția pentru consumul propriu la producția de mărfuri crizele cele mai violente în economia producătorilor. Așa, de pildă, în India s-a păstrat pînă în ultimul timp „obiceiul de a stoca în mase mari cerealele pentru care în anii de abundență nu se putea obține decît un preț mic”. („Return. Bengal and Orissa Famine. H. of C. 1867”, I, p. 230, 231, nr. 74.) Cererea de bumbac, de iută etc., crescută brusc în urma războiului civil din America, a provocat în multe părți ale Indiei o mare reducere a culturii orezului, o urcare a prețurilor la orez și vînzarea vechilor stocuri de orez ale producătorilor. În 1864—1866 la aceasta s-a mai adăugat un export de orez fără precedent în Australia, Madagascar etc. De aici caracterul acut al foametei din 1866, care numai în districtul Orissa a costat viața a un milion de oameni (I. c., p. 174, 175, 213, 214 și III: „Papers relating to the Famine in Behar”, p. 32, 33, unde printre cauzele foametei se subliniază „drain of old stock” [epuizarea vechilor stocuri]. (Din manuscrisul II.)

însă nu numai din asemenea mijloace de muncă, ci și din material de muncă, aflat pe cele mai diferite trepte ale prelucrării sale, și din materiale auxiliare. O dată cu extinderea proporțiilor producției și cu creșterea forței productive a muncii prin cooperatie, diviziunea muncii, mașinism etc. crește masa de materii prime, de materiale auxiliare etc. care intră în procesul zilnic de reproducție. Aceste elemente trebuie să se afle pregătite la locul de producție. Volumul acestui stoc existent sub formă de capital productiv crește, așadar, în mod absolut. Pentru ca procesul de producție să se desfășoare în mod neîntrerupt, indiferent dacă acest stoc poate fi reinnoit zilnic sau numai la termene anumite, trebuie ca întotdeauna la locul de producție să se afle o cantitate de materii prime etc. mai mare decât aceea care se consumă, de pildă, zilnic sau săptăminal. Continuitatea procesului cere ca existența condițiilor necesare lui să nu depindă nici de întreruperi posibile în cumpărările zilnice, nici de faptul că produsul-marfă se vinde zilnic sau săptăminal și de aceea nu poate fi retransformat în elementele sale de producție decât în mod neregulat. Dar capitalul productiv poate, evident, să fie latent sau să formeze stocuri în proporții foarte diferite. Este, de pildă, o mare deosebire dacă fabricantul de fire trebuie să aibă pregătit un stoc de bumbac sau de cărbune pentru trei luni sau pentru o lună. Este astfel evident că acest stoc poate să scadă în mod relativ, deși crește în mod absolut.

Faptul acesta depinde de diferite condiții, care, în esență, se reduc toate la rapiditatea, regularitatea și siguranța mai mare cu care poate fi obținută întotdeauna masa de materii prime necesară pentru ca niciodată să nu aibă loc o întrerupere a procesului de producție. Cu cât aceste condiții sînt mai puțin respectate, cu cât siguranța, regularitatea și rapiditatea aprovizionării sînt deci mai reduse, cu atît mai considerabilă trebuie să fie partea latentă a capitalului productiv, adică stocul de materii prime etc. care se află în mina producătorului și care mai așteaptă să fie prelucrat. Aceste condiții, deci și volumul stocului în această formă, sînt invers proporționale cu gradul de dezvoltare a producției capitale și deci cu gradul de dezvoltare a forței productive a muncii sociale.

Totuși, ceea ce apare aici ca o reducere a stocului (de pildă la Lalor) nu este, în parte, decât o reducere a stocului în forma de capital-marfă sau a stocului de marfă propriu-zis, deci o simplă schimbare de formă a aceluiași stoc. Dacă, de pildă, cantitatea de cărbune care se produce zilnic în țară este mare, deci volumul și intensitatea producției de cărbune sînt mari, fabricantul de fire nu

are nevoie de o rezervă mare de cărbune pentru a asigura continuitatea producției sale. Reînnoirea permanentă și sigură a aprovizionării cu cărbune face ca acest lucru să fie de prisos. În al doilea rând, viteza cu care produsul unui proces poate trece ca mijloc de producție în alt proces depinde de dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație. Ieftinătatea transportului joacă aici un mare rol. Transportul mereu reînnoit, de pildă al cărbunelui de la mină la filatură, ar fi mai scump decât aprovizionarea cu o cantitate mai mare de cărbune pentru un timp mai îndelungat în condițiile unui transport relativ mai ieftin. Ambele aceste împrejurări analizate pînă acum rezultă din însuși procesul de producție. În al treilea rând, o anumită influență exercită și dezvoltarea sistemului de credit. Cu cît fabricantul de fire depinde mai puțin, în ceea ce privește reînnoirea stocurilor sale de bumbac, de cărbune etc., de vînzarea imediată a firelor sale — și cu cît este mai dezvoltat sistemul de credit, cu atît mai redusă este această dependență directă —, cu atît mai mică poate fi mărimea relativă a acestor stocuri pentru a asigura continuitatea producției de fire pe o scară dată și independent de hazardul vînzării firelor. În al patrulea rând însă, multe feluri de materii prime, semifabricate etc. au nevoie pentru producția lor de perioade de timp mai îndelungate. Acest lucru este valabil în special pentru toate materiile prime pe care le furnizează agricultura. Prin urmare, ca să nu aibă loc nici o întrerupere a procesului de producție, trebuie să existe un anumit stoc din aceste materii prime pentru întregul interval de timp în care produsul nou nu-l poate înlocui pe cel vechi. Dacă acest stoc aflat în posesiunea capitalistului industrial se reduce, aceasta dovedește numai că el crește sub formă de stoc de mărfuri aflat în posesiunea comerciantului. Dezvoltarea mijloacelor de transport, de pildă, permite transportarea rapidă a bumbacului aflat în portul Liverpool, unde a fost adus, spre Manchester, astfel că fabricantul își poate reînnoi stocul său de bumbac în părți relativ mici, după nevoie. Dar, în acest caz, mase cu atît mai mari din același bumbac se află, ca stoc de mărfuri, în posesiunea comercianților din Liverpool. Prin urmare, aici nu este vorba decât de o simplă schimbare de formă a stocului, lucru pe care Lalor și alții l-au scăpat din vedere. Și dacă analizăm capitalul social, aceeași masă de produs continuă să se afle aici sub formă de stoc. O dată cu dezvoltarea mijloacelor de transport, pentru o țară dată scade cantitatea masei necesare care trebuie să fie gata pregătită, de pildă, pe un an. Dacă între America și Anglia circulă multe vapoare și vase cu pînze, posibili-

tățile de a se reinnoi stocul de bumbac se înmulțesc pentru Anglia, așa că masa stocului de bumbac care trebuie să se afle în medie în Anglia scade. În același sens acționează și dezvoltarea pieței mondiale și deci înmulțirea surselor de aprovizionare cu același articol. Articolul este adus pe rînd din diferite țări și la termene diferite.

2. Stoc de mărfuri propriu-zis

Am văzut că pe baza producției capitaliste marfa devine forma generală a produsului, și aceasta cu atît mai mult, cu cît această producție se dezvoltă mai intens atît ca volum, cît și în adîncime. Așadar, chiar dacă volumul producției este același, o parte a produsului existentă sub formă de marfă devine mult mai mare decît a fost fie în condițiile modurilor de producție anterioare, fie ale modului de producție capitalist pe o treaptă mai puțin dezvoltată. Dar orice marfă — deci și orice capital-marfă, care nu este decît marfă, dar marfă ca formă de existență a valorii-capital —, în măsura în care nu trece în mod direct din sfera ei de producție în sfera consumului productiv sau individual, adică orice marfă în intervalul cît se află pe piață, constituie un element al stocului de mărfuri. De aceea o dată cu producția capitalistă, volumul producției rămînînd neschimbat, crește în sine și stocul de mărfuri (adică această autonomizare și fixare a formei-marfă a produsului). S-a văzut că aceasta nu este decît o modificare a formei stocului, cu alte cuvinte că într-o parte stocul crește sub formă de marfă pentru că în altă parte scade sub formă de stoc destinat direct producției sau consumului. S-a modificat numai forma socială a stocului. Dacă în același timp crește nu numai mărimea relativă a stocului de mărfuri în raport cu produsul social total, ci și mărimea lui absolută, acest lucru se întîmplă pentru că o dată cu dezvoltarea producției capitaliste crește și masa produsului total.

O dată cu dezvoltarea producției capitaliste, scara producției este determinată în măsură tot mai mică de cererea nemijlocită de produse și în măsură tot mai mare de volumul capitalului de care dispune capitalistul individual, de tendința de valorificare a capitalului acestuia și de necesitatea continuității și a extinderii procesului său de producție. Astfel, în fiecare ramură de producție în parte crește în mod necesar masa de produse care se află pe piață ca marfă sau caută desfacere. Crește masa de capital fixată, pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, sub formă de capital-marfă. Crește de aceea stocul de mărfuri.

În sfârșit, cea mai mare parte a societății se transformă în muncitori salariați, în oameni care trăiesc de azi pe mâine, își primesc salariul săptăminal și îl cheltuiesc zilnic, care, prin urmare, trebuie să-și găsească mijloacele de subzistență sub formă de stoc. Oricât de fluide ar fi elementele acestui stoc, o parte dintre ele trebuie totuși să stagneze în permanență pentru ca stocul să se poată afla în mișcare continuă.

Toate aceste momente rezultă din forma producției și din transformarea formei pe care o implică aceasta, transformare prin care produsul trebuie să treacă în cursul procesului de circulație.

Oricare ar fi forma socială a stocului de produse, păstrarea lui necesită cheltuieli: clădiri, recipiente etc. în care se păstrează produsele; apoi, în funcție de natura produsului, ea necesită, în cantitate mai mare sau mai mică, muncă și mijloace de producție care trebuie cheltuite pentru prevenirea unor influențe vătămătoare. Cu cât concentrarea socială a stocurilor este mai mare, cu atât cheltuielile acestea sînt relativ mai mici. Aceste cheltuieli constituie întotdeauna o parte a muncii sociale, fie în formă materializată, fie în formă vie — deci, în forma capitalistă, ele reprezintă cheltuire de capital —, care nu participă la formarea propriu-zisă a produsului și de aceea reprezintă un scăzămînt din produs. Ele sînt necesare, sînt cheltuieli neproductive ale avuției sociale. Sînt cheltuielile de întreținere ale produsului social, indiferent dacă existența acestuia ca element al stocului de mărfuri rezultă numai din forma socială a producției, deci din forma-marfă și din transformările necesare ale acesteia, sau dacă considerăm stocul de mărfuri numai ca o formă specială a stocului de produse, propriu tuturor orînduirilor sociale, chiar dacă nu sub forma stocului de mărfuri, formă a stocului de produse proprie procesului de circulație.

Se pune acum întrebarea în ce măsură intră aceste cheltuieli în valoarea mărfurilor?

Dacă capitalistul a transformat capitalul său, avansat pentru mijloace de producție și forță de muncă, în produs, într-o masă de mărfuri finite destinate vînzării, iar aceasta rămîne nevîndută în depozite, atunci nu numai procesul de valorificare a capitalului său stagnează. Cheltuielile pentru clădiri, muncă suplimentară etc. pe care le necesită întreținerea acestui stoc constituie o pierdere pozitivă. Cumpărătorul care s-ar ivi în cele din urmă și-ar bate joc de capitalist dacă acesta i-ar spune: marfa mea nu a putut fi vîndută timp de șase luni și păstrarea ei în decursul acestor șase luni nu numai că mi-a imobilizat atîta și atîta capital, dar mi-a

cauzat și cheltuieli neproductive. Tant pis pour vous *, va spune cumpărătorul. Alături de d-ta se află un alt vânzător a cărei marfă a fost terminată abia alaltăieri. Marfa d-tale a stat în depozit atâta vreme și calitatea ei, de bună seamă, a suferit mai mult sau mai puțin din această cauză. Așa că d-ta trebuie să vinzi mai ieftin decât concurentul d-tale. Problema dacă producătorul de mărfuri este producătorul efectiv al mărfii sale sau producătorul ei capitalist, adică, de fapt, numai reprezentantul producătorilor ei efectivi, nu schimbă întru nimic condițiile de existență ale mărfii. El trebuie să-și transforme lucrul în bani. Cheltuielile neproductive provocate de fixarea acestui lucru sub formă de marfă fac parte din riscul său personal, care nu-l privește pe cumpărătorul mărfii. Acesta nu-i plătește timpul de circulație a mărfii lui. Chiar atunci când capitalistul își ține în mod intenționat marfa în afara pieței, în timpuri de revoluție reală sau prezumtivă în valoare, problema dacă el își realizează cheltuielile neproductive suplimentare depinde de faptul dacă această revoluție în valoare are loc, de faptul dacă calculele sale speculative au fost juste sau nu. Dar revoluția în valoare nu este o consecință a cheltuielilor lui neproductive. Așadar, în măsura în care stocarea înseamnă o stagnare a circulației, cheltuielile provocate de acest fapt nu adaugă mărfii nici o valoare. Pe de altă parte, nu poate exista nici un stoc fără rămânerea capitalului în sfera circulației, fără ca acesta să se afle, o vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, în forma sa de marfă ; prin urmare, nu există stoc fără o stagnare a circulației, așa cum banii nu pot circula fără să se fi format o rezervă de bani. Fără stoc de mărfuri nu este posibilă, așadar, circulația mărfurilor. Dacă această necesitate nu-i apare capitalistului în $M' - B'$, ea îi apare în $B - M$; dacă nu apare pentru capitalul-marfă al capitalistului respectiv, ea apare pentru capitalul-marfă al altor capitaliști care produc mijloace de producție pentru el și mijloace de subzistență pentru muncitorii săi.

S-ar părea că esența lucrurilor nu poate fi modificată cu nimic de faptul dacă stocarea este voluntară sau involuntară, adică dacă producătorul de mărfuri păstrează intenționat mărfurile în stoc sau dacă mărfurile sale formează un stoc din cauza rezistenței pe care condițiile procesului de circulație însuși o opun vânzării lor. Dar pentru rezolvarea acestei probleme este util să știm ce deosebește stocarea voluntară de cea involuntară. Formarea involuntară a stocului rezultă dintr-o stagnare a circulației sau este identică cu

* — Cu atât mai rău pentru d-ta. — Nota trad.

o stagnare a circulației care intervine independent de previziunea producătorului de mărfuri și în pofida voinței lui. Ce caracterizează stocarea voluntară? În ambele cazuri, vânzătorul caută să scape cât mai repede de marfa sa. El oferă întotdeauna spre vânzare produsul său în calitate de marfă. Dacă el l-ar sustrage vânzării, atunci produsul ar forma numai un element virtual ($\delta\nu\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\iota$) al stocului de mărfuri, și nu unul efectiv ($\acute{\epsilon}\nu\epsilon\rho\gamma\epsilon\acute{\iota}\alpha$). Acum, ca și mai înainte, marfa ca atare nu este pentru el decît un purtător al valorii ei de schimb, și în această calitate ea nu poate acționa decît prin și după lepădarea formei sale de marfă, numai după ce a îmbrăcat forma bani.

Stocul de mărfuri trebuie să aibă un anumit volum pentru a corespunde volumului cererii în cursul unei perioade date. În această privință se scotează pe o extindere continuă a cercului cumpărătorilor. Ca să ajungă, de pildă, pentru o zi, o parte din mărfurile care se află pe piață trebuie să rămînă în permanență sub formă de marfă, în timp ce cealaltă parte se scurge, se transformă în bani. Partea care stagnează în timp ce cealaltă se scurge scade în mod continuu, așa cum scade însuși volumul stocului pînă cînd, în cele din urmă, este vîndut în întregime. Stagnarea mărfii este deci calculată aici ca o condiție necesară a vânzării mărfii. Mai departe volumul stocului trebuie să fie mai mare decît vânzarea medie sau decît volumul cererii medii. Altminteri, ceea ce ar depăși cererea peste acest volum mediu nu ar putea să fie satisfăcut. Pe de altă parte, stocul trebuie mereu reinnoit, pentru că se epuizează mereu. Această reinnoire nu poate fi realizată, în ultimă instanță, decît prin intermediul producției, printr-o aprovizionare cu mărfuri. Dacă aceste mărfuri vin din străinătate sau nu, aceasta nu modifică cu nimic lucrurile. Reinnoirea depinde de perioadele de care au nevoie mărfurile pentru reproducerea lor. În decursul acestei perioade, stocul de mărfuri trebuie să fie suficient. Faptul că el nu rămîne în mîna producătorului inițial, ci trece prin diferite depozitări de la angrosist pînă la vânzătorul cu amănuntul, nu schimbă decît aparența, nu însă fondul lucrurilor. Privită din punct de vedere social, în ambele cazuri o parte a capitalului continuă să se afle sub formă de stoc de mărfuri atîta timp cît marfa nu a intrat în sfera consumului individual sau productiv. Producătorul însuși caută să aibă în depozit o rezervă corespunzătoare cu cererea medie a mărfii sale, pentru a nu depinde direct de producție și pentru a-și asigura un cerc stabil de clienți. Corespunzător cu perioadele de producție se stabilesc termene de cumpărare, iar marfa este stocată o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată

pină cînd poate fi înlocuită prin exemplare noi din același sort. Numai prin această stocare este asigurat caracterul permanent și continuu al procesului de circulație și deci al procesului de reproducție, care include în sine procesul de circulație.

Trebuie să ne amintim că $M' - B'$ poate fi încheiat pentru producătorul lui M , cu toate că M se mai află încă pe piață. Dacă producătorul însuși ar vrea să-și țină în depozit propria marfă pînă cînd aceasta ar fi vîndută consumatorului final, el ar trebui să pună în mișcare un capital dublu: unul în calitate de producător al mărfii, celălalt în calitate de negustor. Pentru marfa însăși, indiferent dacă e considerată ca marfă individuală sau ca parte componentă a capitalului social, lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă cheltuielile de stocare cad asupra producătorului ei sau asupra unui șir de comercianți de la A la Z .

În măsura în care stocul de mărfuri nu este nimic altceva decît forma-marfă a produsului care, pe o scară dată a producției sociale, atunci cînd nu există ca stoc de mărfuri, ar exista sau ca stoc productiv (fond de producție latent), sau ca fond de consum (rezervă de mijloace de consum), în aceeași măsură și cheltuielile pe care le necesită păstrarea stocului, deci cheltuielile de stocare, adică munca materializată sau vie folosită în acest scop, sînt și ele pur și simplu cheltuieli transpuse pentru păstrarea fie a fondului de producție social, fie a fondului de consum social. Sporirea valorii mărfii pricinuite de ele repartizează doar aceste cheltuieli pro rata * asupra diferitelor mărfuri, întrucît cheltuielile sînt diferite pentru diferitele sorturi de mărfuri. Cheltuielile de stocare continuă să fie scăzăminte din avuția socială, cu toate că reprezintă una dintre condițiile de existență a acestei avuții.

Numai în măsura în care stocul de mărfuri este o condiție a circulației mărfurilor și chiar o formă apărută în mod necesar în circulația mărfurilor, deci numai în măsura în care această stagnare aparentă este o formă a fluxului însuși, așa cum formarea unei rezerve de bani este o condiție a circulației banilor, numai în această măsură stagnarea este normală. Dimpotrivă, în măsura în care mărfurile aflate în rezervoarele circulației nu fac loc valului de producție care vine din urmă, rezervoarele fiind, așadar, supraîncărcate, stocul de mărfuri crește ca urmare a stagnării circulației, așa cum cresc tezaurele atunci cînd stagnează circulația banilor. Și, în plus, este indiferent dacă această stagnare se produce în depozitele capitalistului industrial sau în cele ale comerciantului. Stocul de mărfuri nu este în acest caz o condiție a

* — proporțional. — *Nota trad.*

vînzării neîntrerupte, ci o urmare a faptului că mărfurile nu pot fi vindute. Cheltuielile rămîn aceleași, dar, întrucît ele decurg acum numai din formă, și anume din necesitatea de a transforma mărfurile în bani și din dificultatea efectuării acestei metamorfoze, ele nu intră în valoarea mărfii, ci reprezintă scăzăminte, pierderi de valoare în cursul realizării valorii. Întrucît forma normală și cea anormală a stocului nu se deosebesc ca aspect exterior, amîndouă reprezentînd stagnări ale circulației, aceste fenomene pot fi luate unul drept altul. Însuși agentul producției poate fi indus în eroare, cu atît mai mult cu cît pentru producător procesul de producție a capitalului său își poate continua cursul, deși procesul de circulație a mărfurilor sale, care au trecut în miinile comercianților, stagnează. Dacă volumul producției și volumul consumului cresc, atunci, celelalte condiții rămînînd neschimbate, crește și volumul stocului de mărfuri. Reinnoirea și absorbirea acestuia se fac în același ritm, dar volumul este mai mare. Volumul stocului de mărfuri umflat în urma stagnării circulației poate fi deci considerat din greșeală drept un simptom al lărgirii procesului de reproducție, în special atunci cînd, o dată cu dezvoltarea sistemului de credit, mișcarea reală poate fi mistificată.

Cheltuielile pentru formarea stocurilor constau 1) dintr-o scădere cantitativă a masei produsului (ca, de pildă, la formarea stocului de făină), 2) dintr-o alterare a calității produsului, 3) din munca materializată sau din munca vie pe care o necesită conservarea stocului.

III. Cheltuieli de transport

Nu este necesar să intrăm aici în toate detaliile cheltuielilor de circulație, ca, de pildă, ambalarea, sortarea etc. Legea generală este că *toate cheltuielile de circulație care rezultă numai din transformarea formei mărfii nu-i adaugă acesteia din urmă nici o valoare*. Sînt simple cheltuieli necesare pentru realizarea valorii sau pentru trecerea ei dintr-o formă într-alta. Capitalul folosit pentru aceste cheltuieli (inclusiv munca subordonată lui) face parte din faux frais ale producției capitaliste. Înlocuirea acestor cheltuieli trebuie să se facă din plusprodus și constituie, considerînd clasa capitalistă în ansamblu, un scăzămînt din plusvaloare sau din plusprodus, tot așa cum timpul cheltuit de un muncitor pentru a-și cumpăra mijloacele de subzistență este pentru el timp pierdut. Cheltuielile de transport joacă însă un rol prea important pentru a nu le cerceta aici pe scurt.

În cadrul circuitului capitalului și în procesul metamorfozei mărfii, metamorfoză care formează o parte a acestui circuit, se efectuează schimbul de substanțe ale muncii sociale. Acest schimb de substanțe poate determina deplasarea produselor, mișcarea lor reală dintr-un loc într-altul. Dar circulația mărfurilor poate avea loc fără deplasarea lor fizică, iar transportarea produselor poate avea loc fără o circulație a mărfurilor și chiar fără un schimb nemijlocit de produse. O casă pe care A o vinde lui B circulă ca marfă, dar rămâne pe loc. Valori-marfă mobile, ca bumbacul sau fierul brut, rămân în depozitele lor în timp ce parcurg zeci de procese de circulație, fiind cumpărate și revândute de către speculanți¹⁷⁾. Ceea ce se deplasează aici în mod efectiv este numai titlul de proprietate asupra lucrului, nu lucrul însuși. Pe de altă parte, industria transporturilor a jucat un rol important, de pildă, în imperiul incașilor, cu toate că produsul social nici nu circula ca marfă și nici nu era repartizat prin intermediul trocului.

De aceea, deși industria transporturilor apare pe baza producției capitaliste drept cauză a cheltuielilor de circulație, totuși această formă specială de manifestare nu schimbă cu nimic lucrurile.

Cantitatea de produse nu sporește prin transportarea lor. Toate schimbările, provocate de transport în proprietățile naturale ale produselor, nu sînt, cu unele excepții, efecte utile proiectate, ci un rău inevitabil. Dar valoarea de întrebuințare a lucrurilor nu se realizează decît prin consumarea lor, și această însușire a lor poate face necesară deplasarea lor, prin urmare poate face necesar și procesul de producție suplimentar al industriei transporturilor. Capitalul productiv investit în această industrie adaugă, așadar, valoare produselor transportate, în parte prin transmiterea valorii mijloacelor de transport, în parte prin adăugare de valoare datorită muncii de transport. Acest din urmă adaos de valoare se divide, ca în general în producția capitalistă, într-o parte care înlocuiește salariul și în plusvaloare.

În fiecare proces de producție, un mare rol îl joacă deplasarea obiectului muncii, precum și mijloacele de muncă și forțele de muncă necesare în acest scop, de pildă bumbacul care trece din secția de cardare în secția de filat, cărbunele care este ridicat din galerie la suprafață. Același fenomen, doar că pe o scară mai mare, îl reprezintă trecerea produsului finit, ca marfă finită, dintr-un loc de producție independent într-altul, situat la o anu-

¹⁷⁾ Storch numește această circulație „circulation factice” [„circulație iluzorie”].

mită depărtare de acesta. Transportul produselor dintr-un loc de producție într-altul mai este urmat și de transportul produselor finite din sfera producției în sfera consumului. Produsul este gata pentru consum abia atunci cînd a terminat această mișcare.

După cum am arătat mai înainte, o lege generală a producției de mărfuri este că productivitatea muncii e invers proporțională cu valoarea pe care o creează. Această lege este valabilă pentru industria transporturilor ca și pentru oricare altă industrie. Cu cît cantitatea de muncă, trecută sau vie, pe care o necesită transportarea mărfii pe o distanță dată este mai mică, cu atît este mai mare forța productivă a muncii, și invers¹⁸⁾.

Mărimea absolută a valorii adăugate de transport mărfurilor este, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, invers proporțională cu forța productivă a industriei transporturilor și direct proporțională cu distanțele care trebuie parcurse.

Mărimea relativă a valorii pe care cheltuielile de transport o adaugă prețului mărfii este, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, direct proporțională cu volumul și cu greutatea mărfii. Dar există numeroase împrejurări care modifică lucrurile. Transportul impune, de pildă, măsuri de precauție mai mari sau mai mici, deci o cheltuie mai mare sau mai mică de muncă și de mijloace de muncă, după cum articolul este relativ mai fragil, mai perisabil sau în stare să facă mai ușor explozie. În această privință, magnații căilor ferate dau dovadă în inventarea de specii fantastice de o mai mare genialitate decît botaniștii sau zoologii. La căile ferate engleze, de pildă, clasificarea bunurilor umple volume întregi și se întemeiază, potrivit principiului general, pe tendințe de a transforma multitudinea de proprietăți naturale ale

¹⁸⁾ Ricardo îl citează pe Say, care consideră ca o binecuvîntare a comerțului faptul că prin cheltuielile de transport el scumpește produsele sau le mărește valoarea. „Comerțul — spune Say — ne dă posibilitatea să obținem o marfă din locul unde a fost produsă și s-o transportăm în altul, unde urmează să fie consumată; aceasta ne permite deci să sporim valoarea mărfii cu întreaga diferență dintre prețul ei în primul dintre aceste locuri și prețul ei în al doilea loc”¹⁸⁾. La aceasta Ricardo observă: „Adevărat; dar în ce chip i se adaugă această valoare suplimentară? Prin adăugarea la costul de producție mai întîi a cheltuielilor de expediție, al doilea a profitului la capital avansat de negustor. Marfa este mai valoroasă doar din acele motive pentru care orice altă marfă devine mai valoroasă, adică deoarece se întrebuițează mai multă muncă pentru producția și transportul ei înainte de a fi cumpărată de consumator. Acest lucru nu trebuie menționat ca unul dintre avantajele comerțului”. (Ricardo, „Principles of Pol. Econ.”, 3rd ed., London, 1821, p. 309—310.) [Vezi și David Ricardo. Opere alese, vol. I, „Despre principiile economiei politice”, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 207.]

bunurilor în tot atâtea dezavantaje în ceea ce privește transportul și în tot atâtea pretexte obligatorii de înșelăciune.

„Sticla, care mai înainte valora 11 l. st. crate-ul“ (o ladă de ambalaj de un anumit volum), „nu mai valorează acum, în urma progreselor industriei și a desființării impozitului pe sticlă, decît 2 l. st., dar cheltuielile de transport sînt tot atît de ridicate ca mai înainte și chiar mai ridicate la transportul pe canale. Înainte vreme sticla și articolele de sticlărie pentru lucrări în plumb erau transportate pe o distanță de 50 de mile de Birmingham cu 10 șilingi tona. În prezent, sub pretextul riscului pe care îl prezintă fragilitatea articolului, costul transportului s-a triplat. Și, totuși, dacă se sparge într-adevăr ceva, direcția căilor ferate nu plătește nimic“¹⁹⁾.

Mai departe, faptul că partea relativă a valorii pe care cheltuielile de transport o adaugă unui articol este invers proporțională cu valoarea lui le oferă magnaților căilor ferate un motiv special ca să taxeze articolul respectiv într-un raport direct proporțional cu valoarea lui. Plîngerile industriașilor și ale comercianților în legătură cu aceasta se repetă pe fiecare pagină din mărturiile care se află în raportul menționat.

Modul de producție capitalist reduce cheltuielile de transport pentru marfa individuală atît prin dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație, cît și prin concentrarea transportului, adică prin lărgirea proporțiilor lui. Acest mod de producție sporește partea de muncă socială, vie și materializată care se cheltuiește cu transportarea mărfurilor, și anume o sporește, în primul rînd, prin transformarea mării majorități a produselor în mărfuri și, în al doilea rînd, prin înlocuirea piețelor locale cu piețe îndepărtate.

Circulația, adică deplasarea efectivă a mărfurilor în spațiu, se reduce la transportarea mărfurilor. Industria transporturilor formează, pe de o parte, o ramură de producție independentă și de aceea o sferă specială de investiție a capitalului productiv. Pe de altă parte, ea se distinge prin faptul că apare ca o continuare a unui proces de producție în cadrul procesului de circulație și pentru procesul de circulație.

¹⁹⁾ „Royal Commission on Railways“, p. 31, nr. 630.

Secțiunea a doua
ROTAȚIA CAPITALULUI

Capitolul șapte
Timp de rotație și număr de rotații

După cum am văzut, timpul total de circulație a unui capital dat este egal cu suma dintre timpul său de circulație și timpul său de producție. Acesta este intervalul de timp dintre momentul în care valoarea-capital a fost avansată într-o formă anumită și momentul în care valoarea-capital în mișcare se întoarce în aceeași formă.

Scopul determinant al producției capitaliste este întotdeauna valorificarea valorii avansate, indiferent dacă această valoare a fost avansată în forma ei independentă, adică în formă de bani, sau în marfă, astfel încât forma ei valoare dobândește în prețul mărfurilor avansate numai o independență ideală. În ambele cazuri, această valoare-capital trece în cursul circuitului ei prin diferite forme de existență. Identitatea ei cu sine însăși se constată în registrele capitalistului sau în forma banilor de calcul.

Indiferent dacă luăm forma B...B' sau forma P...P, ambele forme presupun 1) că valoarea avansată a funcționat ca valoare-capital și s-a valorificat; 2) că, după efectuarea procesului, ea s-a întors la aceeași formă în care l-a început. Valorificarea valorii avansate B și în același timp întoarcerea capitalului la această formă (forma-bani) sînt absolut evidente în B...B'. Dar același lucru se petrece și în forma a doua. Căci punctul de plecare al lui P este existența elementelor producției, a unor mărfuri avînd o valoare dată. Această formă include valorificarea valorii respective (M' și B') și întoarcerea la forma inițială, căci în al doilea P valoarea avansată dobîndește din nou forma elementelor producției, formă în care a fost avansată inițial.

Mai înainte am văzut că, „dacă producția are formă capitalistă, reproducția are și ea aceeași formă. După cum în modul de producție capitalist procesul muncii nu apare decît ca un mijloc pentru procesul de valorificare, tot astfel nici reproducția nu apare decît ca un mijloc pentru a reproduce valoarea avansată

sub formă de capital, adică de valoare care se autovalorifică" („Capitalul", cartea I, cap. XXI, p. 588³⁹).

Cele trei forme, I) $B \dots'$, II) $P \dots P$ și III) $M' \dots M'$, se deosebesc între ele precum urmează: în forma a II-a ($P \dots P$), reinnoirea procesului, procesul de reproducție, este exprimată ca reală, pe cînd în forma I numai ca posibilă. Dar ambele aceste forme se deosebesc de forma a III-a prin faptul că valoarea-capital avansată — fie ca bani, fie ca elemente obiectuale ale producției — formează punctul de plecare și deci punctul de întoarcere. În $B \dots B'$ întoarcerea se exprimă în $B' = B + b$. Dacă procesul este reinnoit pe aceeași scară, punctul de plecare îl formează din nou B , iar b nu intră în el, ci doar ne arată că B s-a valorificat în calitate de capital și de aceea a generat o plusvaloare b , dar a separat-o de el. În forma $P \dots P$ punctul de plecare îl formează de asemenea valoarea-capital avansată sub forma elementelor de producție P . Această formă cuprinde în ea și valorificarea valorii avansate. Dacă are loc o reproducție simplă, aceeași valoare-capital își reîncepe procesul în aceeași formă P . Dacă are loc o acumulare, P' (care în ceea ce privește mărimea valorii este $= B' = M'$) deschide acum procesul de valoare-capital sporită. Dar procesul reîncepe cu valoarea-capital avansată în forma inițială, chiar dacă valoarea-capital este mai mare decît înainte. Dimpotrivă, în forma a III-a, valoarea-capital nu începe procesul ca valoare avansată, ci ca valoare deja valorificată, ca totalitate a avuției aflate sub formă de mărfuri, din care valoarea-capital avansată nu constituie decît o parte. Ultima formă este importantă pentru secțiunea a treia, în care mișcarea capitalurilor individuale este tratată în legătură cu mișcarea capitalului social total. Ea nu poate fi însă folosită la analizarea rotației capitalului, care începe întotdeauna cu avansarea de valoare-capital fie sub formă de bani, fie sub formă de marfă și care impune întotdeauna ca valoarea-capital aflată în circuit să se întoarcă sub forma în care a fost avansată. Din circuitele I și II, primul trebuie reținut în special atunci cînd se cercetează influența rotației asupra formării plusvalorii, al doilea atunci cînd se cercetează influența ei asupra formării produsului.

Economiștii, nefăcînd distincție între diferitele forme ale circuitelor, nu le-au examinat separat nici în ceea ce privește rotația capitalului. De obicei se ia forma $B \dots B'$ pentru că ea îl domină pe capitalistul individual și îi servește acestuia în calculele lui chiar și atunci cînd banii constituie punctul de plecare numai sub forma banilor de calcul. Alții pornesc de la cheltuiala făcută sub forma elementelor de producție și analizează mișcarea pînă în momentul reîntoarcerii, fără să se ocupe însă nici pe departe de forma în

care are loc această reîntoarcere, adică dacă ea se efectuează sub formă de marfă sau sub formă de bani. De pildă :

„Ciclul economic.., adică întregul curs al producției din momentul în care s-a făcut cheltuiala pînă cînd s-a efectuat reîntoarcerea“ (Economic cycle, ...the whole course of production, from the time that outlays are made till returns are received. In agriculture seedtime is its commencement, and harvesting its ending“ * — S. P. Newman. „Elements of Pol. Econ.“, Andover and New York, p. 81).

Alții încep cu M' (forma a III-a) :

„Lumea relațiilor de producție poate fi considerată ca rotindu-se într-un cerc, pe care îl vom numi ciclul economic și în care ea a efectuat o mișcare circulară ori de cite ori întreprinderea, după efectuarea tranzacțiilor sale succesive, ajunge din nou la punctul de la care a plecat. Drept început poate fi socotit punctul în care capitalistul a făcut încasățiile prin intermediul căroră capitalul său se reîntoarce la el ; de la acest punct el pornește din nou să-și recruteze muncitori și să le dea, sub formă de salariu, întreținerea sau, mai bine zis, puterea de a și-o procura, să primească de la ei, gata fabricate, articolele pe care le comercializează, să ducă aceste articole pe piață și să încheie acolo circuitul acestei serii de mișcări, vinzînd și obținînd prin suma rezultată din vînzarea mărfii restituirea întregului său capital cheltuit“ (Th. Chalmers. „On Pol. Econ.“, 2nd ed., Glasgow, 1832, p. 85.)

După ce întreaga valoare-capital investită de un capitalist individual într-o ramură oarecare de producție a descris circuitul mișcării sale, ea se găsește din nou în forma ei inițială și poate repeta același proces. Pentru ca valoarea să se permanentizeze și să se valorifice ca valoare-capital, ea trebuie să repete acest circuit. În viața capitalului, circuitul individual nu formează decît o fracțiune care se repetă mereu, deci o perioadă. La sfîrșitul perioadei $B...B'$, capitalul se află din nou sub formă de capital bănesc, care parcurge din nou seria de transformări ale formei în care este cuprins procesul său de reproducție, respectiv de valorificare. La sfîrșitul perioadei $P...P'$, capitalul se află din nou în forma elementelor de producție, care constituie premisa reînnoirii circuitului său. Circuitul capitalului, determinat nu ca act izolat, ci ca proces periodic, se numește rotație a capitalului. Durata acestei rotații este dată de suma dintre timpul lui de producție și timpul lui de circulație. Această sumă a timpurilor formează timpul de rotație a capitalului. Ea cuprinde deci intervalul dintre o perioadă a circuitului întregii valori-capital și cea următoare, adică marchează periodicitatea în procesul vital al capitalului sau, dacă

* — În agricultură, vremea semănatului este începutul, iar strînsul recoltei este sfîrșitul. — *Nota trad.*

vrem, timpul reinnoirii, al repetării procesului de valorificare, respectiv de producție a aceleiași valori-capital.

Abstracție făcând de întâmplările individuale care pot accelera sau scurta timpul de rotație a unui capital individual, timpul de rotație a capitalurilor variază în funcție de diferitele sfere de investiție a capitalurilor respective.

Așa cum pentru funcționarea forței de muncă unitatea naturală de măsură este ziua de muncă, tot astfel unitatea naturală de măsură pentru rotațiile capitalului în funcțiune o formează anul. Baza naturală a acestei unități de măsură o constituie faptul că în zona temperată, care este patria producției capitaliste, cele mai importante produse agricole sînt produse anuale.

Dacă însemnăm anul, ca unitate de măsură a timpului de rotație, cu R , timpul de rotație a unui capital determinat cu r , iar numărul rotațiilor lui cu n , atunci $n = \frac{R}{r}$. Prin urmare, dacă timpul de rotație r ar fi, de pildă, de 3 luni, atunci $n = \frac{12}{3} = 4$; capitalul efectuează 4 rotații pe an sau se rotește de 4 ori. Dacă $r = 18$ luni, atunci $n = \frac{12}{18} = \frac{2}{3}$, sau capitalul parcurge într-un an numai $\frac{2}{3}$ din timpul său de rotație. Prin urmare, dacă timpul de rotație a capitalului este de mai mulți ani, el se calculează în multiplii ai unui an.

Pentru capitalist, timpul de rotație a capitalului său este timpul în cursul căruia el trebuie să-și avanseze capitalul pentru a-l valorifica și pentru a-l recăpăta în forma sa inițială.

Înainte de a analiza mai îndeaproape influența rotației asupra procesului de producție și a procesului de valorificare, trebuie să examinăm două forme noi, pe care capitalul le dobîndește în procesul de circulație și care influențează asupra formei rotației lui.

Capitolul opt

Capital fix și capital circulant

I. Deosebirile formei

Am văzut („Capitalul”, cartea I, cap. VI) că o parte a capitalului constant păstrează, față de produsele la a căror formare participă, forma de întrebuințare determinată cu care intră în procesul de producție. Prin urmare, într-o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, în procese de muncă ce se repetă mereu, această parte a capitalului constant îndeplinește în permanență aceleași funcții. Așa, de pildă, este cazul cu clădirile atelierelor, cu mașinile etc., pe scurt cu tot ceea ce cuprindem sub denumirea de *mijloace de muncă*. Această parte a capitalului constant transmite valoarea ei produsului, în măsura în care ea pierde, o dată cu propria ei valoare de întrebuințare, propria ei valoare de schimb. Această transmitere a valorii sau această trecere a valorii unui asemenea mijloc de producție asupra produsului la a cărui formare participă este determinată printr-o medie; ea se măsoară prin durata medie de funcționare a mijlocului de producție din momentul în care acesta intră în procesul de producție și pînă în momentul în care este complet uzat, devine inutilizabil și trebuie înlocuit printr-un exemplar nou de același gen, adică trebuie reprodus.

Prin urmare, ceea ce caracterizează această parte a capitalului constant — mijloacele de muncă propriu-zise — constă în următoarele :

O parte a capitalului a fost avansată sub formă de capital constant, adică sub formă de mijloace de producție, care funcționează acum ca factori ai procesului de muncă atîta timp cît ele păstrează forma de întrebuințare independentă cu care au intrat în acest proces. Produsul finit, deci și factorii de formare a produsului, în măsura în care au fost transformați în produs este respins din procesul de producție, pentru a trece ca marfă din sfera

producției în sfera circulației. Mijloacele de muncă, dimpotrivă, o dată ce au intrat în sfera producției, nu o mai părăsesc niciodată. Funcția lor le fixează temeinic în sfera producției. O parte a valorii-capital avansate este *fixată* în această formă, determinată de funcționarea mijloacelor de muncă în procesul de producție. O dată cu funcționarea, deci și cu uzarea mijlocului de muncă, o parte a valorii acestuia trece asupra produsului, iar altă parte rămâne *fixată* în mijlocul de muncă și, prin urmare, în procesul de producție. Valoarea astfel *fixată* scade în mod continuu, pînă cînd mijlocul de muncă nu mai poate fi utilizat; de aceea și valoarea lui s-a repartizat, într-o perioadă mai lungă sau mai scurtă, asupra unei mase de produse care rezultă dintr-o serie de procese de muncă mereu repetate. Dar atîta timp cît mijlocul de muncă mai acționează ca atare, deci atîta timp cît nu trebuie înlocuit printr-un exemplar nou de același gen, în el rămîne întotdeauna *fixată* valoarea capitalului constant, în timp ce altă parte a valorii, *fixată* inițial în el, trece asupra produsului și circulă, deci ca parte componentă a stocului de mărfuri. Cu cît mijlocul de muncă durează mai mult, cu cît se uzează mai încet, cu atît valoarea capitalului constant rămîne mai mult timp *fixată* în această formă de întrebuințare. Oricare ar fi însă gradul durabilității mijlocului de muncă, proporția în care își transmite valoarea este întotdeauna invers proporțională cu durata totală a timpului său de funcționare. Dacă din două mașini de aceeași valoare una se uzează în 5 ani, iar cealaltă în 10 ani, prima transmite în același interval de timp de două ori mai multă valoare decît cea de-a doua.

Această parte a valorii-capital *fixată* în mijlocul de muncă circulă la fel ca oricare alta. Am văzut în general că întreaga valoare-capital se află în circulație continuă și în acest sens orice capital este de aceea capital *circulant*. Dar circulația părții de capital analizată aici este specifică. În primul rînd, ea nu circulă în forma ei de întrebuințare; ceea ce circulă este numai valoarea ei, și anume în mod treptat, fracționat, în măsura în care ea trece din această parte de capital asupra produsului care circulă ca marfă. În timpul întregii durate de funcționare a acestei părți, o fracțiune din valoarea ei rămîne întotdeauna *fixată* în ea, păstrîndu-și independența față de mărfurile la a căror producere contribuie. Datorită acestei particularități, partea aceasta a capitalului constant ia forma de *capital fix*. În opoziție cu ea, toate celelalte componente materiale ale capitalului avansat în procesul de producție formează *capitalul circulant* sau *fluid* [flüssiges].

O parte din mijloacele de producție — anume materialele auxiliare care sînt consumate de înseși mijloacele de muncă în timpul funcționării lor, așa cum sînt consumați cărbunii de către mașina cu abur, sau care nu fac decît să ajute la proces, cum se întîmplă cu gazul de iluminat etc. — nu intră în mod material în produs. Numai valoarea lor formează o parte a valorii produsului. În propria sa circulație, produsul face să circule și valoarea acestor mijloace de producție. În această privință, ele nu se deosebesc de capitalul fix. Dar, în fiecare proces de muncă în care intră, ele sînt consumate în întregime și de aceea trebuie înlocuite în întregime cu exemplare noi de același gen pentru fiecare nou proces de muncă. În timpul funcționării lor, ele nu-și păstrează forma de întrebuințare independentă. Prin urmare, în timpul funcționării lor, nici o parte a valorii-capital nu rămîne fixată în vechea ei formă de întrebuințare, în forma ei naturală. Faptul că această parte a materialelor auxiliare nu intră în mod material în produs, ci intră, numai prin valoarea ei, ca parte din valoare în valoarea produsului, și că, în legătură cu aceasta, funcționarea acestor materiale este fixată în sfera producției, a făcut pe unii economiști, ca Ramsay, să le încadreze în categoria capitalului fix⁴⁰ (făcînd în același timp confuzie între capitalul fix și capitalul constant).

Partea mijloacelor de producție care intră în mod material în produs, adică materiile prime etc., datorită acestui fapt, dobîndește, în parte, anumite forme sub care poate intra mai tîrziu ca articol de consum în consumul individual. Mijloacele de muncă propriu-zise, purtătorii materiali ai capitalului fix, sînt consumate numai în mod productiv și nu pot intra în consumul individual, pentru că nu intră în produsul sau în valoarea de întrebuințare la a cărei formare contribuie, ci, dimpotrivă, își păstrează față de ea forma lor independentă pînă la uzura lor totală. Excepție fac mijloacele de transport. Efectul util pe care îl produc în cursul funcționării lor productive, adică în timpul cît se află în sfera producției — deplasarea în spațiu —, intră în același timp în consumul individual, de pildă în consumul călătorului. În acest caz, pasagerul plătește întrebuințarea lor, așa cum plătește întrebuințarea altor mijloace de consum. Am văzut⁴¹ că, de pildă, în industria chimică materia primă și materialele auxiliare se contopesc unele cu altele. Același lucru se întîmplă și cu mijloacele de muncă, cu materialele auxiliare și cu materia primă. Așa, de pildă, în agricultură substanțele folosite pentru ameliorarea solului intră în parte în produsul vegetal ca element de formare a acestuia. Pe de altă parte, acțiunea lor este repartizată pe o pe-

rioadă mai îndelungată, de pildă 4—5 ani. O parte din aceste substanțe intră deci în mod material în produs și astfel își trece concomitent valoarea ei asupra produsului, în timp ce altă parte, rămânând în vechea ei formă de întrebuințare, își fixează în aceasta și valoarea ei. Ea continuă să existe ca mijloc de producție și de aceea ia forma de capital fix. Ca vită de muncă, un bou este capital fix. Dacă este mâncat, el nu funcționează ca mijloc de muncă, prin urmare nu în calitate de capital fix.

Ceea ce dă unei părți a valorii-capital avansate în mijloace de producție caracterul de capital fix constă exclusiv în modul specific în care circulă această valoare. Acest mod special de a circula decurge din modul special în care respectivul mijloc de muncă își trece valoarea asupra produsului sau din rolul deosebit pe care el, ca element care formează valoare, îl joacă în cursul procesului de producție. Acest mod, la rîndul său, rezultă din modul deosebit în care funcționează mijlocul de muncă în procesul de muncă.

Se știe că una și aceeași valoare de întrebuințare, ieșind ca produs dintr-un proces de muncă, intră ca mijloc de producție în celălalt⁴². Numai funcționarea unui produs în procesul de producție ca mijloc de muncă face din el capital fix. Dimpotrivă, în măsura în care produsul însuși iese dintr-un proces de producție, el nu este nicidecum capital fix. Astfel, o mașină, ca produs, respectiv ca marfă a unui fabricant de mașini, face parte din capitalul-marfă al acestuia. Ea devine capital fix abia în mîna cumpărătorului ei, a capitalistului care o folosește în mod productiv.

Toate celelalte condiții rămînînd neschimbate, gradul de fixitate al mijlocului de muncă crește o dată cu durabilitatea lui. Anume de această durabilitate depinde mărimea diferenței dintre valoarea-capital, fixată în mijlocul de muncă, și partea din această valoare care în procesele de muncă repetate se transmite asupra produsului. Cu cît această transmitere de valoare se face mai lent — și mijlocul de muncă transmite valoare la fiecare repetare a aceluiași proces de muncă —, cu atît mai mare este capitalul fixat, cu atît mai mare este diferența dintre capitalul folosit și capitalul consumat în procesul de producție. În momentul în care această diferență a dispărut, mijlocul de muncă a încetat să mai existe, el și-a pierdut, o dată cu valoarea lui de întrebuințare, și valoarea. A încetat să fie purtător de valoare. Întrucît mijlocul de muncă, ca și oricare alt purtător material de capital constant, transmite produsului valoare numai în măsura în care o dată cu valoarea sa de întrebuințare își pierde și valoarea, este clar că, cu cît valoarea sa de întrebuințare se pierde mai lent, cu cît el du-

rează mai mult în procesul de producție, cu atât perioada în care rămâne fixată în el valoarea capitalului constantă este mai lungă.

Dacă un mijloc de producție, care nu este mijloc de muncă în adevăratul înțeles al cuvântului, de pildă materialele auxiliare, materia primă, semifabricatele etc., se comportă în ceea ce privește transmiterea valorii, deci și în ceea ce privește modul de circulație a valorii sale, ca mijloacele de muncă, atunci este și el un purtător material, o formă de existență a capitalului fix. Așa stau lucrurile cu acele ameliorări ale solului, deja menționate, când în pământ se introduc substanțe chimice a căror acțiune se extinde asupra mai multor perioade de producție, adică asupra mai multor ani. Aici o parte a valorii lor mai continuă să existe alături de produs sub forma ei independentă, adică sub formă de capital fix, în timp ce altă parte a valorii a fost transmisă produsului și circulă deci împreună cu el. În acest caz, în produs intră nu numai o parte din valoarea capitalului fix, dar și acea valoare de întrebuințare, acea substanță în care există această parte a valorii.

Abstracție făcând de eroarea fundamentală — care constă în confundarea categoriilor capital fix și capital circulant cu categoriile capital constant și capital variabil —, confuzia în definirea noțiunilor făcută pînă acum de economiști se întemeiază în primul rînd pe următoarele :

Proprietăți determinate pe care mijloacele de muncă le au prin forma lor naturală sînt transformate în proprietăți nemijlocite ale capitalului fix, de pildă imobilitatea fizică, să zicem, a unei case. Este ușor apoi să demonstrezi că alte mijloace de muncă, care, ca atare, sînt de asemenea capital fix, au proprietatea opusă, de pildă mobilitatea fizică, să zicem, a unui vapor.

Sau determinarea economică a formei care decurge din circulația valorii este confundată cu o proprietate specifică obiectului însuși; ca și cum anumite obiecte care în sine nu sînt de loc capital, ci devin capital numai în condițiile unor relații sociale determinate, ar putea fi în sine și prin natura lor capital într-o formă determinată, fix sau circulant. Am văzut („Capitalul”, cartea I, cap. V) că în orice proces de muncă, indiferent de condițiile sociale în care are loc, mijloacele de producție se împart în mijloace de muncă și obiectul muncii. Dar, abia în cadrul modului de producție capitalist, atât mijloacele de muncă, cît și obiectul muncii se transformă în capital, și anume în „capital productiv”, așa cum a fost definit acesta în secțiunea precedentă. Totodată, deosebirea dintre mijloacele de muncă și obiectul muncii, deosebire care decurge din natura procesului de muncă, se reflectă în-

tr-o formă nouă : deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant. Abia prin aceasta un lucru care funcționează ca mijloc de muncă devine capital fix. Dacă, datorită proprietăților lui materiale, poate îndeplini și alte funcții decât aceea de mijloc de muncă, atunci el este sau nu capital fix după funcția pe care o îndeplinește. Vitele în calitate de vite de muncă sînt capital fix ; ca vite de îngrășat, ele sînt materie primă care în cele din urmă intră în circulație ca produs ; prin urmare, nu sînt capital fix, ci capital circulant.

Simplul fapt că un mijloc de producție este mobilizat un timp mai îndelungat în procese de muncă repetate, dar conexe, continue și formînd deci o perioadă de producție, adică întregul timp de producție necesar pentru a confecționa produsul, necesită, ca și capitalul fix, o avansare de capital din partea capitalistului pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, dar nu transformă capitalul acestuia în capital fix. Sămînța, de pildă, nu este capital fix, ci numai materie primă, mobilizată în procesul de producție timp de aproximativ un an. Orice capital, atîta timp cît funcționează drept capital productiv, este mobilizat în procesul de producție, prin urmare la fel stau lucrurile și cu toate elementele capitalului productiv, oricare ar fi forma lor naturală, funcția și modul de circulație a valorilor. Dacă această mobilizare durează mai mult sau mai puțin în funcție de natura procesului de producție sau de efectul util urmărit, nu acest fapt determină deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant ²⁰⁾.

O parte a mijloacelor de muncă în care sînt cuprinse condițiile generale ale muncii este sau fixată într-un anumit loc, atunci cînd intră ca mijloc de muncă în procesul de producție, respectiv cînd este pregătită pentru îndeplinirea unei funcții productive, ca, de pildă, mașinile, sau este produsă de la început sub această formă imobilă, legată de un anumit loc, ca, de pildă, ameliorări ale solului, clădiri de fabrică, furnale, canale, căi ferate etc. În acest caz, fixarea permanentă a mijlocului de muncă în procesul de producție, în cadrul căruia trebuie el să funcționeze, este determinată concomitent de modul lui fizic de existență. Pe de altă parte, un mijloc de muncă poate din punct de vedere fizic să-și schimbe în permanență locul, să se miște și totuși să se afle încontinuu în procesul de producție, ca, de pildă, o locomotivă, un vapor, vitele de muncă etc. În primul caz, imobilitatea nu-i dă caracterul de capi-

²⁰⁾ Din cauza dificultății pe care o prezintă determinarea capitalului fix și a celui circulant, d-l Lorenz Stein este de părere că această deosebire se face numai în scopul de a ușura expunerea.

tal fix, așa cum, în cazul al doilea, mobilitatea nu-i ia acest caracter. Dar faptul că anumite mijloace de muncă sînt fixate de un anumit loc, că și-au înfipt rădăcinile lor în pămînt atribuie acestei părți a capitalului fix un rol special în economia națiunilor. Ele nu pot fi trimise în străinătate, nu pot circula ca mărfuri pe piața mondială. Titlurile de proprietate asupra acestui capital fix pot fi transmise; el poate fi cumpărat și vîndut și, în această măsură, el poate intra în circulație în mod ideal. Aceste titluri de proprietate pot chiar circula pe piețe străine, de pildă sub formă de acțiuni. Dar prin schimbarea persoanelor care sînt posesorii acestui fel de capital fix nu se schimbă raportul dintre partea imobilă, fixată în mod material, a avuției unei țări și partea mobilă a acestei avuții²¹⁾.

Din circulația specifică a capitalului fix rezultă o rotație specifică. Partea de valoare pe care capitalul fix o pierde în forma lui naturală prin uzură circulă ca parte din valoarea produsului. Prin intermediul circulației sale, produsul se transformă din mărfa în bani; prin urmare, se transformă în bani și acea parte din valoarea mijlocului de muncă pusă în circulație de către produs, și anume acea parte din valoare care iese picătură cu picătură sub formă de bani din procesul de circulație, în aceeași proporție în care mijlocul de muncă respectiv încetează să mai fie purtător de valoare în procesul de producție. Deci valoarea acestui mijloc de muncă capătă acum o existență dublă. O parte din ea rămîne legată de forma ei de întrebuințare, adică de forma ei naturală care aparține procesului de producție, iar altă parte se detașează de ea sub formă de bani. În cursul funcționării mijlocului de muncă, partea lui de valoare care există sub formă naturală scade mereu, în timp ce partea lui de valoare care îmbracă forma de bani crește mereu, pînă cînd mijlocul de muncă încetează să mai existe și valoarea lui totală, detașată de cadavrul lui, s-a transformat în bani. Aici se manifestă particularitatea din rotația acestui element al capitalului productiv. Transformarea valorii lui în bani merge mîna în mîna cu metamorfozarea în bani a mărfii care este purtătorul acestei valori. Dar retransformarea lui din forma-bani în forma de întrebuințare se detașează de retransformarea mărfii în celelalte elemente de producție ale ei și este determinată mai degrabă de perioada de reproducție a mijlocului de muncă însuși, adică de timpul în decursul căruia acest mijloc de muncă și-a încheiat viața și trebuie înlocuit printr-un alt exemplar de același

²¹⁾ Aici se termină textul din manuscrisul IV. Urmează textul din manuscrisul II.

gen. Dacă durata de funcționare a unei mașini, să zicem în valoare de 10 000 l. st., este, de pildă, de 10 ani, timpul de rotație a valorii avansate inițial în această mașină este de 10 ani. Înainte de scurgerea acestei perioade, mașina nu trebuie reinnoită, ci continuă să funcționeze sub forma ei naturală. Între timp, valoarea ei intră bucată cu bucată în circulație ca parte din valoarea mărfurilor la a căror producere continuă servește această mașină și astfel valoarea ei se transformă încetul cu încetul în bani, pînă cînd în cele din urmă, la sfîrșitul celor 10 ani, va fi transformată în întregime în bani și retransformată din bani în mașină, adică pînă cînd își va efectua rotația. Pînă la sosirea acestui moment al reproducției, valoarea mașinii respective este acumulată treptat sub forma unui fond bănesc de rezervă.

Celelalte elemente ale capitalului productiv constau în parte din elementele capitalului constant existente în materialele auxiliare și în materiile prime, în parte din capital variabil cheltuit pentru forță de muncă.

Analiza procesului de muncă și a procesului de valorificare („Capitalul”, cartea I, cap. V) ne-a arătat că aceste componente diferite ale capitalului productiv se comportă cu totul diferit ca elemente de formare a produsului și ca elemente de formare a valorii. Valoarea acelei părți a capitalului constant care constă din materiale auxiliare și materii prime, la fel ca valoarea acelei părți a lui care constă din mijloace de muncă, apare din nou în valoarea produsului numai ca valoare transmisă, în timp ce forța de muncă îi adaugă produsului, prin intermediul procesului de muncă, un echivalent al valorii sale, adică își reproduce valoarea în mod efectiv. Mai departe, o parte din materialele auxiliare, cărbune pentru încălzit, gaz de iluminat etc., este consumat în procesul de muncă fără să intre în mod material în produs, în timp ce altă parte din ele intră corporal în produs și formează materialul substanței acestuia. Toate aceste deosebiri nu au însă nici o importanță pentru circulație și deci pentru modul de rotație. În măsura în care materialele auxiliare și materiile prime sînt consumate în întregime la formarea unui anumit produs, ele își transmit întreaga valoare asupra produsului. De aceea această valoare este pusă în întregime în circulație de către produs, se transformă în bani și din bani înapoi în elementele de producție ale mărfii. Rotația acestei părți a valorii nu este întreruptă ca rotația capitalului fix, ci parcurge neîntrerupt întregul circuit al formelor ei, astfel că aceste elemente ale capitalului productiv sînt mereu reinnoite în natura.

În ceea ce privește componenta variabilă a capitalului productiv cheltuită pentru forța de muncă, forța de muncă se cumpără pentru un interval de timp determinat. Din momentul în care capitalistul a cumpărat-o și a încorporat-o procesului de producție, ea formează o parte componentă a capitalului acestuia, și anume componenta variabilă a capitalului său. Ea acționează zilnic în decursul unui anumit interval de timp, în care ea adaugă produsului nu numai întreaga ei valoare pe o zi, ci și un excedent, o plusvaloare, pe care aici o lăsăm deocamdată la o parte. După ce forța de muncă a fost cumpărată și a acționat, de pildă, o săptămână, cumpărarea ei trebuie reinnoită mereu în termenele obișnuite. Echivalentul valorii forței de muncă, pe care aceasta din urmă îl adaugă produsului în timpul funcționării ei și care se transformă în bani o dată cu circulația produsului, trebuie să fie retransformat în permanență din bani în forță de muncă sau să descrie în permanență circuitul complet al formelor sale, adică să se rotească pentru ca circuitul producției continue să nu fie întrerupt.

Prin urmare, partea de valoare a capitalului productiv avansată pentru forță de muncă trece în întregime asupra produsului (continuăm să facem aici abstracție de plusvaloare), descrie împreună cu el cele două metamorfoze care aparțin sferei circulației și rămâne, datorită acestei reinnoiri continue, încorporată în permanență procesului de producție. Prin urmare, oricât de mult s-ar deosebi forța de muncă în rest, în ceea ce privește rolul ei în crearea valorii, de componentele capitalului constant care nu formează capital *fix*, acest mod de rotație a valorii îl are comun cu aceste componente, în opoziție cu capitalul *fix*. Prin acest caracter al rotației care le este comun, aceste componente ale capitalului productiv, și anume părțile din valoarea lui cheltuite pe forță de muncă și pe mijloace de producție care nu formează capital *fix*, se opun capitalului *fix* în calitate de capital *circulant* sau *fluid*.

După cum s-a văzut mai înainte⁴³, banii plătiți de capitalist muncitorului pentru utilizarea forței de muncă nu reprezintă de fapt decît forma de echivalent general pentru mijloacele de subzistență necesare muncitorului. În această măsură, capitalul variabil constă, din punct de vedere material, din mijloace de subzistență. Dar aici, la cercetarea rotației, ne ocupăm de formă. Ceea ce cumpără capitalistul nu sînt mijloacele de subzistență ale muncitorului, ci însăși forța lui de muncă. Ceea ce formează partea variabilă a capitalului său nu sînt mijloacele de subzistență ale muncitorului, ci forța de muncă în acțiune a acestuia. În pro-

cesul muncii, capitalistul consumă în mod productiv însăși forța de muncă și nu mijloacele de subzistență ale muncitorului. Muncitorul însuși este acela care transformă banii primiți pentru forța sa de muncă în mijloace de subzistență, pentru a le retransforma în forță de muncă cu scopul de a se menține în viață, tot așa cum, de pildă, capitalistul transformă o parte din plusvaloarea cuprinsă în marfa, pe care o vinde pe bani, în mijloace de subzistență pentru sine însuși, fără ca pentru aceasta să se spună că cel care îi cumpără marfa i-o plătește în mijloace de subzistență. Chiar în cazul că muncitorului i se plătește o parte a salariului său în mijloace de subzistență, adică în natura, aceasta constituie astăzi a doua tranzacție. Muncitorul își vinde forța de muncă pentru un anumit preț și cu acest prilej se cade de acord ca el să primească o parte din acest preț în mijloace de subzistență. Prin aceasta nu se schimbă decît forma plății și nu faptul că ceea ce vinde el în realitate este forța sa de muncă. Avem aici o a doua tranzacție, care nu se mai încheie între muncitor și capitalist, ci între muncitor în calitate de cumpărător de marfă și capitalist în calitate de vânzător de marfă; dimpotrivă, în prima tranzacție muncitorul este vânzătorul mărfii (a forței sale de muncă), iar capitalistul cumpărătorul ei. Situația este aceeași ca în cazul cînd capitalistul ar obține pentru marfa sa altă marfă, de pildă ar obține fier în schimbul unei mașini pe care o livrează uzinei siderurgice. Prin urmare, nu mijloacele de subzistență ale muncitorului sînt acelea care capătă caracterul de capital circulant în opoziție cu capitalul fix. De asemenea nu forța lui de muncă, ci partea de valoare a capitalului productiv cheltuită pentru această forță de muncă este aceea care, prin forma rotației sale, capătă acest caracter, care îi este comun împreună cu unele componente ale părții constante a capitalului și în opoziție cu alte componente ale sale.

Valoarea capitalului circulant, sub formă de forță de muncă și mijloace de producție, este avansată numai pentru timpul în care se confecționează produsul, și anume este avansată în conformitate cu scara producției, determinată de volumul capitalului fix. Această valoare intră în întregime în produs, se reîntoarce deci prin vânzarea produsului în întregime din circulație și poate fi din nou avansată. Forța de muncă și mijloacele de producție, sub forma cărora există componenta circulantă a capitalului, sînt retrase din circulație în proporția necesară pentru producerea și vânzarea produsului finit, dar ele trebuie înlocuite și reînnoite în permanență prin recumpărare, prin retransformarea din forma de bani în aceea de elemente ale producției. De fiecare dată ele

sînt retrase de pe piață în mase mai mici decît elementele capitalului fix, dar cu atît mai dese trebuie să fie aceste retrageri, și de aceea avansarea capitalului investit în ele se reînnoiește în perioade mai scurte. Această reînnoire permanentă se efectuează prin desfacerea permanentă a produsului, care face să circule valoarea lor totală. În sfîrșit, ele descriu neîncetat întregul circuit al metamorfozelor, nu numai în ceea ce privește valoarea lor, dar și în ceea ce privește forma lor naturală; din marfă ele sînt retransformate neconținut în elementele de producție ale aceluiași mărfi.

O dată cu propria ei valoare, forța de muncă adaugă în permanență produsului plusvaloare, întruchiparea muncii neplătite. Plusvaloarea este deci pusă în circulație și transformată în bani de către produsul finit în mod tot atît de continuu ca și celelalte elemente ale valorii acestuia. Dar aici, unde este vorba în primul rînd de rotația valorii-capital și nu de aceea a plusvalorii care se rotește concomitent cu ea, facem deocamdată abstracție de plusvaloare.

Din cele relatate pînă aici rezultă următoarele :

1. Determinarea formelor de capital fix și capital circulant nu rezultă decît din rotația diferită a valorii-capital care funcționează în procesul de producție, adică a *capitalului productiv*. Această deosebire a rotației rezultă, la rîndul ei, din modul diferit în care diferitele componente ale capitalului productiv își transmit valoarea asupra produsului, iar nu din participarea lor diferită la producerea valorii produsului sau din particularitățile rolului lor în procesul de valorificare. În sfîrșit, deosebirea în transmiterea valorii asupra produsului, deci și modul diferit în care această valoare este pusă în circulație de către produs și, prin metamorfozele acestuia, este reînnoită în forma ei naturală inițială, rezultă din deosebirile dintre formele materiale în care există capitalul productiv, din care o parte este consumată în întregime în cursul confecționării produsului individual, iar alta nu este consumată decît în mod treptat. Prin urmare, numai capitalul productiv se poate scinda în capital fix și capital circulant. Dimpotrivă, această opoziție nu există pentru celelalte două moduri de existență ale capitalului industrial, deci nici pentru capitalul-marfă, nici pentru capitalul bănesc; nu există nici ca opoziție a acestor două forme față de capitalul productiv. Ea nu există decît pentru *capitalul productiv și în cadrul acestuia*. Oricît ar funcționa în calitate de capital și oricît de rapid ar circula, capitalul bănesc și capitalul-marfă pot deveni capital circulant, în opoziție cu capitalul fix, numai atunci cînd s-au transformat în componente circulante ale capita-

lului productiv. Dar, întrucît aceste două forme ale capitalului există în sfera circulației, economia politică de la A. Smith încoace, precum vom vedea, a fost tentată să le confunde cu partea circulantă a capitalului productiv și să le încadreze în categoria capitalului circulant. Capitalul bănesc și capitalul-marfă sînt de fapt capital de circulație în opoziție cu capitalul productiv, dar nu sînt capital circulant în opoziție cu capitalul fix.

2. Rotația componentei fixe a capitalului, deci și timpul de rotație necesar în acest scop, cuprinde mai multe rotații ale componentelor circulante ale capitalului. În aceeași perioadă de timp în care capitalul fix se rotește o singură dată, capitalul circulant se rotește de mai multe ori. Una dintre componentele valorii capitalului productiv capătă forma determinată a capitalului fix numai în măsura în care mijlocul de producție în care ea există nu este uzat în intervalul de timp în care produsul este confecționat și eliminat sub formă de marfă din procesul de producție. O parte din valoarea mijlocului de producție trebuie să rămînă legată de vechea formă de întrebuintare care continuă să existe, în timp ce altă parte este pusă în circulație de produsul finit, a cărui circulație, dimpotrivă, pune în același timp în circulație valoarea totală a componentelor circulante ale capitalului.

3. Partea de valoare a capitalului productiv cheltuită pe capitalul fix a fost avansată în întregime, dintr-o singură dată, pentru întreaga durată a funcționării acelei părți a mijloacelor de producție care constituie capitalul fix. Prin urmare, capitalistul aruncă această valoare în circulație dintr-o singură dată, dar ea nu este retrasă din circulație decît bucată cu bucată, treptat, prin realizarea acelor părți de valoare pe care capitalul fix le adaugă mărfurilor bucată cu bucată. Pe de altă parte, înseși mijloacele de producție în care este fixată una dintre părțile componente ale capitalului productiv sînt retrase dintr-o dată din circulație spre a fi încorporate procesului de producție pentru întreaga durată a funcționării lor. În acest interval însă nu este nevoie ca ele să fie înlocuite prin exemplare noi de același gen, nu este nevoie să fie reproduse. Un timp mai mult sau mai puțin îndelungat ele continuă să participe la crearea mărfurilor aruncate în circulație, fără să retragă ele însele din circulație elementele proprii lor reinnoiri. Deci, în cursul acestei perioade, ele nu necesită, la rîndul lor, o reinnoire a avansului făcut de capitalist. În sfîrșit, valoarea-capital investită în capital fix în timpul cît funcționează mijloacele de producție sub forma cărora există nu parcurge în mod material circuitul formelor sale, ci numai în ceea ce privește valoarea sa, dar și acest lucru îl face numai parțial și treptat. Cu

alte cuvinte, o parte a valorii capitalului fix este pusă neconținut în circulație ca parte din valoarea mărfii și este transformată în bani fără ca din bani să se retransforme însă în forma sa naturală inițială. Această retransformare a banilor în forma naturală a unui mijloc de producție determinat are loc abia la sfârșitul perioadei lui de funcționare, atunci când mijlocul de producție respectiv este consumat în întregime.

4. Pentru ca procesul de producție să fie neîntrerupt, elementele capitalului circulant trebuie să fie fixate în mod tot atât de permanent în acest proces ca și elementele capitalului fix. Dar elementele astfel fixate ale celui dintii sînt neconținut reînnoite în natura (mijloacele de producție prin exemplare noi de același gen, forța de muncă prin permanenta reînnoire a cumpărării ei), în timp ce elementele capitalului fix, în tot timpul existenței lor, nu trebuie reînnoite, după cum nu trebuie reînnoit nici actul cumpărării lor. În procesul de producție se află în permanență materii prime și materiale auxiliare, dar, pe măsură ce vechile exemplare sînt consumate în întregime la crearea produsului finit, ele sînt înlocuite întotdeauna prin exemplare noi de același gen. Tot așa în procesul de producție se află în permanență și forța de muncă, dar numai în urma reînnoirii permanente a actului cumpărării ei, însoțit adesea de schimbarea persoanelor. Dimpotrivă, în timpul rotațiilor repetate ale capitalului circulant, în aceleași procese de producție care se repetă, continuă să funcționeze aceleași clădiri, mașini etc.

II. Componente, înlocuire, reparații, acumulare de capital fix

În cadrul aceleiași investiții de capital, durata existenței diferitelor elemente ale capitalului fix este diferită, deci și timpul lor de rotație este diferit. De pildă, la o cale ferată, șinele, traversele, lucrările de terasament, clădirile gărilor, podurile, tunelele, locomotivele și vagoanele au timpuri de funcționare și de reproducere diferite, deci și capitalul investit în ele are timpuri de rotație diferite. În decursul unui șir întreg de ani, clădirile, peroanele, castelele de apă, viaductele, tunelele, tranșeele, rambleurile, pe scurt tot ceea ce este denumit în industria feroviară engleză „works of art” *, nu mai trebuie reînnoit. Obiectele supuse în cea mai mare măsură uzurii sînt șinele și materialul rulant (rolling stock).

* „lucrări de artă”. — Nota trad.

Inițial, atunci cînd au fost construite căile ferate moderne, predomina părerea, întreținută de cei mai străluciți ingineri practicieni, că durata unei căi ferate ar fi seculară și că uzura șinelor ar fi atît de imperceptibilă, încît s-ar putea face abstracție de ea în toate calculele bănești și practice; durata șinelor bune era apreciată la 100—150 de ani. Cîrînd s-a constatat însă că durata unei șine, care depinde, bineînțeles, de viteza locomotivelor, de greutatea și de numărul trenurilor, de grosimea șinelor înseși și de alte multe împrejurări secundare, nu era în medie mai mare de 20 de ani. În unele gări, centre de mare trafic, șinele se uzează chiar în fiecare an. Prin 1867 s-a început să se introducă șine de oțel, care costau aproximativ de două ori mai mult decît șinele de fier, dar și durau, în schimb, mai bine de două ori pe-atîta. Durata traverselor de lemn era 12—15 ani. În ceea ce privește materialul rulant s-a constatat o uzură cu mult mai mare la vagoanele de marfă decît la cele de pasageri. În 1867 durata unei locomotive era calculată la 10—12 ani.

Uzura este provocată în primul rînd chiar de folosirea acestui material. În general, șinele se uzează proporțional cu numărul trenurilor (R.C. nr. 17 645)²²). Sporirea vitezei a determinat o creștere a uzurii într-o proporție mai mare decît pătratul vitezei, adică dublîndu-se viteza trenurilor, uzura a crescut cu mai mult de patru ori. (R.C. nr. 17 046.)

Un alt factor care provoacă uzura este acțiunea forțelor naturii. Astfel traversele nu suferă numai de pe urma uzurii efective, dar și de pe urma putrezirii.

„Cheltuielile de întreținere a căii ferate nu depind atît de uzura provocată de circulația trenurilor, cît de calitatea lemnului, a fierului și a zidăriei, expuse agenților atmosferici. O singură lună de ploii puternice va pricinui căii ferate mai multă pagubă decît un an întreg de trafic”. (R.P. Williams. „On the Maintenance of Permanent Way”. Conferință ținută în „Institution of Civil Engineers”, toamna anului 1867⁴⁴.)

În sfîrșit, ca peste tot în marea industrie, uzura morală își are și aici rolul ei: de obicei, după trecerea a 10 ani, cu 30 000 l.st. se poate cumpăra aceeași cantitate de vagoane și de locomotive care mai înainte costa 40 000 l. st. Prin urmare, la acest utilaj trebuie să se calculeze o depreciere de 25% față de prețul de piață,

²²) Citatele însemnate cu „R. C.” sînt luate din „Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence taken before the Commissioners. Presented to both Houses of Parliament”, London, 1867. — Întrebările și răspunsurile sînt nume-rotate, iar numerele sînt indicate aici.

chiar dacă nu s-a produs nici o depreciere a valorii de întrebuințare. (Lardner, „Railway Economy” [p. 120].)

„Podurile tubulare nu vor mai fi reinnoite în actuala lor formă”.

(Pentru că în prezent există forme mai bune de asemenea poduri.)

„Reparațiile obișnuite la aceste poduri, înlăturarea și înlocuirea unor piese izolate nu sînt operații utile”. (W. B. Adams, „Roads and Rails”, London, 1862 [p. 136].)

Datorită progresului industriei, cea mai mare parte a mijloacelor de muncă sînt neconținut revoluționate. De aceea ele nu sînt înlocuite în forma lor inițială, ci într-o formă revoluționariată. Pe de o parte, masa de capital fix investită într-o formă naturală determinată și care trebuie să aibă sub această formă o durată medie determinată constituie un motiv pentru care unele mașini noi etc. nu sînt introduse decît treptat și deci o piedică în calea introducerii generale și rapide a mijloacelor de muncă perfecționate. Pe de altă parte, lupta de concurență impune, în special atunci cînd este vorba de revoluții hotărîtoare în tehnică, înlocuirea vechilor mijloace de muncă cu altele noi înainte ca ele să fi ajuns la sfîrșitul lor natural. Mai cu seamă catastrofele, crizele sînt acelea care impun o asemenea reinnoire prematură a utilajelor întreprinderilor pe o scară socială largă.

Uzura (abstracție făcînd de uzura morală) este acea parte de valoare pe care capitalul fix o transmite treptat, prin consumarea sa, asupra produsului, în măsura medie în care își pierde valoarea sa de întrebuințare.

În parte, această uzură se produce deoarece capitalul fix are o anumită durată medie de viață; el este avansat în întregime pentru această durată; după trecerea ei trebuie înlocuit în întregime. Pentru mijloacele de muncă vii, de pildă pentru cai, timpul de reproducție este prescris însăși de natură. Durata medie a vieții lor ca mijloace de muncă este determinată de legi naturale. După ce s-a scurs acest termen, exemplarele uzate trebuie înlocuite cu altele noi. Un cal nu poate fi înlocuit bucată cu bucată, ci numai prin alt cal.

Alte elemente ale capitalului fix îngăduie o înlocuire periodică sau parțială. Aici înlocuirea parțială sau periodică trebuie deosebită de extinderea treptată a întreprinderii.

Capitalul fix constă, în parte, din componente omogene, care nu durează însă la fel de mult, ci sînt reinnoite bucată cu bucată la intervale de timp diferite. De pildă, șinele din gări trebuie înlocuite mai des decît pe restul căii ferate. Tot așa traversele,

din care, pe la mijlocul secolului, la căile ferate belgiene au fost înlocuite, după Lardner, 8% anual, deci în curs de 12* ani au fost înlocuite toate traversele. Aici situația este deci următoarea : se avansează, de pildă pentru 10 ani, o anumită sumă într-un capital fix determinat. Această avansare se face dintr-o dată. Dar o anumită parte din acest capital fix, a cărei valoare a intrat în valoarea produsului și a fost transformată împreună cu acesta în bani, este înlocuită în fiecare an în natura, în timp ce cealaltă parte continuă să existe sub forma sa naturală inițială. Ceea ce deosebește acest capital în calitate de capital fix de capitalul circulant este faptul că avansarea se face dintr-o dată, iar reproducția în formă naturală se face numai bucată cu bucată.

Alte elemente ale capitalului fix constau din componente eterogene, care se uzează la intervale de timp inegale și de aceea nu pot fi înlocuite deodată. Așa se petrec lucrurile în special cu mașinile. Ceea ce am spus mai sus cu privire la durata diferită a diferitelor componente ale unui capital fix este valabil în egală măsură și pentru durata diferitelor componente ale aceleiași mașini, care figurează ca parte a acestui capital fix.

Cu privire la extinderea începută a întreprinderii în cursul reinnoirii parțiale remarcăm următoarele. Cu toate că, după cum am văzut, capitalul fix în natura continuă să funcționeze în procesul de producție, o parte a valorii sale, determinată de uzură medie, circulă împreună cu produsul, este transformată în bani, constituie un element al fondului bănesc de rezervă destinat înlocuirii capitalului când sosește termenul reproducerii acestuia în natura. Această parte a valorii capitalului fix transformată astfel în bani poate servi la extinderea întreprinderii sau la perfecționarea mașinilor în scopul sporirii eficacității lor. În felul acesta, la intervale mai scurte sau mai lungi are loc reproducția, și anume — privind lucrurile din punct de vedere social — o reproducție pe scară lărgită : lărgită extensiv dacă se extinde numai câmpul de producție, lărgită intensiv dacă sînt folosite mijloace de producție mai eficiente. Această reproducție pe scară lărgită nu rezultă din acumulare — din transformarea plusvalorii în capital —, ci din retransformarea valorii care s-a detașat, care s-a desprins sub formă de bani de corpul capitalului fix într-un nou capital fix de același fel, adițional sau mai eficient. Bineînțeles, în parte depinde de natura specifică a întreprinderii cît de mult și în ce proporție este ea susceptibilă de asemenea extindere

* Lardner, în „Railway economy : a treatise on the new art of transport...” spune : aproximativ 8%. La exact 8% ar fi trebuit să se spună în text 12½ ani. — Nota red.

treptată, deci și în ce proporții trebuie adunat un fond de rezervă pentru a putea fi reinvestit în aceeași întreprindere și în ce intervale de timp se poate efectua această investiție. Pe de altă parte, în ceea ce privește posibilitatea perfecționării detaliilor mașinilor existente, aceasta depinde, firește, de natura perfecționărilor și de construcția mașinii însăși. Cit de mult se ține însă seama din capul locului de acest punct, de pildă la construcțiile de căi ferate, ne-o dovedește Adams :

„Întreaga construcție ar trebui să se conformeze principiului care domnește într-un stup de albine : posibilitatea unei extinderi nelimitate. Toate construcțiile prea solide și în special simetrice sint nepotrivite ; în caz de extindere, ele trebuie dărimate” (p. 123).

Aceasta depinde în mare măsură de spațiul disponibil. La unele clădiri se pot face supraetajări, la altele se impune o extindere în lățime, este deci nevoie de mai mult teren. În cadrul producției capitaliste, pe de o parte, se risipesc multe mijloace și, pe de altă parte, pe măsura extinderii treptate a întreprinderii, se fac multe asemenea extinderi, inutile, în lățime (în parte în dauna forței de muncă), deoarece nimic nu se face după un plan social, ci totul depinde de nenumăratele și de variatele împrejurări, mijloace etc. de care dispune capitalistul individual. Toate acestea duc la o mare risipă de forțe de producție.

Această reinvestiție pe părți a fondului bănesc de rezervă (adică a părții capitalului fix retransformate în bani) se face cel mai ușor în agricultură. Aici un câmp de producție limitat în spațiu este susceptibil de cea mai mare absorbție succesivă de capital. La fel se întâmplă acolo unde are loc o reproducție naturală, ca, de pildă, în zootehnie.

Capitalul fix pretinde cheltuieli speciale de întreținere. O parte a întreținerii rezultă din însuși procesul muncii ; capitalul fix se deteriorează dacă nu funcționează în procesul muncii. (Vezi „Capitalul”, cartea I, cap. VI, p. 196, și cap. XIII, p. 423⁴⁵ : uzura mașinilor rezultată din neîntreținutarea lor.) De aceea în Anglia legea consideră pur și simplu o daună (waste) faptul de a nu cultiva conform obiceiului țării terenurile arendate. (W. A. Holdsworth, Barrister at Law *. „The Law of Landlord and Tenant”, London, 1857, p. 96.) Această conservare, care rezultă din utilizarea în procesul muncii, este un dar natural gratuit al muncii vii. Forța de conservare a muncii acționează în două feluri. Pe de o parte ea conservă valoarea materialelor de muncă, transmițând această valoare produsului, pe de altă parte conservă

valoarea mijloacelor de muncă, în măsura în care nu o transmite și pe aceasta produsului, conservându-le valoarea de întrebuințare prin intermediul acțiunii lor în procesul de producție.

Dar întreținerea capitalului fix cere și o cheltuire pozitivă de muncă. Mașinile trebuie curățate din timp în timp. Este vorba aici de o muncă în plus, fără de care acestea devin inutilizabile, de simpla înlăturare a unor influențe naturale dăunătoare care sînt inseparabile de procesul de producție, deci de întreținerea mașinilor în stare de funcționare în înțelesul textual al cuvîntului. Durata normală a capitalului fix se calculează, bineînțeles, presupunîndu-se că toate condițiile pentru ca el să poată funcționa normal în acest timp sînt îndeplinite, tot așa cum se presupune că, dacă un om trăiește în medie 30 de ani, el se și spală. Prin urmare, aici nu este vorba de înlocuirea muncii cuprinse în mașină, ci de o muncă adițională continuă pe care o impune utilizarea mașinii. Nu este vorba de o muncă pe care o efectuează mașina, ci de o muncă ce se face asupra ei, în care ea nu este agent al producției, ci materie primă. Capitalul cheltuit pentru această muncă, deși nu intră în procesul muncii propriu-zis căruia produsul îi datorează proveniența sa, face parte din capitalul circulant. În procesul de producție trebuie să se cheltuiască mereu capital pentru această muncă și de aceea și valoarea ei trebuie mereu înlocuită prin valoarea produsului. Capitalul cheltuit pentru ea aparține acelei părți a capitalului circulant care trebuie să acopere cheltuielile neproductive generale și care trebuie repartizat, potrivit unui calcul mediu anual, asupra valorii nou create. Am văzut⁴⁶ că în industria propriu-zisă munca aceasta de curățire este îndeplinită de muncitori în mod gratuit în timpul pauzelor și tocmai din această cauză, de multe ori chiar în cursul procesului de producție, devine izvorul celor mai multe accidente. Această muncă nu este calculată în prețul produsului. Consumatorul o primește deci gratuit. Pe de altă parte, în felul acesta întreținerea mașinii nu-l costă nimic pe capitalist. Muncitorul este plătit cu propria lui muncă și în aceasta constă una dintre tainele autoconservării capitalului, care, în fapt, constituie un drept juridic al muncitorului asupra mașinii și îl transformă pe acesta, chiar din punctul de vedere al dreptului burghez, într-un coproprietar al ei. În diferite ramuri de producție însă, în care mașina trebuie scoasă din procesul de producție pentru a fi curățată, în care deci curățirea nu se poate face printre altele, ca, de pildă, la locomotive, această muncă de întreținere face parte din cheltuielile curente, este deci un element al capitalului circulant. După o funcționare de cel mult trei zile, o locomotivă

trebuie adusă la depou și curățată : pentru a putea fi spălat fără a i se aduce stricăciuni, cazanul trebuie mai întâi să se răcească (R. C. nr. 17 823).

Reparațiile propriu-zise sau lucrările de reparații necesită o cheltuire de capital și de muncă care nu sînt cuprinse în capitalul avansat la început și de aceea nu pot fi înlocuite și acoperite — în orice caz nu întotdeauna — prin înlocuirea treptată a valorii capitalului fix. Dacă, de pildă, valoarea capitalului fix este = 10 000 l. st. și durata totală a acestuia este = 10 ani, cele 10 000 l.st. transformate după 10 ani în întregime în bani nu înlocuiesc decît valoarea capitalului investit inițial, dar nu înlocuiesc capitalul, respectiv munca, nou adăugat între timp de reparații. Aceasta este o componentă adițională a valorii, care nici ea nu este avansată dintr-o dată, ci în funcție de necesități, și anume în diferite momente, care, prin firea lucrurilor, sînt întîmplătoare. Orice capital fix necesită asemenea cheltuire adițională, ulterioară și treptată de capital pentru mijloace de muncă și forță de muncă.

Deteriorările la care sînt expuse anumite părți ale mașinilor etc. sînt întîmplătoare prin firea lucrurilor și de aceea tot atît de întîmplătoare sînt și reparațiile pe care ele le necesită. Totuși, în această masă de lucrări de reparații se disting două categorii, care au un caracter mai mult sau mai puțin permanent și se fac în perioade diferite ale vieții capitalului fix : cele pricinuite de defecte inerente vârstei copilăriei și cele pricinuite de defectele — mult mai numeroase — inerente unei vârste care a depășit durata lui medie de viață. Astfel, oricît de perfectă ar fi construcția cu care o mașină ar intra în procesul de producție, în utilizarea ei efectivă se descoperă defecte care trebuie corectate printr-o muncă adițională. Pe de altă parte, cu cît mașina a depășit mai mult vîrsta ei medie, prin urmare cu cît uzura ei normală progresează mai mult, cu cît materialul din care e făcută se uzează și îmbătrînește mai mult, cu atît mai numeroase și mai importante devin lucrările de reparație necesare pentru întreținerea mașinii pînă la sfîrșitul perioadei ei medii de viață ; exact așa cum un om bătrîn, ca să nu moară înainte de vreme, cheltuiește cu medicamentele mai mult decît unul tînăr debordînd de sănătate. Cu tot caracterul lor întîmplător, lucrările de reparații se repartizează deci în mod inegal pe diferitele perioade de viață ale capitalului fix.

De aici, ca și din caracterul, de altfel întîmplător, al lucrărilor de reparație la mașini rezultă următoarele :

Pe de o parte, cheltuirea efectivă de forță de muncă și de mijloace de muncă pentru lucrările de reparații este întâmplătoare, ca și împrejurările care fac ca aceste reparații să fie necesare; volumul reparațiilor necesare este repartizat în mod diferit pe diferitele perioade de viață ale capitalului fix. Pe de altă parte, la stabilirea perioadei medii de viață a capitalului fix se presupune că el este menținut în permanență în stare de funcționare, în parte prin curățire (din care face parte și curățenia localurilor), în parte prin reparații ori de câte ori este nevoie. Transmiterea valorii în urma uzurii capitalului fix este calculată pe perioada lui medie de viață, dar însăși această perioadă medie de viață este calculată presupunându-se că în permanență se avansează capitalul suplimentar necesar pentru întreținere.

Pe de altă parte, nu este mai puțin clar că valoarea adăugată prin această cheltuire suplimentară de capital și de muncă nu poate intra în prețul mărfurilor concomitent cu cheltuirea efectivă. De pildă, un fabricant de fire nu-și poate vinde săptămîna aceasta firele mai scump decît săptămîna trecută numai pentru că săptămîna aceasta i s-a rupt o roată sau o curea. Cheltuielile generale ale filatului nu s-au schimbat cu nimic prin acest accident întâmplat într-o singură fabrică. Aici, ca la orice determinare a valorii, hotărăște media. Experiența arată care este volumul mediu al unor asemenea accidente și al lucrărilor de întreținere și de reparații necesare în decursul perioadei medii de viață a capitalului fix investit într-o anumită ramură de activitate. Această cheltuială medie este repartizată pe perioada medie de viață a capitalului fix și este adăugată, în părți alicote corespunzătoare, la prețul produsului, fiind astfel înlocuită prin vânzarea acestuia.

Capitalul adițional înlocuit în felul acesta face parte din capitalul circulant, deși felul în care este cheltuit are un caracter neregulat. Întrucît este de cea mai mare importanță ca orice defecțiune a mașinilor să fie imediat remediată, la orice fabrică mai mare, pe lângă muncitorii de fabrică propriu-zisi, există un personal anumit, format din ingineri, timplari, mecanici, lăcătuși etc. Salariul lor formează o parte din capitalul variabil, iar valoarea muncii lor se repartizează asupra produsului. Pe de altă parte, cheltuielile necesare pentru mijloacele de producție se stabilesc pe baza unui calcul mediu și, în conformitate cu acest calcul, constituie în permanență o parte din valoarea produsului, cu toate că de fapt ele sînt avansate la intervale neregulate și de aceea intră în produs, respectiv în capitalul fix, tot la intervale neregulate.

late. Acest capital cheltuit cu reparațiile propriu-zise constituie în anumite privințe un capital de un fel deosebit, un capital care nu poate fi considerat nici capital circulant, nici capital fix, dar care poate fi socotit ca aparținând mai mult celui dintii, întrucât face parte din cheltuielile curente.

Felul în care se ține contabilitatea nu modifică, firește, nimic din corelația reală a lucrurilor pentru care se ține contabilitatea. Este însă important de relevat că în multe ramuri de activitate există obiceiul ca cheltuielile de reparații și uzura efectivă a capitalului fix să fie calculate împreună în felul următor : să presupunem un capital fix avansat de 10 000 l.st. cu o perioadă de viață de 15 ani ; uzura anuală este de $66\frac{2}{3}\%$ l.st. Dar uzura este calculată numai la 10 ani, adică la prețul mărfurilor produse se adaugă anual pentru uzura capitalului fix 1 000 l.st. în loc de $66\frac{2}{3}\%$; adică $33\frac{1}{3}\%$ l.st. sînt rezervate pentru lucrări de reparație etc. (Cifrele 10 și 15 au fost luate numai cu titlu de exemplu.) Prin urmare, atît s-a cheltuit în medie pe reparații pentru ca durata capitalului fix să fie de 15 ani. Acest calcul nu împiedică, firește, ca atît capitalul fix, cît și capitalul suplimentar cheltuit pe reparații să formeze categorii diferite. Pe baza acestui mod de a calcula s-a considerat, de pildă, că cheltuielile minime pentru întreținerea și înlocuirea vapoarelor sînt de 15% anual, deci timpul de reproducție = $6\frac{2}{3}$ ani. În deceniul al 7-lea, guvernul englez restituia societății „Peninsular and Oriental Co.“, pentru cheltuielile ei de acest fel, 16% anual, ceea ce echivalează deci cu un timp de reproducție de $6\frac{1}{4}$ ani. La căile ferate, durata medie a vieții unei locomotive este de 10 ani, dar, calculînd și cheltuielile pentru reparații, uzura anuală este apreciată la $12\frac{1}{2}\%$, ceea ce reduce durata de viață la 8 ani. La vagoanele de pasageri și de marfă, uzura anuală este socotită la 9% , considerîndu-se deci că durata lor de viață este de $11\frac{1}{9}$ ani.

La contractele de închiriere de case sau de alte obiecte, care pentru proprietarul lor sînt capital fix și sînt închiriate ca atare, legislația a recunoscut pretutindeni deosebirea dintre uzura normală, provocată de trecerea timpului, de acțiunea agenților naturali și de însăși utilizarea normală, pe de o parte, și reparațiile întâmplătoare care sînt necesare din cînd în cînd pentru întreținerea casei în cursul duratei ei normale de viață și pentru folosirea ei normală, pe de altă parte. De regulă, reparațiile din prima categorie cad în sarcina proprietarului, cele din categoria a doua în sarcina chiriașului. Reparațiile se mai împart în repa-

rații curente și reparații capitale. Acestea din urmă reprezintă parțial o reinnoire a capitalului fix în forma lui naturală și cad, de asemenea, în sarcina proprietarului dacă contractul nu prevede în mod expres contrarul. Așa, de pildă, conform dreptului englez :

„Chiriașul cu anul nu este obligat decît să întrețină clădirile într-o asemenea stare, încît să reziste intemperiilor, în măsura în care acest lucru este posibil fără să se facă reparații capitale, și, în general, el este obligat să facă numai astfel de reparații care pot fi considerate drept reparații curente. Dar chiar în această privință trebuie să se țină seama de vechimea și de starea generală în care se aflau părțile respective ale clădirii în momentul cînd a preluat-o chiriașul, căci el nu este obligat nici să înlocuiască materialul vechi și uzat cu altul nou, nici să repare degradarea inevitabilă rezultată din trecerea timpului și din folosința regulată”. (Holdsworth. „Law of Landlord and Tenant”, p. 90—91.)

Cu totul deosebită atît de înlocuirea uzurii, cît și de lucrările de întreținere și de reparații este *asigurarea* împotriva unor distrugerii cauzate de fenomene naturale extraordinare, ca incendii, inundații etc. Cheltuielile pentru repararea acestor distrugerii trebuie acoperite din plusvaloare și reprezintă un scăzămînt din ea. Sau, privind lucrurile din punctul de vedere al întregii societăți, trebuie să aibă loc o supraproducție continuă, adică o producție pe scară mai largă decît este nevoie pentru simpla înlocuire și reproducere a avuției existente ; această supraproducție, făcînd cu totul abstracție de creșterea populației, este necesară pentru a avea la dispoziție mijloacele de producție care să servească la înlăturarea distrugerilor extraordinare cauzate de accidente și de forțele naturii.

În realitate, numai partea cea mai mică din capitalul necesar pentru înlocuire intră în fondul bănesc de rezervă. Partea cea mai importantă din acest capital este folosită la extinderea scării producției însăși, extindere care, în parte, este o lărgire efectivă, iar în parte, în ramurile de producție care produc capital fix, reprezintă o condiție necesară pentru creșterea normală a volumului producției. Astfel, de pildă, o uzină constructoare de mașini trebuie să fie organizată în așa fel, încît să țină seama de faptul că fabricile clienților ei se extind în fiecare an, precum și de faptul că o parte din aceste fabrici va necesita în permanență o reproducție totală sau parțială.

În stabilirea, potrivit unei medii sociale, a uzurii, ca și a cheltuielilor de reparație, se ivesc în mod inevitabil mari deosebiri, chiar pentru capitaluri de mărimi egale, investite, în împrejurări de altfel identice, în aceeași ramură de producție. În prac-

tică, mașina etc. durează la un capitalist mai mult decît perioada medie, la altul ea durează mai puțin. La un capitalist cheltuielile de reparație întrec media, la altul sînt sub medie etc. Dar plusul care se adaugă la prețul mărfii, determinat de uzură și de cheltuielile de reparație, este același, fiind determinat în medie. Unul obține deci prin acest adaos la preț mai mult decît cheltuiește în realitate, altul mai puțin. Faptul acesta, ca și toate celelalte împrejurări care, la aceeași exploatare a forței de muncă, fac ca profitul diferiților capitaliști din aceeași ramură de activitate să fie diferit, contribuie la înțelegerea mai anevoioasă a naturii adevărate a plusvalorii.

Limita dintre reparațiile propriu-zise și înlocuire, dintre cheltuielile de întreținere și cheltuielile de reînnoire este mai mult sau mai puțin convențională. De aici veșnica controversă, de pildă la căile ferate, dacă anumite cheltuieli reprezintă reparații sau înlocuire, dacă trebuie acoperite din cheltuielile curente sau din capitalul de bază. Trecerea cheltuielilor de reparație în contul capitalului și nu în contul venitului este mijlocul cunoscut cu ajutorul căruia direcțiile societăților de căi ferate își măresc în mod artificial dividendele. Dar și în acest domeniu practica a și pus la îndemînă punctele de reper cele mai esențiale. Astfel, lucrările complementare din cursul primei perioade de viață a căilor ferate

„nu sînt reparații, ci trebuie considerate operații esențiale ale construcției căii ferate și deci debitate în contul capitalului, deoarece ele nu provin din uzură sau din efectul normal al traficului pe calea ferată, ci se datorează faptului că inițial și în mod inevitabil construcția căii ferate n-a fost perfectă”. (Lardner, l. c., p. 40.)

„Dimpotrivă, singura metodă justă este de a debita venitul fiecărui an cu degradarea care a avut loc în mod necesar pentru ca acest venit să poată fi realizat, indiferent dacă sama respectivă a fost cheltuită în mod efectiv sau nu”. (Captain Fitzmaurice. „Committee of Inquiry on Caledonian Railway”, publicat în „Money Market Review”, 1868.)

Delimitarea înlocuirii și întreținerii capitalului fix devine practic imposibilă și inutilă în agricultură, cel puțin atîta timp cît aceasta nu folosește încă forța aburului.

„Atunci cînd inventarul de unelte” (unelte agricole și alte unelte de muncă, precum și acareturi de tot felul) „este complet, fără a fi însă exagerat de bogat, uzura și întreținerea anuală a inventarului de unelte se consideră în medie generală, în funcție de diferitele împrejurări existente, ca reprezentînd 15—25% din capitalul folosit pentru achiziționarea lor”. (Kirchhof. „Handbuch der landwirthschaftlichen Betriebslehre”, Dessau, 1852, p. 137.)

La materialul rulant al unei căi ferate, repartițiile și înlocuirea nu pot fi de loc delimitate.

„În ceea ce privește materialul rulant, din punct de vedere numeric îl menținem neschimbat. Oricare ar fi numărul locomotivelor pe care le avem, acest număr îl păstrăm. Dacă, cu trecerea timpului, una dintre ele devine inutilizabilă, astfel că este mai avantajos să construim una nouă, o construim pe seama venitului, incluzând, bineînțeles, în venit valoarea materialelor rămase de la mașina cea veche... Rămân întotdeauna destul de multe materiale... Roțile, osiile, cazanele etc., într-un cuvânt o parte importantă din locomotiva veche, rămân”. (T. Gooch, Chairman of Great Western Railway Co., R. C. nr. 17 327, 17 329.) — „A repara înseamnă a reinnoi; pentru mine nu există cuvântul «înlocuire»; ...dacă o societate de căi ferate a cumpărat un vagon sau o locomotivă, ea ar trebui să le repare în așa fel, încât ele să poată funcționa în vecii vecilor” (nr. 17 784). „Apreciem cheltuielile de întreținere pentru fiecare locomotivă la 8 1/2 pence de fiecare milă engleză parcursă. Cu acest 8 1/2 pence păstrăm locomotivele pentru totdeauna. Noi ne reinnoim mașinile. Dacă vrei să cumperi o mașină nouă, cheltuiți mai mulți bani decât este necesar... La mașina veche se găsesc întotdeauna câteva roți, o osie sau altă piesă care poate fi utilizată, și toate acestea oferă posibilitatea ca, mai ieftin, să se construiască o mașină tot atât de bună ca și una absolut nouă” (nr. 17 790). „În prezent produc în fiecare săptămână o locomotivă nouă, adică una care este tot atât de bună ca și una nouă, căci cazanul, cilindrul și șasiul sînt noi”. (17 823. Archibald Sturrock. Locomotive Superintendent of Great Northern Railway, în R. C., 1867.)

La fel se prezintă lucrurile și cu vagoanele :

„Pe măsură ce trece timpul, parcul de locomotive și de vagoane este reinnoit în permanență; o dată se montează roți noi, altă dată se face un șasiu nou. Părțile care efectuează mișcarea și care sînt cele mai expuse uzurii sînt reinnoite în mod treptat; astfel locomotivele și vagoanele pot fi supuse unor asemenea reparații, încît la unele dintre ele nu mai rămîne nici o urmă din materialul vechi... Chiar atunci cînd nu mai pot fi de loc reparate, anumite piese din vagoanele sau din locomotivele vechi sînt folosite la repararea altora noi, astfel că ele nu dispar niciodată cu totul din circulație. Capitalul investit în materialul rulant este deci supus unei reproducții continue; ceea ce la drumul de fier trebuie să se producă dintr-o dată, la un anumit moment, și anume atunci cînd întreaga cale ferată este reinnoită, în cazul materialului rulant se efectuează în mod treptat, an cu an. Existența lui este permanentă; el este supus unei întineriri continue”. (Lardner, p. 115, 116.)

Acest proces, așa cum ni l-a descris Lardner aici aplicat la căile ferate, nu se observă la o fabrică individuală; el dă însă o imagine a reproducției continue, parțiale și care se împletește cu reparațiile, a capitalului fix în cadrul unei întregi ramuri industriale sau, în general, în cadrul ansamblului producției, privită pe scară socială.

Îată aici o dovadă cit de largi sînt limitele în cadrul cărora anumite direcții abile pot jongla cu noțiunile de reparații și de înlocuire pentru a obține dividende. Conform celor relatate în conferința citată mai sus a lui R. P. Williams, diferite societăți

engleze de căi ferate au scăzut din venit, în medie pe un șir de ani, pentru reparații și cheltuieli de întreținere a căilor ferate și pentru construcții următoarele sume (de fiecare milă engleză de cale ferată anual) :

London & North Western . . .	370 l.st.
Midland	225 l.st.
London & South Western . . .	257 l.st.
Great Northern	360 l.st.
Lanchashire & Yorkshire . . .	377 l.st.
South Eastern	263 l.st.
Brighton	266 l.st.
Manchester & Sheffield . . .	200 l.st.

Aceste diferențe nu se datorează decît în cea mai mică măsură deosebirilor dintre cheltuielile efective făcute; ele rezultă aproape exclusiv din diferitele moduri de calcul, după cum capitolul cheltuieli este debitat în contul capitalului sau în contul venitului. Williams spune clar :

„Debitarea mai redusă este admisă, deoarece acest lucru e necesar pentru a obține dividende mai mari, iar debitarea mai masivă se face atunci cînd există un venit mai substanțial care poate suporta acest lucru”.

În anumite cazuri, uzura, deci și înlocuirea ei, devine o mărime practic neglijabilă, astfel că nu intră la socoteală decît cheltuielile de reparații. Ceea ce spune Lardner mai jos despre „works of art” la căile ferate este valabil, în general, pentru toate lucrările de durată de acest gen : canale, docuri, poduri de fier și de piatră etc.

„Uzura, care se manifestă și la lucrările mai solide din pricina acțiunii lente a timpului, are o acțiune aproape imperceptibilă în intervale de timp mai scurte; dar după trecerea unei perioade de timp mai îndelungate, de pildă a citorva secole, ea impune o reînnoire totală sau parțială chiar la construcțiile cele mai solide. Această uzură imperceptibilă în comparație cu uzura mai perceptibilă a altor părți ale căii ferate poate fi comparată cu abaterile seculare și cu cele periodice în mișcarea corpurilor cerești. Acțiunea timpului asupra construcțiilor mai masive ale unor căi ferate, ca poduri, tunele, viaducte etc., oferă exemple de ceea ce se poate numi uzură seculară. Degradarea mai rapidă și mai vizibilă, care e remediată la intervale de timp mai scurte prin reparații sau înlocuire, este analogă cu inegalitățile periodice. În cheltuielile anuale pentru reparații intră și înlocuirea stricăciunilor întimplătoare pe care le suferă din timp în timp chiar și exteriorul celor mai durabile construcții; dar și independent de aceste reparații, timpul nu trece fără să lase urma asupra lor, și, oricît de îndepărtat ar fi el, în cele din urmă trebuie să sosească momentul cînd starea lor să necesite o reînnoire. E drept că, din punct de vedere financiar și economic, acest timp este de obicei cu mult prea îndepărtat pentru a fi luat în considerație în calculul practic”. (Lardner, l. c., p. 38, 39.)

Acest lucru este valabil pentru toate lucrările de durată seculară, la care deci nu capitalul avansat pentru ele trebuie înlocuit în mod treptat pe măsura uzurii lor, ci numai cheltuielile anuale medii de întreținere și de reparații trebuie transferate asupra prețului produsului.

Deși, așa cum am văzut, o parte mai mare a banilor care se întorc pentru a înlocui uzura capitalului fix este retransformată anual sau chiar mai des în forma naturală a acestui capital, fiecare capitalist individual are nevoie de un fond de amortizare pentru acea parte a capitalului fix care abia după trecerea unui număr de ani ajunge la termenul de reproducție dintr-o dată și atunci trebuie să fie înlocuită în întregime. O componentă importantă a capitalului fix exclude prin însăși natura ei reproducția treptată. În afară de aceasta, acolo unde reproducția treptată se face în așa fel încît elementul degradat este înlocuit la intervale scurte cu un element nou, este nevoie, înainte ca această înlocuire să poată avea loc, de o acumulare prealabilă de bani în proporție mai mare sau mai mică, în funcție de caracterul specific al ramurii de producție respective. Nu orice sumă de bani este suficientă în acest scop; este nevoie de o sumă de bani de o anumită mărime.

Dacă examinăm această mișcare, presupunînd numai circulația banilor simplă, fără să ținem seama de sistemul de credit, de care ne vom ocupa abia mai târziu⁴⁷, mecanismul mișcării este următorul: în cartea I a „Capitalului” (cap. III, 3a.) s-a arătat că, dacă o parte a banilor existenți într-o societate dată stă în permanență inactivă sub formă de tezaur, în timp ce altă parte funcționează ca mijloc de circulație, respectiv ca fond de rezervă nemijlocit al banilor aflați deja în circulație, proporția în care masa totală a banilor se repartizează între tezaur și mijlocul de circulație variază mereu. În cazul nostru, banii care trebuie să se afle acumulați în proporție mai mare, sub formă de tezaur, în mâinile unui capitalist mai mare, atunci cînd se cumpără capitalul fix sînt aruncați în circulație dintr-o dată. Apoi, în societate, ei se repartizează din nou de la sine în mijloc de circulație și în tezaur. Prin fondul de amortizare, în care valoarea capitalului fix se întoarce la punctul său de plecare pe măsura uzurii acestui capital, o parte a banilor aflați în circulație formează din nou tezaur — pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat — în mâinile aceluiași capitalist, al cărui tezaur, la cumpărarea de capital fix, s-a transformat în mijloc de circulație și s-a îndepărtat de el. Este o repartizare mereu schimbătoare a tezaurului existent în societate, tezaur care funcționează pe rînd ca mijloc

de circulație, pentru a se separa apoi din nou, ca tezaur de masa banilor aflați în circulație. O dată cu dezvoltarea creditului, care în mod necesar merge paralel cu dezvoltarea mării industrii și a producției capitaliste, acești bani nu mai funcționează în calitate de tezaur, ci în calitate de capital, dar nu în mâinile proprietarului lor, ci în acelea ale altor capitaliști la a căror dispoziție sînt puși.

Capitolul nouă

Rotația totală a capitalului avansat.
Ciclurile de rotație

Am văzut că componentele fixe și circulante ale capitalului productiv se rotesc în mod diferit și în perioade diferite; de asemenea am văzut că diferitele componente ale capitalului fix din aceeași întreprindere au, la rîndul lor, perioade de rotație diferite, în funcție de durata lor de viață diferită, deci de timpul lor de reproducție diferit. (Despre deosebirile reale sau aparente din rotația diferitelor componente ale capitalului circulant în cadrul aceleiași întreprinderi, vezi punctul 6 de la sfîrșitul acestui capitol.)

1) Rotația totală a capitalului avansat este rotația medie a diferitelor sale componente; modul de calculare îl vom indica mai jos. În măsura în care nu este vorba decît de perioade de timp diferite, nu este, firește, nimic mai simplu decît să stabilim media acestor perioade; dar

2) aici nu este vorba numai de o deosebire cantitativă, ci și de una calitativă.

Capitalul circulant care intră în procesul de producție transmite produsului întreaga sa valoare și, pentru ca procesul de producție să se desfășoare fără întrerupere, capitalul circulant, prin intermediul vînzării produsului, trebuie înlocuit în permanență în natura. Capitalul fix care intră în procesul de producție transmite produsului numai o parte din valoarea sa (uzura) și, în pofida acestei uzuri, continuă să funcționeze în procesul de producție; el nu trebuie deci înlocuit în natura decît la intervale mai scurte sau mai lungi, în orice caz nu atît de des cum trebuie înlocuit capitalul circulant. Această necesitate de înlocuire, termenul reproducției, nu este diferită numai din punct de vedere cantitativ pentru diferitele componente ale capitalului fix; după cum am văzut, o parte a capitalului fix, care durează mai mult, care funcționează un șir de ani, poate fi înlocuită și adăugată în natura vechiului capital fix în fiecare an sau la intervale mai

scurte ; la alte categorii de capital fix, înlocuirea nu poate avea loc decît dintr-o dată, la sfîrșitul perioadei lui de viață.

Este deci nevoie să reducem rotațiile particulare ale diferitelor părți ale capitalului fix la o formă omogenă de rotație, astfel ca ele să nu se mai deosebească decît din punct de vedere cantitativ, prin durata rotației.

Această identitate calitativă nu are loc atunci cînd luăm ca punct de plecare P...P, adică forma procesului de producție continuu. Căci anumite elemente ale lui P trebuie înlocuite în permanență în natura, altele nu. Forma B...B' însă prezintă, fără îndoială, această identitate de rotație. Să luăm, de pilda, o mașină în valoare de 10 000 l.st., care durează 10 ani, prin urmare din care $\frac{1}{10} = 1\ 000$ l. st. se retransformă în fiecare an în bani. Aceste 1 000 l. st. s-au transformat în cursul unui an din capital bănesc în capital productiv, apoi în capital-marfă, iar din această formă s-au retransformat în capital bănesc. Ele s-au întors la forma lor inițială de bani, așa cum se întoarce și capitalul circulant dacă îl considerăm sub această formă, și în acest caz este absolut indiferent dacă la sfîrșitul anului cele 1 000 l. st. capital bănesc se retransformă în forma naturală a unei mașini sau nu. Atunci cînd calculăm, așadar, rotația totală a capitalului productiv avansat, îi fixăm toate elementele în forma-bani, astfel încît reîntoarcerea la forma-bani încheie rotația. Noi pornim întotdeauna de la presupunerea că valoarea este avansată în bani, chiar și la procesul de producție continuu, unde această formă bănească a valorii nu este decît forma banilor de calcul. În modul acesta putem să stabilim media.

3. Rezultă că, chiar dacă partea covârșitoare a capitalului productiv avansat constă din capital fix, al cărui timp de reproducție și deci de rotație cuprinde un ciclu de mai mulți ani, totuși valoarea-capital rotită în cursul unui an poate fi mai mare decît valoarea totală a capitalului avansat ; aceasta deoarece în cursul anului capitalul circulant efectuează mai multe rotații.

Să presupunem că capitalul fix este = 80 000 l.st., timpul său de reproducție = 10 ani, astfel încît 8 000 l.st. din această sumă se reîntorc în fiecare an la forma lor bănească sau capitalul fix efectuează anual $\frac{1}{10}$ din rotația sa. Să presupunem mai departe că capitalul circulant este = 20 000 l.st. și se rotește de cinci ori pe an. Capitalul total este în acest caz = 100 000 l.st. Capitalul fix rotit este = 8 000 l.st. ; capitalul circulant rotit este = $5 \times 20\ 000 = 100\ 000$ l.st. Prin urmare, capitalul rotit în decursul unui an este = 108 000 l.st., deci cu 8 000 l. st. mai mare decît capitalul avansat. Ceea ce s-a rotit este $1 + \frac{2}{25}$ din capital.

4. Prin urmare, durata *rotației valorii* capitalului avansat nu corespunde duratei reproducției lui efective sau duratei rotației efective a componentelor sale. Să presupunem că un capital de 4 000 l.st. se rotește de cinci ori într-un an. Capitalul rotit este în acest caz de $5 \times 4\,000 = 20\,000$ l.st. Ceea ce se reîntoarce însă la sfârșitul fiecărei rotații pentru a fi avansat din nou este capitalul de 4 000 l.st. avansat inițial. Mărimea lui nu este modificată de numărul perioadelor de rotație în cursul cărora el funcționează iarăși și iarăși în calitate de capital. (Se face abstracție de plus-valoare.)

Astfel, în exemplul dat la punctul 3 s-au întors la sfârșitul anului în mâinile capitalistului, conform presupunerii noastre, a) o sumă de valoare de 20 000 l.st., pe care el o cheltuiește din nou pe componentele circulante ale capitalului, și b) o sumă de 8 000 l.st., care s-a desprins, din cauza uzurii, de valoarea capitalului fix avansat, în procesul de producție continuând să existe, ca și mai înainte, același capital fix, dar cu valoarea redusă la 72 000 l.st. în loc de 80 000 l.st. Ar trebui deci ca procesul de producție să mai continue încă 9 ani pentru ca capitalul fix avansat să înceteze să mai existe, să înceteze să mai funcționeze atât ca creator de produs, cât și creator de valoare, și să fie necesară înlocuirea lui. Valoarea-capital avansată trebuie deci să descrie un anumit ciclu de rotații, în cazul nostru, de pildă, un ciclu de 10 rotații anuale, și anume acest ciclu este determinat de timpul de viață, prin urmare de timpul de reproducție sau de timpul de rotație a capitalului fix utilizat.

Așadar, în aceeași măsură în care, o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, cresc mărimea valorii și durata capitalului fix utilizat, viața industriei și a capitalului industrial din fiecare ramură specială de investiții se prelungește și ea și durcăză mai mulți ani, să zicem, în medie, 10 ani. Dacă, pe de o parte, dezvoltarea capitalului fix prelungește această viață, pe de altă parte revoluționarea continuă a mijloacelor de producție o scurtează, revoluționare care crește și ea neîncetat o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist. De aceasta este legată și schimbarea mijloacelor de producție și necesitatea înlocuirii lor permanente în urma uzurii morale, care apare cu mult înainte ca ele să fi murit din punct de vedere fizic. Se poate admite că în ramurile hotărâtoare ale marii industrii acest ciclu de

viață este acum, în medie, de 10 ani. Dar aici nu este vorba de un număr determinat. Un lucru este clar: acest ciclu de rotații conexe, care cuprinde un șir de ani și în care capitalul este imobilizat de componenta sa fixă, constituie o bază materială a crizelor periodice, în timpul cărora afacerile trec prin perioade succesive de depresiune, învioreare medie, avânt și criză. Cu toate că perioadele în care se investește capital sînt foarte diferite și nu coincid între ele, totuși criza formează întotdeauna punctul de plecare al unor mari investiții noi. Prin urmare, privind societatea în ansamblu, criza constituie totodată, într-o măsură mai mare sau mai mică, o nouă bază materială pentru ciclul de rotație următor ^{2a)}.

5. În ceea ce privește modul de calculare a rotației, dăm cuvîntul unui economist american ⁴⁶.

„În unele ramuri de activitate, întregul capital avansat se rotește sau circulă de mai multe ori în cursul unui an; în altele, o parte se rotește mai mult decît o dată pe an, iar altă parte nu se rotește atît de des. Capitalistul trebuie să-și calculeze profitul în conformitate cu perioada medie de care are nevoie întregul său capital pentru a trece prin mîna sa sau pentru a se roti o dată. Să presupunem că într-o anumită întreprindere cineva a investit jumătate din capitalul său în clădiri și mașini care sînt reînnoite o dată la 10 ani, un sfert din capital în unelte etc. care sînt reînnoite la doi ani, iar ultimul sfert, avansat pentru salarii și materii prime, se rotește de două ori pe an. Să presupunem că întregul său capital este de 50 000 de dolari. În acest caz, suma cheltuită de el anual va fi:

$$\frac{50\,000}{2} = 25\,000 \text{ de dolari în } 10 \text{ ani} = 2\,500 \text{ de dolari în } 1 \text{ an}$$

$$\frac{50\,000}{4} = 12\,500 \text{ „ „ „ } 2 \text{ ani} = 6\,250 \text{ „ „ „ } 1 \text{ „}$$

$$\frac{50\,000}{4} = 12\,500 \text{ „ „ „ } \frac{1}{2} \text{ „} = 25\,000 \text{ „ „ „ } 1 \text{ „}$$

în 1 an = 33 750 de dolari

Prin urmare, timpul mediu în care întregul capital al acestuia va efectua o rotație este de 16 luni ⁴⁹ ...Să luăm un alt caz: un sfert din capitalul total de 50 000 de dolari circulă în 10 ani, alt sfert în 1 an, iar cealaltă jumătate de două ori în 1 an. În acest caz, cheltuiala anuală va fi

$$\frac{12\,500}{10} = 1\,250 \text{ de dolari}$$

$$12\,500 = 12\,500 \text{ „ „}$$

$$25\,000 \times 2 = 50\,000 \text{ „ „}$$

Rotație în 1 an = 63 750 de dolari.

(Scrope. „Pol. Econ.“, edit. Alonzo Potter, New York, 1841, p. 142—143.)

^{2a)} „Producția urbană este legată de un circuit care cuprinde un număr de zile; cea rurală, dimpotrivă, este legată de un circuit care cuprinde ani”. (Adam H. Müller. „Die Elemente der Staatskunst“, Berlin, 1809, III, S. 178.) Aceasta este concepția naivă a romanticilor asupra industriei și agriculturii.

6. Deosebiri efective și aparente în rotația diferitelor părți ale capitalului. — Același Scrope spune în același loc (p. 141) :

„Cel mai repede circulă capitalul pe care un fabricant, un proprietar funciar sau un comerciant îl avansează pentru plata salariilor, deoarece acest capital dacă plata salariilor se face săptămînal, se rotește, poate, o dată pe săptămîină datorită încasarilor săptămînale rezultate din vânzări sau din achitarea facturilor. Capitalul cheltuit pe materii prime sau pe stocuri de mărfuri circulă mai încet ; el poate efectua două sau patru rotații pe an, în funcție de timpul care se scurge între cumpărarea celor dintii și vânzarea celor din urmă, presupunînd că atît cumpărarea, cît și vânzarea se fac cu credite pe același termen. Capitalul investit în unelte și mașini circulă și mai încet, intrucît el se rotește, adică este consumat și reinnoit în medie, poate, doar o dată la 5 sau la 10 ani, deși unele unelte vor fi uzate chiar după o singură serie de operații. Capitalul investit în clădiri, de pildă fabrici, magazine, depozite, hambare, precum și în drumuri lucrări de irigație etc., pare că în general aproape nu circulă. În realitate însă și aceste instalații, contribuind la producție, se uzează în întregime, ca și cele menționate mai sus, și, pentru ca producătorul să-și poată continua operațiile, ele trebuie reproduse. Cu singura deosebire că ele sînt consumate și reproduse mai încet decît celelalte... Capitalul investit în ele se rotește, poate, o dată la 20 sau la 50 de ani”.

Scrope confundă aici deosebirea din mișcarea anumitor părți ale capitalului circulant, determinată pentru capitalistul individual de termenele de plată și de relațiile de credit, cu deosebirea rotațiilor, care rezultă din natura capitalului. El spune că salariul trebuie plătit săptămînal din încasările săptămînale rezultate din vânzări sau din achitarea facturilor. În primul rînd trebuie să observăm aici că chiar în ceea ce privește salariul se ivesc deosebiri în funcție de durata termenului de plată, adică în funcție de timpul pentru care muncitorul trebuie să-i acorde credit capitalistului, prin urmare în funcție de faptul dacă termenul de plată al salariului este săptămînal, lunar, trimestrial, semestrial etc. Aici se aplică legea demonstrată mai înainte : „Masa necesară a mijloacelor de plată (decî a capitalului bănesc care urmează să fie avansat dintr-o dată) este direct * proporțională cu durata perioadelor de plată”. („Capitalul”, cartea I, cap. III, 3 b, pe 124⁵⁰.)

În al doilea rînd, în produsul săptămînal nu intră numai totalitatea valorii nou create, adăugate la producerea lui de munca săptămîinii respective, dar și valoarea materiilor prime și a materialelor auxiliare consumate în acest timp pentru produsul săptămînal. Împreună cu produsul circulă și această valoare cuprinsă în el. Prin vânzarea acestui produs, ea îmbracă forma bani și trebuie transformată din nou în aceleași elemente de producție. Acest lucru este valabil atît pentru forța de muncă, cît și pentru materiile prime și materialele auxiliare. Dar, după cum s-a văzut

* În ediția I și a II-a : invers proporțională. — Nota red.

mai înainte (cap. VI, II, I), continuitatea producției cere o rezervă de mijloace de producție, o rezervă diferită pentru diferitele ramuri de producție, iar în aceeași ramură de producție iarăși diferită pentru diferitele componente ale acestui element al capitalului circulant, de pildă pentru cărbuni și bumbac. De aceea, cu toate că aceste materiale trebuie înlocuite fără întrerupere în natura, ele nu trebuie cumpărate în permanență din nou. Cît de des se repetă cumpărarea, aceasta depinde de mărimea stocului făcut, de timpul cît durează acest stoc pînă cînd se epuizează. În ceea ce privește forța de muncă, nu se formează asemenea rezerve. Retransformarea în bani a părții de capital cheltuite pe muncă merge mîna în mîna cu retransformarea în bani a părții de capital cheltuite pe materiale auxiliare și materii prime. Dar retransformarea banilor, pe de o parte, în forța de muncă și, pe de altă parte, în materii prime se face în mod separat, deoarece termenele de cumpărare și de plată ale acestor două componente diferă; una dintre ele, servind drept stoc productiv, este cumpărată la termene mai lungi, iar cealaltă, forța de muncă, la termene mai scurte, de pildă săptămînal. Pe de altă parte, pe lîngă stocul destinat producției, capitalistul trebuie să păstreze și un stoc de mărfuri finite. Abstracție făcînd de dificultățile de vînzare etc., o anumită cantitate de mărfuri trebuie produsă, de pildă, după comandă. În timp ce se produce ultima parte a acestei cantități de marfă, partea deja produsă așteaptă în depozit pînă în momentul în care comanda poate fi executată în întregime. Alte deosebiri în rotația capitalului circulant apar atunci cînd anumite elemente ale lui trebuie să rămînă mai mult timp decît altele într-un stadiu preliminar al procesului de producție (uscatul lemnului etc.).

Creditul la care se referă Scrope aici, ca și capitalul comercial, modifică rotația pentru capitalistul individual. Pe scară socială, creditul nu o modifică decît în măsura în care accelerează nu numai producția, dar și consumul.

Capitolul zece

Teorii asupra capitalului fix și asupra celui circulant.
Fiziocrații și Adam Smith

La Quesnay, deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant apare ca o deosebire între „avances primitives” * și „avances annuelles”**. El înfățișează această deosebire în mod just, ca o deosebire din cadrul capitalului productiv, adică a capitalului încorporat procesului de producție nemijlocit. Întrucît pentru el singurul capital realmente productiv este capitalul folosit în agricultură, deci capitalul fermierului, aceste deosebiri nu există decît pentru capitalul fermierului. Prin aceasta se explică și de ce la el perioada de rotație a unei părți a capitalului este de un an, iar perioada de rotație a celeilalte părți este mai mare de un an (10 ani). Pe măsură ce-și dezvoltă teoriile, fiziocrații extind în treacăt aceste deosebiri și asupra altor categorii de capital, asupra capitalului industrial în general. Pentru societate, deosebirea dintre avansurile anuale și cele făcute pe o perioadă de mai mulți ani este atît de importantă, încît mulți economiști, chiar după A. Smith, s-au reîntors la această definiție.

Deosebirea dintre cele două feluri de avansuri apare abia atunci cînd banii avansați au fost transformați în elementele capitalului productiv. Această deosebire există exclusiv și numai în cadrul capitalului productiv. De aceea lui Quesnay nici nu-i trece prin gînd să socotească banii printre avansurile inițiale sau printre cele anuale. În calitate de avansuri pentru producție, adică în calitate de capital productiv, ambele feluri de avansuri se opun atît banilor, cît și mărfurilor care se află pe piață. Apoi, deosebirea dintre aceste două elemente ale capitalului productiv se reduce la Quesnay în mod just la felul diferit în care ele intră în valoarea produsului finit, prin urmare la felul diferit în care

* — „avansări inițiale”. — *Nota trad.*

** — „avansări anuale”. — *Nota trad.*

valoarea lor este pusă în circulație împreună cu valoarea produsului și de aceea la felul diferit în care se face înlocuirea sau reproducerea lor, valoarea unui element fiind înlocuită anual în întregime, iar valoarea celuilalt fiind înlocuită bucată cu bucată în perioade mai îndelungate ²³).

Singurul progres pe care-l face A. Smith este faptul că el dă categoriilor menționate un caracter general. Deosebirea nu se mai referă, la el, la o formă specială a capitalului, capitalul fermierului, ci la orice formă a capitalului productiv. De aici rezultă de la sine că locul deosebirii dintre rotația anuală și cea pluri-anuală, împrumutată din sfera agriculturii, îl ia deosebirea generală dintre rotațiile de durată diferită, astfel încît o rotație a capitalului fix cuprinde întotdeauna mai mult decît o rotație a capitalului circulant, oricare ar fi durata acestor rotații ale capitalului circulant: un an, mai mult de un an sau mai puțin de un an. În felul acesta, la Smith „*avances annuelles*” se transformă în capital circulant, iar „*avances primitives*” în capital fix. Progresul făcut de el se rezumă însă la această generalizare a categoriilor. În ceea ce privește aplicarea, el rămîne cu mult în urma lui Quesnay.

Chiar felul grosolan empiric în care își începe Smith analiza dă naștere la o neclaritate :

„There are two different ways in which a capital may be employed so as to yield a revenue or profit to its employer” *. („*Wealth of Nations*”, Book II, chap. I, p. 185. Edit. Aberdeen, 1848.) ²⁴

²³) Cf. Quesnay. „*Analyse du Tableau Économique*” („*Physiocrates*”, éd. Daire, I-re partie, Paris, 1846). Se spune acolo de pildă : „Avansurile anuale constau în cheltuielile care se fac anual pentru muncile agricole ; aceste avansuri trebuie deosebite de avansurile inițiale care formează fondul pentru utilizarea agriculturii” (p. 59). La fiziocrații de mai târziu, asemenea „*avances*” sînt intitulate adesea de-a dreptul capital ; „*Capital ou avances*”. Dupont de Nemours. „*Maximes du Docteur Quesnay, ou Résumé de ses Principes d'Économie Sociale*” (Daire, I, p. 391) ; apoi Le Trosne : „Din cauza duratei mai mult sau mai puțin îndelungate a produselor muncii, o națiune posedă un fond considerabil de avuție, independent de reproducția lui anuală, fond care reprezintă un *capital* acumulat într-un timp mai îndelungat și care, plătit la început cu produse, se reinnoiește și crește neîncetat” (Daire, II, p. 928—929). — Turgot folosește mai sistematic cuvîntul capital în loc de avansuri și identifică încă și mai mult avansurile „*manufacturiers*”-ilor [fabricanților] cu acelea ale fermierilor. (Turgot. „*Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses*”, 1766.)

* — „Sînt doua moduri diferite în care se poate utiliza un capital pentru ca să producă un venit sau un profit aceluia care îl utilizează” (vezi Adam Smith. „*Avuția națiunilor*”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. 185). — *Nota trad.*

Felurile în care poate fi investită o valoare pentru a funcționa drept capital, pentru a aduce proprietarului ei o plusvaloare sînt tot atît de diferite, tot atît de multiple ca și sferile de investiție a capitalului. Problema este de a cunoaște diferitele ramuri de producție în care poate fi investit un capital. Dar problema astfel formulată are și alte implicații. Ea include și problema în ce mod o valoare, chiar dacă nu este investită în calitate de capital productiv, poate îndeplini pentru posesorul ei funcția de capital, de pildă de capital purtător de dobîndă, de capital comercial etc. Aici ne-am îndepărtat, așadar, ca cerul de pămînt de obiectul real al analizei noastre, și anume de problema în ce fel acționează împărțirea capitalului *productiv* în diferitele sale elemente asupra rotației acestora, abstracție făcînd de diferitele lor sfere de investiție.

A. Smith continuă imediat după aceea :

„First, it may be employed in raising, manufacturing, or purchasing goods, and selling them again with a profit” *.

A. Smith nu ne spune aici decît că un capital poate fi folosit în agricultură, în industrie și în comerț. El nu vorbește, așadar, decît de diferitele sfere de investiție a capitalului, între altele și de acelea în care, ca în cazul comerțului, capitalul nu intră în procesul de producție nemijlocit, prin urmare nu funcționează în calitate de capital productiv. Cu aceasta el părăsește baza pe care s-au sprijinit fiziocrații atunci cînd au stabilit deosebiri dintre diferitele părți ale capitalului productiv și influența acestor deosebiri asupra rotației. Ba, mai mult, el ia chiar ca exemplu capitalul comercial, deși în cazul respectiv este vorba exclusiv de deosebirile la care este supus capitalul *productiv* în procesul de creare a produsului și a valorii, deosebiri care, la rîndul lor, dau naștere altor deosebiri în rotația și în reproducția capitalului.

El continuă :

„The capital employed in this manner yields no revenue or profit to its employer while it either remains in his possession or continues in the same shape” **.

„The capital employed in this manner”. Dar Smith vorbește despre capitalul investit în agricultură sau în industrie, iar în continuare afirmă că un capital investit astfel se împarte în capi-

* — „În primul rînd el poate fi folosit pentru a cultiva, a prelucra sau a cum-păra bunuri și a le vinde din nou cu un profit” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

** — „Capitalul întrebuințat în acest mod nu aduce profit sau venit celui ce-l întrebuințează atîta timp cît rămîne în posesiunea acestuia sau își păstrează mereu aceeași formă” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

tal fix și capital circulant ! Prin urmare, investirea capitalului în modul arătat nu poate face din el nici capital fix, nici capital circulant.

Sau a vrut, poate, să spună că un capital folosit pentru a produce mărfuri și pentru a vinde aceste mărfuri cu un profit trebuie, după transformarea lui în mărfuri, să fie vândut și să treacă prin vânzare, în primul rînd, din posesiunea vînzătorului în aceea a cumpărătorului, în al doilea rînd, din forma lui naturală de marfă în forma de bani și că de aceea capitalul este inutil pentru posesorul lui „atîta timp cît rămîne în posesiunea acestuia sau își păstrează” pentru posesor „mereu aceeași formă” ? Dar în cazul acesta întreaga problemă se reduce la următoarele : aceeași valoare-capital care mai înainte funcționa sub formă de capital productiv, sub o formă care ține de procesul de producție, funcționează acum în calitate de capital-marfă sau de capital bănesc, adică sub formele care țin de procesul de circulație, și de aceea nu mai este nici capital fix, nici capital circulant. Și acest lucru este valabil în aceeași măsură atît pentru elementele valorii care sînt adăugate de materiile prime și de materialele auxiliare, deci de capitalul circulant, cît și pentru acelea care sînt adăugate prin consumarea mijloacelor de muncă, deci sînt adăugate de capitalul fix. Nici în felul acesta nu ne apropiem măcar cu un pas de lămurirea deosebirii dintre capitalul fix și cel circulant.

Mai departe :

„The goods of the merchant yield him no revenue or profit till he sells them for money, and the money yields him as little till it is again exchanged for goods. His capital is continually going from him in one shape, and returning to him in another, and it is only by means of such circulation, or successive exchanges, that it can yield him any profit. Such capitals, therefore, may very properly be called circulating capitals” ★.

Ceea ce A. Smith definește aici drept capital circulant este ceea ce vreau eu să denumesc *capital de circulație*, capital sub forma care ține de procesul de circulație, de schimbarea de formă care se săvîrșește prin intermediul schimbului (schimb de substanțe și schimb de posesori), deci capital-marfă și capital-bănesc, în opoziție cu capitalul productiv, adică cu acea formă a sa care ține de procesul de producție. Acestea nu sînt două genuri diferite între care capitalistul industrial își împarte capitalul, ci

★ — „Bunurile comerciantului nu-i aduc acestuia nici un venit sau profit pînă cînd nu le vinde pe bani, iar banii îi aduc tot atît de puțin, pînă cînd nu-i schimbă pe alte bunuri. Capitalul pleacă încontinuu de la el sub o formă și se întoarce la el sub altă formă. Și numai prin mijlocirea unei asemenea circulații, adică a unor schimbări succesive, îi poate aduce profit. Din această cauză, asemenea capitaluri pot fi numite foarte just capitaluri circulante” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

forme diferite pe care aceeași valoare-capital avansată le îmbracă și le leapădă neconținut, în mod succesiv, în al său curriculum vitae*. A. Smith confundă acest fapt, făcând astfel un mare pas înapoi față de fiziocrați, cu deosebirile dintre forme care apar în cadrul circulației valorii-capital, care parcurge stadiile succesive ale circuitului său, în timp ce valoarea-capital se află sub formă de capital *productiv*, și care apar tocmai datorită faptului că diferitele elemente ale capitalului productiv participă în mod diferit la procesul de creare a valorii și își transmit în mod diferit valoarea asupra produsului. Vom vedea mai jos care sînt urmările acestei confuzii esențiale dintre capitalul productiv și capitalul aflat în sfera circulației (capitalul-marfă și capitalul bănesc), pe de o parte, și capitalul fix și cel circulant, pe de altă parte. Valoarea-capital avansată sub formă de capital fix circulă o dată cu produsul, tot așa ca și valoarea-capital avansată sub formă de capital circulant și, prin intermediul circulației capitalului-marfă, se transformă, ca și prima, în capital bănesc. Deosebirea rezultă numai din faptul că valoarea capitalului fix circulă pe părți și de aceea trebuie să și fie înlocuită, reprodusă în forma ei naturală tot pe părți, în perioade mai scurte sau mai lungi.

Faptul că A. Smith nu înțelege aici prin capital circulant nimic altceva decît capitalul de circulație, adică valoarea-capital în formele ei care țin de procesul de circulație (capitalul-marfă și capitalul bănesc), rezultă din exemplul pe care l-a ales cu o deosebită neîndemînare. El ia drept exemplu un capital de un anumit fel, care nu ține de loc de procesul de producție, ci există exclusiv în sfera circulației, constă numai din capital de circulație: capitalul comercial.

Cît de absurd este să începi cu un exemplu în care capitalul nu figurează de loc în calitate de capital productiv ne spune el însuși imediat după aceea :

„The capital of a merchant is altogether a circulating capital“ **.

Dar, după cum aflăm mai tîrziu de la A. Smith, deosebirea dintre capitalul circulant și capitalul fix ar rezulta din deosebiri esențiale, existente chiar în cadrul capitalului productiv. A. Smith are în vedere, pe de o parte, deosebirea stabilită de fiziocrați și, pe de altă parte, deosebirile dintre formele pe care le îmbracă valoarea-capital în circuitul ei. El le confundă pe amîndouă în permanență.

* — curs al vieții. — Nota trad.

** — „Capitalul unui comerciant este în întregime capital circulant“ (op. cit., p. 185). — Nota trad.

Este însă absolut de neînțeles cum ar putea lua naștere un profit din schimbarea formei banilor și a mărfii prin simpla transformare a valorii dintr-una din aceste forme în cealaltă. Și explicația acestui fapt devine absolut imposibilă, pentru că Smith începe aici cu capitalul comercial, care funcționează numai în sfera circulației. Vom mai reveni asupra acestui lucru, dar deocamdată să auzim ce spune el despre capitalul fix :

„Secondly, it" (capital) „may be employed in the improvement of land, in the purchase of useful machines and instruments of trade, or in such like things as yield a revenue or profit without changing masters, or circulating any further. Such capitals, therefore, may very properly be called fixed capitals. Different occupations require very different proportions between the fixed and circulating capitals employed in them... Some part of the capital of every master artificer or manufacturer must be fixed in the instruments of his trade. This part, however, is very small in some, and very great in others... The far greater part of the capital of all such master artificers" (ca croitori, cizmari, țesători) „however is circulated, either in the wages of their workmen, or in the price of their materials, and to be repaid with a profit by the price of the work" *.

Abstracție făcînd de definiția naivă a izvorului profitului, netemeinicia și confuzia ies imediat la iveală din următorul fapt pentru un fabricant de mașini, de pildă, mașina este un produs care circulă în calitate de capital-marfă, prin urmare, cum spune A. Smith,

„is parted with, changes masters, circulates further" **.

După propria lui definiție, mașina nu ar fi deci capital fix, ci capital circulant. Această confuzie provine tot din faptul că Smith confundă deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant, rezultată din circulația diferită a diferitelor elemente ale capitalului productiv, cu deosebirile dintre formele pe care le îmbracă același capital în măsura în care funcționează în procesul de producție în calitate de capital *productiv*, iar în sfera circulației în calitate de capital de circulație, adică în calitate de capital-marfă sau de capital bănesc. Prin urmare, după locul

* — „În al doilea rînd, el" (capitalul) „poate fi utilizat pentru ameliorări ale solului, pentru cumpărări de mașini și de unelte de muncă utile sau pentru lucruri asemănătoare, care aduc un venit sau profit fără să-și schimbe posesorul sau să circule în continuare. Asemenea capitaluri pot fi deci numite foarte just capitaluri fixe. Activități diferite cer foarte diferite raporturi între capitalurile fixe și circulante investite în ele... O anumită parte din capitalul fiecărui patron-meseriaș sau manufacturier trebuie să fie fixată în instrumente ale muncii lui. Totuși, această parte e foarte mică în unele meserii și foarte mare în altele... Cea mai mare parte din capitalul unor asemenea patroni-meseriași" (ca croitori, cizmari, țesători), „așadar, circulă fie ca salarii, fie ca preț al materialelor și li se întoarce cu un profit cuprins în prețul rezultatului muncii" (op. cit., p. 185—186). — *Nota trad.*

** — „de care te desparti, care își schimbă stăpînul și circulă mai departe". — *Nota trad.*

pe care îl ocupă în procesul de viață a capitalului, aceleași lucruri pot, după părerea lui Smith, să funcționeze și în calitate de capital fix (ca mijloace de muncă, elemente ale capitalului productiv), și în calitate de capital „circulant”, de capital-marfă (ca produs, împins din sfera producției în sfera circulației).

Dar A. Smith schimbă dintr-o dată întreaga bază a împărțirii capitalului și contrazice ceea ce a scris cu câteva rînduri mai sus, cînd a început întreaga sa analiză. Ne referim în special la propoziția :

„There are two different ways in which a capital may be employed so as to yield a revenue or a profit to its employer” *,

anume în calitate de capital circulant sau de capital fix. Este vorba aici, evident, de moduri diferite de a folosi capitaluri diferite, independente unul de celălalt, care pot fi investite, de pildă, în industrie sau în agricultură. — Dar mai departe citim :

„Different occupations require very different proportions between the fixed and circulating capitals employed in them” **.

Capitalul fix și capitalul circulant nu mai sînt acum investiții de capital diferite, independente, ci părți diferite ale aceluiași capital productiv, care formează, în sfere de investiție diferite, părți diferite din valoarea totală a acestui capital. Prin urmare, sînt deosebiri care rezultă din diviziunea adecvată a însuși capitalului *productiv* și care de aceea nu sînt valabile decît în legătură cu acesta din urmă. Aceste afirmații, la rîndul lor, vin în contradicție cu faptul că capitalul comercial este opus capitalului fix exclusiv în calitate de capital circulant, căci însuși Smith spune :

„Capitalul unui comerciant este în întregime capital circulant”.

El este de fapt un capital care funcționează numai în sfera circulației și se opune ca atare în general capitalului productiv, capitalului încorporat în procesul de producție ; dar tocmai de aceea el nu se poate opune, ca componentă fluidă (circulantă) a capitalului productiv, componentei fixe a capitalului productiv.

În exemplele pe care le dă, Smith definește drept capital fix „instruments of trade” ***, iar drept capital circulant partea de ca-

* — „Sînt două moduri diferite în care se poate utiliza un capital pentru ca să producă un venit sau un profit aceluia care îl utilizează” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

** — „Activități diferite cer foarte diferite raporturi între capitalurile fixe și circulante investite în ele” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

*** — „instrumentele de muncă”. — *Nota trad.*

pital investită în salarii și materii prime, incluzînd aici și materialele auxiliare („repaid with a profit by the price of the work” *).

Smith ia deci mai întîi ca punct de plecare diferitele componente ale procesului muncii: forța de muncă (munca) și materiile prime, de o parte, uneltele de muncă, de cealaltă parte. Dar aceste componente ale procesului muncii sînt componente ale capitalului, deoarece pentru ele s-a cheltuit o sumă de valoare care urmează să funcționeze drept capital. În această măsură ele sînt elementele materiale, modurile de existență ale capitalului *productiv*, adică ale capitalului care funcționează în procesul de producție. De ce una dintre părți se numește capital fix? Deoarece

„some parts of the capital must be fixed in the instruments of trade” **.

Dar și cealaltă parte este fixată în salarii și materii prime. Totuși, mașinile și

„instruments of trade... such like things... yield a revenue of profit without changing masters, or circulating any further. Such capitals, therefore, may very properly be called fixed capitals” ***.

Să luăm de pildă industria minieră. Aici nu se întrebunțează de loc materii prime, întrucît obiectul muncii, de pildă arama, este un produs natural, care urmează abia să fie însușit prin intermediul muncii. Arama, care urmează abia să fie extrasă, acest produs al procesului, care circulă mai tîrziu în calitate de marfă, respectiv de capital-marfă, nu formează un element al capitalului productiv. Nici o parte din valoarea capitalului productiv nu este investită în aramă. Pe de altă parte, celelalte elemente ale procesului de producție, forța de muncă și materialele auxiliare, cum e cărbunele, apa etc., nu intră nici ele în mod material în produs. Cărbunele este consumat în întregime și numai valoarea lui intră în produs, tot așa cum intră în produs o parte din valoarea mașinii etc. În sfîrșit, muncitorul rămîne tot atît de independent față de produs, față de aramă ca și mașina. Numai valoarea produsă prin munca lui este acum o parte componentă a valorii aramei. Prin urmare, în acest exemplu nici o componentă a capitalului productiv nu-și schimbă posesorul (master) sau nici un element nu circulă mai departe, pentru că nici unul nu intră în mod material în produs. Unde rămîne deci aici capitalul circulant? După propria

* — „restituită cu un profit în prețul produsului”. — *Nota trad.*

** — „o anumită parte din capital... trebuie să fie fixată în instrumente de muncă” (op. cit., p. 186). — *Nota trad.*

*** — „instrumentele de muncă... lucrurile asemănătoare... aduc un venit sau profit fără să-și schimbe posesorul sau să continue să circule. Asemenea capitaluri pot fi deci numite foarte just capitaluri fixe” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

definiție a lui A. Smith, întregul capital utilizat într-o mină de aramă ar consta exclusiv din capital fix.

Să luăm, dimpotrivă, altă ramură industrială care folosește materii prime constituind substanța produsului, apoi materiale auxiliare care intră în produs în mod fizic și nu numai ca valoare, cum se întâmplă cu cărbunele folosit ca combustibil. O dată cu produsul, de pildă cu firele, materia primă, bumbacul din care constă produsul își schimbă și ea posesorul și trece din procesul de producție în procesul de consum. Dar, atâta timp cât bumbacul funcționează ca element al capitalului productiv, proprietarul nu-l vinde, ci îl prelucrează, punând să fie transformat în fire. El nu dă bumbacul din mână. Sau, ca să întrebuițăm expresia grosolană și falsă a lui Smith, el nu scoate nici un profit „by parting with it, by its changing masters, or by circulating it” *. El nu pune materialele sale în circulație, după cum nu pune în circulație nici mașinile. Aceste materiale sînt fixate în procesul de producție ca și mașinile de filat și clădirile fabricii. Ba o parte a capitalului productiv trebuie să fie fixată sub formă de cărbuni, bumbac etc. în mod tot atît de constant ca și sub formă de mijloace de muncă. Deosebirea constă numai în aceea că bumbacul, cărbunele etc., necesare, de pildă, pentru producția săptămînală de fire, sînt neconținut consumate în întregime la confecționarea produsului săptămînal și, prin urmare, trebuie înlocuite prin exemplare noi de bumbac, cărbune etc., că deci aceste elemente ale capitalului productiv, deși rămîn identice ca gen, constau neconținut din exemplare noi de același gen, în timp ce aceeași mașină de filat individuală, aceeași clădire de fabrică individuală continuă să participe la o serie întregă de procese de producție repetate săptămînal fără a fi înlocuite prin noi exemplare de același gen. Ca elemente ale capitalului productiv, toate componentele lui sînt permanente fixate în procesul de producție, deoarece acesta nu poate avea loc fără ele. Și toate elementele capitalului productiv, cele fixe, ca și cele circulante, se opun deopotrivă, în calitate de capital productiv, capitalului de circulație, adică capitalului-marfă și capitalului bănesc.

La fel stau lucrurile și cu forța de muncă. O parte a capitalului productiv trebuie să fie fixată în ea în permanență și același capitalist folosește în orice ramură vreme mai îndelungată aceleași forțe de muncă identice, așa cum folosește aceleași mașini. Deosebirea dintre aceste forțe de muncă și mașini nu constă aici în faptul că mașina este cumpărată o dată pentru totdeauna (ceea ce nu este

* —, despartîndu-se de el, făcîndu-l să-și schimbe posesorul sau lăsîndu-l să circule”. — *Nota trad.*

cazul, de pildă, atunci cînd masinile sînt plătite în rate), iar muncitorul nu, ci în faptul că munca cheltuită de muncitor intră în întregime în valoarea produsului, în timp ce valoarea mașinii trece în produs numai bucată cu bucată.

Smith confundă noțiuni diferite atunci cînd caracterizează capitalul circulant în opoziție cu cel fix :

„The capital employed in this manner yields no revenue or profit to its employer, while it either remains in his possession or continues in the same shape” *

El pune pe aceeași treaptă metamorfoza pur formală a mărfii prin care trece produsul, capitalul-marfă, în sfera circulației și care face posibil ca mărfurile să-și schimbe proprietarul, cu metamorfoza fizică prin care trec diferitele elemente ale capitalului productiv în timpul procesului de producție. El confundă aici pur și simplu transformarea mărfii în bani și a banilor în marfă, cumpărarea și vânzarea, cu transformarea elementelor de producție în produs. Exemplul de capital circulant pe care îl aduce el este capitalul comercial, care se transformă din marfă în bani și din bani în marfă, este schimbarea formei care ține de circulația mărfurilor : $M - B - M$. Dar această schimbare a formei în procesul circulației înseamnă pentru capitalul industrial în funcțiune că mărfurile în care se retransformă banii sînt elemente de producție (mijloace de muncă și forță de muncă), că deci prin susmenționata schimbare a formei se realizează continuitatea funcționării capitalului industrial, se înfăptuiește procesul de producție ca proces continuu sau ca proces de reproducție. Întreaga această schimbare a formelor se petrece în *circulație* ; tocmai această schimbare este aceea care face posibilă trecerea efectivă a mărfurilor dintr-o mină într-alta. Dimpotrivă, metamorfozele prin care trece capitalul productiv în procesul său de producție sînt metamorfoze care țin de *procesul muncii*, necesare pentru transformarea elementelor de producție în produsul care se urmărește să fie realizat. A. Smith se oprește asupra faptului că o parte din mijloacele de producție (mijloacele de muncă propriu-zise) servește în procesul de muncă (ceea ce el exprimă în mod eronat prin cuvintele : „yield a profit to their master” **), fără să-și schimbe forma naturală și uzîndu-se numai treptat ; în timp ce altă parte, materialele, se modifică, și tocmai prin această modificare își îndeplinesc rolul de mijloace de producție. Dar acest rol diferit pe care îl au

* — „Capitalul întrebuințat în acest mod nu aduce profit sau venit celui ce-l întrebuințează atîta timp cît rămîne în posesia acestuia sau își păstrează mereu aceeași formă” (op. cit., p. 185). — *Nota trad.*

** — „aduce un profit posesorului lor”. — *Nota trad.*

elementele capitalului productiv în procesul de muncă nu formează decât punctul de plecare al deosebirii dintre capitalul fix și capitalul nefix și nu această deosebire însăși, ceea ce rezultă chiar din faptul că respectiva deosebire există deopotrivă în toate modurile de producție, capitaliste și necapitaliste. Dar acestui rol material diferit al elementelor capitalului productiv în procesul muncii îi corespunde *transmiterea* în mod diferit a *valorii* asupra produsului, căreia îi corespund, la rîndul lor, moduri diferite de înlocuire a valorii prin vînzarea produsului; abia acest fapt constituie deosebirea pe care o căuțăm. Prin urmare, capitalul nu este fix pentru că este fixat în mijloacele de muncă, ci pentru că o parte a valorii sale investită în mijloace de muncă rămîne fixată în ele, în timp ce o altă parte circulă în calitate de componentă a valorii produsului.

„If it” (the stock) „is employed in procuring future profit, it must procure this profit by staying with him” (the employer), „or by going from him. In the one case it is a fixed, in the other it is a circulating capital” *.

Ceea ce sare aici în ochi în primul rînd este ideea grosolan empirică asupra provenienței profitului, împrumutată din concepțiile capitalistului de rînd și care contrazice în întregime punctul de vedere superior, esoteric al lui A. Smith însuși. În prețul produsului este înlocuit atît prețul materialelor, cît și cel al forței de muncă, dar și acea parte a valorii uneltelor de muncă care trece prin uzură asupra produsului. Această înlocuire nu poate fi în nici un caz o sursă de profit. Faptul dacă o valoare avansată pentru realizarea unui produs este înlocuită în întregime sau bucată cu bucată, dintr-o dată sau în mod succesiv prin vînzarea produsului nu poate modifica decât modul și timpul în care se face această înlocuire; în ambele cazuri ea rămîne o înlocuire a valorii deja cheltuite și nu se transformă în nici un caz în creare de plusvaloare. Aici la bază se află ideea curentă că, de vreme ce plusvaloarea nu este realizată decât prin vînzarea produsului, prin circulația lui, ea ar rezulta în mod exclusiv din vînzare, din circulație. Ceea ce se spune aici despre diferitele moduri în care ia naștere profitul nu este în realitate decât o exprimare greșită a faptului că diferitele elemente ale capitalului productiv joacă un rol diferit, acționează în mod diferit, ca elemente de producție, în procesul de muncă. În sfîrșit, deosebirea nu este dedusă din procesul de muncă, respectiv de valorificare, din funcționarea a însuși

* — Dacă îl folosește pentru a-i procura un profit viitor, el poate dobîndi acest profit fie ca reține capitalul la el, fie ca îl face să treacă în alte mîini. Într-un caz e capital fix, în celălalt capital circulant” (op. cit., p. 189). — Nota trad.

capitalului productiv, ci e considerată ca existînd numai în mod subiectiv pentru capitalistul individual, căruia o parte a capitalului îi e utilă într-un fel, alta într-alt fel.

Quesnay, dimpotrivă, a dedus aceste deosebiri din însuși procesul de reproducție și din legile necesare ale acestuia. Pentru ca acest proces să fie continuu, trebuie ca valoarea avansurilor anuale să fie înlocuită în întregime din valoarea produsului anual, iar valoarea capitalului fix [Anlagekapital] să fie înlocuită numai bucată cu bucată, astfel încît această înlocuire a ei (prin exemplare noi de același gen) și deci reproducerea ei totală să se facă abia într-un șir, de pildă, de 10 ani. A. Smith face un mare pas înapoi în comparație cu Quesnay.

Prin urmare, pentru a defini capitalul fix, A. Smith se rezumă să spună că acesta reprezintă mijloace de muncă care nu-și modifică forma în procesul de producție și continuă să servească în producție pînă la uzura lor completă, spre deosebire de produsele la a căror creare contribuie. Astfel el uită că toate elementele capitalului productiv se opun în permanență, în forma lor naturală (ca mijloace de muncă, materiale și forță de muncă), produsului și produsului care circulă ca marfă; el uită, de asemenea, că deosebirea dintre partea care constă din materiale și din forță de muncă și partea de capital care constă din mijloace de muncă rezidă, în ceea ce privește forța de muncă, numai în faptul că aceasta e mereu cumpărată din nou (nu pentru toată durata ei, cum se întîmplă cu mijloacele de muncă), iar în ceea ce privește materialele în faptul că în procesul de muncă nu figurează aceleași exemplare identice, ci mereu exemplare noi de același gen. Se creează totodată iluzia că valoarea capitalului fix nu ar circula și ea, cu toate că mai înainte A. Smith a explicat uzura capitalului fix ca fiind, bineînțeles, o parte din prețul produsului.

Opunînd capitalul circulant capitalului fix, A. Smith nu subliniază că această opoziție nu există decît în măsura în care capitalul circulant reprezintă acea componentă a capitalului productiv care trebuie înlocuită în întregime din valoarea produsului și care trebuie deci să participe în întregime la toate metamorfozele acestuia, lucru care nu se întîmplă atunci cînd este vorba de capitalul fix. Capitalul circulant este, dimpotrivă, confundat cu formele pe care capitalul le îmbracă atunci cînd trece din sfera producției în sfera circulației, cu formele de capital-marfă și capital bănesc. Dar ambele aceste forme, atît capitalul-marfă, cît și capitalul bănesc, sînt în egală măsură purtătoare ale valorii, atît a componentei fixe a capitalului productiv, cît și a compo-

nentei lui circulante. Ambele sînt capital de circulație în opoziție cu capitalul productiv, dar nu sînt capital circulant (fluid) în opoziție cu capitalul fix.

În sfîrșit, ideea cu totul greșită potrivit căreia capitalul fix creează profit rămînînd în procesul de producție, iar cel circulant, părăsind procesul de producție și intrînd în sfera circulației, ascunde, din cauza identității de formă care există între capitalul variabil și componenta circulantă a capitalului constant în procesul de rotație, deosebirea esențială dintre ele în procesul de valorificare și de creare a plusvalorii și face deci și mai obscur întregul mister al producției capitaliste; prin denumirea comună de capital circulant, această deosebire esențială este desființată. Economia politică de după A. Smith a mers și mai departe în această privință, considerînd drept singura și esențiala deosebire nu opoziția dintre capitalul variabil și cel constant, ci pe aceea dintre capitalul fix și cel circulant.

După ce A. Smith a desemnat mai înții capitalul fix și capitalul circulant ca două moduri diferite de a investi capital, care fiecare în sine aduce un profit, el spune :

„No fixed capital can yield any revenue but by means of a circulating capital. The most useful machines and instruments of trade will produce nothing without the circulating capital which affords the materials they are employed upon, and the maintenance of the workmen who employ them” *.

Aici se vede ce înseamnă expresiile de mai înainte : „yield a revenue, make a profit” ** etc., și anume că ambele părți ale capitalului servesc la crearea produsului.

Mai departe A. Smith dă următorul exemplu :

„That part of the capital of the farmer which is employed in the implements of agriculture is a fixed, that which is employed in the wages and maintenance of his labouring servants is a circulating capital” ***.

(Prin urmare, aici deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant se rezumă în mod just exclusiv la circulația diferită, la rotația diferitelor componente ale capitalului productiv.)

„He makes a profit of the one by keeping it in his own possession, and of the other by parting with it. The price or value of his labouring cattle is a fixed capital”

* — „Nici un capital fix nu poate aduce venit decît cu ajutorul capitalului circulant. Cele mai folositoare mașini și instrumente de muncă nu pot produce nimic fără capitalul circulant, care procură materialele de lucru și întreține muncitorii care le întrebuințează” (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

** — „A aduce un venit, a realiza un profit”. — *Nota trad.*

*** — „Acea parte a capitalului fermierului care este investită în instrumente agricole e capital fix; aceea care e folosită pentru salarii și pentru întreținerea muncitorilor angajați e capital circulant” (op. cit., p. 186). — *Nota trad.*

(aici este iarăși just faptul că deosebirea se referă la valoare, și nu la elementul material),

„in the same manner as that of the instruments of husbandry, their maintenance” (a vitelor de muncă) „is a circulating capital, in the same way as that of the labouring servants. The farmer makes his profit by keeping the labouring cattle, and by parting with their maintenance” *.

(Fermierul păstrează hrana vitelor, nu o vinde. El o folosește ca hrană pentru vite, iar pe vite le folosește ca unealtă de muncă. Deosebirea constă numai în următoarele: hrană care intră în întreținerea vitelor de muncă este consumată în întregime și trebuie înlocuită în permanență cu hrană nouă, provenită direct din produsul agriculturii sau prin vânzarea acestuia; vitele înseși sînt înlocuite numai în măsura în care fiecare exemplar în parte devine incapabil de muncă.)

„Both the price and the maintenance of the cattle which are bought in and fattened, not for labour but for sale, are a circulating capital. The farmer makes his profit by parting with them” **.

(Orice producător de marfă, deci și cel capitalist, își vinde produsul, rezultat al procesului său de producție, dar în urma acestui fapt produsul nu devine nici componentă fixă, nici componentă circulantă a capitalului său *productiv*. Dimpotrivă, produsul lui se află acum într-o formă în care este eliminat din procesul de producție și trebuie să funcționeze în calitate de capital-marfă. Vitele îngrășate pentru tăiere funcționează în procesul de producție ca materie primă, nu ca instrument, cum e cazul cu vitele de muncă. Ele intră deci ca substanță în produs și întreaga lor valoare intră în acest produs, ca și aceea a materialelor auxiliare {hrana}. Iată de ce constituie ele partea circulantă a capitalului productiv, și nu pentru că produsul vîndut — vitele îngrășate pentru tăiere — are aici aceeași formă naturală ca și materia primă, adică vitele încă neîngrășate. Acest fapt este accidental. Totodată însă Smith ar fi putut vedea din acest exemplu că nu forma materială a elementului de producție este aceea care face

* — „El realizează profit din primul, păstrîndu-l în posesiunea sa, iar din celălalt despărțindu-se de el. Prețul sau valoarea vitelor de muncă e capital fix, la fel ca uneltele gospodăriei agricole; hrana lor e capital circulant, la fel ca hrana muncitorilor agricoli. Fermierul realizează profit, pe de o parte, păstrînd vitele de muncă și, pe de altă parte despărțindu-se de mijloacele pentru întreținerea lor” (op. cit., p. 186). — *Nota trad.*

** — „Atît prețul, cît și întreținerea vitelor care nu sînt cumparate pentru munca și sînt cumparate pentru vânzare sînt capital circulant. Fermierul realizează profitul lui despărțindu-se de el” (op. cit., p. 186). — *Nota trad.*

ca valoarea pe care o conține el să fie fixă sau circulantă, ci numai funcția lui în cadrul procesului de producție.)

„The whole value of the seed too is a fixed capital. Though it goes backwards and forwards between the ground and the granary, it never changes masters, and therefore it does not properly circulate. The farmer makes his profit not by its sale, but by its increase” *.

Aici iese în evidență întreaga absurditate a distincției făcute de Smith. Potrivit teoriei lui, sămînța ar fi capital fix dacă nu ar avea loc o „change of masters” **, adică dacă sămînța ar fi înlocuită direct din produsul anual, dacă ar fi scăzută din el. Dimpotrivă, ea ar fi capital circulant dacă întregul produs ar fi vîndut și dacă o parte din valoarea acestuia ar servi la cumpărarea de sămînță de la altcineva. Într-un caz are loc „change of masters”, în celălalt nu. Și Smith confundă aici din nou capitalul circulant cu capitalul-marfă. Produsul este purtătorul material al capitalului-marfă. Dar, bineînțeles, acest purtător este numai partea produsului care intră efectiv în circulație și nu intră din nou direct în același proces de producție din care a ieșit ca produs.

Indiferent dacă sămînța este scăzută direct ca o parte din produs sau dacă întregul produs este vîndut și o parte a valorii lui este transformată în sămînță cumpărată de la alții, în ambele cazuri nu are loc decît o înlocuire de valoare și prin această înlocuire nu se realizează nici un profit. Într-un caz sămînța împreună cu restul produsului intră în circulație ca marfă, în celălalt caz ea figurează numai în contabilitate în calitate de componentă a valorii capitalului avansat. Dar în ambele cazuri ea rămîne componentă circulantă a capitalului productiv. Ea este consumată în întregime în vederea fabricării produsului și trebuie înlocuită în întregime din acest produs pentru a face posibilă reproducția.

„Materia primă și materialele auxiliare își pierd astfel forma independentă cu care au intrat, ca valori de întrebuințare, în procesul de muncă. Altfel stau lucrurile cu mijloacele de muncă propriu-zise. O unealtă, o mașină, o clădire a unei fabrici, un recipient etc. servesc în procesul de muncă numai atîta timp cît își păstrează forma lor inițială și intră miine din nou în procesul de muncă în aceeași formă ca și ieri. Forma lor independentă față de produs pe care și-o mențin în timpul vieții, adică în timpul pro-

* — „Valoarea totală a semințelor, de asemenea, e propriu-zis un capital fix. Deși ele circulă între pămînt și hambăr, totuși niciodată nu schimbă posesorul și de aceea propriu-zis nu circulă. Fermierul își realizează profitul nu prin vînzarea, ci prin sporirea lor” (op. cit., p. 186). — *Nota trad.*

** — „schimbarea posesorului”. — *Nota trad.*

cesului de muncă, ele și-o mențin și după moarte. Cadavrele mașinilor, uneltelor, atelierelor etc. continuă să existe separat de produsele la crearea cărora au contribuit" („Capitalul”, cartea I, cap. VI, p. 192⁵²).

Aceste moduri diferite în care mijloacele de producție sînt folosite pentru crearea produsului, unele dintre ele păstrîndu-și forma independentă față de produs, iar celelalte modificîndu-și-o sau pierzînd-o cu desăvîrșire, această deosebire care ține de procesul de muncă ca atare și care este deci valabilă în egală măsură și pentru procesele de muncă care au ca scop satisfacerea nevoilor proprii, ca, de pildă, ale familiei patriarhale, fără schimb, fără producție de mărfuri, A. Smith o prezintă într-o lumină falsă, întrucît 1) introduce o definiție a profitului cu totul nepotrivită aici, după care unele mijloace de producție aduc proprietarului profit păstrîndu-și forma, iar altele pierzîndu-și-o; 2) confundă schimbările pe care le suferă o parte a elementelor de producție în procesul de muncă cu acea modificare a formei care ține de schimbul produselor, de circulația mărfurilor (cumpărare și vânzare) și care include totodată trecerea proprietății asupra mărfurilor care circulă dintr-o mînă într-alta.

rotația presupune că reproducția este mijlocită de circulație, adică de vânzarea produsului, de transformarea lui în bani și de retransformarea din bani în elementele sale de producție. Dar, în măsura în care o parte din propriul său produs îi servește producătorului capitalist din nou în mod direct ca mijloc de producție, producătorul apare ca vânzător al acestui produs către sine însuși, iar în contabilitatea sa operația respectivă figurează sub această formă. Prin urmare, această parte a reproducției nu este mijlocită prin circulație, ci are loc în mod nemijlocit. Dar partea din produs care servește astfel din nou ca mijloc de producție înlocuiește capital circulant și nu capital fix, în măsura în care 1) valoarea părții respective a capitalului intră în întregime în produs și 2) însăși această parte a fost înlocuită în întregime, în natura, printr-un exemplar nou din noul produs.

A. Smith ne spune apoi din ce constă capitalul circulant și capitalul fix. El enumeră lucrurile, elementele materiale care formează capital fix și pe acelea care formează capital circulant, ca și cum acest caracter l-ar avea de la natură, obiectual, și nu ar decurge din funcția lor determinată în procesul de producție capitalist. Și, totuși, în același capitol (Book II, chap. I), el observă

că, deși un lucru anumit, de pildă o casă de locuit, destinat consumului direct,

„may yield a revenue to its proprietor, and thereby serve in the function of a capital to him, it cannot yield any to the public, nor serve in the function of a capital to it, and the revenue of the whole body of the people can never be in the smallest degree increased by it” *.

Aici A. Smith exprimă deci în mod clar ideea că proprietatea de a fi capital nu le revine lucrurilor ca atare și în toate împrejurările, ci este o funcție pe care ele o îndeplinesc sau nu o îndeplinesc, după împrejurări. Dar ceea ce este valabil pentru capital în general este valabil și pentru subdiviziunile lui.

Aceleași lucruri reprezintă o componentă a capitalului circulant sau a capitalului fix, după funcția pe care o îndeplinesc în procesul de muncă. Așa, de pildă, o vită constituie ca vită de muncă (mijloc de muncă) o formă materială de existență a capitalului fix, iar ca vită îngrășată pentru tăiere (materie primă) o componentă a capitalului circulant al fermierului. Pe de altă parte, același lucru poate cînd să funcționeze ca componentă a capitalului productiv, cînd să facă parte din fondul de consum direct. De pildă, o casă este componentă fixă a capitalului productiv dacă funcționează ca local de muncă; dacă funcționează ca locuință, nu mai are forma de capital, ci este locuință. Aceleași mijloace de muncă pot funcționa în multe cazuri cînd ca mijloace de producție, cînd ca mijloace de consum.

Una dintre erorile care rezultă din concepțiile lui Smith este aceea de a considera caracterul de capital fix și de capital circulant drept caractere proprii lucrurilor înseși. Chiar din analiza procesului de muncă („Capitalul”, cartea I, cap. V) reiese cum definițiile de mijloc de muncă, material de muncă, produs se schimbă în funcție de rolul diferit pe care unul și același lucru îl joacă în acest proces. Definițiile de capital fix și nefix se întemeiază însă, la rîndul lor, pe rolurile precise pe care le au aceste elemente în procesul de muncă, prin urmare și în procesul de creare a valorii.

În al doilea rînd însă, la enumerarea lucrurilor din care constau capitalul fix și capitalul circulant reiese clar că Smith confundă deosebirea dintre componentele fixe și circulante ale capitalului, deosebire care e valabilă și are un sens numai în ceea ce privește capitalul productiv (capitalul în forma lui productivă), cu

* — „poate aduce un venit proprietarului său și prin aceasta îi poate servi drept capital, nu poate aduce venit colectivității și nici nu poate să-i servească drept capital, iar venitul general al societății niciodată nu se poate mari prin ea, nici în cel mai mic grad” (op. cit., p. 187). — *Nota trad.*

deosebirea dintre capitalul productiv și formele pe care le are capitalul în procesul său de circulație: capital-marfă și capital bănesc. În același loc (p. 188) el spune :

„The circulating capital consists... of the provisions, materials, and finished work of all kinds that are in the hands of their respective dealers, and of the money that is necessary for circulating and distributing them etc.” *

Intr-adevăr, dacă privim lucrurile mai îndeaproape, vedem că aici, spre deosebire de cele relatate mai sus, capitalul circulant este din nou identificat cu capitalul-marfă și cu capitalul bănesc, adică cu două forme ale capitalului care nu țin de procesul de producție, care nu constituie capital circulant (fluid) în opoziție cu capitalul fix, ci capital de circulație în opoziție cu capitalul productiv. Numai *alături* de aceste forme ale capitalului figurează apoi componentele capitalului productiv, avansate pentru materiale (materii prime sau semifabricate) și încorporate în mod efectiv procesului de producție. El spune :

„...The third and last of the three portions into which the general stock of the society naturally divides itself, is the circulating capital, of which the characteristic is, that it affords a revenue only by circulating or changing masters. This is composed likewise of four parts : first, of the money...” **

(Dar banii nu sînt niciodată o formă a capitalului productiv, a capitalului care funcționează în procesul de producție. Ei nu sînt întotdeauna decît una din formele pe care le îmbracă capitalul în procesul său de circulație),

„secondly, of the stock of provisions which are in the possession of the butcher, the grazier, the farmer... and from the sale of which they expect to derive a profit... Fourthly and lastly, of the work which is made up and completed, but which is still in the hands of the merchant and manufacturer”. — Și : „thirdly, of the materials, whether altogether rude or more or less manufactured, of clothes, furniture, and building, which are not yet made up into any of those three shapes but which remain in the hands of the growers, the manufacturers, the mercers and drapers, the timbermerchants, the carpenters and joiners, the brickmakers etc.” ***

* — „Capitalul circulant constă astfel din alimente, materii prime și produse finite de tot felul, care se afla în mîinile negustorilor respectivi, și din banii necesari pentru circulația și distribuția lor...” etc.” (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

** — „A treia și ultima dintre cele trei părți în care se divide capitalul total al societății e capitalul circulant, a cărui caracteristică e că produce un venit numai dacă circulă sau schimbă posesorul. El e compus tot din patru părți...” (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

*** — „al doilea, din stocul de provizii care se află în posesiunea măcelarului, a crescătorului de vite, a fermierului... și din a căror vînzare aceștia speră să obțină un profit... Al patrulea, în fine, din produsul care e lucrat și finisat, dar se află încă în mîinile comerciantului sau manufacturierului...”. Și, „al treilea, din materialele, fie materii complet brute, fie mai mult sau mai puțin manufacturate, din haine, mobilier sau construcții, care nu sînt însă întrebuintate în nici una dintre acele trei forme, dar care rămîn în mîinile cultivatorilor, manufacturierilor, negustorilor de marunțișuri și ale postăvarilor, chereștegiilor, timplarilor, dulgherilor, cărămidarilor etc.” (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

Punctele 2 și 4 nu conțin decît produse care sînt eliminate ca atare din procesul de producție și trebuie vîndute ; într-un cuvînt, produse care funcționează acum în calitate de mărfuri, deci, respectiv, în calitate de capital-marfă, avînd, așadar, o formă și ocu-pînd o poziție în proces, în care ele nu constituie un element al capitalului productiv, oricare ar fi destinația lor finală, adică indiferent de faptul dacă, potrivit scopului lor (valoarea de întrebuințare), urmează să intre, în ultimă instanță, în consumul individual sau în cel productiv. În punctul 2 aceste produse sînt alimente, iar în punctul 4 se află toate celelalte produse finite, care deci constau și ele numai din mijloace de muncă finite sau din articolele de consum finite (altele decît alimentele incluse în punctul 2).

Faptul că Smith vorbește și de comerciant arată cît e de confuz. O dată ce producătorul și-a vîndut comerciantului produsul, acest produs nu mai constituie absolut nici o formă a capitalului său. E drept că din punct de vedere social el continuă să fie capital-marfă, deși se află în alte miini decît acelea ale producătorului său ; dar tocmai pentru că este capital-marfă nu poate fi nici capital fix, nici capital circulant.

În orice producție care nu este îndreptată direct spre satisfacerea nevoilor proprii, produsul trebuie să circule ca marfă, adică trebuie să fie vîndut nu pentru a aduce un profit, ci pur și simplu pentru ca producătorul să poată trăi. La producția capitalistă se mai adaugă faptul că o dată cu vînzarea mărții se realizează și plusvaloarea cuprinsă în ea. Produsul iese din procesul de producție ca marfă și de aceea nu este nici element fix și nici element circulant al acestuia.

De altfel, Smith se contrazice aici pe sine însuși. Toate produsele finite, oricare ar fi forma lor materială sau valoarea lor de întrebuințare, efectul lor util, sînt aici capital-marfă, deci capital într-o formă care ține de procesul de circulație. În această formă, ele nu constituie componente ale eventualului capital productiv al proprietarului lor ; ceea ce nu împiedică de loc ca, odată vîndute, ele să devină în mîinile cumpărătorului lor componente, indiferent dacă circulante sau fixe, ale unui capital productiv. Se vede aici că aceleași lucruri care la un moment dat apar pe piață sub formă de capital-marfă în opoziție cu capitalul productiv, mai tîrziu, cînd sînt retrase de pe piață, pot să funcționeze sau nu în calitate de componente circulante sau fixe ale capitalului productiv.

Produsul fabricantului-filator de bumbac — firele — este formamarfă a capitalului lui, este pentru el capital-marfă. Firele nu pot funcționa din nou ca componentă a capitalului lui productiv,

nici ca material de muncă și nici ca mijloc de muncă. Dar, în miinile fabricantului de fire care le cumpără, ele sînt încorporate capitalului lui productiv ca o componentă circulantă a acestui capital. Pentru fabricantul de fire, firele sînt însă purtătorii valorii unei părți atît din capitalul său fix, cît și din capitalul său circulant (abstracție făcînd de plusvaloare). Tot astfel o mașină ca produs al fabricantului de mașini este forma-marfă a capitalului acestuia, este pentru el capital-marfă ; și, atîta timp cît își păstrează această formă, ea nu este nici capital circulant, nici capital fix. Vîndută unui fabricant care o folosește în producția lui, ea devine componentă fixă a unui capital productiv. Chiar dacă, datorită formei lui de întrebuițare, produsul poate intra din nou, parțial, ca mijloc de producție în același proces din care a ieșit, ca, de pildă, cărbunele în producția de cărbune, chiar în acest caz partea de produs, adică partea din cărbunele destinat vînzării, nu este nici capital circulant, nici capital fix, ci capital-marfă.

Pe de altă parte, produsul poate avea o formă de întrebuițare care să-l facă absolut nepotrivit pentru a fi un element al capitalului productiv fie ca material de muncă, fie ca mijloc de muncă. Așa e cazul, de pildă, cu unele mijloace de subzistență. Cu toate acestea, pentru producătorul său, produsul este capital-marfă, purtător al valorii atît a capitalului fix, cît și a capitalului circulant, și anume a primului sau a celui de-al doilea, după cum capitalul folosit la producerea lui trebuie înlocuit integral sau parțial, după cum acest capital și-a transmis integral sau parțial valoarea asupra produsului.

La Smith figurează la punctul 3 materialul brut (materia primă, semifabricatele, materialele auxiliare), pe de o parte, nu ca o componentă deja încorporată capitalului productiv, ci de fapt numai ca o categorie specială a valorilor de întrebuițare, din care constă în general produsul social, ca o categorie specială a masei de mărfuri, alături de celelalte componente materiale, mijloace de subzistență etc. enumerate la punctele 2 și 4. Pe de altă parte, materialul brut este, ce-i drept, prezentat ca încorporat capitalului productiv și deci ca element al acestui capital, aflat în mîna producătorului. Confuzia se manifestă în faptul că materialul brut este considerat, pe de o parte, ca funcționînd în miinile producătorului („in the hands of the growers, the manufacturers...” *), pe de altă parte ca funcționînd în miinile comercianților („merciers, drapers, timber-merchants” **), pentru care el este numai capital-marfă, nu componentă a capitalului productiv.

* — „în miinile agricultorilor, ale fabricanților”. — *Nota trad.*

** — „ale negustorilor de mătase, stoffe, lemnărie”. — *Nota trad.*

De fapt, în această enumerare a elementelor capitalului circulant, A. Smith scapă cu totul din vedere deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant, valabilă numai în ceea ce privește capitalul productiv. Dimpotrivă, el opune capitalul-marfă și capitalul bănesc, adică cele două forme ale capitalului care țin de procesul de circulație, capitalului productiv, dar și aceasta o face în mod inconștient.

În sfârșit, mai sare în ochi faptul că, la enumerarea componentelor capitalului circulant, A. Smith uită forța de muncă. Și acest lucru se întâmplă din două motive.

Am văzut mai sus că, abstracție făcînd de capitalul bănesc, capitalul circulant nu este la el decît o altă denumire a capitalului-marfă. Dar, în măsura în care forța de muncă circulă pe piață, ea nu este capital, nu este o formă a capitalului-marfă. Ea nu este în general capital, iar muncitorul nu este capitalist, cu toate că el aduce pe piață o marfă, și anume propria sa piele. Abia după ce forța de muncă este vîndută și încorporată procesului de producție, adică abia după ce a încetat să circule ca marfă, ea devine o componentă a capitalului productiv, și anume capital variabil ca izvor al plusvalorii și componentă circulantă a capitalului productiv cînd este vorba de rotația valorii-capital cheltuite pentru ea. Întrucît Smith confundă aici capitalul circulant cu capitalul-marfă, el nu poate încadra forța de muncă în rubrica sa de capital circulant. De aceea capitalul variabil apare la el sub forma mărfurilor pe care muncitorul le cumpără cu salariul său, sub forma mijloacelor de subzistență. Sub această formă, valoarea-capital avansată pentru salarii face parte, după Smith, din capitalul circulant. Dar ceea ce este încorporat procesului de producție este forța de muncă, este muncitorul însuși și nu mijloacele de subzistență cu care se întreține muncitorul. De altfel, am văzut („Capitalul”, cartea I, cap. XXI) că, din punct de vedere social, și reproducția muncitorului însuși, datorită consumului său individual, face parte din procesul de reproducție a capitalului social. Dar acest lucru nu este valabil pentru procesul de producție izolat, încheiat, pe care îl analizăm aici. Așa-zisele „acquired and useful abilities” * (p. 187), pe care Smith le trece la rubrica capital fix, constituie, dimpotrivă, componente ale capitalului circulant, întrucît ele sînt „abilities” ale muncitorului salariat și acesta și-a vîndut munca împreună cu „abilities” ale ei.

Este o mare eroare a lui Smith faptul că el împarte întreaga avuție socială în 1) fond de consum direct, 2) capital fix și 3) ca-

* — „capacități dobîndite și folositoare” (l. c., p. 187). — *Nota trad.*

pital circulant. Potrivit celor expuse mai sus, întreaga avuție ar trebui împărțită în 1) fond de consum, care nu constituie nici o parte a capitalului social în funcțiune, deși anumite părți ale acestui fond pot funcționa în permanență în calitate de capital, și 2) capital. Potrivit acestei împărțiri, o parte a avuției funcționează în calitate de capital, iar cealaltă parte în calitate de noncapital, adică de fond de consum. Prin urmare, pentru orice capital rezultă de aici necesitatea inexorabilă de a fi ori fix, ori circulant, așa cum, de pildă, pentru un mamifer există necesitatea naturală de a fi ori mascul, ori femelă. Am văzut însă că opoziția dintre fix și circulant este aplicabilă numai elementelor capitalului *productiv*, că deci pe lângă acestea mai există o cantitate foarte importantă de capital — capitalul-marfă și capitalul bănesc — care se află într-o formă în care el *nu poate fi* nici fix, nici circulant.

Întrucît — cu excepția acelei părți din produs care în forma sa naturală, direct, fără vînzare sau cumpărare, este folosită din nou de producătorul capitalist individual ca mijloc de producție — întreaga masă a producției sociale circulă pe piață, pe baza producției capitaliste, în calitate de capital-marfă, este clar că atît elementele fixe, cît și cele circulante ale capitalului productiv, precum și toate elementele fondului de consum, provin din capital-marfă; ceea ce de fapt nu înseamnă nimic altceva decît că atît mijloacele de producție, cît și mijloacele de consum apar, pe baza producției capitaliste, mai întîi sub formă de capital-marfă, chiar dacă sînt destinate să servească mai tîrziu ca mijloace de consum sau ca mijloace de producție, așa cum și forța de muncă se găsește pe piață sub formă de marfă, chiar dacă nu sub formă de capital-marfă.

De aici următoarea nouă confuzie la A. Smith. El spune:

„Of these four parts“

(ale capitalului circulant, adică ale capitalului în cele două forme ale sale proprii procesului de circulație — de capital-marfă și de capital bănesc — două părți care se transformă în patru, deoarece Smith deosebește din nou, din punct de vedere material, componentele capitalului-marfă),

„three — provisions, materials, and finished work, are either annually or in a longer or shorter period, regularly withdrawn from it, and placed either in the fixed capital, or in the stock reserved for immediate consumption. Every fixed capital is both originally derived from, and requires to be continually supported by, a circulating capital. All useful machines and instruments of trade are originally derived from a circulating capital, which furnishes the materials of

which they are made and the maintenance of the workmen who make them. They require, too, a capital of the same kind to keep them in constant repair" * (p. 188).

Cu excepția părții de produs folosite în permanență și în mod direct de producători din nou ca mijloc de producție, pentru producția capitalistă e valabil următorul principiu general: toate produsele vin pe piață ca mărfuri și circulă deci, pentru capitalist, sub forma-marfă a capitalului său, în calitate de capital-marfă, indiferent dacă aceste produse trebuie sau pot să funcționeze, potrivit formeii lor naturale, potrivit valorii lor de întrebuințare, ca elemente ale capitalului productiv (ale procesului de producție), ca mijloace de producție și, prin urmare, ca elemente fixe sau circulante ale capitalului productiv sau dacă ele pot servi numai ca mijloace de consum individual și nu productiv. Toate produsele sînt aruncate pe piață ca mărfuri; toate mijloacele de producție și de consum, toate elementele consumului productiv și ale celui individual trebuie deci să fie din nou retrase de pe piață prin cumpărarea lor ca mărfuri. Acest truism este, bineînțeles, just. Prin urmare, lucrul acesta este valabil în egală măsură atît pentru elementele fixe, cît și pentru cele circulante ale capitalului productiv, pentru mijloacele de muncă, ca și pentru materialul de muncă în toate formele lor. (Smith uită totodată că există elemente ale capitalului productiv care sînt date însăși de natură, care nu sînt produse ale muncii.) Mașina se cumpără pe piață exact ca și bumbacul. Dar de aici nu rezultă nicidecum că orice capital fix derivă inițial dintr-unul circulant; aceasta rezultă numai din confuzia făcută de Smith între capitalul de circulație și capitalul circulant sau fluid, adică nefix. Și, pe deasupra, Smith se mai contrazice pe sine însuși. Chiar după părerea lui, mașinile, în calitate de mărfuri, constituie o parte din capitalul circulant menționat la punctul 4. Că ele provin din capitalul circulant nu înseamnă deci decît că ele au funcționat în calitate de capital-marfă înainte de a funcționa ca mașini, dar că din punct de vedere material ele provin din ele însele, așa cum bumbacul, ca element circulant al capitalului fabricantului-filator, provine din bumbacul de pe piață. Dar dacă în expunerile sale următoare Smith deduce capital fix din capitalul circulant pe motiv că pentru a produce

* — „Din aceste patru părți, trei — proviziile, materiile prime și produsele finite — sînt retrase în mod regulat, anual sau în perioade mai lungi sau mai scurte, din capitalul circulant și plasate fie în capitalul fix, fie în fondul rezervat pentru consumul imediat. Orice capital fix provine inițial din capitalul circulant și cere în același timp să fie continuu întreținut de acesta. Toate mașinile și uneltele au provenit inițial dintr-un capital circulant, care procură materialele din care sînt ele făcute și întreține pe muncitorii care le fac. Ele cer totodată un capital de același fel pentru a fi întreținute" (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

mașini e nevoie de muncă și de materii prime, atunci, în primul rând, pentru a produce mașini mai e nevoie și de mijloace de muncă, adică de capital fix, și, în al doilea rând, pentru a produce materii prime e nevoie de asemenea de capital fix, mașini etc., întrucât capitalul productiv include întotdeauna mijloace de muncă, dar nu întotdeauna material de muncă. Smith însuși spune ceva mai încolo :

„Lands, mines, and fisheries, require all both a fixed and circulating capital to cultivate them” ;

El admite, prin urmare, că pentru producerea materiilor prime e nevoie nu numai de capital circulant, ci și de capital fix)

, and” (aici altă eroare) „their produce replaces with a profit, not only those capitals, but *all the others in society*” *.

Lucru absolut eronat. Produsul lor furnizează materia primă, materialele auxiliare etc. pentru toate celelalte ramuri industriale. Dar valoarea lor nu înlocuiește valoarea tuturor celorlalte capitaluri sociale ; ea nu înlocuiește decât propria ei valoare-capital (+ plusvaloare). Aici se vede din nou la A. Smith influența fiziocraților.

Din punct de vedere social este just că acea parte din capitalul-marfă care constă din produse ce nu pot servi decât ca mijloace de muncă trebuie să funcționeze, mai devreme sau mai târziu, și ca mijloace de muncă dacă în general aceste mijloace de muncă nu au fost produse în mod inutil și dacă nu sînt neevadabile ; cu alte cuvinte, pe baza producției capitaliste, mijloacele de muncă, din momentul în care au încetat să mai fie mărfuri, devin, potrivit destinației lor, elemente efective ale părții fixe a capitalului productiv social.

Avem în față o deosebire care decurge din forma naturală a produsului.

Așa, de pildă, o mașină de filat nu are valoare de întrebuințare dacă nu e folosită la filat, adică dacă nu e folosită ca element de producție, deci, din punct de vedere capitalist, dacă nu funcționează ca componentă fixă a unui capital productiv. Dar mașina de filat este mobilă. Ea poate fi exportată din țara în care a fost produsă și vîndută într-o țară străină, în schimbul direct sau indirect fie al unor materii prime etc., fie al unei cantități de sampanie. În țara în care a fost produsă, ea n-a funcționat în

* — „Terenurile, minele și pescuitul cer și capital fix, și circulant pentru a fi exploatare, iar produsul lor înlocuiește cu profit nu numai aceste capitaluri, ci și toate celelalte capitaluri din societate” (op. cit., p. 189). — Nota trad.

cazul acesta decît în calitate de capital-marfă ; niciodată însă, nici chiar după vînzarea ei, nu a funcționat în calitate de capital fix

Dimpotrivă, produsele care, fiind fixate de sol, sînt legate de un anumit loc și nu pot fi utilizate decît acolo, ca, de pildă, clădiri de fabrică, căi ferate, poduri, tuneluri, docuri etc., ameliorări ale solului etc., nu pot fi exportate fizic în forma în care există. Ele sînt imobile. Ele sînt sau inutile, sau, odată vîndute, trebuie să funcționeze în calitate de capital fix în țara în care au fost produse. Pentru producătorul lor capitalist, care în scop de speculă construiește fabrici sau ameliorează terenuri pentru a le vinde, aceste lucruri constituie forma capitalului său marfă, deci, după părerea lui A. Smith, forma capitalului circulant. Dar, considerate din punct de vedere social, aceste lucruri, pentru a nu rămîne inutile, trebuie în cele din urmă să funcționeze în calitate de capital fix chiar în țară, într-un proces de producție fixat de locul unde se află ele ; ceea ce nu înseamnă nicidecum că obiectelor imobile ca atare sînt prin însăși natura lor capital fix ; sub formă de case de locuit etc., ele pot să aparțină de fondul de consum și deci să nu intre de loc în capitalul social, cu toate că ele constituie un element al avuției sociale, din care capitalul nu reprezintă decît o parte. Producătorul acestor obiecte, ca să ne exprimăm în limbajul lui Smith, realizează un profit din vînzarea lor. Prin urmare, ele sînt capital circulant ! Cel ce le folosește, cumpărătorul lor definitiv, nu se poate servi de ele decît utilizîndu-le în procesul de producție. Prin urmare, ele sînt capital fix !

Titlurile de proprietate, de pildă asupra unei căi ferate, pot trece zilnic dintr-o mînă într-alta, iar posesorii lor pot realiza un profit din vînzarea acestor titluri chiar și în străinătate, astfel încît titlurile de proprietate asupra unei căi ferate, în opoziție cu calea ferată însăși, pot fi exportate. Cu toate acestea însă, chiar în țara în care se află, aceste lucruri trebuie sau să stea inactive, sau să funcționeze în calitate de componentă fixă a unui capital productiv. Tot așa fabricantul A poate realiza un profit din vînzarea fabricii sale către fabricantul B, ceea ce nu împiedică însă fabrica să funcționeze, ca și mai înainte, în calitate de capital fix.

De aceea mijloacele de muncă fixate într-un anumit loc, inseparabile de pămînt, trebuie să funcționeze în mod necesar, în țara respectivă, în calitate de capital fix, deși pentru producătorul lor ele pot să funcționeze în calitate de capital-marfă și să nu reprezinte elemente ale capitalului fix *al acestuia* (pentru producător, acesta din urmă constă din mijloacele de muncă de care are nevoie pentru construirea de clădiri, căi ferate etc.). De aici

nu rezultă însă, invers, că capitalul fix constă în mod necesar din lucruri imobile. Un vapor sau o locomotivă acționează numai în mișcare și totuși ele funcționează în calitate de capital fix nu pentru producătorul lor, ci pentru cel ce le utilizează. Pe de altă parte, lucruri care sînt efectiv fixate în procesul de producție, care trăiesc și mor în acest proces și care, odată intrate în el, nu-l mai părăsesc niciodată sînt componente circulante ale capitalului productiv, de pildă cărbunii consumați pentru punerea în funcțiune a mașinii în procesul de producție sau gazul folosit pentru iluminarea clădirii fabricii etc. Ele sînt circulante nu pentru că părăsesc în mod fizic o dată cu produsul procesul de producție și circulă ca marfă, ci pentru că valoarea lor intră în întregime în valoarea mărfii la a cărei producere contribuie, și de aceea trebuie înlocuită în întregime din vânzarea mărfii.

În ultimul pasaj citat din A. Smith mai trebuie relevată o frază :

„A circulating capital which furnishes... the maintenance of the workmen who make them” * (mașinile etc.).

La fiziocrați, partea de capital avansată pentru salarii figurează în mod just printre „avances annuelles” în opoziție cu „avances primitives”. Pe de altă parte, la ei nu forța de muncă însăși apare ca o parte componentă a capitalului productiv folosit de către fermier, ci mijloacele de subzistență date muncitorilor agricoli („the maintenance of the workmen”, cum spune Smith). Această părere corespunde întru totul doctrinei lor specifice. Și anume, la fiziocrați, partea de valoare pe care munca o adaugă produsului (la fel ca partea de valoare pe care o adaugă produsului materiile prime, uneltele de muncă etc., într-un cuvînt componentele materiale ale capitalului constant) este egală numai cu valoarea mijloacelor de subzistență care li se plătesc muncitorilor și pe care aceștia trebuie să le consume pentru menținerea funcționării lor ca forțe de muncă. Însăși doctrina lor nu le interzice să dezvăluie deosebirea dintre capitalul constant și capitalul variabil. Dacă munca este aceea care produce plusvaloarea (în afară de reproducția propriului ei pret), ea o produce atît în industrie, cît și în agricultură. Întrucît însă, potrivit sistemului fiziocraților, munca nu creează plusvaloare decît într-una din ramurile de producție, în agricultură, plusvaloarea nu rezultă din muncă, ci din acțiunea specială (contribuția) a naturii în această ramură. Și numai din această

* — „...Un capital circulant care... întreține pe muncitorii care le întrebuințează” (op. cit., p. 188). — *Nota trad.*

cauză consideră fiziocrații munca agricolă drept muncă productivă, spre deosebire de celelalte feluri de muncă.

A. Smith definește mijloacele de subzistență ale muncitorilor drept capital circulant în opoziție cu cel fix :

1) deoarece el confundă capitalul circulant, în opoziție cu cel fix, cu formele capitalului care țin de sfera circulației, cu capitalul de circulație, o confuzie pe care economiștii de după el au adoptat-o absolut necritic. El confundă deci capitalul-marfă cu componenta circulantă a capitalului productiv, și se înțelege de la sine că, acolo unde produsul social capătă formă de marfă, mijloacele de subzistență ale muncitorilor, ca și ale nonmuncitorilor, materialele, ca și mijloacele de muncă înseși, trebuie furnizate din capitalul-marfă

2) Dar la Smith se strecoară și concepțiile fiziocraților, cu toate că ele contrazic partea esoterică — realmente științifică — a propriului lui sistem.

Capitalul avansat se transformă, în general, în capital productiv adică îmbracă forma elementelor producției, care sînt ele însele produsul unei munci anterioare. (Printre aceste elemente se numără și forța de muncă.) Numai în această formă capitalul avansat poate funcționa în procesul de producție. Și, dacă în locul forței de muncă însăși în care s-a transformat partea variabilă a capitalului punem mijloacele de subzistență ale muncitorului, este clar că în ceea ce privește formarea valorii aceste mijloace de subzistență nu se deosebesc ca atare de celelalte elemente ale capitalului productiv, de materiile prime și de mijloacele de subzistență ale vitelor de muncă, cu care Smith le și pune, după exemplul fiziocraților, pe aceeași treaptă într-un pasaj citat mai înainte. Mijloacele de subzistență nu pot să-și valorifice singure valoarea, adică să-i adauge o plusvaloare. Valoarea lor, ca și valoarea celorlalte elemente ale capitalului productiv, nu poate decît să reapară în valoarea produsului. Mijloacele de subzistență nu pot să-i adauge produsului mai multă valoare decît au ele însele. Ca și materia primă, semifabricatele etc., ele se deosebesc de capitalul fix, care constă din mijloace de muncă, numai prin aceea că (cel puțin pentru capitalistul care le plătește) ele sînt consumate în întregime pentru crearea produsului în a cărui formare intră, că, prin urmare, valoarea lor trebuie înlocuită în întregime, fapt care la capitalul fix se petrece numai treptat, pe părți. Deci partea de capital productiv avansată pentru forța de muncă (respectiv pentru mijloacele de subzistență ale muncitoru-

lui) nu se deosebește acum de celelalte elemente materiale ale capitalului productiv decât din punct de vedere material, și nu prin rolul pe care-l joacă în procesul de muncă și în procesul de valorificare. Ea nu se deosebește decât în măsura în care, împreună cu o parte a factorilor obiectivi de creare a produsului („materials” — expresie folosită în general de Smith), intră în categoria capitalului circulant, în opoziție cu altă parte a factorilor obiectivi de creare a produsului, parte care intră în categoria capitalului fix.

Faptul că partea de capital avansată pentru salarii ține de partea circulantă a capitalului productiv și că, în opoziție cu componenta fixă a capitalului productiv, ea este circulantă, așa cum este și o parte a elementelor materiale de creare a produsului, ca materiile prime etc., nu are absolut nimic de-a face cu rolul pe care îl joacă în procesul de valorificare această parte variabilă a capitalului, în opoziție cu partea constantă. Aici este vorba numai de felul în care această parte a valorii-capital avansate trebuie înlocuită, reînnoită, deci reprodusă din valoarea produsului prin intermediul circulației. Cumpărarea și recumpărarea forței de muncă ține de procesul de circulație. Dar abia în cadrul procesului de producție valoarea avansată pentru forța de muncă se transformă (nu pentru muncitor, ci pentru capitalist), dintr-o mărime determinată, constantă, într-o mărime variabilă și deci abia datorită acestui fapt valoarea avansată se transformă în valoare-capital, în capital, în valoare care se autovalorifică. Dar prin faptul că, așa cum se întâmplă la Smith, nu valoarea avansată pentru forța de muncă este considerată componenta circulantă a capitalului productiv, ci valoarea avansată pentru mijloacele de subzistență ale muncitorului, înțelegerea deosebirii dintre capitalul variabil și capitalul constant, deci înțelegerea procesului de producție capitalist în general, devine imposibilă. Definirea acestei părți a capitalului drept capital variabil, în opoziție cu capitalul constant cheltuit pe factorii materiali de creare a produsului, este înmormintată aici sub definirea părții capitalului cheltuite pe forța de muncă, drept parte care ține, prin rolul pe care-l are în rotație, de partea circulantă a capitalului productiv. Această înmormintare este desăvârșită de faptul că, în locul forței de muncă, mijloacele de subzistență ale muncitorului sînt considerate elemente ale capitalului productiv. Dacă valoarea forței de muncă este avansată în bani sau direct în mijloace de subzistență nu

are nici o importanță, deși, firește, ultima variantă nu poate constitui, pe baza producției capitaliste, decît o excepție²⁴⁾.

Astfel, prin faptul că A. Smith a stabilit definirea capitalului circulant drept element hotărîtor al valorii-capital cheltuite pentru forța de muncă — definire luată de la fiziocrați, însă fără premisa fiziocraților —, el a reușit să-i împiedice pe urmașii săi să vadă că partea de capital cheltuită pentru forța de muncă este capital variabil. Ideile mai profunde și mai exacte, expuse de el însuși în alte părți, nu s-au impus; în schimb, s-a impus eroarea aceasta. Ba mai mult, autorii de mai tîrziu au mers și mai departe; pentru ei elementul hotărîtor al definirii părții de capital cheltuite pentru forța de muncă constă nu numai în faptul că această parte este capital circulant, în opoziție cu cel fix; ei reduc caracteristica esențială a capitalului circulant la faptul că el este cheltuit pentru mijloacele de subzistență ale muncitorilor. De aici decurge apoi în mod firesc teoria despre fondul de muncă²⁵⁾, format din mijloacele de subzistență necesare, ca despre o mărime dată, care, pe de o parte, limitează din punct de vedere fizic partea muncitorului din produsul social, dar care, pe de altă parte, trebuie cheltuită în întregime pentru cumpărarea de forță de muncă.

²⁴⁾ În ce măsură și-a închis A. Smith singur calea spre înțelegerea rolului forței de muncă în procesul de valorificare o dovedește următoarea propoziție, care, după modelul fiziocraților, pune munca muncitorului pe aceeași treaptă cu aceea a vitelor de muncă: „Nu numai muncitorii săi” (ai fermierului), „dar și vitele sale de muncă sint muncitori productivi”. (Book II, chap. V, p. 243.)

Capitolul unsprezece

Teorii asupra capitalului fix și asupra celui circulant. Ricardo

Ricardo nu face deosebire între capitalul fix și cel circulant decât pentru a lămuri excepțiile de la regula valorii, și anume cazurile în care nivelul salariului influențează prețurile. De această chestiune ne vom ocupa abia în cartea a III-a⁵⁴.

Confuzia fundamentală iese în evidență însă chiar de la început în următoarea juxtapunere superficială :

„Această diferență în gradul de durabilitate a capitalului fix și această varietate a proporțiilor în care se pot combina cele două feluri de capital...”⁵⁵).

Și dacă întrebăm care sînt „cele două feluri de capital” ni se răspunde :

„De asemenea, proporțiile în care se poate combina capitalul care trebuie să întrețină munca și capitalul investit în unelte, mașini și clădiri pot fi variate”⁵⁶).

Prin urmare, capital fix = mijloace de muncă și capital circulant = capital cheltuit pentru muncă. „Capitalul care trebuie să întrețină munca” este în sine o expresie searbădă, împrumutată de la A. Smith. Pe de o parte, capitalul circulant este confundat aici cu capitalul variabil, adică cu acea parte din capitalul productiv care este cheltuită pentru muncă. Pe de altă parte însă, întrucît această opoziție nu este luată din procesul de valorificare, unde capitalul se împarte în capital constant și capital variabil, ci din procesul de circulație (vechea confuzie a lui Smith), se ajunge la definiții de două ori false.

⁵⁵) „This difference in the degree of durability of fixed capital, and this variety in the proportions in which the two sorts of capital may be combined”. — „Principles”, p. 25 (vezi și David Ricardo. Opere alese, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 72. — *Nota trad.*).

⁵⁶) „The proportions, too, in which the capital that is to support labour, and the capital that is invested in tools, machinery, and buildings, may be variously combined” — l. c. (vezi și op. cit., p. 72. — *Nota trad.*).

În primul rînd, diferențele în ceea ce privește gradul de durabilitate a capitalului fix și deosebiri în ceea ce privește poziția capitalului, care constă din capital constant și capital variabil, sînt considerate aici echivalente. Dar această din urmă deosebire determină deosebirea în ceea ce privește producția de plusvaloare; cea dintîi, dimpotrivă, întrucît este vorba de procesul de valorificare, nu se referă decît la modul în care o valoare dată a mijlocului de producție este transmisă asupra produsului; dar, în măsura în care se are în vedere procesul de circulație, această deosebire nu se referă decît la perioada de reînnoire a capitalului cheltuit sau, cu alte cuvinte, la timpul pentru care acesta a fost cheltuit. Dacă, în loc să pătrundem mecanismul interior al procesului de producție capitalist, nu privim decît fenomenele așa cum se prezintă ele, aceste deosebiri se confundă într-adevăr. La repartizarea plusvalorii sociale între capitalurile investite în diferite ramuri de activitate, deosebirile dintre durata perioadelor pe care e avansat capitalul (ca, de pildă, diferitele durate ale capitalului fix) și deosebirile în ceea ce privește poziția organică a capitalului (deci și deosebirea dintre circulația capitalului constant și cea a capitalului variabil) contribuie în egală măsură la egalizarea ratei generale a profitului și la transformarea valorilor în prețuri de producție.

În al doilea rînd, din punctul de vedere al procesului de circulație, de o parte se află mijloacele de muncă, capitalul fix, și de cealaltă parte materialul de muncă și salariul, capitalul circulant. Dimpotrivă, din punctul de vedere al procesului de muncă și al procesului de valorificare, de o parte se află mijloacele de producție (mijloacele de muncă și materialul de muncă), capitalul constant, de cealaltă parte forța de muncă, capitalul variabil. Pentru compoziția organică a capitalului („Capitalul”, cartea I, cap. XXIII, 2, p. 647⁵⁵) este absolut indiferent dacă aceeași cantitate de valoare a capitalului constant constă dintr-o cantitate considerabilă de mijloace de muncă și o cantitate neglijabilă de material de muncă sau, dimpotrivă, dintr-o cantitate considerabilă de material de muncă și o cantitate neglijabilă de mijloace de muncă; compoziția organică a capitalului este în întregime determinată de raportul dintre capitalul cheltuit pe mijloace de producție și cel cheltuit pe forța de muncă. Invers, din punctul de vedere al procesului de circulație, al deosebirii dintre capitalul fix și cel circulant, este tot atît de indiferent în ce raport o anumită cantitate de valoare a capitalului circulant se împarte în material de muncă și salariu. Dintr-un punct de vedere, materialul de muncă intră în aceeași categorie cu mijloacele de muncă, în

opoziție cu valoarea-capital cheltuită pe forță de muncă. Din celălalt punct de vedere, partea de capital cheltuită pe forță de muncă intră în aceeași categorie cu aceea cheltuită pe material de muncă, în opoziție cu partea de capital cheltuită pe mijloace de muncă.

Din această cauză, la Ricardo, acea parte din valoarea capitalului care e cheltuită pe material de muncă (materii prime și materiale auxiliare) nu apare în nici una dintre cele două părți. Ea dispăre cu totul. Și anume ea nu se încadrează în categoria capital fix, pentru că coincide cu totul, în ceea ce privește modul ei de circulație, cu partea de capital cheltuită pe forță de muncă. Pe de altă parte, ea nu poate fi încadrată în categoria capital circulant, pentru că, o dată cu aceasta, identificarea opoziției dintre capitalul fix și cel circulant cu opoziția dintre capitalul constant și cel variabil, preluată în mod tacit de Ricardo de la A. Smith, s-ar anula. Ricardo are prea mult simț logic pentru a nu-și da seama de acest lucru și de aceea această parte de capital dispăre la el cu totul.

Aici mai trebuie menționat că, potrivit limbajului economiei politice, capitalistul avansează la intervale diferite capitalul cheltuit pe salarii, după felul cum îl plătește, de pildă, săptăminal, lunar sau trimestrial. De fapt lucrurile stau invers. Muncitorul îi avansează capitalistului munca sa pe o săptămână, pe o lună, pe trei luni, după cum e plătit săptăminal, lunar sau trimestrial. Dacă, în loc s-o plătească după folosire, capitalistul ar *cumpăra* forța de muncă, dacă deci ar plăti muncitorului salariul cu anticipație pe zi, săptămână, lună sau trimestru, s-ar putea vorbi de un avans pe aceste intervale de timp. Dar întrucît el plătește abia după ce munca *a durat* zile, săptămîni, luni, în loc s-o cumpere și s-o plătească pentru timpul cît ea *urmează* să dureze, totul nu este decît un quid pro quo capitalist, iar avansul pe care muncitorul i-l dă capitalistului sub formă de muncă se transformă într-un avans pe care capitalistul i-l dă muncitorului sub formă de bani. Lucrurile nu se modifică cu nimic prin faptul că capitalistul reprimește din circulație sau realizează produsul însuși sau valoarea acestuia (împreună cu plusvaloarea care îi este încorporată), numai într-o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, în funcție de diferitele perioade de timp necesare pentru confecționarea produsului sau în funcție de diferitele perioade de timp necesare pentru circulația lui. Vinzătorului îi este absolut indiferent ce vrea să facă cumpărătorul cu marfa lui. Capitalistului nu-i revine mai ieftin o mașină pentru că trebuie să avanseze întreaga ei valoare dintr-o dată, în timp ce aceeași valoare se întoarce la el din circulație doar în mod treptat și bucată cu bucată ; de asemenea el nu plă-

tește bumbacul mai scump pentru că valoarea acestuia intră în întregime în valoarea produsului confecționat din acest bumbac și, prin urmare, este înlocuită în întregime și dintr-o dată prin vânzarea produsului.

Să ne întoarcem la Ricardo.

1. Caracteristic pentru capitalul variabil este faptul că o parte determinată, dată a capitalului (deci, în acest sens, constantă), că o sumă de valoare dată (pe care o presupunem egală cu valoarea forței de muncă, deși în acest caz este indiferent dacă salariul este egal cu valoarea forței de muncă sau e mai mare sau mai mic decât ea) este schimbată pe o forță care se valorifică, pe o forță creatoare de valoare, forța de muncă, forță care nu numai că reproduce propria ei valoare plătită de capitalist, ci în același timp produce și o plusvaloare, o valoare care nu exista mai înainte și care nu a fost plătită prin nici un echivalent. Această însușire caracteristică a părții de capital cheltuite pe salarii, care o deosebește toto coelo *, în calitate de capital variabil, de capitalul constant, dispare atunci când partea de capital cheltuită pe salarii este considerată exclusiv din punctul de vedere al procesului de circulație, apărând astfel în calitate de capital circulant în opoziție cu capitalul fix cheltuit pe mijloace de muncă. Aceasta rezultă chiar din faptul că în acest caz capitalul variabil este opus în aceeași rubrică a capitalului circulant, împreună cu o componentă a capitalului constant cheltuită pe material de muncă, altei componente a capitalului constant cheltuită pe mijloace de muncă. De plusvaloare, adică tocmai de condiția care transformă în capital suma de valoare cheltuită, se face aici cu totul abstracție. Se face abstracție și de faptul că partea de valoare pe care capitalul cheltuit pe salarii o adaugă produsului este nou produsă (deci efectiv reprodusă), în timp ce partea de valoare pe care o adaugă produsului materiile prime nu este nou produsă, nu este efectiv reprodusă, ci doar păstrată, conservată în valoarea produsului și de aceea nu face decât să reapară în calitate de componentă a valorii produsului. Deosebirea, așa cum se prezintă acum din punctul de vedere al opoziției dintre capitalul circulant și capitalul fix, constă numai în următoarele: valoarea mijloacelor de muncă folosite pentru producerea unei mărfi nu intră în valoarea mărfii decât parțial și deci nu este înlocuită prin vânzarea mărfii decât parțial, nu este înlocuită, în general, decât bucată cu bucată și în mod treptat. Pe de altă parte, valoarea forței de muncă și a obiectelor de muncă (materii prime etc.) folosite pen-

* — În toate privințele. — Nota trad.

tru producerea unei mărfi intră în întregime în marfă și este deci înlocuită în întregime prin vânzarea ei. În acest sens, față de procesul de circulație, o parte a capitalului se prezintă în calitate de capital fix, iar cealaltă în calitate de capital fluid sau circulant. În ambele cazuri este vorba de transmiterea asupra produsului a unei valori avansate date și de înlocuirea ei prin vânzarea produsului. Deosebirea nu mai constă acum decât în faptul că, într-un caz, transmiterea valorii și deci înlocuirea valorii se face bucată cu bucată și în mod treptat, iar în celălalt caz se face dintr-o dată. Totodată dispăre deosebirea radicală dintre capitalul variabil și capitalul constant, dispăre, prin urmare, întregul mister al formării plusvalorii și al producției capitaliste, adică dispăr împrejurările care transformă în capital anumite valori și obiectele în care se concretizează aceste valori. Toate componentele capitalului nu se mai deosebesc aici decât prin modul lor de circulație (iar circulația mărfii nu are de-a face, firește, decât cu valori date, deja existente); astfel, un mod de circulație specific este comun capitalului cheltuit pe salarii și părți de capital cheltuite pe materii prime, semifabricate, materiale auxiliare, în opoziție cu partea de capital cheltuită pe mijloace de muncă.

Se înțelege, prin urmare, de ce economia politică burgheză a păstrat instinctiv confuzia făcută de Smith între categoriile „capital constant și capital variabil”, de o parte, și categoriile „capital fix și capital circulant”, de cealaltă parte, și a repetat-o fără nici o tentativă de critică din generație în generație timp de aproape un secol. În această economie politică, partea de capital cheltuită pe salarii nu se mai deosebește de loc de partea de capital cheltuită pe materia primă, iar de capitalul constant nu se deosebește decât din punct de vedere formal, după felul în care circulă împreună cu produsul, bucată cu bucată sau în întregime. Astfel, baza necesară pentru înțelegerea mișcării reale a producției capitaliste și deci a exploatării capitaliste este distrusă dintr-o lovitură. Este vorba numai de reapariția unor valori avansate.

Această adoptare în mod necritic a confuziei lui A. Smith îl împiedică pe Ricardo nu numai mai mult decât pe apologeții de mai târziu, cărora această confuzie de noțiuni mai curînd le-a servit, dar chiar mai mult decât pe însuși A. Smith, deoarece Ricardo, în opoziție cu Smith, dezvoltă mai consecvent și mai categoric teoria valorii și a plusvalorii, susținîndu-l pe A. Smith esotericul împotriva lui A. Smith exotericul.

La fiziocrați nu există această confuzie. Deosebirea dintre „avances annuelles” și „avances primitives” nu se referă decât la diferitele perioade de reproducție a diferitelor componente ale

capitalului, în special a capitalului agricol, în timp ce concepțiile lor despre producerea plusvalorii formează o parte a teoriei lor, independentă de aceste deosebiri, și anume partea prezentată de ei drept însăși esența teoriei lor. Formarea plusvalorii nu este explicată aici ca provenind din capital ca atare, ci este atribuită numai unei anumite sfere de plasare a capitalului: agricultura.

2. Esențialul pentru definirea capitalului variabil, deci pentru transformarea unei sume oarecare de valoare în capital, este următorul fapt: capitalistul schimbă o anumită mărime de valoare dată (și în acest sens constantă) pe o forță creatoare de valoare, o anumită mărime de valoare pe o producție de valoare, pe procesul ei de autovalorificare. Faptul dacă capitalistul îl plătește pe muncitor în bani sau în mijloace de subzistență nu modifică cu nimic această definiție esențială. Nu se modifică decât modul de existență a valorii avansate de capitalist, valoare care într-un caz ia forma de bani, cu care muncitorul își cumpără pe piață mijloacele sale de subzistență, în celălalt caz forma de mijloace de subzistență, pe care muncitorul le consumă direct. De fapt producția capitalistă dezvoltată presupune că muncitorul este plătit în bani, așa cum presupune, în general, un proces de producție mijlocit de procesul de circulație, adică presupune o economie bazată pe relația marfă-bani. Dar crearea de plusvaloare, deci capitalizarea sumei de valoare avansate, nu izvorăște nici din forma bănească, nici din forma naturală a salariului, adică a capitalului cheltuit pentru cumpărarea de forță de muncă. Ea izvorăște din schimbarea valorii pe o forță creatoare de valoare, din transformarea unei mărimi constante într-una variabilă.

Caracterul mai mult sau mai puțin fix al mijloacelor de muncă depinde de gradul lor de durabilitate, deci de o proprietate fizică. În funcție de gradul lor de durabilitate, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, ele se vor uza mai repede sau mai încet, vor funcționa deci în calitate de capital fix un timp mai îndelungat sau mai scurt. Dar nu numai această proprietate fizică a durabilității este aceea care face ca ele să funcționeze în calitate de capital fix. În uzinele metalurgice, materiile prime sînt tot atît de durabile ca și mașinile cu ajutorul cărora sînt prelucrate și chiar mai durabile decît unele părți ale acestor mașini, făcute din piele, lemn etc. Cu toate acestea, metalul care servește ca materie primă constituie o parte a capitalului circulant, în timp ce mijlocul de muncă în funcțiune, construit, poate, din același metal, constituie o parte a capitalului fix. Prin urmare, nu natura fizică a materialului, nu caracterul mai mult sau mai puțin perisabil sînt acelea care fac ca același metal să fie trecut o dată la ru-

brica capital fix și altă dată la rubrica capital circulant. Deosebirea aceasta rezultă, dimpotrivă, din rolul pe care el îl joacă în procesul de producție : într-un caz ca obiect al muncii, în celălalt caz ca mijloc de muncă.

Funcția mijlocului de muncă în procesul de producție cere în general ca, în cursul unor perioade mai mult sau mai puțin îndelungate, el să fie folosit mereu în procese de muncă repetate. Prin urmare, însăși funcția lui cere o durabilitate mai mare sau mai mică a materialului respectiv. Dar durabilitatea materialului din care este făcut nu-l transformă ea însăși în capital fix. Același material devine capital circulant atunci când este materie primă, iar la economiștii care confundă deosebirea dintre capitalul-marfă și capitalul productiv cu deosebirea dintre capitalul circulant și capitalul fix, același material, aceeași mașină este capital circulant în calitate de produs și capital fix în calitate de mijloc de muncă.

Cu toate că mijlocul de muncă nu devine capital fix datorită durabilității materialului din care este făcut, totuși rolul lui ca mijloc de muncă cere ca el să fie confecționat dintr-un material relativ durabil. Durabilitatea materialului este deci o condiție a funcționării lui ca mijloc de muncă, deci și baza materială a modului de circulație, care face din el capital fix. Celelalte împrejurări rămânând neschimbate, caracterul mai mult sau mai puțin perisabil al materialului mijlocului de muncă îi imprimă acestuia, într-un grad mai mare sau mai mic, pecetea fixității și, prin urmare, este legat, în esență, de calitatea de capital fix a acestuia.

Dacă partea de capital cheltuită pe forță de muncă este considerată exclusiv din punctul de vedere al capitalului circulant, deci în opoziție cu capitalul fix ; dacă, prin urmare, deosebirile dintre capitalul constant și capitalul variabil sînt confundate cu deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant, este natural ca, întrucît realitatea materială a mijlocului de muncă constituie o bază esențială a caracterului său de capital fix, caracterul de capital circulant să se deducă, în opoziție cu cel de capital fix, din realitatea materială a capitalului cheltuit pe forță de muncă, iar apoi capitalul circulant să fie determinat din nou cu ajutorul realității materiale a capitalului variabil.

Materialul real al capitalului cheltuit pe salarii este munca însăși, este forța de muncă în acțiune, creatoare de valoare, munca vie pe care capitalistul o schimbă pe muncă moartă, materializată, înglobînd-o capitalului său ; numai prin acest fapt valoarea aflată în miinile capitalistului se transformă într-o valoare

care se autovalorifică. Dar această forță în stare să se autovalorifice capitalistul nu o vinde. Ea constituie întotdeauna numai o componentă a capitalului productiv al acestuia, ca și mijloacele lui de muncă, dar ea nu constituie niciodată o componentă a capitalului-marfă al acestuia, ca, de pildă, produsul finit pe care îl vinde el. În cadrul procesului de producție, mijloacele de muncă, în calitate de componente ale capitalului productiv, nu se opun forței de muncă în calitatea lor de capital fix, așa cum nici materialul de muncă și materialele auxiliare nu se confundă cu forța de muncă în calitate de capital circulant; atît unora, cît și celorlalte, ca factori materiali, forța de muncă li se opune ca factor personal; aceasta din punctul de vedere al procesului de muncă. Atît unele, cît și celelalte se opun, în calitate de capital constant, forței de muncă în calitate de capital variabil; aceasta din punctul de vedere al procesului de valorificare. Sau, dacă aici este vorba de o deosebire materială în măsura în care influențează procesul de circulație, aceasta nu poate fi decît următoarea: din natura valorii, care nu este altceva decît muncă materializată, și din natura forței de muncă în acțiune, care nu este altceva decît muncă în curs de materializare, rezultă că forța de muncă, în timpul funcționării ei, creează neîncetat valoare și plusvaloare; că ceea ce de partea forței de muncă se prezintă ca mișcare, creare de valoare, de partea produsului ei, într-o formă statică, se prezintă ca o valoare deja creată. Dacă forța de muncă a funcționat, capitalul nu mai constă din forță de muncă, de o parte, și mijloace de producție, de cealaltă parte. Valoarea-capital cheltuită pe forță de muncă este acum valoarea care (+ plusvaloarea) a fost adăugată produsului. Pentru ca procesul să se repete, produsul trebuie vîndut, iar cu banii obținuți pe el trebuie cumpărată din nou forța de muncă și înglobată capitalului productiv. Acest fapt dă părții de capital cheltuite pe forță de muncă, ca și celor cheltuite pe materiale de muncă etc., caracterul de capital circulant, în opoziție cu capitalul care rămîne fixat în mijloacele de muncă.

Dacă, dimpotrivă, definiția secundară a capitalului circulant, pe care o are și o parte din capitalul constant (materile prime și materialele auxiliare), este transformată în definiția esențială a părții de capital cheltuite pe forță de muncă, anume dacă pornim de la faptul că valoarea cheltuită pe forță de muncă se transmite în întregime asupra produsului pentru a cărui producere această forță de muncă a fost consumată și nu treptat, bucată cu bucată, așa cum este cazul cu capitalul fix, că, prin urmare, această va-

loare trebuie să fie și ea înlocuită în întregime prin vânzarea produsului, atunci partea de capital cheltuită pe salarii trebuie să conștă, din punct de vedere material, nu din forță de muncă în funcțiune, ci din elementele materiale pe care muncitorul le cumpără cu salariul său, adică din partea de capital-marfă social care intră în consumul muncitorului, din mijloacele de subzistență. Capitalul fix constă în cazul acesta din mijloacele de muncă, care se uzează relativ încet și care trebuie deci înlocuite la intervale mai lungi, iar capitalul cheltuit pe forță de muncă constă din mijloace de subzistență, care trebuie înlocuite mai repede.

Dar granițele dintre durabilitatea mai mică și durabilitatea mai mare se șterg.

„Alimentele și îmbrăcămintea consumate de muncitor, clădirile în care lucrează, instrumentele cu care este ajutată munca lui sînt toate de natură perisabilă. Există, totuși, o mare diferență în ceea ce privește durata acestor capitaluri diferite : o mașină cu abur durează mai mult decît o corabie ; o corabie mai mult decît îmbrăcămintea muncitorului, iar îmbrăcămintea muncitorului mai mult decît alimentele pe care le consumă” ²⁷⁾.

Aici Ricardo uită casa în care locuiește muncitorul, mobila, ustensilele de care se servește atunci cînd consumă, cum sînt cuțitele, furculițele, vasele etc., care, în ceea ce privește durabilitatea, au toate același caracter ca și mijloacele de muncă. Aceleași obiecte, aceleași categorii de obiecte apar într-un caz ca mijloace de consum, iar în celălalt ca mijloace de muncă.

Deosebirea, așa cum o formulează Ricardo, este următoarea :

„După cum este rapid perisabil și reclamă să fie des reprodus sau se consumă încet, capitalul este clasificat în categoria de capital circulant sau de capital fix” ²⁸⁾.

Și la acest pasaj el face următoarea notă :

„O împărțire neesențială și în care linia de demarcație nu poate fi trasată cu precizie” ²⁹⁾.

²⁷⁾ „The food and clothing consumed by the labourer, the buildings in which he works, the implements with which his labour is assisted, are all of a perishable nature. There is, however, a vast difference in the time for which these different capitals will endure : a steam-engine will last longer than a ship, a ship than the clothing of the labourer, and the clothing of the labourer longer than the food which he consumes”. — Ricardo etc., p. 26 (vezi și op. cit., p. 72. — *Nota trad.*).

²⁸⁾ „According as capital is rapidly perishable and requires to be frequently reproduced, or is of slow consumption, it is classed under the heads of circulating, or fixed capital” (vezi și op. cit., p. 72. — *Nota trad.*).

²⁹⁾ „A division not essential, and in which the line of demarcation cannot be accurately drawn” (vezi și op. cit., p. 72. — *Nota trad.*).

Iată-ne astfel ajunși din nou la fiziocrați, la care deosebirea dintre „*avances annuelles*” și „*avances primitives*” reprezenta o deosebire în ceea ce privește timpul de consum și deci timpul de reproducție a capitalului folosit. Numai că ceea ce la ei exprimă un fenomen important pentru producția socială, fiind prezentat în „*Tableau économique*” și în legătură cu procesul de circulație, devine aici o diferențiere subiectivă și, cum se exprimă Ricardo însuși, inutilă.

Dacă partea de capital cheltuită pe muncă nu se deosebește de partea de capital cheltuită pe mijloace de muncă decât prin perioada sa de reproducție și deci prin durata circulației sale, dacă o parte constă din mijloace de subsistență în timp ce cealaltă constă din mijloace de muncă, astfel că acestea din urmă se deosebesc de cele dintii numai printr-un grad mai mare de durabilitate, cele dintii avînd chiar în cadrul lor diferite grade de durabilitate, se înțelege că orice diferențiere specifică dintre capitalul cheltuit pe forță de muncă și cel cheltuit pe mijloace de producție se șterge.

Aceasta contrazice în întregime teoria valorii ca și teoria profitului a lui Ricardo, care de fapt este o teorie a plusvalorii. El nu analizează în general deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant decât în măsura în care proporțiile diferite dintre ele în ramuri de producție diferite, la capitaluri de aceeași mărime, influențează asupra legii valorii, și anume în ce măsură o urcare sau o scădere a salariului afectează, în urma acestor împrejurări, prețurile. Dar, chiar în cadrul acestei analize limitate, el comite cele mai grave erori și pornește de fapt de la o bază de cercetare absolut falsă, din cauza confuziei pe care o face între capitalul fix și cel circulant, de o parte, și capitalul constant și cel variabil, de cealaltă parte. Și anume, 1) în măsura în care partea de valoare a capitalului cheltuită pe forță de muncă este trecută la rubrica capital circulant, sînt greșit dezvoltate definițiile capitalului circulant însuși și în special condițiile care fac ca partea de capital cheltuită pe muncă să fie inclusă în această rubrică. 2) Se face o confuzie între definiția potrivit căreia partea de capital cheltuită pe muncă este capital variabil și aceea potrivit căreia ea este capital circulant în opoziție cu cel fix.

Este evident din capul locului că definirea capitalului cheltuit pe forță de muncă drept capital circulant sau fluid este o definiție secundară, în care diferențierea specifică pe care acest capital o are în procesul de producție dispăre; căci, pe de o parte, în această definiție capitalurile cheltuite pe muncă și cele cheltuite pe materii prime etc. sînt la fel de importante; rubrica ce identifică o parte a capitalului constant cu capitalul variabil ignorează

complet diferenția specifică a capitalului variabil în opoziție cu capitalul constant. Pe de altă parte, deși partea de capital cheltuită pe muncă și cea cheltuită pe mijloace de muncă sînt opuse una alteia, ele nu sînt opuse de loc sub raportul modului cu totul diferit în care intră în producerea valorii, ci numai sub raportul faptului că ambele transmit asupra produsului valoarea lor dată, dar în perioade de timp diferite.

În toate aceste cazuri este vorba de *modul în care* o valoare dată cheltuită în procesul de producție a mărfii, indiferent dacă este vorba de salariu, de prețul materiei prime sau de prețul mijloacelor de muncă, este transmisă asupra produsului, deci de modul în care circulă cu ajutorul produsului și, prin vînzarea acestuia, revine la punctul ei de plecare sau este înlocuită. Singura deosebire constă aici în „*modul în care*”, în felul special în care se face această transmitere și deci circulația acestei valori.

Problema dacă prețul forței de muncă, determinat de mai înainte în fiecare caz în parte prin contract, se plătește în bani sau în mijloace de subzistență nu-i modifică cu nimic caracterul, și anume de a fi un preț anumit dat. Dăr în cazul salariului plătit în bani este evident că nu banii înșiși intră în procesul de producție, așa cum se întîmplă cu mijloacele de producție, la care nu numai valoarea, dar chiar materia intră în procesul de producție. Dar dacă mijloacele de subzistență pe care muncitorul le cumpără cu salariul său sînt incluse direct, ca formă materială a capitalului circulant, în aceeași rubrică cu materiile prime etc. și opuse astfel mijloacelor de muncă, aceasta dă lucrurilor alt aspect. Dacă valoarea acestor lucruri, adică a mijloacelor de producție, este transmisă în cursul procesului de muncă asupra produsului, valoarea celorlalte lucruri, adică a mijloacelor de subzistență, reappare în forța de muncă care le-a consumat și este de asemenea transmisă asupra produsului prin funcționarea acesteia din urmă. În ambele cazuri este vorba deopotrivă de simpla reparație în produs a valorilor avansate în timpul producției. (Fiziocrații au luat cele de mai sus în serios și de aceea au negat capacitatea muncii industriale de a crea plusvaloare.) Astfel, în pasajul deja citat ⁵⁶ al lui Wayland se spune :

„Nu are importanță în ce formă reappare capitalul... Diferitele feluri de alimente, îmbrăcăminte, locuințe necesare pentru existența, pentru confortul omului suferă de asemenea schimbări. Ele sînt consumate din timp în timp, iar valoarea lor reappare etc.” („Elements of Pol. Econ.”, p. 31, 32.)

Valorile-capital avansate pentru producție sub formă de mijloace de producție și de mijloace de subzistență reappare aici de-

opotrivă în valoarea produsului. În felul acesta se obține transformarea procesului de producție capitalist într-un mister desăvârșit, iar originea plusvalorii existente în produs dispare complet din câmpul vizual.

Se desăvârșește astfel fetișismul propriu economiei politice burgheze, care transformă caracterul social, economic, imprimat lucrurilor în procesul social de producție, într-un caracter natural, care ar decurge din însăși natura materială a acestor lucruri. De pildă, a spune că mijloacele de muncă sint capital fix este o definiție scolastică care duce la contradicții și la confuzii. La analizarea procesului de muncă („Capitalul”, cartea I, cap. V) s-a demonstrat că de rolul pe care îl joacă elementele materiale de fiecare dată într-un anumit proces de muncă, de funcția lor depinde întru totul dacă ele se manifestă ca mijloace de muncă, ca material de muncă sau ca produs. Tot așa mijloacele de muncă nu sint capital fix decît în cazul că procesul de producție este în general un proces de producție capitalist și deci mijloacele de producție sint în general capital, adică au definiția economică, caracterul social de capital; și, în al doilea rînd, ele nu sint capital fix decît dacă își transmit valoarea asupra produsului într-un anumit fel. În caz contrar, ele rămîn mijloace de muncă fără să devină capital fix. De asemenea, materialele auxiliare, ca, de pildă, îngrășămintele, dacă își transmit valoarea în același mod deosebit ca și cea mai mare parte a mijloacelor de muncă, devin capital fix, deși nu sint mijloace de muncă. Aici nu este vorba de definiții în care să se încadreze lucrurile. Este vorba de funcții determinate, care trebuie să-și găsească expresia în categorii determinate.

În măsura în care mijloacelor de subzistență ca atare li se atribuie în orice împrejurare caracterul de capital cheltuit pe salarii, acest capital „circulant” mai capătă și caracterul de „a întreține munca”, „to support labour” {Ricardo, p. 25}. Prin urmare, dacă mijloacele de subzistență nu ar fi „capital”, ele nu ar putea întreține forța de muncă, în timp ce tocmai caracterul lor de capital le dă proprietatea de a întreține *capitalul* prin muncă străină.

Dacă mijloacele de subzistență sint în sine capital circulant după ce acesta s-a transformat în salariu, rezultă, în continuare, că mărimea salariului depinde de raportul dintre numărul muncitorilor și masa de capital circulant dată, teză îndrăgită de economiști; în timp ce, de fapt, masa mijloacelor de subzistență pe care muncitorul le scoate pe piață și masa mijloacelor de sub-

zistență de care dispune capitalistul pentru propriul său consum depind de raportul dintre plusvaloare și prețul muncii.

Ricardo, ca și Barton^{29a)}, confundă peste tot raportul dintre capitalul variabil și cel constant cu raportul dintre capitalul circulant și cel fix. Mai târziu vom vedea cum această confuzie îl va face ca în analizarea ratei profitului⁵⁹ să ajungă la rezultate greșite.

Mai departe Ricardo identifică deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant cu deosebirile care apar în procesul de rotație sub influența unor motive cu totul diferite. El scrie :

„Trebuie de asemenea observat că capitalul circulant poate circula sau se poate reîntoarce la cel care îl folosește în intervale de timp foarte inegale. Griul cumpărat de un fermier spre a fi semănat este, în comparație cu griul cumpărat de un brutar spre a-l transforma în piine, un capital fix. Unul îl lasă în pământ și nu-l poate recăpăta timp de un an ; celălalt îl poate transforma în făină, îl poate vinde clienților săi sub formă de piine și își are capitalul liber în decurs de o săptămână spre a reîncepe același lucru sau spre a-i da orice altă întrebuințare”³⁰⁾.

Aici este caracteristic faptul că griul, deși în calitate de grâu de sămânță nu servește ca mijloc de subzistență, ci ca materie primă, este, în primul rînd, capital circulant, pentru că este în sine mijloc de subzistență și, în al doilea rînd, capital fix, pentru că reîntoarcerea lui nu se produce decît după un an. Dar nu numai faptul că se reîntoarce mai încet sau mai repede face ca un mijloc de producție să fie capital fix, ci și felul special de a-și transmite valoarea asupra produsului.

Confuzia creată de A. Smith a dus la următoarele rezultate :

1. Deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant este confundată cu deosebirea dintre capitalul productiv și capitalul-marfă. Așa, de pildă, aceeași mașină este capital circulant atunci cînd se află pe piață în calitate de marfă și capital fix atunci cînd este înglobată procesului de producție. În asemenea condiții rămîne absolut de neînțeles de ce un anumit fel de capital trebuie să fie în mai mare măsură decît altul fix sau circulant.

^{29a)} „Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society”, London, 1817. Pasajul respectiv este citat în cartea I, p. 655, nota 79³⁷⁾.

³⁰⁾ „It is also to be observed that the circulating capital may circulate, or be returned to its employer, in very unequal times. The wheat bought by a farmer to sow is comparatively a fixed capital to the wheat purchased by a baker to make into loaves. The one leaves it in the ground, and can obtain no return for a year ; the other can get it ground into flour, sell it as bread to his customers, and have his capital free, to renew the same, or commence any other employment in a week” (p. 26—27) (vezi și op. cit., p. 73. — *Nota trad.*).

2. Orice capital circulant este identificat cu capitalul cheltuit sau care urmează să fie cheltuit pe salarii. Aceasta, de pildă, la J. St. Mill ⁵⁹ și la alții.

3. Deosebirea dintre capitalul variabil și capitalul constant, pe care încă Barton, Ricardo și alții o confundă cu aceea dintre capitalul circulant și cel fix, se reduce în cele din urmă cu totul la această ultimă deosebire, cum se întâmplă, de pildă, la Ramsay, la care toate mijloacele de producție, materiile prime, și mijloacele de muncă sînt capital fix și numai capitalul cheltuit pe salarii este capital circulant ⁶⁰. Întrucît însă reducția se face sub această formă, deosebirea reală dintre capitalul constant și cel variabil nu este sesizată.

4. La economiștii englezi, în special scoțieni, de dată mai recentă, care consideră toate din punctul de vedere extrem de marginal al funcționarului de bancă, ca, de pildă, Macleod ⁶¹, Patterson ⁶² și alții, deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant se transformă în deosebirea dintre „money at call” și „money not at call” (depuneri care pot fi ridicate fără aviz prealabil și depuneri care nu pot fi ridicate decît după un aviz prealabil).

Capitolul doisprezece

Perioada de muncă

Să luăm două ramuri de producție cu zile de muncă de aceeași durată, să zicem cu un proces de muncă de 10 ore, de pildă o filatură de bumbac și o uzină de locomotive. Într-o ramură se livrează zilnic sau săptămînal o anumită cantitate de produs finit, de fire de bumbac; în cealaltă ramură, procesul de muncă trebuie repetat, poate, timp de 3 luni pentru a se confecționa un produs finit, o locomotivă. În primul caz, produsul e fungibil și același proces de muncă reîncepe în fiecare zi sau în fiecare săptămîină. În celălalt caz, procesul de muncă este continuu și cuprinde un număr mai mare sau mai mic de procese de muncă zilnice, care, în conexiunea lor, în continuitatea funcționării lor, dau un produs finit abia după un timp mai îndelungat. Cu toate că aici durata zilnică a procesului de muncă este aceeași, se observă o deosebire foarte importantă în ceea ce privește durata actului de producție, adică în ceea ce privește durata proceselor de muncă repetate care sînt necesare pentru a livra produsul în formă finită, pentru a-l trimite pe piață ca marfă, deci pentru a-l transforma din capital productiv în capital-marfă. Deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant nu are nici o legătură cu aceasta. Deosebirea arătată s-ar menține chiar dacă în ambele ramuri de producție capitalul fix și capitalul circulant ar fi folosite exact în aceleași proporții.

Aceste deosebiri în ceea ce privește durata actului de producție se observă nu numai între sfere de producție diferite, dar și în cadrul aceleiași sferă de producție în funcție de volumul produsului care trebuie livrat. O casă de locuit obișnuită se construiește într-un timp mai scurt decît o fabrică mare și de aceea necesită un număr mai mic de procese de muncă continue. Dacă construirea unei locomotive durează trei luni, aceea a unui cirasat durează unul sau mai mulți ani. Producția de cereale necesită aproape un an, aceea de vite cornute mari mai mulți ani, iar

producția silvică poate cuprinde o perioadă de la 12 pînă la 100 de ani ; un drum de țară poate fi construit în cîteva luni, în timp ce o cale ferată necesită ani de zile ; un covor simplu poate fi confecționat într-o săptămîină, în timp ce gobelinurile au nevoie de ani de zile etc. Deosebirea în ceea ce privește durata actului de producție sînt, așadar, infinit de variate.

Deosebirea în ceea ce privește durata actului de producție trebuie să provoace în mod evident, dacă investițiile de capital sînt la fel de mari, o deosebire în ceea ce privește viteza rotației capitalului, deci în ceea ce privește intervalele de timp pentru care este avansat un capital dat. Să presupunem că filatura mecanică și fabrica de locomotive folosesc capitaluri la fel de mari, că raportul dintre capitalul constant și cel variabil este același, că și raportul dintre componența fixă și cea circulantă ale capitalului este în ambele cazuri același, în sfîrșit că ziua de muncă are aceeași durată și că împărțirea ei în muncă necesară și supra-muncă este aceeași. Apoi, pentru a înlătura toate împrejurările care rezultă din procesul de circulație și care nu au legătură cu cazul nostru, vom mai presupune că atît firele, cît și locomotiva sînt fabricate după comandă și se plătesc la livrarea produsului finit. La sfîrșitul săptămîinii, atunci cînd predă firele în formă finită, fabricantul de fire primește înapoi capitalul circulant avansat (facem abstracție aici de plusvaloare), precum și partea de capital fix intrată în valoarea firelor în urma uzurii. Prin urmare, el poate repeta cu același capital același circuit. Acest capital și-a efectuat rotația. Dimpotrivă, fabricantul de locomotive trebuie în cursul celor trei luni să avanseze săptămînal capital nou pentru salarii și materii prime, și abia după trei luni, după livrarea locomotivei, capitalul circulant, cheltuit treptat în acest timp într-unul și același act de producție pentru confecționarea uneia și aceleiași mărfi, se află din nou într-o formă în care își poate reîncepe circuitul ; tot așa și uzura mașinilor din cursul acestor trei luni este înlocuită abia acum. Avansul primului fabricant este pe o săptămîină, al celui alt este egal cu avansul pe o săptămîină înmulțit cu 12. Presupunînd că toate celelalte condiții sînt egale, unul trebuie să aibă la dispoziție de 12 ori mai mult capital circulant decît celălalt.

Faptul că capitalurile avansate săptămînal sînt egale nu prezintă aici nici o importanță. Oricare ar fi mărimea capitalului avansat, într-un caz el este avansat numai pentru o săptămîină, în celălalt pentru 12 săptămîni, și abia după acest termen se poate opera din nou cu el, se poate repeta cu el aceeași operație sau se poate începe o alta.

Deosebirea în ceea ce privește viteza de rotație, sau durata perioadei pentru care capitalul individual trebuie avansat înainte ca aceeași valoare-capital să poată servi din nou pentru alt proces de muncă sau de valorificare, rezultă aici din următoarele.

Să admitem că construirea unei locomotive sau a unei alte mașini costă 100 de zile de muncă. Din punctul de vedere al muncitorilor folosiți în filatură și în construcția de mașini, cele 100 de zile de muncă formează deopotrivă o mărime discontinuă (discretă), constând, potrivit presupunerii noastre, din 100 de procese de muncă identice consecutive, separate, de câte 10 ore fiecare. Dar din punctul de vedere al produsului, adică al mașinii, aceste 100 de zile de muncă formează o mărime continuă, ca să spunem așa, o zi de muncă de 1 000 ore de muncă, un singur act de producție conex. O asemenea zi de muncă, formată din succesiunea unui număr mai mare sau mai mic de zile de muncă conexe, eu o numesc *perioadă de muncă*. Dacă vorbim de ziua de muncă, ne referim la durata timpului de muncă în cursul căruia muncitorul trebuie să-și cheltuiască zilnic forța sa de muncă, trebuie să muncească zilnic. Dacă, dimpotrivă, vorbim de perioada de muncă, aceasta înseamnă un număr determinat de zile de muncă conexe necesare într-o anumită ramură de activitate pentru livrarea unui produs finit. În cazul acesta, produsul fiecărei zile de muncă nu este decît un produs parțial, care continuă să fie prelucrat zi de zi și care își capătă forma definitivă abia la sfîrșitul perioadei mai mult sau mai puțin îndelungate a timpului de muncă, devenind o valoare de întrebuintare finită.

Întreruperile, perturbările procesului social de producție, survenite, de pildă, în urma crizeilor, influențează deci în mod foarte diferite produsele fungibile ale muncii și cele pentru a căror producere e nevoie de o perioadă de muncă mai lungă, continuă. Într-un caz, producția de azi a unei anumite cantități de fire, de cărbune etc. nu este urmată mîine de o producție nouă de fire, de cărbune etc. Altfel stau însă lucrurile cu vapoarele, clădirile, căile ferate etc. Aici este întreruptă nu numai munca, ci și un act de producție conex. Dacă lucrarea nu continuă, mijloacele de producție și munca consumate în producerea ei au fost cheltuite în zadar. Chiar dacă lucrarea se reia, în intervalul de timp care s-a scurs s-au produs în mod inevitabil unele deteriorări.

În tot cursul perioadei de muncă, partea de valoare pe care capitalul fix o cedează zilnic produsului pînă la terminarea acestuia se acumulează, se stratifică. În același timp, aici iese la iveală importanța practică a deosebirii dintre capitalul fix și capitalul circulant. Capitalul fix este avansat în procesul de produc-

ție pe o perioadă mai îndelungată; el nu trebuie reînnoit înainte de scurgerea acestui interval de timp, care poate să cuprindă mai mulți ani de zile. Faptul că mașina cu abur își transmite valoarea zilnic și bucată cu bucată asupra firelor, adică asupra produsului unui proces de muncă discontinuu, sau și-o transmite în termen de trei luni asupra unei locomotive, adică asupra produsului unui act de producție continuu, nu modifică cu nimic avansarea capitalului necesar pentru cumpărarea mașinii cu abur. Într-un caz valoarea ei se întoarce în părți mici, de pildă săptămînal, iar în celălalt caz în mase mai mari, de pildă o dată la trei luni. Dar în ambele cazuri reînnoirea mașinii cu abur se face, poate, o dată, la 20 de ani. Atîta timp cît fiecare perioadă în cursul căreia valoarea mașinii se reîntoarce bucată cu bucată prin vînzarea produsului este mai scurtă decît propria ei perioadă de existență, aceeași mașină cu abur continuă să funcționeze în procesul de producție în cursul mai multor perioade de muncă.

Altfel stau lucrurile cu componentele circulante ale capitalului avansat. Forța de muncă cumpărată pentru săptămîna aceasta a fost cheltuită în cursul acestei săptămîni și s-a materializat în produs. Ea trebuie plătită la sfîrșitul acestei săptămîni. Și această cheltuire de capital pe forța de muncă se repetă în fiecare săptămîină timp de trei luni fără ca cheltuirea acestei părți de capital într-o săptămîină să-l scutească pe capitalist de nevoia de a cumpăra muncă în săptămîna următoare. În fiecare săptămîină trebuie cheltuit un nou capital adițional pentru plata forței de muncă și, dacă facem abstracție de toate relațiile de credit, capitalistul trebuie să aibă posibilitatea de a avansa salariul pe timp de trei luni, deși efectiv nu-l plătește decît în părți săptămînale. La fel stau lucrurile și cu cealaltă parte a capitalului circulant, cu materiile prime și cu materialele auxiliare. Un strat de muncă după altul se depune pe produs. Nu numai valoarea forței de muncă cheltuite, ci și plusvaloarea este transmisă neconținut asupra produsului în cursul procesului de muncă, dar asupra unui produs încă nefinit, care nu are încă forma mărfii finite și, prin urmare, nu este încă apt pentru circulație. Același lucru este valabil și pentru valoarea-capital cuprinsă în materiile prime și în materialele auxiliare și transmisă în straturi asupra produsului.

După cum durata perioadei de muncă pe care natura specifică a produsului sau a efectului util urmărit o necesită pentru producerea lui este mai lungă sau mai scurtă, se impune o cheltuire permanentă, suplimentară de capital circulant (salariu, materii prime și materiale auxiliare), din care nici o parte nu se află

într-o formă aptă pentru circulație și deci nu poate servi pentru reînnoirea aceleiași operații; dimpotrivă, fiecare parte este fixată în mod succesiv în sfera producției ca element component al produsului în devenire, sub formă de capital productiv. Dar timpul de rotație este egal cu suma timpului de producție și a timpului de circulație a capitalului. Prin urmare, o prelungire a timpului de producție reduce viteza de rotație a capitalului în aceeași măsură în care o reduce și o prelungire a timpului de circulație. În cazul de față trebuie să facem următoarele două observații.

În primul rînd, rămînerea mai îndelungată a capitalului în sfera producției. Capitalul avansat, de pildă în prima săptămînă, pentru muncă, materii prime etc., ca și părțile de valoare a capitalului fix transmise asupra produsului, rămîn fixate în sfera producției pentru întreaga perioadă de trei luni și nu pot intra în procesul de circulație în calitate de marfă, ele fiind înglobate într-un produs care este abia în devenire, încă neterminat.

În al doilea rînd, întrucît perioada de muncă necesară actului de producție durează trei luni, constituind de fapt un singur proces de muncă conex, trebuie ca săptămînal o nouă parte de capital circulant să fie adăugată celor precedente. Masa capitalului adițional, avansat în mod succesiv, crește deci o dată cu prelungirea perioadei de muncă.

Am presupus că în filatură, ca și în construcția de mașini, sînt plasate capitaluri la fel de mari, că aceste capitaluri sînt împărțite în aceeași proporție în capital constant și capital variabil, precum și în capital fix și capital circulant, că zilele de muncă au aceeași durată, pe scurt că toate împrejurările, în afară de durata perioadei de muncă, sînt aceleași. În prima săptămînă, cheltuielile sînt egale pentru amîndouă industriile, dar produsul fabricantului de fire poate fi vîndut, iar cu banii realizați se poate cumpăra forță de muncă nouă și materii prime noi etc., într-un cuvînt producția poate fi continuată pe aceeași scară. Dimpotrivă, fabricantul de mașini poate să retransforme în bani capitalul circulant cheltuit în prima săptămînă și să înceapă cu el noi operații abia după trei luni, după ce produsul său va fi gata. Există așadar, în primul rînd, o diferență în timpul de reîntoarcere a aceleiași cantități de capital cheltuit. În al doilea rînd, în cursul celor trei luni, în filatură și în construcția de mașini se folosesc capitaluri productive egale, dar mărimea capitalului cheltuit este cu totul diferită pentru fabricantul de fire și pentru fabricantul de mașini, deoarece în primul caz același capital se reînnoiește repede și, prin urmare, poate repeta din nou

aceeași operație, în timp ce în celălalt caz el nu se reînnoiește decît relativ încet, așa că pînă la reînnoirea sa cantități noi de capital trebuie să fie adăugate neconținut celor vechi. Prin urmare, este diferită atît durata perioadelor în care se reînnoiesc anumite părți ale capitalului, adică durata perioadelor pentru care se avansează capital, cît și masa de capital (deși capitalul folosit zilnic sau săptămînal este același) care trebuie avansată în funcție de durata procesului de muncă. Faptul acesta trebuie menționat, deoarece, în unele cazuri ca cele care vor fi cercetate în capitolul următor, durata perioadei pentru care este avansat capitalul poate să crească fără ca din acest motiv masa capitalului care trebuie avansată să crească proporțional cu această durată. Capitalul trebuie avansat pe perioade mai îndelungate și o cantitate mai mare de capital este angajată sub formă de capital productiv.

Pe treptele mai puțin dezvoltate ale producției capitaliste, lucrările care necesită o perioadă lungă de muncă, deci o avansare mare de capital pentru un timp mai îndelungat în special atunci cînd lucrările pot fi executate numai pe scară mare, nu se efectuează pe baze capitaliste, ci pe socoteala societății sau a statului, ca, de pildă, construirea șoselelor, canalurilor etc. (în timpurile mai vechi, în ceea ce privește forța de muncă, asemenea lucrări erau făcute cu ajutorul muncii silită). Sau asemenea produse, a căror confecționare cere o perioadă mai lungă de muncă, nu sînt fabricate decît în foarte mică măsură pe seama averii capitalistului. Astfel, la construcția de case, persoana particulară pentru care se construiește casa îi dă treptat antreprenorului avansuri. Prin urmare, această persoană particulară plătește de fapt casa bucată cu bucată, pe măsură ce procesul ei de producție progresează. Dimpotrivă, în epoca capitalismului dezvoltat, în care, pe de o parte, capitaluri masive se află concentrate în mîinile unor indivizi izolați, iar pe de altă parte alături de capitalistul individual apare capitalistul asociat (societățile pe acțiuni) și totodată se dezvoltă și sistemul de credit, antreprenorul capitalist nu mai construiește decît în mod excepțional după comandă pentru unele persoane particulare. El face o afacere din construirea unor serii de case și de cartiere întregi pentru piață, așa cum alți capitaliști fac o afacere din a construi căi ferate în calitate de antreprenori.

Cum a revoluționat producția capitalistă construcția de case la Londra reiese din declarațiile făcute în 1857 de un antreprenor de construcții în fața comisiei pentru problemele bancare. În tinerețea sa, spune el, casele se construiau în mod obișnuit după

comandă, iar întreaga sumă i se plătea antreprenorului în rate în cursul lucrărilor de construcție, la încheierea anumitor stadii ale acestor lucrări. Pentru exploatare se construia puțin; antreprenorii făceau acest lucru în special pentru a da de lucru în mod regulat muncitorilor lor ca să nu-i piardă. În ultimii 40 de ani, toate acestea s-au schimbat. După comandă nu se mai construiește decît foarte puțin. Cine are nevoie de o casă nouă își caută una dintre cele construite pentru exploatare sau din cele aflate încă în construcție. Antreprenorul nu mai lucrează acum pentru client, ci pentru piață; ca și oricare alt industriaș, el este silit să aibă pe piață marfă finită. Dacă mai înainte un antreprenor construia în vederea exploatării 3 sau 4 case deodată, acum el trebuie să cumpere un teren întins (adică, în terminologia de pe continent, să-l ia în arendă de obicei pe 99 de ani), să construiască pe el 100 sau 200 de case și să înceapă astfel o afacere care depășește de 20 pînă la 50 de ori averea sa. Fondurile se obțin cu ajutorul unor ipoteci, iar banii sînt puși la dispoziția antreprenorului pe măsură ce construcția diferitelor case progresează. Dacă apoi intervine o criză care oprește plata avansurilor, de obicei întreaga afacere eșuează, în cel mai bun caz casele rămîn neterminate pînă se îndreaptă vremurile, iar în cazul cel mai rău ele sînt scoase la licitație și vindute la jumătate preț. Dacă nu construiește pentru exploatare, și încă pe scară largă, nici un antreprenor nu mai poate prospera astăzi. Profitul realizat din operația de construcție propriu-zisă este extrem de redus; cîștigul principal al antreprenorului constă în mărirea rentei funciare, în alegerea și în exploatarea abilă a terenului de construcție. Pe această cale a construcției de locuințe în vederea exploatării, care anticipează cererea de case, au fost construite aproape în întregime Belgravia și Tyburnia, precum și mii de vile din jurul Londrei. (Rezumat din „Report from the Select Committee on Bank Acts”, Part. I, 1857, Evidence. Întrebările 5 413—5 418, 5 435—5 436.)

Executarea unor lucrări care reclamă o perioadă de muncă foarte prelungită și pe scară largă cade în întregime în sfera producției capitaliste abia atunci cînd concentrarea capitalului devine considerabilă și cînd, pe de altă parte, dezvoltarea sistemului de credit îi oferă capitalistului posibilitatea comodă de a avansa și deci de a risca în locul capitalului propriu un capital străin. Se înțelege însă de la sine că faptul dacă acel capital avansat pentru producție aparține sau nu celui ce-l folosește nu influențează întru nimic viteza de rotație și timpul de rotație a capitalului.

Condițiile care măresc produsul zilei individuale de muncă, cum sînt cooperarea, diviziunea muncii, utilizarea mașinilor, reduc totodată perioada de muncă la actele de producție conexe. Astfel mașinile reduc timpul de construcție a caselor, podurilor etc.; secerătoarea, treierătoarea etc. reduc perioada de muncă necesară pentru transformarea griului copt în marfă finită. Perfecționările în construcțiile navale reduc, prin sporirea vitezei, timpul de rotație a capitalului investit în navigație. Aceste perfecționări, care reduc perioada de muncă și deci timpul pentru care trebuie avansat capital circulant, sînt însă de cele mai multe ori legate de o cheltuire mai mare de capital fix. Pe de altă parte, în anumite ramuri, perioada de muncă poate fi redusă prin simpla extindere a cooperării; de pildă, construirea unei căi ferate durează mai puțin timp atunci cînd se mobilizează mari armate de muncitori și lucrarea poate fi începută din mai multe puncte odată. Timpul de rotație este redus aici prin sporirea capitalului avansat. Sub comanda capitalistului trebuie reunite mai multe mijloace de producție și mai multă forță de muncă.

Deci, dacă reducerea perioadei de muncă este legată de cele mai multe ori de o sporire a capitalului avansat pentru un timp mai scurt, astfel că pe măsură ce se reduce perioada pentru care capitalul a fost avansat crește masa capitalului avansat, trebuie să menționăm aici că, abstracție făcînd de masa de capital social existentă, este important de știut în ce măsură mijloacele de producție și mijloacele de subzistență sau dreptul de a dispune de ele sînt fărîmițate sau concentrare în mîinile unor capitaliști individuali, deci ce proporții a atins concentrarea capitalului. În măsura în care creditul înlesnește, grăbește și sporește concentrarea capitalului în cîteva mîini, el contribuie la reducerea perioadei de muncă, prin urmare și a timpului de rotație.

În ramurile de producție în care perioada de muncă, continuă sau întreruptă, este determinată de anumite condiții naturale, nu poate avea loc o reducere prin mijloacele arătate mai sus.

„Expresia «rotație accelerată» nu poate fi aplicată recoltei de cereale, întrucît în cursul unui an nu este posibilă decît o singură rotație. În ceea ce privește creșterea vitelor, vom întreba pur și simplu: cum s-ar putea accelera rotația oilor de 2 și 3 ani și a boilor de 4 și 5 ani?” (W. Walter Good, „Political, Agricultural and Commercial Fallacies”, London, 1866, p. 325.)

Necesitatea de a avea mai devreme bani lichizi (de pildă pentru a plăti anumite prestații fixe, ca impozitele, renta funciară etc.) rezolvă această problemă prin faptul că, de pildă, vitele sînt vîndute și tăiate înainte de a atinge vîrsta economică normală,

spre marea pagubă a agriculturii ; în ultimă instanță, faptul acesta duce și la o sporire a prețului cărnii.

„Oamenii care mai înainte se ocupau în special cu creșterea vitelor pentru a popula cu ele vara pășunile din Midland counties *, iar iarna grajdurile comitatelor răsăritene... au fost aduși într-o asemenea situație în urma oscilațiilor și scăderilor survenite în prețul grinelor, încît sint bucuroși dacă pot realiza un profit de pe urma prețurilor ridicate la unt și brînză ; untul îl aduc în fiecare săptămîină pe piață, pentru ca, vinzîndu-l, să-și acopere cheltuielile curente ; pentru brînză iau avansuri de la un negustor care vine să ia produsul de îndată ce poate fi transportat și care, bineînțeles, stabilește el singur prețul. Din această cauză, precum și din cauză că în agricultură acționează legile economiei politice, vițeei care mai înainte erau duși din regiunile în care se prelucreează laptele spre sud spre a fi crescuți acolo sint acum sacrificați în masă, adeseori la vîrstă de abia 8 sau 10 zile, în abatoarele din Birmingham, Manchester, Liverpool și în alte orașe mari din vecinătate. Dacă malțul ar fi fost însă scutit de impozite, fermierii nu numai că ar fi realizat cîștiguri mai mari, putînd astfel să-și păstreze vitele tinere pînă cînd acestea ar fi devenit mai mari și mai grele, dar oamenii care nu țin vaci ar fi putut hrăni vițeei cu malț în loc de lapte și atunci actuala lipsă îngrozitoare de vite tinere ar fi fost în mare parte lichidată. Dacă în prezent acestor mici agricultori li se recomandă să-și crească vițeei, ei spun : știm foarte bine că ar fi rentabil să-i creștem cu lapte, dar în primul rînd ar trebui să cheltuim bani, lucru pe care nu-l putem face, și, în al doilea rînd, ar trebui să așteptăm mult timp pînă cînd banii noștri s-ar reîntoarce, în timp ce cu prelucrarea laptelui îi primim imediat înapoi” (ibid., p. 11, 12).

Dacă prelungirea perioadei de rotație are asemenea urmări chiar și pentru fermierii englezi mai mici, este ușor de înțeles ce perturbări trebuie să provoace ea la micii țărani de pe continent.

Pe măsură ce crește durata perioadei de muncă, deci și perioada de timp necesară pentru confecționarea mărfii apte pentru circulație, partea de valoare pe care capitalul fix o transmite în mod treptat produsului se acumulează și se întoarce cu întîrziere. Dar această întîrziere nu provoacă o nouă cheltuie de capital fix. Mașina continuă să acționeze în procesul de producție indiferent dacă înlocuirea părții ei uzate se întoarce, sub formă de bani, mai repede sau mai încet. Altfel stau lucrurile cu capitalul circulant. Nu numai că un capital trebuie mobilizat pe un timp mai îndelungat în raport cu durata perioadei de muncă, dar trebuie mereu avansat capital nou pentru salarii, materii prime și materiale auxiliare. Întîrzierea reîntoarcerii influențează deci în mod diferit capitalul fix și capitalul circulant. Indiferent dacă reîntoarcerea se face mai încet sau mai repede, capitalul fix continuă să funcționeze. Capitalul circulant, dimpotrivă, la o întîrziere a reîntoarcerii pierde capacitatea de a funcționa, în măsura în care este imobilizat sub formă de produs nevîndut sau nefinit, deci

* — comitatele din centrul țării. — *Nota trad.*

încă neapt de a fi vîndut, și în măsura în care nu există un capital suplimentar pentru a-l înlocui în natura.

„În timp ce țăranul moare de foame, vitele sale se dezvoltă. A plouat suficient și finețele au crescut din abundență, dar țăranul hindus va muri de foame avînd alături un bou gras. Prescripțiile superstiției apar crude față de individ, dar ele urmăresc conservarea societății; păstrarea vitelor de muncă asigură continuitatea agriculturii și implicit sursele pentru întreținerea vieții și a avuției în viitor. Poate că sună dur și trist, dar aceasta este realitatea: în India un om este mai ușor de înlocuit decît un bou”. („Return, East India. Madras and Orissa Famine”, nr. 4, p. 44.)

Comparați cu cele de mai sus următoarea frază din „Manava-Dharma-Sastra”⁶³:

„Sacrificarea vieții fără speranța unei recompense de dragul salvării unui preot sau a unei vaci poate asigura mintuirea acestor triburi de origine umilă” (cap. X, § 62).

Se înțelege că e imposibil să livrezi un animal în vîrstă de 5 ani înainte de a fi trecut acești 5 ani. În anumite limite este însă posibil a face, printr-un tratament schimbat, ca animalele să poată fi folosite mai repede pentru scopul căruia îi sînt destinate. Lucrul acesta a fost realizat în special de Bakewell. În trecut în Anglia, ca și pînă în 1855 în Franța, oile nu puteau fi tăiate înainte de vîrsta de 4 sau de 5 ani. După sistemul lui Bakewell, și o oaie de un an poate fi ingrășată în vederea tăierii; în orice caz, înainte de a fi împlinit 2 ani ea e complet dezvoltată. Printr-o selecție făcută cu grijă, Bakewell, fermier din Dishley Grange, a redus scheletul oilor la minimum necesar pentru existența lor. Oile lui au primit denumirea de New Leicesters.

„Crescătorul poate furniza acum pieței 3 oi în același interval de timp în care înainte creștea una singură, și anume cu părțile carnoase mai împlinite, mai rotunde și mai mari, aproape întreaga lor greutate constînd din carne”. (Lavergne. „The Rural Economy of England etc.”, 1855, p. 20.)

Metodele care reduc perioada de muncă nu pot fi aplicate în ramuri industriale diferite decît în măsură foarte diferită și nu compensează deosebirile în durata diferitelor perioade de muncă. Astfel, în exemplul nostru, folosirea unor mașini-unelte noi poate să scurteze în mod absolut perioada de muncă necesară pentru construirea unei locomotive. Dar dacă în filatură anumite procedee perfecționate fac să crească cu mult mai rapid produsul finit livrat zilnic sau săptămînal, lungimea perioadei de muncă din construcția de mașini sporește totuși în mod relativ în comparație cu filatura.

Capitolul treisprezece

Timpul de producție

Timpul de muncă este întotdeauna timp de producție, adică timp în cursul căruia capitalul este mobilizat în sfera producției. Dimpotrivă, nu orice timp în cursul căruia capitalul se află în procesul de producție este, în virtutea acestui fapt, în mod necesar și timp de muncă.

Nu este vorba aici de întreruperile procesului de muncă determinate de limitele naturale ale posibilităților forței de muncă, deși s-a văzut în ce măsură simplul fapt că capitalul fix — clădirile fabricii, mașinile etc. — rămâne fără întrebuințare în pauzele procesului de muncă a devenit unul dintre principalele motive ale prelungirii nefirești a procesului de muncă și al muncii de zi și de noapte duse fără întrerupere⁶⁴. Este vorba aici de o întrerupere independentă de durata procesului de muncă, determinată de însăși natura produsului și de modul în care acesta este confecționat, de o întrerupere în cursul căreia obiectul muncii este supus unor procese naturale mai mult sau mai puțin îndelungate și trebuie să suporte modificări fizice, chimice, fiziologice, în cursul cărora procesul de muncă este suspendat în întregime sau în parte.

Astfel, vinul nou trebuie mai întâi să fermenteze un timp oarecare și apoi să stea din nou o anumită perioadă pentru a atinge un anumit grad de perfecțiune. În multe ramuri industriale, produsul trebuie supus unui proces de uscare, ca, de pildă, în olărit, sau unor anumite influențe care îi modifică proprietățile chimice, ca în albitorii. Grâul de toamnă are nevoie de aproape 9 luni pentru a se coace. În intervalul dintre semănat și recoltare, procesul de muncă este întrerupt aproape în întregime. În silvicultură, după ce semănatul și muncile pregătitoare necesare acestuia au fost terminate, sămînța are nevoie, poate, de un secol pentru a fi transformată în produs finit; în tot acest timp nu este nevoie decât de o muncă relativ puțin însemnată.

În toate aceste cazuri, în cursul unei mari părți a timpului de producție, munca adițională nu se adaugă decât sporadic. Situația descrisă în capitolul anterior, în care capitalului deja investit în procesul de producție trebuie să i se adauge capital adițional și muncă adițională, nu se creează aici decât cu întreruperi mai lungi sau mai scurte.

Prin urmare, în toate aceste cazuri, timpul de producție al capitalului avansat constă din două perioade: prima perioadă, în care capitalul se află în procesul de muncă; a doua perioadă, în care forma de existență a capitalului — aceea de produs nefinit — este supusă acțiunii unor procese naturale fără să se afle în procesul de muncă. Lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă uneori aceste două perioade de timp se încrucișează și se interferează. Aici perioada de muncă și perioada de producție nu coincid. Perioada de producție este mai mare decât perioada de muncă. Dar abia după încheierea perioadei de producție produsul este gata, copt, și, prin urmare, poate fi transformat din forma de capital productiv în aceea de capital-marfă. În funcție de durata acelei părți a timpului de producție care nu constă din timp de muncă, se prelungeste deci și perioada de rotație a capitalului. În măsura în care timpul de producție care depășește timpul de muncă nu este determinat de legi naturale date o dată pentru totdeauna, cum este cazul cu coacerea griului, cu creșterea unui stejar etc., perioada de rotație poate fi adeseori redusă într-o măsură mai mare sau mai mică prin reducerea artificială a timpului de producție. La aceasta duce, de pildă, introducerea albitului chimic în locul albitului pe pajiște sau introducerea în procesele de uscare a unor aparate de uscat mai eficiente. În industria tăbăcăriei, pătrunderea tananților în piei necesită, după metoda veche, 6—18 luni, în timp ce după metoda nouă, în care se utilizează pompa de aer, acest timp s-a redus de la o lună și jumătate pînă la două luni. (J. G. Courcelle-Seneuil. „Traité théorique et pratique des entreprises industrielles etc.“, Paris, 1857, 2 éd. [p. 49].) Exemplul cel mai extraordinar de reducere artificială a acelei părți a timpului de producție care cuprinde exclusiv procese naturale îl oferă istoria producției fierului, în special transformarea fierului brut în oțel în ultimii 100 de ani, începînd cu pudlajul, descoperit în jurul anului 1780, și pînă la procedeul modern „Bessemer” și ultimele metode introduse de atunci încoace. Timpul de producție s-a scurtat enorm, dar în aceeași măsură a crescut și investiția de capital fix.

Un exemplu caracteristic de neconcordanță între timpul de producție și timpul de muncă îl oferă fabricația de calapoade de

cizmărie în America. Aici o parte importantă a cheltuielilor neproductive provine din faptul că lemnul trebuie să stea la uscat o perioadă de timp care poate să dureze pînă la 18 luni, pentru ca astfel calapodul finit să nu se scorojească și să nu se deformeze. În tot acest timp, lemnul nu este supus nici unui alt proces de muncă. Perioada de rotație a capitalului investit este deci determinată nu numai de timpul necesar pentru producerea calapoadelor, ci și de timpul în care acest capital stă inactiv în lemnul supus uscării. Lemnul se află timp de 18 luni în procesul de producție înainte de a putea intra în procesul de muncă propriu-zis. Acest exemplu demonstrează în același timp cît de diferite pot fi perioadele de rotație ale diferitelor părți ale capitalului circulant total în urma unor împrejurări care își au originea nu în sfera circulației, ci în procesul de producție.

Deosebit de evidentă este deosebirea dintre timpul de producție și timpul de muncă în agricultură. În condițiile noastre de climă temperată, pămîntul dă o recoltă de cereale pe an. Reducerea sau prelungirea perioadei de producție (care pentru semănăturile de toamnă este, în medie, de 9 luni) depinde, la rîndul ei, de alternarea anilor buni și proști și de aceea nu poate fi precis determinată și controlată dinainte, ca în industria propriu-zisă. Numai produsele derivate, ca laptele, brînză etc., pot fi produse și vîndute în mod curent în perioade relativ mai scurte. Dimpotrivă, în ceea ce privește timpul de muncă, situația este următoarea :

„Numărul zilelor de muncă pentru cele trei perioade principale de muncă va trebui considerat în diferitele regiuni ale Germaniei, ținîndu-se seama de condițiile climatice și de celelalte împrejurări care își exercită influența, precum urmează : pentru perioada de primăvară, de la sfîrșitul lui martie sau începutul lui aprilie pînă la mijlocul lui mai, 50—60 de zile de muncă ; pentru perioada de vară, de la începutul lui iunie pînă la sfîrșitul lui august, 65—80 ; iar pentru perioada de toamnă, de la începutul lui septembrie pînă la sfîrșitul lui octombrie sau pînă la mijlocul sau sfîrșitul lui noiembrie, 55—75 de zile de muncă. În ceea ce privește iarna, trebuie menționate numai muncile care pot fi executate în acest anotimp, cum e căratul gunoiului pentru îngrășămînt, al lemnurilor, al materialelor de construcție, transporturile la piață etc.”. (F. Kirchhof. „Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre”, Dessau, 1852, S. 160.)

De aceea, cu cît clima este mai nefavorabilă, cu atît perioada de muncă în agricultură este mai scurtă și, prin urmare, cu atît mai scurtă este perioada în decursul căreia se cheltuiește capital și muncă. Să luăm, de pildă, Rusia. În unele regiuni din nordul Rusiei, munca cîmpului nu este posibilă decît 130—150 de zile pe an. Este lesne de înțeles ce pierdere ar fi pentru Rusia dacă 50 000 000 din cele 65 000 000 ale populației ei europene ar ră-

mîne fără ocupație în timpul celor 6 sau 8 luni de iarnă, în care orice muncă a cîmpului trebuie să înceteze. În afară de cei 200 000 de țărani care lucrează în cele 10 500 de fabrici ale Rusiei, pretutindeni la sate s-au dezvoltat industrii casnice proprii. Așa există sate în care toți țăranii sînt din generație în generație țesători, tăbăcari, cizmari, lăcătuși, cuțitari etc.; aceasta se întîmplă în special în guberniile Moscova, Vladimir, Kaluga, Kostroma și Petersburg. De altfel în prezent această industrie casnică este silită să se pună din ce în ce mai mult în slujba producției capitaliste; țesătorilor, de pildă, urzeala și bătătura li se livrează de către negustori direct sau prin intermediul unor agenți comerciali. (Rezumat după „Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce etc.”, nr. 8, 1865, p. 86, 87.) Se vede aici cum faptul că perioada de producție nu coincide cu perioada de muncă, ultima reprezentînd numai o parte din cea dintii, constituie baza naturală a îmbinării agriculturii cu meșteșugurile rurale auxiliare și cum, pe de altă parte, acestea din urmă, la rîndul lor, devin puncte de sprijin pentru capitalist, care la început pătrunde aici în calitate de negustor. Cînd producția capitalistă desăvîrșește mai tîrziu separarea dintre manufactură și agricultură, muncitorul agricol devine tot mai dependent de ocupații auxiliare pur întîmplătoare și din această cauză situația lui se înrăutățește. Se va vedea mai tîrziu că pentru capital toate deosebirile în ceea ce privește rotația dispar Pentru muncitor însă nu.

În timp ce în majoritatea ramurilor industriei propriu-zise, în industria extractivă, transporturi etc. producția se desfășoară în mod uniform, timpul de muncă este același ani de-a rîndul și, abstracție făcînd de întreruperile anormale pe care le reprezintă oscilațiile prețurilor, perturbările în mersul afacerilor etc., avansurile pentru capitalul care intră în procesul zilnic de circulație se repartizează în mod uniform; de asemenea, celelalte condiții în ceea ce privește piața rămîinînd neschimbate, reîntoarcerea capitalului circulant sau reînnoirea lui se face, în cursul anului, la intervale de timp regulate. Dimpotrivă, în ramurile în care timpul de muncă formează numai o parte din timpul de producție, capitalul circulant este avansat în diferitele perioade ale anului cu cea mai mare neregularitate, în timp ce reîntoarcerea se face dintr-o dată, la momentul determinat de condițiile naturale. Aici, în întreprinderi de aceleași proporții, adică atunci cînd capitalul circulant avansat este de aceeași mărime, el trebuie avansat dintr-o dată în mase mai mari și pentru un timp mai îndelungat decît în întreprinderile cu perioade de muncă neîntrerupte. De

asemenea durata capitalului fix se deosebește aici cu mult mai mult de timpul cît el funcționează realmente în mod productiv. Se înțelege de la sine că, dacă există o deosebire între timpul de muncă și timpul de producție, și timpul de întrebuintare a capitalului fix folosit este în permanență întrerupt pentru perioade mai lungi sau mai scurte, cum se întâmplă, de pildă, în agricultură cu vitele de muncă, cu uneltele și cu mașinile. În măsura în care acest capital fix constă din vite de muncă, el necesită în permanență aceleași sau aproape aceleași cheltuieli pentru furaje etc. atît în timpul cît vitele lucrează, cît și în timpul cît ele nu lucrează. La mijloacele de muncă neînsuflețite, neutilizarea lor provoacă și ea o oarecare depreciere. În general are deci loc o scumpire a produsului, întrucît transmiterea de valoare asupra produsului nu se calculează după timpul cît funcționează capitalul fix, ci după timpul în decursul căruia el pierde valoare. În aceste ramuri de producție, inactivitatea capitalului fix, indiferent dacă este sau nu legată și de cheltuieli curente, este de asemenea o condiție a utilizării normale a acestuia, ca, de pildă, pierderea unei anumite cantități de bumbac în procesul filatului; tot astfel în orice proces de muncă, efectuat în condiții tehnice normale, cheltuirea neproductivă, dar inevitabilă de forță de muncă contează la fel ca și cheltuirea productivă. Orice perfecționare care reduce cheltuirea neproductivă de mijloace de muncă, materie primă și forță de muncă reduce și valoarea produsului.

În agricultură le întîlnim pe amîndouă: și perioada de muncă relativ mai lungă, și deosebirea mare dintre timpul de muncă și timpul de producție. Hodgskin observă în mod just în această privință:

„Deosebirea dintre timpul” {deși el nu face nici o distincție între timpul de muncă și timpul de producție} „necesar pentru producerea produselor în agricultură și timpul necesar în alte ramuri de activitate este cauza principală a marii dependențe a agricultorilor. Ei nu-și pot aduce mărfurile pe piață într-un timp mai scurt de un an. În tot acest interval de timp, ei trebuie să ia pe datorie de la cizmar, de la croitor, de la fierar, de la rotar și de la diferiți alți producători de ale căror produse au nevoie, produse care sînt confecționate în cîteva zile sau săptămîni. Din cauza acestei condiții naturale, precum și din cauza sporirii mai rapide a avuției în celelalte ramuri de activitate, proprietarii funciari care au monopolizat pămîntul întregului stat, deși și-au mai însușit și monopolul legislației, sînt totuși incapabili să se elibereze pe ei și pe slugile lor, pe arondași, de soarta de a fi oamenii cei mai dependenți din țară”. (Thomas Hodgskin. „Popular Political Economy”, London, 1827, p. 147, notă.)

Toate metodele cu ajutorul cărora, pe de o parte, cheltuielile pentru salarii și mijloace de muncă în agricultură sînt repartizate în decursul anului în mod mai uniform, iar pe de altă parte timpul

de rotație este redus, ca, de pildă, prin cultivarea de produse mai variate, în urma cărui fapt devin posibile mai multe recolte în decursul aceluiași an, necesită o sporire a capitalului circulant avansat în producție, cheltuit pentru salarii, îngrășăminte, sămînță etc. Așa stau lucrurile la trecerea de la asolamentul trienal cu pîrloagă la asolamentul alternativ fără pîrloagă. Tot așa stau lucrurile cu sistemul de „cultures dérobées” * în Flandra.

„Rădăcinoasele se cultivă în «cultures dérobées»; pe același ogor cresc mai întii cereale, în, rapiță pentru satisfacerea nevoilor oamenilor, iar după recoltarea acestora se seamănă rădăcinoase ca furaj pentru vite. Sistemul acesta, în care vitele cornute mari pot rămîne tot timpul în grajd, produce o îngrămădire considerabilă de bălegar și devine astfel pivotul culturii alternative. În regiunile nisipoase, mai mult de o treime din suprafața cultivată este folosită pentru «cultures dérobées»; rezultatul este același ca și cum suprafața cultivată ar fi mărită cu o treime”.

Pe lîngă rădăcinoase se mai întrebunțează în acest scop trifoiul și alte plante furajere.

„Agricultura, dusă pînă la un grad de intensitate unde se confundă cu grădinaritul, necesită, bineînțeles, investiții relativ importante de capital. În Anglia, investițiile de capital sînt de 250 de franci la hectar. În Flandra, țaranii noștri ar considera, probabil, că o investiție de capital de 500 de franci la hectar ar fi prea mică”. („Essais sur l'Économie Rurale de la Belgique”, par Émile de Laveleye, Bruxelles, 1863, p. 59, 60, 63.)

Să luăm, în sfîrșit, silvicultura.

„Producția lemnului se deosebește esențial de majoritatea celorlalte producții, prin faptul că aici forța naturii acționează în mod independent și, întrucît se reinnoiește în mod natural, nu are nevoie de forța omului și a capitalului. De altfel, chiar și acolo unde pădurile sînt reinnoite în mod artificial, cheltuirea de forța umană și de capital în comparație cu acțiunea forțelor naturale este neînsemnată. În plus, pădurca mai poate crește pe terenuri și locuri unde cerealele nu mai cresc sau unde cultivarea lor nu mai este rentabilă. Dar pentru o exploatare regulată silvicultura mai are nevoie și de o suprafață mai întinsă decît cultura de cereale, întrucît pe parcelele mai mici nu se pot efectua tăieri raționale, este aproape imposibil să se obțină venituri suplimentare, protecția pădurilor este mai anevoioasă etc. Procesul de producție este însă legat și de intervale de timp atît de lungi, încît depășește planurile unei gospodării private și uneori chiar și durata vieții unei generații. Capitalul cheltuit pentru achiziționarea de terenuri forestiere”

{ în condițiile producției în comun, acest capital nu este necesar și problema care se pune este numai cîtă suprafață din arătură și din pășuni poate destina obștea producției forestiere }

„aduce roade bogate numai după un timp îndelungat și nu se rotește decît în mod parțial, rotația totală făcîndu-se, la unele specii de lemn, la intervale de 150 de

* — culturi intercalate. — Nota trad.

ani. În afară de aceasta, producția neîntreruptă a lemnului cere o rezervă de lemn viu care să întrecă de 10 pînă la 40 de ori exploatarea anuală. Prin urmare, cine nu are și alte surse de venituri și nu posedă întinderi mari de pădure nu poate practica o silvicultură regulată". (Kirchhof, p. 58.)

Timpul de producție îndelungat (care nu cuprinde decît un timp de muncă relativ redus), de aceea și durata perioadelor sale de rotație, face ca producția silvică să fie o ramură de activitate neavantajoasă pentru exploatarea privată și deci pentru exploatarea capitalistă, care este prin esența ei exploatare privată, chiar în cazul cînd în locul capitalistului individual apare capitalistul asociat. Dezvoltarea culturii și a industriei în general a fost însoțită întotdeauna de o distrugere atît de energetică a pădurilor, încît tot ce a făcut, pe de altă parte, pentru întreținerea și plantarea de noi păduri reprezintă o cantitate cu totul neglijabilă.

Deosebit de remarcabil în citatul lui Kirchhof este următorul pasaj :

„În afară de aceasta, producția neîntreruptă a lemnului cere o rezervă de lemn viu care să întrecă de 10 pînă la 40 de ori exploatarea anuală”.

Prin urmare, o singură rotație a capitalului se efectuează în 10 pînă la 40 de ani și chiar mai mulți.

Aceeași este situația și în ceea ce privește creșterea vitelor. O parte a cirezii (rezerva de vite) rămîne în procesul de producție, în timp ce altă parte a ei e vîndută ca produs anual. Numai o parte a capitalului se rotește aici anual, exact ca în cazul capitalului fix format din mașini, vite de muncă etc. Cu toate că acest capital este un capital fixat în procesul de producție pentru un timp relativ mai îndelungat, prelungind astfel rotația capitalului total, el nu constituie capital fix în sensul strict al acestui cuvînt.

Ceea ce se numește aici rezervă — o anumită cantitate de lemn viu sau de vite — se află într-un sens relativ în procesul de producție (concomitent ca mijloc de muncă și material de muncă) ; corespunzător condițiilor naturale ale reproducției lemnului sau vitelor, este nevoie, în cazul unei exploatări regulate, ca întotdeauna o parte importantă să se afle în această formă, în forma de rezervă.

O acțiune asemănătoare exercită asupra rotației capitalului o altă categorie de rezerve, care nu constituie decît capital productiv potențial, dar care, din cauza naturii exploatării, trebuie să fie îngrămădită în mase mai mari sau mai mici, deci trebuie să fie avansată pentru producție pe un timp mai îndelungat, cu toate că nu intră decît treptat în procesul de producție activ. Din

această categorie face parte, de pildă, bălegarul înainte de a fi dus pe câmp, de asemenea cerealele, finul etc. și rezervele de nutreț care intră în producția vitelor.

„O parte considerabilă a capitalului de rulment este cuprinsă în rezervele gospodăriei. Acestea pot pierde însă o parte mai mare sau mai mică din valoarea lor dacă măsurile de prevedere necesare pentru buna lor conservare nu sînt aplicate așa cum se cuvine; prin lipsa de supraveghere, o parte din rezervele de produse pot chiar să fie cu totul pierdute pentru gospodărie. De aceea aici este necesară în special o supraveghere atentă a hambarelor, a podurilor în care se află cereale și furaje și a pivnițelor; de asemenea e nevoie ca magazile să fie totdeauna bine încuiate, curățate, aerisite etc.; cerealele și fructele destinate păstrării trebuie să fie din timp în timp întoarse, cartofii și sfecla trebuie apărate de ger, de apă, de putrezire etc.” (Kirchhof, p. 292.) „Atunci cînd se calculează cele necesare pentru nevoile gospodăriei, în special pentru întreținerea vitelor — și în această privință repartizarea trebuie să se facă ținîndu-se seama de cantitatea produsului și de scopul urmărit —, trebuie să se aibă în vedere nu numai satisfacerea nevoilor respective, dar și faptul că trebuie să rămînă și o rezervă necesară pentru anumite cazuri neprevăzute. De îndată ce se constată că nevoile nu pot fi satisfăcute în întregime din produsul gospodăriei proprii, trebuie să se încerce în primul rînd completarea acestor lipsuri cu alte produse (înlocuitoare) sau procurarea acestora la un preț mai mic decît ar costa cele care lipsesc. Dacă s-ar constata, de pildă, o lipsă de fin, acesta poate fi înlocuit cu rădăcini cărora li se adaugă paie. În general trebuie ca în această privință să se țină întotdeauna seama de valoarea utilă și de prețul de piață al diferitelor produse, iar problema consumului să fie rezolvată în conformitate cu ele; dacă, de pildă, ovăzul este mai scump în timp ce mazărea și secara sînt relativ mai ieftine, o parte din ovăzul întrebunțat pentru hrana cailor va fi înlocuită cu folos prin mazăre sau secară, vînzîndu-se ovăzul rămas astfel disponibil etc.” (ibid., p. 300).

Mai înainte, cînd ne-am ocupat de formarea de stocuri *, s-a făcut remarcă că este nevoie de o anumită cantitate, mai mare sau mai mică, de capital productiv potențial, adică de o anumită cantitate de mijloace de producție destinate producției, care trebuie să fie stocate în mase mai mari sau mai mici pentru a intra în mod treptat în procesul de producție. De asemenea s-a menționat că, într-o întreprindere dată sau într-o exploatare capitalistă de anumite proporții, mărimea stocului productiv depinde de dificultatea mai mare sau mai mică a reinnoirii lui, de apropierea relativă a piețelor de aprovizionare, de dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație etc. Toate aceste împrejurări determină minimul de capital care trebuie să existe sub formă de stoc productiv, prin urmare determină durata perioadei pentru care trebuie făcute avansările de capital, precum și volumul masei de capital care trebuie avansată dintr-o dată. Acest

* Vezi volumul de față, p. 145—152. — Nota red.

volum al masei de capital, care influențează deci și rotația, este determinat de timpul mai lung sau mai scurt în decursul căruia capitalul circulant se află imobilizat sub formă de stoc productiv, deci numai sub formă de capital productiv potențial. Pe de altă parte, în măsura în care această oprire depinde de posibilitatea mai mare sau mai mică de înlocuire rapidă, de situația pieței etc., ea însăși este determinată, la rândul ei, de timpul de circulație, de împrejurări care țin de sfera circulației.

„Apoi tot inventarul și toate accesoriile, ca unelte de mină, site, coșuri, frînghii, unsoare pentru roți, cuie etc., trebuie să existe în stocuri pentru a putea fi imediat înlocuite, și stocul trebuie să fie cu atât mai mare, cu cât posibilitatea de a le procura repede din apropiere este mai mică. În sfârșit, întregul inventar de unelte trebuie verificat cu grijă în fiecare iarnă, făcându-se imediat completările și reparațiile necesare. În primul rând condițiile locale vor decide dacă în general stocurile pentru inventar care se vor face vor fi mai mari sau mai mici. Unde nu există în apropiere meseriași sau prăvălii, trebuie să se creeze stocuri mai mari decât acolo unde asemenea meseriași sau prăvălii există chiar în localitate sau în imediată apropiere. Când însă stocurile necesare, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, sînt procurate dintr-o dată în cantități mai mari, există de obicei avantajul aprovizionării la un preț mai ieftin, în special dacă în acest scop s-a ales și momentul potrivit; este drept că în felul acesta se retrage dintr-o dată din capitalul circulant de exploatare o sumă considerabilă, de care întreprinderea nu se poate dispensa întotdeauna fără inconveniente”. (Kirchhof, p. 301.)

Deosebirea dintre timpul de producție și timpul de muncă poate apărea, după cum am văzut, în cazuri foarte diferite. Capitalul circulant se poate afla în timpul de producție înainte de a intra în procesul de muncă propriu-zis (fabricația de calapoade); sau se află în timpul de producție după ce a trecut prin procesul de muncă propriu-zis (vin, cereale pentru sămînță); sau timpul de producție este întrerupt pe alocuri de timpul de muncă (agricultură, silvicultură); o mare parte din produsul apt să circule rămîne încorporată în procesul de producție activ, în timp ce o parte incomparabil mai mică intră în circulația anuală (silvicultură și creșterea vitelor); perioada mai îndelungată sau mai scurtă pentru care trebuie avansat capitalul circulant sub formă de capital productiv potențial și deci pentru care cantitatea mai mare sau mai mică de capital trebuie avansată dintr-o dată este determinată, în parte, de însuși caracterul procesului de producție (agricultură), iar în parte depinde de apropierea piețelor etc., într-un cuvînt de împrejurări care țin de sfera circulației.

Se va vedea mai tirziu („Capitalul”, cartea a III-a) la ce teorii absurde au ajuns MacCulloch, James Mill și alții încercînd

să identifice timpul de producție, care se abate de la timpul de muncă, cu acesta din urmă, încercare care, la rîndul ei, rezultă din aplicarea greșită a teoriei valorii.

Ciclul de rotație pe care l-am analizat mai înainte este dat de durata capitalului fix avansat pentru procesul de producție. Întrucît acest ciclu cuprinde un șir de ani mai mare sau mai mic, el cuprinde și o serie de rotații anuale, respectiv o serie de rotații care se repetă în cursul unui an, ale capitalului fix.

În agricultură, un asemenea ciclu de rotație este determinat de sistemul de asolament.

„Durata termenului de arendare nu poate fi, în orice caz, mai scurtă decît timpul de rotație pe care îl necesită asolamentul introdus ; de aceea, la sistemul de asolament trienal avem întotdeauna de-a face cu 3, 6, 9 etc. ani. Dar, în ipoteza asolamentului trienal cu pîrloagă totală, ogorul e cultivat în 6 ani doar de 4 ori, iar în anii de cultivare se alternează culturile de toamnă cu cele de primăvară și, atunci cînd structura solului o reclamă sau o permite, se cultivă alternativ grîu, secară, orz și ovăz. Fiecare specie de cereale dă pe același sol o recolta mai mare sau mai mică decît cealaltă ; fiecare are altă valoare și se și vinde cu alt preț. De aceea venitul realizat de pe ogor este în fiecare an agricol altul ; de asemenea el este altul în prima jumătate a rotației” (în primii trei ani) „și altul în cea de-a doua. Chiar și venitul mediu nu este la fel de mare în ambele perioade ale rotației, întrucît recolta nu depinde numai de calitatea solului, ci și de starea timpului, iar prețurile depind de o serie întreaga de împrejurări care variază. Dacă se calculează venitul realizat de pe ogor după recolta medie și după prețurile medii din întregul timp de rotație de 6 ani, obținem venitul total anual atît pentru prima jumătate a timpului de rotație, cît și pentru cealaltă. Acesta nu este însă cazul atunci cînd venitul este calculat numai pentru jumătatea timpului de rotație, adică numai pentru 3 ani ; în acest caz, venitul total nu ar fi egal. De aici rezultă că, în cazul asolamentului trienal, durata timpului de arendare trebuie fixată la cel puțin 6 ani. Mult mai de dorit și mai avantajos este întotdeauna, atît pentru fermier, cît și pentru proprietarul terenului, ca termenul de arendare să fie un multiplu al termenului de arendare” {sic}, „decî dacā la asolamentul trienal el nu e de 6, ci de 12, 18 sau mai mulți ani, iar la asolamentul septenal el nu e de 7, ci de 14, 28 ani”. (Kirchhof, p. 117, 118.)

{În acest loc găsim în manuscrisul lui Marx : „Sistemul de asolament englez. Aici să se facă o notă”.}

Capitolul paisprezece

Timpul de circulație

Toate împrejurările examinate pînă acum, care creează deosebiri între duratele perioadelor de rotație a diferitelor capitaluri investite în ramuri de producție diferite și deci deosebiri și între durata perioadelor pentru care trebuie avansat capitalul își au originea în însuși procesul de producție, cum este, de pildă, deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant, deosebirea dintre perioadele de muncă etc. Dar timpul de rotație a capitalului este egal cu suma timpului lui de producție și a timpului lui de circulație. Prin urmare, se înțelege de la sine că durata diferită a timpului de circulație creează deosebiri în timpul de rotație și deci în durata perioadei de rotație. Lucrul acesta devine cît se poate de evident atunci cînd se compară două investiții de capital diferite la care numai timpurile de circulație diferă, iar toate celelalte împrejurări care modifică rotația sînt identice, sau atunci cînd se ia un anumit capital, cu un anumit raport între capitalul fix și capitalul circulant, cu o perioadă de muncă dată etc., și se schimbă în mod ipotetic numai timpurile de circulație.

Una dintre părțile timpului de circulație, și anume aceea care e relativ cea mai importantă, constă din timpul de vînzare, adică din perioada în care capitalul se află în stare de capital-marfă. Corespunzător mărimii relative a acestei perioade se prelungește sau se reduce timpul de circulație și deci perioada de rotație în general. Este posibil ca în urma cheltuielilor pentru păstrare etc. să devină necesară o cheltuie suplimentară de capital. Se înțelege de la sine că, pentru capitaliștii individuali din una și aceeași ramură de producție, timpul necesar pentru vînzarea mărfurilor lor finite poate fi foarte diferit; deci poate fi diferit nu numai pentru masele de capital investite în diferite ramuri de producție, ci și pentru diferitele capitaluri independente, care nu constituie de fapt decît părți devenite autonome ale capitalului total investit în aceeași sferă de producție. Celelalte împrejurări

rămânând neschimbate, perioada de vânzare va varia, pentru același capital individual, corespunzător cu oscilațiile generale care au loc în condițiile pieței sau cu oscilațiile acestor condiții într-o anumită ramură de producție. Nu ne vom mai opri acum asupra acestei probleme. Constatăm numai un fapt simplu: toate împrejurările care în general provoacă o diversitate în perioadele de rotație ale capitalurilor investite în diferite ramuri de producție au drept urmare, atunci când acționează în mod individual (de pildă atunci când unul dintre capitaliști are posibilitatea de a vinde mai repede decât concurentul său sau când unul aplică în mai mare măsură decât altul metode care reduc perioadele de muncă etc.), o diversitate și în rotația diferitelor capitaluri individuale care se află în aceeași ramură de producție.

⌘ O cauză care acționează în mod constant în sensul diferențierii timpului de vânzare și deci a timpului de rotație în general este distanța la care se află piața pe care se vinde marfa de locu! unde este produsă această marfă. În tot timpul călătoriei sale spre piață, capitalul se află mobilizat în starea de capital-marfă; dacă marfa se produce după comandă, capitalul rămâne mobilizat pînă în momentul livrării; dacă nu se produce după comandă, atunci la timpul călătoriei spre piață se adaugă și timpul cît marfa se află pe această piață pentru a fi vîndută. Îmbunătățirea mijloacelor de comunicație și de transport scurtează în mod absolut perioada de peregrinare a mărfurilor, dar nu desființează diferența relativă rezultată din această peregrinare, în ceea ce privește timpul de circulație a diferitelor capitaluri-marfă sau a diferitelor părți ale aceleiași capital-marfă care se îndreaptă spre diferite piețe. ⌘ Astfel, corăbiile cu pinze și vapoarele perfecționate, care scurtează timpul cît se află mărfurile pe drum, îl scurtează atît în ceea ce privește porturile apropiate, cît și cele depărtate. Deosebirea relativă rămîne, deși este de multe ori redusă. Dar, în urma dezvoltării mijloacelor de transport și de comunicație, deosebirile relative din timpul cît mărfurile se află pe drum pot fi modificate într-un mod care nu corespunde distanțelor naturale. De pildă, o cale ferată care duce de la locul de producție spre un centru principal de concentrare a populației din interiorul țării face ca un punct geografic apropiat din interiorul țării respective spre care nu duce nici o cale ferată să fie în mod absolut sau relativ mai îndepărtat decît punctul care, din punct de vedere geografic, este mai îndepărtat; tot astfel, din cauza aceleiași împrejurări, depărtarea relativă a locurilor de producție chiar de piețele de desfacere mai mari poate să sufere o modificare, ceea ce și explică decăderea unor centre de producție

vechi și apariția altora noi ca urmare a schimbărilor suferite de mijloacele de transport și de comunicație. (Aici se mai adaugă costul relativ mult mai mic al transportului pentru distanțele mai lungi în comparație cu cele scurte.) Concomitent cu dezvoltarea mijloacelor de transport crește nu numai viteza deplasării în spațiu, depărtarea în spațiu reducându-se astfel în timp. Nu se dezvoltă numai masa mijloacelor de comunicație, astfel că, de pildă, un mare număr de vapoare pornesc concomitent spre același port, că mai multe trenuri circulă concomitent între aceleași două puncte pe trasee diferite, dar și că, de pildă, în diferite zile ale săptămânii diverse cargoboturi pleacă succesiv de la Liverpool la New York sau la diferite ore ale zilei trenuri de marfă pleacă de la Manchester la Londra. Viteza absolută, deci și partea respectivă a timpului de circulație, nu este, ce-i drept, modificată datorită acestei împrejurări din urmă atunci când randamentul mijloacelor de transport este dat. Dar cantități succesive de mărfuri pot fi transmise la intervale mai scurte care urmează unele după altele, ajungând astfel în mod succesiv pe piață, fără să se îngreună sub formă de capital-marfă potențial în mase mai mari până la expedierea lor efectivă. De aceea și reîntoarcerea capitalului se face pe părți, repartizându-se asupra unor perioade de timp succesive mai scurte, astfel că în permanență o parte este transformată în capital bănesc, în timp ce cealaltă parte mai circulă sub formă de capital-marfă. Prin această repartizare a reîntoarcerii asupra mai multor perioade succesive, timpul total de circulație este redus, prin urmare și timpul de rotație. Mai întâi se dezvoltă frecvența mai mare sau mai mică cu care funcționează mijloacele de transport ; de pildă, numărul trenurilor de pe o cale ferată se mărește, pe de o parte, pe măsură ce un loc de producție produce mai mult, devenind un centru de producție mai important, și anume numărul trenurilor se mărește în direcția pieței de desfacere deja existente, deci în direcția marilor centre de producție și aglomerări de populație, spre porturile de export etc. ; pe de altă parte însă, această ușurință deosebită a comunicațiilor și rotația capitalului accelerată datorită ei (în măsura în care această rotație este condiționată de timpul de circulație) provoacă, invers, o dezvoltare accelerată a centrului de producție și o consolidare a acestuia pe piețele de desfacere. O dată cu concentrarea accelerată a maselor de oameni și a maselor de capital în anumite puncte, crește și concentrarea acestor mase de capital în câteva mâini. În același timp au loc o nouă modificare și o nouă deplasare a centrelor de producție și a piețelor ca urmare a schimbărilor survenite în situația lor relativă o dată cu schim-

bările mijloacelor de comunicație. Un loc de producție care avea înainte o poziție avantajoasă, fiind așezat lângă o șosea sau lângă un canal, se află acum situat lângă o linie de cale ferată secundară, care pe deasupra nu funcționează decît cu întreruperi relativ mari, în timp ce alt punct care mai înainte era foarte departe de arterele principale de comunicație se află acum la încrucișarea mai multor căi ferate. Localitatea a doua se dezvoltă, prima decade. Schimbarea survenită în mijloacele de transport duce deci la deosebiri locale în timpul de circulație a mărfurilor, în condițiile de cumpărare, de vînzare etc. sau are drept urmare o altfel de repartizare a deosebirilor locale deja existente. Importanța acestei împrejurări pentru rotația capitalului reiese din certurile interminabile ale reprezentanților comerciali și industriali ai diferitelor localități cu direcțiile căilor ferate. (Vezi, de pildă, cartea albastră a lui „Railway Committee”, citată mai sus *.)

Toate ramurile de producție care după natura produsului lor depind în special de deuseele locale, ca, de pildă, fabricile de bere, ating, așadar, cea mai mare dezvoltare în principalele centre de concentrare a populației. Rotația mai rapidă a capitalului compensează aici în parte scumpirea unora dintre condițiile producției, a terenului de construcție etc.

Dacă, pe de o parte, o dată cu progresul producției capitaliste, dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație reduce pentru o cantitate de mărfuri dată timpul de circulație, același progres, împreună cu condițiile create o dată cu dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație, provoacă, invers, necesitatea de a lucra pentru piețe tot mai îndepărtate, într-un cuvînt pentru piața mondială. Masa mărfurilor aflate pe drum și a acelor care sînt transportate spre puncte îndepărtate crește enorm ; crește deci, în mod absolut și relativ, și acea parte a capitalului social care se află în permanență, pentru perioade mai lungi, în stadiul de capital-marfă, în limitele timpului de circulație. Concomitent crește și acea parte a avuției sociale care, în loc să servească drept mijloc de producție direct, este investită în mijloace de transport și de comunicație, precum și în capitalul fix și circulant necesar pentru exploatarea acestora.

Simpla durată relativă a călătoriei mărfii de la locul de producție la locul de desfacere creează o diferență nu numai în prima parte a timpului de circulație, în timpul de vînzare, ci și în a doua parte, în perioada de retransformare a banilor în elemen-

* Vezi volumul de față, p. 159—160. — Nota red.

tele capitalului productiv, în timpul de cumpărare. De pildă, marfa este expedită în India. Drumul durează, să zicem, 4 luni. Să presupunem că timpul de vânzare = 0, adică marfa este trimisă după comandă și este plătită agentului producătorului la livrare. Remiterea banilor (forma în care se face această remitere nu are aici nici o importanță) durează alte 4 luni. Trec astfel în total 8 luni pînă cînd același capital poate funcționa din nou în calitate de capital productiv, pînă cînd, prin urmare, cu el se poate relua aceeași operație. Deosebirea în durata rotației care se produc astfel formează una dintre bazele materiale ale diferitelor termene de credit, după cum de altfel comerțul maritim formează, de pildă la Veneția și Genova, unul dintre izvoarele sistemului de credit propriu-zis.

„Criza din 1847 a permis băncilor și firmelor comerciale din vremea aceea să reducă termenul scadenței, statornicită în India și în China” (privitor la cambiile aflate în drum între aceste țări și Europa) „de la 10 luni de la tragere la 6 luni de la vedere; acum, după 20 de ani, în care timp comunicațiile au fost accelerate și s-a introdus telegrafal, a devenit necesară o nouă reducere de la 6 luni de la vedere la 4 luni de la tragere, ca un prim pas spre o reducere la 4 luni de la vedere. Drumul unei corăbii cu pinze de la Calcutta la Londra pe la Capul Bunei Speranțe durează în medie mai puțin de 90 de zile. Un termen de 4 luni de la vedere ar echivala cu un drum de aproximativ 150 de zile. Termenul actual de 6 luni de la vedere echivalează cu un drum de aproximativ 210 zile”. („London Economist”, 16 iunie 1866.)

În schimb :

„În Brazilia, termenul mai este și astăzi de 2 și 3 luni de la vedere ; de la Anvers cambiile se trag” (asupra Londrei) „cu o scadență de 3 luni de la data tragerii ; chiar și Manchester și Bradford trag asupra Londrei cu o scadență de 3 luni și mai mult. Printr-o înțelegere tacită i se dă astfel comerciantului întreaga posibilitate de a-și realiza marfa, dacă nu mai înainte, totuși pînă la data cînd cambiile trase asupra acestei mărfi expiră. De aceea termenul stabilit pentru scontarea cambiilor indiene nu este exagerat. Produsele indiene, care se vînd la Londra de obicei cu un termen de plată de 3 luni, nu pot fi realizate, dacă se socotește un timp oarecare necesar pentru vânzare, mai scurt de 5 luni ; în plus, între cumpărarea produselor în India și livrarea lor în depozitele din Anglia trec, în medie, alte 5 luni. Avem aici o perioadă de 10 luni, în timp ce cambiile trase asupra acestor mărfuri nu au o scadență mai mare de 7 luni” (ibid., 30 iunie 1866). „La 2 iulie 1866, 5 mari bănci londoneze care au relații în special cu India și cu China, precum și «Comptoir d'Escompte» din Paris, au făcut cunoscut că, începînd de la 1 ianuarie 1867, succursalele și agențiile lor din Orient vor cumpăra și vor vinde numai cambii care nu vor avea o scadență mai mare de 4 luni de la vedere” (ibid., 7 iulie 1866).

Această reducere a termenelor de plată nu a reușit însă și a trebuit să se renunțe la ea. (Mai tîrziu Canalul de Suez a revoluționat toate aceste termene.)

Se înțelege că o dată cu creșterea timpului de circulație a mărfurilor crește și riscul unei schimbări de prețuri pe piața de

desfacere, întrucît perioada în care pot avea loc asemenea schimbări de prețuri se prelungește.

O deosebire în ceea ce privește timpul de circulație în parte individuală între diferitele capitaluri individuale din aceeași ramură de producție, în parte între ramuri de producție diferite în funcție de termenele de plată diferite, în cazurile în care nu se plătește imediat în numerar, rezultă din diferitele termene de plată la cumpărare și la vânzare. Nu ne vom opri aici mai amănunțit asupra acestui punct important pentru sistemul de credit.

Deosebirile în timpul de rotație a capitalului depind și de volumul contractelor de livrare, care crește o dată cu volumul și cu proporțiile producției capitaliste. Contractul de livrare, ca o tranzacție între cumpărător și vânzător, reprezintă o operație care ține de piață, de sfera circulației. Deosebirile în ceea ce privește timpul de rotație rezultate din acest contract decurg deci din sfera circulației, dar cu repercusiuni directe asupra sferei producției, și anume independent de orice termene de plată și de orice relații de credit, prin urmare și în caz de plată în bani lichizi. De pildă, cărbunele, bumbacul, firele etc. sînt produse fungibile. Fiecare zi de proces de muncă livrează o anumită cantitate de produs finit. Dacă însă fabricantul de fire sau proprietarul de mine își asumă livrarea unei mase de produse care necesită o perioadă, să zicem, de 4 sau 6 săptămîni consecutive de muncă, în acest caz, în ceea ce privește durata perioadei pentru care trebuie avansat capitalul, situația este aceeași ca și cînd în acest proces de muncă ar fi fost introdusă o perioadă de muncă neîntreruptă de 4 sau 6 săptămîni. Se presupune aici, bineînțeles, că întreaga masă comandată a produsului trebuie livrată dintr-o dată sau că este plătită abia după ce a fost livrată în întregime. Luată în sine, fiecare zi și-a livrat astfel cantitatea ei anumită de produs finit. Dar întotdeauna această masă de produs finit nu este decît o parte din masa care trebuie livrată pe baza contractului. În acest caz, dacă partea gata confecționată a mărfurilor comandate nu se mai află în procesul de producție, ea se află totuși în depozit, dar numai în calitate de capital potențial.

Să trecem acum la a doua perioadă a timpului de circulație: timpul de cumpărare sau perioada în cursul căreia capitalul se retransformă din forma bani în elementele capitalului productiv. În cursul acestei perioade, el trebuie să rămînă un timp mai mult sau mai puțin îndelungat în starea sa de capital bănesc, deci o anumită parte din capitalul total avansat trebuie să se afle în permanență în stare de capital bănesc, cu toate că această parte

constă din elemente care se schimbă mereu. De pildă, într-o anumită întreprindere trebuie ca din capitalul total avansat să existe $n \times 100$ l. st. sub formă de capital bănesc, astfel ca, în timp ce toate componentele acestor $n \times 100$ l. st. se transformă neconținut în capital productiv, această sumă să se completeze, de asemenea în permanență, din sumele care se reîntorc din circulație pe seama capitalului-marfă realizat. O anumită parte din valoarea capitalului avansat se află deci în permanență în stare de capital bănesc, prin urmare într-o formă care nu ține de sfera producției, ci de sfera circulației: capitalului.

Am văzut că prelungirea timpului în care capitalul este fixat sub formă de capital-marfă, prelungire determinată de depărtarea pieței de desfacere, provoacă în mod direct o întârziere în reîntoarcerea banilor, deci și o întârziere în transformarea capitalului din capital bănesc în capital productiv.

Mai departe am văzut (cap. VI) cum, în ceea ce privește cumpărarea mărfurilor, timpul de cumpărare, depărtarea mai mare sau mai mică de principalele surse de aprovizionare cu materii prime face necesară cumpărarea de materii prime pentru perioade mai lungi și păstrarea lor, gata pentru întrebuințare, sub formă de stoc productiv, de capital productiv latent sau potențial; astfel, proporțiile producției rămânând neschimbate, depărtarea mai mare a principalelor surse de materii prime sporește masa de capital care trebuie avansată dintr-o dată, precum și timpul pentru care ea trebuie avansată.

O acțiune asemănătoare exercită în diferite ramuri de producție perioadele — mai scurte sau mai lungi — în care mase relativ mai mari de materii prime sînt aruncate pe piață. Așa, de pildă, la Londra la fiecare 3 luni au loc mari licitații de lînă care domină piața lînii, în timp ce piața bumbacului este reînnoită de la o recoltă la alta, în general fără întrerupere, chiar dacă nu întotdeauna în mod uniform. Asemenea perioade determină principalele termene de cumpărare a acestor materii prime și influențează cumpărările în scop de speculă care reclamă avansuri pe timp mai mult sau mai puțin îndelungat pentru aceste elemente ale producției, tot așa cum natura mărfurilor produse își exercită influența asupra reținerii potențiale, în scop de speculă, mai mult sau mai puțin îndelungate a produsului sub formă de capital-marfă potențial.

„Agricultorul trebuie deci să fie și el pînă la un anumit punct speculant și să amîne vînzarea produsului după împrejurări...”

Urmează câteva reguli generale.

„Dar la desfacerea produsului principalul depinde totuși de persoana care vinde, de produsul însuși și de localitate. Celui care, pe lângă îndeminare și noroc (!), are suficient capital de rulment, nu i se va putea reproșa faptul că păstrează în depozit timp de un an recolta sa dacă prețurile sînt neobișnuit de scăzute; cine nu are însă capital de rulment sau în genere (!) înclinație pentru speculă va căuta să obțină prețurile medii curente și, prin urmare, va trebui să vindă de îndată ce i se va ivi prilejul s-o facă. Păstrarea lînii în depozit mai mult de un an va aduce aproape întotdeauna numai pagubă, în timp ce cerealele și semințele de oleaginoase pot fi păstrate timp de cîțiva ani fără vreo primejdie pentru proprietățile și calitatea lor. Produsele care de obicei sînt supuse unor urcări și scăderi mari de prețuri în intervale de timp scurte, ca, de pildă, semințele de oleaginoase, hameiul, scaieții etc., sînt pe drept cuvînt stocate în anii în care prețul e mult mai mic decît prețul de producție. Întîrzierea vînzării nu e de loc recomandabilă la produsele care reclamă cheltuieli de întreținere zilnice, cum sînt vitele de carne, sau produsele care se pot altera, ca fructele, cartofii etc. În unele regiuni, un produs atinge în anumite anotimpuri, în medie, prețul său cel mai scăzut, iar în alte perioade, dimpotrivă, prețul său cel mai ridicat; așa, de pildă, toamna cerealele sînt în unele locuri mai ieftine decît între crăciun și paști. Apoi, în unele regiuni unele produse pot fi vindute avantajos numai în anumite perioade, cum se întîmplă, de pildă, cu lîna pe piețele lînii în acele regiuni în care comerțul cu lînă stagnează de obicei etc.” (Kirchhof, p. 302.)

La analizarea celei de-a doua jumătăți a timpului de circulație, în care banii sînt transformați din nou în elementele capitalului productiv, nu trebuie să se ia în considerare numai această transformare luată în sine, nu numai timpul în care banii se reîntorc, în funcție de faptul dacă piața pe care se vinde produsul este mai îndepărtată sau nu; în primul rînd trebuie să se ia în considerare mărimea acelei părți a capitalului avansat care trebuie să se afle în permanență în formă de bani, de capital bănesc.

Abstracție făcînd de orice speculă, volumul cumpărărilor mărfurilor care trebuie să existe în permanență ca stoc productiv depinde de perioadele de înnoire a acestui stoc, adică de împrejurări care depind, la rîndul lor, de condițiile pieței, care sînt deci diferite pentru materii prime diferite etc.; prin urmare, aici este nevoie să se avanseze din timp în timp sume mai mari de bani dintr-o dată. Acești bani se întorc mai repede sau mai încet, în funcție de rotația capitalului, însă întotdeauna pe părți. O parte din acești bani este cheltuită în mod tot atît de permanent la intervale scurte, și anume partea transformată din nou în salariu. Altă parte însă, și anume aceea care urmează să fie retransformată în materii prime etc., trebuie să fie acumulată pentru perioade mai lungi, ca fond de rezervă, fie pentru cumpărare, fie pentru plată. Prin urmare, această parte există sub formă de capital bănesc, deși volumul în care ea există ca atare variază.

Vom vedea în capitolul următor cum alte împrejurări, indiferent dacă rezultă din procesul de producție sau din procesul de circulație, necesită această existență sub formă bănească a unei părți anumite din capitalul avansat. În general trebuie însă să menționăm că economiștii sînt foarte înclinați să uite că o parte din capitalul necesar într-o întreprindere trece în permanență în mod alternativ nu numai prin cele trei forme — de capital bănesc, capital productiv și capital-marfă —, ci și că diferite părți ale acestui capital există în permanență în mod concomitent în aceste trei forme, chiar dacă mărimea relativă a acestor părți se schimbă întruna. În special partea care există în permanență sub formă de capital bănesc este aceea pe care o uită economiștii, cu toate că tocmai acest fapt este foarte necesar pentru înțelegerea economiei burgheze și de aceea se face simțit și în practică.

Capitolul cincisprezece

Influența timpului de rotație asupra mărimii capitalului avansat

În capitolul de față și în cel următor, al șaisprezecelea, vom analiza influența timpului de rotație asupra valorificării capitalului.

Să luăm capitalul-marfă care este produsul unei perioade de muncă, să zicem, de 9 săptămîni. Dacă facem abstracție deocamdată atît de acea parte a valorii produsului care îi este adăugată în urma uzurii medii a capitalului fix, cît și de plusvaloarea care îi este adăugată în cursul procesului de producție, valoarea acestui produs este egală cu valoarea capitalului circulant avansat pentru producerea lui, adică este egală cu valoarea salariului, precum și a materiilor prime și a materialelor auxiliare consumate pentru producerea lui. Să presupunem că această valoare este = 900 l. st., astfel că avansul săptămînal se cifrează la 100 l. st. Prin urmare, perioada de producție, care coincide aici cu perioada de muncă, este de 9 săptămîni. Este indiferent dacă presupunem că aici este vorba de o perioadă de muncă pentru un produs nefungibil sau de o perioadă de muncă continuă pentru un produs fungibil, cu condiția ca acea cantitate de produs fungibil care este adusă dintr-o dată pe piață să coste 9 săptămîni de muncă. Să presupunem că timpul de circulație durează 3 săptămîni. Prin urmare, întreaga perioadă de rotație durează 12 săptămîni. După 9 săptămîni, capitalul productiv avansat este transformat în capital-marfă, dar după aceea el mai rămîne 3 săptămîni în perioada de circulație. Deci noua perioadă de producție nu poate reîncepe decît la începutul săptămîinii a 13-a, iar producția ar trebui să înceteze pentru 3 săptămîni, adică pentru un sfert din întreaga perioadă de rotație. Este iarăși indiferent dacă se presupune că acest timp durează în medie pînă la vînzarea mărfii sau că el este determinat de depărtarea pieței sau de termenele de plată pentru marfa vîndută. Dacă la fiecare 3 luni producția ar înceta timp de 3 săptămîni, aceasta ar însemna în cursul unui an $4 \times 3 = 12$ săptămîni = = 3 luni = $\frac{1}{4}$ din perioada anuală de rotație. Pentru ca producția

să fie continuă și să poată fi dusă pe aceeași scară săptămîină de săptămîină, există numai două posibilități.

Sau scara producției trebuie să fie redusă, astfel încît cu cele 900 l. st. munca să poată continua atît în timpul perioadei de muncă, cît și în timpul perioadei de circulație a primei rotații. În cazul acesta, cu săptămîina a 10-a se deschide o a doua perioadă de muncă, deci și o a doua perioadă de rotație, înainte de a se fi încheiat prima perioadă de rotație, deoarece perioada de rotație este de 12 săptămîini, iar perioada de muncă — de 9 săptămîini. 900 l. st. repartizate pe 12 săptămîini înseamnă 75 l. st. pe săptămîină. În primul rînd, este clar că o asemenea reducere a proporțiilor întreprinderii presupune o schimbare a volumului capitalului fix, deci în general o reducere a investițiilor făcute în întreprinderea respectivă. În al doilea rînd, este problematic dacă în general această reducere poate avea loc, întrucît, potrivit dezvoltării producției în diferitele întreprinderi, este nevoie de o normă minimală de investiție de capital sub care întreprinderea individuală este pusă în imposibilitatea de a rezista concurenței. Această normă minimală crește ea însăși neconștient o dată cu dezvoltarea capitalistă a producției, deci nu este fixă. Între norma minimală dată de fiecare dată și norma maximală care crește în permanență există însă numeroase trepte intermediare — o medie care permite grade foarte diferite ale investiției de capital. În cadrul acestei medii poate deci avea loc o reducere a investiției de capital, a cărei limită este de fiecare dată norma minimală din momentul respectiv. — Atunci cînd producția stagnează, cînd piețele sînt suprasaturate, cînd materiile prime sînt scumpe etc., are loc — la o mărime dată a capitalului fix — o reducere a investiției normale de capital circulat prin limitarea timpului de muncă, lucrîndu-se, de pildă, numai jumătăți de zile, așa cum în timp de prosperitate — mărimea capitalului fix fiind de asemenea dată — are loc o sporire anormală a capitalului circulat fie prin prelungirea timpului de muncă, fie prin intensificarea acestuia. La întreprinderile care contează de la bun început pe asemenea oscilații, soluția constă, în parte, în mijloacele arătate mai sus, în parte în utilizarea concomitentă a unui număr mai mare de muncitori, combinată cu utilizarea de capital fix de rezervă, de pildă locomotive de rezervă la căile ferate etc. Aici însă, unde presupunem condiții normale, asemenea oscilații anormale nu sînt luate în considerație.

Prin urmare, în exemplul nostru, pentru a face ca producția să fie continuă, cheltuirea aceluiași capital circulat este repartizată asupra unei perioade de timp mai îndelungate, asupra unei

perioade de 12 săptămîni în loc de 9. În fiecare interval de timp dat funcționează deci un capital productiv redus; partea circulantă a capitalului productiv este redusă de la 100 la 75, deci cu un sfert. Suma totală cu care este redus capitalul productiv care funcționează în cursul perioadei de muncă de 9 săptămîni este $= 9 \times 25 = 225$ l. st., sau $\frac{1}{4}$ din 900 l. st. Dar raportul dintre timpul de circulație și perioada de rotație este de asemenea de $\frac{3}{12} = \frac{1}{4}$. De aici urmează: caracterul neînterupt al producției în cursul timpului de circulație a capitalului productiv transformat în capital-marfă, continuarea ei concomitentă și neîntreruptă săptămîină de săptămîină, fără ca în acest scop să existe un capital circulant special, acest lucru poate fi realizat numai prin reducerea proporției producției, prin micșorarea componentei circulante a capitalului productiv în funcțiune. Partea circulantă a capitalului, eliberată în felul acesta pentru continuarea producției în cursul timpului de circulație, se află față de capitalul circulant total avansat în același raport în care se află timpul de circulație față de perioada de rotație. După cum am mai arătat, lucrul acesta este valabil numai pentru ramurile de producție în care procesul de muncă este efectuat săptămîină de săptămîină pe aceeași scară, în care, prin urmare, nu trebuie avansate, în perioade de muncă diferite, sume de capital diferite, cum se întîmplă în agricultură.

Dimpotrivă, dacă presupunem că felul întreprinderii exclude o reducere a proporțiilor producției și deci a capitalului circulant care trebuie avansat în fiecare săptămîină, continuitatea producției nu poate fi realizată decît prin avansarea unui capital circulant adițional, în cazul nostru a unui capital de 300 l. st. În cursul perioadei de rotație de 12 săptămîni se avansează în mod succesiv 1 200 l. st., din care 300 reprezintă o pătrime, ca și 3 săptămîni din 12 săptămîni. După scurgerea perioadei de muncă de 9 săptămîni, valoarea-capital de 900 l. st. a trecut din forma de capital productiv în forma de capital-marfă. Prima ei perioadă de muncă este încheiată, dar această perioadă de muncă nu poate fi reinnoită cu același capital. În timpul celor 3 săptămîni în care acest capital se află în sfera circulației, funcționînd în calitate de capital-marfă, el se află, în ceea ce privește procesul de producție, în aceeași situație ca și cum nu ar exista de loc. Aici facem abstracție de toate relațiile de credit și presupunem deci că capitalistul lucrează numai cu capital propriu. Dar cînd capitalul avansat pentru prima perioadă de muncă se află, după încheierea procesului de producție, timp de 3 săptămîni în procesul de circulație, atunci funcționează un capital de 300 l. st. avansat în mod suplimentar, astfel încît continuitatea producției nu este întreruptă.

Aici trebuie să menționăm următoarele :

În primul rînd, perioada de muncă a capitalului de 900 l. st. avansat la început este încheiată după 9 săptămîni, și acest capital nu se întoarce înainte de alte 3 săptămîni, deci abia la începutul săptămînii a 13-a. Dar o nouă perioadă de muncă începe imediat cu ajutorul capitalului adițional de 300 l. st. Tocmai prin aceasta se asigură continuitatea producției.

În al doilea rînd, funcțiile capitalului inițial de 900 l. st. și cele ale capitalului adițional de 300 l. st. adăugat la sfîrșitul primei perioade de muncă de 9 săptămîni, care, fără nici o întrerupere, deschide a doua perioadă de muncă după încheierea celei dintîi, aceste funcții sînt sau, cel puțin, pot fi strict delimitate în prima perioadă de rotație, în timp ce în cursul celei de-a doua perioade de rotație ele, dimpotrivă, se încrucișează.

Să ne reprezentăm lucrurile mai concret :

Prima perioadă de rotație este de 12 săptămîni. Prima perioadă de muncă este de 9 săptămîni; rotația capitalului avansat în această perioadă de muncă se încheie la începutul săptămînii a 13-a. În timpul ultimelor 3 săptămîni funcționează capitalul adițional de 300 l. st., care deschide a doua perioadă de muncă de 9 săptămîni.

A doua perioadă de rotație. La începutul săptămînii a 13-a se reîntorc cele 900 l. st., care pot începe o nouă rotație. Dar a doua perioadă de muncă a și început în săptămîna a 10-a cu ajutorul celor 300 l. st. suplimentare; datorită acestui fapt, la începutul săptămînii a 13-a a și fost încheiată o treime din perioada de muncă, 300 l. st. au fost transformate din capital productiv în produs. Întrucît pentru încheierea celei de-a doua perioade de muncă nu mai este nevoie decît de 6 săptămîni, în procesul de producție al celei de-a doua perioade de muncă nu pot intra decît două treimi din capitalul de 900 l. st. reîntors, și anume 600 l. st. Din cele 900 l. st. inițiale, 300 l. st. au fost eliberate pentru a juca același rol pe care l-a jucat capitalul adițional de 300 l. st. în prima perioadă de muncă. La sfîrșitul săptămînii a 6-a din cea de-a doua perioadă de rotație este încheiată a doua perioadă de muncă. Capitalul de 900 l. st. avansat în această a doua perioadă de muncă se întoarce după alte 3 săptămîni, adică la sfîrșitul săptămînii a 9-a din cea de-a doua perioadă de rotație de 12 săptămîni. În cursul celor 3 săptămîni ale timpului său de circulație intră în funcțiune capitalul de 300 l. st. eliberat. Cu aceasta începe a treia perioadă de muncă a unui capital de 900 l. st. în săptămîna a 7-a a celei de-a doua perioade de rotație, adică în cea de-a 19-a săptămînă a anului.

A treia perioadă de rotație. La sfârșitul săptămânii a 9-a din cea de-a doua perioadă de rotație are loc o nouă reîntoarcere a 900 l. st. Dar a treia perioadă de muncă a început încă în săptămîna a 7-a din perioada de rotație precedentă, și la începutul celei de-a treia perioade de rotație 6 săptămîni din ea vor fi și trecut. De aceea această perioadă de muncă nu mai durează decît 3 săptămîni. Din cele 900 l. st. care s-au reîntors în procesul de producție nu intră deci decît 300 l. st. A patra perioadă de muncă cuprinde celelalte 9 săptămîni ale acestei perioade de rotație și astfel, o dată cu a 37-a săptămîna a anului, începe și a patra perioadă de rotație și a cincea perioadă de muncă.

În al doilea exemplu, pentru a simplifica lucrurile în vederea calculului, vom presupune o perioadă de muncă de 5 săptămîni, un timp de circulație de 5 săptămîni, deci o perioadă de rotație de 10 săptămîni; anul e considerat ca fiind de 50 de săptămîni, iar cheltuirea săptămînală de capital de 100 l. st. Prin urmare, perioada de muncă necesită un capital circulant de 500 l. st., iar timpul de circulație un capital adițional de încă 500 l. st. În cazul acesta, perioadele de muncă și timpurile de rotație se prezintă precum urmează :

Perioada de muncă	Săptămîna	l. st. marfă	reîntors
1	1—5	500	sfîrșitul săptămînii a 10-a
2	6—10	500	„ „ „ 15-a
3	11—15	500	„ „ „ 20-a
4	16—20	500	„ „ „ 25-a
5	21—25	500	„ „ „ 30-a etc.

Dacă timpul de circulație este = 0, perioada de rotație fiind deci egală cu perioada de muncă, numărul rotațiilor din cursul unui an este egal cu numărul perioadelor de muncă. Adică, la o perioadă de muncă de 5 săptămîni, $\frac{50}{5} = 10$, iar valoarea capitalului rotit ar fi = $500 \times 10 = 5000$. În tabel, unde s-a presupus un timp de circulație de 5 săptămîni, valoarea mărfurilor produse anual este tot de 5000 l. st., din care însă $\frac{1}{10} = 500$ l. st. se află în permanență sub formă de capital-marfă și se reîntoarce sub formă de bani abia după 5 săptămîni. În cazul acesta, la sfîrșitul anului, produsul celei de-a zecea perioade de muncă (săptămînilor de muncă 46—50) și-a încheiat timpul de rotație numai pe jumătate, întrucît timpul lui de circulație se plasează în primele 5 săptămîni ale anului următor.

Să luăm și un al treilea exemplu : perioadă de muncă — 6 săptămâni, timp de circulație — 3 săptămâni, avans săptăminal în procesul de muncă — 100 l. st.

Prima perioadă de muncă : săptămânile 1—6. La sfârșitul săptămânii a 6-a există un capital-marfă de 600 l. st., care se reîntoarce la sfârșitul săptămânii a 9-a.

A doua perioadă de muncă : săptămânile 7—12. În timpul săptămânilor 7—9 a fost avansat un capital adițional de 300 l. st. La sfârșitul săptămânii a 9-a se reîntorc 600 l. st. Din acestea, în săptămânile 10—12 se avansează 300 l. st. ; prin urmare, la sfârșitul săptămânii a 12-a există sub formă de numerar 300 l. st., iar sub formă de capital-marfă 600 l. st., care se reîntorc la sfârșitul săptămânii a 15-a.

A treia perioadă de muncă : săptămânile 13—18. În săptămânile 13—15 sînt avansate cele 300 l. st. menționate mai sus, apoi se reîntorc 600 l. st., din care 300 l. st. sînt avansate pentru săptămânile 16—18. La sfârșitul săptămânii a 18-a există 300 l. st. în bani lichizi ; 600 l. st. există în capital-marfă și se reîntorc la sfârșitul săptămânii a 21-a. (Vezi prezentarea mai amănunțită a acestui caz mai jos, la punctul II.)

Astfel, în 9 perioade de muncă (= 54 săptămâni) se produce marfă de $600 \times 9 = 5400$ l. st. La sfârșitul celei de-a 9-a perioade de muncă, capitalistul va avea 300 l. st. în bani și 600 l. st. în marfă care nu și-a parcurs încă timpul de circulație.

Comparînd aceste trei exemple, constatăm, în primul rînd, că numai în cel de-al doilea exemplu are loc o alternare succesivă a capitalului I de 500 l. st. și a capitalului adițional II, de asemenea de 500 l. st., astfel că aceste două părți ale capitalului se mișcă separat una de alta ; cauza constă numai în faptul că aici s-a pornit de la ipoteza cu totul excepțională că perioada de muncă și timpul de circulație constituie două jumătăți egale ale perioadei de rotație. În toate celelalte cazuri, oricare ar fi inegalitatea dintre cele două părți ale perioadei de rotație, mișcările celor două capitaluri se întretaie, ca în exemplele I și III, încă din a doua perioadă de rotație. În toate aceste cazuri, capitalul adițional II împreună cu o parte a capitalului I formează capitalul care funcționează în a doua perioadă de rotație, în timp ce restul capitalului I este eliberat pentru funcția inițială a capitalului II. Capitalul care acționează în timpul de circulație a capitalului-marfă nu este identic aici cu capitalul II avansat inițial în acest scop, dar este

egal cu el sub raportul valorii și formează aceeași parte alicotă din capitalul total avansat.

În al doilea rînd, capitalul care a funcționat în decursul perioadei de muncă stă inactiv în decursul timpului de circulație. În exemplul al doilea, capitalul funcționează în decursul perioadei de muncă de 5 săptămîni și stă inactiv în decursul timpului de circulație de 5 săptămîni. Prin urmare, în cazul acesta capitalul I stă inactiv în decursul unui an timp de jumătate de an. Pentru acest timp intră în funcțiune capitalul suplimentar II, care în cazul de față stă și el inactiv timp de jumătate de an. Dar capitalul adițional necesar pentru a asigura continuitatea producției în cursul timpului de circulație nu este determinat de volumul total, respectiv de întreaga sumă a timpurilor de circulație din cursul unui an, ci numai de raportul dintre timpul de circulație și perioada de rotație. (Se presupune aici, bineînțeles, că toate rotațiile au loc în aceleași condiții.) Din această cauză, în exemplul II sînt necesare 500 l.st. capital adițional și nu 2 500 l.st. Faptul se explică pur și simplu prin aceea că și capitalul adițional intră în rotație la fel cu capitalul avansat inițial și că, prin urmare, înlocuiește întreaga sa masă, exact ca și acesta, prin numărul rotațiilor sale.

În al treilea rînd, dacă timpul de producție este mai lung decît timpul de muncă, aceasta nu modifică cu nimic împrejurările analizate aici. E drept că, în urma acestui fapt, perioadele de rotație în ansamblu se prelungesc, dar această prelungire nu necesită un capital adițional pentru procesul de muncă. Scopul capitalului adițional nu este decît să umple golurile din procesul de muncă provocate de timpul de circulație ; prin urmare, capitalul adițional nu trebuie să ferească producția decît de perturbările care rezultă din timpul de circulație ; perturbările care rezultă din condițiile proprii ale producției trebuie înlăturate în alt mod, de care nu e cazul să ne ocupăm aici. Există, dimpotrivă, întreprinderi în care nu se lucrează decît cu intermitențe, după comandă, în care pot avea deci loc întreruperi între perioadele de muncă. În asemenea întreprinderi, necesitatea capitalului adițional pro tanto dispăre. Pe de altă parte, chiar în majoritatea cazurilor de muncă sezonieră există o anumită limită în ceea ce privește timpul de reîntoarcere a capitalului. Aceeași muncă nu poate fi reluată în anul următor cu același capital dacă între timp perioada de circulație a acestui capital nu s-a încheiat. Dimpotrivă, timpul de circulație poate fi și mai scurt decît intervalul dintre o perioadă de producție și alta. În cazul acesta, capitalul stă inactiv dacă între timp nu i s-a găsit o altă utilizare.

În al patrulea rînd, capitalul avansat pentru o perioadă de muncă, de pildă cele 600 l. st. din exemplul al III-lea, este cheltuit, în parte, pe materii prime și materiale auxiliare, pe un stoc productiv pentru perioada de muncă, adică pe capital circulant constant, în parte pe capital circulant variabil, adică pentru plata muncii însăși. E posibil ca partea cheltuită pe capital circulant constant să nu existe sub formă de stoc productiv pentru această perioadă de timp, de pildă materia primă să nu stea pregătită pentru întreaga perioadă de muncă, cărbunele să poată fi cumpărat o dată la două săptămîni. Totuși, întrucît creditul este încă exclus aici, această parte a capitalului, în măsura în care nu este disponibilă sub formă de stoc productiv, trebuie să rămînă disponibilă sub formă de bani pentru a fi transformată după nevoie într-un asemenea stoc productiv. Acest fapt nu schimbă cu nimic mărimea valorii capitalului circulant constant avansat pe timp de 6 săptămîni. Dimpotrivă, abstracție făcînd de stocul de bani pentru cheltuieli neprevăzute, de fondul de rezervă propriu-zis destinat înlăturării perturbărilor, salariul se plătește la intervale mai scurte, de cele mai multe ori săptămînal. Prin urmare, atunci cînd capitalistul nu-l silește pe muncitor să-i avanseze munca să pe un termen mai îndelungat, capitalul necesar pentru plata salariilor trebuie să existe sub formă de bani. La reîntoarcerea capitalului, o parte trebuie deci reținută sub formă de bani pentru a servi la plata muncii, în timp ce cealaltă parte poate fi transformată în stoc productiv.

Capitalul adițional se împarte la fel ca cel inițial. Ceea ce îl deosebește însă de capitalul I este faptul că (abstracție făcînd de relațiile de credit), spre a fi disponibil pentru propria sa perioadă de muncă, el trebuie să fie avansat încă în cursul întregii durate a primei perioade de muncă a capitalului I, în care el nu intră. Încă în cursul acestei perioade, el poate fi transformat, în parte cel puțin, în capital circulant constant, care este avansat pe întreaga perioadă de rotație. În ce măsură va lua el această formă sau va rămîne în forma de capital bănesc adițional pînă în momentul cînd această transformare va deveni necesară, aceasta va depinde, în parte, de condițiile de producție speciale din anumite ramuri de activitate, în parte de împrejurările locale, în parte de oscilațiile prețurilor la materiile prime etc. Dacă analizăm capitalul social total, o parte mai mult sau mai puțin importantă a acestui capital adițional se va afla întotdeauna pentru un timp relativ mai îndelungat în starea de capital bănesc. Dimpotrivă, în ceea ce privește partea capitalului II care urmează să fie avansată pentru salarii, ea va fi întotdeauna transformată în forță de muncă

abia treptat, pe măsură ce perioade de muncă mai mici se încheie și sint plătite. Această parte a capitalului II există deci în tot cursul perioadei de muncă sub formă de capital bănesc, atîta timp cît prin transformarea ei în forță de muncă nu participă la funcționarea capitalului productiv.

Această încorporare a capitalului adițional necesar pentru transformarea timpului de circulație a capitalului I în timp de producție nu sporește deci numai mărimea capitalului avansat și durata perioadei pentru care capitalul total este avansat în mod necesar, dar mărește în mod special și acea parte a capitalului avansat care există ca rezervă în bani, care se găsește deci în stare de capital bănesc și are formă de capital bănesc potențial.

Același lucru se întîmplă, atît în ceea ce privește avansarea sub formă de stoc productiv, cît și în ceea ce privește avansarea sub formă de rezervă în bani, atunci cînd divizarea capitalului în două părți — în capital pentru prima perioadă de muncă și capitalul care îl înlocuiește în timpul de circulație, divizare cerută de timpul de circulație — se produce nu pe calea mării capitalului avansat, ci pe calea reducerii proporțiilor producției. În comparație cu scara producției, capitalul mobilizat sub formă de bani crește aici și mai mult.

Ceea ce se obține în genere prin această divizare a capitalului în capital inițial productiv și capital adițional este succesiunea neîntrepută a perioadelor de muncă, funcționarea continuă în calitate de capital productiv a unei părți egale ca mărime din capitalul avansat.

Să analizăm exemplul II. Capitalul care se află în permanență în procesul de producție este de 500 l. st. Întrucît perioada de muncă este = 5 săptămîni, el lucrează în decurs de 50 de săptămîni (considerate de noi drept un an) de 10 ori. Produsul este deci, abstracție făcînd de plusvaloare, de 10×500 l. st. Prin urmare, din punctul de vedere al capitalului care lucrează în mod nemijlocit și neîntreput în procesul de producție — din punctul de vedere al unei valori-capital de 500 l. st. —, timpul de circulație pare a fi cu totul desființat. Perioada de rotație coincide cu perioada de muncă; timpul de circulație este considerat = 0.

Dacă, dimpotrivă, activitatea productivă a capitalului de 500 l. st. ar fi stînjinită în mod regulat de timpul de circulație de 5 săptămîni, astfel încît acest capital n-ar putea să reintre în producție decît după încheierea întregii perioade de rotație de 10 săptămîni, am avea în cele 50 de săptămîni ale anului 5 rotații de cîte 10 săptămîni, din care 5 perioade de producție de cîte 5 săptămîni, deci în total 25 de săptămîni de producție, cu un produs total

de $5 \times 500 = 2\,500$ l. st., și 5 perioade de circulație de câte 5 săptămîni, deci un timp de circulație total de asemenea de 25 de săptămîni. Dacă spunem aici despre capitalul de 500 l. st. că s-a rotit de 5 ori în decurs de un an, este evident și clar că în cursul unei jumătăți din fiecare perioadă de rotație acest capital de 500 l. st. nu a funcționat de loc în calitate de capital productiv și că, în total, el nu a funcționat decît jumătate de an, iar în cealaltă jumătate de an nu a funcționat de loc.

În exemplul nostru, pentru durata acestor 5 perioade de circulație intră în funcțiune un capital adițional de 500 l. st., în urma cărui fapt rotația capitalului este sporită de la 2 500 la 5 000 l. st. Dar capitalul avansat este acum de 1 000 l. st. în loc de 500 l. st. 5 000 împărțit la 1 000 este = 5. Deci, în locul celor 10 rotații, 5. Așa se și calculează de fapt. Dar întrucît se spune că acest capital de 1 000 l. st. s-a rotit de 5 ori în cursul anului, în capetele seci ale capitaliștilor dispăre pînă și amintirea despre timpul de circulație și se naște o idee confuză cum că acest capital ar fi funcționat în mod continuu în procesul de producție în cursul celor 5 rotații succesive. Dacă spunem însă că acest capital de 1 000 l. st. s-a rotit de 5 ori, în aceste rotații este cuprins atît timpul de circulație, cît și timpul de producție. De fapt, dacă în procesul de producție ar fi funcționat într-adevăr în mod continuu 1 000 l. st., produsul ar fi trebuit să fie, în ipoteza noastră, de 10 000 l. st. în loc de 5 000. Dar pentru a avea în permanență în procesul de producție 1 000 l. st., ar trebui avansate în total 2 000 l. st. Economiiștii, la care în general nu poți găsi nimic clar în ceea ce privește mecanismul rotației, scapă mereu din vedere tocmai momentul acesta principal: că întotdeauna în procesul de producție poate fi angajată în mod efectiv numai o parte din capitalul industrial dacă este vorba ca producția să poată continua fără întrerupere. În timp ce o parte se află în perioada de producție, altă parte trebuie să se afle în permanență în perioada de circulație. Sau, cu alte cuvinte, o parte nu poate să funcționeze în calitate de capital productiv decît cu condiția ca altă parte să rămînă în afara producției propriu-zise sub formă de capital-marfă sau de capital bănesc. A trece cu vederea acest lucru înseamnă în general a trece cu vederea importanța și rolul capitalului bănesc.

Acum trebuie să analizăm ce deosebiri apar în rotație în funcție de faptul dacă cele două părți ale perioadei de rotație — perioada de muncă și perioada de circulație — sînt egale sau perioada de muncă este mai mare sau mai mică decît perioada de circulație

și, în continuare, în ce mod influențează acest fapt asupra fixării capitalului sub formă de capital bănesc.

Presupunem că în toate cazurile capitalul care trebuie avansat săptămînal este de 100 l. st. și că perioada de rotație este de 9 săptămîni, că, prin urmare, capitalul care trebuie avansat pentru fiecare perioadă de rotație este = 900 l. st.

I. Perioada de muncă este egală cu perioada de circulație

Deși în realitate acest caz constituie o rară excepție, el trebuie să servească drept punct de plecare al analizei, întrucît lucrurile se prezintă aici în modul cel mai simplu și mai evident.

Cele două capitaluri (capitalul I, care este avansat pentru prima perioadă de muncă, și capitalul suplimentar II, care funcționează în cursul perioadei de circulație a capitalului I) alternează în mișcările lor fără să se încrucișeze. Cu excepția primei perioade, fiecare dintre cele două capitaluri nu este deci avansat decît pentru propria sa perioadă de rotație. Să presupunem că perioada de rotație este, ca în exemplele ce urmează, de 9 săptămîni, perioada de muncă și perioada de circulație avînd deci cîte $4\frac{1}{2}$ săptămîni fiecare. Avem atunci următoarea schemă anuală :

Tabelul I
Capitalul I

	Perioade de rotație săptămîni	Perioade de muncă săptămîni	Avans l. st.	Perioade de circulație săptămîni
I	1—9	1—4 $\frac{1}{2}$	450	4 $\frac{1}{2}$ —9
II	10—18	10—13 $\frac{1}{2}$	450	13 $\frac{1}{2}$ —18
III	19—27	19—22 $\frac{1}{2}$	450	22 $\frac{1}{2}$ —27
IV	28—36	28—31 $\frac{1}{2}$	450	31 $\frac{1}{2}$ —36
V	37—45	37—40 $\frac{1}{2}$	450	40 $\frac{1}{2}$ —45
VI	46 (54)	46—49 $\frac{1}{2}$	450	49 $\frac{1}{2}$ —(54 ³¹)

Capitalul II

	Perioade de rotație săptămîni	Perioade de muncă săptămîni	Avans l. st.	Perioade de circulație săptămîni
I	4 $\frac{1}{2}$ —13 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$ —9	450	10—13 $\frac{1}{2}$
II	13 $\frac{1}{2}$ —22 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{1}{2}$ —18	450	19—22 $\frac{1}{2}$
III	22 $\frac{1}{2}$ —31 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{1}{2}$ —27	450	28—31 $\frac{1}{2}$
IV	31 $\frac{1}{2}$ —40 $\frac{1}{2}$	31 $\frac{1}{2}$ —36	450	37—40 $\frac{1}{2}$
V	40 $\frac{1}{2}$ —49 $\frac{1}{2}$	40 $\frac{1}{2}$ —45	450	46—49 $\frac{1}{2}$
VI	49 $\frac{1}{2}$ —(58 $\frac{1}{2}$)	49 $\frac{1}{2}$ —(54)	450	(55—58 $\frac{1}{2}$)

³¹) Săptămînilor care cad în al doilea an de rotație sînt puse între paranteze.

În cursul celor 51 de săptămâni, pe care le considerăm aici drept un an, capitalul I a încheiat 6 perioade de muncă complete, prin urmare a produs mărfuri pentru suma de $6 \times 450 = 2\,700$ l. st., iar capitalul II a produs în 5 perioade de muncă complete mărfuri pentru suma de $5 \times 450 = 2\,250$ l. st. În plus, capitalul II a mai produs în ultima $1\frac{1}{2}$ săptămână a anului (de la mijlocul săptămânii a 50-a pînă la sfîrșitul săptămânii a 51-a) marfă de 150 l. st.; produs total în 51 de săptămâni: 5 100 l. st. Din punctul de vedere al producției nemijlocite de plusvaloare, care nu este produsă decît în cursul perioadei de muncă, capitalul total de 900 l. st. s-ar fi rotit deci de $\frac{5}{3}$ ori ($\frac{5}{3} \times 900 = 5\,100$ l. st.). Dar dacă considerăm rotația efectivă, capitalul I s-a rotit de $\frac{5}{3}$ ori, întrucît la sfîrșitul săptămânii a 51-a el mai are de încheiat în decurs de 3 săptămîni a șasea perioadă a sa de rotație: $\frac{5}{3} \times 450 = 2\,550$ l. st.; iar capitalul II s-a rotit de $5\frac{1}{6}$ ori, întrucît a trecut abia $1\frac{1}{2}$ săptămîni din această perioadă a sa de rotație, astfel că $7\frac{1}{2}$ săptămîni din această perioadă revin anului viitor; $5\frac{1}{6} \times 450 = 2\,325$ l. st.; rotația totală efectivă = 4 875 l. st.

Să considerăm capitalul I și capitalul II ca două capitaluri cu totul independente unul de altul. Ele sînt total independente în mișcările lor; aceste mișcări nu fac decît să se completeze una pe alta, întrucît perioadele de muncă și perioadele de circulație ale acestor capitaluri alternează în mod direct. Ele pot fi considerate două capitaluri total independente, aparținînd unor capitaliști diferiți.

Capitalul I a efectuat 5 perioade de rotație complete și două treimi din cea de-a șasea. La sfîrșitul anului el se află sub formă de capital-marfă care mai are nevoie de 3 săptămîni pentru realizarea lui normală. În acest timp el nu poate intra în procesul de producție. El funcționează în calitate de capital-marfă: circulă. Din ultima lui perioadă de rotație, el nu a efectuat decît $\frac{2}{3}$. Acest fapt se exprimă astfel: el nu s-a rotit decît de $\frac{2}{3}$ ori, numai $\frac{2}{3}$ din valoarea lui totală au efectuat o rotație completă. Noi spunem: 450 l. st. efectuează rotația lor în 9 săptămîni, deci 300 l. st. o efectuează în 6 săptămîni. Acest mod de exprimare neglijează raporturile organice dintre cele două componente specific diferite ale timpului de rotație. Sensul exact al expresiei potrivit căreia capitalul avansat de 450 l. st. a efectuat $\frac{5}{3}$ rotații este numai acela că acest capital a efectuat în întregime 5 rotații și dintr-a șasea numai $\frac{2}{3}$. Dimpotrivă, expresia potrivit căreia capitalul rotit este

de $5\frac{2}{3}$ ori capitalul avansat, deci, în cazul de mai sus, este egal cu $5\frac{2}{3} \times 450$ l.st. = 2 550 l.st., este justă, întrucît, dacă acest capital de 450 l.st. nu ar fi completat cu alt capital de 450 l.st., o parte a lui ar trebui să se afie de fapt în procesul de producție, iar alta în procesul de circulație. Dacă am vrea să exprimăm timpul de rotație prin masa capitalului rotit, nu l-am putea exprima niciodată altfel decît prin masa de valoare existentă (în realitate prin masa de produs finit). Împrejurarea că nu tot capitalul avansat se află într-o stare în care să poată începe din nou producția se exprimă în faptul că numai o parte din capital se află într-o formă aptă pentru producție sau în faptul că, pentru a se afla într-un proces de producție continuă, acest capital ar trebui, conform raportului reciproc dintre perioadele de producție și de circulație, să fie împărțit într-o parte care s-ar afla în permanență în perioada de producție și o alta care s-ar afla în permanență în perioada de circulație. Aici acționează aceeași lege, potrivit căreia masa capitalului productiv care funcționează în permanență este determinată de raportul dintre timpul de circulație și timpul de rotație.

La sfîrșitul săptămîinii a 51-a, pe care o considerăm aici ca încheind anul, 150 l. st. din capitalul II sînt avansate pentru producerea unui produs încă nefinit. O altă parte se mai află sub formă de capital constant circulant — materii prime etc. —, adică sub o formă care îi îngăduie să funcționeze în procesul de producție în calitate de capital productiv. Dar o a treia parte se află sub formă de bani, cel puțin suma care reprezintă salariul pentru restul perioadei de muncă (3 săptămîni); aceasta însă se plătește abia la sfîrșitul fiecărei săptămîni. Cu toate că la începutul noului an, deci la începutul unui nou ciclu de rotație, această parte a capitalului nu se află sub formă de capital productiv, ci sub formă de capital bănesc, sub care ea nu poate intra în procesul de producție, totuși, de îndată ce începe noua rotație, un capital circulant variabil, adică forță de muncă vie, acționează deja în procesul de producție. Acest fenomen se explică prin faptul că, deși forța de muncă este cumpărată și consumată la începutul perioadei de muncă, să zicem săptămînal, ea este plătită abia la sfîrșitul săptămîinii. Banii funcționează în acest caz ca mijloc de plată. De aceea, pe de o parte, ei se mai află ca bani în mîinile capitalistului, în timp ce, pe de altă parte, forța de muncă, marfa în care ei sînt transformați, funcționează deja în procesul de producție; aceeași valoare-capital apare deci aici de două ori.

Dacă privim numai perioadele de muncă, vedem :

capitalul I produce	$6 \times 450 = 2\,700$ l. st.
„ II „	$5\frac{1}{3} \times 450 = 2\,400$ l. st.
deci în total	$5\frac{2}{3} \times 900 = 5\,100$ l. st.

Capitalul total avansat, în sumă de 900 l.st., a funcționat deci de $5\frac{2}{3}$ ori în decurs de un an în calitate de capital productiv. Pentru producerea de plusvaloare este indiferent dacă 450 l.st. funcționează neîntrerupt în procesul de producție alternând cu 450 l.st. care funcționează neîntrerupt în procesul de circulație, sau dacă 900 l.st. funcționează $4\frac{1}{2}$ săptămâni în procesul de producție și în următoarele $4\frac{1}{2}$ săptămâni în procesul de circulație.

Dacă, dimpotrivă, privim perioadele de rotație, vedem :

capitalul I	$5\frac{2}{3} \times 450 = 2\,550$ l. st.
„ II	$5\frac{1}{6} \times 450 = 2\,325$ l. st.
deci capitalul total	$5\frac{5}{12} \times 900 = 4\,875$ l. st.

Căci numărul rotațiilor capitalului total este egal cu totalul sumelor rotite I și II împărțit la suma I și II.

Trebuie să menționăm că, dacă capitalurile I și II ar fi independente unul față de celălalt, ele nu ar forma totuși decât părți autonome diferite ale capitalului social avansat în aceeași sferă de producție. Prin urmare, dacă în cadrul acestei sfere de producție capitalul social ar consta *numai* din capitalurile I și II, calculul care este valabil aici pentru cele două componente, I și II, ale aceluiași capital privat ar fi valabil și pentru rotația capitalului social din această sferă. Mergând mai departe, orice parte a capitalului social total investită într-o sferă de producție specială poate fi calculată în felul acesta. În ultimă instanță însă, numărul de rotații al capitalului social total este egal cu suma capitalurilor rotite în diferite sfere de producție, împărțită la suma capitalurilor avansate în aceste sfere de producție.

Trebuie să mai menționăm apoi că, așa cum aici, în aceeași întreprindere particulară, capitalurile I și II au, la drept vorbind, ani de rotație diferiți (întrucât ciclul de rotație al capitalului II începe cu $4\frac{1}{2}$ săptămâni mai târziu decât acela al capitalului I, anul capitalului I se termină cu $4\frac{1}{2}$ săptămâni mai devreme decât anul capitalului II), tot așa diferitele capitaluri individuale din aceeași sferă de producție își încep activitatea la intervale de timp cu totul diferite și de aceea își încheie rotația anuală în momente diferite ale anului. Același mod de a calcula media, pe care l-am

aplicat mai sus pentru capitalurile I și II este și aici suficient pentru a reduce anii de rotație a diferitelor părți independente ale capitalului social la un an de rotație unitar.

II. Perioada de muncă este mai mare decât perioada de circulație

Perioadele de muncă și perioadele de circulație a capitalurilor I și II, în loc să alterneze, se încrucișează. Totodată aici se produce o eliberare de capital, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul analizat mai sus.

Aceasta nu schimbă însă cu nimic faptul că acum, ca și mai înainte, 1) numărul perioadelor de muncă ale capitalului total avansat este egal cu suma valorii produsului anual al ambelor părți de capital avansate împărțită la capitalul total avansat și 2) numărul rotațiilor capitalului total este egal cu suma totalurilor celor două rotații împărțită la suma celor două capitaluri avansate. Totodată trebuie să considerăm și aici cele două părți ale capitalului ca și cum ar efectua mișcări de rotație cu totul independente una de alta.

Presupunem, așadar, din nou că în procesul de muncă trebuie avansate săptămînal 100 l. st. Perioada de muncă durează 6 săptămîni; prin urmare, de fiecare dată e necesar un avans de 600 l. st. (capitalul I). Perioada de circulație este de 3 săptămîni; perioada de rotație este deci, ca și mai sus, de 9 săptămîni. Un capital II de 300 l. st. intră în funcțiune în cursul perioadei de circulație de 3 săptămîni a capitalului I. Dacă le considerăm pe amîndouă drept capitaluri independente unul de celălalt, schema rotației anuale se prezintă în felul următor :

Tabelul II

Capital I, 600 l. st.

<u>Perioade de rotație săptămîni</u>	<u>Perioade de muncă săptămîni</u>	Avans l. st.	<u>Perioade de circulație săptămîni</u>
I 1—9	1—6	600	7—9
II 10—18	10—15	600	16—18
III 19—27	19—24	600	25—27
IV 28—36	28—33	600	34—36
V 37—45	37—42	600	43—45
VI 46—(54)	46—51	600	(52—54)

Capital adițional II, 300 l. st.

	Perioade de rotație săptămîni	Perioade de muncă săptămîni	Avans l. st.	Perioade de circulație săptămîni
I	7—15	7— 9	300	10—15
II	16—24	16—18	300	19—24
III	25—33	25—27	300	28—33
IV	34—42	34—36	300	37—42
V	43—51	43—45	300	46—51

Procesul de producție se desfășoară în tot cursul anului fără întrerupere pe aceeași scară. Cele două capitaluri, I și II, rămîn absolut separate. Dar pentru a le prezenta așa separate ar trebui să desfacem încrucișările și împietirile lor reale și prin aceasta să modificăm și numărul rotațiilor. Într-adevăr, conform tabelului de mai sus, rotația ar cuprinde

$$\text{capitalul I de } 5 \frac{2}{3} \times 600 = 3\,400 \text{ l.st., iar}$$

$$\text{,, II ,, } 5 \times 300 = 1\,500 \text{ ,, ,,}$$

$$\text{deci capitalul total } 5 \frac{4}{9} \times 900 = 4\,900 \text{ l.st.}$$

Acest calcul nu este însă exact, întrucît, după cum vom vedea, perioadele reale de producție și de circulație nu coincid în mod absolut cu perioadele din schema de mai sus, în care se urmărea în special să se prezinte cele două capitaluri, I și II, ca fiind independente unul de celălalt.

În realitate, capitalul II nu are o perioadă de muncă și o perioadă de circulație distincte, deosebite de cele ale capitalului I. Perioada de muncă durează 6 săptămîni, perioada de circulație 3 săptămîni. Întrucît capitalul II este de numai 300 l.st., el nu poate umple decît o parte dintr-o perioadă de muncă. Așa se și întîmplă. La sfîrșitul săptămîinii a 6-a, un produs de o valoare de 600 l.st. intră în circulație și, la sfîrșitul săptămîinii a 9-a, se reîntoarce sub formă de bani. Totodată, la începutul săptămîinii a 7-a începe să acționeze capitalul II și acoperă necesitățile următoarelor perioade de muncă pentru săptămîinii 7—9. În ipoteza noastră însă, la sfîrșitul săptămîinii a 9-a perioada de muncă este parcursă numai pe jumătate. Prin urmare, la începutul săptămîinii a 10-a capitalul I de 600 l.st., care tocmai s-a reîntors, intră din nou în acțiune și acoperă cu 300 l.st. avansurile necesare pentru săptămîinile 10—12. În felul acesta, a doua perioadă de muncă este încheiată. În circulație se află un produs de o valoare de 600 l.st., care se vor reîntoarce la sfîrșitul săptămîinii a 15-a; în

afară de aceasta însă s-au eliberat 300 l. st., suma la care s-a cifrat capitalul inițial II, care pot funcționa în prima jumătate a perioadei de muncă următoare, adică în săptămânile 13—15. După trecerea acestor săptămâni, cele 600 l. st. se întorc din nou înapoi; 300 l. st. din această sumă sînt suficiente pînă la sfîrșitul perioadei de muncă respective, iar 300 l. st. rămîn disponibile pentru perioada de muncă următoare.

Lucrurile se petrec deci precum urmează :

Prima perioadă de rotație : săptămânile 1—9.

Prima perioadă de muncă : săptămânile 1—6. Funcționează capitalul I, 600 l. st.

Prima perioadă de circulație : săptămânile 7—9. La sfîrșitul săptămînii a 9-a se reîntorc 600 l. st.

A doua perioadă de rotație : săptămânile 7—15.

A doua perioadă de muncă : săptămânile 7—12.

Prima jumătate : săptămânile 7—9. Funcționează capitalul II, 300 l. st. La sfîrșitul săptămînii a 9-a se reîntorc 600 l. st. sub formă de bani (capitalul I).

A doua jumătate : săptămânile 10—12. Funcționează 300 l. st. din capitalul I. Celelalte 300 l. st. din capitalul I rămîn disponibile.

A doua perioadă de circulație : săptămânile 13—15.

La sfîrșitul săptămînii a 15-a se reîntorc 600 l. st. sub formă de bani (formate jumătate din capitalul I, jumătate din capitalul II).

A treia perioadă de rotație : săptămânile 13—21.

A treia perioadă de muncă : săptămânile 13—18.

Prima jumătate : săptămânile 13—15. Cele 300 l. st. disponibile încep să funcționeze. La sfîrșitul săptămînii a 15-a se reîntorc 600 l. st. sub formă de bani.

A doua jumătate : săptămânile 16—18. Din cele 600 l. st. care s-au reîntors funcționează 300 l. st. ; celelalte 300 l. st. rămîn din nou disponibile.

A treia perioadă de circulație : săptămânile 19—21, la sfîrșitul cărora se reîntorc din nou 600 l. st. sub formă de bani ; în aceste 600 l. st. capitalul I și capitalul II sînt acum contopite în așa măsură, încît nu mai pot fi deosebite unul de altul.

În felul acesta, pînă la sfîrșitul săptămînii a 51-a rezultă 8 perioade de rotație complete ale unui capital de 600 l. st. (I : săptămânile 1—9 ; II : 7—15 ; III : 13—21 ; IV : 19—27 ; V : 25—33 ; VI : 31—39 ; VII : 37—45 ; VIII : 43—51). Întrucît însă săptămânile 49—51 cad în perioada a opta de circulație, cele 300 l. st. de capital

eliberat trebuie să intre în funcțiune în cursul acestor săptămîni pentru ca producția să poată continua. Astfel, rotația se prezintă la sfîrșitul anului în felul următor: 600 l. st. și-au încheiat circuitul de 8 ori, ceea ce face 4800 l. st. La aceasta se adaugă produsul ultimelor 3 săptămîni (49—51), care nu a efectuat însă decît o treime din circuitul său de 9 săptămîni, deci la suma rotației trebuie adăugată numai o treime din mărimea sa, adică 100 l. st. Prin urmare, dacă produsul anual, socotind anul de 51 de săptămîni, este = 5100 l. st., capitalul roii nu este decît de $4800 + 100 = 4900$ l. st.; capitalul total de 900 l. st. avansat s-a rotit deci de 5¹/₃ ori, adică numai cu ceva mai mult decît în cazul I.

În exemplul de față s-a presupus un caz în care timpul de muncă este = $\frac{2}{3}$, iar timpul de circulație este = $\frac{1}{3}$ din perioada de rotație, adică s-a presupus că timpul de muncă este un simplu multiplu al timpului de circulație. Se pune întrebarea dacă eliberarea de capital constatată mai sus se va produce și în alte condiții.

Să presupunem o perioadă de muncă de 5 săptămîni, un timp de circulație de 4 săptămîni și un avans săptămînal de capital de 100 l. st.

Prima perioadă de rotație: săptămînilor 1—9.

Prima perioadă de muncă: săptămînilor 1—5. Funcționează capitalul I = 500 l. st.

Prima perioadă de circulație: săptămînilor 6—9. La sfîrșitul săptămîinii a 9-a se reîntorc 500 l. st. sub formă de bani.

A doua perioadă de rotație: săptămînilor 6—14.

A doua perioadă de muncă: săptămînilor 6—10.

Prima parte: săptămînilor 6—9. Funcționează capitalul II = 400 l. st. La sfîrșitul săptămîinii a 9-a, capitalul I = 500 l. st. se reîntoarce sub formă de bani.

A doua parte: săptămîna a 10-a. Din cele 500 l. st. care s-au reîntors funcționează 100 l. st. Celelalte 400 l. st. rămîn disponibile pentru perioada de muncă următoare.

A doua perioadă de circulație: săptămînilor 11—14. La sfîrșitul săptămîinii a 14-a se reîntorc 500 l. st. sub formă de bani.

Pînă la sfîrșitul săptămîinii a 14-a (săptămînilor 11—14) funcționează cele 400 l. st. eliberate mai înainte; 100 l. st. din cele 500 l. st. care se reîntorc ulterior completează suma necesară pentru a treia perioadă de muncă (săptămînilor 11—15), astfel că din nou sînt eliberate 400 l. st. pentru a patra perioadă de muncă. Aceleași fenomene se repetă în fiecare perioadă de muncă; la începutul ei există 400 l. st., care sînt suficiente pentru primele 4 săptămîni. La sfîrșitul săptămîinii a 4-a se reîntorc 500 l. st. sub formă de bani, din care numai 100 l. st. sînt necesare pentru ultima săptămîină, ce-

lelalte 400 l. st. rămînînd disponibile pentru perioada de muncă următoare.

Să luăm, în continuare, o perioadă de muncă de 7 săptămîni, cu capitalul I de 700 l. st. ; un timp de circulație de 2 săptămîni, cu capitalul II de 200 l. st.

În cazul acesta, prima perioadă de rotație cuprinde săptămînilor 1—9, din care săptămînilor 1—7 formează prima perioadă de muncă cu un avans de 700 l. st., iar prima perioadă de circulație cuprinde săptămînilor 8—9. La sfîrșitul săptămîinii a 9-a, cele 700 l. st. se reîntorc sub formă de bani.

A doua perioadă de rotație, săptămînilor 8—16, cuprinde a doua perioadă de muncă, săptămînilor 8—14. În această perioadă de muncă, sumele necesare pentru săptămînilor 8 și 9 sînt acoperite de capitalul II. La sfîrșitul săptămîinii a 9-a, cele 700 l. st. de mai sus se reîntorc ; din această sumă se consumă pînă la sfîrșitul perioadei de muncă (săptămînilor 10—14) 500 l. st. 200 l. st. rămîn disponibile pentru perioada de muncă următoare. A doua perioadă de circulație cuprinde săptămînilor 15—16 ; la sfîrșitul săptămîinii a 16-a se reîntorc din nou 700 l. st. De aici înainte în fiecare perioadă de muncă se repetă același fenomen. Nevoia de capital pentru primele două săptămîni este satisfăcută prin cele 200 l. st. eliberate la sfîrșitul perioadei de muncă precedente ; la sfîrșitul săptămîinii a 2-a se reîntorc 700 l. st. ; dar din perioada de muncă nu mai rămîn decît 5 săptămîni, astfel că pentru ea nu pot fi cheltuite decît 500 l. st. ; prin urmare, rămîn în permanență disponibile 200 l. st. pentru perioada de muncă următoare.

Reiese, așadar, că în cazul nostru, în care se presupune o perioadă de muncă mai mare decît în perioada de circulație, la sfîrșitul fiecărei perioade de muncă se află întotdeauna disponibil un capital bănesc de aceeași mărime cu capitalul II avansat pentru perioada de circulație. În cele trei exemple ale noastre, capitalul II era : în primul = 300 l. st., în cel de-al doilea = 400 l. st., iar în al treilea = 200 l. st. ; corespunzător cu aceasta, capitalul eliberat la sfîrșitul perioadei de muncă era, respectiv, de 300, 400, 200 l. st.

III. Perioada de muncă este mai mică decît perioada de circulație

În primul rînd, să presupunem din nou o perioadă de rotație de 9 săptămîni ; din acestea 3 săptămîni reprezintă perioada de muncă pentru care se află disponibil capitalul I = 300 l. st. Pe-

rioada de circulație este de 6 săptămîni. Pentru aceste 6 săptămîni este necesar un capital adițional de 600 l. st., pe care îl putem însă împărți din nou în două capitaluri de cîte 300 l. st., fiecare dintre ele umplînd o perioadă de muncă. Avem astfel 3 capitaluri de cîte 300 l. st., din care 300 l. st. sînt angajate în permanență în producție, iar 600 l. st. se află în sfera circulației.

T a b e l u l III

Capitalul I

	<u>Perioade de rotație săptămîni</u>	<u>Perioade de muncă săptămîni</u>	<u>Perioade de circulație săptămîni</u>
I	1—9	1—3	4—9
II	10—18	10—12	13—18
III	19—27	19—21	22—27
IV	28—36	28—30	31—36
V	37—45	37—39	40—45
VI	46—(54)	46—48	49—(54)

Capitalul II

	<u>Perioade de rotație săptămîni</u>	<u>Perioade de muncă săptămîni</u>	<u>Perioade de circulație săptămîni</u>
I	4—12	4—6	7—12
II	13—21	13—15	16—21
III	22—30	22—24	25—30
IV	31—39	31—33	34—39
V	40—48	40—42	43—48
VI	49—(57)	49—51	(52—57)

Capitalul III

	<u>Perioade de rotație săptămîni</u>	<u>Perioade de muncă săptămîni</u>	<u>Perioade de circulație săptămîni</u>
I	7—15	7—9	10—15
II	16—24	16—18	19—24
III	25—33	25—27	28—33
IV	34—42	34—36	37—42
V	43—51	43—45	46—51

Avem aici o situație similară cu aceea din cazul I, cu singura deosebire că acum alternează trei capitaluri în loc de două. O încrucișare sau o împletire a capitalurilor nu se produce; fiecare dintre capitaluri poate fi urmărit în mod distinct pînă la sfîrșitul anului. Ca și în cazul I, aici nu se produce decî o eliberare de capital la sfîrșitul unei perioade de muncă. Capitalul I este avansat în întregime la sfîrșitul săptămîinii a 3-a, se întoarce în întregime la sfîrșitul săptămîinii a 9-a și intră din nou în funcțiune la începutul săptămîinii a 10-a. La fel se petrec lucrurile cu capitalurile II și III. Alternarea regulată și completă a capitalurilor exclude orice eliberare.

Rotația totală se calculează în felul următor :

$$\text{Capitalul I } 300 \text{ l.st.} \times 5\frac{2}{3} = 1\,700 \text{ l.st.}$$

$$\text{„ II } 300 \text{ l.st.} \times 5\frac{1}{3} = 1\,600 \text{ l.st.}$$

$$\text{„ III } 300 \text{ l.st.} \times 5 = 1\,500 \text{ l.st.}$$

$$\text{Capital total } 900 \text{ l.st.} \times 5\frac{1}{3} = 4\,800 \text{ l.st.}$$

Să luăm acum și un exemplu în care perioada de circulație nu reprezintă un multiplu exact al perioadei de muncă; de pildă, perioada de muncă este de 4 săptămîni, perioada de circulație 5 săptămîni; în acest caz, sumele de capital corespunzătoare ar fi: capitalul I = 400 l.st., capitalul II = 400 l.st., capitalul III = 100 l.st. Dăm mai jos numai schema primelor trei rotații.

Tabelul IV

Capitalul I

	<u>Perioade de rotație</u> săptămîni	<u>Perioade de muncă</u> săptămîni	<u>Perioade de circulație</u> săptămîni
I	1—9	1—4	5—9
II	9—17	9,10—12	13—17
III	17—25	17,18—20	21—25

Capitalul II

	<u>Perioade de rotație</u> săptămîni	<u>Perioade de muncă</u> săptămîni	<u>Perioade de circulație</u> săptămîni
I	5—13	5—8	9—13
II	13—21	13,14—16	17—21
III	21—29	21,22—24	25—29

Capitalul III

	Perioade de rotație săptămîni	Perioade de muncă săptămîni	Perioade de circulație săptămîni
I	9—17	9	10—17
II	17—25	17	18—25
III	25—33	25	26—33

Aici se produce o împletire a capitalurilor în măsura în care perioada de muncă a capitalului III, care nu are o perioadă de muncă independentă deoarece el nu ajunge decît pentru o săptămîină, coincide cu prima săptămîină de muncă a capitalului I. În schimb însă, la sfîrșitul perioadei de muncă atît a capitalului I, cît și a capitalului II, se eliberează o sumă de 100 l. st., egală cu capitalul III. Dacă cumva capitalul III umple prima săptămîină a celei de-a doua perioade de muncă și a tuturor perioadelor de muncă următoare ale capitalului I și dacă la sfîrșitul acestei prime săptămîni întregul capital I de 400 l. st. se întoarce înapoi, pentru restul perioadei de muncă a capitalului I nu rămîne decît un timp de 3 săptămîni și un avans corespunzător de capital de 300 l. st. Cele 100 l. st. astfel eliberate sînt suficiente apoi pentru prima săptămîină a perioadei de muncă imediat următoare a capitalului II; la sfîrșitul acestei săptămîni se reîntoarce întregul capital II, în sumă de 400 l. st.; dar întrucît perioada de muncă începută nu mai poate absorbi decît 300 l. st., la sfîrșitul ei rămîn din nou disponibile 100 l. st. și așa mai departe. Prin urmare, în cazul cînd timpul de circulație nu este un simplu multiplu al perioadei de muncă, la sfîrșitul perioadei de muncă se produce o eliberare de capital, și anume acest capital eliberat este egal cu acea parte de capital care trebuie să umple timpul cu cît depășește perioada de circulație o perioadă de muncă sau un multiplu de perioade de muncă.

În toate cazurile analizate s-a presupus că atît perioada de muncă, cît și timpul de circulație rămîn în tot cursul anului aceleași în fiecare dintre ramurile cercetate aici. Această presupunere era necesară pentru a stabili influența timpului de circulație asupra rotației și asupra mărimum capitalului avansat. Faptul că în realitate această condiție nu există într-un mod atît de categoric și că adesea nu există de loc nu schimbă cu nimic lucrurile.

În întreagă această secțiune am analizat numai rotațiile capitalului circulant, nu pe acelea ale capitalului fix, din simplul motiv că problema tratată nu are nimic de-a face cu capitalul fix. Mijloacele de muncă etc. utilizate în procesul de producție nu reprezintă capital fix decît în măsura în care timpul lor de utilizare este mai îndelungat decît perioada de rotație a capitalului circulant, în măsura în care timpul în cursul căruia aceste mijloace de muncă continuă să servească în procese de muncă mereu repetate este mai mare decît perioada de rotație a capitalului circulant, deci = n perioade de rotație a capitalului circulant. Indiferent dacă timpul total pe care îl constituie aceste n perioade de rotație ale capitalului circulant este mai lung sau mai scurt, partea de capital productiv care pentru acest timp a fost avansată în calitate de capital fix nu va fi avansată din nou în cursul acestui timp. Ea continuă să funcționeze în vechea ei formă de întrebuițare. Deosebirea constă numai în următoarele: după cum lungimea unei *perioade de muncă* din fiecare perioadă de rotație a capitalului circulant este mai mare sau mai mică, capitalul fix transmite asupra produsului acestei perioade de muncă o parte mai mare sau mai mică din valoarea sa inițială, și, după cum durata timpului de circulație din fiecare perioadă de rotație este mai scurtă sau mai lungă, această parte din valoarea capitalului fix transmisă asupra produsului se întoarce mai repede sau mai încet înapoi sub formă de bani. Natura obiectului pe care îl analizăm în această secțiune — rotația părții circulante a capitalului productiv — este determinată de însăși natura acestei părți de capital. Capitalul circulant folosit într-o perioadă de muncă nu poate fi folosit într-o perioadă nouă de muncă înainte de a-și fi terminat rotația, înainte de a se fi transformat în capital-marfă, din acesta în capital bănesc, iar din acesta din urmă iarăși în capital productiv. De aceea, pentru că prima perioadă de muncă să fie imediat urmată de o a doua, este nevoie să se avanseze din nou capital care să fie transformat în elementele circulante ale capitalului productiv, și anume într-o cantitate suficientă pentru a umple golul creat de perioada de circulație a capitalului circulant avansat pentru prima perioadă de muncă. De aici influența duratei perioadei de muncă a capitalului circulant asupra scării pe care se desfășoară procesul de muncă și asupra împărțirii capitalului avansat, respectiv asupra mărimii noilor părți de capital avansate suplimentar. Or, tocmai acest aspect a trebuit să-l analizăm în această secțiune.

IV. Concluzii

Din analiza făcută pînă acum rezultă :

A. Diferitele părți în care trebuie să fie împărțit capitalul pentru ca o parte din el să se poată afla în permanență în perioada de muncă, în timp ce alte părți se află în perioada de circulație, alternează, ca și cum ar fi capitaluri individuale diferite, independente, în două cazuri : 1) dacă perioada de muncă este egală cu perioada de circulație, deci dacă perioada de rotație este împărțită în două părți egale, 2) dacă perioada de circulație este mai lungă decît perioada de muncă, dar constituie totodată un simplu multiplu al acesteia, astfel încît o perioadă de circulație este = n perioade de muncă, unde n trebuie să fie un număr întreg. În aceste cazuri, nici o parte a capitalului avansat în mod succesiv nu este eliberată.

B. Dimpotrivă, în toate cazurile în care : 1) perioada de circulație este mai mare decît perioada de muncă fără a constitui un simplu multiplu al acesteia și 2) perioada de muncă este mai mare decît perioada de circulație, se eliberează în mod continuu și periodic la sfîrșitul fiecărei perioade de muncă, începînd cu a doua rotație, o parte din capitalul circulant total. Și anume, dacă perioada de muncă este mai mare decît perioada de circulație, acest capital eliberat este egal cu partea de capital total avansată pentru perioada de circulație, și, dacă perioada de circulație este mai mare decît perioada de muncă, atunci acest capital este egal cu partea de capital care trebuie să umple timpul cu cît depășește perioada de circulație o perioadă de muncă sau un multiplu de perioade de muncă.

C. De aici urmează că pentru capitalul social total, privit din punctul de vedere al părții sale circulante, eliberarea de capital trebuie să formeze regula, iar simpla alternare a părților de capital care funcționează succesiv în procesul de producție — excepția. Căci egalitatea dintre perioada de muncă și perioada de circulație sau egalitatea dintre perioada de circulație și un simplu multiplu al perioadei de muncă, această proporționalitate regulată dintre cele două componente ale perioadei de rotație, nu are absolut nimic comun cu esența fenomenului, și de aceea, în linii generale, nu poate avea loc decît ca excepție.

Prin urmare, o parte foarte însemnată a capitalului social circulant, care efectuează mai multe rotații pe an, se va afla în mod periodic, în cursul ciclului de rotație anual, sub formă de capital eliberat.

În continuare este clar că, presupunînd că celelalte împrejurări rămîn neschimbate, mărimea acestui capital eliberat crește o dată cu volumul procesului de muncă sau cu scara producției, deci, în general, o dată cu dezvoltarea producției capitaliste. În cazul menționat la punctul B 2), deoarece crește capitalul total avansat; în cazul menționat la punctul B 1), deoarece o dată cu dezvoltarea producției capitaliste crește durata perioadei de circulație, deci și a perioadei de rotație în cazurile în care perioada de muncă este mai mică decît perioada de circulație * fără să existe un raport regulat între cele două perioade.

În primul caz trebuiau avansate săptămînal, de pildă, 100 l.st. Pentru perioada de muncă de 6 săptămîni 600 l.st., pentru perioada de circulație de 3 săptămîni 300 l.st., total 900 l.st. În cazul acesta se eliberează în permanență 300 l.st. Dacă, dimpotrivă, avansul săptămînal este de 300 l.st., pentru perioada de muncă avem 1800 l.st., iar pentru perioada de circulație 900 l.st., deci, în loc de 300 l.st., acum se eliberează periodic 900 l.st.

D. Capitalul total, de pildă, de 900 l.st. trebuie împărțit, ca și mai sus, în două părți, și anume 600 l.st. pentru perioada de muncă și 300 l.st. pentru perioada de circulație. Partea efectiv avansată în procesul de muncă este în felul acesta redusă cu o treime, de la 900 l.st. la 600 l.st., din care cauză proporțiile producției se reduc cu o treime. Pe de altă parte, cele 300 l.st. nu funcționează decît pentru a menține continuitatea perioadei de muncă, astfel ca în fiecare săptămîină a anului să poată fi avansate în procesul de muncă 100 l.st.

Privind lucrurile din punct de vedere teoretic, este absolut indiferent dacă 600 l. st. lucrează timp de $6 \times 8 = 48$ de săptămîni (produs = 4800 l.st.) sau dacă întregul capital de 900 l.st. este avansat în procesul de muncă pentru 6 săptămîni, stînd apoi inactiv în cursul perioadei de circulație de 3 săptămîni; în acest din urmă caz, el ar lucra în cursul celor 48 de săptămîni $5\frac{1}{3} \times 6 = 32$ de săptămîni (produs = $5\frac{1}{3} \times 900 = 4800$ l. st.) și ar sta inactiv 16 săptămîni. Dar, chiar făcînd abstracție de deteriorarea mai mare a capitalului fix în cursul inactivității de 16 săptămîni și de scumpirea muncii, care trebuie plătită în tot cursul anului cu toate că nu funcționează decît o parte a anului, asemenea întreruperi regulate ale procesului de producție sînt în general incompatibile cu marea industrie modernă. Însăși această continuitate este forța productivă a muncii.

* În ediția germană din 1893, cuvintele „mai mică decît perioada de circulație” au fost omise. S-a corectat după manuscrisul lui Marx și manuscrisul lui Engels. — *Nota red.*

Dacă privim acum mai îndeaproape capitalul eliberat, care de fapt nu e decît suspendat din funcția sa, vedem că o parte considerabilă a acestuia trebuie să aibă întotdeauna forma de capital bănesc. Să rămînem la exemplul: perioada de muncă 6 săptămîni, perioada de circulație 3 săptămîni, avansul săptămînal 100 l.st. La mijlocul celei de-a doua perioade de muncă, adică la sfîrșitul săptămîinii a 9-a, se reîntorc 600 l.st., din care numai 300 l.st. trebuie avansate în restul perioadei de muncă. Prin urmare, la sfîrșitul celei de-a doua perioade de muncă, 300 l.st. din aceste 600 l.st. sînt eliberate. În ce stare se află aceste 300 l.st. ? Să presupunem că $\frac{1}{3}$ trebuie cheltuită pe salarii, iar $\frac{2}{3}$ pe materii prime și materiale auxiliare. Din cele 600 l.st. care s-au reîntors, 200 l.st., destinate pentru salarii, se află deci sub formă de bani, iar 400 l.st. se află sub formă de stoc productiv, sub formă de elemente ale părții circulante a capitalului productiv constant. Dar întrucît pentru a doua jumătate a celei de-a doua perioade de muncă nu e nevoie decît de jumătate din acest stoc productiv, cealaltă jumătate a acestuia se află timp de 3 săptămîni sub formă de stoc productiv excedentar, adică un stoc care depășește nevoile unei perioade de muncă. Dar capitalistul știe că din această parte a capitalului reîntors (= 400 l.st.) nu-i trebuie decît jumătate = 200 l.st. pentru perioada de muncă în curs. Va depinde deci de condițiile pieței dacă el va transforma imediat aceste 200 l.st., în întregime sau numai în parte, în stoc productiv excedentar sau dacă le va păstra, în întregime sau în parte, sub formă de capital bănesc în așteptarea unei situații mai favorabile pe piață. Pe de altă parte, se înțelege de la sine că partea care trebuie cheltuită pe salarii, egală cu 200 l.st., este păstrată sub formă de bani. Capitalistul, după ce a cumpărat forța de muncă, nu o poate depozita în magazie, ca pe materia primă. El trebuie s-o încorporeze procesului de producție și s-o plătească la sfîrșitul fiecărei săptămîni. Deci din capitalul de 300 l.st. eliberat, aceste 100 l.st. vor avea în orice caz forma de capital bănesc eliberat, adică de capital bănesc care nu este necesar pentru perioada de muncă. Astfel capitalul eliberat sub formă de capital bănesc trebuie să fie cel puțin egal cu partea variabilă a capitalului cheltuită pe salarii; maximul acestui capital bănesc poate atinge suma întregului capital eliberat. În realitate, el oscilează între minimul și maximul arătat.

Capitalul bănesc eliberat astfel prin simplul mecanism al mișcării de rotație (alături de capitalul bănesc rezultat din reîntoarcerea succesivă a capitalului fix și de capitalul bănesc necesar în fiecare proces de muncă pentru capitalul variabil) tre-

buie să joace un rol însemnat în măsura în care se dezvoltă sistemul de credit și în același timp să constituie una dintre bazele acestuia.

Să presupunem că în exemplul nostru timpul de circulație se reduce de la trei la două săptămâni; să admitem că acesta nu este un fenomen normal, ci numai urmarea unei conjuncturi favorabile, a unei reduceri a termenelor de plată etc. Capitalul de 600 l.st. cheltuit în cursul perioadei de muncă se reîntoarce cu o săptămână mai devreme decât e necesar și este deci eliberat pe această săptămână. Apoi se mai eliberează, ca și mai înainte, la mijlocul perioadei de muncă, 300 l.st. (o parte din cele 600 l.st. de mai sus), dar pentru 4 săptămâni în loc de 3. Prin urmare, pe piața financiară se află timp de o săptămână 600 l.st. și timp de 4 în loc de 3 săptămâni 300 l.st. Întrucât acest lucru privește nu numai pe un singur capitalist, ci pe mulți, și se întâmplă la diferite perioade în diferite ramuri de producție, pe piață apare mai mult capital bănesc disponibil. Dacă această situație continuă timp mai îndelungat, acolo unde condițiile o permit producția va fi lărgită: pe piața financiară se va înregistra o cerere scăzută din partea capitaliștilor care lucrează cu capital împrumutat, ceea ce ușurează situația pe această piață în aceeași măsură ca și o creștere a ofertei; sau, în sfârșit, sumele devenite excedentare pentru mecanismul circulației vor fi aruncate definitiv pe piața financiară.

Ca urmare a reducerii timpului de circulație de la 3 la 2 săptămâni și deci a perioadei de rotație de la 9 la 8 săptămâni, $\frac{1}{10}$ din capitalul total avansat devine de prisos; perioada de muncă de 6 săptămâni poate fi continuată fără întrerupere numai cu 800 l.st., ca și mai înainte cu 900 l.st. De aceea o parte din valoarea capitalului-marfă = 100 l.st., odată retransformată în bani, rămâne în această stare de capital bănesc fără a mai funcționa ca parte a capitalului avansat pentru procesul de producție. În timp ce producția e continuată pe aceeași scară și în aceleași condiții, ca, de pildă, aceleași prețuri etc., suma valorii capitalului avansat scade de la 900 l.st. la 800 l.st.; restul de 100 l.st. din valoarea avansată inițial este eliminat sub formă de capital bănesc. El intră ca atare pe piața financiară și formează o parte suplimentară a capitalurilor care funcționează aici.

Din cele de mai sus se vede cum poate lua naștere un surplus de capital bănesc, și anume nu numai în sensul că oferta de capital bănesc este mai mare decât cererea; acesta este întotdeauna numai un surplus relativ, care apare, de pildă, în „perioada melancolică” cu care se deschide un nou ciclu după sfârși-

tul crizei. Este vorba de un surplus și în sensul că pentru continuarea întregului proces social de reproducție (care include procesul de circulație) o anumită parte a valorii-capital avansate devine de prisos și este deci eliminată sub formă de capital bănesc, un surplus care se naște prin simpla reducere a perioadei de rotație, scara producției și prețurile rămânând neschimbate. Masa, mai mare sau mai mică, a banilor aflați în circulație nu exercită în cazul de față nici o influență.

Să presupunem, invers, că perioada de circulație se prelungește, să zicem, de la 3 la 5 săptămâni. În acest caz, chiar la rotația următoare reîntoarcerea capitalului avansat are loc cu două săptămâni mai târziu. Ultima parte a procesului de producție în această perioadă de muncă nu poate fi continuată prin mecanismul rotației capitalului avansat însuși. Dacă această situație ar dura mai mult timp, ar putea avea loc o restrângere a procesului de producție — a scării pe care el se desfășoară —, așa cum în cazul precedent s-a produs o extindere a lui. Dar pentru a continua procesul pe aceeași scară, capitalul avansat ar trebui sporit cu $\frac{2}{9} = 200$ l. st. pentru tot timpul cât durează prelungirea perioadei de circulație. Acest capital suplimentar nu poate fi luat decât de pe piața financiară. Dacă prelungirea perioadei de circulație are loc într-una sau în mai multe ramuri mari de activitate, ea poate exercita o presiune asupra pieței financiare, dacă cumva această influență nu este anihilată de o altă influență venită din altă parte. Și în acest caz este evident și palpabil că această presiune, ca și surplusul de capital de mai înainte, nu are nimic de-a face cu o eventuală schimbare survenită în prețurile mărfurilor sau în masa mijloacelor de circulație existente.

{Pregătirea acestui capitol pentru tipar a prezentat dificultăți destul de mari. Pe cât de tare era Marx în algebră, pe atât de puțin familiarizat era cu calculul cu cifre, în special cu cel comercial, deși există un teanc de caiete în care el însuși a făcut, în multiplele exemple de care s-a servit, tot felul de calcule comerciale amănunțite. Dar cunoașterea diferitelor feluri de calcul și exercițiul în calculul practic de zi cu zi al negustorului nu sînt nicidecum același lucru, așa că Marx s-a încurcat în calculele privitoare la rotație; de aceea, pe lângă unele calcule neterminate, găsim și unele greșeli și contradicții. În tabelele de mai sus am ales numai calculele cele mai simple, exacte din punct de vedere aritmetic, în special din următorul motiv.

Rezultatele nesigure ale acestor socoteli anevoioase l-au făcut pe Marx să atribuie o importanță exagerată unei împrejurări care

de fapt, după părerea mea, este de mică importanță. Mă refer la ceea ce el numește „eliberare” de capital bănesc. În ipotezele presupuse mai sus, situația reală este următoarea :

Indiferent care este raportul dintre durata perioadei de muncă și timpul de circulație, deci dintre capitalul I și capitalul II, după efectuarea primei rotații, la intervale regulate în raport cu lungimea perioadei de muncă, la capitalist se întoarce sub formă bănească capitalul necesar pentru o perioadă de muncă, deci o sumă egală cu capitalul I.

Dacă perioada de muncă este = 5 săptămâni, timpul de circulație = 4 săptămâni, capitalul I = 500 l.st., de fiecare dată se reîntoarce o sumă de 500 l.st. : la sfârșitul săptămânii a 9-a, a 14-a, a 19-a, a 24-a, a 29-a etc.

Dacă perioada de muncă este = 6 săptămâni, timpul de circulație = 3 săptămâni, capitalul I = 600 l.st., se reîntorc câte 600 l.st. : la sfârșitul săptămânii a 9-a, a 15-a, a 21-a, a 27-a, a 33-a etc.

În sfârșit, dacă perioada de muncă este = 4 săptămâni, timpul de circulație = 5 săptămâni, capitalul I = 400 l.st., se reîntorc câte 400 l.st. : la sfârșitul săptămânii a 9-a, a 13-a, a 17-a, a 21-a, a 25-a etc.

Este absolut indiferent dacă din acești bani care s-au reîntors o parte a devenit excedentară pentru perioada de muncă în curs, deci a devenit disponibilă, după cum este indiferent și cât de mare este această parte. Se presupune că producția continuă fără întrerupere pe aceeași scară, și, pentru ca acest lucru să fie posibil, banii trebuie să existe, deci să se reîntoarcă, indiferent dacă sînt bani „eliberați” sau nu. Dacă producția este întreruptă, încețază și eliberarea.

Cu alte cuvinte, nu numai în condițiile speciale precizate amănunțit în text, ci în orice condiții se produce o eliberare de bani, deci o formare de capital latent, de capital doar potențial, sub formă de bani ; și acest lucru se produce pe o scară mai mare decît cea arătată în text. În ceea ce privește capitalul circulant I, capitalistul industrial se află la sfârșitul fiecărei rotații exact în situația în care se afla atunci cînd și-a întemeiat întreprinderea : el are din nou în mînă în întregime și dintr-o dată capitalul circulant, dar nu-l poate retransforma în capital productiv decît în mod treptat.

Importanța textului lui Marx constă în faptul că, pe de o parte, se demonstrează că o parte însemnată a capitalului industrial trebuie să existe în permanență sub formă de bani, iar pe de

altă parte că o parte și mai importantă trebuie să ia în mod temporar forma de bani. Observațiile mele suplimentare nu fac decît să întărească această demonstrație. — F.E. }.

V. Urmările schimbării prețurilor

Am presupus mai sus, pe de o parte, că prețurile și scara producției rămîn neschimbate, iar pe de altă parte că are loc o reducere sau o prelungire a timpului de circulație. Să presupunem acum, invers, că durata perioadei de rotație, scara producției rămîn neschimbate, dar că, pe de altă parte, prețurile se schimbă, adică intervine o scădere sau o urcare în prețul materiilor prime, al materialelor auxiliare și al muncii sau doar în prețul primelor două elemente ale capitalului productiv. Să presupunem că prețul materiilor prime și al materialelor auxiliare, ca și salariul, scad la jumătate. Atunci, în exemplul nostru ar fi necesar să se avanseze săptămînal un capital de 50 l.st. în loc de 100 l.st., iar pentru perioada de rotație de 9 săptămîni un capital de 450 l.st. în loc de 900 l.st. Din valoarea-capital avansată sînt mai întii eliminate, sub formă de capital bănesc, 450 l.st., dar procesul de producție continuă pe aceeași scară, cu aceeași perioadă de rotație și cu aceeași împărțire a acesteia în perioadă de muncă și perioadă de circulație. Și masa produsului anual rămîne aceeași, dar valoarea ei a scăzut la jumătate. Această schimbare, însoțită și de o schimbare în cererea și oferta de capital bănesc, nu a fost provocată nici de o accelerare a circulației și nici de o modificare survenită în masa banilor aflați în circulație. Dimpotrivă. Scăderea la jumătate a valorii, respectiv a prețului elementelor capitalului productiv, ar avea mai întii urmarea că o valoare-capital redusă la jumătate ar fi avansată pentru ca întreprinderea X să continue să lucreze pe aceeași scară ca și mai înainte, că deci întreprinderea X ar trebui să arunce pe piață numai jumătate din bani, întrucît întreprinderea X avansează această valoare-capital mai întii sub formă de bani, adică de capital bănesc. Masa de bani aruncată în circulație ar scădea, pentru că prețurile elementelor de producție au scăzut. Aceasta ar fi prima urmare.

În al doilea rînd însă, jumătate din valoarea-capital avansată inițial de 900 l.st. = 450 l.st., care a) a îmbrăcat alternativ forma de capital bănesc, de capital productiv și de capital-marfă, și b) s-a aflat tot timpul în mod concomitent parte sub formă de capital bănesc, parte sub formă de capital productiv și parte sub formă de capital-marfă, această jumătate ar fi eliminată din circuitul în-

treprinderii X, și de aceea, apărind pe piața financiară în calitate de capital bănesc adițional, ar acționa asupra ei ca o componentă adițională. Acești bani eliberați, 450 l. st., acționează în calitate de capital bănesc nu pentru că sînt bani deveniți excedentari în exploatarea întreprinderii X, ci pentru că sînt o parte componentă a valorii-capital inițiale și de aceea trebuie să acționeze în calitate de capital, și nu să fie cheltuiți ca simplu mijloc de circulație. Cel mai simplu mijloc de a-i face să acționeze în calitate de capital este acela de a-i arunca pe piața financiară în calitate de capital bănesc. Pe de altă parte, și scara producției ar putea fi dublată (făcîndu-se abstracție de capitalul fix). Cu același capital de 900 l. st. avansat s-ar întreține în acest caz un proces de producție de proporții duble.

Dacă, pe de altă parte, prețurile elementelor circulante ale capitalului productiv ar crește cu jumătate, săptămînal ar fi nevoie de 150 l. st. în loc de 100 l. st., deci în loc de 900 l. st. 1 350 l. st. Pentru ca activitatea întreprinderii să se desfășoare pe aceeași scară, ar fi nevoie de un capital adițional de 450 l. st., și acest fapt ar exercita pro tanto o presiune mai mare sau mai mică asupra pieței financiare în funcție de situația acesteia. Dacă pe această piață ar exista cereri pentru întregul capital disponibil, s-ar naște o concurență sporită pentru obținerea de capital disponibil. Dacă o parte din acest capital ar sta inactivă, ea ar fi chemată pro tanto la activitate.

Dar poate exista și un al treilea caz: proporțiile producției fiind date, viteza de rotație rămînd neschimbată și prețurile elementelor capitalului productiv circulant rămînd de asemenea neschimbate, prețul produselor întreprinderii X poate să scadă sau să crească. Dacă prețul mărfurilor livrate de întreprinderea X scade, prețul capitalului-marfă al acestei întreprinderi de 600 l. st., pe care ea l-a aruncat neconținut în circulație, scade și el, de pildă, la 500 l. st. Prin urmare, o șesime din valoarea capitalului avansat nu se reîntoarce din procesul de circulație, ea se pierde în acest proces (aici se face abstracție de plusvaloarea care se află în capitalul-marfă). Dar întrucît valoarea, respectiv prețul elementelor producției, rămîne neschimbată, aceste 500 l. st. care se reîntorc servesc numai pentru înlocuirea a $\frac{5}{6}$ din capitalul de 600 l. st. utilizat în permanență în procesul de producție. Deci, pentru ca producția să continue pe aceeași scară, ar trebui cheltuite 100 l. st. capital bănesc adițional.

Invers, dacă prețul produselor întreprinderii X ar crește, atunci și prețul capitalului-marfă ar crește, de pildă de la 600 l. st. la 700 l. st. A șaptea parte din prețul lui = 100 l. st. nu provine

din procesul de producție, nu a fost avansată pentru el, ci își are originea în procesul de circulație. Dar nu e nevoie decît de 600 l.st. pentru înlocuirea elementelor producției; 100 l.st. sînt deci eliberate.

Cercetarea cauzelor care fac ca în primul caz perioada de rotație să se reducă sau să se prelungească, în al doilea caz prețurile materiei prime și ale muncii, iar în al treilea caz prețurile produselor livrate să crească sau să scadă nu intră în cercul problemelor analizate de noi pînă acum.

La aceste probleme mai trebuie totuși adăugat următoarele:

Cazul I. Scara producției neschimbată, prețurile elementelor producției și ale produselor neschimbate, modificări în perioada de circulație și deci în perioada de rotație.

Așa cum am presupus în exemplul nostru, în urma reducerii perioadei de circulație trebuie să se avanseze un capital total mai mic cu $\frac{1}{9}$; de aceea acest capital este redus de la 900 l.st. la 800 l.st., eliminîndu-se un capital bănesc de 100 l.st.

Ca și mai înainte, întreprinderea X continuă să livreze același produs de 6 săptămîni cu aceeași valoare de 600 l.st. și, intrucît se muncește neînterupt în tot cursul anului, ea livrează în 51 de săptămîni aceeași masă de produs în valoare de 5100 l.st. Deci, în ceea ce privește masa și prețul produsului pe care întreprinderea îl aruncă în circulație, nu există nici o schimbare; de asemenea nu există nici o schimbare nici în ceea ce privește termenele în care întreprinderea aruncă produsul pe piață. Au fost însă eliminate 100 l.st., deoarece, prin reducerea perioadei de circulație, procesul de producție va fi saturat numai cu 800 l.st. capital avansat, în locul celor 900 l.st. de mai înainte. Aceste 100 l.st. de capital eliminat există sub formă de capital bănesc. Dar ele nu reprezintă nicidecum acea parte a capitalului avansat care ar trebui să funcționeze în permanență sub formă de capital bănesc. Să presupunem că, din capitalul circulant avansat $I = 600$ l.st., $\frac{4}{5} = 480$ l.st. sînt cheltuite neconținut pe materiale de producție, iar $\frac{1}{5} = 120$ l.st. pe salarii. Prin urmare, săptămînal 80 l.st. sînt avansate pentru materiale de producție și 20 l.st. pentru salarii. Capitalul $II = 300$ l.st. trebuie deci împărțit și el în $\frac{4}{5} = 240$ l.st. pentru cumpărarea de materiale de producție și $\frac{1}{5} = 60$ l.st. pentru plata salariilor. Capitalul cheltuit pe salarii trebuie avansat întotdeauna sub formă de bani. De îndată ce produsul marfă, în valoare de 600 l.st., este retransformat în bani, de îndată ce este vîndut, 480 l.st. din această sumă pot fi transformate din nou în materiale de producție (în stoc productiv), dar

120 l.st. își păstrează forma băni pentru a servi la plata salariului pe 6 săptămâni. Aceste 120 l.st. reprezintă acel minim din capitalul de 600 l.st. reîntors care trebuie reînnoit și înlocuit mereu sub formă de capital bănesc și de aceea trebuie să existe întotdeauna ca parte a capitalului avansat care funcționează sub formă de bani.

Mai departe, dacă din cele 300 l.st., eliberate periodic pe timp de 3 săptămâni și care se împart și ele în 240 l.st. stoc de producție și 60 l.st. pentru plata salariilor, 100 l.st. sînt eliminate sub formă de capital bănesc în urma reducerii timpului de circulație, fiind cu totul scoase din mecanismul rotației, atunci de unde provin banii pentru acest capital bănesc de 100 l.st.? Numai o cincime din ei constă din capital bănesc eliberat periodic în cadrul rotațiilor. Restul de $\frac{4}{5} = 80$ l.st. sînt înlocuite prin stocul de producție adițional de aceeași valoare. În ce mod acest stoc de producție adițional este transformat în bani și de unde provin banii necesari pentru această transformare?

Reducerea timpului de circulație odată efectuată, din cele 600 l.st. menționate mai sus sînt retransformate în stoc de producție numai 400 l.st. în loc de 480 l.st. Restul de 80 l.st. sînt păstrate sub forma lor bănească și formează, împreună cu cele 20 l.st. de mai sus destinate salariului, cele 100 l.st. capital eliminat. Cu toate că aceste 100 l.st. provin din circulație în urma vânzării celor 600 l.st. capital-marfă și acum sînt retrase din circulație, întrucît nu mai sînt avansate din nou pentru salarii și elementele producției, nu trebuie să uităm că, avînd forma bani, ele au îmbrăcat din nou aceeași formă pe care au avut-o cînd au fost inițial aruncate în circulație. La început s-au cheltuit 900 l.st. în bani pe stoc de producție și salarii. Acum, pentru efectuarea aceluiași proces de producție nu e nevoie decît de 800 l.st. Cele 100 l.st. astfel eliminate sub formă de bani constituie acum un capital bănesc nou care caută plasament, o componentă nouă a pieței financiare. Deși îmbrăcau și mai înainte în mod periodic forma de capital bănesc eliberat și capital productiv adițional, aceste stări latente erau însă ele însele o condiție a efectuării procesului de producție, pentru că reprezentau o condiție a continuității lui. Acum aceste 100 l.st. nu mai sînt necesare în acest scop și constituie de aceea un capital bănesc nou și o componentă a pieței financiare, cu toate că nu formează nicidecum un element adițional al rezervei sociale de bani deja existente (căci ele existau la întemeierea întreprinderii care le-a și aruncat în circulație) și nici un tezaur nou acumulat.

Acum aceste 100 l.st. sînt efectiv retrase din circulație, în măsura în care ele constituie o parte a capitalului bănesc avansat, care nu mai este folosită în aceeași întreprindere. Dar această retragere este posibilă numai pentru că transformarea capitalului-marfă în bani și a acestor bani în capital productiv, $M' - B - M$, este accelerată cu o săptămîină, prin urmare și circulația banilor care participă la acest proces este accelerată. Aceste 100 l.st. sînt retrase din circulație, pentru că nu mai sînt necesare rotației capitalului X.

Aici se presupune că capitalul avansat aparține aceluia care îl folosește. Dacă acest capital ar fi obținut pe credit, lucrurile nu s-ar schimba cu nimic. Prin reducerea timpului de circulație, capitalistul X ar avea nevoie numai de 800 l.st. capital obținut pe credit în loc de 900 l.st. Cele 100 l.st. restituite creditorului continuă să formeze 100 l.st. capital bănesc nou, cu singura deosebire că se află în mîinile lui Y în loc de ale lui X. Dacă apoi capitalistul X își obține materialele de producție în valoare de 480 l.st. pe credit, astfel că el însuși nu trebuie să avanseze în bani decît 120 l. st. pentru salarii, el trebuie să-și procure acum materialele de producție pe credit cu 80 l.st. mai puțin; aceste 80 l.st. ar forma deci, pentru capitalistul care acordă creditul, capital-marfă adițional, în timp ce capitalistul X ar fi eliminat 20 l.st. în bani.

Stocul de producție adițional este acum redus cu $\frac{1}{3}$. Constituind $\frac{4}{5}$ din capitalul adițional II de 300 l.st., el era = 240 l.st.; acum el e egal cu numai 160 l.st., adică reprezintă un stoc adițional pentru două săptămîni în loc de trei. Acum el trebuie reinnoit la fiecare două săptămîni în loc de trei, dar numai pentru două săptămîni în loc de trei. Cumpărările, de pildă pe piața bumbacului, se repetă astfel mai des și în cantități mai mici. De pe piață este retrasă aceeași cantitate de bumbac, căci masa produsului rămîne aceeași. Dar retragerea se repartizează altfel în timp și cuprinde o perioadă mai îndelungată. Să presupunem, de pildă, că este vorba de reducerea timpului de circulație de la trei la două luni; consumul anual de bumbac este de 1200 de baloturi. În primul caz se vînd :

1 ianuarie	300	de baloturi, rămîn în depozit	900	de baloturi
1 aprilie	300	" "	600	" "
1 iulie	300	" "	300	" "
1 octombrie	300	" "	0	" "

Dimpotrivă, în al doilea caz .

1 ianuarie	vândute	200,	rămîn	în	depozit	1 000	de	baloturi
1 martie	"	200	"	"	"	800	"	"
1 mai	"	200	"	"	"	600	"	"
1 iulie	"	200	"	"	"	400	"	"
1 septembrie	"	200	"	"	"	200	"	"
1 noiembrie	"	200	"	"	"	0	"	"

Prin urmare, banii plasați în bumbac se reîntorc în întregime abia după o lună, în noiembrie în loc de octombrie. Astfel, dacă în urma reducerii timpului de circulație și implicit a timpului de rotație, $\frac{1}{3}$ din capitalul avansat = 100 l.st., este eliminată sub formă de capital bănesc, și dacă aceste 100 l.st. se compun din 20 l.st. capital bănesc excedentar repetat periodic, destinat plății săptămînale a salariilor, și din 80 l.st. care existau ca stoc de producție periodic excedentar pentru o săptămînă, atunci acestei reduceri cu 80 l.st. a stocului de producție excedentar de partea fabricantului îi corespunde o creștere cu 80 l.st. a stocului de mărfuri de partea comerciantului de bumbac. Același bumbac rămîne cu atît mai mult timp ca marfă în depozitul comerciantului, cu cît rămîne mai puțin timp ca stoc de producție în depozitul fabricantului.

Pînă acum am presupus că reducerea timpului de circulație în întreprinderea capitalistului X provine din faptul că X își vinde mai repede marfa sau că lui i se plătește pentru ea mai repede, respectiv că în caz de credit termenul de plată se reduce. Prin urmare, această reducere a timpului de circulație provine dintr-o reducere a timpului de vînzare a mărfii, a timpului de transformare a capitalului-marfă în capital bănesc, M' — B, din prima fază a procesului de circulație. Această reducere ar putea decurge și din a doua fază, B — M, prin urmare dintr-o modificare simultană atît a perioadei de muncă, cît și a timpului de circulație a capitalului Y, Z etc., care furnizează capitalistului X elementele de producție ale capitalului lui circulant.

Astfel, dacă în condițiile vechi de transport, bumbacul, cărbunii etc. se află timp de 3 săptămîni pe drum de la locul lor de producție sau de la antrepozite pînă la locul de producție al capitalistului X, minimul stocului de producție al capitalistului X trebuie să ajungă cel puțin pentru 3 săptămîni pînă la sosirea unor stocuri noi. Atîta timp cît bumbacul și cărbunii se află pe drum, aceste materiale nu pot servi ca mijloace de producție. Dimpotrivă, ele constituie în acest timp un obiect al muncii pentru industria transporturilor și pentru capitalul angajat în această

industrie, precum și un capital-marfă, aflat în circulație, pentru producătorul de cărbune sau pentru vânzătorul de bumbac. În condițiile perfecționării transportului, timpul cit acestea se află pe drum s-ar reduce la două săptămâni. Stocul de producție se poate astfel transforma din stoc de producție pentru trei săptămâni în stoc productiv pentru două săptămâni. Totodată se eliberează capitalul adițional de 80 l.st. avansat în acest scop, la fel și cel de 20 l.st. destinat plătirii salariilor, deoarece capitalul de 600 l.st. care s-a rotit se reîntoarce cu o săptămână mai devreme.

Pe de altă parte, dacă, de pildă, perioada de muncă a capitalului care furnizează materia primă se scurtează (în capitolele precedente am dat exemple în această privință), dacă, prin urmare, apare posibilitatea de a reinnoi mai des materia primă, stocul de producție poate fi redus, intervalul dintre o perioadă de reinnoire și alta poate fi scurtat.

Dacă, dimpotrivă, timpul de circulație și deci perioada de rotație se prelungeste, este nevoie de o avansare de capital adițional din buzunarul capitalistului însuși, dacă acesta dispune de un asemenea capital adițional. Dar atunci acest capital va fi, sub o formă sau alta, investit ca parte de capital care se află pe piața financiară; ca să devină disponibil, el trebuie scos din vechea sa formă, de pildă trebuie vindute acțiuni, trebuie retrase depuneri, astfel că și în acest caz se manifestă o influență indirectă asupra pieței financiare. Sau capitalistul trebuie să împrumute capital. În ceea ce privește partea de capital adițional necesară pentru plata salariilor, în condiții normale ea trebuie avansată întotdeauna sub formă de capital bănesc, și în acest scop capitalistul X exercită o presiune directă asupra pieței financiare. Pentru partea de capital care trebuie investită în materiale de producție, avansarea sub formă de capital bănesc este inevitabilă numai în cazul când capitalistul trebuie să le plătească în numerar. Dacă le poate obține pe credit, acest fapt nu exercită o influență directă asupra pieței financiare, întrucât în acest caz capitalul adițional este avansat direct sub formă de stoc de producție și nu de la bun început sub formă de capital bănesc. Dacă creditorul aruncă la rîndul său, în mod direct, pe piața financiară cambia primită de la X, scontînd-o etc., acest fapt ar influența în mod indirect, prin a doua mînă, piața financiară. Dar dacă el folosește această cambie pentru a-și plăti, de pildă, o datorie scadentă mai tîrziu, acest capital avansat suplimentar nu va influența nici direct, nici indirect piața financiară.

Cazul al II-lea. Prețul materialelor de producție se schimbă, toate celelalte împrejurări rămân neschimbate.

Am presupus mai înainte că, din capitalul total de 900 l.st., $\frac{4}{5} = 720$ l.st. sînt avansate pentru materiale de producție și $\frac{1}{5} = 180$ l. st. pentru salarii.

Dacă prețul materialelor de producție scade la jumătate, ele cer pentru perioada de muncă de 6 săptămîni numai 240 l.st. în loc de 480 l.st., iar pentru capitalul adițional II numai 120 l.st. în loc de 240 l. st. Prin urmare, capitalul I se reduce de la 600 l. st. la $240 + 120 = 360$ l.st., iar capitalul II de la 300 l.st. la $120 + 60 = 180$ l. st. Deci capitalul total de 900 l. st. se reduce la $360 + 180 = 540$ l. st. Sînt astfel eliminate 360 l. st.

Acest capital eliminat și neutilizat în prezent, care caută de aceea plasament pe piața financiară, nu reprezintă deci decît o parte din capitalul de 900 l.st. avansat inițial sub formă de capital bănesc, parte devenită de prisos prin scăderea prețului elementelor de producție, în care ea se transformă în mod periodic; această parte este de prisos în măsura în care întreprinderea nu este lărgită, ci își desfășoară activitatea pe aceeași scară. Dacă această scădere de preț nu s-ar datora unor împrejurări întîmplătoare (de pildă o recoltă deosebit de bogată, un import excesiv etc.), ci unei sporiri a forței productive a muncii în ramura care furnizează materiile prime, acest capital bănesc ar constitui un adaos absolut pentru piața financiară și, în general, pentru capitalul disponibil sub formă de capital bănesc, pentru că n-ar mai constitui o componentă integrantă a capitalului care și-a găsit deja o utilizare.

Cazul al III-lea. Prețul de piață al produsului însuși se schimbă.

Aici, în caz de scădere a prețului produsului, o parte a capitalului se pierde pentru capitalistul X și trebuie deci înlocuită printr-o nouă avansare de capital bănesc. Această pierdere pentru vânzător se poate transforma într-un câștig pentru cumpărător: în mod direct, dacă prețul de piață al produsului a scăzut numai din pricina unei conjuncturi întîmplătoare și apoi s-a urcat din nou la nivelul său normal; în mod indirect, dacă schimbarea prețului este determinată de o schimbare a valorii, care acționează și asupra vechiului produs, și dacă acest produs intră din nou, ca element de producție, în altă sferă de producție și pro tanto eliberează aici capital. În ambele cazuri, capitalul pierdut pentru capitalistul X și pentru a cărui înlocuire el exercită o presiune asupra pieței financiare îi poate fi oferit de alți oameni de

afaceri drept capital adițional nou. În acest caz nu are loc decît o transformare de capital.

Dacă, dimpotrivă, prețul produsului crește, capitalistul X își însușește din sfera circulației o parte din capital care nu a fost avansată de el. Ea nu reprezintă o parte organică a capitalului avansat în procesul de producție, și de aceea, în caz că producția nu este extinsă, constituie capital bănesc eliminat. Întrucît aici s-a presupus că prețurile elementelor produsului au fost date înainte ca acesta să fi apărut pe piață în calitate de capital-marfă, creșterea prețurilor produsului ar putea fi provocată aici de o schimbare reală a valorii, în măsura în care această schimbare a valorii ar avea un efect retroactiv, de pildă în măsura în care materiile prime s-ar fi scumpit ulterior. În acest caz, capitalistul X ar cîștiga și la produsul său, care circulă sub formă de capital-marfă, și la stocul său de producție existent. Acest cîștig i-ar furniza un capital adițional, care acum, în condițiile noilor prețuri urcate ale elementelor producției, devine necesar pentru a-și putea duce mai departe întreprinderea.

Sau creșterea prețului este numai trecătoare. În acest caz ceea ce pentru capitalistul X devine necesar în calitate de capital adițional, pentru cealaltă parte ajunge să fie capital eliberat, în măsura în care produsul acestuia servește ca element de producție pentru alte ramuri de activitate. Ceea ce a pierdut unul a cîștigat celălalt.

Capitolul șaisprezece

Rotația capitalului variabil

I. Rata anuală a plusvalorii

Să presupunem un capital circulant de 2 500 l. st., și anume $\frac{4}{5} = 2\,000$ l. st. capital constant (materiale de producție) și $\frac{1}{5} = 500$ l. st. capital variabil, avansat pentru salarii.

Să presupunem perioada de rotație = 5 săptămâni; perioada de muncă = 4 săptămâni, perioada de circulație = 1 săptămână. În acest caz, capitalul I = 2 000 l. st. va fi constituit din 1 600 l. st. capital constant și 400 l. st. capital variabil; capitalul II = 500 l. st., din care 400 l. st. capital constant și 100 l. st. capital variabil. În decursul fiecărei săptămâni de muncă se avansează un capital de 500 l. st. Într-un an, format din 50 de săptămâni, se confecționează un produs anual de 50×500 l. st. = 25 000 l. st. Capitalul I de 2 000 l. st., folosit permanent într-o perioadă de muncă, se rotește deci de $12\frac{1}{2}$ ori. $12\frac{1}{2} \times 2\,000 = 25\,000$ l. st. Din aceste 25 000 l. st., $\frac{4}{5} = 20\,000$ l. st. reprezintă capital constant, avansat pentru mijloace de producție, iar $\frac{1}{5} = 5\,000$ l. st. capital variabil, avansat pentru salarii. Capitalul total de 2 500 l. st., în schimb, se rotește de $\frac{25\,000}{2\,500} = 10$ ori.

Capitalul circulant variabil, cheltuit în timpul producției, nu poate servi din nou în procesul de circulație decât în măsura în care produsul în care se află reprodusă valoarea lui este vândut, transformat din capital-marfă în capital bănesc, pentru a putea fi cheltuit din nou pentru plățirea forței de muncă. Dar la fel stau lucrurile și cu capitalul circulant constant avansat în producție (materialele de producție), a căror valoare reapare în produs ca parte a valorii acestuia. Ceea ce este comun acestor două părți, adică părții variabile și părții constante a capitalului circulant, și ceea ce le deosebește de capitalul fix nu este faptul că valoarea lor, transmisă asupra produsului, circulă prin intermediul capitalului-marfă, adică circulă prin intermediul circulației produsului sub formă de marfă. O parte din valoarea produsului și deci a

produsului care circulă sub formă de marfă, o parte din valoarea capitalului-marfă, constă întotdeauna din uzura capitalului fix, adică din acea parte a valorii capitalului fix pe care acesta a transmis-o asupra produsului în cursul producției. Deosebirea este însă următoarea : capitalul fix continuă să funcționeze în procesul de producție sub vechea sa formă de întrebuintare în cursul unui ciclu mai lung sau mai scurt de perioade de rotație a capitalului circulant (acesta din urmă este egal cu capital circulant constant + capital circulant variabil) ; între timp, fiecare rotație în parte este condiționată de înlocuirea întregului capital circulant, care a trecut, sub formă de capital-marfă, din sfera producției în sfera circulației. Prima fază a circulației, $M' - B'$, este comună capitalului circulant constant și capitalului circulant variabil. În faza a doua ele se despart. Bani în care s-a transformat din nou marfa sînt transformați parțial în stoc de producție (capitalul circulant constant). În funcție de diferitele termene de cumpărare a componentelor acestui stoc de producție, o parte din acești bani poate să fie transformată mai devreme în materiale de producție, alta mai tîrziu, în ultimă instanță însă toți acești bani sînt transformați în materiale de producție. Altă parte din banii realizați din vînzarea mărfii rămîne sub forma de rezervă în bani și este cheltuită treptat pentru plata forței de muncă încorporată procesului de producție. Această parte din bani formează capitalul circulant variabil. Cu toate acestea, înlocuirea totală a uneia sau a alteia din părțile capitalului circulant provine de fiecare dată din rotația capitalului, din transformarea lui în produs, din produs în marfă, din marfă în bani. Iată de ce în capitolul anterior rotația capitalului circulant — constant și variabil — a fost analizată fiecare în parte și împreună, lăsînd la o parte capitalul fix.

În problema de care ne vom ocupa acum trebuie să mai facem un pas înainte și să tratăm partea variabilă a capitalului circulant în așa fel, ca și cum singură ea ar constitui capitalul circulant. Cu alte cuvinte, vom face abstracție de capitalul circulant constant care se rotește împreună cu partea variabilă.

Au fost avansate 2 500 l.st., iar valoarea produsului anual este = 25 000 l.st. Dar partea variabilă a capitalului circulant este de 500 l.st., deci capitalul variabil pe care îl conțin cele 25 000 l.st. este de $\frac{25\ 000}{5} = 5\ 000$ l.st. Dacă împărțim cele 5 000 l.st. la 500, obținem numărul de rotații = 10, exact ca la capitalul total de 2 500 l.st.

Calculul acesta mediu potrivit căruia valoarea produsului anual este împărțită la valoarea capitalului avansat și nu la valoarea acelei părți din acest capital care este folosită în perma-

nență într-o perioadă de muncă (prin urmare, în cazul nostru, nu la 400, ci la 500, nu la capitalul I, ci la capitalul I + capitalul II) este absolut exact aici, unde este vorba numai de producerea de plusvaloare. Se va vedea mai târziu că din alt punct de vedere acest calcul nu este absolut exact, după cum în general acest calcul mediu nu este absolut exact. Aceasta înseamnă că el este suficient pentru scopurile practice ale capitalistului, dar nu exprimă în mod exact sau adecvat toate împrejurările reale care însoțesc rotația.

Până acum am făcut cu totul abstracție de o parte din valoarea capitalului-marfă, și anume de plusvaloarea cuprinsă în el, creată în cursul procesului de producție și încorporată produsului. Asupra ei trebuie să ne îndreptăm acum atenția.

Presupunind că capitalul variabil de 100 l.st., avansat săptămînal, produce o plusvaloare de $100^0 = 100$ l.st., capitalul variabil de 500 l.st., avansat într-o perioadă de rotație de 5 săptămîni, produce o plusvaloare de 500 l.st., adică o jumătate din ziua de muncă constă din supramuncă.

Dar dacă 500 l.st. capital variabil produc 500 l.st. plusvaloare, atunci 5 000 l. st. produc o plusvaloare de $10 \times 500 = 5\ 000$ l. st. Dar capitalul variabil avansat este = 500 l.st. Numim rata anuală a plusvalorii raportul dintre masa totală de plusvaloare produsă într-un an și suma de valoare a capitalului variabil avansat. Prin urmare, în cazul nostru, aceasta este $= \frac{5\ 000}{500} = 1\ 000^0$. Dacă analizăm mai amănunțit această rată, vedem că ea este egală cu rata plusvalorii, pe care o produce în cursul unei perioade de rotație capitalul variabil avansat, înmulțită cu numărul rotațiilor capitalului variabil (număr care coincide cu numărul rotațiilor capitalului circulant total).

Capitalul variabil avansat în cursul unei perioade de rotație este în cazul de față = 500 l.st.; plusvaloarea produsă în această perioadă de rotație este de asemenea = 500 l.st. De aceea rata plusvalorii în decursul unei perioade de rotație este $= \frac{500p}{500v} = 100^0$. Aceste 100^0 , înmulțite cu 10, numărul rotațiilor din cursul anului, dau $\frac{5\ 000p}{500v} = 1\ 000^0$.

Faptul acesta este valabil pentru rata anuală a plusvalorii. În ceea ce privește însă masa plusvalorii obținută în cursul unei anumite perioade de rotație, această masă este egală cu valoarea capitalului variabil avansat în cursul perioadei respective, în speță = 500 l.st., înmulțită cu rata plusvalorii, în cazul nostru deci $500 \times \frac{100}{100} = 500 \times 1 = 500$ l. st. Dacă însă capitalul avansat

ar fi = 1 500 l. st., rata plusvalorii rămânind aceeași, masa plusvalorii ar fi = $1\,500 \times \frac{100}{100} = 1\,500$ l. st.

Capitalul variabil de 500 l. st. care se rotește de 10 ori pe an și produce în decurs de un an o plusvaloare de 5 000 l. st., care are deci o rată anuală a plusvalorii de 1 000%, îl vom numi capitalul A.

Să presupunem acum că un alt capital variabil, B, de 5 000 l. st., este avansat pentru un an întreg (în cazul nostru pentru 50 de săptămâni) și de aceea se rotește numai o dată pe an. Să presupunem, în continuare, că la sfârșitul anului produsul este plătit în aceeași zi în care este terminat, că deci capitalul bănesc în care se transformă el se reinioarce în aceeași zi. Prin urmare, perioada de circulație este aici = 0, perioada de rotație = cu perioada de muncă, și anume = un an. Ca și în cazul precedent, în procesul de muncă se află în fiecare săptămână un capital variabil de 100 l. st., deci în 50 de săptămâni capital variabil de 5 000 l. st. Mai departe să presupunem că rata plusvalorii este aceeași = 100%, adică, la aceeași durată a zilei de muncă, jumătate din această zi constă din supramuncă. Dacă avem în vedere 5 săptămâni, capitalul variabil investit este = 500 l. st., rata plusvalorii este = 100%, deci masa plusvalorii produse în cursul celor 5 săptămâni este = 500 l. st. Masa forței de muncă exploatate aici și gradul de exploatare a acesteia sînt, conform ipotezei noastre, exact la fel cu acelea ale capitalului A.

În fiecare săptămână, capitalul variabil de 100 l. st. investit produce o plusvaloare de 100 l. st.; în 50 de săptămâni, capitalul investit în sumă de $50 \times 100 = 5\,000$ l. st. produce o plusvaloare de 5 000 l. st. Masa plusvalorii produse într-un an este aceeași ca în cazul precedent = 5 000 l. st., dar rata anuală a plusvalorii este cu totul diferită. Ea este egală cu plusvaloarea produsă în cursul anului, împărțită la capitalul variabil avansat: $\frac{5\,000\ p}{5\,000\ v} = 100\%$, în timp ce mai înainte, pentru capitalul A, era = 1 000%.

În exemplul cu capitalul A și în cel cu capitalul B am cheltuit săptămînal 100 l. st. capital variabil; gradul de valorificare sau rata plusvalorii este absolut aceeași, = 100%; de asemenea și mărimea capitalului variabil = 100 l. st. Este exploatată aceeași masă de forță de muncă, mărimea și gradul de exploatare sînt în ambele cazuri identice, zilele de muncă sînt egale și sînt împărțite în mod egal în muncă necesară și supramuncă. Suma capitalului variabil folosit în decurs de un an este de aceeași mărime, = 5 000 l. st., ea pune în mișcare aceeași masă de muncă și

scoate din forța de muncă, pusă în mișcare de cele două capitaluri egale, aceeași masă de plusvaloare, = 5 000 l.st. Cu toate acestea, diferența dintre rata anuală a plusvalorii capitalurilor A și B este de 900%.

Fenomenul acesta lasă, într-adevăr, impresia că rata plusvalorii nu ar depinde numai de masa și de gradul de exploatare a forței de muncă puse în mișcare de capitalul variabil, ci și de anumite influențe inexplicabile, provenite din procesul de circulație ; acest fenomen a fost, într-adevăr, interpretat astfel și a provocat, chiar dacă nu în această formă pură, ci într-o formă mai complicată și mai disimulată (aceea a ratei anuale a profitului), începînd din deceniul al treilea, o dezorientare totală în școala lui Ricardo.

Caracterul enigmatic al acestui fenomen dispare de îndată ce așezăm în mod real, nu numai aparent, capitalul A și capitalul B în condiții absolut identice. Aceste condiții identice există numai atunci cînd capitalul variabil B este cheltuit în întregime pentru plățirea forței de muncă în aceeași perioadă de timp ca și capitalul A.

Cele 5 000 l.st. capital B sînt în acest caz avansate în 5 săptămîni, un avans de 1 000 l.st. pe săptămîină înseamnă 50 000 l.st. pe an. Conform ipotezei noastre, plusvaloarea este tot de 50 000 l.st. Capitalul rotit = 50 000 l.st., împărțit la capitalul avansat = 5 000 l. st., dă numărul rotațiilor = 10. Rata plusvalorii $= \frac{5\ 000\ p}{5\ 000\ v} = 100\%$, înmulțită cu numărul rotațiilor = 10, dă rata anuală a plusvalorii $= \frac{50\ 000\ p}{5\ 000\ v} = \frac{10}{1} = 1\ 000\%$. Astfel, ratele anuale ale plusvalorii sînt acum egale pentru capitalurile A și B, și anume 1 000% , dar masele de plusvaloare sînt : pentru capitalul B 50 000 l. st., pentru capitalul A 5 000 l.st. ; masele de plusvaloare produsă se află acum unele față de altele în același raport ca și valorile-capital avansate B și A, anume ca 5 000 : 500 = 10 : 1. În schimb însă, capitalul B a pus în mișcare în aceeași perioadă de timp o forță de muncă de 10 ori mai mare decît capitalul A.

Nu mai capitalul variabil folosit efectiv în procesul de muncă este acela care produce plusvaloarea și pentru care sînt valabile toate legile privitoare la plusvaloare, prin urmare și legea potrivit căreia, rata plusvalorii fiind dată, masa plusvalorii este determinată de mărimea relativă a capitalului variabil⁶⁵.

Procesul muncii însuși e măsurat cu ajutorul timpului. Dacă durata zilei de muncă este dată (ca în cazul de față, unde presupunem toate condițiile pentru capitalurile A și B ca fiind egale în scopul de a scoate în evidență diferența în ceea ce privește

rata anuală a plusvalorii), săptămîna de muncă se compune dintr-un număr determinat de zile de muncă. Sau putem considera o perioadă oarecare de muncă, de pildă, în cazul de față, una de 5 săptămîni, drept o singură zi de muncă, să zicem de 300 de ore, dacă ziua de muncă este = 10 ore, iar săptămîna = 6 zile de muncă. Acest număr trebuie însă înmulțit apoi cu numărul muncitorilor folosiți zilnic și concomitent în comun în același proces de muncă. Dacă acest număr de muncitori ar fi, de pildă, 10, săptămîna de muncă ar fi = $60 \times 10 = 600$ de ore, iar o perioadă de muncă de 5 săptămîni ar fi = $600 \times 5 = 3000$ de ore. Prin urmare, în condițiile aceleiași rate a plusvalorii și ale aceleiași durate a zilei de muncă, sînt folosite capitaluri variabile de aceeași mărime atunci cînd în același interval de timp sînt puse în mișcare mase la fel de mari de forță de muncă (o forță de muncă de același preț înmulțită cu numărul acestor forțe de muncă).

Să ne întoarcem acum la exemplele noastre inițiale. În ambele cazuri, A și B, se folosesc în cursul fiecărei săptămîni a anului capitaluri variabile la fel de mari, 100 l.st. săptămînal. Capitalurile variabile folosite, care funcționează efectiv în procesul de muncă, sînt deci egale, dar capitalurile variabile avansate sînt absolut inegale. În exemplul A, pentru fiecare 5 săptămîni au fost avansate cîte 500 l.st., din care se folosesc săptămînal 100 l.st. În exemplul B trebuie avansate încă din prima perioadă de 5 săptămîni 5 000 l.st., din care se folosesc însă numai 100 l.st. săptămînal, în cele 5 săptămîni deci numai 500 l.st. = $\frac{1}{10}$ din capitalul avansat. În a doua perioadă de 5 săptămîni trebuie avansate 4 500 l.st., dar nu se folosesc decît 500 l.st. etc. Capitalul variabil avansat pentru o anumită perioadă de timp nu se transformă în capital variabil folosit, adică aflat efectiv în funcțiune și în acțiune, decît în măsura în care intră în mod efectiv în acele secțiuni ale perioadei de timp respective în care se desfășoară procesul de muncă, în măsura în care funcționează în mod efectiv în procesul de muncă. În intervalul de timp în care o parte din acest capital variabil este avansată pentru a fi folosită abia într-o perioadă ulterioară, această parte este ca și inexistentă pentru procesul de muncă și de aceea nu influențează cu nimic nici formarea valorii, nici formarea plusvalorii. Așa stau lucrurile, de pildă, cu capitalul A de 500 l.st. El este avansat pentru 5 săptămîni, dar numai 100 l.st. intră în fiecare săptămîină, în mod succesiv, în procesul de muncă. În prima săptămîină este folosită $\frac{1}{5}$ din acest capital; $\frac{4}{5}$ sînt avansate fără a fi încă folosite; ele

trebuie să constituie rezerva pentru procesele de muncă din următoarele 4 săptămâni și de aceea trebuie să fie avansate.

Împrejurările care modifică raportul dintre capitalul variabil avansat și cel folosit exercită o influență asupra producerii de plusvaloare, rata plusvalorii fiind dată, numai în măsura și numai prin faptul că modifică cantitatea de capital variabil care poate fi efectiv folosită într-o anumită perioadă de timp, de pildă într-o săptămână, în 5 săptămâni etc. Capitalul variabil avansat funcționează în calitate de capital variabil numai în măsura și numai în timpul cit este efectiv folosit și nu în timpul cit se află avansat ca rezervă fără a fi folosit. Dar toate împrejurările care modifică raportul dintre capitalul variabil avansat și cel folosit se rezumă la deosebirea dintre perioadele de rotație a capitalului (determinată de deosebirile fie în ceea ce privește perioada de muncă, fie în ceea ce privește perioada de circulație, fie în ceea ce le privește pe amândouă). Legea producerii de plusvaloare spune că, atunci când rata plusvalorii este aceeași, mase egale de capital variabil în funcțiune produc mase egale de plusvaloare. Dacă, prin urmare, capitalurile A și B folosesc, în intervale de timp egale și la o rată a plusvalorii egală, mase egale de capital variabil, ele trebuie să producă în aceleași intervale de timp mase de plusvaloare egale, oricât de diferit ar fi raportul dintre acest capital variabil folosit într-o anumită perioadă de timp și capitalul variabil avansat în cursul aceleiași perioade de timp, prin urmare oricât de diferit ar fi și raportul dintre masele de plusvaloare produse și capitalul variabil avansat în general, nu capitalul variabil folosit. Deosebirile în ceea ce privește acest raport, departe de a contrazice legile dezvoltate mai sus cu privire la producerea de plusvaloare, dimpotrivă, le confirmă și constituie o consecință inevitabilă a lor.

Să considerăm prima perioadă de producție de 5 săptămâni a capitalului B. La sfârșitul săptămânii a 5-a, 500 l.st. au fost deja folosite și consumate. Valoarea nou creată este = 1000 l.st., deci $\frac{500 p}{500 v} = 100\%$. Exact ca la capitalul A. De faptul că la capitalul A plusvaloarea este realizată o dată cu capitalul avansat, iar la capitalul B nu este realizată, nu ne ocupăm aici, unde încă nu este vorba decât de producerea de plusvaloare și de raportul dintre aceasta din urmă și capitalul variabil avansat în timpul producerii ei. Dimpotrivă, dacă pentru capitalul B calculăm cum se raportează plusvaloarea nu la acea parte a capitalul avansat de 5000 l.st. care a fost folosită și deci consumată în cursul producerii acestei plusvalorii, ci la întregul capital avansat, obținem

$\frac{500 p}{5000 v} = \frac{1}{10} = 10\%$. Prin urmare, pentru capitalul B rezultatul este de 10% , iar pentru capitalul A — 100% , adică de 10 ori mai mult. Dacă în legătură cu aceasta s-ar spune că deosebirea în rata plusvalorii la capitaluri de aceeași mărime care au pus în mișcare o cantitate egală de muncă, și anume muncă ce se împarte în mod egal în muncă plătită și muncă neplătită, contrazice legile producției de plusvaloare, răspunsul ar fi simplu și el ar fi dat la prima privire aruncată asupra situației de fapt: în ceea ce privește capitalul A, este exprimată rata reală a plusvalorii, adică raportul dintre plusvaloarea produsă de un capital variabil de 500 l.st. în decurs de 5 săptămâni și acest capital variabil. Dimpotrivă, în ceea ce privește capitalul B, calculul se face într-un mod care nu are nimic de-a face nici cu producerea de plusvaloare, nici cu determinarea corespunzătoare a ratei plusvalorii. Căci cele 500 l.st. plusvaloare produse de un capital variabil de 500 l.st. nu sînt calculate în raport cu cele 500 l.st. capital variabil avansat în cursul producerii acestei plusvalori, ci în raport cu un capital de 5000 l. st., din care $1/10$, 450 l. st., nu au nimic de-a face cu producerea aceleiași plusvalori de 500 l.st., ba, dimpotrivă, urmează să intre în funcțiune abia treptat în cursul următoarelor 45 de săptămâni; prin urmare, ele nici nu există pentru producția din primele 5 săptămâni, singura despre care este vorba aici. Așadar, în acest caz, diferența dintre ratele plusvalorii la capitalurile A și B nu constituie nici o problemă.

Să comparăm acum ratele anuale ale plusvalorii pentru capitalurile B și A. Pentru capitalul B avem $\frac{5000 p}{5000 v} = 100\%$; pentru capitalul A $\frac{5000 p}{500 v} = 1000\%$. Dar raportul dintre ratele plusvalorii este același ca și înainte. Acolo aveam $\frac{\text{rata plusvalorii capitalului B}}{\text{rata plusvalorii capitalului A}} =$

$= \frac{100\%}{1000\%}$ și acum avem: $\frac{\text{rata anuală a plusvalorii capitalului B}}{\text{rata anuală a plusvalorii capitalului A}} = \frac{100\%/0}{1000\%0}$; dar $\frac{100\%/0}{1000\%0}$ este $= \frac{100\%0}{1000\%0}$, deci același raport ca mai sus.

Totuși problema s-a inversat acum. Rata anuală a capitalului B: $\frac{5000 p}{5000 v} = 100\%$, nu constituie absolut nici o abatere, nici măcar aparența unei abateri de la legile cunoscute nouă ale producției de plusvaloare și ale ratei plusvalorii corespunzătoare acestor legi. În cursul anului au fost avansate și consumate în mod productiv 5000 v; ele au produs 5000 p. Rata plusvalorii se exprimă deci prin fracția de mai sus $\frac{5000 p}{5000 v} = 100\%$. Rata anuală coincide cu rata reală a plusvalorii. Prin urmare, de data aceasta nu capitalul B, ci capitalul A prezintă anomalia care trebuie explicată.

Aici avem rata plusvalorii $\frac{5\ 000\ p}{500\ v} = 1\ 000\%$. Dar dacă în primul caz 500_p , produsul a 5 săptămîni, au fost calculate în raport cu un capital avansat de 5 000 l. st., din care $\frac{9}{10}$ nu au fost folosite în producerea acestei plusvalorii, în cazul de față $5\ 000_p$ se calculează în raport cu 500_p , adică numai cu $\frac{1}{10}$ din capitalul variabil folosit în mod efectiv în producerea celor $5\ 000_p$; căci cele $5\ 000_p$ sînt produsul unui capital variabil de 5 000 l. st., consumat în mod productiv în decurs de 50 de săptămîni, și nu produsul unui capital de 500 l. st., consumat în cursul unei singure perioade de 5 săptămîni. În primul caz, plusvaloarea produsă în decurs de 5 săptămîni a fost calculată în raport cu un capital avansat pentru 50 de săptămîni, adică un capital de 10 ori mai mare decît cel consumat în cursul celor 5 săptămîni. Acum plusvaloarea produsă în decurs de 50 de săptămîni este calculată în raport cu un capital avansat pentru 5 săptămîni, deci cu un capital de 10 ori mai mic decît cel consumat în decursul celor 50 de săptămîni.

Capitalul A de 500 l. st. nu este avansat niciodată pentru o perioadă mai lungă de 5 săptămîni. La sfîrșitul acestei perioade el se reîntoarce și, efectuînd 10 rotații în decurs de un an, poate repeta același proces de 10 ori. De aici rezultă două concluzii:

În primul rînd, capitalul avansat A este numai de 5 ori mai mare decît partea de capital folosită în permanență în procesul de producție în cursul unei săptămîni. Dimpotrivă, capitalul B, care nu se rotește decît o dată în decurs de 50 de săptămîni și trebuie deci avansat pentru 50 de săptămîni, este de 50 de ori mai mare decît acea parte a lui care poate fi folosită în permanență în cursul unei săptămîni. De aceea rotația modifică raportul dintre capitalul avansat pentru procesul anual de producție și cel care poate fi folosit în permanență pentru o anumită perioadă de producție, de pildă o săptămînă. Acesta este primul caz în care plusvaloarea produsă în 5 săptămîni nu este calculată în raport cu capitalul folosit în decursul acestor 5 săptămîni, ci în raport cu capitalul de 10 ori mai mare, folosit în decurs de 50 de săptămîni.

În al doilea rînd, perioada de rotație de 5 săptămîni a capitalului A nu reprezintă decît $\frac{1}{10}$ a anului; anul cuprinde deci 10 asemenea perioade de rotație, în care capitalul A de 500 l. st. este în permanență folosit din nou. Capitalul folosit este egal aici cu capitalul avansat pentru 5 săptămîni, înmulțit cu numărul perioadelor de rotație efectuate în cursul anului. Capitalul folosit în cursul anului este $= 500 \times 10 = 5\ 000$ l. st. Capitalul avansat

în cursul anului este $= \frac{5\,000}{10} = 500$ l. st. Într-adevăr, deși cele 500 l. st. sînt în permanență folosite din nou, niciodată nu se avansează mai mult decît aceleași 500 l. st. la fiecare 5 săptămîni. Pe de altă parte, la capitalul B în decurs de 5 săptămîni sînt folosite și avansate numai 500 l. st. pentru aceste 5 săptămîni. Dar întrucît perioada de rotație este aici = 50 de săptămîni, capitalul folosit în cursul anului este egal cu capitalul avansat nu pentru cîte 5 săptămîni, ci pentru 50 de săptămîni. Dar masa plusvalorii produse în cursul unui an, rata ei fiind dată, depinde de mărimea capitalului folosit în cursul anului, nu de mărimea celui avansat în cursul anului. Prin urmare, pentru acest capital de 5 000 l. st., care se rotește o singură dată, această masă nu este mai mare decît pentru capitalul de 500 l. st., care se rotește de 10 ori, și ea este atît de mare numai pentru că capitalul care se rotește o dată pe an este el însuși de 10 ori mai mare decît cel care se rotește de 10 ori pe an.

Capitalul variabil rotit în cursul anului, deci și partea produsului anual sau și cea a cheltuielii anuale egală cu această parte, este capitalul variabil folosit efectiv, consumat în mod productiv în cursul anului. De aici rezultă că, atunci cînd capitalul variabil A, rotit în cursul anului, și capitalul variabil B, rotit în cursul anului, sînt la fel de mari și sînt folosite în aceleași condiții de valorificare, cînd, prin urmare, rata plusvalorii este aceeași pentru ambele capitaluri, atunci și masa plusvalorii produse în cursul anului trebuie să fie aceeași pentru ambele capitaluri; prin urmare, întrucît masele de capital folosite sînt aceleași, și rata plusvalorii calculată pe un an, în măsura în care este exprimată prin formula $\frac{\text{masa plusvalorii produse anual}}{\text{capitalul variabil rotit anual}}$, trebuie să fie aceeași. Sau, exprimat în mod general, oricare ar fi mărimea relativă a capitalurilor variabile rotite, rata plusvalorii lor produse în cursul anului este determinată de rata plusvalorii pe care capitalurile respective au dat-o în anumite perioade de muncă medii (de pildă, în medie, într-o săptămînă sau o zi).

Aceasta este singura consecință a legilor privitoare la producerea de plusvaloare și la determinarea ratei plusvalorii.

Să vedem acum ce exprimă raportul $\frac{\text{capital rotit anual}}{\text{capital avansat}}$ (unde, după cum am spus, avem în vedere numai capitalul variabil). Rezultatul împărțirii dă numărul de rotații ale capitalului avansat în cursul unui an.

Pentru capitalul A avem : $\frac{5\ 000 \text{ l. st. capital rotit anual}}{500 \text{ l. st. capital avansat}}$ pentru capita-

lul B avem : $\frac{5\ 000 \text{ l. st. capital rotit anual}}{5\ 000 \text{ l. st. capital avansat}}$

În ambele raporturi, numărătorul exprimă capitalul avansat înmulțit cu *numărul* de rotații, pentru capitalul A 500×10 , pentru capitalul B $5\ 000 \times 1$, sau exprimă capitalul avansat înmulțit cu fracția răsturnată a *timpului* de rotație, calculat în raport cu un an. Pentru capitalul A, timpul de rotație este $\frac{1}{10}$ de an ; fracția răsturnată a timpului de rotație este $\frac{10}{1}$ de an, deci $500 \times \frac{10}{1} = 5\ 000$; pentru capitalul B $5\ 000 \times \frac{1}{1} = 5\ 000$. Numitorul exprimă capitalul rotit, înmulțit cu fracția răsturnată a *numărului* de rotații ; pentru capitalul A $5\ 000 \times \frac{1}{10}$; pentru capitalul B $5\ 000 \times \frac{1}{1}$.

Masele respective de muncă (suma muncii plătite și a celei neplătite) puse în mișcare de cele două capitaluri variabile rotite în cursul anului sînt aici egale, deoarece înseși capitalurile rotite sînt egale, iar ratele valorificării lor sînt de asemenea egale.

Raportul dintre capitalul variabil rotit în cursul anului și capitalul variabil avansat indică : 1) Raportul în care se află capitalul ce urmează a fi avansat față de capitalul variabil folosit într-o anumită perioadă de muncă. Dacă numărul de rotații este = 10, ca în cazul capitalului A, presupunînd că anul are 50 de săptămîni, atunci timpul de rotație este = 5 săptămîni. Pentru aceste 5 săptămîni trebuie avansat capital variabil, iar acest capital avansat pentru 5 săptămîni trebuie să fie de 5 ori mai mare decît capitalul variabil folosit într-o săptămîină ; ceea ce înseamnă că numai $\frac{1}{5}$ din capitalul avansat (aici 500 l.st.) poate fi folosit în cursul unei săptămîni. Dimpotrivă, la capitalul B, unde numărul rotațiilor este = $\frac{1}{1}$, timpul de rotație este = 1 an = 50 de săptămîni. Raportul dintre capitalul avansat și cel folosit săptămînal este deci de 50 : 1. Dacă acest raport ar fi același pentru capitalistul B ca și pentru capitalistul A, B ar trebui să investească săptămînal 1 000 l. st. în loc de 100. — 2) De aici rezultă că capitalistul B trebuie să folosească un capital de 10 ori mai mare (5 000 l. st.) decît capitalistul A pentru a pune în mișcare aceeași masă de capital variabil, prin urmare, rata plusvalorii fiind dată, aceeași masă de muncă (plătită și neplătită), și pentru a produce astfel în cursul unui an aceeași masă de plusvaloare ca și capitalistul A. Rata reală a plusvalorii nu exprimă altceva decît raportul dintre capitalul variabil folosit într-o anumită perioadă de timp și plusvaloarea produsă în aceeași perioadă de timp, sau,

cu alte cuvinte, masa de muncă neplătită pusă în mișcare de capitalul variabil folosit în cursul acestei perioade de timp. Ea nu are absolut nimic de-a face cu acea parte de capital variabil care, deși avansată, nu este folosită în perioada respectivă și deci nu are, de asemenea, nimic de-a face cu raportul dintre partea de capital avansată în cursul unei anumite perioade de timp și cea folosită în cursul aceleiași perioade de timp, raport care, dată fiind durata diferită a perioadei de rotație, variază și este diferit pentru capitaluri diferite.

Din cele expuse mai sus rezultă mai curînd că rata anuală a plusvalorii nu coincide decît într-un singur caz cu rata reală a plusvalorii, care exprimă gradul de exploatare a muncii, și anume atunci cînd capitalul avansat se rotește o singură dată pe an; de aceea capitalul avansat este egal cu capitalul rotit în cursul anului, de aceea raportul dintre masa plusvalorii produse în cursul anului și capitalul folosit în cursul anului în scopul producerii ei corespunde și este identic cu raportul dintre masa plusvalorii produse în cursul anului și capitalul avansat în acest timp.

A) Rata anuală a plusvalorii este egală cu

$$\frac{\text{masa plusvalorii produse în cursul anului}}{\text{capitalul variabil avansat}}$$

Dar masa plusvalorii produse în cursul anului este egală cu rata reală a plusvalorii înmulțită cu capitalul variabil folosit pentru producerea ei. Capitalul folosit pentru producerea masei anuale a plusvalorii este egal cu capitalul avansat, înmulțit cu numărul rotațiilor lui, pe care îl însemnăm cu n . Formula A se transformă deci în :

B) Rata anuală a plusvalorii este egală cu

$$\frac{\text{rata reală a plusvalorii} \times \text{capitalul variabil avansat} \times n}{\text{capitalul variabil avansat}}$$

De pildă, pentru capitalul $B = \frac{100 \times 5\,000 \times 1}{5\,000}$, sau 100%. Numai atunci cînd $n = 1$, adică atunci cînd capitalul variabil avansat se rotește o singură dată pe an și, prin urmare, este egal cu capitalul folosit sau rotit în cursul anului, rata anuală a plusvalorii este egală cu rata reală a plusvalorii.

Dacă însemnăm rata anuală a plusvalorii cu P' , rata reală a plusvalorii cu p' , capitalul variabil avansat cu v , iar numărul rotațiilor cu n , vom obține : $P' = \frac{p' \cdot v \cdot n}{v} = p' \cdot n$; deci $P' = p' \cdot n$, și $P' = p'$ numai atunci cînd $n = 1$, deci $P' = p' \times 1 = p'$.

Urmează, așadar, că rata anuală a plusvalorii este totdeauna = $p' \cdot n$, adică este egală cu rata reală a plusvalorii produse într-o perioadă de rotație de către capitalul variabil consumat în

cursul acestei perioade, înmulțită cu numărul rotațiilor acestui capital variabil în cursul anului sau (ceea ce este același lucru) cu fracția răsturnată a *timpului* lui de rotație raportat la an ca unitate. (Atunci când capitalul variabil se rotește de 10 ori pe an, timpul său de rotație = $\frac{1}{10}$ de an; fracția răsturnată a timpului său de rotație este deci $= \frac{10}{1} = 10$.)

Mai urmează apoi: $P' = p'$ dacă $n = 1$. P' este mai mare decât p' dacă n este mai mare decât 1, adică dacă capitalul avansat se rotește mai mult decât o dată pe an sau dacă capitalul rotit este mai mare decât cel avansat.

În sfârșit, P' este mai mic decât p' atunci când n este mai mic decât 1, adică atunci când capitalul rotit în cursul anului nu reprezintă decât o parte a capitalului avansat, când perioada de rotație durează deci mai mult de un an.

Să ne oprim un moment asupra acestui din urmă caz.

Menținem toate elementele așa cum le-am presupus în exemplul nostru anterior; numai perioada de rotație o presupunem prelungită la 55 de săptămâni. Procesul de muncă necesită săptămînal 100 l.st. capital variabil, deci 5 500 l.st. pentru întreaga perioadă de rotație, și produce 100 p săptămînal; prin urmare, p' este, ca și pînă acum, 100%. Numărul de rotații n este aici $= \frac{50}{55} = \frac{10}{11}$, deoarece timpul de rotație de $1 + \frac{1}{10}$ ani (presupunînd că anul are 50 de săptămîni) este $= \frac{11}{10}$ ani.

$$P' = \frac{100\% \times 5\,500 \times \frac{10}{11}}{5\,500} = 100 \times \frac{10}{11} = \frac{1\,000}{11} = 90 \frac{10}{11} \% ,$$
 deci mai puțin de 100%. Într-adevăr, dacă rata anuală a plusvalorii ar fi de 100%, 5 500 ar trebui să producă într-un an 5 500 p, cînd de fapt în acest scop e nevoie de $\frac{11}{10}$ ani. Într-un an, cei 5 500 v nu produc decât 5 000 p; prin urmare, rata anuală a plusvalorii este $= \frac{5\,000\ p}{5\,500\ v} = \frac{10}{11} = 90 \frac{10}{11} \% .$

De aceea rata anuală a plusvalorii, sau comparația dintre plusvaloarea produsă în cursul unui an și capitalul variabil avansat în general (spre deosebire de capitalul variabil rotit în cursul anului), nu este o simplă comparație subiectivă, ci însăși mișcarea reală a capitalului este aceea care provoacă această contrapunere. La posesorul capitalului A s-a reîntors la sfîrșitul anului capitalul variabil avansat de el = 500 l.st. și, în plus, 5 000 l.st. plusvaloare. Mărimea capitalului avansat de el nu este exprimată de masa capitalului pe care a folosit-o în cursul anului, ci de aceea care se reîntoarce la el periodic. Dacă la sfîrșitul anului capitalul există, în parte, sub formă de stoc de producție, în parte

sub formă de capital-marfă sau de capital bănesc și în ce proporție anume se împarte el în aceste părți diferite nu are nici o importanță pentru problema de față. La posesorul capitalului B s-au reîntors 5 000 l.st., reprezentînd capitalul avansat de el, și, în plus, 5 000 l.st. plusvaloare. Pentru posesorul capitalului C (cel de 5 500 l.st., analiza la urmă) au fost produse în cursul anului 5 000 l. st. plusvaloare (capitalul avansat fiind de 5 000 l. st. și rata plusvalorii de 100%), dar capitalul avansat de el și plusvaloarea produsă nu s-au reîntors încă.

$P' = p'$ n arată că rata plusvalorii, valabilă pentru capitalul variabil folosit în cursul unei perioade de rotație, adică

$$\frac{\text{masa plusvalorii produsă în cursul unei perioade de rotație}}{\text{capitalul variabil folosit în cursul unei perioade de rotație}}$$

trebuie înmulțită cu numărul perioadelor de rotație sau cu numărul perioadelor de reproducție ale capitalului variabil avansat, adică cu numărul perioadelor în care acesta își reia circuitul.

S-a văzut încă în cartea I a „Capitalului”, cap. IV („Transformarea banilor în capital”) și apoi în cap. XXI („Reproducția simplă”), că în general valoarea-capital este avansată, nu cheltuită, întrucît, după ce a parcurs diferitele faze ale circuitului ei, această valoare se reîntoarce la punctul ei de plecare și încă sporită cu o plusvaloare. Acest fapt o caracterizează ca o valoare avansată. Timpul care se scurge din momentul pornirii pînă în momentul reîntoarcerii acestei valori este tocmai timpul pentru care ea a fost avansată. Întregul circuit pe care-l parcurge valoarea-capital, măsurat prin timpul scurs de la avansarea acestei valori pînă la reîntoarcerea ei, constituie rotația ei, iar durata acestei rotații reprezintă o perioadă de rotație. Cînd această perioadă s-a încheiat, cînd circuitul s-a sfîrșit, aceeași valoare-capital poate să înceapă din nou același circuit, poate deci să se valorifice din nou, să producă plusvaloare. Dacă capitalul variabil se rotește de 10 ori pe an, ca în cazul capitalului A, cu același capital avansat se produce în cursul anului de 10 ori masa de plusvaloare care corespunde unei perioade de rotație.

Trebuie să lămurim esența avansului din punctul de vedere al societății capitaliste.

Capitalul A, care se rotește de 10 ori în cursul anului, este avansat în cursul anului de 10 ori. Pentru fiecare perioadă de rotație, el e avansat din nou. Dar în cursul anului capitalistul A nu avansează niciodată mai mult decît aceeași valoare-capital de 500 l.st. și nu dispune, de fapt, niciodată pentru procesul de producție analizat de noi de un capital mai mare decît 500 l. st. De

Îndată ce aceste 500 l.st. au încheiat un circuit, capitalistul A le face să înceapă din nou același circuit ; tot așa capitalul își păstrează prin natura sa caracterul de capital tocmai prin faptul că funcționează în permanență, în calitate de capital, în procese de producție repetate. De asemenea el nu este avansat niciodată pentru mai mult de 5 săptămâni. Dacă rotația durează mai mult, capitalul devine insuficient. Dacă timpul de rotație se reduce, o parte din capital devine excedentară. Nu 10 capitaluri de câte 500 l.st. sint avansate aici, ci un capital de 500 l.st. este avansat de 10 ori în perioade de timp succesive. De aceea rata anuală a plusvalorii nu este calculată la un capital de 500 l.st. avansat de 10 ori, adică la o sumă de 5 000 l.st., ci la un capital de 500 l.st. avansat o singură dată, așa cum un taler care circulă de 10 ori nu reprezintă niciodată mai mult decît un singur taler aflat în circulație, deși îndeplinește funcția a 10 taleri. În mîinile în care se află la fiecare tranzacție, el păstrează aceeași valoare de 1 taler.

Tot astfel, capitalul A, la fiecare întoarcere a sa, ca și la întoarcerea de la sfîrșitul anului, dovedește că posesorul său operează întotdeauna numai cu una și aceeași valoare-capital de 500 l.st. De aceea în mîinile acestuia nu se întorc de fiecare dată decît 500 l.st. Capitalul avansat de el nu e deci niciodată mai mare de 500 l.st. Capitalul avansat de 500 l.st. formează, așadar, numitorul fracției care exprimă rata anuală a plusvalorii. Acest lucru l-am exprimat mai sus prin formula $P' = \frac{p'vn}{v} = p'n$. Întrucît rata reală a plusvalorii $p' = \frac{p}{v}$, adică este egală cu masa plusvalorii împărțită la capitalul variabil care a produs-o, putem înlocui în $p'n$ valoarea lui p' cu $\frac{p}{v}$ și obținem cealaltă formulă : $P' = \frac{pn}{v}$.

Dar, prin rotația sa repetată de 10 ori și deci prin reinnoirea repetată de 10 ori a avansării sale, capitalul de 500 l.st. îndeplinește funcția unui capital de 10 ori mai mare, a unui capital de 5 000 l.st., așa cum 500 de monede de câte un taler care se rotesc de 10 ori în cursul unui an îndeplinesc funcția a 5 000 de monede care nu se rotesc decît o dată.

II. Rotația capitalului variabil individual

„Oricare ar fi forma socială a procesului de producție, el trebuie să fie continuu, adică să parcurgă din nou, în mod periodic, aceleași faze... Privit în conexiunea sa continuă și în fluxul neîntrerupt al reinnoirii sale, orice proces de producție social este deci, în același timp, un proces de reproducție... Ca increment

periodic al valorii-capital, sau ca rod periodic al capitalului în funcțiune, plusvaloarea îmbracă forma unui *venit provenit din capital*" („Capitalul“, cartea I, cap. XXI, p. 588, 589 ⁹⁶).

Avem 10 perioade de rotație a capitalului A de câte 5 săptămâni fiecare; în prima perioadă de rotație sînt avansate 500 l.st. capital variabil, ceea ce înseamnă că în fiecare săptămîină 100 l.st. sînt transformate în forță de muncă, astfel că la sfîrșitul primei perioade de rotație pentru forță de muncă vor fi cheltuite 500 l.st. Aceste 500 l.st., care inițial constituiau o parte din capitalul total avansat, au încetat a mai fi capital. Ele au fost cheltuite pentru plata salariilor. Muncitorii, la rîndul lor, le cheltuiesc cumpărîndu-și mijloace de subzistență, ei consumă deci mijloace de subzistență în valoare de 500 l.st. O masă de mărfuri de această valoare este, prin urmare, distinsă (ceea ce muncitorul economisește, de pildă, sub formă de bani etc. de asemenea nu e capital). În ceea ce-l privește pe muncitor, această masă de mărfuri este consumată în mod neproductiv, cu excepția faptului că ea menține capacitatea de funcționare a forței lui de muncă, deci un instrument indispensabil al capitalistului. În al doilea rînd însă, pentru capitalist aceste 500 l.st. sînt transformate în forță de muncă de aceeași valoare (respectiv preț). Capitalistul consumă în mod productiv forța de muncă în procesul de muncă. La sfîrșitul celei de a 5-a săptămîni există o valoare nou creată de 1 000 l.st. Jumătate din această sumă, 500 l.st., reprezintă valoarea produsă a capitalului variabil cheltuit cu plățirea forței de muncă. Cealaltă jumătate, 500 l.st., este plusvaloare nou produsă. Dar forța de muncă de 5 săptămîni în care s-a transformat prin schimb o parte de capital, devenind astfel capital variabil, a fost de asemenea cheltuită, consumată, chiar dacă în mod productiv. Munca care a acționat ieri nu mai este aceeași care acționează astăzi. Valoarea ei, plus plusvaloarea creată de ea, există acum ca valoare a unui lucru distinct de forța de muncă însăși, ca valoare a produsului. În urma faptului însă că produsul e transformat în bani, partea din valoarea acestuia, egală cu valoarea capitalului variabil avansat, poate fi transformată din nou în forță de muncă și de aceea poate funcționa din nou în calitate de capital variabil. Faptul că aceiași muncitori, adică aceiași purtători ai forței de muncă, sînt angajați contra valorii-capital nu numai reproduse, dar și retransformate în forma-bani, nu are nici o importanță. Este posibil ca în a doua perioadă de rotație capitalistul să folosească muncitori noi în locul celor vechi.

Prin urmare, în cele 10 perioade de rotație de câte 5 săptămîni se cheltuiește de fapt în mod succesiv pe salarii un capital

de 5000 l. st. și nu unul de 500 l. st., salarii care, la rîndul lor, sînt cheltuite de muncitori pe mijloace de subzistență. Capitalul de 5000 l. st. astfel avansat este consumat. El nu mai există. Pe de altă parte, o forță de muncă în valoare de 5000 l. st., nu de 500 l. st., este înglobată în mod succesiv în procesul de producție și reproduce nu numai propria ei valoare = 5000 l. st., dar produce și un excedent, o plusvaloare de 5000 l. st. Capitalul variabil de 500 l. st. avansat în a doua perioadă de rotație nu este identic cu capitalul de 500 l. st. avansat în prima perioadă de rotație. Acesta din urmă este consumat, cheltuit pe salarii. Dar el este înlocuit printr-un nou capital variabil de 500 l. st., care a fost produs în prima perioadă de rotație sub formă de marfă și retransformat în forma bani. Prin urmare, acest nou capital bănesc de 500 l. st. este forma bani a masei de mărfuri nou produse în prima perioadă de rotație. Împrejurarea că în miinile capitalistului se află din nou aceeași sumă de bani de 500 l. st., adică, abstracție făcînd de plusvaloare, el deține aceeași cantitate de capital bănesc cît a avansat inițial, ascunde faptul că el operează cu un capital nou produs. (În ceea ce privește celelalte componente ale valorii capitalului-marfă care înlocuiesc elementele capitalului constant, valoarea lor nu este nou produsă; este modificată numai forma sub care există această valoare.) — Să luăm a treia perioadă de rotație. Aici este evident că capitalul de 500 l. st. avansat pentru a treia oară nu este un capital vechi, ci unul nou produs, căci el reprezintă forma-bani a masei de mărfuri produse în a doua și nu în prima perioadă de rotație, adică a acelei părți a acestei mase de mărfuri, a cărei valoare este egală cu valoarea capitalului variabil avansat. Masa de mărfuri produsă în prima perioadă de rotație a fost vîndută. Partea din valoarea ei, care este egală cu partea variabilă a valorii capitalului avansat, a fost schimbată pe forță de muncă nouă pentru cea de-a doua perioadă de rotație și a produs o nouă masă de mărfuri care, la rîndul ei, a fost vîndută și din care o parte din valoare formează capitalul de 500 l. st., avansat în a treia perioadă de rotație.

Și așa se întîmplă în timpul celor 10 perioade de rotație. În decursul lor, o dată la 5 săptămîni, mase de mărfuri nou produse (a căror valoare, în măsura în care înlocuiește capital variabil, este și ea nou produsă și nu numai reapărută, cum se întîmplă cu partea circulantă constantă a capitalului) sînt aruncate pe piață pentru a îngloba în permanență procesului de producție forță de muncă nouă.

Ceea ce se realizează deci prin cele 10 rotații ale capitalului variabil avansat de 500 l.st. nu este faptul că acest capital de 500 l.st. poate fi consumat în mod productiv de 10 ori sau că un capital variabil suficient pentru 5 săptămâni poate fi folosit timp de 50 de săptămâni. Dimpotrivă, în cele 50 de săptămâni se folosește un capital variabil de 10×500 l.st., iar capitalul de 500 l.st. nu ajunge de fiecare dată decât pentru 5 săptămâni, iar la sfârșitul acestor 5 săptămâni trebuie înlocuit cu un capital de 500 l.st. nou produs. Lucrul acesta se petrece atît cu capitalul A, cît și cu capitalul B. Aici însă începe deosebirea.

La sfârșitul primei perioade de 5 săptămâni, atît capitalistul B, cît și capitalistul A au avansat și au cheltuit un capital variabil de 500 l.st. Atît B, cît și A au transformat valoarea acestui capital în forță de muncă și au înlocuit-o cu o parte din valoarea produsului nou creată de această forță de muncă, cu o parte care este egală cu valoarea capitalului variabil de 500 l.st. avansat. Atît pentru capitalistul B, cît și pentru capitalistul A, forța de muncă nu numai că a înlocuit valoarea capitalului variabil cheltuit, de 500 l.st., cu o valoare nouă reprezentînd aceeași sumă, dar a adăugat și o plusvaloare care, potrivit ipotezei noastre, este de aceeași mărime.

Dar la capitalistul B valoarea nou creată, care înlocuiește capitalul variabil avansat și adaugă valorii lui o plusvaloare, nu se află sub forma în care poate funcționa din nou în calitate de capital productiv, respectiv de capital variabil. Pentru capitalistul A ea se află tocmai sub această formă. Și pînă la sfârșitul anului capitalistul B nu dispune de capitalul variabil cheltuit în primele 5 săptămâni, și apoi în mod succesiv o dată la fiecare 5 săptămâni, sub forma în care acesta să poată funcționa din nou în calitate de capital productiv, respectiv de capital variabil, deși acest capital a fost înlocuit cu o valoare nou produsă plus plusvaloarea. Deși *valoarea* lui este înlocuită printr-o valoare nouă, adică este reinnoită, forma-valoare a lui (aici forma absolută a valorii, forma-bani a ei) nu este reinnoită.

Așadar, pentru a doua perioadă de 5 săptămâni (și așa în mod succesiv pentru fiecare 5 săptămâni din cursul anului) trebuie să existe o rezervă de alte 500 l.st., ca și pentru prima perioadă. Prin urmare, abstracție făcînd de relațiile de credit, la începutul anului trebuie să existe o rezervă de 5000 l.st. sub formă de capital bănesc latent avansat, cu toate că vor fi efectiv cheltuite și transformate în forță de muncă abia treptat în cursul anului.

Întrucît la capitalistul A, dimpotrivă, circuitul, rotația capitalului avansat s-a încheiat, valoarea care o înlocuiește pe cea chel-

tuită se află chiar după trecerea primelor 5 săptămâni sub forma în care poate pune în mișcare o nouă forță de muncă pentru următoarele 5 săptămâni, și anume sub forma sa inițială de bani.

Atît în cazul capitalistului A, cît și în cazul capitalistului B, în a doua perioadă de 5 săptămâni se consumă o forță de muncă nouă și pentru plățirea acesteia se cheltuiește un capital nou de 500 l.st. Mijloacele de subzistență ale muncitorilor plătite cu primele 500 l.st. au fost consumate, în orice caz valoarea lor a dispărut din mâinile capitalistului. Cu a doua sumă de 500 l.st. este cumpărată o nouă forță de muncă, noi mijloace de subzistență sînt retrase de pe piață. Pe scurt, se cheltuiește un capital nou de 500 l.st., nu cel vechi. Dar în cazul capitalistului A acest capital nou de 500 l.st. reprezintă forma-bani a valorii nou produse, care înlocuiește cele 500 l.st. cheltuite mai înainte. În cazul capitalistului B, această valoare de înlocuire se află sub o formă în care nu poate funcționa în calitate de capital variabil. Ea există, dar nu sub formă de capital variabil. De aceea, pentru continuarea procesului de producție trebuie ca în următoarele 5 săptămâni să existe și să fie avansat un capital suplimentar de 500 l.st. sub forma-bani indispensabilă aici. Astfel, atît capitalistul A, cît și capitalistul B cheltuiesc în decurs de 50 de săptămâni aceeași cantitate de capital variabil, ei plătesc și consumă aceeași cantitate de forță de muncă. Dar capitalistul B trebuie s-o plătească avansînd un capital care să fie egal cu valoarea ei totală = 5000 l.st., în timp ce capitalistul A o plătește în mod succesiv cu valoarea mereu reinnoită sub formă de bani produsă la fiecare 5 săptămâni și care înlocuiește un capital de 500 l.st. avansat la fiecare 5 săptămâni. Prin urmare, capitalistul A nu avansează niciodată un capital bănesc mai mare decît e necesar pentru 5 săptămâni, adică nu avansează niciodată un capital mai mare decît cel de 500 l.st. avansat pentru primele 5 săptămâni. Aceste 500 l.st. sînt suficiente pentru anul întreg. Este deci clar că, la același grad de exploatare a muncii, la aceeași rată reală a plusvalorii, ratele anuale ale plusvalorii capitalistilor A și B trebuie să fie invers proporționale cu mărimile acelor capitaluri bănești variabile care trebuie avansate pentru a pune în mișcare în cursul anului aceeași masă de forță de muncă. La capitalistul A : $\frac{5\ 000\ p}{500\ v} = 1\ 000\%$ și la capitalistul B : $\frac{5\ 000\ p}{5\ 000\ v} = 100\%$. Dar $500\ v : 5\ 000\ v = 1 : 10 = 100\% : 1000\%$.

Deosebirea rezultă din diferența în durata perioadelor de rotație, adică a perioadelor în care valoarea de înlocuire a capitalului variabil folosit într-un anumit interval de timp poate funcționa din nou în calitate de capital, deci de capital nou. La capita-

listul B, ca și la capitalistul A, se produce aceeași înlocuire a valorii capitalului variabil folosit în cursul aceluiași perioade. Dar deși la capitalistul B, o dată la 5 săptămâni, se înlocuiește o valoare de 500 l.st. și în plus se adaugă 500 l.st. plusvaloare, această valoare care înlocuiește capitalul variabil nu constituie încă un capital nou, pentru că nu se află sub formă de bani. La capitalistul A, vechea valoare-capital nu este numai înlocuită printr-una nouă, dar este și restabilită sub forma-bani a ei; ea este deci înlocuită sub forma unui nou capital, capabil să funcționeze.

Transformarea mai timpurie sau mai târzie a valorii de înlocuire în bani, deci în forma în care este avansat capitalul variabil, este, evident, o împrejurare cu totul lipsită de importanță pentru însăși producerea plusvalorii. Aceasta depinde de mărimea capitalului variabil folosit și de gradul de exploatare a muncii. Dar împrejurarea menționată mai sus modifică mărimea capitalului bănesc care trebuie avansat pentru a pune în mișcare în cursul anului o anumită cantitate de forță de muncă și, prin urmare, determină rata anuală a plusvalorii.

III. Rotația capitalului variabil privită din punct de vedere social

Să privim puțin rotația capitalului variabil din punct de vedere social. Să presupunem că un muncitor costă 1 l.st. pe săptămână și că ziua de muncă este de 10 ore. La capitalistul A, ca și la capitalistul B, lucrează în cursul anului 100 de muncitori (100 l.st. pe săptămână pentru 100 de muncitori înseamnă pentru 5 săptămâni 500 l.st. și pentru 50 de săptămâni 5 000 l.st.), și anume fiecare lucrează 6 zile pe săptămână, adică 60 de ore de muncă. Prin urmare, 100 de muncitori prestează pe săptămână 6 000 de ore de muncă, iar în 50 de săptămâni 300 000 de ore de muncă. Această forță de muncă, fiind acaparată atât de capitalistul A, cât și de capitalistul B, nu poate fi, prin urmare, cheltuită de societate pentru altceva. Din punct de vedere social, lucrurile stau deci, pînă aici, la A la fel ca la B. Mai departe, atât la A, cât și la B fiecare 100 de muncitori primesc pe an un salariu de 5 000 l.st. (deci cei 200 de muncitori primesc împreună 10 000 l.st.) și pentru această sumă iau de la societate mijloace de subsistență. Și în această privință, din punct de vedere social, lucrurile se prezintă din nou la fel la muncitorii capitalistului A ca și la muncitorii capitalistului B. Întrucît în ambele cazuri muncitorii sînt plătiți

săptăminal, ei iau de la societate tot săptăminal mijloace de subvenție în schimbul cărora aruncă în circulație săptăminal, de asemenea în ambele cazuri, echivalentul în bani. Aici însă începe deosebirea.

În primul rînd. Bani pe care muncitorul capitalistului A îi aruncă în circulație nu sînt numai forma-bani a valorii forței sale de muncă, așa cum este cazul cu muncitorul capitalistului B (ei sînt de fapt mijloc de plată pentru muncă deja prestată); acești bani sînt, chiar de la a doua perioadă de rotație după deschiderea întreprinderii, forma bănească a *valorii nou create de el însuși* (= prețul forței de muncă plus plusvaloarea), produse în prima perioadă de rotație; cu această valoare este plătită munca sa în cursul celei de-a doua perioade de rotație. La capitalistul B, lucrurile stau altfel. Cu toate că în ceea ce-l privește pe muncitor banii sînt și aici un mijloc de plată pentru munca deja prestată de el, această muncă prestată nu este însă plătită cu valoarea nou creată de el, transformată în bani (nu cu forma bănească a valorii produse de însuși această muncă). Acest lucru se poate produce abia începînd cu al doilea an, cînd muncitorul lui B va fi plătit cu valoarea nou creată de el în anul trecut, transformată în bani.

Cu cît perioada de rotație a capitalului e mai scurtă, cu cît deci intervalele la care are loc reproducția acestuia în cursul anului sînt mai scurte, cu atît mai repede partea variabilă a capitalului, avansată inițial de capitalist sub formă bănească, se transformă în forma bănească a valorii nou create (care mai cuprinde și plusvaloare) de muncitor pentru înlocuirea acestui capital variabil; prin urmare, cu atît mai scurt este timpul pentru care capitalistul trebuie să avanseze bani din fondul său propriu, cu atît mai mic este, în compaiție cu porțiunile date ale producției, capitalul pe care el îl avansează în general și cu atît mai mare este, comparativ, masa de plusvaloare pe care el, la o rată a plusvalorii dată, o stoarce de la muncitori în cursul anului, deoarece, cu cît perioada de rotație a capitalului e mai scurtă, cu atît mai des capitalistul îl poate cumpăra din nou pe muncitor pe seama formei bănești a valorii nou create de muncitorul însuși, cu atît mai des poate el pune din nou în mișcare munca acestuia.

Scara producției fiind dată, mărimea absolută a capitalului bănesc variabil avansat (ca și a capitalului circulant în general) scade, iar rata anuală a plusvalorii crește proporțional cu reducerea perioadei de rotație. Mărimea capitalului avansat fiind dată, porțiunile producției cresc, și de aceea, rata plusvalorii fiind dată, și masa absolută a plusvalorii produse într-o perioadă de rotație crește concomitent cu creșterea ratei anuale a plusvalorii,

creștere provocată de reducerea perioadelor de reproducție. În general, din analiza de pînă acum a rezultat că, corespunzător duratei diferite a perioadelor de rotație, trebuie să se avanseze un capital bănesc de mărimi foarte diferite pentru ca, la un grad egal de exploatare a muncii, să se pună în mișcare aceeași masă de capital circulant productiv și aceeași masă de muncă.

În al doilea rînd — și acest fapt e legat de prima deosebire — muncitorul capitalistului B, ca și cel al capitalistului A, plătește cu capitalul variabil, care se transformă în mîinile lui în mijloc de circulație, mijloacele de subzistență pe care le cumpără. De pildă, el nu numai că retrage grîu de pe piață, dar îl și înlocuiește printr-un echivalent în bani. Cum însă banii cu care muncitorul capitalistului B își plătește mijloacele de subzistență pe care le retrage de pe piață nu reprezintă forma bănească a valorii nou create aruncate de el pe piață în cursul anului, cum e cazul cu muncitorul capitalistului A, el pune, ce-i drept, la dispoziția vânzătorului mijloacelor de subzistență bani, dar nu-i pune la dispoziție marfă — fie mijloace de producție, fie mijloace de subzistență — pe care acesta s-o poată cumpăra cu banii încasați, cum se întâmplă, de pildă, cu muncitorul capitalistului A. De pe piață sînt deci retrase: forță de muncă, mijloace de subzistență pentru această forță de muncă, capital fix sub forma mijloacelor de muncă folosite de capitalistul B și materiale de producție; pentru înlocuirea tuturor acestora se aruncă pe piață un echivalent în bani; dar în cursul anului pe piață nu e aruncat nici un produs care să înlocuiască elementele materiale ale capitalului productiv retrase de pe piață. Dacă presupunem că societatea este comunistă și nu capitalistă, atunci în primul rînd dispăre cu totul capitalul bănesc, deci și întreaga deghizare a tranzacțiilor care apare datorită lui. Problema se reduce pur și simplu la faptul că societatea trebuie să calculeze în prealabil ce cantitate de muncă, de mijloace de producție și de mijloace de subzistență va putea folosi fără a prejudicia acele ramuri de producție care, ca, de pildă, construcțiile de căi ferate, nu livrează un timp mai îndelungat, un an sau mai mult, nici mijloace de producție, nici mijloace de subzistență și nu au nici vreun alt efect util în acest timp, dar retrag din producția totală anuală și muncă, și mijloace de producție, și mijloace de subzistență. Dimpotrivă, în societatea capitalistă, în care rațiunea socială se manifestă întotdeauna abia post festum, pot și trebuie să intervină mereu perturbări mari. Pe de o parte, se produce o presiune asupra pieței financiare, în timp ce, dimpotrivă, condițiile favorabile ale acesteia fac, la rîndul lor, ca asemenea întreprinderi să apară în masă, prin urmare creează

tocmai condițiile care provoacă mai tirziu presiune asupra pieței financiare. Pe piața financiară se simte o presiune, deoarece aici e nevoie în permanență de o avansare de capital bănesc pe scară largă și pentru perioade de timp îndelungate. Facem cu totul abstracție de faptul că unii industriași și comercianți plasează în afaceri speculative cu căi ferate etc. capitalul bănesc necesar pentru exploatarea propriei lor întreprinderi și-l înlocuiesc prin împrumuturi contractate pe piața financiară. — Pe de altă parte, crește cererea de capital productiv disponibil al societății. Întrucît de pe piață sînt retrase neconținut elemente ale capitalului productiv, aruncîndu-se în locul lor pe piață numai un echivalent în bani, crește cererea solvabilă care nu conține în sine însăși nici un element de ofertă. De aici o creștere a prețurilor atît la mijloacele de subzistență, cît și la materialele de producție. La aceasta se mai adaugă faptul că în asemenea timpuri de obicei ia amploare agiotajul și au loc mari transferări de capital. O bandă de speculanți, antreprenori, ingineri, avocați etc. se îmbogățește. Ei provoacă pe piață o cerere accentuată de articole de consum; paralel cresc și salariile. În ceea ce privește cererea de produse alimentare, firește că acest fapt stimulează și dezvoltarea agriculturii. Cum însă cantitatea acestor produse alimentare nu poate fi sporită dintr-o dată în cursul anului, crește importul lor, după cum crește în general importul de produse alimentare exotice (cafea, zahăr, vin etc.) și de obiecte de lux. De aici un import excesiv și speculații în această ramură a importului. Pe de altă parte, în ramurile industriale în care producția poate fi sporită repede (industria prelucrătoare propriu-zisă, industria minieră etc.), creșterea prețurilor provoacă o extindere subită, căreia îi urmează în scurt timp crahul. Același efect se observă pe piața muncii pentru a se atrage spre noile ramuri de producție mase mari din suprapopulația relativă latentă și chiar din rîndurile muncitorilor angajați. În general, asemenea întreprinderi de mari proporții, cum sînt căile ferate, absorb de pe piața muncii o anumită cantitate de forță de muncă; aceasta nu poate proveni decît din anumite ramuri, ca, de pildă, agricultura etc., în care sînt folosiți numai oameni voinici. Fenomenul acesta are loc, chiar și după ce întreprinderile noi au devenit ramuri de producție stabile și deci dispun de muncitori flotanți de care au nevoie, de pildă atunci cînd, la un moment dat, construcțiile de căi ferate se efectuează pe o scară mai mare decît cea medie. Atunci o parte a armatei de rezervă a muncitorilor, a cărei presiune ținea salariul la un nivel scăzut, este absorbită. Are loc o urcare generală a salariilor, chiar în acele sectoare ale pieței muncii în care muncitorii găseau

și mai înainte de lucru cu ușurință. Această situație se prelungește pînă cînd crahul inevitabil eliberează din nou armata de rezervă a muncitorilor, iar salariile sînt din nou reduse la minimul lor sau chiar sub acest minim ³²⁾.

În măsura în care durata mai mare sau mai mică a perioadei de rotație depinde de perioada de muncă propriu-zisă, adică de perioada necesară pentru a confecționa produsul finit pentru piață, ea se întemeiază de fiecare dată pe condițiile materiale ale producției, bine determinate pentru diferitele investiții de capital. În agricultură, aceste condiții au mai mult caracterul unor condiții naturale ale producției, iar în industria prelucrătoare și în cea mai mare parte din industria extractivă se schimbă o dată cu dezvoltarea socială a procesului de producție însuși.

În măsura în care durata perioadei de muncă depinde de masa mărfurilor livrate (de cantitatea în care produsul este aruncat în mod obișnuit pe piață ca marfă), ea are caracter convențional. Dar baza materială a acestui caracter convențional însuși o constituie proporțiile producției și de aceea acest caracter nu este întîmplător decît atunci cînd este privit izolat.

În sfîrșit, în măsura în care durata perioadei de rotație depinde de durata perioadei de circulație, ea este, ce-i drept, determinată în parte de schimbările permanente ale conjuncturilor pieței, de posibilitățile de vînzare mai mari sau mai mici și de necesitatea, izvorită din aceste posibilități, de a arunca parțial produsul pe o piață mai apropiată sau mai îndepărtată. Abstracție făcînd de volumul cererii în general, mișcarea prețurilor joacă aici un rol de frunte, întrucît, în caz de scădere a prețurilor, vînzarea este restrînsă în mod intenționat, în timp ce producția continuă; dimpotrivă, în caz de urcare a prețurilor, producția și vînzarea merg în același pas sau produsele pot fi vîndute cu anticipație. Totuși;

³²⁾ În manuscrisul lui Marx se află intercalată aici următoarea notă, pe care el își propusese s-o dezvolte ulterior: „Contradicție în modul de producție capitalist; în calitate de cumpărători de marfă, muncitorii prezintă importanță pentru piață, dar în calitate de vînzători ai mărfii care le aparține — forța de muncă — societatea capitalistă are tendința de a-i îngrădi, impunînd un minim de preț forței de muncă. Altă contradicție: perioadele în care producția capitalistă își încordează toate forțele se dovedesc a fi, de regulă, perioade de supraproducție; aceasta pentru că posibilitățile de producție nu pot fi niciodată folosite în așa măsură încît să poată fi nu numai produsă, dar și realizată mai multă valoare; vînzarea mărfurilor, realizarea capitalului-marfă, prin urmare și a plusvalorii, este însă limitată nu de nevoile consumptive ale societății în general, ci de nevoile consumptive ale unei societăți în care imensa majoritate este întotdeauna săracă și trebuie să rămînă întotdeauna săracă. Acest fapt își are însă locul abia în secțiunea următoare”.

ca bază materială propriu-zisă trebuie considerată depărtarea reală a locului de producție de piața de desfacere.

Se vînd, de pildă, în India țesături de bumbac sau fire de bumbac englezești. Să presupunem că exportatorul îi plătește fabricantului de bumbac englez (acest lucru negustorul-exportator consimte să-l facă numai atunci cînd situația pe piața financiară este bună, Atunci cînd fabricantul însuși își înlocuiește capitalul bănesc cu ajutorul operațiilor de credit, lucrurile stau prost). Mai tîrziu exportatorul își vinde marfa, produsele de bumbac, pe piața indiană, de unde i se reîntoarce capitalul pe care l-a avansat. Pînă la această reîntoarcere, pentru fabricant lucrurile se prezintă la fel ca în cazul cînd durata perioadei de muncă necesită avansarea unui nou capital bănesc pentru a menține procesul de producție pe scara dinainte. Capitalul bănesc cu care fabricantul își plătește muncitorii și de asemenea își reînnoiește celelalte elemente ale capitalului său circulant nu este forma bănească a firelor produse de el. Acesta poate să fie cazul abia atunci cînd valoarea acestor fire s-a întors în Anglia sub formă de bani sau de produse. Acești bani sînt, ca și mai înainte, un capital bănesc adițional. Deosebirea constă numai în faptul că, în locul fabricantului, negustorul este acela care îl avansează și care-i procură, poate, la rîndul lui, prin operații de credit. Tot așa, nici înainte ca acești bani să fie aruncați pe piață sau concomitent cu acest fapt, nu a fost aruncat pe piața engleză vreun produs suplimentar care să poată fi cumpărat cu acești bani și să poată intra în consumul productiv sau individual. Dacă această situație se prelungește mai mult timp și ia proporții, atunci trebuie să aibă aceleași urmări pe care le-am văzut mai înainte în cazul prelungirii perioadei de muncă.

Este posibil ca și în India firele să fie vîndute din nou pe credit. În schimbul acestui credit se cumpără în India produse care sînt trimise în Anglia sau sînt remise cambii pentru suma respectivă. Dacă această situație se prelungește, pe piața financiară din India se manifestă o presiune ale cărei repercusiuni pot provoca o criză în Anglia. La rîndul ei, această criză, chiar dacă este însoțită de un export de metale nobile în India, provoacă în această țară o nouă criză, din pricina falimentului firmelor comerciale engleze și al filialelor lor din India, cărora băncile indiene le acordaseră credite. Astfel se produce o criză concomitentă atît pe piața cu balanța comercială *activă*, cît și pe piața cu balanța comercială *pasivă*. Fenomenul acesta poate fi și mai complicat. Anglia a trimis, de pildă, în India lingouri de argint, dar creditorii englezi ai Indiei își încasează acum acolo creanțele

și în scurt timp India va trebui să trimită lingourile ei de argint înapoi în Anglia.

Este posibil ca exportul de mărfuri în India și importul de mărfuri din India să se compenseze cu aproximație, cu toate că acesta din urmă (cu excepția unor împrejurări speciale, ca scumpirea bumbacului etc.) va fi determinat și stimulat, în ceea ce privește volumul său, de către cel dintii. Balanța comercială dintre Anglia și India poate să pară echilibrată sau să prezinte numai slabe oscilații într-o parte sau într-alta. Dar, în momentul în care în Anglia izbucnește criza, iese la iveală că în India se află stocate produse de bumbac nevândute (care nu s-au transformat deci din capital-marfă în capital bănesc, indiciu de supraproducție în această parte) și că, pe de altă parte, în Anglia nu numai că există stocuri de produse indiene nevândute, dar că o mare parte a stocurilor vândute și consumate nici măcar nu sînt plătite. Ceea ce apare deci drept criză pe piața financiară exprimă de fapt anomalii în însuși procesul de producție și de reproducție.

În al treilea rînd, în ceea ce privește capitalul circulant folosit (variabil și constant), durata perioadei de rotație, în măsura în care rezultă din durata perioadei de muncă, determină următoarea deosebire: atunci cînd au loc mai multe rotații în cursul anului o parte a capitalului circulant, variabil sau constant, poate fi obținută chiar pe seama produsului acestui capital, cum este cazul în producția cărbunelui, în confecția de îmbrăcăminte etc. În caz contrar, lucrul acesta nu este posibil, sau cel puțin nu este posibil în cursul anului respectiv.

Capitolul șaptesprezece

Circulația plusvalorii

Am văzut pînă acum că deosebirile în perioada de rotație creează deosebiri în rata anuală a plusvalorii, chiar dacă masa plusvalorii produse în cursul anului rămîne aceeași.

Apar însă în mod necesar deosebiri în capitalizarea plusvalorii, în *acumulare*, deci — rata plusvalorii rămînînd neschimbată — și în masa plusvalorii produse în cursul anului.

Menționăm acum, în primul rînd, că capitalul A (în exemplul din capitolul precedent) dă un venit periodic curent, că deci, cu excepția perioadei de rotație de la începutul întreprinderii, capitalistul își acoperă propriul său consum din timpul anului pe seama producției sale de plusvaloare și de aceea nu trebuie să avanseze nimic din propriul său fond. Dimpotrivă, așa ceva se întîmplă la capitalistul B. E drept că, în cursul aceleiași perioade de timp, el produce tot atîta plusvaloare ca și A, dar această plusvaloare nu este realizată și nu poate fi deci consumată nici în mod individual, nici în mod productiv. În măsura în care este vorba de consumul individual, plusvaloarea este anticipată. Este nevoie de avansarea unui fond special în acest scop.

Acea parte din capitalul productiv care este greu de încadrat la o anumită rubrică, și anume capitalul adițional necesar pentru reparațiile și întreținerea capitalului fix, apare și ea acum într-o lumină nouă.

La capitalistul A, această parte de capital nu este avansată — nici în întregime, nici în cea mai mare parte — la începutul producției. Nu este nevoie ca ea să fie disponibilă și nici măcar să existe. Ea apare chiar în procesul funcționării întreprinderii, prin transformarea nemijlocită a plusvalorii în capital, adică prin folosirea ei directă în calitate de capital. O parte din plusvaloarea nu numai produsă periodic, ci și realizată periodic în cursul anului poate acoperi cheltuielile necesare pentru reparații etc. În felul acesta, o parte din capitalul necesar pentru continuarea

întreprinderii pe scara ei inițială este produsă de întreprinderea însăși în cursul funcționării ei, prin capitalizarea unei părți din plusvaloare. Pentru capitalistul B, lucrul acesta este imposibil. Partea de capital despre care este vorba trebuie să formeze la el o parte din capitalul inițial avansat. În ambele cazuri, această parte de capital va figura în registrele capitalistului drept capital avansat, ceea ce și este în realitate, întrucît, potrivit presupunerii noastre, ea constituie o parte din capitalul productiv necesar pentru continuarea întreprinderii pe o scară dată. O mare deosebire este însă în privința fondului din care este ea avansată. La capitalistul B, ea constituie realmente o parte din capitalul care trebuie avansat inițial sau din cel care trebuie ținut disponibil. Dimpotrivă, la capitalistul A, ea constituie o parte din plusvaloarea folosită drept capital. Acest din urmă caz ne arată că nu numai capitalul acumulat, dar și o parte din capitalul avansat inițial poate fi pur și simplu plusvaloare capitalizată.

O dată cu dezvoltarea creditului, raportul dintre capitalul avansat inițial și plusvaloarea capitalizată se complică și mai mult. De pildă, capitalistul A împrumută de la bancherul C o parte din capitalul productiv cu care începe întreprinderea sau o continuă în cursul anului. La început el nu are suficient capital propriu pentru exploatarea întreprinderii. Bancherul C îi împrumută o sumă care constă exclusiv din plusvaloarea depusă la banca lui de industriașii D, E, F etc. Din punctul de vedere al capitalistului A, aici nu este încă vorba de capital acumulat. În realitate însă, pentru D, E, F etc., A nu este decît un agent care capitalizează plusvaloarea însușită de ei.

Am văzut („Capitalul“, cartea I, cap. XXII) că acumularea, transformarea plusvalorii în capital, este, potrivit conținutului ei real, un proces de reproducție pe scară largită, indiferent dacă această largire se exprimă în mod extensiv, prin construirea de fabrici noi în completarea celor vechi, sau intensiv, prin largirea scării de pînă acum a producției întreprinderii respective.

Lărgirea scării producției se poate săvîrși treptat, și anume atunci cînd o parte a plusvalorii este întrebuițată pentru perfecționări care fie că sporesc forța productivă a muncii utilizate, fie că permit în același timp o exploatare mai intensivă a acesteia. Sau, atunci cînd ziua de muncă nu este limitată prin lege, ajunge o cheltuială adițională de capital circulant (pe materiale de producție și salariu) pentru ca scara producției să fie largită fără o mărire a capitalului fix; în felul acesta, timpul lui de utilizare zilnic este prelungit, iar perioada lui de rotație este redusă în mod corespunzător. Sau, în caz de conjunctură favorabilă a pieței,

plusvaloarea capitalizată îngăduie să se facă speculă cu materii prime, adică să se facă operații pentru care capitalul avansat inițial nu ar fi fost suficient etc.

Este însă clar că, acolo unde creșterea numărului de perioade de rotație duce la o realizare mai frecventă a plusvalorii în cursul anului, mai devreme sau mai târziu vor interveni perioade în care nici ziua de muncă nu va putea fi prelungită și nici nu vor putea fi făcute perfecționări de detaliu; pe de altă parte, o extindere proporțională a întregii întreprinderi este posibilă numai în anumite limite, mai mult sau mai puțin înguste, condiționate în parte de caracterul general al întreprinderii, de pildă clădirile, în parte de mărimea suprafeței cultivate, cum e cazul în agricultură; apoi, pentru aceasta se cere un capital adițional atât de important, încît el nu poate fi procurat decît printr-o acumulare de plusvaloare timp de mai mulți ani.

Așadar, paralel cu acumularea reală sau cu transformarea plusvalorii în capital productiv (și cu reproducția corespunzătoare pe scară largită), are loc o acumulare de bani, acumularea unei părți a plusvalorii sub formă de capital bănesc latent, care urmează ca abia mai târziu, cînd va fi atins un anumit volum, să funcționeze în calitate de capital adițional activ.

Așa se prezintă lucrurile din punctul de vedere al capitalistului individual. Dar concomitent cu dezvoltarea producției capitaliste se dezvoltă și sistemul de credit. Capitalul bănesc, pe care capitalistul nu-l poate folosi încă în propria sa întreprindere, este folosit de alți capitaliști, de la care el primește pentru aceasta dobîndă. Pentru el acest capital funcționează în calitate de capital bănesc în sens specific, ca o categorie de capital deosebită de capitalul productiv. Dar în calitate de capital el funcționează în mîinile altuia. Este clar că, o dată cu realizarea mai frecventă a plusvalorii și o dată cu lărgirea scării pe care această plusvaloare este produsă, crește și proporția în care un capital bănesc nou sau bani sub formă de capital sînt aruncați pe piața financiară, fiind absorbiți de aici din nou, în cea mai mare parte cel puțin, pentru lărgirea producției.

Forma cea mai simplă pe care o poate îmbrăca acest capital bănesc adițional latent este aceea de tezaur. Este posibil ca acest tezaur să fie format din aur sau din argint suplimentar, obținut în mod direct sau indirect prin schimb cu țările producătoare de metale nobile. Și numai pe calea aceasta tezaurul bănesc crește în mod absolut în cadrul unei țări. Este posibil, pe de altă parte — și acest lucru se întîmplă în majoritatea cazurilor —, ca acest tezaur să nu fie nimic altceva decît bani retrași din circulația internă

și care au luat forma de tezaur în mâinile unor capitaliști individuali. Este posibil apoi ca acest capital bănesc latent să conștie din simple semne de valoare — facem încă abstracție aici de banii de credit — sau din simple creanțe, confirmate prin documente conforme cu legea (titluri juridice) ale capitaliștilor asupra unor terțe persoane. În toate aceste cazuri, oricare ar fi forma de existență a acestui capital bănesc adițional, el nu reprezintă, în măsura în care e capital în spe, nimic altceva decât un titlu juridic suplimentar și ținut ca rezervă al capitaliștilor asupra unei viitoare producții anuale adiționale a societății.

„Masa avuției efectiv acumulate, considerată din punctul de vedere al mării ei... este atât de neînsemnată în comparație cu forțele productive ale societății căreia îi aparține, oricare ar fi treapta de civilizație pe care se află respectiva societate sau numai în comparație cu consumul efectiv al acestei societăți în decurs de numai câțiva ani, este atât de neînsemnată, încât principala atenție a legiuitorilor și a specialiștilor în economia politică ar trebui să fie îndreptată asupra forțelor productive și a dezvoltării lor viitoare libere, și nu, ca pînă acum, numai asupra avuției acumulate care sare în ochi. Partea covârșitoare a așa-zisei avuții acumulate nu este decît nominală și nu constă din obiecte reale, corăbii, case, țesături de bumbac, ameliorări ale solului, ci din simple titluri juridice, din simple creanțe asupra viitoarelor forțe productive anuale ale societății, din titluri juridice create și permanentizate prin expediențele sau instituțiile proprii stării de nesiguranță... Întrebuințarea unor asemenea articole” (acumulări de obiecte fizice sau de avuție reală) „ca simplu mijloc care să servească posesorilor lor la însușirea avuției pe care viitoarele forțe productive ale societății abia urmează s-o creeze, această întrebuintare le-ar fi retrasă treptat, fără a se face uz de forță, în virtutea legilor naturale ale repartiției; cu ajutorul muncii cooperatiste (cooperative labour) ea le-ar fi retrasă în decurs de câțiva ani”. (William Thompson. „Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth”, London, 1850, p. 453. — Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1824.)

„Puțini își dau seama și cei mai mulți nici nu bănuiesc măcar cît de neînsemnate sînt atât ca volum, cît și ca eficacitate acumulările efective ale societății în comparație cu forțele productive ale omenirii, ba chiar cu consumul obișnuit al unei singure generații în decurs de numai câțiva ani. Cauza este evidentă, dar efectul este foarte dăunător. Avuția consumată anual dispăre chiar în procesul întrebuintării ei; ea se află în fața ochilor noștri numai o clipă și produce impresie numai atîta timp cît te delectezi cu ea sau o consumi. Dar acea parte din avuție care nu poate fi consumată decît treptat, ca, de pildă mobilă, mașinile, clădirile, stă în fața ochilor noștri din copilărie pînă la bătrînețe, parcă reprezentînd niște monumente durabile ale efortului omenesc. Datorită proprietății asupra acestei părți fixe, durabile, consumate treptat a avuției publice — asupra solului și a materiilor prime care formează obiectul muncii, asupra uneltelor cu care se muncește și asupra caselor care constituie un adăpost în timpul muncii — datorită proprietății asupra acestor obiecte, proprietarii respectivi stăpînesc în propriul lor avantaj forțele productive anuale ale tuturor muncitorilor realmente productivi ai societății, oricît de neînsemnate ar fi aceste obiecte în comparație cu produsele mereu reînnoite ale acestei munci. Populația Britaniei și a Irlandei numără 20 000 000; consumul mediu al fiecărui individ, bărbat, femeie sau copil, este, probabil, de aproximativ 20 l. st., de aceea produsul muncii consumat anual constituie o avuție de aproximativ 400 000 000 l. st.

Conform evaluărilor, totalul capitalului acumulat în aceste țări nu depășește suma de 1200 de milioane, adică întreitul produsului anual al muncii; împărțind în mod egal, obținem 60 l. st. capital de om. Aici ne interesează mai mult proporția decât totalul absolut, mai mult sau mai puțin exact, al acestor sume evaluate. Dobinzile la acest capital total ar ajunge să întrețină întreaga populație la nivelul ei actual de viață timp de aproximativ două luni pe an, iar totalul capitalului acumulat (dacă s-ar găsi cumpărători) ar întreține-o, fără să fie nevoită să muncească, timp de 3 ani încheiați! După care timp, lipsită de locuințe, de haine și de alimente, ea ar trebui să moară de foame sau să devină sclava acelor care au întreținut-o în acești 3 ani. În același raport în care se află o perioadă de 3 ani față de perioada de viață a unei generații sănătoase, să zicem, de 40 de ani, în același raport se află și mărimea și însemnătatea avuției reale, adică a capitalului acumulat chiar și în cea mai bogată țară, față de forța ei productivă, adică față de forțele productive ale unei singure generații, adică nu față de ceea ce ar putea ea produce în condițiile unor rânduiri raționale, ale unei existențe asigurate deopotrivă pentru toți și în special ale muncii cooperatiste, ci față de ceea ce produce ea realmente în mod absolut în condițiile expedienteilor imperfecte și descurajante ale stării de nesiguranță!... Și pentru a menține și permanentiza această masă aparent uriașă de capital existent sau, mai bine zis, pentru a menține și permanentiza în starea actuală de diviziune forțată comanda și monopolul — obținute cu ajutorul acestui capital — asupra produselor muncii anuale, trebuie să fie permanentizat întregul mecanism hidros, cu viciile, crimele și suferințele legate de starea de nesiguranță. Nimic nu poate fi acumulat fără a fi în prealabil satisfăcute nevoile imperioase, iar marele torent al înclinațiilor omeneste curge în căutarea plăcerilor; așa se explică volumul relativ neînsemnat al avuției reale a societății în fiecare moment dat. Este un circuit perpetuu de producție și de consum. În această masă imensă de producție și de consum anual, lipsa acestei neînsemnate acumulări reale abia s-ar face simțită; și, totuși, principala atenție a fost îndreptată nu asupra masei forțelor productive, ci asupra acestei acumulări neînsemnate. Un număr mic de oameni a acaparat însă această cantitate neînsemnată și a transformat-o într-un instrument de însușire a produselor muncii, reînnoite necontenit în fiecare an, ale marilor mase. De aici importanța hotărâtoare pe care un asemenea instrument o are pentru acest mic număr de oameni... Aproximativ o treime din produsul național anual este sustrasă acum producătorilor sub formă de impozite publice și este consumată în mod neproductiv de oameni care nu dau în schimb nici un echivalent, adică nimic care să aibă pentru producători valoare de echivalent... Ochii mulțimii privesc uimiți la masele acumulate, în special atunci când acestea sînt concentrate în mâinile unui mic număr de oameni. Dar masele produse anual se rostogolesc ca valurile eterne și nenumărate ale unui fluviu imens și se pierd în oceanul uitat al consumului. Și, totuși, acest consum permanent nu este numai condiția tuturor plăcerilor, dar și a existenței întregului neam omenesc. Obiectul analizei ar trebui să-l constituie în primul rînd cantitatea și repartitia acestui produs anual. Acumularea reală are o importanță cu totul secundară, importanță pe care o capătă aproape exclusiv datorită influenței sale asupra repartiției produsului anual... Acumularea reală și repartitia sînt considerate aici" (în scrierea lui Thompson) „tot timpul în raport cu forța productivă a societății și ca factori subordonați acestei forțe. În aproape toate celelalte sisteme, forța productivă a fost considerată în raport cu acumularea și cu permanentizarea modului de repartitie existent, ca subordonată acestei acumulări. În comparație cu menținerea acestui mod de repartitie existent, mizeria sau bunăstarea mereu reînnoită a întregului neam omenesc este considerată un factor care nu merită atenție. Permanent-

zarea rezultatelor violenței, a înșelăciunii și a întâmplării a fost denumită siguranță; și pentru a menține această falsă siguranță au fost sacrificate fără milă toate forțele productive ale neamului omenesc" (ibid., p. 440--443).

Abstracție făcînd de perturbările care împiedică reproducția chiar pe o scară dată, sînt posibile numai două cazuri normale de reproducție :

Sau are loc o reproducție simplă.

Sau are loc o capitalizare de plusvaloare, adică acumulare.

I. Reproducția simplă

În cazul reproducției simple, plusvaloarea produsă și realizată anual sau, prin mai multe rotații, periodic în cursul anului este consumată în mod individual, adică neproductiv, de proprietarii ei, capitaliștii.

Faptul că valoarea produsului constă, în parte, din plusvaloare și, în parte, din acea parte de valoare care e formată din capitalul variabil reprodus în produs plus capitalul constant consumat în respectivul produs nu modifică cu nimic nici cantitatea, nici valoarea produsului total care intră în mod permanent în circulație sub formă de capital-marfă și este retras din ea în mod tot atît de permanent, pentru a intra în consumul productiv sau în cel individual, adică pentru a servi ca mijloc de producție sau ca mijloc de consum. Lăsînd la o parte capitalul constant, faptul menționat nu afectează decît repartiția produsului anual între muncitori și capitaliști.

De aceea, chiar dacă presupunem că are loc o reproducție simplă, o parte a plusvalorii trebuie să existe în permanență sub formă de bani și nu sub formă de produs, deoarece altminteri ea nu poate fi transformată din bani în produs în vederea consumului. Această trecere a plusvalorii din forma-marfă, pe care a avut-o inițial, în forma-bani trebuie cercetată aici mai îndeaproape. Pentru simplificarea lucrurilor să presupunem problema în forma ei cea mai simplă, și anume că în circulație se află exclusiv bani de metal, bani care reprezintă un echivalent real.

Potrivit legilor circulației de mărfuri simple, pe care le-am expus mai înainte („Capitalul”, cartea I, cap. III), masa banilor de metal existentă în țară trebuie să ajungă nu numai pentru a pune în circulație mărfurile. Ea trebuie să ajungă și pentru a face față fluctuațiilor din circulația banilor, care rezultă în parte din

fluctuațiile în viteza de circulație, în parte din schimbările survenite în prețurile mărfurilor, în parte din proporțiile diferite și schimbătoare în care banii funcționează ca mijloc de plată sau ca mijloc de circulație propriu-zis. Proporția în care masa de bani existentă se scindează în tezaur și bani aflați în circulație variază în permanență, dar masa de bani este întotdeauna egală cu suma banilor existenți sub formă de tezaur și a banilor aflați în circulație. Această masă de bani (masă de metal nobil) este un tezaur al societății acumulat treptat. În măsura în care o parte din acest tezaur se consumă din cauza uzurii, ea trebuie înlocuită în fiecare an, ca și orice alt produs. În realitate, acest lucru se petrece prin schimbul direct sau indirect al unei părți din produsul național anual cu produsul țărilor producătoare de aur și de argint. Caracterul internațional al tranzacției disimulează însă simplitatea operației. De aceea, pentru a reduce problema la expresia ei cea mai simplă și mai limpede, trebuie să presupunem că producția de aur și de argint are loc chiar în țara respectivă, că deci ea formează o parte a producției sociale totale din cadrul fiecărei țări.

Dacă facem abstracție de aurul și de argintul produse pentru articole de lux, minimul producției anuale a acestor metale trebuie să fie egal cu uzura metalelor folosite pentru baterea monedelor, uzură provocată de circulația banilor în cursul anului. Apoi, dacă suma valorii masei de mărfuri produse și puse în circulație în cursul anului crește, trebuie să crească și producția de aur și de argint din cursul anului, în măsura în care suma crescută a valorii mărfurilor aflate în circulație și masa de bani necesară pentru circulația acestora (și pentru teaurizarea corespunzătoare) nu sînt compensate de o creștere a vitezei de circulație a banilor și de funcționarea mai largă a banilor ca mijloc de plată, adică de o creștere a compensării reciproce a plăților rezultate din cumpărări și vânzări fără intervenția banilor reali.

Prin urmare, o parte a forței sociale de muncă și o parte a mijloacelor sociale de producție trebuie să fie cheltuite anual pentru producția de aur și de argint.

Capitaliștii care se ocupă cu producția de aur și de argint, fără a depăși — în ipoteza reproducției simple presupuse de noi — limitele uzurii medii anuale și ale consumului mediu anual de aur și de argint determinat de această uzură, aruncă în circulație plusvaloarea lor, pe care, potrivit celor presupuse de noi, o consumă în fiecare an fără a capitaliza ceva din ea direct sub formă de bani, care pentru ei este forma naturală, și nu, ca în celelalte ramuri de producție, forma modificată a produsului.

Mai departe, în ceea ce privește salariul — forma-bani sub care este avansat capitalul variabil —, el este de asemenea înlocuit aici nu prin vânzarea produsului, prin transformarea acestuia în bani, ci printr-un produs a cărui formă naturală este din capul locului forma-bani.

În sfârșit, același lucru se întâmplă și cu acea parte a produsului de metal nobile care este egală cu valoarea capitalului constant consumat periodic, și anume atât a capitalului constant circulant, cât și a capitalului constant fix consumat în cursul anului.

Să analizăm circuitul, respectiv rotația capitalului investit în producția de metal nobile, mai întâi sub forma $B - M \dots P \dots B'$. Întrucât, în actul $B - M$, M nu constă numai din forță de muncă și mijloace de producție, ci și din capital fix, din a cărui valoare numai o parte este consumată în P , este clar că produsul B' este o sumă de bani egală cu capitalul variabil cheltuit pe salarii, plus capitalul constant circulant cheltuit pe mijloace de producție, plus partea de valoare corespunzătoare capitalului fix uzat, plus plusvaloarea. Dacă această sumă ar fi mai mică, valoarea generală a aurului rămânând neschimbată, sau mina ar fi neproductivă, sau, dacă acest fenomen ar fi general, valoarea aurului ar crește în viitor în comparație cu mărfurile a căror valoare rămâne neschimbată; cu alte cuvinte, prețurile mărfurilor ar scădea și suma de bani cheltuită în actul $B - M$ ar fi deci mai mică în viitor.

Dacă analizăm mai întâi numai partea circulantă a capitalului avansat în B , punctul de plecare a lui $B - M \dots P \dots B'$, vedem că o anumită sumă de bani este avansată, este aruncată în circulație pentru plățirea forței de muncă și pentru cumpărarea materialelor de producție. Dar prin circuitul *acestui* capital această sumă de bani nu este retrasă din nou din circulație pentru ca apoi să fie iarăși aruncată în ea. Produsul este bani încă în forma sa naturală și deci el nu trebuie să fie transformat în bani prin schimb, printr-un proces de circulație. El trece din procesul de producție în sfera circulației nu sub formă de capital-marfă, care se va retransforma în capital bănesc, ci sub formă de capital bănesc, care se va retransforma în capital productiv, adică va cumpăra din nou forță de muncă și materiale de producție. Forma-bani a capitalului circulant, consumat pentru forță de muncă și mijloace de producție, este înlocuită nu prin vânzarea produsului, ci prin forma naturală a produsului însuși; prin urmare, nu printr-o nouă retragere din circulație a valorii lui sub formă de bani, ci prin bani adiționali, nou produși.

Să presupunem că acest capital circulant este = 500 l. st., că perioada de rotație este = 5 săptămâni, perioada de muncă este =

= 4 săptămîni și perioada de circulație este de numai o săptămîină. Din capul locului, banii necesari pentru 5 săptămîni trebuie, în parte, avansați pentru stoc de producție, în parte să existe ca rezervă pentru plata în mod succesiv a salariilor. La începutul săptămîinii a 6-a se reîntorc 400 l. st., iar 100 l. st. sînt eliberate. Lucrul acesta se repetă neconținut. Aici, ca și în exemplele anterioare, în decursul unei anumite perioade din timpul de rotație, suma de 100 l. st. se va afla neconținut sub formă de bani eliberați. Dar aceștia constau din bani adiționali, nou produși, la fel ca celelalte 400 l. st. În cazul nostru avem 10 rotații pe an, iar produsul anual este = 5 000 l. st. aur. (Perioada de circulație nu constă aici din timpul necesar pentru transformarea mării în bani, ci din cel necesar pentru transformarea banilor în elemente de producție.)

La orice alt capital de 500 l. st. care se rotește în aceleași condiții, forma-bani mereu reînnoită este forma modificată a capitalului-marfă produs, care este aruncat în circulație la fiecare 4 săptămîni și care redobîndește iarăși și iarăși această formă-bani prin vînzarea sa, deci prin retragerea periodică a cantității de bani care a intrat inițial în proces. Aici, dimpotrivă, în fiecare perioadă de rotație capitalistul aruncă în circulație chiar din procesul de producție o nouă masă de bani adițională de 500 l. st., pentru a retrage neconținut din circulație materiale de producție și forță de muncă. Acești bani aruncați în circulație nu sînt rețrași din nou din circulație prin circuitul acestui capital, ci, dimpotrivă, sînt sporii neîncetat pe seama unor mase de aur nou produse.

Dacă analizăm partea variabilă a acestui capital circulant și o considerăm, ca mai sus, = 100 l. st., atunci, în producția de mărfuri obișnuită, aceste 100 l. st. ar fi suficiente la 10 rotații pe an pentru a plăti în mod continuu forța de muncă. Aici, în producția de aur, este suficientă aceeași sumă, dar cele 100 l. st. reîntoarse cu care se plătește forța de muncă în fiecare perioadă de 5 săptămîni nu reprezintă forma modificată a produsului acestei forțe de muncă, ci o parte din însuși acest produs mereu reînnoit. Producătorul de aur își plătește muncitorii în mod direct cu o parte din aurul extras chiar de ei. Cele 1 000 l. st. avansate în modul acesta anual pentru forța de muncă și aruncate în circulație de muncitori nu se reîntorc deci prin intermediul circulației la punctul lor de plecare.

Mai departe, în ceea ce privește capitalul fix, el reclamă la înființarea întreprinderii cheltuirea unui capital bănesc mai mare, care este astfel aruncat în circulație. Asemenea oricărui capital

fix, el nu se reîntoarce decît treptat, într-un șir de ani. Dar el se reîntoarce ca o parte directă a produsului, a aurului, și nu prin vînzarea produsului, prin transformarea acestuia în bani. Prin urmare, el își dobîndește treptat forma sa bănească nu prin retragerea de bani din circulație, ci prin acumularea unei părți corespunzătoare din produs. Capitalul bănesc astfel reprodus nu este o sumă de bani retrasă treptat din circulație pentru acoperirea sumei de bani aruncate inițial în circulație în vederea achiziționării de capital fix. El este o masă adițională de bani.

În sfîrșit, în ceea ce privește plusvaloarea, ea este de asemenea egală cu acea parte din produsul nou, aurul, care e aruncată în circulație în fiecare perioadă nouă de rotație, pentru a fi cheltuită, potrivit ipotezei noastre, în mod neproductiv pe mijloace de subzistență și obiecte de lux.

Dar, potrivit ipotezei noastre, toată această producție anuală de aur, care retrage în permanență de pe piață forța de muncă și materiale de producție, nu însă bani, și aprovizionează iarăși și iarăși piața cu bani adiționali, nu face decît să înlocuiască banii uzați în cursul anului, prin urmare nu face decît să mențină cantitatea socială de bani care există în permanență, deși în proporții schimbătoare, sub cele două forme, de tezaur și de bani aflați în circulație.

Potrivit legii circulației mărfurilor, masa de bani trebuie să fie egală cu masa de bani necesară pentru circulația mărfurilor, plus o cantitate de bani aflată sub formă de tezaur, care crește sau scade în funcție de reducerea sau de extinderea sferei circulației, dar care servește în special la formarea fondului de rezervă necesar de mijloace de plată. În măsura în care nu se produce o compensare reciprocă a plăților, valoarea mărfurilor trebuie plătită în bani. Faptul că o parte din această valoare constă din plusvaloare, adică nu l-a costat nimic pe vînzătorul mărfii, nu modifică cu nimic lucrurile. Să presupunem că toți producătorii sînt proprietari independenți ai mijloacelor lor de producție, că circulația are deci loc chiar între producătorii direcți. Dacă facem abstracție de partea constantă a capitalului lor, atunci plusprodusul creat de ei anual, prin analogie cu situația din societatea capitalistă, ar putea fi împărțit în două părți: una, a, care nu face decît să le înlocuiască mijloacele de subzistență necesare, alta, b, pe care în parte o consumă sub formă de articole de lux, iar în parte o utilizează în vederea extinderii producției. În acest caz, a reprezintă capitalul variabil, iar b reprezintă plusvaloarea. Dar această împărțire nu ar influența cu nimic mărimea masei de bani necesare pentru punerea în circulație a produsului lor total. Ce-

lelalte împrejurări rămânând neschimbate, valoarea masei de mărfuri aflate în circulație ar fi aceeași, prin urmare și masa de bani necesară în acest scop ar rămâne aceeași. De asemenea, la aceeași împărțire a perioadelor de rotație, producătorii ar trebui să dispună de aceleași rezerve de bani, adică ar trebui să aibă în permanență aceeași parte din capitalul lor sub formă de bani, întrucât, potrivit ipotezei noastre, producția lor ar rămâne, ca și mai înainte, producție de mărfuri. Prin urmare, faptul că o parte din valoarea mărfii constă din plusvaloare nu modifică cu nimic masa de bani necesară pentru exploatarea întreprinderii.

Un adversar al lui Tooke, legându-se de formula $B - M - B'$, îl întreabă cum reușește capitalistul să scoată neconținut din circulație mai mulți bani decât aruncă în ea. Un lucru să fie clar: aici nu este vorba de *formarea* plusvalorii. Această formare a plusvalorii, care constituie singurul mister din punct de vedere capitalist, este ceva care se înțelege de la sine. Suma de valoare folosită nu ar fi capital dacă nu s-ar îmbogăți cu o plusvaloare. Deci, întrucât, potrivit ipotezei noastre, această sumă de valoare este capital, plusvaloarea se înțelege de la sine.

De aceea întrebarea nu este de unde provine plusvaloarea. ci de unde provin banii necesari pentru transformarea ei în bani.

În economia politică burgheză, existența plusvalorii este însă de la sine înțeleasă. Prin urmare, se presupune nu numai existența plusvalorii, ci și faptul că o parte din masa de mărfuri aruncate în circulație constă din plusprodus, prin urmare reprezintă o valoare pe care capitalistul nu a aruncat-o în circulație o dată cu capitalul său, că deci capitalistul aruncă în circulație o dată cu produsul său, pentru a-l retrage apoi din nou din circulație, un excedent peste capitalul său.

Capitalul-marfă pe care capitalistul îl aruncă în circulație are o valoare mai mare decât capitalul productiv pe care l-a retras din circulație sub formă de forță de muncă și mijloace de producție (de unde provine această valoare mai mare nu ni se explică sau rămâne de neînțeles, dar, din punctul de vedere al acestui capitalist, c'est un fait *). Pornind de la această ipoteză, este clar de ce nu numai capitalistul A, dar și capitaliștii B, C, D etc. pot retrage în permanență din circulație, prin intermediul schimbului mărfurilor lor, o valoare mai mare decât valoarea capitalului lor avansat inițial și apoi iarăși și iarăși. Capitaliștii A, B, C, D etc. aruncă neconținut în circulație, sub formă de capital-marfă, o valoare-marfă mai mare decât aceea pe care o retrag din

* — este un fapt. — Nota trad.

circulație sub formă de capital productiv, operație tot atât de multilaterală ca și capitalurile care funcționează independent. Prin urmare, capitaliștii trebuie să împartă în permanență între ei o sumă de valoare egală cu suma de valoare a capitalurilor productive avansate respectiv de ei (cu alte cuvinte, fiecare în parte trebuie să retragă din circulație un capital productiv corespunzător); de asemenea ei trebuie să împartă în mod tot atât de permanent între ei o sumă de valoare pe care o aruncă din toate părțile în circulație sub formă de marfă, respectiv ca excedent al valorii-marfă peste valoarea elementelor lor de producție.

Dar înainte de a fi retransformat în capital productiv și înainte de a fi cheltuită plusvaloarea inclusă în el, capitalul-marfă trebuie transformat în bani. De unde provin banii necesari pentru această transformare? Întrebarea aceasta pare dificilă la prima vedere, și nici Tooke, nici altcineva nu a dat vreun răspuns pînă în ziua de azi.

Să presupunem că, oricare ar fi perioada de rotație, capitalul circulant de 500 l. st. avansat sub formă de capital bănesc reprezintă capitalul circulant total al societății, adică al clasei capitaliștilor. Să presupunem că plusvaloarea este de 100 l. st. Ei bine, cum poate clasa capitaliștilor în totalitatea ei să scoată în permanență din circulație 600 l. st. dacă aruncă în permanență în circulație numai 500 l. st. ?

După ce capitalul bănesc de 500 l. st. a fost transformat în capital productiv, acesta se transformă, în cadrul procesului de producție, într-o valoare-marfă de 600 l. st. și astfel în circulație se află nu numai o valoare-marfă de 500 l. st., egală cu capitalul bănesc avansat inițial, ci și o plusvaloare nou produsă de 100 l. st.

Această plusvaloare adițională de 100 l. st. a fost aruncată în circulație sub formă de marfă. În această privință nu există nici o îndoială. Dar din această operație nu rezultă banii adiționali necesari pentru circulația acestei valori-marfă adiționale.

Această dificultate nu trebuie ocolită prin subterfugii abile,

De pildă, în ceea ce privește capitalul circulant constant, este clar că nu toți îl cheltuiesc concomitent. În timp ce capitalistul A își vinde marfa, deci în timp ce pentru el capitalul avansat ia forma-bani, pentru cumpărătorul B, dimpotrivă, capitalul său existent în forma-bani ia forma mijloacelor sale de producție, acelea pe care le produce tocmai capitalistul A. Prin același act prin care capitalistul A redă capitalului-marfă produs de el forma-bani, capitalistul B redă capitalului său forma productivă, transformându-l din forma-bani în mijloace de producție și în forță de muncă; aceeași sumă de bani funcționează în acest proces bila-

teral ca și în orice vânzare simplă $M - B$. Pe de altă parte, dacă A transformă din nou banii în mijloace de producție, el le cumpără de la C, iar acesta plătește cu banii încasați capitalistului B etc. În felul acesta lucrurile ar fi explicate. Dar :

Toate legile stabilite de noi cu privire la cantitatea banilor aflați în circulație în condițiile circulației mărfurilor („Capitalul”. cartea I, cap. III) nu sînt nicidecum modificate de caracterul capitalist al procesului de producție.

Așadar, dacă se spune că capitalul circulant al societății, care trebuie avansat sub forma-bani, este de 500 l. st., s-a și ținut cont de faptul că, pe de o parte, această sumă a fost avansată concomitent, dar că, pe de altă parte, ea pune în mișcare mai mult capital productiv decît 500 l. st., pentru că ea servește în mod alternativ drept fond bănesc pentru diferite capitaluri productive. Acest mod de a explica lucrurile presupune deja existența banilor a căror prezență urmează s-o explice.

În continuare s-ar mai putea spune : capitalistul A produce articole pe care capitalistul B le consumă individual, neproductiv. Banii capitalistului B transformă deci în bani capitalul-marfă al capitalistului A și în felul acesta aceeași sumă de bani servește la transformarea în bani a plusvalorii capitalistului B și a capitalului constant circulant al capitalistului A. Aici însă rezolvarea problemei la care urmează să se dea un răspuns este presupusă în mod și mai direct. Și anume de unde ia capitalistul B acești bani pentru acoperirea venitului său ? Cum a transformat el însuși în bani această parte din produsul său care formează plusvaloarea ?

Apoi s-ar mai putea spune că acea parte din capitalul variabil circulant pe care capitalistul A o avansează în permanență muncitorilor săi se întoarce în permanență la el din circulație ; și numai o parte, care se schimbă mereu, din acest capital se află imobilizată în permanență la el pentru plata salariilor. Între cheltuirea banilor pentru plata salariilor și întoarcerea lor trece însă un anumit timp, în cursul căruia acești bani pot servi, printre altele, și la transformarea în bani a plusvalorii. Dar noi știm, în primul rînd, că cu cît acest timp este mai îndelungat, cu atît mai mare trebuie să fie și masa rezervei de bani pe care capitalistul A trebuie s-o aibă mereu în petto *. În al doilea rînd, muncitorul cheltuiește banii, cumpărînd mărfuri pe ei, și astfel transformă pro tanto în bani plusvaloarea cuprinsă în aceste mărfuri. Prin urmare, aceiași bani care sînt avansați sub formă de capital variabil servesc pro tanto și la transformarea în bani a plusvalorii. Fără

* — pregătită. — Nota trad.

să mai aprofundăm aici aceeași problemă, vom spune numai atât : consumul întregii clase capitaliste și a persoanelor neproductive care depind de ea merge în același pas cu consumul clasei muncitoare ; prin urmare, o dată cu banii aruncați în circulație de către muncitori, trebuie și capitaliștii să arunce bani în circulație pentru a-și cheltui plusvaloarea ca venit ; banii trebuie deci retrași din circulație pentru această plusvaloare. Explicația dată mai sus nu ar face decât să reducă cantitatea de bani necesară, dar nu ar înlătura necesitatea banilor.

În sfârșit, s-ar putea spune : la prima investiție de capital fix, întotdeauna este aruncată în circulație o mare cantitate de bani, bani care nu sînt retrași din circulație decît treptat, pe părți, în decurs de ani, de către cel care i-a aruncat în circulație. Oare această sumă nu este suficientă pentru a transforma plusvaloarea în bani ? — La aceasta trebuie să se răspundă că în suma de 500 l. st. (care cuprinde și posibilitatea de tezaurizare pentru fondurile de rezervă necesare) este deja presupusă folosirea părții respective din această sumă pentru cumpărarea de capital fix, dacă nu de către cel care a aruncat-o în circulație, atunci de către altă persoană. În afară de aceasta, se presupune că în suma cheltuită pentru procurarea produselor care servesc drept capital fix este plătită și plusvaloarea cuprinsă în aceste mărfuri, iar întrebarea este tocmai de unde provin acești bani.

În linii generale, răspunsul l-am și dat : dacă trebuie pusă în circulație o masă de mărfuri în valoare de $X \times 1\,000$ l. st., cantitatea de bani necesară pentru această circulație nu este cu nimic modificată de faptul dacă valoarea acestei mase de mărfuri conține plusvaloare sau nu, dacă această masă de mărfuri este produsă în mod capitalist sau nu. *Prin urmare, însăși problema nu există.* Celelalte condiții — ca viteza de circulație a banilor etc. — fiind date, pentru a pune în circulație valoarea-marfă de $X \times 1\,000$ l. st. este nevoie de o anumită sumă de bani cu totul independentă de faptul dacă producătorilor nemijlociți ai acestor mărfuri le revine o parte mai mare sau mai mică din această valoare. În măsura în care există aici o problemă, ea coincide cu problema generală : de unde provine suma de bani necesară pentru circulația mărfurilor într-o țară dată.

E drept că există totuși, din punctul de vedere al producției capitaliste, *aparența* unei probleme speciale. Și anume punctul de plecare a banilor aruncați în circulație este aici capitalistul. Banii pe care muncitorul îi cheltuiește pentru a-și plăti mijloacele de subzistență există mai întii ca formă bănească a capitalului variabil și de aceea capitalistul îi aruncă inițial în circulație ca mij-

loc de cumpărare sau ca mijloc de plată pentru forța de muncă. În afară de aceasta, capitalistul aruncă în circulație banii care inițial constituie pentru el forma bănească a capitalului său constant, fix și circulant; el îi cheltuiește ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată pentru mijloacele de muncă și materiale de producție. Dar, în afară de aceste cazuri, capitalistul nu mai este punctul de plecare a masei de bani care se află în circulație. În general, există însă numai două puncte de plecare: capitalistul și muncitorul. Orice fel de terțe persoane trebuie sau să primească bani de la aceste două clase pentru diverse servicii prestate, sau, dacă primesc bani fără nici un fel de contraservicii, ele sînt copositori ai plusvalorii sub formă de rentă, dobîndă etc. Faptul că plusvaloarea nu rămîne în întregime în buzunarul capitalistului industrial și că acesta trebuie s-o împartă cu alte persoane nu are nici o legătură cu problema analizată aici. Întrebarea este cum transformă capitalistul plusvaloarea sa în bani, și nu cum se repartizează ulterior banii încasați în schimbul acesteia. În cazul nostru, capitalistul mai trebuie deci privit ca unic posesor al plusvalorii. În ceea ce-l privește însă pe muncitor, s-a mai spus că acesta nu este decît un punct de plecare secundar, în timp ce capitalistul este punctul de plecare inițial al banilor aruncați în circulație de către muncitor. Banii avansați la început sub formă de capital variabil efectuează a doua circulație a lor atunci cînd muncitorul îi cheltuiește pentru plata mijloacelor sale de subsistență.

Astfel, clasa capitaliștilor rămîne singurul punct de plecare a circulației banilor. Dacă clasa capitaliștilor reclamă 400 l. st. pentru plata mijloacelor de producție și 100 l. st. pentru plata forței de muncă, atunci ea aruncă în circulație 500 l. st. Dar dacă rata plusvalorii este de 100%, plusvaloarea inclusă în produs este egală cu o valoare de 100 l. st. Cum poate retrage clasa capitaliștilor din circulație 600 l. st. cînd ea aruncă în permanență numai 500 l. st.? Din nimic nu rezultă nimic. Clasa capitaliștilor, în ansamblul ei, nu poate retrage din circulație ceva ce nu a aruncat în prealabil în circulație.

Aici facem abstracție de faptul că suma de bani de 400 l. st. este, poate, suficientă ca la o rotație repetată de 10 ori să pună în circulație mijloace de producție în valoare de 4 000 l. st. și muncă în valoare de 1 000 l. st. și că restul de 100 l. st. este și el suficient pentru circulația plusvalorii de 1 000 l. st. Raportul acesta dintre suma de bani și valoarea-marfă pusă în circulație de ea nu schimbă cu nimic lucrurile. Problema rămîne aceeași. Dacă aceleași monede nu ar circula de mai multe ori, ar trebui aruncate

în circulație 5 000 l. st. în calitate de capital, iar 1 000 l. st. ar fi necesare pentru a transforma plusvaloarea în bani. Se pune întrebarea : de unde provin acești bani indiferent dacă este vorba de 1 000 sau de 100 l. st. ? În orice caz, ei constituie un excedent față de capitalul bănesc aruncat în circulație.

Intr-adevăr, oricât de paradoxal ar părea acest lucru la prima vedere, clasa capitaliștilor aruncă ea însăși în circulație banii care servesc la realizarea plusvalorii cuprinse în mărfuri. Dar nota bene : ea îi aruncă în circulație nu ca bani avansați, deci nu în calitate de capital. Ea îi cheltuiește ca mijloc de cumpărare în scopul consumului ei individual. Prin urmare, acești bani nu sînt avansați de clasa capitaliștilor, cu toate că ea formează punctul de plecare a circulației lor.

Să luăm un capitalist individual care începe o afacere, de pildă un fermier. În primul an el avansează un capital bănesc, să zicem, de 5 000 l. st. pentru plata mijloacelor de producție (4 000 l. st.) și a forței de muncă (1 000 l. st.). Să presupunem că rata plusvalorii este de 100%, plusvaloarea însușită de el = 5 000 l. st. Cele 5 000 l. st. menționate mai sus cuprind toți banii pe care îi avansează el în calitate de capital bănesc. Dar omul mai trebuie să și trăiască și pînă la sfîrșitul anului el nu primește nici un ban înapoi. Să presupunem că consumul lui anual este de 1 000 l. st. El trebuie să aibă acești bani. Deși el spune că trebuie să-și avanseze singur aceste 1 000 l. st. în cursul primului an, această avansare, care nu are aici decît un înțeles subiectiv, înseamnă doar că în primul an el trebuie să-și acopere consumul individual din propriul său buzunar, și nu pe seama producției gratuite a muncitorilor săi. Acești bani el nu-i avansează în calitate de capital. El îi cheltuiește, îi plătește ca echivalent în schimbul mijloacelor de subsistență pe care le consumă. Această valoare este cheltuită de el ca bani, este aruncată în circulație și retrasă din ea sub formă de valori-marfă. Aceste valori-marfă el le-a consumat. Prin urmare, el nu se mai află în nici un raport cu valoarea lor. Banii pe care i-a plătit pentru această valoare există acum ca element al banilor aflați în circulație. Dar valoarea acestor bani el a retras-o din circulație sub formă de produse, iar o dată cu produsele a fost desființată și valoarea cuprinsă în ele. Ea a dispărut în întregime. La sfîrșitul anului, el aruncă însă în circulație o valoare-marfă de 6 000 l. st. și o vinde. Implicit la el se reîntorc : 1) capitalul bănesc de 5 000 l. st. avansat de el ; 2) plusvaloarea de 1 000 l. st. transformată în bani. El a avansat 5 000 l. st. în calitate de capital, i-a aruncat în circulație, iar acum retrace din circulație 6 000 l. st., adică 5 000 l. st. în schimbul ca-

pitalului și 1 000 l. st. pentru plusvaloare. Aceste din urmă 1 000 l. st. au fost transformate în bani cu ajutorul banilor pe care el însuși i-a aruncat în circulație nu în calitate de capitalist, ci în calitate de consumator, pe care el nu i-a avansat, ci i-a cheltuit. Acum ele se reîntorc la el ca formă bănească a plusvalorii produse de el. Și de acum încolo această operație se repetă anual. Dar, începînd din anul al doilea, cele 1 000 l. st. cheltuite de el personal reprezintă în permanență forma modificată, forma bănească a plusvalorii produse de el. El le cheltuiește anual și ele se reîntorc la el de asemenea anual.

Dacă în cursul anului capitalul său ar efectua mai multe rotații, acest fapt nu ar schimba cu nimic lucrurile, ar modifica însă lungimea timpului și deci mărimea sumei pe care capitalistul ar trebui s-o arunce în circulație în plus, peste capitalul său bănesc avansat, în vederea consumului său individual.

Acești bani capitalistul nu-i aruncă în circulație în calitate de capital. Dar tocmai faptul că este capitalist îi dă posibilitatea să trăiască pînă la reîntoarcerea plusvalorii din mijloacele de care dispune.

În cazul acesta am presupus că suma de bani pe care capitalistul o aruncă în circulație pînă la prima reîntoarcere a capitalului său pentru acoperirea consumului său individual este absolut egală cu plusvaloarea produsă de capitalist și care de aceea urmează să fie transformată în bani. În ceea ce-l privește pe capitalistul individual, această presupunere este, evident, arbitrară. Dar pentru clasa capitalistă în ansamblu ea trebuie să fie justă, în măsura în care presupunem reproducția simplă. Reproducția simplă nu face decît să exprime același lucru, care este deja inclus în această presupunere, și anume că întreaga plusvaloare, dar numai ea și nu vreo fracțiune din capitalul inițial, este consumată în mod neproductiv.

S-a presupus mai sus că producția totală de metale nobile (considerată = 500 l. st.) ajunge numai pentru a înlocui uzura banilor.

Capitaliștii producători de aur posedă tot produsul lor sub formă de aur, atît acele părți ale lui care înlocuiesc capitalul constant și capitalul variabil, cit și acea parte care constă din plusvaloare. Prin urmare, o parte a plusvalorii sociale constă din aur și nu dintr-un produs care se transformă în aur abia în procesul circulației. Această parte constă de la bun început din aur și e aruncată în circulație pentru a retrage din aceasta produse. Același lucru este valabil în cazul de față și pentru salariu, adică pentru capitalul variabil, și pentru înlocuirea capitalului constant

avansat. Prin urmare, dacă o parte a clasei capitaliștilor aruncă în circulație o valoare-marfă mai mare (cu atât oț reprezintă plusvaloarea) decit capitalul bănesc avansat de ea, altă parte din capitaliști aruncă în circulație o valoare bănească mai mare (cu atât oț reprezintă plusvaloarea) decit valoarea-marfă pe care o reține neconținut din circulație în vederea producției de aur. Dacă o parte din capitaliști scoate în permanență din circulație mai mulți bani decit aruncă în ea, o altă parte din capitaliști, cea care produce aur, pompează neconținut în circulație mai mulți bani decit reține din ea sub formă de mijloace de producție.

Deși o parte din acest produs aur în valoare de 500 l. st. reprezintă plusvaloarea producătorilor de aur, totuși întreaga sumă este destinată numai înlocuirii banilor necesari pentru circulația mărfurilor; totodată este indiferent care parte din această sumă servește la transformarea în bani a plusvalorii incluse în mărfuri și care parte servește la transformarea în bani a celorlalte componente ale valorii.

Lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă transpunem producția de aur dintr-o țară dată în alte țări. O parte a forței sociale de muncă și a mijloacelor sociale de producție din țara A este transformată într-un produs, de pildă în pinză în valoare de 500 l. st., care este exportat în țara B pentru a se putea cumpăra de acolo aur. Capitalul productiv folosit astfel în țara A aruncă tot atât de puțin pe piața țării A mărfuri — aruncă în schimb bani —, ca și cum ar fi fost folosit în mod direct pentru producția de aur. Acest produs al țării A se concretizează în 500 l. st. aur și nu intră în circulația acestei țări decit sub formă de bani. Partea de plusvaloare socială cuprinsă în acest produs există nemijlocit sub formă de bani, iar pentru țara A nu există niciodată altfel decit sub formă de bani. Cu toate că pentru capitaliștii producători de aur numai o parte a produsului reprezintă plusvaloarea, cealaltă parte servind la înlocuirea capitalului, problema ce cantitate din acest aur, abstracție făcând de capitalul circulant constant, înlocuiește capital variabil și ce cantitate reprezintă plusvaloare depinde exclusiv de raportul în care se află salariul și, respectiv, plusvaloarea față de valoarea mărfurilor aflate în circulație. Partea care formează plusvaloarea se repartizează între diferenții membri ai clasei capitaliștilor. Cu toate că ei cheltuiesc în permanență această parte pentru consumul individual și intră din nou în posesiunea ei prin vânzarea de noi produse — tocmai această vânzare și cumpărare face în general ca banii necesari pentru transformarea plusvalorii în bani să circule între capitaliști —, totuși o parte din plusvaloarea socială se află, deși în proporții schim-

bătoare, sub formă de bani în buzunarul capitalistului, așa cum o parte a salariului se află, cel puțin câteva zile din săptămână, sub formă de bani în buzunarul muncitorului. Și această parte a plusvalorii sociale nu este limitată de partea produsului-aur* care forma inițial plusvaloarea capitaliștilor producători de aur, ci, după cum s-a mai spus, de proporția în care produsul de 500 l. st. menționat mai sus se repartizează, în general, între capitaliști și muncitori și în care valoarea-marfă** care urmează să fie pusă în circulație se împarte în plusvaloare și în alte componente ale valorii.

Totuși, partea de plusvaloare care nu există sub formă de alte mărfuri, ci, alături de aceste alte mărfuri, sub formă de bani constă dintr-o parte a aurului produs anual numai în măsura în care această parte a producției anuale de aur intră în circulație în scopul realizării plusvalorii. Cealaltă parte a banilor, care se găsește în permanență, în proporții schimbătoare, în mînile clasei capitaliștilor ca formă bănească a plusvalorii lor, nu reprezintă un element al aurului produs anual, ci al maselor de bani acumulate mai înainte în țară.

Potrivit propunerii noastre, producția anuală de aur de 500 l. st. ajunge exclusiv la înlocuirea banilor uzați anual. Dacă avem deci în vedere numai aceste 500 l. st. și facem abstracție de acea parte a masei de mărfuri produse anual pentru a cărei circulație servesc banii acumulați mai înainte, plusvaloarea produsă sub forma-marfă găsește în circulație banii necesari pentru transformarea ei în bani, deoarece de partea cealaltă se produce în fiecare an plusvaloare sub formă de aur. Același lucru este valabil și pentru celelalte părți ale produsului-aur de 500 l. st. care înlocuiesc capitalul bănesc avansat.

Aici trebuie făcute două observații.

Din cele expuse mai sus rezultă, în primul rînd, că plusvaloarea cheltuită de capitaliști sub formă de bani, precum și capitalul variabil și restul de capital productiv avansat de ei sub formă de bani, este în realitate produsul muncitorilor, și anume al muncitorilor ocupați în producția aurului. Ei produc din nou atît acea parte a produsului-aur care le este „avansată” ca salariu, cît și acea parte a produsului-aur în care se concretizează în mod nemijlocit plusvaloarea producătorilor de aur capitaliști. În ceea ce privește, în sfîrșit, acea parte a produsului-aur care nu face decît

* În ediția 1 și a 2-a : produs-bani ; s-a schimbat după corectura făcută în șpalt de Engels. — *Nota red.*

** În ediția 1 și a 2-a : stoc de mărfuri ; s-a schimbat după corectura făcută în șpalt de Engels. — *Nota red.*

să înlocuiască valoarea-capital constantă avansată pentru extragerea acestui produs, ea nu reapare sub forma aur * (și, în general, într-un produs) decât prin munca anuală a muncitorilor. La începutul întreprinderii, ea a fost cheltuită de capitalist nu sub formă de bani obținuți din această întreprindere, ci de bani care formau o parte a masei de bani care circulă în cadrul societății. În măsura în care, dimpotrivă, această parte a banilor este înlocuită printr-un produs nou, prin aur adițional, ea reprezintă produsul anual al muncitorului. Avansarea din partea capitalistului apare și aici numai ca o avansare de formă, deoarece muncitorul nu este nici posesor de mijloace de producție proprii și nici nu dispune, în timpul producției, de mijloacele de subzistență produse de alți muncitori.

În al doilea rînd însă, în ceea ce privește masa de bani care există independent de această înlocuire anuală de 500 l. st. și care se află în parte sub formă de tezaur, în parte sub formă de bani care circulă, trebuie să se petreacă același lucru, sau, mai bine zis, să se fi petrecut inițial același lucru care se petrece în fiecare an cu aceste 500 l. st. Asupra acestui punct vom reveni la sfîrșitul capitolului **. Pînă atunci, alte cîteva observații.

Atunci cînd am analizat rotația, am văzut că, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, o dată cu schimbarea duratei perioadelor de rotație se schimbă și masele de capital bănesc necesare pentru desfășurarea producției pe aceeași scară. Elasticitatea circulației banilor trebuie deci să fie destul de mare pentru a se putea adapta acestei alternări de prelungire și de reducere a perioadelor de rotație.

Mai departe, dacă presupunem că, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate — deci rămînînd neschimbate și mărimea, intensitatea și productivitatea zilei de muncă —, se schimbă numai împărțirea valorii nou create în salariu și plusvaloare, astfel că sau crește salariul și scade plusvaloarea, sau invers, acest fapt nu afectează cu nimic masa de bani aflată în circulație. Această schimbare în împărțirea valorii nou create poate avea loc fără să se producă vreo creștere sau reducere a masei de bani aflate în circulație. Să examinăm în special cazul cînd are loc o creștere generală a salariului și deci, în condițiile presupuse, se

* În ediția 1 și a 2-a : formă-bani ; s-a schimbat după corectura făcută în spalt de Engels. — *Nota red.*

** Vezi volumul de față, p. 358—359. — *Nota red.*

produce o scădere generală a ratei plusvalorii, cînd, în afară de acest lucru, tot potrivit celor presupuse de noi, nu se produce nici o schimbare în valoarea masei de mărfuri aflate în circulație. În acest caz, firește, crește capitalul bănesc care trebuie avansat în calitate de capital variabil, prin urmare și masa de bani care îndeplinește această funcție. Dar, exact cu cît crește masa de bani necesară pentru funcția de capital variabil, cu atît scade plusvaloarea, deci și masa de bani necesară pentru realizarea ei. Întreaga masă de bani necesară pentru realizarea valorii-marfă este tot atît de puțin afectată de acest fapt ca și această valoare-marfă însăși. Prețul de cost al mărfii crește pentru capitalistul individual, dar prețul ei social de producție rămîne neschimbat. Dacă facem abstracție de partea constantă a valorii, ceea ce se schimbă este proporția în care prețul de producție a mărfurilor se împarte în salariu și profit.

Se va spune însă că o cheltuie mai mare de capital bănesc variabil (presupunîndu-se, bineînțeles, că valoarea banilor rămîne neschimbată) nu înseamnă altceva decît o masă mai mare de mijloace bănești în mîinile muncitorilor. Rezultatul va fi o creștere a cererii de mărfuri din partea muncitorilor. Un alt rezultat va fi o creștere a prețului mărfurilor. — Sau se va spune: dacă salariul crește, capitaliștii vor urca prețurile la mărfurile lor. — În ambele cazuri, creșterea generală a salariului provoacă o creștere a prețurilor mărfurilor. De aceea pentru circulația mărfurilor este nevoie de o masă mai mare de bani indiferent dacă urcarea prețurilor este explicată într-un fel sau în celălalt.

Răspuns la prima observație: ca urmare a urcării salariului va crește în special cererea de mijloace de subzistență necesare din partea muncitorilor. Într-o măsură mai mică va crește și cererea lor de articole de lux sau va apărea o cerere de articole care mai înainte nu intrau în sfera consumului lor. Creșterea cererii de mijloace de subzistență necesare, intervenită subit și pe scară mult mai mare, va duce în mod inevitabil și la o creștere momentană a prețului acestora. Urmarea: o parte mai mare a capitalului social este folosită în producția de mijloace de subzistență necesare și o parte mai mică în producția de articole de lux, întrucît prețul acestora din urmă scade din pricina reducerii plusvalorii și deci a reducerii cererii capitaliștilor în ceea ce privește aceste articole de lux. Dimpotrivă, în măsura în care muncitorii cumpără ei înșiși articole de lux, creșterea salariului lor — este vorba de suma pe care muncitorii o cheltuiesc într-adevăr pe articole de lux — nu acționează în sensul unei urcări a prețului mijloacelor de subzistență necesare, ci doar modifică componența

cumpărătorilor mărfurilor de lux. Mai multe mărfuri de lux decît pînă acum intră în consumul muncitorilor și relativ mai puține intră în consumul capitaliștilor. Voilà tout *. După cîteva oscilații, în circulație se află o masă de mărfuri de aceeași valoare ca mai înainte. — În ceea ce privește oscilațiile de scurtă durată, ele nu vor avea alt rezultat decît pe acela de a arunca în circulația internă capital bănesc neutilizat, care pînă atunci căuta plasament în speculații de bursă sau în străinătate.

Răspuns la a doua observație: dacă ar depinde de producătorii capitaliști să urce prețurile mărfurilor lor după bunul lor plac, ei ar putea-o face și ar face-o chiar fără o creștere a salariului. Salariul nu ar crește niciodată dacă prețurile mărfurilor ar scădea. Clasa capitaliștilor nu s-ar ridica niciodată împotriva trade-unionurilor dacă întotdeauna și în orice împrejurări ar putea face ceea ce în prezent face într-adevăr în mod excepțional în anumite condiții speciale, ca să zicem așa locale, și anume să profite de orice urcare a salariului pentru a urca într-o măsură mult mai mare prețurile mărfurilor, deci pentru a băga în buzunar un profit mai mare.

Afirmația că capitaliștii pot urca prețurile articolelor de lux pentru că cererea de aceste articole scade (în urma scăderii cererii din partea acelor capitaliști care dispun de mai puține mijloace de a le cumpăra) ar fi o aplicare cu totul originală a legii cererii și a ofertei. În măsura în care nu are loc o simplă modificare a componenței cumpărătorilor, o simplă înlocuire a capitaliștilor de către muncitori — și, în măsura în care o asemenea modificare are loc, cererea de articole de lux a muncitorilor nu provoacă o urcare a prețurilor mijloacelor de subzistență necesare, deoarece muncitorii nu pot cheltui pe mijloace de subzistență necesare acea parte din sporul de salariu pe care o cheltuiesc pe articole de lux —, în aceeași măsură prețurile articolelor de lux scad în urma scăderii cererii. De aceea din producția articolelor de lux este retrasă o parte de capital pînă cînd oferta de asemenea articole este redusă la nivelul corespunzător rolului lor schimbat în procesul social de producție. În urma acestei reduceri a producției, prețurile articolelor de lux — valoarea acestora rămînînd, de altfel, neschimbată — se urcă din nou la nivelul lor normal. Atîta timp cît are loc această reducere, adică acest proces de compensare, producția mijloacelor de subzistență necesare, dată fiind creșterea prețurilor acestora, va atrage în permanență tot atîta capital cît se retrage din cealaltă ramură de producție, și

* — Asta e tot. — *Nota trad.*

anume pînă cînd va fi acoperită. Atunci echilibrul este restabilit și, la sfîrșitul întregului proces, capitalul social, deci și capitalul bănesc, este repartizat într-o proporție schimbată între producția de mijloace de subzistență necesare și producția de articole de lux.

Ambele aceste obiecții nu sînt decît o manevră de intimidare a capitaliștilor și a sicofanților lor economici.

Faptele care formează pretextul unei asemenea manevre de intimidare sînt de trei feluri :

1. Este o lege generală a circulației banilor că, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, masa banilor aflați în circulație crește atunci cînd crește suma prețurilor mărfurilor aflate în circulație, indiferent dacă această creștere a sumei prețurilor privește aceeași masă de mărfuri sau una sporită. Iată că efectul este confundat cu cauza. Salariul crește o dată cu creșterea prețului mijloacelor de subzistență necesare (deși crește rar, iar proporțional cu creșterea prețurilor — numai în mod excepțional). Creșterea salariului este urmarea, nu cauza creșterii prețurilor mărfurilor.

2. O creștere parțială sau locală a salariului, adică o creștere care are loc numai în unele ramuri de producție, poate duce la o creștere locală a prețurilor la produsele din aceste ramuri. Dar și acest lucru depinde de multe împrejurări. De pildă, creșterea prețurilor este posibilă numai în ramurile în care salariul să nu fi fost înainte din cale-afară de scăzut și deci rata profitului din cale-afară de ridicată ; ea este posibilă dacă piața de desfacere a acestor mărfuri nu se restrînge în urma creșterii prețurilor lor (deci dacă această creștere a prețurilor lor nu cere o reducere prealabilă a ofertei) etc.

3. La o creștere generală a salariului, prețul mărfurilor produse crește în ramurile industriale în care predomină capitalul variabil ; în schimb, scade în ramurile în care predomină capitalul constant, respectiv fix.

În circulația de mărfuri simplă („Capitalul“, cartea I, cap. III, 2) s-a văzut că, deși în procesul circulației fiecărei cantități de marfă determinate forma ei bănească este numai trecătoare, totuși banii care la metamorfoza unei mărfi dispar din mîna unei persoane trebuie să treacă în mod necesar în mîna altei persoane, astfel că, în primul rînd, are loc nu numai un schimb sau o înlocuire generală de mărfuri, dar această înlocuire este mijlocită și

însoțită de o precipitare generală de bani. „Înlocuirea unei mărfi prin altă marfă face în același timp ca marfa-bani să ajungă în miinile unei terțe persoane. Circulația elimină banii prin toți porii” (cartea I, p. 92⁶⁷). În cadrul producției de mărfuri capitaliste, același fapt se exprimă prin aceea că o parte din capital există în permanență sub formă de capital bănesc, iar o parte din plusvaloare se află de asemenea în permanență sub formă de bani în mîna posesorilor ei.

Abstracție făcînd de acest fapt, *circuitul banilor* — adică *în-torcerea* banilor la punctul lor de plecare —, în măsura în care formează un moment în rotația capitalului, este un fenomen cu totul deosebit, ba chiar opus *circulației banilor*³³), care exprimă *îndepărtarea* lor continuă de punctul de plecare printr-o serie întregă de deplasări dintr-o mîină într-alta (cartea I, p. 94⁶⁸). Cu toate acestea, o rotație accelerată presupune eo ipso * o circulație accelerată.

Mai întii în ceea ce privește capitalul variabil: dacă, de pildă, un capital bănesc de 500 l. st. se rotește sub formă de capital variabil de 10 ori pe an, este clar că această parte alicotă a masei de bani aflate în circulație pune în circulație o sumă de valoare de 10 ori mai mare = 5 000 l. st. Ea circulă de 10 ori pe an între capitalist și muncitor. Muncitorul e plătit și plătește de 10 ori pe an cu aceeași parte alicotă a masei de bani aflate în circulație. Dacă, scara producției rămînînd aceeași, acest capital variabil ar efectua o singură rotație pe an, ar avea loc o singură circulație de 5 000 l. st.

Apoi: să presupunem că partea constantă a capitalului circulant este = 1 000 l. st. Dacă capitalul se rotește de 10 ori, capi-

³³) Deși fiziocrații mai confundă încă aceste două fenomene, ei sînt totuși primii care s-au oprit asupra reîntoarcerii banilor la punctul lor de plecare ca o formă esențială a circulației capitalului, ca o formă a circulației care mijlocește reproducția. „Priviți «Tabloul economic» și veți vedea că clasa productivă dă banii cu ajutorul cărora celelalte clase cumpără produsele ei și pe care îi restituie, făcînd în anul următor aceleași cumpărături de la ea... Prin urmare, nu veți vedea aici alt circuit decît pe acela al cheltuielilor urmate de reproducție și a reproducției urmate de cheltuieli, circuit descris de circulația banilor, care măsoară cheltuielile și reproducția”. (Quesnay, „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans”, ed. Daire, „Physiocrates”, I, p. 203, 209.) „Această avansare și reîntoarcere permanentă a capitalurilor formează ceea ce trebuie să numim circulația banilor, cea circulație utilă și fecundă care animă toate felurile de muncă în societate, întreține mișcarea și viața în organismul politic și e comparată, pe bună dreptate, cu circulația singelui în corpul animalului”. (Turgot, „Réflexions etc.”, „Oeuvres”, éd. Daire, I, p. 45.)

talistul își vinde de 10 ori pe an marfa, deci și partea circulantă constantă a valorii ei. Aceeași parte alicotă a masei de bani aflate în circulație (= 1 000 l. st.) trece de 10 ori pe an din mâinile posesorilor ei în mâinile capitalistului, ceea ce înseamnă 10 deplasări ale acestor bani dintr-o mână într-alta. În al doilea rînd, capitalistul cumpără de 10 ori pe an mijloace de producție, ceea ce înseamnă alte 10 acte de circulație a banilor dintr-o mână într-alta. Cu o sumă de bani de 1 000 l. st. capitalistul industrial a vîndut marfă de 10 000 l. st. și apoi a cumpărat altă marfă de 10 000 l. st. Prin 20 de acte de circulație ale sumei de 1 000 l. st. a fost pus în circulație un stoc de mărfuri în valoare de 20 000 l. st.

În sfîrșit, dacă rotația este accelerată, partea de bani care realizează plusvaloarea circulă și ea mai repede.

Dimpotrivă, o circulație mai rapidă a banilor nu presupune în mod necesar o rotație mai rapidă a capitalului, deci și a banilor, adică nu presupune în mod necesar o reducere și o reinnoire mai rapidă a procesului de reproducție.

O circulație a banilor mai rapidă are loc ori de cîte ori un număr mai mare de tranzacții este efectuat cu aceeași masă de bani. Această se poate întîmpla și fără să se schimbe perioadele de reproducție a capitalului, și anume în urma unor modificări în organizarea tehnică a circulației banilor. Apoi poate spori numărul tranzacțiilor în care circulația banilor nu exprimă un schimb real de mărfuri (operații speculative asupra scăderii sau urcării prețurilor titlurilor etc.). Pe de altă parte, se poate să nu fie de loc nevoie de circulația bănească. De pildă, atunci cînd agricultorul este el însuși proprietar funciar, nu are loc o circulație bănească între fermier și proprietarul funciar; atunci cînd capitalistul industrial este el însuși proprietarul capitalului, nu are loc o circulație a banilor între el și creditor.

În ceea ce privește formarea inițială a unui tezaur de bani într-o țară, precum și procesul de însușire a acestuia de către un număr mic de oameni, este inutil să ne oprim aici mai amănunțit asupra acestei probleme.

Modul de producție capitalist — care are la bază munca salariată și de aceea plătirea în bani a muncitorului și în general transformarea plăților în natură în plăți în bani —, nu se poate dezvolta pe scară mai largă și în mod mai temeinic decît într-o țară unde există o masă de bani suficientă pentru circulație și pentru teaurizarea (fond de rezervă etc.) determinată de circulație.

Aceasta este o premisă istorică, deși lucrurile nu trebuie înțelese astfel ca și cum mai întâi s-ar forma o masă suficientă de bani tezaurizați și apoi ar începe producția capitalistă. Producția capitalistă se dezvoltă concomitent cu condițiile ei, și una dintre aceste condiții este o ofertă suficientă de metale nobile. Din această cauză, importul sporit de metale nobile începând din secolul al XVI-lea reprezintă un moment esențial în istoria dezvoltării producției capitaliste. În ceea ce privește însă necesitatea ofertei continue de material bănesc pe baza modului de producție capitalist, pe de o parte se aruncă în circulație plusvaloare sub formă de produs, fără banii necesari pentru transformarea ei în bani, și, pe de altă parte, plusvaloare sub formă de aur, fără transformarea prealabilă a produsului în bani.

Mărfurile adiționale care trebuie să se transforme în bani găesc gata adunată suma de bani necesară pentru această transformare, întrucât de cealaltă parte se aruncă în circulație — nu prin schimb, ci chiar prin producție — aur (și argint) adițional, care trebuie să se transforme în mărfuri.

II. Acumularea și reproducția lărgită

În măsura în care acumularea are loc sub formă de reproducție pe scară lărgită, este clar că, în ceea ce privește circulația banilor, ea nu prezintă nici o problemă nouă.

În primul rînd, în ceea ce privește capitalul bănesc adițional necesar pentru funcționarea capitalului productiv în creștere, el e furnizat de acea parte a plusvalorii deja realizate pe care capitaliștii o aruncă în circulație în calitate de capital bănesc, și nu ca formă bănească a venitului lor. Banii se află deja în mâinile capitaliștilor. Numai utilizarea lor diferă.

Dar de pe urma funcționării capitalului productiv adițional este aruncată în circulație, ca produs al acestui capital, o masă adițională de mărfuri. Concomitent cu această masă adițională de mărfuri a fost aruncată în circulație o parte din banii adiționali necesari pentru realizarea ei, și anume în măsura în care valoarea acestei mase de mărfuri este egală cu valoarea capitalului productiv consumat la producerea ei. Această masă adițională de bani tocmai a fost avansată sub formă de capital bănesc adițional și se reîntoarce deci la capitalist în urma rotației capitalului acestuia. Aici se pune aceeași problemă ca mai sus. De unde provin banii adiționali necesari pentru realizarea plusvalorii adiționale, existente în prezent sub formă de marfă ?

Și aici răspunsul este, în linii generale, același. Suma prețurilor masei de mărfuri aflate în circulație este sporită nu pentru că prețurile unei mase de mărfuri date au crescut, ci pentru că masa de mărfuri aflată acum în circulație este mai mare decât masa de mărfuri care circula mai înainte fără ca această creștere să fie compensată printr-o scădere a prețurilor. Banii adiționali necesari pentru punerea în circulație a acestei mase mai mari de mărfuri, care are valoare mai mare, trebuie obținuți fie printr-o economisire sporită a masei de bani aflate în circulație — prin compensare de plăți etc. sau prin mijloace care accelerează circulația aceluiași piese bănești —, fie prin transformarea banilor din forma de tezaur în forma de bani care circulă. Această din urmă ipoteză nu presupune numai că un capital bănesc inactiv începe să funcționeze ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată; sau numai ca un capital bănesc care funcționează deja ca fond de rezervă, îndeplinind pentru proprietarul său această funcție, circulă în mod activ pentru societate (cum este cazul cu depunerile din bănci, care sînt în permanență date ca împrumut), că îndeplinește deci o funcție dublă; ea presupune și o economisire a fondurilor de rezervă care stagnează sub formă de monedă.

„Pentru ca banii să curgă permanent ca monedă, moneda trebuie să se sedimenteze permanent sub formă de bani. Circulația permanentă a monedei este condiționată de reținerea ei permanentă, în cantități mai mari sau mai mici, în cadrul unor fonduri monetare de rezervă, care se nasc pretutindeni în sfera circulației și în același timp o condiționează; formarea, repartizarea, dispariția și reconstituirea acestor fonduri de rezervă se schimbă mereu, existența lor dispăre mereu, dispariția lor are loc în permanență. Adam Smith a exprimat această transformare neîncetată a monedei în bani și a banilor în monedă, spunînd că fiecare posesor de mărfuri, pe lingă marfa deosebită pe care o vinde, trebuie să aibă întotdeauna în rezervă o anumită sumă din marfa generală, sumă cu care el cumpără. Am văzut că, în circulația $M - B - M$, veriga a doua, $B - M$, se fărîmîțează într-o serie de cumpărări care nu se efectuează dintr-o dată, ci succesiv, astfel încît o parte din B circulă ca monedă, pe cînd cealaltă parte rămîne în repaus ca bani. Banii sînt aici de fapt numai monedă suspendată, și diferitele părți componente ale masei monetare aflate în circulație apar întotdeauna alternativ cînd într-o formă, cînd în alta. Prin urmare, această primă transformare a mijlocului de circulație în bani nu reprezintă decît un moment tehnic al circulației banilor însăși”. (Karl Marx. „Contribuții la critica economiei politice”, Berlin, 1859, p. 105, 106⁹⁹. — Termenul „monedă”, spre deosebire

de bani, este folosit aici pentru a desemna banii care funcționează ca simplu mijloc de circulație, în opoziție cu celelalte funcții ale lor.)

În măsura în care toate aceste mijloace se dovedesc insuficiente, este nevoie de o producție de aur suplimentară sau, ceea ce înseamnă același lucru, o parte din produsul suplimentar este schimbată, direct sau indirect, pe aur, produs al țărilor producătoare de metale nobile.

Întreaga masă de forță de muncă și de mijloace sociale de producție cheltuită în producția anuală de aur și de argint ca instrumente ale circulației formează un capital însemnat de așa-numitele faux frais ale modului de producție capitalist și, în general, ale oricărui mod de producție bazat pe producția de mărfuri. Această producție de aur și de argint ca instrumente ale circulației face ca societatea să nu poată folosi o sumă corespunzătoare de mijloace de producție și de consum posibile, adiționale, adică de avere reală. În măsura în care, scara producției rămânând aceeași sau gradul extinderii ei fiind dat, cheltuielile acestui costisitor mecanism de circulație se reduc, în aceeași măsură, în urma acestui fapt, crește forța productivă a muncii sociale. Deci, în măsura în care mijloacele auxiliare care se dezvoltă o dată cu sistemul de credit au acest efect, ele sporesc în mod direct averuția capitalistă, fie prin faptul că o parte importantă din procesul social de producție și de muncă este efectuată cu ajutorul lor fără nici o participare a banilor efectivii, fie prin faptul că crește capacitatea de funcționare a masei de bani care se află efectiv în circulație.

Astfel își găsește răspuns și întrebarea absurdă dacă producția capitalistă, în actualele ei proporții, ar fi posibilă (privită chiar numai din acest punct de vedere) fără sistemul de credit, adică numai în condițiile circulației metalice. Evident că nu. Dimpotrivă, ea ar fi limitată de proporțiile producției de metale nobile. Pe de altă parte, nu trebuie să ne facem nici un fel de idei mistice despre forța productivă a creditului, în măsura în care acesta pune la dispoziție sau pune în mișcare capital bănesc. O dezvoltare mai amplă a acestui aspect nu-și are locul aici.

Acum trebuie să examinăm cazul când nu are loc o acumulare efectivă, adică o lărgire directă a scării producției, însă când o parte din plusvaloarea realizată este acumulată pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat sub forma unui fond de rezervă bănesc pentru a fi transformată mai târziu în capital productiv.

În măsura în care banii astfel acumulați sînt bani adiționali, lucrurile se înțeleg de la sine. Banii aceștia nu pot fi decît o parte a aurului suplimentar importat din țările producătoare de aur. Totodată trebuie să menționăm faptul că produsul național în schimbul căruia a fost importat acest aur nu mai există în țara respectivă. El a fost exportat în străinătate în schimbul aurului.

Dimpotrivă, dacă se presupune că masa de bani aflată în țară rămîne aceeași, banii acumulați și care urmează să fie acumulați provin din circulație; s-a schimbat numai funcția lor. Din banii care circulă, ei s-au transformat în capital bănesc latent, care se formează treptat.

Banii acumulați aici sînt forma-bani a mărfii vîndute, și anume a acelei părți a valorii ei care reprezintă pentru posesorul respectiv plusvaloare (aici se presupune că sistemul de credit nu există încă). Capitalistul care a acumulat acești bani a vîndut pro tanto fără a cumpăra.

Dacă ne imaginăm acest proces doar parțial, nu rămîne nimic de explicat. O parte din capitaliști păstrează o parte din banii încasați din vînzarea produsului lor fără a retrage în schimbul lor mărfuri de pe piață. O altă parte, dimpotrivă, își transformă în produs toți banii, cu excepția capitalului bănesc care se reîntoarce continuu, necesar pentru mersul normal al producției. O parte din produsul aruncat pe piață sub formă de purtător de plusvaloare constă din mijloace de producție sau din elementele reale ale capitalului variabil, adică din mijloacele de subzistență necesare. Această parte din produs poate deci să servească imediat la extinderea producției. Căci nu am presupus nicidecum că o parte din capitaliști acumulează capital bănesc în timp ce cealaltă își consumă plusvaloarea în întregime, ci doar că o parte își efectuează acumularea sub forma-bani, formînd capital bănesc latent, în timp ce cealaltă parte acumulează în mod efectiv, adică extinde scara producției, își extinde în mod efectiv capitalul productiv. Masa de bani existentă se dovedește suficientă pentru nevoile circulației chiar dacă în mod alternativ o parte din capitaliști acumulează bani, în timp ce cealaltă extinde scara producției, și invers. Acumularea de bani la una dintre părți mai poate avea loc și fără numerar, prin simpla acumulare de creanțe.

Dificultatea apare însă nu atunci cînd presupunem o acumulare parțială, ci o acumulare generală de capital bănesc în cadrul clasei capitaliștilor. În ipoteza noastră — dominația generală și exclusivă a producției capitaliste —, în afară de clasa capitaliștilor nu mai există nici o altă clasă decît clasa muncitoare. Tot ceea ce cumpără clasa muncitoare este egal cu suma

salariului ei, deci cu suma capitalului variabil avansat de întreaga clasă a capitaliștilor. Bani aceștia se reîntorc la aceasta din urmă prin vânzarea produsului ei către clasa muncitoare. Capitalul ei variabil își recapătă în felul acesta forma-bani. Să presupunem că suma capitalului variabil, adică nu a capitalului variabil avansat, ci a celui folosit în cursul anului, este $= X \times 100$ l. st. ; pentru problema analizată aici nu are nici o importanță cât de mare sau cât de mică este în raport cu viteza de rotație suma de bani necesară pentru a avansa în cursul anului această valoare-capital variabil. Cu acest capital de $X \times 100$ l. st., clasa capitaliștilor cumpără o anumită cantitate de forță de muncă, adică plătește salariul unui anumit număr de muncitori, deci are loc prima tranzacție. Cu aceeași sumă muncitorii cumpără de la capitaliști o anumită cantitate de mărfuri ; în felul acesta suma de $X \times 100$ l. st. se reîntoarce în mâinile capitaliștilor : a doua tranzacție. Și lucrul acesta se repetă mereu. Prin urmare, suma de $X \times 100$ l. st. nu permite niciodată clasei muncitoare să cumpere partea produsului care reprezintă capital constant și, cu atât mai puțin, partea care reprezintă plusvaloarea clasei capitaliștilor. Cu cele $X \times 100$ l. st. muncitorii nu pot cumpăra decât acea parte din valoarea produsului social care este egală cu partea din valoare care reprezintă valoarea capitalului variabil avansat.

Abstracție făcînd de cazul cînd această acumulare generală de bani nu exprimă altceva decît repartizarea între diferiți capitaliști individuali a metalului nobil adițional importat, indiferent de proporția în care se face această repartizare, cum ar fi posibil ca întreaga clasă a capitaliștilor să acumuleze bani ?

Ei ar trebui să vîndă toți o parte din produsul lor fără să cumpere nimic în schimb. Faptul că ei dispun toți de un anumit fond bănesc pe care îl aruncă în circulație ca mijloc de circulație pentru consumul lor și din care o anumită parte se reîntoarce din circulație la fiecare dintre ei nu are nimic misterios în el. În acest caz însă, acest fond bănesc există ca fond de circulație formal tocmai prin transformarea în bani a plusvalorii, nicidecum însă ca un capital bănesc latent.

Dacă analizăm lucrurile așa cum se petrec ele în realitate, capitalul bănesc latent care este acumulat pentru a fi folosit ulterior constă din :

1. Depuneri la bănci ; suma de bani de care dispune banca în mod efectiv este relativ redusă. Aici acumularea de capital bănesc este numai nominală. Ceea ce se acumulează în mod efectiv sînt creanțele, care pot fi transformate în bani (dacă în general sînt transformate în bani) numai pentru că între banii retrași și

bani depuși există un echilibru. Ceea ce se află sub formă de bani în bancă este o sumă relativ mică.

2. Titluri de stat. Acestea în general nu sînt capital, ci simple creanțe asupra produsului anual al națiunii.

3. Acțiuni. În măsura în care nu sînt o înșelătorie, acestea reprezintă titluri de proprietate asupra unui capital efectiv, aparținînd unei societăți, și un mandat de încasare a plusvalorii produse în fiecare an de acest capital.

În toate aceste cazuri nu are loc o acumulare de bani; ceea ce apare de o parte ca acumulare de capital bănesc apare de cealaltă parte ca cheltuire efectivă continuă de bani. Este indiferent dacă banii sînt cheltuiți de cel căruia îi aparțin sau de alții, de debitorii acestuia.

În cadrul producției capitaliste, teaurizarea ca atare nu constituie niciodată un scop; ea este sau rezultatul unei stagnări a circulației — prin aceea că mase de bani mai mari decît de obicei iau forma de tezaur —, sau rezultatul acumulărilor condiționate de rotația capitalului, sau, în sfîrșit, tezaurul nu este decît formarea, deocamdată sub formă latentă, a unui capital bănesc destinat să funcționeze în calitate de capital productiv.

De aceea, dacă o parte a plusvalorii, realizată sub formă de bani, este retrasă din circulație și acumulată sub formă de tezaur, în mod concomitent o altă parte a plusvalorii este transformată în mod continuu în capital productiv. Cu excepția repartizării între membrii clasei capitaliste a metalului nobil adițional, acumularea sub forma-bani nu se face niciodată în mod simultan în toate punctele.

Tot ceea ce s-a spus despre partea produsului anual care reprezintă plusvaloarea sub formă de marfă este valabil și pentru cealaltă parte a produsului anual. Pentru circulația acesteia din urmă este nevoie de o anumită sumă de bani. Această sumă de bani aparține clasei capitaliștilor, ca și masa de mărfuri produsă anual care reprezintă plusvaloarea, și este aruncată în circulație la început de însăși clasa capitaliștilor. Această sumă se împarte în permanență din nou între capitaliști prin însuși procesul circulației. Ca și în general la circulația monedei, o parte din această sumă stagnează în puncte care se schimbă mereu, în timp ce altă parte circulă fără întrerupere. Lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă o parte din această acumulare este făcută în mod intenționat, cu scopul de a forma capital bănesc.

Aici s-a făcut abstracție de cazurile excepționale din cadrul circulației cînd un capitalist acaparează o parte din plusvaloarea și chiar din capitalul altui capitalist și de aceea are loc o acumulare și centralizare unilaterală atît de capital bănesc, cît și de capital productiv. Așa, de pildă, o parte din plusvaloarea însușită și acumulată de capitalistul A sub formă de capital bănesc poate reprezenta o parte din plusvaloarea capitalistului B care nu se mai reîntoarce la el.

Secțiunea a treia
**REPRODUCȚIA ȘI CIRCULAȚIA CAPITALULUI
 SOCIAL TOTAL**

Capitolul optisprezece³⁴⁾

Introducere

I. Obiectul analizei

Procesul de producție nemijlocit al capitalului este procesul de muncă și de valorificare a capitalului, adică procesul al cărui rezultat este produsul-marfă și al cărui mobil determinant este producerea de plusvaloare.

Procesul de reproducție a capitalului cuprinde atit acest proces de producție nemijlocit, cît și cele două faze ale procesului de circulație propriu-zis, adică procesul de reproducție a capitalului cuprinde întregul circuit care, ca proces periodic — ca proces care se repetă mereu la anumite perioade —, constituie rotația capitalului.

Indiferent dacă privim circuitul sub forma B...B' sau sub forma P...P, procesul de producție nemijlocit P formează întotdeauna numai o verigă din acest circuit. Într-o formă el mijlocește procesul de circulație, în cealaltă formă procesul de circulație mijlocește procesul de producție. Reinnoirea continuă a procesului de producție, apariția mereu repetată a capitalului sub formă de capital productiv, este condiționată în ambele cazuri de transformările lui în procesul de circulație. Pe de altă parte, procesul de producție în permanență reinnoit este condiția transformărilor pe care capitalul le suferă fără întrerupere în sfera circulației, a apariției lui alternative sub formă de capital bănesc și sub formă de capital-marfă.

Fiecare capital individual formează însă numai o fracțiune devenită autonomă, înzestrată, ca să zicem așa, cu viață proprie, a capitalului social total, așa cum fiecare capitalist individual

³⁴⁾ Din manuscrisul II.

reprezintă numai un element individual al clasei capitaliștilor. Mișcarea capitalului social constă din totalitatea mișcărilor fracțiunilor lui autonomizate, din totalitatea rotațiilor capitalurilor individuale. Așa cum metamorfoza mărfii individuale este o verigă în seria de metamorfoze a lumii mărfurilor, adică a circulației mărfurilor, tot așa metamorfoza capitalului individual, rotația lui, este o verigă în circuitul capitalului social.

Acest proces total cuprinde atât consumul productiv (procesul de producție nemijlocit) împreună cu transformările formelor (adică, din punct de vedere material, schimburile) care îl mijlocesc, cât și consumul individual împreună cu transformările formelor sau cu schimburile care îl mijlocesc. Acest proces total cuprinde, pe de o parte, transformarea capitalului variabil în forță de muncă și de aceea înglobarea forței de muncă în procesul de producție capitalist. Aici muncitorul apare în calitate de vânzător al mărfii sale, forța de muncă, iar capitalistul în calitate de cumpărător al ei. Pe de altă parte însă, vânzarea mărfurilor presupune cumpărarea lor de către clasa muncitoare, deci consumul ei individual. Aici clasa muncitoare apare în calitate de cumpărător, iar capitaliștii în calitate de vânzători, care își vînd mărfurile muncitorilor.

Circulația capitalului-marfă cuprinde și circulația plusvalorii, deci și acele acte de cumpărare și vânzare prin intermediul cărora se realizează consumul individual al capitaliștilor, consumul plusvalorii.

Prin urmare, circuitul capitalurilor individuale, luate la un loc în calitate de capital social, adică privit în totalitatea lui, cuprinde nu numai circulația capitalului, ci și circulația generală a mărfurilor. Aceasta din urmă poate consta inițial numai din două părți componente: 1) circuitul propriu al capitalului și 2) circuitul mărfurilor care intră în consumul individual, deci al mărfurilor pe care muncitorul își cheltuiește salariul, iar capitalistul plusvaloarea (sau o parte din plusvaloare). În orice caz, circuitul capitalului cuprinde și circulația plusvalorii în măsura în care aceasta formează o parte a capitalului-marfă, precum și transformarea capitalului variabil în forță de muncă, plata salariului. Dar cheltuirea acestei plusvalorii și a salariului pe mărfuri nu formează o verigă în circulația capitalului, deși cel puțin cheltuirea salariului condiționează această circulație.

În cartea I, procesul de producție capitalist a fost analizat atât ca act izolat, cât și ca proces de reproducție: producția plusvalorii și producția capitalului însuși. Schimbarea formelor și schimbul de substanțe pe care le suferă capitalul în sfera circula-

ției au fost doar presupuse, fără să ne oprim mai amănunțit asupra lor. Prin urmare, s-a presupus că, pe de o parte, capitalistul își vinde produsul la valoarea acestuia și, pe de altă parte, el găsește în sfera circulației mijloacele materiale de producție necesare pentru a reinnoi procesul sau pentru a-l continua în mod neîntrerupt. Singurul act din sfera circulației asupra căruia a trebuit să ne oprim acolo a fost cumpărarea și vânzarea forței de muncă ca o condiție fundamentală a producției capitaliste.

În secțiunea întâi a cărții a II-a am examinat diferitele forme pe care capitalul le îmbracă în circuitul său și diferitele forme ale acestui circuit însuși. La timpul de muncă examinat în cartea I se adaugă acum timpul de circulație.

În secțiunea a doua, circuitul capitalului a fost analizat ca circuit periodic, deci ca rotație a capitalului. S-a arătat, pe de o parte, cum diferitele părți componente ale capitalului (capitalul fix și capitalul circulant) trec prin circuitul formelor în perioade diferite și în moduri diferite; pe de altă parte, s-au cercetat împrejurările care determină lungimi diferite ale perioadei de muncă și ale perioadei de circulație. Am văzut ce influență exercită perioada circuitului și raportul diferit dintre componentele lui asupra volumului procesului de producție însuși, precum și asupra ratei anuale a plusvalorii. Într-adevăr, dacă în secțiunea întâi au fost cercetate în special formele succesive pe care capitalul le îmbracă și le leapădă în circuitul său în permanență, în secțiunea a doua s-a văzut cum, în cadrul acestei mișcări și schimbări succesive de forme, un capital de mărime dată se împarte concomitent, deși în proporții variabile, în forme diferite: capital productiv, capital bănesc și capital-marfă, astfel că aceste forme nu alternează numai între ele, ci diferite părți ale întregii valori-capital se află și funcționează neconținut una lângă alta sub aceste forme diferite. În special capitalul bănesc prezenta o particularitate care nu a fost arătată în cartea I. Aici au fost stabilite legi precise potrivit cărora părți componente ale unui capital dat, a căror mărime diferă în funcție de condițiile rotației, trebuie avansate și reinnoite în permanență sub formă de capital bănesc pentru ca un capital productiv de o mărime dată să poată funcționa fără întrerupere.

Dar atât în secțiunea întâi, cât și în secțiunea a doua a fost vorba tot timpul numai de un capital individual, de mișcarea unei părți autonomizate a capitalului social.

Dar circuitele capitalurilor individuale se împletesc între ele, se presupun și se condiționează reciproc și constituie tocmai da-

torită acestei împletiri mișcarea capitalului social total. Așa cum în circulația mărfurilor simplă metamorfoza totală a unei mărfi apărea ca o verigă în șirul de metamorfoze ale lumii mărfurilor, tot așa metamorfoza capitalului individual apare acum ca o verigă în șirul de metamorfoze ale capitalului social. Dacă însă circulația mărfurilor simplă nu cuprindea nicidecum în mod necesar circulația capitalului, întrucât aceasta poate avea loc pe baza unei producții necapitaliste, circuitul capitalului social total cuprinde, cum am mai spus, și circulația mărfurilor, care se desfășoară în afara sferei circuitului capitalului individual, adică și circulația mărfurilor care nu constituie capital.

Acum trebuie să trecem la analiza procesului de circulație (care în totalitatea lui este o formă a procesului de reproducție) a capitalurilor individuale ca părți componente ale capitalului social total, deci la analiza procesului de circulație a acestui capital social total.

II. Rolul capitalului bănesc

{Cu toate că cele de mai jos își au locul abia spre sfârșitul acestei secțiuni, ne vom ocupa totuși de capitalul bănesc aici; este vorba anume de capitalul bănesc, privit ca parte componentă a capitalului social total.}

Atunci când am analizat rotația capitalului individual, am arătat două aspecte ale capitalului bănesc.

În primul rînd, el constituie forma sub care fiecare capital individual apare pe scenă, își începe procesul în calitate de capital. El apare deci ca primus motor care dă impuls întregului proces.

În al doilea rînd, după cum perioada de rotație este mai lungă sau mai scurtă și după cum raportul dintre cele două părți componente ale ei — perioada de muncă și perioada de circulație — se schimbă, componenta valorii-capital avansate, care trebuie avansată și reinnoită în permanență sub formă de bani, variază în raport cu capitalul productiv pe care îl pune în mișcare, adică în raport cu scara continuă a producției. Oricare ar fi însă acest raport, în toate împrejurările acea parte din valoarea-capital în mișcare care poate funcționa în permanență în calitate de capital productiv este limitată de acea parte din valoarea-capital avansată care trebuie să existe în permanență sub formă de bani alături de capitalul productiv. Nu este vorba aici decît de rotația normală,

de o medie abstractă. Se face abstracție de capitalul bănesc adițional necesar pentru a compensa stagnările survenite în circulație.

La punctul întâi. Producția de mărfuri presupune circulația mărfurilor, iar circulația mărfurilor presupune că marfa își găsește expresia în bani, presupune circulația banilor; dedublarea mărfii în marfă și bani este o lege a exprimării produsului în marfă. De asemenea producția de mărfuri capitalistă, indiferent dacă e privită din punct de vedere social sau individual, presupune existența capitalului sub formă de bani sau existența capitalului bănesc ca primus motor pentru orice întreprindere nouă și ca motor permanent al ei. În special capitalul circulant presupune apariția mereu repetată la intervale mai scurte a capitalului bănesc în calitate de motor. Întreaga valoare-capital avansată, adică toate componentele capitalului care constau din mărfuri — forța de muncă, mijloacele de muncă și materialele de producție —, trebuie iarăși și iarăși cumpărate cu bani. Ceea ce se spune aici despre capitalul individual este valabil și pentru capitalul social, care nu funcționează decît sub forma unui mare număr de capitaluri individuale. Dar, după cum am arătat deja în cartea I, de aici nu rezultă nicidecum că, în ceea ce privește limitele sale *absolute*, scara producției, cîmpul de funcționare a capitalului chiar pe baze capitaliste, ar depinde de volumul capitalului bănesc în funcțiune.

Capitalului îi sînt incorporate elemente de producție a căror mărime, în cadrul unor anumite limite, nu depinde de mărimea capitalului bănesc avansat. Plata forței de muncă rămînînd aceeași, aceasta poate fi exploatată într-un grad mai înalt în mod extensiv sau intensiv. Dacă această sporire a exploatării este însoțită de o creștere a capitalului bănesc (adică de o creștere a salariului), acesta nu crește în aceeași proporție cu exploatarea, deci nu crește de loc pro tanto.

Substanțele din natură — care nu constituie un element al valorii capitalului — exploatate în mod productiv, ca pămîntul, marea, minereurile, pădurile etc., pot fi exploatate într-un grad mai înalt, în mod intensiv sau extensiv, cu o încordare mai mare a aceleiași cantități de forțe de muncă, fără să se avanseze mai mult capital bănesc. Elementele reale ale capitalului productiv sînt astfel sporite fără să fie nevoie de o cheltuire de capital bănesc adițional. Dacă cumva este nevoie de acesta pentru cumpărarea de materiale auxiliare suplimentare, capitalul bănesc, sub forma căruia e avansată valoarea-capital, nu e sporit proporțional cu creșterea eficienței capitalului productiv, deci nu e sporit de loc pro tanto.

Aceleași mijloace de muncă, deci același capital fix poate fi folosit mai eficient atît prin prelungirea timpului său de întrebui-

țare zilnică, cît și prin intensificarea folosirii sale, fără ca acest fapt să ceară o cheltuire suplimentară de bani pentru capital fix. În acest caz nu are loc decît o rotație mai rapidă a capitalului fix, dar și elementele reproduției acestuia sînt furnizate mai rapid.

Lăsînd la o parte substanțele din natură, forțele naturii, care pe capitalist nu-l costă nimic, pot fi înglobate în procesul de producție ca agenți cu o eficiență mai mare sau mai mică. Gradul eficienței lor depinde de metode și de progrese științifice, care de asemenea nu-l costă nimic pe capitalist.

Același lucru este valabil atît pentru combinarea socială a forței de muncă în procesul de producție, cît și pentru icsușința acumulată de muncitorii individuali. Carey calculează că proprietarul funciar nu primește niciodată destul, pentru că nu i se plătește întregul capital, respectiv întregă muncă investită în pămînt din timpuri imemorabile pentru a-i da actuala lui capacitate de producție. (Despre capacitatea de producție care i se ia nu se spune, firește, nimic.) Potrivit acestei teorii, fiecare muncitor individual ar trebui plătit după munca pe care a cheltuit-o întregul neam omenesc pentru a face dintr-un sălbatic un muncitor-mecanic modern. S-ar putea susține dimpotrivă: dacă se calculează întreaga muncă neplătită investită în pămînt, dar transformată în bani de proprietarul funciar și de capitalist, rezultă că întregul capital investit în pămînt de aceștia a fost restituit cu prisosință și cu dobîndă cămătărească, că, prin urmare, proprietatea funciară a fost demult răscumpărată de societate și încă cu prisosință.

Sporirea forței productive a muncii, în măsura în care nu presupune o cheltuire suplimentară de valori-capital, mărește, ce-i drept, în primul rînd numai masa produsului, nu și valoarea lui, afară doar de cazul cînd permite reproducerea, cu aceeași cantitate de muncă, a unui capital constant mai mare, deci și conservarea valorii lui. Dar în același timp această sporire creează o nouă materie-capital, creează, așadar, baza unei acumulări de capital sporite.

În măsura în care însăși organizarea muncii sociale, deci și sporirea forței productive sociale a muncii, reclamă ca producția să se desfășoare pe scară largă și, în concluzie, capitaliștii individuali să avanseze capital bănesc în cantități mari, s-a arătat încă în cartea I⁷⁰ că acest lucru se produce în parte prin centralizarea capitalurilor în cîteva miini, fără să fie nevoie de o creștere absolută a volumului valorilor-capital în funcțiune și deci a volumului capitalului bănesc în care aceste valori sînt avansate. Mărirea capitalurilor individuale poate crește prin centralizarea acestora în cîteva miini, fără creșterea concomitentă a sumei lor sociale.

Nu este vorba decît de o repartizare modificată a capitalurilor individuale.

În sfîrșit, în secțiunea anterioară s-a arătat că o reducere a perioadei de rotație permite sau cu un capital bănesc mai mic să fie pus în mișcare același capital productiv, sau cu același capital bănesc să fie pus în mișcare un capital productiv mai mare.

Este însă evident că toate acestea nu au nimic de-a face cu problema propriu-zisă a capitalului bănesc. Ele arată numai că, după transformarea lui în capital productiv, capitalul avansat — o sumă de valoare dată care în forma ei liberă, în forma-valoare, constă dintr-o anumită sumă de bani — cuprinde potențe productive ale căror limite nu sînt determinate de mărimea valorii lui și care, în cadrul unor anumite granițe, pot, dimpotrivă, să acționeze cu un grad diferit de intensitate sau extensitate. Dacă prețurile elementelor de producție — mijloacele de producție și forța de muncă — sînt date, mărimea capitalului bănesc necesar pentru cumpărarea unei anumite cantități din aceste elemente de producție existente sub formă de mărfuri este determinată. Adică este determinată mărimea valorii capitalului care urmează să fie avansat. Dar proporția în care acest capital acționează ca creator de valoare și de produs este elastică și variabilă.

La punctul al doilea. Se înțelege de la sine că partea din munca socială și din mijloacele de producție care trebuie cheltuită anual pentru producerea sau pentru cumpărarea de bani în scopul înlocuirii monedei uzate este pro tanto un scăzămînt din volumul producției sociale. În ceea ce privește însă valoarea-bani care funcționează, în parte, sub formă de mijloc de circulație, în parte sub formă de tezaur, din moment ce există, este dobîndită, ea se află alături de forța de muncă, de mijloacele de producție produse și de izvoarele naturale ale avuției. Ea nu poate fi privită ca o limită a acestora din urmă. Prin transformarea ei în elemente de producție, prin schimb cu alte țări, scara producției ar putea fi lărgită. Aceasta presupune însă că banii continuă să-și îndeplinească rolul lor de bani universali.

În funcție de durata perioadei de rotație, pentru punerea în mișcare a capitalului productiv este nevoie de o masă mai mare sau mai mică de capital bănesc. Tot astfel am văzut că împărțirea perioadei de rotație în timp de muncă și timp de circulație determină o sporire a capitalului latent care se află sub formă de bani, sau, cu alte cuvinte, a capitalului a cărui folosire este pentru moment amînată.

În măsura în care perioada de rotație este determinată de durata perioadei de muncă, ea este determinată, celelalte condiții

rămânind neschimbate, de natura materială a procesului de producție, prin urmare nu de caracterul social specific al acestui proces de producție. Dar, în cadrul producției capitaliste, operații relativ întinse, de durată mai lungă, determină avansări de capital bănesc mai mari pe timp mai îndelungat. Prin urmare, în asemenea domenii, producția depinde de limitele în cadrul cărora capitalistul individual dispune de capital bănesc. Aceste limite sînt lărgite de sistemul de credit și de asociațiile legate de credit, de pildă societățile pe acțiuni. De aceea perturbările de pe piața financiară întrerup activitatea unor asemenea întreprinderi, iar acestea provoacă, la rîndul lor, perturbări pe piața financiară.

Pe baza producției sociale trebuie determinată proporția în care aceste operații, care pe o perioadă de timp mai îndelungată retrag forță de muncă și mijloace de producție fără a furniza în acest interval vreun produs în calitate de efect util, pot fi efectuate fără a aduce prejudicii ramurilor de producție, care nu numai că retrag în mod continuu și repetat în cursul anului forță de muncă și mijloace de producție, ci totodată și furnizează mijloace de subzistență și mijloace de producție. În condițiile producției sociale, ca și în cele ale producției capitaliste, muncitorii din ramurile de producție cu perioade de muncă relativ scurte vor retrage produse numai pentru un timp mai scurt, fără a da în schimb alte produse, în timp ce ramurile de producție cu perioade de muncă mai lungi retrag neconținut produse pentru intervale de timp mai îndelungate înainte de a începe să dea ele însele asemenea produse. Faptul acesta provine deci din condițiile obiectuale ale procesului de muncă respectiv, nu din forma lui socială. În condițiile producției sociale, capitalul bănesc dispăre. Societatea repartizează forța de muncă și mijloacele de producție între diferitele ramuri de producție. Producătorii vor putea primi, de pildă, bonuri, în schimbul cărora vor retrage din stocurile de mijloace de consum ale societății o cantitate de produse corespunzătoare timpului de muncă prestat de ei. Aceste bonuri nu sînt bani. Ele nu circulă.

Așadar, în măsura în care nevoia de capital bănesc rezultă din durata perioadei de muncă, ea este determinată de două împrejurări: *în primul rînd*, banii sînt, în general, forma sub care trebuie să apară orice capital individual (făcîndu-se abstracție de credit) pentru a se transforma în capital productiv; acest lucru rezultă din esența producției capitaliste și, în general, a producției de mărfuri. — *În al doilea rînd*, mărimea sumei de bani care trebuie avansată este determinată de faptul că în cursul unei

perioade de timp mai mult sau mai puțin îndelungate îi sînt retrase în permanență societății forță de muncă și mijloace de producție, fără ca în acest timp să i se restituie un produs care să poată fi retransformat în bani. Prima împrejurare, și anume aceea că avansarea de capital trebuie făcută sub formă de bani, nu e înălăturată de însăși forma acestor bani, indiferent dacă este vorba de bani de metal, de bani de credit, de semne de valoare etc. A doua împrejurare nu e de loc afectată de faptul prin ce mijloace bănești sau în condițiile cărei forme de producție sînt retrase munca, mijloacele de subzistență și mijloacele de producție fără a se arunca în schimb în circulație vreun echivalent.

Capitolul nouăsprezece³⁵⁾

Prezentări anterioare ale problemei

I. Fiziocrații

„Tableau économique” * al lui Quesnay arată în câteva linii mari cum un produs anual, de o valoare determinată, al producției naționale este repartizat prin intermediul circulației, în așa fel încît, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, se poate efectua reproducția simplă a acestui produs, adică reproducția pe aceeași scară. Prin natura lucrurilor, punctul de plecare al perioadei de producție îl constituie recolta din ultimul an. Nenumăratele acte de circulație individuale se unesc de la bun început în mișcarea lor socială de masă caracteristică — în circulația dintre marile clase economice, funcțional determinate, ale societății. Ceea ce interesează aici e următorul lucru: o parte a produsului total — care, ca orice parte a lui, reprezintă, ca obiect de întrebuințare, un rezultat nou al muncii din anul trecut — este în același timp numai purtătoare de valoare-capital veche, care re apare sub aceeași formă naturală. Această parte a produsului nu circulă, ci rămîne în mîna producătorilor ei, clasa fermierilor, pentru ca în mîna acestei clase să înceapă din nou să servească drept capital. În această parte a produsului anual care reprezintă capitalul constant, Quesnay include și elemente care nu-și au locul aici, dar el a reușit să sesizeze esența problemei datorită orizontului său îngust, în care agricultura este singura sferă de investiție a muncii omenești producătoare de plusvaloare, deci, din punct de vedere capitalist, singura sferă de investiție realmente productivă. Procesul economic de reproducție, oricare ar fi caracterul lui social specific, se împletește întotdeauna în acest domeniu (al agriculturii) cu un proces natural de reproducție. Condițiile evidente ale acestuia

³⁵⁾ Aici începe manuscrisul VIII.

* — „Tabloul economic”. — *Nota trad.*

din urmă aruncă lumină și asupra condițiilor celui dintii, înlăturînd confuziile pe care le provoacă mirajele circulației.

Eticheta aplicată unui sistem de concepții se deosebește de eticheta aplicată altor articole, printre altele prin faptul că ea nu-l induce în eroare numai pe cumpărător, dar adesea și pe vânzător. Quesnay însuși și discipolii săi cei mai apropiați credeau în emblema lor feudală, așa cum savanții noștri de catedră cred și ei în această emblemă pînă în ziua de azi. În realitate însă, sistemul fiziocrat este prima concepție sistematică asupra producției capitaliste. Reprezentantul capitalului industrial — clasa fermierilor — conduce întreaga mișcare economică. Agricultură se face pe baze capitaliste, adică este o întreprindere pe scară mare a fermierului capitalist; agricultorul nemijlocit este muncitor salariat. Producția nu creează numai obiectele de întrebuințare, ci și valoarea lor; mobilul producției este însă obținerea de plusvaloare, al cărei loc de naștere este sfera producției, și nu sfera circulației. Dintre cele trei clase care figurează la Quesnay ca purtătoare ale procesului social de reproducție mijlocit de către circulație, fermierul capitalist, exploatatorul nemijlocit al muncii „productive”, producătorul de plusvaloare, se deosebește de cei care pur și simplu își însușesc această plusvaloare ⁷¹.

Caracterul capitalist al sistemului fiziocrat a provocat, încă în perioada lui de înflorire, opoziția dintre Linguet și Mably, de o parte, și apărătorii micii proprietăți funciare libere, de cealaltă parte.

Regresul lui A. Smith ³⁶⁾ în analiza pe care a făcut-o procesului de reproducție este cu atît mai izbitor, cu cît în rest nu numai că dezvoltă analiza justă a lui Quesnay, sintetizînd, de pildă, așa-numitele „avances primitives” * și „avances annuelles” ** ale acestuia în noțiunile de capital „fix” și capital „circulant” ³⁷⁾, dar pe alocuri repetă în totul greșelile fiziocraților. Pentru a dovedi, de

³⁶⁾ „Capitalul”, vol. I, ediția a 2-a, p. 612, nota 32 ⁷².

³⁷⁾ Și în această privință unii fiziocrați i-au deschis calea, în special Turgot. Acesta întrebuințează mai des decît Quesnay și ceilalți fiziocrați cuvîntul „capital” pentru „avances” și identifică și mai mult „avances” sau „capitaux” ale proprietarilor de manufacturi cu cele ale fermierilor. De pildă: „Ca și aceia” (proprietarii de manufacturi), „ei” (fermierii, adică fermierii capitaliști) „trebuie să primească în afară de capitalurile care se întorc înapoi etc.”. (Turgot. „Oeuvres”, éd. Daire, Paris, 1844, tome I, p. 40.)

* — „avansuri inițiale”. — *Nota trad.*

** — „avansuri anuale”. — *Nota trad.*

pildă, că fermierul produce o valoare mai mare decât orice altă categorie de capitaliști, el spune :

„Dar nici un capital de o mărime egală nu pune în acțiune mai multă muncă productivă decât acela al fermierului. Nu numai muncitorii săi agricoli, ci și vitele sale de muncă sînt și ele muncitori productivi”. {Grozav compliment pentru muncitorii agricoli !} „De altminteri, în agricultură natura lucrează alături de om și, deși munca ei nu costă nimic, produsul ei are valoare la fel ca produsul celor mai costisitori lucrători. Operațiile cele mai importante din agricultură par a avea mai puțin ca scop de a spori fertilitatea naturii, deși fac și acest lucru, cît de a îndruma această fertilitate către producția plantelor celor mai utile omului. Un cîmp năpădit de mărăcini și de buruieni poate produce adeseori o cantitate de plante tot așa de mare ca și via sau ogorul cu grînele cel mai bine cultivate. Adeseori cultivatorul, care sădește și care seamănă, mai mult orînduiește decît însuflețește fecunditatea activă a naturii și, după ce el își termină toate lucrările, naturii îi rămîne de făcut cea mai mare parte din muncă. Astfel, muncitorii și vitele de muncă (!) folosite în agricultură reproduc nu numai, ca lucrătorii din manufacturi, o valoare egală cu consumul lor sau cu valoarea capitalului care îi folosește împreună cu profitul posesorului său, dar reproduc o valoare mult mai mare. În afară de capitalul fermierului și de tot profitul său, ei reproduc în mod regulat renta pentru proprietarul de pămînt. Această rentă poate fi considerată ca produsul acelor forțe ale naturii a căror folosință proprietarul de pămînt o împrumută fermierului. Ea este mai mare sau mai mică, după cum presupunem că aceste forțe au efecte mai mari sau mai mici, sau, cu alte cuvinte, după cum presupunem că fertilitatea naturală sau îmbunătățită a pămîntului e mai mare sau mai mică. Ceea ce rămîne după ce se scade sau se compensează tot ceea ce se poate considera ca rezultat al muncii omului reprezintă opera naturii. Această rămășiță estereării mai mică de un sfert și adeseori mai mare de o treime din întregul produs. Niciodată o egală cantitate de muncă productivă folosită în manufactură nu poate realiza o reproducție atît de mare. În manufactură, natura nu face nimic; omul face totul, iar reproducția obținută este totdeauna în raport cu forța factorilor care o prilejuiesc. Prin urmare, capitalul investit în agricultură nu numai că pune în mișcare o cantitate de muncă productivă mai mare decît orice alt capital egal investit în manufactură, dar, mai mult, în raport cu cantitatea de muncă productivă pe care o folosește el adaugă o valoare cu mult mai mare la produsul anual al pămîntului și al muncii țării, la averea reală și la venitul real al locuitorilor săi”. (B. II, ch. 5, p. 242, 243.) (Vezi și Adam Smith. „Averea națiunilor”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. 244—245. — Nota trad.)

În cartea a II-a, cap. 1, A. Smith spune :

„Valoarea totală a semințelor de asemenea e propriu-zis un capital fix”. (Op. cit., p. 186.)

Așadar, aici capitalul = valoare-capital; aceasta există sub formă „fixă”.

„Deși semințele circulă între pămînt și hambar, totuși niciodată nu schimbă stăpînul și de aceea propriu-zis nu circulă. Fermierul își realizează profitul nu prin vînzarea, ci prin sporirea lor”. (Op. cit., p. 186.)

Caracterul mărginit al acestei teorii constă aici în faptul că Smith nu vede, cum a văzut Quesnay, reparația valorii capitalului constant sub o formă nouă, deci nu vede un moment important al procesului de reproducție, ci numai o ilustrare în plus, și încă una falsă, a deosebirii pe care o face el între capitalul circulant și capitalul fix. — Trecînd de la noțiunile de „avances primitives” și „avances annuelles” la acelea de „fixed capital” * și „circulating capital” **, Smith face un pas înainte în folosirea cuvîntului „capital”, a cărui noțiune este generalizată, devine independentă de sfera de aplicare exclusiv „agricolă” a fiziocraților; regresul constă în faptul că deosebirile dintre „fix” și „circulant” sînt considerate și menținute ca deosebiri esențiale.

II. Adam Smith

1. Punctele de vedere generale ale lui Smith

A. Smith spune în cartea I, cap. 6, p. 42 :

„În orice societate, prețul oricărei mărfi se reduce în cele din urmă la una sau alta din aceste trei părți” (salariu, profit, rentă funciară) „sau la toate trei. Iar în orice societate înaintată, toate trei intră, mai mult sau mai puțin, ca părți componente în prețul mării majorității a mărfurilor” ³⁸⁾, sau cum se spune mai departe la p. 43 : „Salariul, profitul și renta sînt cele trei surse primare ale oricărui venit ca și ale oricărei valori de schimb”. (Op. cit., p. 38, 39.)

Vom cerceta ulterior mai îndeaproape această teorie a lui A. Smith despre „componentele prețului mărfurilor”, respectiv ale „oricărei valori de schimb”. — Mai departe se spune :

„...Dacă acesta e cazul cu fiecare marfă luată separat, tot așa trebuie să fie și cu toate mărfurile care compun *produsul total anual* al pămîntului și muncii din oricare țară luată în întregul ei. *Prețul total* sau *valoarea de schimb* a acestui produs anual se *descompune* în aceste trei părți și se *repartizează* în-

³⁸⁾ Pentru ca cititorul să nu se înșele asupra sensului cuvintelor „prețul mării majorității a mărfurilor”, în cele ce urmează arătăm felul în care A. Smith le explică el însuși. De pildă, în prețul peștelui de mare nu intră rentă, ci numai salariu și profit; în prețul pietricelelor de Scoția (scotch pebbles) intră numai salariu, și anume : „În unele părți ale Scoției, unii oameni săraci își fac o meserie din stringerea de-a lungul țărmului mării a acelor variate pietricele cunoscute de obicei sub numele de pietricele de Scoția. Prețul plătit pentru ele de către cioplitor constituie în întregime salariul muncii lor ; nu intră în preț nici rentă, nici profit” (op. cit., p. 39).

* — „capital fix”. — *Nota trad.*

** — „capital circulant”. — *Nota trad.*

tre diferiții locuitori ai țării, fie ca *salarii* pentru munca lor, fie ca *profitul* pentru capitalul lor, fie ca *rentă* pentru pământul lor". (B. II, ch. 2, p. 190.) (Vezi și op. cit., p. 191.)

După ce A. Smith a descompus în felul acesta atît prețul fiecărei mărfi luate separat, cît și „prețul total sau valoarea de schimb... a produsului total anual al pământului și muncii din oricare țară luată în întregul ei” în trei surse de venit pentru muncitorul salariat, capitalist și proprietarul funciar, adică în salariu, profit și rentă funciară, el trebuie totuși să introducă prin contrabandă și un al patrulea element, și anume elementul capital... El realizează acest lucru făcînd distincție între venitul brut și venitul net :

„Venitul *brut* al tuturor locuitorilor unei țări mari cuprinde *produsul total anual* al pământului și muncii lor, iar venitul *net* e ceea ce le rămîne după ce se scad *cheltuielile de întreținere*, mai întii a *capitalului fix*, apoi a celui *circulant*, sau ceea ce, fără a atinge capitalul, pot ei acorda pentru fondul rezervat consumului imediat sau pot cheltui pentru întreținerea, confortul și distracțiile lor. *Avuția* lor reală, de asemenea, nu este proporțională cu venitul brut, ci cu cel net” (ibid., p. 190.) (Vezi și op. cit., p. 191.)

La aceasta remarcăm următoarele :

1. A. Smith tratează aici în mod expres numai reproducția simplă, și nu reproducția pe scară largită sau acumularea ; el nu vorbește decît de cheltuielile de întreținere (maintaining) a capitalului aflat în funcțiune. Venitul „net” este egal cu acea parte a produsului anual, indiferent dacă este al întregii societăți sau al capitalistului individual, care poate intra în „fondul de consum”, dar volumul acestui fond nu trebuie să impieteze asupra capitalului aflat în funcțiune (encroach upon capital). Prin urmare, o parte din valoarea produsului individual, ca și a celui social, nu se reduce nici la salariu, nici la profit, nici la rentă funciară, ci se reduce la capital.

2. A. Smith renunță la propria sa teorie cu ajutorul unui joc de cuvinte, făcînd distincție între „gross” și „net revenue”, între venit brut și venit net. Capitalistul individual, ca și întreaga clasă a capitaliștilor, sau așa-numita națiune, în locul capitalului consumat în producție obține un produs-marfă. Valoarea acestuia, care poate fi reprezentată prin părți proporționale ale produsului însuși, înlocuiește, pe de o parte, valoarea-capital cheltuită, constituind deci venit sau, și mai textual, „revenue” („revenue” e participiul lui „revenir”, a reveni, a se întoarce), dar, nota bene, „capital-revenue” sau venit la capital ; pe de altă parte, componente ale valorii produsului care „se repartizează între diferiții locuitori ai țării, fie ca salarii pentru munca lor, fie ca profituri

pentru capitalul lor, fie ca rentă pentru pământul lor", formînd ceea ce în viața de toate zilele se numește venit. Potrivit acestei concepții, valoarea întregului produs, fie el al capitalistului individual, fie al întregii țări, formează un venit pentru cineva ; acest venit este însă, pe de o parte, venit la capital, iar pe de altă parte forma „revenue” diferită de acesta. Astfel, ceea ce este înlăturat la descompunerea valorii mărfii în componentele ei este reintrodus pe ușa din dos, anume cu ajutorul sensului dublu al cuvîntului „revenue”. Nu pot însă „reveni” decît acele componente ale valorii produsului care există deja în el. Pentru ca un *capital* să aducă venit, „revenue”, el trebuie să fi fost în prealabil cheltuit.

În altă parte, A. Smith spune :

„Cea mai scăzută rată a profitului obișnuit trebuie să fie întotdeauna ceva mai mare decît cel suficient pentru a compensa pierderile ocazionale la care este expusă orice întrebuințare de capital. Numai acest surplus este profitul net sau neto-profit”.

Care capitalist înțelege prin profit cheltuiuri de capital necesare ?

„Ceea ce se numește profit brut cuprinde adeseori nu numai acest surplus, dar și ceea ce se rezervă pentru a compensa asemenea pierderi ocazionale”. (B. I, ch. 9, p. 72.) (Vezi și op. cit., p. 68.)

Dar aceasta nu înseamnă decît că o parte a plusvalorii, considerată drept o parte a profitului brut, trebuie să formeze un fond de asigurare pentru producție. Acest fond de asigurare este creat pe seama unei părți de supramuncă, care, în această măsură, produce în mod direct capital, adică fondul destinat reproducției. În ceea ce privește cheltuielile pentru „întreținerea” capitalului fix etc. (vezi pasajele citate mai sus), înlocuirea capitalului fix consumat cu altul nou nu constituie o nouă investiție de capital, ci doar reinnoirea vechii valori-capital sub o formă nouă. În ceea ce privește însă cheltuielile pentru reparațiile capitalului fix, pe care A. Smith le raportează de asemenea la cheltuielile de întreținere, ele intră în prețul capitalului avansat. Faptul că capitalistul nu trebuie să investească dintr-o dată această parte de capital, că o investește treptat, pe măsură ce este nevoie, în timpul funcționării capitalului și poate folosi în acest scop profitul deja încasat nu schimbă cu nimic sursa acestui profit. Componenta valorii din care provine acest profit arată numai că muncitorul furnizează supramuncă atît pentru fondul de asigurare, cît și pentru fondul de reparații.

A. Smith ne relatează apoi că din venitul net, adică din venitul în sens specific, trebuie exclus întregul capital fix, precum și cea

parte a capitalului circulant care este necesară în întregime pentru întreținerea, repararea și reînnoirea capitalului fix, adică de fapt întregul capital care nu se află într-o formă naturală destinată fondului de consum.

„Toată cheltuiala pentru întreținerea capitalului fix trebuie, evident, scăzută din venitul net al societății. Nici materialele necesare pentru întreținerea mașinilor, a uneltelor de muncă..., nici produsul muncii necesare pentru a da acestor materiale forma cerută nu pot face parte din venitul net al societății. Prețul acestei munci poate într-adevăr face parte din el, întrucât muncitorii astfel angajați pot plasa întreaga valoare a salariilor lor în fondul lor rezervat pentru consumul imediat. Însă, în alte feluri de muncă, și prețul” {adică salariul plătit pentru această muncă}, „și produsul” { în care este încorporată această muncă } „trec la acest fond: prețul la fondul muncitorilor, iar produsul la cel al altor persoane, ale căror consum, confort și distracții sînt sporite prin munca acestor muncitori”. (B. II, ch. 2, p. 190, 191.) (Vezi și op. cit., p. 191—192.)

A. Smith se lovește aici de deosebirea foarte importantă dintre muncitorii care lucrează în producția de mijloace de producție și muncitorii care lucrează în producția nemijlocită de mijloace de consum. Valoarea produsului-marfă al primei categorii de muncitori conține o componentă egală cu suma salariilor lor, adică cu valoarea părții de capital cheltuite pentru cumpărarea de forță de muncă; această parte a valorii există fizic ca o cotă-parte anumită a mijloacelor de producție produse de acești muncitori. Bani obținuți de ei sub formă de salarii constituie pentru ei venit, dar nici pentru ei, nici pentru alții munca lor nu a creat produse care pot fi consumate individual. Aceste produse nu constituie deci ele însele un element al acelei părți a produsului anual care este destinată fondului de consum social, singurul în care se poate realiza „venitul net”. A. Smith uită să adauge aici că ceea ce este valabil pentru salarii este valabil în aceeași măsură și pentru cea componentă a valorii mijloacelor de producție care, în calitate de plusvaloare, constituie, sub forma categoriilor de profit și rentă, venitul (în primul rînd) al capitalistului industrial. Și aceste componente ale valorii există sub formă de mijloace de producție, de produse care nu pot fi consumate individual: abia după transformarea lor în bani se poate cumpăra o cantitate, corespunzătoare prețului lor, din mijloacele de consum produse de a doua categorie de muncitori, trecînd-o în fondul de consum individual al posesorilor acestor mijloace de producție. Dar cu atît mai mult A. Smith ar fi trebuit să vadă că o parte din valoarea mijloacelor de producție produse anual, egală cu valoarea mijloacelor de producție care funcționează în cadrul acestei sfere de producție, adică egală cu valoarea mijloacelor de producție cu ajutorul cărora se produc mijloace de producție — deci o parte

din valoare egală cu valoarea capitalului constant folosit aici —, este în mod absolut exclusă din orice componentă a valorii care constituie venit, și anume nu numai din cauza formei naturale în care există această parte, dar și din cauza faptului că funcționează în calitate de capital.

În ceea ce privește a doua categorie de muncitori — care produc în mod nemijlocit mijloace de consum —, definițiile lui A. Smith nu sînt tocmai exacte. Și anume el spune că în aceste ramuri de muncă atît prețul muncii, cît și produsul intră în („go to”) fondul de consum direct :

„prețul” (adică banii primiți ca salariu) „în cel al muncitorilor, iar produsul în cel al altor persoane (that of other people), ale căror consum, confort și distracții sînt sporite prin munca acestor muncitori”.

Dar muncitorul nu poate trăi din „prețul” muncii sale, adică din banii în care i se plătește salariul; el realizează acești bani, cumpărînd cu ei mijloace de consum; acestea pot consta, în parte, din categorii de mărfuri pe care le-a produs el însuși. Pe de altă parte, propriul lui produs poate fi din acelea care intră numai în consumul exploatatorilor muncii.

Excluzînd astfel în întregime capitalul fix din „netto revenue” * al unei țări, A. Smith continuă :

„Însă, deși cheltuielile totale de întreținere a capitalului fix sînt astfel în mod necesar scoase din venitul net al societății, nu e același lucru cu cheltuielile de întreținere ale capitalului circulant. Din cele patru părți din care e compus capitalul circulant — bani, mijloace de subzistență, materiale și produse finite — s-a arătat deja că ultimele trei sînt retrase din el în mod regulat și plasate fie în capitalul fix al societății, fie în fondul rezervat pentru consumul direct. Partea din aceste bunuri consumabile care nu poate fi folosită pentru a întreține pe cel dintîi” {capitalul fix} „trece în întregime la cel de-al doilea” {fondul destinat consumului direct} „și reprezintă o parte din venitul net al societății. Astfel, întreținerea celor trei părți ale capitalului circulant micșorează venitul net al societății numai cu acea parte a producției anuale care este necesară pentru întreținerea capitalului fix”. (B. II, ch. 2, p. 191, 192.) (Vezi și op. cit., p. 192—193.)

Afirmația lui A. Smith că partea capitalului circulant care nu servește la producerea de mijloace de producție intră în producția mijloacelor de consum, adică în acea parte a produsului anual destinată să formeze fondul de consum al societății, este o pură tautologie. Important este însă ceea ce urmează imediat după aceasta :

„În această privință, capitalul circulant al societății e diferit de capitalul circulant individual. Capitalul circulant al unui individ e cu totul exclus din

* — „venitul net”. — Nota trad.

venitul său net și niciodată nu poate să constituie o parte din acesta din urmă ; el poate să constea numai din profit. Dar, deși capitalul circulant al fiecărui individ face parte din cel al societății căreia îi aparține, nu e cu totul exclus din cauza aceasta ca el să facă parte de asemenea din venitul net al societății. Deși mărfurile din prăvălia unui comerciant nu pot fi plasate în fondul rezervat pentru consumul direct al comerciantului, ele pot să facă parte din fondul de consum al altora, care, printr-un venit scos din alte surse, îi pot înlocui regulat valoarea lor, împreună cu profitul lui, fără a cauza vreo micșorare nici a capitalului comerciantului, nici a capitalului lor" (ibid.). (Vezi și op. cit., p. 193.)

Așadar, aici aflăm că :

1. Ca și capitalul fix și capitalul circulant necesar pentru producția celui dintii (funcționarea A. Smith o uită) și pentru întreținerea lui, tot astfel și capitalul circulant al fiecărui capitalist individual, întrebuițat în producția de mijloace de consum, este cu totul exclus din venitul net al acestuia, venit care nu poate consta decât din profiturile lui. Prin urmare, acea parte a produsului-marfă al acestuia care îi înlocuiește capitalul nu poate fi descompusă în componente ale valorii, care constituie pentru el venit.

2. Capitalul circulant al fiecărui capitalist individual constituie o parte a capitalului circulant al societății, la fel ca orice capital fix individual.

3. Deși nu este decât suma capitalurilor circulante individuale, capitalul circulant al societății are un caracter diferit de acela al capitalului circulant al fiecărui capitalist individual. Acest capital din urmă nu poate forma niciodată o parte din venitul capitalistului individual ; dimpotrivă, o parte din cel dintii (și anume partea care constă din mijloace de consum) poate forma în același timp o parte din venitul societății, sau, cum a spus A. Smith mai înainte, ea nu trebuie neapărat să micșoreze venitul net al societății cu o parte a produsului anual. În realitate, ceea ce A. Smith numește aici capital circulant reprezintă capitalul-marfă produs anual pe care capitaliștii producători de mijloace de consum îl aruncă anual în circulație. Acest produs-marfă anual al lor constă în întregime din articole consumabile și de aceea formează fondul în care se realizează sau pe care se cheltuiesc veniturile nete (inclusiv salariile) ale societății. În loc să aleagă drept exemplu mărfurile din prăvălia micului negustor, A. Smith ar fi trebuit să ia masele de mărfuri aflate în depozitele capitaliștilor industriali.

Dacă A. Smith ar fi grupat ideile disparate pe care le-a formulat mai înainte la analizarea reproducției a ceea ce numește el capital fix, iar acum la analizarea reproducției a ceea ce numește el capital circulant, atunci ar fi ajuns la următorul rezultat :

I. Produsul social anual este format din două sectoare : primul cuprinde mijloacele de producție, al doilea mijloacele de consum ; fiecare dintre ele trebuie tratat separat.

II. Valoarea totală a acelei părți din produsul anual care constă din *mijloace de producție* se repartizează precum urmează : o parte din valoarea lor reprezintă numai valoarea mijloacelor de producție consumate la producerea acestor mijloace de producție, ea nu reprezintă deci decât valoarea-capital care reapare într-o formă nouă ; a doua parte este egală cu valoarea capitalului cheltuit pentru forță de muncă sau cu suma salariilor plătite de capitaliștii din această sferă de producție. În sfârșit, a treia parte din valoare formează izvorul profiturilor, inclusiv renta funciară, al capitaliștilor industriali din această categorie.

Prima parte componentă, care, după A. Smith, reprezintă partea reprodusă a capitalului fix al tuturor capitalurilor individuale folosite în acest prim sector, este „cu totul exclusă și nu poate constitui niciodată o parte din venitul net”, fie al capitalistului individual, fie al societății. Ea funcționează în permanență în calitate de capital, niciodată în calitate de venit. În această privință, „capitalul fix” al fiecărui capitalist individual nu se deosebește cu nimic de capitalul fix al societății. În același timp însă, celelalte părți din valoarea produsului social anual care constă din mijloace de producție — părți din valoare care există deci și în părți alicote ale acestei mase totale de mijloace de producție — constituie, ce-i drept, *venituri pentru toți agenții care participă la această producție* : salarii pentru muncitori, profituri și rente pentru capitaliști. Dar *pentru societate* ele nu constituie venit, ci *capital*, deși produsul anual al societății nu constă decât din suma produselor capitaliștilor individuali care fac parte din această societate. În majoritatea cazurilor, prin însăși natura lor, aceste produse nu pot funcționa decât ca mijloace de producție, și chiar acelea care la rigoare ar putea funcționa ca mijloace de consum sînt destinate să servească drept materii prime și materiale auxiliare pentru o nouă producție. Ele funcționează ca atare, adică în calitate de capital, dar nu în mâinile producătorilor lor, ci în ale acelor care le utilizează, și anume :

III. În mâinile capitaliștilor din al doilea sector, ale producătorilor *nemijlociți de mijloace de consum*. Aceste mijloace de consum le înlocuiesc acestora capitalul consumat în producerea mijloacelor de consum (în măsura în care acest capital nu este transformat în forță de muncă, adică în măsura în care el nu este format din suma salariilor muncitorilor din acest al doilea sector), în timp ce capitalul consumat, care se află acum sub formă de

mijloace de consum în mâinile capitaliștilor care le produc, *formează* la rîndul lui — deci din punct de vedere social — *fondul de consum în care capitaliștii și muncitorii din primul sector își realizează veniturile.*

Dacă A. Smith și-ar fi continuat analiza pînă aici, el ar fi ajuns aproape de rezolvarea întregii probleme. El s-a apropiat în fond foarte mult de aceasta, întrucît observase deja că anumite părți din valoarea *unei* categorii a capitalurilor-marfă (mijloace de producție) din care constă produsul anual total al societății, deși constituie venit pentru muncitorii și capitaliștii individuali ocupați cu producerea lor, nu constituie însă o parte componentă a venitului societății; în timp ce o parte din valoarea *celeilalte* categorii de capitaluri-marfă (mijloace de consum), cu toate că constituie valoare-capital pentru proprietarii ei individuali, adică pentru capitaliștii ocupați în această sferă de investiție a capitalului, constituie totuși numai o parte din venitul social.

Din toate cele de mai sus rezultă însă următoarele:

În primul rînd. Deși capitalul social este egal numai cu suma capitalurilor individuale, și de aceea și produsul-marfă (sau capitalul-marfă) anual al societății este egal cu suma produselor-marfă ale acestor capitaluri individuale; deși de aici rezultă că descompunerea valorii-marfă în componentele ei, descompunere valabilă pentru fiecare capital-marfă individual, trebuie să fie valabilă și în ultimă instanță este valabilă și pentru capitalul-marfă al întregii societăți, totuși forma în care se manifestă aceste componente ale valorii în procesul de reproducție social total *diferă.*

În al doilea rînd. Chiar și în cadrul reproducției simple are loc nu numai producția de salariu (capital variabil) și plusvaloare, ci și producția directă de valoare-capital constantă nouă, deși ziua de muncă nu constă decît din două părți: una în care muncitorul înlocuiește capitalul variabil, producînd de fapt un echivalent pentru cumpărarea forței sale de muncă, și a doua în care el produce plusvaloare (profit, rentă etc.). — Anume munca zilnică, care este cheltuită pentru reproducerea mijloacelor de producție — și a cărei valoare se descompune în salariu și plusvaloare —, anume această muncă se realizează în mijloace de producție noi care înlocuiesc partea constantă a capitalului, cheltuită pentru producerea mijloacelor de consum.

Principalele dificultăți, care în cea mai mare parte au fost rezolvate în cele expuse mai sus, nu apar la analiza acumulării, ci la analiza reproducției simple. De aceea A. Smith (B. II), ca și

mai înainte Quesnay (Tableau économique), atunci când este vorba de mișcarea produsului anual al societății și de reproducerea lui mijlocită de circulație, pornesc de la reproducția simplă.

2. Descompunerea valorii de schimb în $v + p$ la Smith

Potrivit dogmei lui A. Smith, prețul sau valoarea de schimb („exchangeable value”) a fiecărei mărfi în parte, deci și a tuturor mărfurilor luate la un loc din care constă produsul anual al societății (el presupune pe drept cuvânt pretutindeni producție capitalistă), este format din trei părți componente („component parts”) sau se descompune în („resolves itself into”): salariu, profit și rentă. Această dogmă poate fi redusă la ideea că valoarea mărfii = $v + p$, adică este egală cu valoarea capitalului variabil avansat plus valoarea. Această reducere a profitului și a rentei la o unitate comună, pe care o însemnăm cu p , o putem face cu permisiunea expresă a lui A. Smith, după cum rezultă din citatele de mai jos, în care vom lăsa deocamdată la o parte toate punctele secundare, adică toate devierile aparente sau reale de la dogma potrivit căreia valoarea mărfurilor constă exclusiv din elementele pe care noi le însemnăm cu $v + p$.

În manufactură :

„Valoarea pe care lucrătorii o adaugă materialelor se descompune... în două părți, din care una plătește salariul muncitorilor, iar cealaltă profitul patronului asupra întregii sume avansate de el pentru materiale și salarii”. (B. I, ch. 6, p. 40, 41.) (Vezi și op. cit., p. 36—37.) — „Deși patronul avansează salariul muncitorului manufacturier, în realitate muncitorul nu-l costă nimic, valoarea acestui salariu fiindu-i în general restituită (reserved), împreună cu un profit, în valoarea sporită a obiectului asupra căruia s-a aplicat munca muncitorului”. (B. II, ch. 3, p. 221.) (Vezi și op. cit., p. 223.)

Partea de capital (stok) care este cheltuită

„pentru întreținerea muncii productive... după ce i-a servit” { patronului } „în funcția de capital... constituie un venit pentru ei” { pentru muncitori }. (B. II, ch. 3, p. 223.) (Vezi și op. cit., p. 224.)

În capitolul citat mai sus, A. Smith spune categoric :

„Produsul total anual al pământului și al muncii din orice țară... se împarte de la sine (naturally) în două părți. Una dintre ele, adesea cea mai mare, este în primul rând destinată să înlocuiască capitalul sau să reinnoiască mijloacele de subsistență, materiale și produse finite, care au fost retrase din capital; cealaltă e destinată să formeze un venit, fie posesorului acestui capital ca profit la capital, fie vreunei alte persoane ca rentă a pământului” (p. 222.) (Vezi și op. cit., p. 224.)

După cum am aflat mai înainte de la A. Smith, numai o parte din capital constituie în același timp venit pentru cineva, și anume partea cheltuită pentru cumpărarea de muncă productivă. Această parte — capitalul variabil — îndeplinește mai întâi „funcția de capital” în mâna întreprinzătorului și pentru el, iar apoi „constituie un venit” pentru muncitorul productiv însuși. Capitalistul transformă o parte din valoarea-capital a sa în forță de muncă și astfel în capital variabil; numai datorită acestei transformări, nu numai această parte a capitalului, ci și întregul lui capital funcționează în calitate de capital industrial. Muncitorul — vânzătorul de forță de muncă — primește valoarea acesteia din urmă sub formă de salariu. În mâna lui forța de muncă nu este decît marfă de vânzare, o marfă din a cărei vânzare trăiește și care de aceea constituie singurul izvor al venitului lui; în calitate de capital variabil, forța de muncă nu funcționează decît în mâna cumpărătorului ei, capitalistul, iar prețul de cumpărare a forței de muncă capitalistul îl avansează numai aparent, întrucît valoarea lui i-a fost dinainte furnizată de muncitor.

După ce A. Smith ne-a arătat astfel că în manufactură valoarea produsului este $= v + p$ (unde p = profitul capitalistului), el ne spune că în agricultură muncitorii, în afară de

„reproducția unei valori egale cu consumul lor sau cu capitalul, care îi folosește” {variabil} „împreună cu profiturile capitalistului”, ...în afară „de capitalul fermierului și tot profitul său, ei reproduc în mod regulat și rentă proprietarului de pământ”. (B. II, ch. 5, p. 243.) (Vezi și op. cit., p. 244.)

Faptul că renta intră în mâna proprietarului funciar nu are nici o importanță pentru problema pe care o analizăm aici. Înainte de a intra în mâna lui, ea trebuie să se afle în mâna fermierului, adică în mâna capitalistului industrial. Înainte de a deveni venit pentru cineva, ea trebuie să constituie o componentă a valorii produsului. Atît renta, cît și profitul nu sînt deci, la A. Smith, decît componente ale plusvalorii, pe care muncitorul productiv le reproduce în permanență concomitent cu propriul său salariu, deci concomitent cu valoarea capitalului variabil. Prin urmare, atît renta, cît și profitul sînt părți ale plusvalorii p , și de aceea la A. Smith prețul tuturor mărfurilor se descompune în $v + p$.

Dogma potrivit căreia prețul tuturor mărfurilor (deci și cel al produsului-marfă anual) se descompune în salariu, plus profit, plus rentă funciară, această dogmă ia, chiar și în partea permanent esoterică a operei lui Smith, o asemenea formă încît valoarea fiecărei mărfi, deci și aceea a produsului-marfă anual al societății, $= v + p$, = valoarea-capital cheltuită pentru forță de

muncă și reproducă în permanență de muncitor, plus plusvaloarea adăugată de muncitori prin munca lor.

Acest rezultat final la care ajunge A. Smith ne arată în același timp — vezi mai jos — sursa analizei unilaterale pe care o face el componentelor în care poate fi descompusă valoarea-marfă. Faptul că aceste componente constituie în același timp diferite surse de venit pentru diferite clase care funcționează în producție nu are nimic de-a face nici cu determinarea mărimii fiecăreia dintre aceste componente și nici cu determinarea sumei valorii lor.

Cînd A. Smith spune :

„Salariul, profitul și renta sînt cele trei surse primare ale oricărui venit, ca și ale oricărei valori de schimb. Orice alt venit derivă în cele din urmă din una sau alta dintre aceste surse”. (B. I, ch. 6, p. 43.) (Vezi și op. cit., p. 39) ;

atunci în această frază sînt îngrămădite o serie întregă de quid pro quouri *.

1. Toți membrii societății care nu iau parte direct la producție, adică nu lucrează în sfera producției materiale sau nu lucrează de loc, pot obține partea lor din produsul-marfă anual, adică mijloacele lor de consum, numai din mîinile acelor clase cărorora produsul le revine în primul rînd: muncitori productivi, capitaliști industriali și proprietari funciari. Într-atît veniturile lor provin materialiter ** din salariu (ale muncitorilor productivi), profit și rentă funciară și apar deci, în raport cu aceste venituri primare, ca venituri derivate. Pe de altă parte însă, cei care primesc aceste venituri, derivate în sensul de mai sus, le primesc în virtutea funcțiilor lor sociale, ca rege, preot, profesor, prostituată, ostaș etc., și pot considera deci aceste funcții ale lor drept surse primare ale veniturilor lor.

2. Aici eroarea grosolană a lui A. Smith atinge punctul culminant: după ce a început prin a determina în mod just componentele valorii mărfii și suma valorilor nou create care sînt încorporate în aceste componente, după ce a demonstrat cum aceste componente formează tot atîtea surse de venit diferite³⁹⁾, după ce a dedus astfel veniturile din valoare, el procedează invers — și

³⁹⁾ Reproduc această frază exact în forma în care se află în manuscris, cu toate că în contextul de aici ea pare să contrazică atît cele expuse pînă acum, cît și cele ce urmează. Această contradicție aparentă se rezolvă mai jos la punctul 4: „Capitalul și venitul la A. Smith”. — F. E.

* — substituiri. — *Nota trad.*

** — materialmente. — *Nota trad.*

aceasta rămâne ideea sa predominantă — și transformă veniturile din „componente” (component parts) în „surse primare ale oricărei valori de schimb”, descizând larg porțile economiei politice vulgare. (Vezi pe Roscher al nostru ⁷⁸.)

3. Partea constantă a capitalului

Să vedem acum prin ce arifiticiu încearcă A. Smith să elimine din valoarea-marfă partea constantă a valorii-capital.

„În prețul griului, de pildă, o parte plătește renta proprietarului de pământ”.

Originea acestei componente a valorii nu are nimic de-a face cu faptul că ea este plătită proprietarului funciar și că sub forma de rentă constituie pentru el un venit, așa cum originea celorlalte componente ale valorii nu are nimic de-a face cu faptul că ele constituie surse de venit sub formă de profit și de salariu.

„...O alta plătește salariile sau întreținerea muncitorilor” { și a vitelor de muncă! adaugă el } „întrebuinate pentru a-l produce, iar partea a treia plătește profitul fermierului. Aceste trei părți par” { seem, într-adevăr par } „a constitui, mijlocit sau nemijlocit, întregul preț al griului” ⁴⁹).

Întreg acest preț, adică determinarea mărimii lui, este cu totul independent de repartizarea lui între cele trei categorii de persoane.

„O a patra parte se crede că este necesară pentru înlocuirea capitalului fermierului sau pentru a-l despăgubi pentru istovirea vitelor de muncă și uzura uneltelor sale agricole. Dar trebuie ținut seama că prețul oricărui instrument din inventarul gospodăriei agricole, ca bunăoară prețul unui cal de muncă, este și el alcătuit din aceleași trei părți: renta pământului pe care este crescut, munca pentru a-l duce la păscut și a-l crește, precum și profiturile fermierului care avansează atât renta pământului, cât și salariile pentru muncă. Deci, cu toate că prețul griului poate plăti atât prețul calului, cât și al întreținerii lui, prețul total încă se descompune, mijlocit sau nemijlocit, în aceleași trei părți: rentă, muncă” { este vorba de salariu } „și profit”. (B. I, ch. 6, p. 42.) (Vezi și op. cit., p. 38.)

Iată, textual, tot ce are de spus A. Smith pentru fundamentearea neverosimilei sale doctrine. Dovada pe care o aduce el constă pur și simplu în repetarea uneia și aceleiași afirmații. El

⁴⁹) Facem aici cu totul abstracție de faptul că Adam a fost cit se poate de nefeicit în alegerea exemplului său. Valoarea griului poate fi descompusă în salariu, profit și rentă numai datorită faptului că nutrețul, consumat de vitele de muncă, este prezentat ca salariu al vitelor de muncă, iar vitele ca muncitori salariați, deci și muncitorul salariat, la rîndul său, ca vită de muncă. (Adaos din manuscrisul II.)

admite, de pildă, că prețul grâului nu constă numai din $v + p$, dar și din prețul mijloacelor de producție consumate pentru producția grâului, deci dintr-o valoare-capital pe care fermierul nu a investit-o în forță de muncă. Dar, spune el, prețurile tuturor acestor mijloace de producție se descompun la rîndul lor, ca și prețul cerealelor, în $v + p$. Numai că A. Smith uită să adauge: în afară de aceasta, în prețul mijloacelor de producție consumate pentru propria lor producere. El trimite de la o ramură de producție la alta și de la aceasta la o a treia. Afirmația că întregul preț al mărfurilor se descompune „mijlocit” sau „în ultimă instanță” (ultimately) în $v + p$ nu ar fi un simplu subterfugiu decît dacă s-ar dovedi că produsele-marfă, al căror preț se descompune nemijlocit în c (prețul mijloacelor de producție consumate) + $v + p$, sînt în cele din urmă compensate cu produse-marfă care înlocuiesc „mijloacele de producție consumate” în totalitatea lor și care, la rîndul lor, sînt produse, în opoziție cu primele produse-marfă, prin simplă cheltuire de capital variabil, adică de capital cheltuit pe forță de muncă. Prețul acestor produse din urmă ar fi în acest caz în mod nemijlocit = $v + p$. De aceea și prețul primelor produse, adică $c + v + p$, în care c figurează ca parte constantă a capitalului, ar putea fi în cele din urmă descompus în $v + p$. A. Smith nu și-a dat seama nici el însuși că prin exemplul său despre culegătorii de „scotch pebbles” * a adus o asemenea dovadă; de altfel, chiar potrivit afirmației lui, acești culegători 1) nu furnizează nici un fel de plusvaloare, ci produc numai propriul lor salariu; 2) nu folosesc nici un fel de mijloace de producție (deși folosesc și ei, totuși, mijloace de producție sub formă de coșuri, saci și alte vase pentru transportarea pietricelelor).

Am văzut mai sus că A. Smith răstoarnă mai tîrziu propria sa teorie, fără să-și dea însă seama de contradicțiile sale. Dar izvorul lor trebuie căutat tocmai în punctele de plecare științifice ale lui Smith. Capitalul transformat în muncă produce o valoare mai mare decît propria sa valoare. În ce fel? Prin faptul că muncitorii, spune A. Smith, în cursul procesului de producție adaugă obiectelor pe care le prelucrează o valoare care reprezintă, în afară de echivalentul propriului lor preț de cumpărare, o plusvaloare (profit și rentă) care nu le revine lor, ci aceluia care le folosesc munca. Dar asta este tot ce fac și ce pot face. Ceea ce este valabil pentru munca industrială dintr-o zi este valabil și pentru munca pusă în mișcare în cursul unui an de întreağa clasă a ca-

* — pietricele de Scoția. — Nota trad. (Vezi volumul de față, p. 378, nota 38).
— Nota red.)

pitaliștilor. De aceea masa totală a valorii sociale anuale nou create nu poate fi descompusă decît în $v + p$, adică într-un echivalent, cu care muncitorii înlocuiesc valoarea-capital cheltuită sub forma propriului lor preț de cumpărare, și în valoarea adițională pe care ei trebuie s-o furnizeze peste acest echivalent celui care îi folosește. Aceste două elemente ale valorii mărfurilor formează însă, în același timp, surse de venit pentru diferitele clase care participă la reproducție: primul element îl formează salariul, venitul muncitorilor; al doilea plusvaloarea, din care capitalistul industrial reține pentru sine o parte sub formă de profit, iar o altă parte o cedează sub formă de rentă, ca venit al proprietarului funciar. Așadar, de unde ar putea proveni o a treia componentă a valorii dacă valoarea anuală nou creată nu conține alte elemente decît $v + p$? Ne referim aici la reproducția simplă. Întrucît întreaga cantitate de muncă anuală se descompune în muncă necesară pentru reproducția valorii-capital cheltuite pe forță de muncă și în muncă necesară pentru crearea unei plusvalori, atunci de unde ar mai putea proveni în general munca necesară pentru producerea unei valori-capital care să nu fie cheltuită pe forță de muncă?

Iată cum stau lucrurile:

1. A. Smith determină valoarea unei mărfi prin cantitatea de muncă pe care muncitorul salariat o adaugă (adds) obiectului muncii. El spune textual: „materialelor”, pentru că se ocupă de manufactură, care prelucrează ea însăși produse ale muncii; dar aceasta nu schimbă cu nimic esența lucrurilor. Valoarea pe care muncitorul o adaugă unui obiect (acest „adds” este expresia lui Adam) este cu totul independentă de faptul dacă obiectul căruia i se adaugă valoare a avut el însuși valoare înainte de această adăugire sau nu. Muncitorul creează deci o valoare nouă sub formă de marfă. O parte din această valoare nou creată este, după părerea lui A. Smith, un echivalent al salariului muncitorului. Prin urmare, această parte este determinată de mărimea valorii salariului lui. După cum acesta este mai mare sau mai mic, muncitorul trebuie să adauge o cantitate mai mare sau mai mică de muncă pentru a produce sau a reproduce o valoare egală cu aceea a salariului său. Pe de altă parte însă, muncitorul mai adaugă peste limita astfel stabilită un plus de muncă care formează plusvaloare pentru capitalistul care l-a angajat. Dacă această plusvaloare rămîne în întregime în mîna capitalistului sau dacă acesta trebuie să cedeze o parte din ea unei terțe persoane, aceasta este o problemă care nu schimbă cu nimic nici determinarea calitativă (că în general este plusvaloare), nici de-

terminarea cantitativă (sub aspectul mărimii) a plusvalorii adăugate de muncitorul salariat. Ea este valoare ca și orice altă parte din valoarea produsului, deosebindu-se însă prin aceea că muncitorul nu a primit și nu primește nici ulterior vreun echivalent în schimbul ei ; dimpotrivă, capitalistul și-o însușește fără să dea în schimb vreun echivalent. Valoarea totală a mărfii este determinată de cantitatea de muncă cheltuită de muncitor pentru producerea ei ; o parte a acestei valori totale este determinată de faptul că este egală cu valoarea salariului, adică este un echivalent al acestuia. Cealaltă parte, plusvaloarea, este deci în mod necesar determinată și ea, și anume este egală cu valoarea totală a produsului minus cea parte din valoarea lui care reprezintă un echivalent al salariului ; prin urmare, ea este egală cu cea parte de valoare nouă — creată în procesul de producție a mărfii — care reprezintă un excedent peste partea de valoare nou creată egală cu echivalentul salariului.

2. Ceea ce este valabil pentru marfa produsă într-o întreprindere industrială individuală de fiecare muncitor individual este valabil și pentru produsul anual al tuturor ramurilor de activitate luate în ansamblu. Ceea ce este valabil pentru munca zilnică a unui muncitor productiv individual este valabil și pentru munca anuală pusă în mișcare de întreaga clasă de muncitori productivi. Această clasă „fixează” (expresia aparține lui Smith) în produsul anual o valoare totală, determinată de cantitatea de muncă cheltuită în cursul anului, și această valoare totală se descompune în două părți : o parte este determinată de cantitatea din munca anuală prin intermediul căreia clasa muncitoare creează un echivalent al salariului ei anual, de fapt chiar acest salariu ; cealaltă parte este determinată de munca anuală adițională prin intermediul căreia muncitorul creează plusvaloare pentru clasa capitaliștilor. Prin urmare, valoarea nou creată în cursul anului și cuprinsă în produsul anual nu constă decît din două elemente : echivalentul salariului anual primit de clasa muncitoare și plusvaloarea furnizată anual clasei capitaliștilor. Dar salariul anual constituie venitul clasei muncitoare, iar suma anuală a plusvalorii venitul clasei capitaliștilor ; amîndouă reprezintă deci (și acest punct de vedere este just atunci cînd este vorba de reproducția simplă) părțile relative din fondul de consum anual și se realizează în acest fond. În felul acesta nu rămîne nicăieri loc pentru valoarea-capital constant, pentru reproducția capitalului care funcționează sub formă de mijloace de producție. Dar în introducerea la lucra-

rea sa A. Smith spune clar că toate părțile valorii-marfă care funcționează ca venit coincid cu produsul anual al muncii destinat fondului de consum social.

„A lămuri în ce a constat venitul majorității covârșitoare a populației sau care a fost natura acelor fonduri care... au asigurat (supplied) consumul lor anual formează obiectul acestor prime patru cărți” (p. 12). (Vezi și op. cit., p. 4.)

Și chiar în prima frază a acestei introduceri se spune :

„Munca anuală a fiecărei națiuni constituie fondul primar care o aprovizionează cu toate bunurile... pe care le consumă în decursul anului și care constau totdeauna fie din produsul nemijlocit al acestei munci, fie din ceea ce se cumpără cu acest produs de la alte națiuni” (p. 11). (Vezi și op. cit., p. 3.)

Prima greșeală a lui A. Smith constă în faptul că el identifică *valoarea produsului* anual cu *valoarea nou creată* într-un an. Aceasta din urmă nu este *decît* produsul muncii anului care s-a scurs; prima cuprinde, în plus, toate elementele valorii care au fost folosite pentru producerea produsului anual, dar *care au fost produse în anul precedent și în parte în anii care s-au scurs mai înainte* : mijloacele de producție a căror valoare nu face *decît să repara* și care, în ceea ce privește valoarea lor, nu au fost nici produse, nici reproduse prin munca cheltuită în cursul ultimului an. Prin substituirea acestor două lucruri diferite A. Smith elimină partea constantă a valorii produsului anual. Chiar această substituire rezultă dintr-o altă eroare în concepția lui fundamentală, și anume : el nu distinge caracterul dublu al muncii însăși, adică nu distinge munca în măsura în care, ca cheltuire de forță de muncă, creează valoare de munca în măsura în care, ca muncă concretă, utilă, creează obiecte de întrebuințare (valoare de întrebuințare). Suma totală a mărfurilor produse anual, deci *întregul produs anual*, este produsul muncii *utile* care a acționat în cursul ultimului an ; toate aceste mărfuri există numai datorită faptului că o muncă întrebuințată pe scară socială a fost cheltuită într-un sistem foarte ramificat de felurite munci utile ; numai de aceea în valoarea totală a mărfurilor produse se află conservată valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea lor, reapărînd într-o formă naturală nouă. Prin urmare, *întregul produs anual* este rezultatul muncii *utile* cheltuite în cursul anului ; dar numai o parte din *valoarea produsului* anual a fost creată în cursul anului ; această parte este *valoarea nou creată* în cursul anului, valoare în care se intruchipează cantitatea de muncă pusă în mișcare în cursul anului respectiv.

Prin urmare, atunci cînd în pasajul citat mai sus A. Smith spune :

„Munca anuală a fiecărei națiuni constituie fondul primar care o aprovizionează cu toate bunurile... pe care ea le consumă în decursul anului etc.”, el ia în considerare în mod unilateral munca utilă, care, ce-i drept, a dat tuturor acestor mijloace de subzistență forma adecvată pentru a putea fi consumate. El uită însă că acest lucru nu ar fi posibil fără contribuția mijloacelor de muncă și a obiectelor muncii provenite din anii anteriori și că, prin urmare, „munca anuală”, în măsura în care a creat valoare, nu a creat nicidecum întreaga valoare a produsului confecționat cu participarea ei ; el uită că valoarea nouă creată este mai mică decît valoarea produsului.

Dacă lui A. Smith nu i se poate reproșa faptul că în această analiză nu a mers mai departe decît toți succesorii lui (deși unele încercări de rezolvare justă se întîlnesc deja la fiziocrați), mai tîrziu se pierde însă într-un adevărat haos, și aceasta mai ales din cauză că concepția lui „esoterică” despre valoarea-marfă este străbătută în permanență de concepții exoterice, care la el sînt predominante. Ce e drept, instinctul lui științific face să reapară din cînd în cînd punctul de vedere esoteric.

4. Capitalul și venitul la A. Smith

Acea parte din valoarea fiecărei mărfi (și deci și a produsului anual) care nu constituie decît un echivalent al salariului este egală cu capitalul avansat de capitalist pentru salarii, adică este egală cu componenta variabilă a capitalului total avansat de el. Această componentă a valorii-capital avansate, capitalistul o primește înapoi prin intermediul unei componente nou produse a valorii mărfii furnizate de muncitorii salariați. Indiferent dacă acest capital variabil este avansat în sensul că capitalistul plătește în bani partea ce revine muncitorului dintr-un produs care încă nu este gata pentru vînzare sau care este gata, dar încă n-a fost vîndut de capitalist sau dacă capitalistul îl plătește pe muncitor cu banii deja primiți în urma vînzării mărfii produse de muncitor, sau dacă prin intermediul creditului anticipează primirea acestor bani, în toate aceste cazuri capitalistul cheltuiește capital variabil, pe care muncitorii îl primesc sub formă de bani, și, pe de altă parte, în toate aceste cazuri el posedă echivalentul acestei valori-capital sub forma acelei părți din valoarea mărfurilor sale, în care muncitorul a produs din nou partea care

ii revine din valoarea totală a acestora, sau, cu alte cuvinte, în care muncitorul a produs valoarea propriului său salariu. În loc să-i dea muncitorului această parte de valoare sub forma naturală a produsului confecționat de el însuși, capitalistul i-o plătește în bani. Pentru capitalist, componenta variabilă a valorii-capital avansate de el există acum sub formă de marfă, în timp ce muncitorul a primit sub formă de bani echivalentul forței sale de muncă pe care a vândut-o.

Prin urmare, în timp ce partea de capital avansată de capitalist, transformată în capital variabil prin cumpărarea de forță de muncă, funcționează în însuși procesul de producție ca forță de muncă aflată în acțiune, în timp ce, prin cheltuirea acestei forțe de muncă, partea variabilă a capitalului avansat este produsă din nou, adică reprodusă sub formă de marfă, ca valoare nouă — deci are loc o reproducție, adică o producție nouă de valoare-capital avansată —, muncitorul cheltuiește valoarea, respectiv prețul forței sale de muncă vândute, pe mijloace de subsistență, pe mijloace de reproducție a forței sale de muncă. O sumă de bani egală cu capitalul variabil constituie încasările muncitorului, venitul lui, pe care îl primește atâta timp cât este în stare să vândă capitalistului forța sa de muncă.

Marfa muncitorului salariat — însăși forța lui de muncă — nu funcționează ca marfă decît în măsura în care este încorporată capitalului capitalistului, în măsura în care funcționează în calitate de capital; pe de altă parte, capitalul capitalistului, cheltuit sub formă de capital bănesc pentru cumpărarea de forță de muncă, funcționează ca venit în mina vînzătorului forței de muncă, în mina muncitorului salariat.

Aici se impletesc diferite procese de circulație și de producție, pe care A. Smith nu le delimitează.

În primul rînd. Acte care țin de *procesul de circulație*: muncitorul vinde capitalistului marfa sa, forța de muncă; banii cu care capitalistul o cumpără sînt pentru el bani investiți pentru a fi valorificați, deci capital bănesc; acest capital nu este cheltuit, ci avansat. (Acesta este sensul adevărat al „avansării” — „avance” al fiziocraților —, cu totul independent de problema de unde ia capitalistul banii. Pentru capitalist, avansată este orice valoare pe care el o plătește în vederea înfăptuirii procesului de producție, indiferent dacă acest lucru se face înainte efectuării procesului sau post festum; ea este avansată însuși procesului de producție.) Aici nu se petrece decît ceea ce se petrece la orice vînzare de marfă; vînzătorul dă o valoare de întrebuintare (în

cazul de față forța de muncă) și obține valoarea ei (realizează prețul ei) în bani; cumpărătorul dă banii și obține în schimb marfa însăși, în speță forța de muncă.

În al doilea rând. În procesul de *producție*, forța de muncă cumpărată constituie acum o parte a capitalului în funcțiune, iar muncitorul însuși nu funcționează aici decât ca o formă naturală specială a acestui capital, deosebită de acele elemente ale lui care există sub forma naturală a mijloacelor de producție. Prin cheltuirea forței sale de muncă în timpul procesului de producție, muncitorul adaugă mijloacelor de producție, transformate de el în produs, o valoare egală cu valoarea forței sale de muncă (abstracție făcând de plusvaloare); prin urmare, el reproduce pentru capitalist sub formă de marfă acea parte a capitalului care i-a fost avansată sau urmează să-i fie avansată de capitalist ca salariu; el produce pentru capitalist un echivalent al acestui capital; el produce deci pentru capitalist capitalul pe care acesta îl poate „avansa” din nou pentru cumpărarea forței de muncă.

În al treilea rând. La vânzarea mărfii, o parte din prețul ei de vânzare îi înlocuiește deci capitalistului capitalul variabil avansat de el și, datorită acestui fapt, capitalistul poate cumpăra din nou forță de muncă, iar muncitorul o poate vinde din nou.

În toate actele de cumpărare și vânzare de mărfuri, în măsura în care nu examinăm decât chiar aceste tranzacții, este absolut indiferent ce face vânzătorul cu banii încasați pe marfa sa și ce face cumpărătorul cu obiectul de întrebuițare cumpărat de el. Deci, în măsura în care e vorba numai de procesul de circulație, este cu totul indiferent faptul că forța de muncă cumpărată de capitalist reproduce pentru el valoare-capital și că, pe de altă parte, banii primiți de muncitor de pe urma vânzării forței sale de muncă constituie pentru el un venit. Mărimea valorii mărfii pe care o vinde muncitorul, adică a forței lui de muncă, nu este afectată nici de faptul că ea constituie pentru el „venit”, nici de faptul că întrebuițarea de către cumpărător a mărfii pe care o vinde muncitorul reproduce pentru acest cumpărător valoare-capital.

Întrucît valoarea forței de muncă, adică prețul adecvat la care se vinde această marfă, este determinată de cantitatea de muncă necesară pentru reproducerea ei, iar această cantitate de muncă este determinată aici de cantitatea de muncă cerută de producerea mijloacelor de subzistență necesare muncitorului, adică pentru întreținerea lui, salariul devine venit din care muncitorul trebuie să trăiască.

Este absolut falsă următoarea afirmație a lui A. Smith (p. 223) :

„Partea de capital cheltuită pentru întreținerea muncii productive... după ce îndeplinește rolul de capital” {pentru capitalist}, „constituie un venit pentru ei” {muncitorii}. (Vezi și op. cit., p. 224.)

Banii cu care capitalistul plătește forța de muncă cumpărată de el „îndeplinesc” pentru el „rolul de capital” în măsura în care el încorporează cu ajutorul acestor bani forță de muncă în componentele obiectuale ale capitalului său, făcând astfel în general posibilă funcționarea capitalului său în calitate de capital productiv. Trebuie să facem următoarea distincție : în mina muncitorului, forța de muncă este *marfă*, nu capital, și ea constituie pentru el un venit numai în măsura în care el poate repeta mereu vânzarea ei ; ea funcționează în calitate de capital, *după* vânzare, în mina capitalistului, în timpul procesului de producție însuși. Ceea ce îndeplinește aici un serviciu dublu este forța de muncă : în mina muncitorului ca marfă care e vîndută la valoarea ei, în mina capitalistului care a cumpărat-o ca forță care produce valoare și valoare de întrebuințare. Dar banii muncitorul îi primește de la capitalist abia după ce i-a cedat acestuia folosirea forței sale de muncă, după ce această forță de muncă este deja realizată în valoarea produsului muncii. Capitalistul posedă această valoare înainte de a o plăti. Prin urmare, nu banii sînt aceia care funcționează de două ori : mai întîi ca formă bani a capitalului variabil și apoi ca salariu, ci forța de muncă este aceea care funcționează de două ori : mai întîi ca *marfă* cu prilejul vânzării forței de muncă (la stabilirea mărimii salariului care urmează să fie plătit, banii acționează numai ca măsură ideală a valorii, ei putînd nici să nu se afle încă în mina capitalistului), apoi în procesul de producție, în care forța de muncă funcționează în mina capitalistului în calitate de *capital*, adică de element care creează valoare de întrebuințare și valoare. Ea a furnizat deja sub formă de marfă echivalentul care urmează să fie plătit muncitorului, l-a furnizat înainte ca acesta să-l fi primit de la capitalist sub formă de bani. Așadar, muncitorul creează el însuși fondul de plată din care îl plătește capitalistul. Dar aceasta nu este totul.

Banii pe care îi primește muncitorul sînt cheltuiți de el pentru a-și întreține forța de muncă, deci — considerînd clasa capitalistă și clasa muncitoare în totalitatea lor — pentru a-i păstra capitalistului singurul instrument datorită căruia acesta poate rămîne capitalist.

Așadar, pe de o parte, cumpărarea și vânzarea permanentă a forței de muncă perpetuează forța de muncă ca element al capitalului; din această cauză, capitalul apare ca creator de mărfuri, de obiecte de întrebuințare, care au o valoare; apoi, din aceeași cauză, partea de capital care cumpără forța de muncă este mereu reconstituită prin vânzarea produsului creat de forța de muncă, deci muncitorul însuși creează în permanență fondul de capital din care este plătit. Pe de altă parte, vânzarea continuă a forței de muncă devine izvorul de întreținere mereu reînnoit a vieții muncitorului, astfel că forța lui de muncă apare ca un bun cu ajutorul căruia el obține venitul din care trăiește. Venit al muncitorului nu înseamnă aici decît însușirea de valori prin intermediul vânzării mereu repetate a unei mărfi (a forței de muncă), valorile acestea servind numai la reproducerea permanentă a mărfii pe care muncitorul este silit s-o vîndă în permanență. Și în această măsură A. Smith are dreptate să spună că acea parte din valoarea produsului creat de muncitor însuși pentru care capitalistul îi plătește un echivalent sub formă de salariu devine o sursă de venit pentru muncitor. Dar acest fapt nu schimbă nimic nici în natura, nici în mărimea acestei părți din valoarea mărfii, tot așa cum faptul că mijloacele de producție funcționează ca valori-capital nu schimbă nimic în natura valorii lor sau cum faptul că o linie dreaptă este bază a unui triunghi sau axă a unei elipse nu schimbă natura sau lungimea ei. Valoarea forței de muncă este determinată, ca și mai înainte, tot atît de independent de împrejurările arătate ca și valoarea mijloacelor de producție. Această parte din valoarea mărfii nu *constă din* venit ca un factor independent care ar constitui respectiva valoare și nici nu se *reduce la* venit. Faptul că această valoare nouă, reproducă în permanență de muncitor, constituie pentru el o sursă de venit nu face ca venitul lui să constituie o componentă a valorii nou produse de el. Mărimea părții ce i se plătește din valoarea nou creată de el determină volumul valorii venitului lui, și nu invers. Faptul că această parte din valoarea nou creată constituie pentru el venit arată numai în ce se transformă ea, arată numai caracterul folosirii ei și nu are nimic de-a face cu formarea ei, după cum nu are nimic de-a face cu formarea oricărei alte valori. Dacă încasez săptămînal 10 taleri, faptul că primesc acest venit săptămînal nu schimbă nimic nici în *natura* valorii celor 10 taleri, nici în *mărimea* valorii lor. Ca și valoarea oricărei alte mărfi, valoarea forței de muncă este determinată de cantitatea de muncă necesară pentru reproducerea ei; caracteristic pentru această marfă (forța de muncă) este faptul că această cantitate de muncă este determi-

nată de valoarea mijloacelor de subzistență necesare muncitorului, adică este egală cu munca necesară pentru reproducerea a înseși condițiilor de viață ale muncitorului. Dar acest fapt este tot atât de caracteristic pentru valoarea forței de muncă, pe cât de caracteristic este pentru valoarea vitelor de muncă faptul că aceasta este determinată de valoarea mijloacelor de subzistență necesare pentru întreținerea vitelor de muncă, adică de masa de muncă omenească necesară pentru producerea acestor mijloace de subzistență.

Cauza tuturor neajunsurilor întâlnite la A. Smith în această problemă o constituie categoria „venit”. Diferitele feluri de venituri formează la el „component parts”, adică părțile componente ale valorii-marfă nou create produse anual, în timp ce cele două părți în care se împarte această valoare-marfă *pentru capitalist* — adică echivalentul capitalului lui variabil avansat sub formă de bani la cumpărarea muncii și cealaltă parte a valorii, care de asemenea îi aparține lui, deși nu l-a costat nimic, adică plusvaloarea — constituie, dimpotrivă, surse de venit. Echivalentul capitalului variabil este din nou avansat pentru forță de muncă, și în această măsură constituie pentru muncitor un venit sub forma salariului; cealaltă parte — plusvaloarea —, întrucît nu trebuie să înlocuiască capitalistului nici o parte de capital avansat, poate să fie cheltuită de el pe mijloace de consum (necesare sau de lux), să fie consumată de el în întregime ca venit, în loc să formeze valoare-capital de un fel sau altul. Premisa acestui venit este însăși valoarea-marfă, iar pentru capitalist componentele acestei valori se deosebesc numai în măsura în care ele formează sau un echivalent *pentru* sau un excedent *peste* valoarea-capital variabilă avansată de el. Ambele părți constau numai din forță de muncă cheltuită în timpul producției de mărfuri, pusă în acțiune în procesul muncii. Ele reprezintă o cheltuire, o cheltuire de muncă, și nu constituie un venit sau „revenue”.

Potrivit acestui quid pro quo, în care venitul devine sursa valorii-marfă în loc ca valoarea-marfă să fie sursa venitului, valoarea-marfă apare la A. Smith ca fiind „compusă” din diferite feluri de venituri; ele sînt determinate independent una de alta, iar valoarea totală a mărfii este determinată prin adunarea mărimilor valorilor acestor venituri. Se pune însă întrebarea: cum se determină valoarea fiecăruia dintre aceste venituri din care trebuie să ia naștere valoarea-marfă? La salariu determinarea aceasta este simplă, căci salariul este valoarea mărfii respective, a forței de muncă, iar această valoare este determinată (ca și valoarea oricărei alte mărfi) de munca necesară pentru reproducerea aces-

tei mărfii. Dar cum poate fi determinată plusvaloarea, sau, potrivit lui A. Smith, cele două forme ale ei: profitul și renta funciară? În această privință nu ni se spun decît vorbe goale. A. Smith ba prezintă salariul și plusvaloarea (respectiv salariul și profitul) ca două componente din care se compune valoarea-marfă, respectiv prețul mărfii, ba — și de multe ori aproape concomitent — ca părți în care „se descompune” (resolves itself) prețul mărfii; aceasta înseamnă însă, invers, că valoarea-marfă este ceea ce a dat mai întii și că diferitele părți ale acestei valori date revin, sub formă de venituri diferite, diferitelor persoane care participă la procesul de producție. Această afirmație a lui A. Smith nu este nicidecum identică cu ideea că valoarea mărfii se compune din cele trei „părți componente” menționate. Dacă determinăm în mod arbitrar mărimea a trei linii drepte diferite și formează apoi din aceste trei linii, luate drept „părți componente”, o a patra linie dreaptă, egală ca lungime cu suma primelor trei linii, procedeul nu este nicidecum același ca atunci cînd, dimpotrivă, am în fața mea o linie dreaptă dată și, într-un scop sau altul, încep s-o împart, s-o „descompun” oarecum în trei părți diferite. În primul caz, mărimea liniei variază în mod inevitabil o dată cu mărimea celor trei linii a căror sumă o formează; în al doilea caz, mărimea fiecăreia dintre cele trei părți ale liniei este dinainte limitată de faptul că ele reprezintă părți ale unei linii de o mărime dată.

În realitate însă, dacă reținem ceea ce este just în expunerea lui A. Smith, și anume că *valoarea nou creată prin munca din cursul anului* și cuprinsă în produsul-marfă anual al societății (ca și în fiecare marfă în parte sau în produsul zilnic, săptămînal etc.) este egală cu valoarea capitalului variabil avansat (deci cu partea din valoare destinată din nou pentru cumpărarea de forță de muncă) plus plusvaloarea, pe care — în cazul reproducției simple, celelalte condiții rămînînd neschimbate — capitalistul o poate realiza în mijloace destinate consumului său individual; mai departe, dacă reținem faptul că A. Smith confundă munca în calitate de creatoare de valoare, adică de cheltuire de forță de muncă, cu munca în calitate de creatoare de valoare de întrebuințare, adică cheltuită într-o formă utilă, rațională, întreaga lui idee se reduce la următoarele: valoarea fiecărei mărfi este produsul muncii, deci la fel este și valoarea produsului muncii anuale sau valoarea produsului-marfă social anual. Fiecare muncă se descompune însă în 1) timp de muncă necesar, în decursul căruia muncitorul reproduce numai un echivalent al capitalului avansat pentru cumpărarea forței sale de muncă, și 2) supramuncă, prin

care el furnizează capitalistului o valoare, pentru care acesta nu plătește nici un echivalent, adică furnizează capitalistului plusvaloare. Astfel, după A. Smith, orice valoare-marfă se poate descompune numai în aceste două componente diferite și formează deci, în ultimă instanță, ca salariu venitul clasei muncitoare, iar ca plusvaloare venitul clasei capitaliștilor. În ceea ce privește însă valoarea-capital constantă, adică valoarea mijloacelor de producție consumate în producerea produsului anual, deși A. Smith nu poate spune (în afară de fraza că capitalistul pune cumpărătorului la socoteală această valoare atunci când îi vinde marfa sa) cum intră această valoare în valoarea noului produs, dar, întrucât mijloacele de producție sînt ele însele produse ale muncii, în ultimă instanță (ultimately) această parte a valorii nu poate consta, la rîndul ei, decît dintr-un echivalent al capitalului variabil și din plusvaloare, dintr-un produs al muncii necesare și al supramuncii. Dacă valorile acestor mijloace de producție funcționează în mîinile celor care le întrebunțează ca valori-capital, această împrejurare nu împiedică de loc ca „inițial”, adică dacă mergem pînă la originea lor, în alte mîini — adică anterior — ele să fi putut fi descompuse în aceleași două părți ale valorii, deci în două surse de venit diferite.

În toate acestea un lucru este just, și anume că în mișcarea capitalului social, adică a totalității capitalurilor individuale, lucrurile se prezintă altfel decît pentru fiecare capital individual luat în parte, adică altfel decît din punctul de vedere al fiecărui capitalist individual. Pentru acesta din urmă, valoarea-marfă se descompune 1) într-un element constant (al patrulea, cum îl numește Smith) și 2) în suma salariului și a plusvalorii, respectiv a salariului, profitului și rentei funciare. Din punct de vedere social însă, „elementul al patrulea” al lui Smith, valoarea-capital constantă, dispore.

5. Rezumat

Formula absurdă potrivit căreia cele trei forme de venit — salariul, profitul și renta — formează trei „componente” ale valorii-marfă rezultă la A. Smith din formula mai plauzibilă potrivit căreia valoarea-marfă se descompune (resolves itself) în aceste trei componente. Dar și acest lucru e fals, chiar dacă presupunem că valoarea-marfă nu poate fi împărțită decît în echivalentul forței de muncă consumate și plusvaloarea creată de aceasta din urmă. Această eroare a lui Smith are aici un temei mai profund, adevărat. Producția capitalistă se bazează pe faptul că muncitorul

productiv își vinde propria sa forță de muncă, ca marfă a sa, capitalistului, în ale cărui mâini ea funcționează apoi numai ca un element al capitalului productiv al acestuia. Această tranzacție, care ține de sfera circulației — vânzarea și cumpărarea forței de muncă —, nu numai că este premisa procesului de producție, dar determină implicit și caracterul lui specific. Producerea unei valori de întrebuințare, și chiar producerea unei mărfi (întrucât această producție poate fi efectuată și de muncitori productivi independenți), nu este aici decît un mijloc pentru producerea de plusvaloare absolută și relativă pentru capitalist. De aceea la analizarea procesului de producție am văzut în ce fel producția de plusvaloare relativă și absolută determină 1) durata procesului de muncă zilnic, 2) întreaga structură socială și tehnică a procesului de producție capitalist. În cadrul acestuia se realizează delimitarea între simpla conservare a valorii (a valorii-capital constante), reproducția efectivă a unei valori avansate (echivalent al forței de muncă) și producția de plusvaloare, adică de valoare pentru producția căreia capitalistul nici nu a avansat și nici nu avansează post-festum vreun echivalent.

Deși însușirea de plusvaloare, adică de valoare care constituie un excedent peste echivalentul valorii avansate de capitalist, este pregătită prin cumpărarea și vânzarea de forță de muncă, totuși această însușire este un act care se săvîrșește în cadrul procesului de producție însuși și formează un moment esențial al acestuia.

Actul introductiv, care reprezintă un act de circulație, adică cumpărarea și vânzarea forței de muncă, se întemeiază, la rîndul lui, pe o repartizare a *elementelor* de producție care precedă repartiția *produselor* sociale și constituie o premisă a ei, și anume pe separarea forței de muncă, ca marfă a muncitorului, de mijloacele de producție, ca proprietate a nonmuncitorilor.

În același timp însă, această însușire de plusvaloare sau această împărțire a producției valorii în reproducția unei valori avansate și în producția unei valori noi (plusvaloarea), care nu înlocuiește nici un echivalent, nu schimbă cu nimic nici substanța valorii însăși, nici natura producției valorii. Substanța valorii este și rămîne numai forța de muncă cheltuită — muncă independent de caracterul util special al acestei munci —, iar producția de valoare nu este decît procesul acestei cheltuiiri a forței de muncă. Așa, de pildă, țăranul iobag cheltuiește forță de muncă timp de 6 zile, lucrează timp de 6 zile; în ceea ce privește faptul acestei cheltuiiri ca atare, este absolut indiferent dacă, de pildă, 3 din aceste zile de muncă el le prestează pentru sine pe propriul lui

ogor, iar celelalte 3 pentru stăpînul său pe terenul acestuia. Atît munca prestată de bunăvoie pentru sine, cît și munca silită pentru stăpîn sînt deopotrivă muncă ; în măsura în care e privită ca muncă în raport cu valorile sau produsele utile create de ea, nu există nici o deosebire în munca lui de 6 zile. Deosebirea se referă numai la condițiile diferite care determină cheltuirea forței lui de muncă în cursul celor două jumătăți ale timpului lui de muncă de 6 zile. Tot așa stau lucrurile cu munca necesară și cu supramunca muncitorului salariat.

Procesul de producție se stinge în marfă. Faptul că pentru producerea mărfii a fost cheltuită forță de muncă apare acum ca o proprietate obiectuală a mărfii, ca proprietate a mărfii de a avea valoare ; mărimea acestei valori se măsoară prin mărimea muncii cheltuite ; valoarea-marfă nu se descompune în nimic altceva și nu constă din nimic altceva. Dacă am tras o linie dreaptă de o anumită lungime, „am produs“ (ce-i drept, numai simbolic, lucru pe care îl știu de mai înainte) cu ajutorul desenului, care se face după anumite reguli (legi) independente de mine, o linie dreaptă. Dacă împart apoi această linie în trei segmente (a căror lungime de asemenea trebuie să corespundă unei probleme anumite), fiecare din aceste trei segmente continuă să rămînă o linie dreaptă, iar linia întregă ale cărei părți le constituie nu se transformă prin această împărțire în ceva diferit de linia dreaptă, de pildă într-o curbă oarecare. De asemenea eu nu pot împărți această linie de o mărime dată în așa fel încît suma acestor părți să fie mai mare decît însăși linia dinainte de a fi împărțită ; mărimea liniei neîmpărțite nu este deci determinată de mărimile stabilite în mod arbitrar ale părților liniei. Dimpotrivă, mărimile relative ale acestora din urmă sînt limitate din capul locului prin dimensiunile liniei ale cărei părți le constituie ele.

Din acest punct de vedere, marfa produsă de capitalist nu se deosebește cu nimic de marfa produsă de un muncitor independent sau de comunități de muncitori (Arbeitergemeinde) sau de solavi. Totuși, în cazul nostru, întregul produs al muncii, ca și întreaga lui valoare, aparține capitalistului. Ca și orice alt producător, el trebuie mai întîi să transforme prin vînzare marfa în bani pentru a avea posibilitatea să efectueze noi operații ; el trebuie să transforme marfa în echivalent general.

Să examinăm produsul-marfă înainte de a fi transformat în bani. El aparține în întregime capitalistului. Pe de altă parte, ca produs util al muncii — ca valoare de întrebuințare —, el este în întregime produsul procesului de muncă trecut ; altfel stau lucrurile cu valoarea lui. O parte din această valoare nu este decît

valoarea, reapărută sub o formă nouă, a mijloacelor de producție cheltuite în producția mărfii; această parte a valorii nu a fost produsă în timpul procesului de producție a mărfii respective, căci mijloacele de producție aveau această valoare încă înainte de procesul de producție, independent de el; ele au intrat în acest proces în calitate de purtători ai acestei valori; s-a înnoit și s-a schimbat numai forma ei de manifestare. Această parte a valorii-marfă constituie pentru capitalist echivalentul pentru acea parte a valorii-capital constante avansate de el care a fost consumată în cursul producției mărfii. Ea exista mai înainte sub formă de mijloace de producție; acum există ca componentă a valorii mărfii nou produse. De îndată ce marfa nou produsă este transformată în bani, această valoare, care există acum sub formă de bani, trebuie transformată din nou în mijloace de producție, adică în forma ei inițială, determinată de procesul de producție și de funcția pe care o îndeplinește valoarea-capital constantă în acest proces. Caracterul valorii unei mărfi nu este de loc schimbat de funcția de capital a acestei valori.

O a doua parte din valoarea mărfii este valoarea forței de muncă pe care muncitorul salariat o vinde capitalistului. Ca și valoarea mijloacelor de producție, ea este determinată independent de procesul de producție în care urmează să intre forța de muncă și, înainte de a intra în acest proces, este fixată în timpul actului de circulație, la cumpărarea și la vânzarea forței de muncă. Funcționând, cheltuindu-și forța de muncă, muncitorul salariat produce o valoare-marfă egală cu valoarea pe care trebuie să i-o plătească capitalistul pentru folosirea forței sale de muncă. Muncitorul îi dă capitalistului această valoare sub formă de marfă, iar capitalistul i-o plătește sub formă de bani. Împrejurarea că această parte a valorii-marfă nu este pentru capitalist decât un echivalent pentru capitalul său variabil pe care trebuie să-l avanseze pentru salarii nu schimbă de loc faptul că această parte este o valoare-marfă nou creată în timpul procesului de producție, care nu constă din nimic altceva decât din ceea ce constă și plusvaloarea, și anume din cheltuire deja efectuată de forță de muncă. De asemenea acest fapt nu este de loc afectat nici de împrejurarea că valoarea forței de muncă plătită de capitalist muncitorului sub formă de salariu ia pentru acesta din urmă forma de venit și că astfel este reprodusă în permanență nu numai forța de muncă, ci și clasa muncitorilor salariați ca atare și, implicit, baza întregii producții capitaliste.

Suma acestor două părți ale valorii nu constituie însă întreaga valoare-marfă. Rămîne un excedent peste suma acestor două părți :

plusvaloarea. Ca și partea de valoare care înlocuiește capitalul variabil avansat pentru salarii, această plusvaloare reprezintă o valoare nou creată de muncitor în timpul procesului de producție — muncă solidificată. Numai că ea nu-l costă nimic pe proprietarul întregului produs, pe capitalist. Acest fapt îi permite realmente capitalistului s-o consume în întregime ca venit în cazul că nu trebuie să cedeze anumite părți din ea altor participanți, ca, de pildă, renta funciară proprietarului funciar, în care caz aceste părți formează venitul unor asemenea terțe persoane. Aceeași împrejurare a fost mobilul care l-a făcut pe capitalistul nostru să se ocupe în general cu producția de mărfuri. Dar nici buna lui intenție inițială de a obține plusvaloare, nici cheltuirea ulterioară, sub formă de venit, a acestei plusvalori de el și de alții nu afectează plusvaloarea ca atare. Toate acestea nu schimbă de loc faptul că ea este muncă neplătită solidificată, după cum nu schimbă nici mărimea ei, care e determinată de cu totul alte condiții.

Dar dacă A. Smith s-ar fi ocupat încă de la analizarea valorii-marfă și de rolul care revine diferitelor părți ale acestei valori în ansamblul procesului de reproducție — așa cum și face —, ar fi văzut clar că, dacă anumite părți ale valorii funcționează în calitate de venit, altele funcționează în mod tot atît de permanent în calitate de capital, așa că, în concordanță cu logica lui, pe acestea din urmă ar fi trebuit să le desemneze drept părți constitutive ale valorii-marfă sau drept părți în care se descompune aceasta.

A. Smith identifică producția de mărfuri în general cu producția de mărfuri capitalistă; mijloacele de producție sînt din capul locului „capital”, munca este din capul locului muncă salariată și de aceea

„numărul muncitorilor folositori și productivi... este pretutindeni proporțional cu mărimea capitalului întrebuințat pentru a le da de lucru” (to the quantity of capital stock which is employed in setting them to work”. Introduction, p. 12.) (Vezi și op. cit., p. 4.)

Într-un cuvînt, diferiții factori ai procesului de muncă — materialii și personali — apar din capul locului sub măștile caracteristice perioadei de producție capitaliste. Analiza valorii-marfă coincide deci la A. Smith în mod direct cu explicația: în ce măsură anume această valoare constituie, pe de o parte, un simplu echivalent al capitalului cheltuit și în ce măsură constituie, pe de altă parte, o valoare „liberă” care nu înlocuiește o valoare-capital avansată, adică în ce măsură constituie plusvaloare. Părțile valorii-marfă, comparate între ele din acest punct de vedere, se transformă

astfel pe nesimțite în „componente” independente ale ei și, în cele din urmă, în „surse ale oricărei valori”. O altă concluzie este că valoarea-marfă se compune din diferite feluri de venituri sau că ea „se descompune” în diferite feluri de venituri, astfel încît nu veniturile constau din valoare-marfă, ci valoarea-marfă constă din „venituri”. Dar așa cum natura unei valori-marfă ca atare sau a banilor ca atare nu e de loc modificată prin faptul că valoarea-marfă sau banii funcționează în calitate de valoare-capital, tot astfel natura valorii-marfă nu e modificată prin faptul că ea funcționează mai tîrziu ca venit al unuia sau altuia. Marfa de care se ocupă A. Smith este din capul locului capital-marfă (care, în afară de valoarea-capital consumată la producerea mărfii, cuprinde și plusvaloarea), deci marfă produsă pe baze capitaliste, rezultatul procesului de producție capitalist. Ar fi deci nevoie de o analiză prealabilă a acestuia din urmă, deci și a procesului de valorificare și de formare a valorii pe care acesta îl include. Întrucît premisa procesului de producție capitalist este, la rîndul ei, circulația mărfurilor, prezentarea acestuia necesită o analiză, prealabilă și independentă de el, a mărfii. Chiar și atunci cînd în treacăt A. Smith nimerește „esoteric” calea justă, el acordă atenție producției de valoare numai cu prilejul analizei mărfii, deci a analizei capitalului-marfă.

III. Economisții de mai tîrziu ⁴¹⁾

Ricardo reproduce aproape textual teoria lui A. Smith :

„Nu trebuie scăpat din vedere că toate produsele unei țări sînt consumate, dar este o imensă deosebire între consumarea acestor produse de către aceia care produc din nou o altă valoare și consumarea lor de către aceia care nu fac acest lucru. Cînd spunem că se economisește venit și se adaugă capitalului, înțelegem prin aceasta că acea parte din venit despre care se spune că este adăugată capitalului este consumată de muncitori productivi în loc de cei neproductivi”. („Principles”, p. 163.)

Intr-adevăr, Ricardo a acceptat în întregime teoria lui A. Smith a descompunerii prețului mărfii în salariu și plusvaloare (sau capital variabil și plusvaloare). Punctele asupra cărora polemizează cu el privesc 1) componentele plusvalorii : dintre elementele necesare ale acesteia el exclude renta funciară ; 2) Ricardo *descompune* prețul mărfii în aceste părți componente. Mărimea valorii este

⁴¹⁾ De aici și pînă la sfîrșitul capitolului. adaos din manuscrisul II.

deci la el prius *. Ricardo presupune că suma componentelor prețului mărfii este o mărime dată; el pornește de la ea, spre deosebire de A. Smith, care adeseori, în contradicție cu propria sa concepție mai profundă, determină mărimea valorii mărfii post-festum prin adunarea componentelor.

Ramsay aduce următoarea obiecție lui Ricardo :

„Ricardo uită că întregul produs se împarte nu numai în salariu și profit, dar că mai este necesară o parte pentru înlocuirea capitalului fix”. (An Essay on the Distribution of Wealth”, Edinburgh, 1836, p. 174.)

Ramsay înțelege prin capital fix ceea ce înțeleg eu prin capital constant :

„Capitalul fix există într-o formă în care contribuie, ce-i drept, la confecționarea mărfii aflate în lucru, dar nu la întreținerea muncitorilor” (p. 59).

A. Smith s-a ridicat împotriva concluziei la care ducea în mod necesar propria sa teză că valoarea-marfă, deci și valoarea produsului social anual, se descompune în salariu și plusvaloare, prin urmare în simple venituri, adică s-a ridicat împotriva concluziei potrivit căreia întregul produs anual ar putea fi consumat. Niciodată gânditorii originali nu sînt aceia care trag concluzii absurde. Ei lasă acest lucru pe seama unor Say și MacCulloch.

Intr-adevăr, pentru Say problema e foarte simplă. La el, ceea ce pentru unul este avansare de capital, pentru celălalt este sau a fost venit și produs net; deosebirea dintre produsul brut și cel net este pur subiectivă și

„...astfel valoarea totală a tuturor produselor s-a repartizat în societate ca venit”. (Say. „Traité d'Écon. Pol.”, 1817, II, p. 64.) „Valoarea totală a fiecărui produs se compune din profiturile proprietarilor funciari, ale capitaliștilor și ale lucrătorilor din industrie” { salariul figurează aici ca „profits des industriels” ** ! } „care au contribuit la producerea lui. De aici rezultă că venitul societății este egal cu valoarea brută produsă, și nu, cum credea secta economiștilor” { fiziocrații }, „numai cu produsul net al pămîntului” (p. 63).

Această descoperire a lui Say și-a însușit-o, printre alții, și Proudhon.

Storch, care în principiu adoptă și el doctrina lui A. Smith, este totuși de părere că felul cum o aplică Say nu rezistă criticii.

„Dacă se admite că venitul unei națiuni este egal cu produsul brut al acesteia, că deci nu trebuie scăzut nici un capital” { adică nici un capital constant }, „trebuie să se admită în egală măsură și că această națiune poate consuma în mod neproductiv întreaga valoare a produsului ei anual fără a

* — factorul inițial, primar. — Nota trad.

** — „profituri ale lucrătorilor din industrie”. — Nota trad.

prejudicia cu nimic venitul ei viitor... Produsele care constituie capitalul { constant } „unei națiuni nu pot fi consumate”. (Storch. „Considérations sur la nature du revenu national”, Paris, 1824, p. 147, 150.)

Storch a uitat însă să ne spună cum se împacă existența acestei părți de capital constant cu analiza prețului pe care a împrumutat-o de la Smith și potrivit căreia valoarea-marfă conține numai salariu și plusvaloare, și nu conține nici o parte de capital constant. Numai datorită lui Say își dă el seama că această analiză a prețului duce la rezultate absurde, și ultimul său cuvânt în această privință sună așa :

„este imposibil să descompui prețul necesar în elementele sale cele mai simple”. („Cours d'Écon. Pol.”, Petersburg, 1815, II, p. 141.)

Sismondi, care se ocupă în special de raportul dintre capital și venit și face de fapt din formularea specială a acestui raport diferenția specifică a „Nouveaux Principes” ale sale, nu a spus *nici un singur* cuvânt care să aibă valoare științifică, nu a contribuit nici măcar cu o iotă la elucidarea problemei.

Barton, Ramsay și Cherbuliez încearcă să se ridice deasupra formulării lui Smith. Ei eșuează însă, pentru că din capul locului pun problema în mod unilateral, nefăcînd o delimitare netă între deosebirea dintre valoarea-capital constantă și valoarea-capital variabilă și deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant.

Și John Stuart Mill reproduce, cu obișnuita sa suficiență, doctrina moștenită de la A. Smith de urmașii lui.

Rezultatul: confuziile lui Smith persistă pînă în ziua de azi, iar dogma lui constituie un simbol de credință ortodox al economiei politice.

Capitolul douăzeci Reproducția simplă

I. Modul de a pune problema ⁴²⁾

Dacă analizăm rezultatul funcționării anuale a capitalului social — deci a capitalului total, iață de care capitalurile individuale nu formează decît fragmente a căror mișcare este atît mișcarea lor individuală, cît și o verigă care se integrează în mod necesar în mișcarea capitalului total —, adică dacă privim produsul-marfă pe care îl furnizează societatea în cursul anului, vedem clar în ce mod se efectuează procesul de reproducție a capitalului social, ce trăsături caracteristice deosebesc acest proces de reproducție de procesul de reproducție al capitalului individual și ce trăsături le sînt comune amîndurora. Produsul anual cuprinde atît acele părți ale produsului social care înlocuiesc capitalul, adică sînt folosite pentru reproducția capitalului social, cît și acele părți care intră în fondul de consum, fiind consumate de muncitori și de capitaliști, așadar produsul anual intră atît în consumul productiv, cît și în cel individual. Acest consum cuprinde deopotrivă reproducția (adică menținerea) clasei capitaliștilor, cît și a clasei muncitoare, deci cuprinde și reproducția caracterului capitalist al întregului proces de producție.

Este evident că ceea ce trebuie să analizăm este formula circulației, $M' - \begin{cases} B - M \dots P \dots M' \\ b - m \end{cases}$, consumul avînd aici în mod necesar un anumit rol, căci punctul de plecare $M' = M + m$, capitalul-marfă, cuprinde atît valoarea-capital constantă și valoarea-capital variabilă, cît și plusvaloarea. De aceea mișcarea lui cuprinde atît consumul individual, cît și pe cel productiv. În circuitele $B - M \dots P \dots M' - B'$ și $P \dots M' - B' - M \dots P$, mișcarea *capitalului* este atît punct de plecare, cît și punct terminus; această mișcare cuprinde, firește, și consumul, întrucît marfa, produsul, trebuie vîndută. Presupunînd însă că marfa este vîndută, pentru mișcarea capitalului

⁴²⁾ Text din manuscrisul II.

individual este indiferent ce se întâmplă mai departe cu această marfă. Dimpotrivă, în mișcarea $M' \dots M'$, condițiile reproducerii sociale se cunosc tocmai prin faptul că trebuie să se demonstreze ce anume se întâmplă cu fiecare parte din valoarea acestui produs total M' . Procesul total de reproducție cuprinde aici procesul de consum, mijlocit de circulație, în aceeași măsură ca și însuși procesul de reproducție a capitalului.

Pentru scopul pe care-l urmărim, procesul de reproducție trebuie cercetat din punctul de vedere al înlocuirii atât a valorii, cât și a formei naturale a diferitelor componente ale lui M' . Acum nu ne mai putem mulțumi, ca la analiza valorii produselor capitalului individual, cu ipoteza că capitalistul individual, vînzîndu-și produsul-marfă, poate mai întîi să transforme în bani componentele capitalului său, iar apoi, printr-o nouă cumpărare a elementelor de producție pe piața mărfurilor, să le retransforme în capital productiv. Aceste elemente de producție, în măsura în care prin natura lor sînt obiecte, constituie o componentă a capitalului social, la fel ca produsul finit individual care este schimbat pe ele și înlocuit prin ele. Pe de altă parte, mișcarea acelei părți din produsul-marfă social care e consumată de muncitor prin cheltuirea salariului său și de capitalist prin cheltuirea plusvalorii nu constituie numai o verigă care se integrează în mod necesar în mișcarea produsului total, ci se și împletește cu mișcarea capitalurilor individuale, și de aceea acest proces nu poate fi explicat pur și simplu prin ipoteza că el se efectuează.

Întrebarea care se pune în mod nemijlocit este următoarea: în ce fel *capitalul* consumat în procesul de producție este înlocuit sub raportul valorii lui din produsul anual și în ce fel se împletește procesul acestei înlocuiri cu consumarea plusvalorii de către capitaliști și a salariului de către muncitori? Prin urmare, este vorba în primul rînd de reproducția pe aceeași soară. Se mai presupune apoi nu numai că produsele se schimbă la valoarea lor, dar și că nu are loc nici o revoluție în mărimea valorii părților componente ale capitalului productiv. În ceea ce privește abaterrea prețurilor de la valoare, această împrejurare nu poate exercita, de altfel, nici o influență asupra mișcării capitalului social. În general ar continua să se schimbe aceleași mase de produse, deși capitaliștilor individuali le-ar reveni în acest schimb părți de valoare care n-ar mai fi proporționale cu avansările lor respective de capital și cu masele de plusvaloare produse de fiecare dintre ei. În ceea ce privește însă revoluțiile în mărimea valorii, dacă aceste revoluții sînt generale și ating în mod uniform toate

ramurile producției, ele nu modifică cu nimic raporturile dintre componentele valorii produsului total anual. Dimpotrivă, dacă sînt parțiale și nu ating în mod uniform toate ramurile producției, aceste revoluții reprezintă perturbări care, *în primul rînd*, pot fi înțelese ca atare numai dacă sînt considerate ca *abateri* de la raporturi valorice constante; *în al doilea rînd* însă, dacă legea potrivit căreia o parte din valoarea produsului anual înlocuiește capitalul constant și altă parte capitalul variabil ar fi demonstrată, o revoluție care ar avea loc fie în mărirea valorii capitalului constant, fie în cea a valorii capitalului variabil nu ar modifica de loc această lege. Ea nu ar modifica deoît mărirea relativă a părților de valoare care funcționează într-o calitate sau alta, deoarece alte valori ar lua locul valorilor inițiale.

Atîta timp cît am analizat producția de valoare și valoarea produsului capitalului din punctul de vedere al capitalului individual, pentru analiza noastră forma naturală a produsului-marfă, adică problema dacă acesta constă din mașini, din cereale sau din oglinzi, era ceva absolut indiferent. Aceste forme naturale au fost luate întotdeauna numai ca exemple și orice ramură de producție putea să servească în aceeași măsură ca ilustrare. Ceea ce ne interesa era însuși procesul de producție nemijlocit, care în fiecare caz în parte se prezintă ca proces al unui capital individual. Iar în ceea ce privește reproducția capitalului era suficient să presupunem că acea parte a produsului-marfă care reprezintă valoarea-capital are posibilitatea să se retransforme în sfera circulației în elementele ei de producție și deci să ia din nou forma de capital productiv; tot așa era suficient să presupunem că muncitorul și capitalistul găsesc pe piață mărfurile pe care își cheltuiesc salariul și plusvaloarea. Dar acest mod pur formal de a prezenta lucrurile nu mai este suficient atunci cînd se cercetează capitalul social total și valoarea produsului acestuia. Retransformarea în capital a unei părți din valoarea produsului, intrarea altei părți în consumul individual atît al clasei capitaliștilor, cît și al clasei muncitorilor reprezintă o mișcare chiar în cadrul valorii produsului în care și-a găsit expresia rezultatul funcționării capitalului total; iar această mișcare nu este numai o înlocuire de valoare, ci și o înlocuire a formei materiale a produsului, fiind deci în egală măsură condiționată atît de raportul reciproc dintre componentele valorii produsului social, cît și de valoarea lor de întrebuințare, de forma lor materială.

Reproducția simplă⁴³⁾, adică reproducția pe aceeași scară, apare ca o abstracție, în măsura în care, pe de o parte, în cadrul producției capitaliste lipsa oricărei acumulări sau a oricărei reproducții pe scară lărgită este o ipoteză paradoxală, iar pe de altă parte condițiile în care se efectuează producția nu rămân absolut aceleași (și acest lucru se presupune) de la un an la altul. Se presupune că un capital social de o valoare dată furnizează în anul acesta aceeași masă de valori-marfă ca și în anul trecut și satisface același volum de trebuințe, chiar dacă formele mărfurilor se schimbă în procesul reproducției. Totuși, atunci când are loc o acumulare, reproducția simplă constituie întotdeauna o parte a ei, deci poate fi analizată separat și este un factor real al acumulării. Valoarea produsului anual poate să scadă, deși masa valorilor de întrebuințare rămâne neschimbată; valoarea poate rămâne neschimbată, deși masa valorilor de întrebuințare scade; masa valorii și masa valorilor de întrebuințare reproduse pot să scadă în mod concomitent. Toate acestea înseamnă că reproducția se face sau în condiții mai favorabile decât înainte sau în condiții mai dificile, care pot avea ca rezultat o reproducție incompletă, defectuoasă. Toate acestea nu ating decât latura cantitativă a diferitelor elemente ale reproducției, nu însă rolul pe care îl joacă ele în procesul de ansamblu în calitate de capital care se reproduce sau de venit reprodus.

II. Cele două sectoare ale producției sociale⁴⁴⁾

Produsul total al societății, deci și producția totală, se împarte în două mari sectoare :

I. *Mijloacele de producție*, adică mărfuri care au o formă sub care trebuie sau, cel puțin, pot să intre în consumul productiv.

II. *Mijloace de consum*, adică mărfuri care au o formă sub care intră în consumul individual al clasei capitaliștilor și al clasei muncitoare.

În fiecare dintre aceste sectoare, totalitatea diferitelor ramuri de producție care aparțin sectorului respectiv formează o singură ramură de producție mare : de o parte ramura mijloacelor de producție, de cealaltă parte ramura mijloacelor de consum. Capitalul total folosit în fiecare dintre aceste două ramuri de producție formează un sector mare, distinct, al capitalului social.

⁴³⁾ Acest paragraf este luat din manuscrisul VIII.

⁴⁴⁾ În general, textul este luat din manuscrisul II. Schema — din manuscrisul VIII.

În fiecare sector, capitalul se împarte în două părți componente :

1. *Capitalul variabil*. Acest capital, considerat sub aspectul *valorii*, este egal cu valoarea forței de muncă sociale, folosite în ramura de producție respectivă, deci cu suma salariilor plătite pentru această forță de muncă. Considerat sub aspectul formei lui materiale, el constă din însăși forța de muncă aflată în acțiune, adică din munca vie pusă în mișcare de această valoare-capital.

2. *Capitalul constant*, adică valoarea tuturor mijloacelor de producție folosite pentru producția în ramura respectivă. La rîndul lor, mijloacele de producție se împart în capital *fix*: mașini, unelte de muncă, clădiri, vite de muncă etc., și în capital constant *circulant*: materiale de producție, ca materii prime și materiale auxiliare, semifabricate etc.

Valoarea produsului anual total obținut cu ajutorul acestui capital în fiecare dintre cele două sectoare se împarte într-o parte de valoare care reprezintă capitalul constant c consumat în procesul de producție și a cărei valoare se transmite asupra produsului și într-o parte de valoare adăugată produsului prin întreaga muncă efectuată în decursul anului. Această ultimă parte din valoarea produsului anual se împarte, la rîndul ei, într-o parte care înlocuiește capitalul variabil v avansat și altă parte care reprezintă excedentul peste acest capital variabil, excedent care constituie plusvaloarea p . Prin urmare, ca și valoarea oricărei mărfi individuale, valoarea produsului anual total din fiecare sector se împarte și ea în $c + v + p$.

Partea de valoare c , care reprezintă capitalul constant *consumat* în procesul de producție, nu este identică cu valoarea capitalului constant *folosit* în acest proces de producție. E drept că materialele de producție sînt consumate în întregime și de aceea valoarea lor este transmisă în întregime asupra produsului. Dar numai o parte din capitalul *fix* folosit este consumată în întregime, deci numai valoarea acestei părți este transmisă asupra produsului. Altă parte a capitalului *fix* — mașinile, clădirile etc. — există și continuă să funcționeze ca și înainte, deși cu o valoare redusă din pricina uzurii anuale. Cînd analizăm valoarea produsului, această parte a capitalului *fix* care continuă să funcționeze nu există pentru noi. Ea constituie o parte din valoarea-capital, independentă de această valoare-marfă nou produsă și care există alături de ea. Lucrul acesta s-a văzut și atunci cînd am analizat valoarea produsului unui capital individual („Capitalul“, cartea I, cap. VI, p. 192⁷⁴). Aici însă trebuie să facem deocamdată abstracție de metoda de cercetare pe care am folosit-o acolo. Atunci cînd

am analizat valoarea produsului capitalului individual, am văzut că valoarea pe care o pierde capitalul fix ca urmare a uzurii se transmite asupra produsului-marfă în timpul cît s-a produs această uzură, indiferent dacă în cursul acestei perioade o parte din acest capital fix este sau nu înlocuită în natura pe seama valorii transmise. Dimpotrivă, aici, analizînd produsul social total și valoarea lui, sîntem nevoiți să facem abstracție, cel puțin deocamdată, de partea de valoare transmisă în cursul anului asupra produsului anual ca urmare a uzurii capitalului fix. Trebuie să facem abstracție în măsura în care acest capital fix nu a fost înlocuit în natura în cursul anului respectiv. Într-unul din subcapitolele ulterioare ale prezentului capitol ne vom opri și asupra acestui punct.

Pentru analiza reproducției simple vom lua ca bază următoarea schemă, în care c reprezintă capitalul constant, v capitalul variabil, p plusvaloarea, iar raportul de valorificare $\frac{p}{v}$ este considerat de 100%. Cifrele pot însemna milioane de mărci, franci sau lire sterline.

I. Producția de mijloace de producție :

$$\text{Capital} \quad . \quad . \quad . \quad 4\,000_c + 1\,000_v = 5\,000.$$

$$\text{Produs-marfă} \quad . \quad . \quad . \quad 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 6\,000,$$

existent în mijloace de producție.

II. Producția de mijloace de consum :

$$\text{Capital} \quad . \quad . \quad . \quad 2\,000_c + 500_v = 2\,500.$$

$$\text{Produs-marfă} \quad . \quad . \quad . \quad 2\,000_c + 500_v + 500_p = 3\,000,$$

existent în mijloace de consum.

Recapitulînd, produs-marfă anual total :

$$\text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 6\,000 \text{ în mijloace de producție}$$

$$\text{II. } 2\,000_c + 500_v + 500_p = 3\,000 \text{ în mijloace de consum.}$$

Valoarea produsului total = 9 000, în ipoteza noastră din această sumă fiind exclus capitalul fix, care continuă să funcționeze în forma sa naturală.

Dacă analizăm acum schimburile necesare în cadrul reproducției simple, în care întreaga plusvaloare este consumată în mod neproductiv, și lăsăm deocamdată la o parte circulația banilor care mijlocește aceste schimburi, obținem de la bun început trei mari puncte de reper.

1. Cele 500_v, salariu al muncitorilor, și cele 500_p, plusvaloare a capitaliștilor din sectorul II, trebuie cheltuite pe mijloace de consum. Dar valoarea lor există în mijloacele de consum în valoare

de 1 000, care, aflându-se în mîna capitaliștilor din sectorul II, înlocuiesc cele 500_v avansate și reprezintă pentru ei cele 500_p . Așadar, salariul și plusvaloarea din sectorul II se schimbă în cadrul sectorului II pe produsele acestui sector II. Totodată, din produsul total dispar $(500_v + 500_p)$ II = 1 000 sub formă de mijloace de consum.

2. Cele $1\,000_v + 1\,000_p$ din sectorul I trebuie de asemenea cheltuite pe mijloace de consum, deci pe produsul sectorului II. Ele trebuie deci schimbate pe partea care a mai rămas din produsul sectorului II și care, ca mărime, este egală cu partea constantă de capital, $2\,000_c$. Sectorul II primește în schimb o cantitate egală de mijloace de producție, produs al sectorului I, în care este încorporată valoarea de $1\,000_v + 1\,000_p$ din sectorul I. Implicit sînt eliminate din calcul $2\,000_{II_c}$ și $(1\,000_v + 1\,000_p)$ I.

3. Mai rămîn $4\,000_{I_c}$. Acestea constau din mijloace de producție, care nu pot fi folosite decît în sectorul I și servesc la înlocuirea capitalului constant consumat în acest sector; de aceea vor fi schimbate între capitaliștii individuali din sectorul I, așa cum cele $(500_v + 500_p)$ din II sînt schimbate între muncitori și capitaliști, respectiv între capitaliștii individuali din II.

Aceasta deocamdată pentru o mai bună înțelegere a celor ce urmează.

III. Schimbul dintre cele două sectoare : *$I_{(v+p)}$ contra II_c ⁴⁵⁾*

Începem cu marele schimb dintre cele două sectoare. $(1\,000_v + 1\,000_p)$ I — aceste valori care în mîna producătorilor lor există în forma naturală de mijloace de producție se schimbă pe $2\,000_{II_c}$, pe valori care există în forma naturală de mijloace de consum. Datorită acestui schimb, capitaliștii din sectorul II au transformat capitalul lor constant = $2\,000$ din forma de mijloace de consum în forma de mijloace de producție a mijloacelor de consum, în forma în care poate funcționa din nou ca factor al procesului de muncă, iar în ceea ce privește procesul de valorificare ca valoare-capital constantă. Pe de altă parte, prin acest schimb sînt realizate în mijloace de consum echivalentul forței de muncă din sectorul I ($1\,000_{I_v}$) și plusvaloarea capitaliștilor din sectorul I ($1\,000_{I_p}$); amîndouă s-au transformat, din forma lor naturală de mijloace de producție, într-o formă naturală în care pot fi consumate ca venit.

⁴⁵⁾ De aici textul este luat din nou din manuscrisul VIII.

Acest schimb reciproc se efectuează însă datorită circulației banilor, care îl mijlocește în aceeași măsură în care îngreuiază și înțelegerea lui, dar care are o importanță hotărâtoare, deoarece partea variabilă a capitalului trebuie să apară iarăși și iarăși sub formă de bani, sub formă de capital bănesc, care se transformă din forma bani în forță de muncă. Capitalul variabil trebuie avansat sub formă de bani în toate ramurile de producție care funcționează concomitent și paralel pe întreg teritoriul societății respective, indiferent dacă acestea fac parte din sectorul I sau din sectorul II. Capitalistul cumpără forța de muncă înainte ca ea să intre în procesul de producție, o plătește însă la anumite termene convenite abia după ce a fost cheltuită pentru producerea de valoare de întreținere. Ca și restul valorii produsului, capitalistului îi aparține și acea parte din acest produs care nu este decât un echivalent al banilor cheltuiți de el pentru plata forței de muncă, adică acea parte din valoarea produsului care reprezintă valoarea-capital variabilă. Prin însăși această parte de valoare, muncitorul i-a furnizat capitalistului echivalentul salariului său. Numai retransformarea mărfii în bani, vânzarea ei, reconstituie capitalistului capitalul său variabil sub formă de capital bănesc, pe care-l poate avansa din nou pentru cumpărarea forței de muncă.

Așadar, în sectorul I capitalistul colectiv a plătit muncitorilor 1 000 l.st. (spun l.st. numai pentru a specifica că e valoare sub formă de bani) = 1 000, pentru acea parte din valoarea produsului sectorului I care există deja sub formă de v , adică sub formă de mijloace de producție produse de muncitori. Cu aceste 1 000 l.st. muncitorii cumpără de la capitaliștii din sectorul II mijloace de consum de aceeași valoare și transformă astfel jumătate din capitalul constant II în bani; capitaliștii din sectorul II, la rîndul lor, cumpără cu aceste 1 000 l.st. mijloace de producție în valoare de 1 000 de la capitaliștii din sectorul I; astfel valoarea-capital variabilă a acestora din urmă = 1 000 l.st., care a existat ca parte a produsului lor sub forma naturală de mijloace de producție, este retransformată în bani și poate să funcționeze acum din nou în mina capitaliștilor din sectorul I în calitate de capital bănesc, care e transformat în forță de muncă, adică în elementul esențial al capitalului productiv. Pe această cale, ca urmare a realizării unei părți din capitalul-marfă al lor, la capitaliștii din sectorul I se reîntoarce capitalul variabil sub formă de bani.

În ceea ce privește însă banii necesari pentru schimbul părții p a capitalului-marfă din sectorul I contra celei de-a doua jumătăți a părții constante de capital din sectorul II, aceștia pot fi avansați în diferite moduri. În realitate, această circulație cuprinde o can-

uitate imensă de cumpărări și vânzări efectuate de capitaliștii individuali din ambele sectoare, banii trebuind însă să provină neapărat de la acești capitaliști, întrucât în ceea ce privește cantitatea de bani aruncată în circulație de muncitori socotelile sînt încheiate. Capitalistul din sectorul II poate cumpăra cu capitalul său bănesc, existent alături de capitalul său productiv, mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I; sau, invers, capitalistul din sectorul I poate cumpăra din fondurile bănești destinate cheltuielilor personale, și nu pentru a fi cheltuite în calitate de capital, mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II. După cum am arătat mai sus, în secțiunile I și II este de presupus că, în orice caz, în mina capitalistului trebuie să existe, alături de capitalul productiv, anumite rezerve de bani fie pentru a fi avansate în calitate de capital, fie pentru a fi cheltuite ca venit. Să presupunem că jumătate din bani — proporția este absolut indiferentă pentru ceea ce ne interesează — este avansată de capitaliștii din sectorul II pentru cumpărarea de mijloace de producție care să înlocuiască capitalul lor constant și că cealaltă jumătate este cheltuită de capitaliștii din sectorul I pentru consum. În acest caz, sectorul II avansează 500 l.st. și cumpără cu ele de la sectorul I mijloace de producție, înlocuind astfel în natura (socotind și cele 1 000 l.st. menționate mai sus, provenite de la muncitorii din sectorul I) $\frac{3}{4}$ din capitalul său constant; sectorul I cumpără cu cele 500 l.st. astfel obținute mijloace de consum de la sectorul II și astfel jumătate din acea parte a capitalului-marfă al sectorului I care constă din p a efectuat circulația $m - b - m$, realizându-și produsul său într-un fond de consum. Prin acest al doilea proces, cele 500 l.st. se întorc în mina capitaliștilor din sectorul II sub formă de capital bănesc, pe care capitaliștii din acest sector îl au alături de capitalul lor productiv. Pe de altă parte, capitaliștii din sectorul I anticipează în contul jumătății din p a capitalului-marfă al lor, care se mai află încă depozitată la ei sub formă de produs — înainte de vânzarea acestei părți — o cheltuire de bani în sumă de 500 l.st. pentru cumpărarea de mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II. Cu aceleași 500 l.st. sectorul II cumpără mijloace de producție de la sectorul I, înlocuindu-și astfel în natura întregul capital constant ($1\ 000 + 500 + 500 = 2\ 000$), în timp ce sectorul I și-a realizat în mijloace de consum întreaga plusvaloare. În total deci un schimb de mărfuri în sumă de 4 000 l.st. s-ar fi efectuat cu ajutorul unei circulații bănești de 2 000 l.st., mărimea acestei din urmă sume fiind determinată doar de faptul că, potrivit presupunerii noastre, întregul produs anual se schimbă dintr-o dată în câteva tranșe

mari. Importantă este aici numai împrejurarea că sectorul II nu numai că și-a retransformat sub formă de mijloace de producție capitalul său constant reprodus sub formă de mijloace de consum, dar și că, în plus, i se reîntorc cele 500 l.st. pe care le-a avansat circulației pentru cumpărarea de mijloace de producție; și că, tot așa, sectorului I nu numai că i s-a reîntors sub formă de bani capitalul său variabil pe care l-a reprodus sub formă de mijloace de producție, că i s-a reîntors în calitate de capital bănesc, care poate fi transformat din nou în mod direct în forță de muncă, dar în afară de aceasta i s-au reîntors și cele 500 l.st. pe care le-a cheltuit în mod anticipat pentru cumpărarea de mijloace de consum înainte de vânzarea acelei părți a capitalului său care reprezintă plusvaloarea. Acești bani i s-au reîntors însă nu ca urmare a unei cheltuiuri efectuate, ci ca urmare a unei vânzări ulterioare a unei părți din produsul-marfă al său, purtătoare a unei jumătăți din plusvaloarea lui.

În ambele cazuri, nu numai capitalul constant din sectorul II a trecut din nou din forma de produs în forma naturală de mijloace de producție, singura formă în care poate funcționa în calitate de capital; tot așa nu numai partea variabilă a capitalului din sectorul I s-a transformat în forma bani, dar și partea de plusvaloare întruchipată în mijloace de producție din sectorul I a trecut în forma care permite consumarea ei ca venit. În afară de aceasta, în sectorul II se reîntorc cele 500 l.st. capital bănesc care au fost avansate de acel sector pentru cumpărarea de mijloace de producție înainte de vânzarea părții corespunzătoare din valoarea capitalului constant care compensează aceste 500 l.st. și care există sub formă de mijloace de consum; apoi se întorc în sectorul I cele 500 l.st. cheltuite anticipando * pentru cumpărarea de mijloace de consum. Dacă în sectorul II se întorc banii avansați de el în contul părții constante a produsului-marfă al acestui sector, iar în sectorul I banii avansați în contul acelei părți a produsului-marfă al acestui de-al doilea sector care conține plusvaloare, acest lucru se întâmplă numai pentru că cele două categorii de capitaliști au mai aruncat în circulație câte 500 l.st., și anume o categorie în afară de capitalul constant existent sub formă de marfă în sectorul II, iar cealaltă în afară de plusvaloarea existentă sub formă de marfă în sectorul I. În ultimă instanță, capitaliștii și-au plătit unii altora în întregime prin schimbul respectivelor echivalente-marfă. Banii pe care ei i-au aruncat în circulație peste suma de valoare a mărfurilor lor ca mijloc al acestui schimb de

* — anticipat. — *Nota trad.*

mărfuri se întorc din circulație la fiecare dintre ei pro rata * cu cota-parte pe care fiecare dintre ei a aruncat-o în circulație. În urma acestui fapt, ei nu au devenit nici cu o lețcaie mai bogați. Sectorul II avea un capital constant = 2 000 sub formă de mijloace de consum plus 500 sub formă de bani ; în prezent el are, ca și mai înainte, tot 2 000 în mijloace de producție și 500 în bani ; la fel, sectorul I are, ca și mai înainte, o plusvaloare de 1 000 (în mărfuri, mijloace de producție, transformate acum în fond de consum) + 500 în bani. Concluzia generală este următoarea : din banii pe care capitaliștii industriali îi aruncă în circulație în vederea mijlocirii propriei lor circulații de mărfuri, fie în contul părții constante a valorii mărfii, fie în contul plusvalorii cuprinse în mărfuri în măsura în care aceasta e cheltuită ca venit, din acești bani în mîna capitaliștilor respectivi se reîntorc atîția bani cîți au avansat ei pentru circulația banilor.

În ceea ce privește reîntoarcerea în forma bani a capitalului variabil din sectorul I, acest capital există pentru capitaliștii din sectorul I, după ce ei l-au avansat pentru salarii, mai întîi sub forma marfă în care l-au primit ei de la muncitori. Capitaliștii l-au plătit muncitorilor sub formă de bani, ca preț al forței de muncă a acestora. Ei au plătit astfel acea componentă a valorii produsului-marfă al lor care este egală cu acest capital variabil cheltuit sub formă de bani. De aceea sînt ei proprietari și ai acestei părți a produsului-marfă. Dar partea clasei muncitoare pe care o folosesc ei nu este cumpărătoare a mijloacelor de producție produse chiar de ea ; ea e cumpărătoare a mijloacelor de consum produse de sectorul II. Așadar, capitalul variabil avansat în sectorul I sub formă de bani pentru plata forței de muncă nu se întoarce direct la capitaliștii din sectorul I. El trece, prin intermediul actelor de cumpărare efectuate de muncitori, în mîna producătorilor capitaliști ai mărfurilor necesare și, în genere, accesibile muncitorilor, adică în mîna capitaliștilor din sectorul II, și numai ca urmare a faptului că aceștia folosesc banii pentru cumpărarea de mijloace de producție — numai pe această cale ocolită — se întorc ei în mîna capitaliștilor din sectorul I.

Din cele expuse pînă acum rezultă că, în cazul reproducției simple, suma de valori $v + p$ a capitalului-marfă din sectorul I (deci și o parte proporțională corespunzătoare a produsului-marfă total din sectorul I) trebuie să fie egală cu capitalul constant II_c , întrucîmp și el într-o parte proporțională a produsului-marfă total din sectorul II ; sau : $I_{(v+p)} = II_c$.

* — proporțional. — *Nota trad.*

IV. Schimbul în cadrul sectorului II. Mijloace de subsistență necesare și obiecte de lux

Din valoarea produsului-marfă din sectorul II ne-a mai rămas să analizăm componentele $v + p$. Analizarea lor nu are nimic de-a face cu problema cea mai importantă care ne preocupă aici, și anume în ce măsură scindarea valorii oricărui produs-marfă individual, produs în mod capitalist, în $c + v + p$ este valabilă și pentru valoarea produsului anual total, chiar dacă această scindare îmbracă forme de manifestare diferite. Această problemă se rezolvă, pe de o parte, prin schimbul lui $I_{(v+p)}$ contra II_c și, pe de altă parte, prin analiza, pe care o vom face mai târziu, a reproducerii lui I_c în produsul-marfă anual al sectorului I. Întrucît $II_{(v+p)}$ există în forma naturală de articole de consum, întrucît capitalul variabil avansat de capitaliști muncitorilor ca plată a forței de muncă trebuie cheltuit de muncitori, în general, pe mijloace de consum și întrucît, în ipoteza reproducției simple, partea din valoarea mărfii reprezentată prin p este cheltuită de fapt, ca venit, pe mijloace de consum, este clar prima facie* că muncitorii din sectorul II cumpără din nou, cu salariul obținut de la capitaliștii respectivi, o parte din propriul lor produs, parte corespunzătoare mărimii valorii bănești primite de ei ca salariu. În felul acesta, capitaliștii din sectorul II își transformă din nou în formă bani capitalul bănesc avansat pentru plata forței de muncă; este ca și cum ei și-ar fi plătit muncitorii cu simple semne de valoare (Wertmarken). De îndată ce muncitorii ar realiza aceste semne de valoare prin cumpărarea unei părți din produsul-marfă produs de ei și care aparține capitaliștilor, aceste semne de valoare s-ar reîntoarce în mâinile capitaliștilor, cu singura deosebire că aici semnele de valoare nu numai că reprezintă valoare, dar chiar conțin valoare întruchipată în aur sau în argint. Mai târziu vom cerceta mai amănunțit acest fel de reîntoarcere a capitalului variabil avansat sub forma bani, reîntoarcere care se efectuează prin mijlocirea procesului în care clasa muncitoare apare ca cumpărătoare, iar clasa capitaliștilor ca vânzătoare. Aici este însă vorba de o altă problemă, care trebuie cercetată neapărat în legătură cu această reîntoarcere a capitalului variabil la punctul său de plecare.

Sectorul II al producției anuale de mărfuri constă din cele mai diferite ramuri industriale, care pot fi însă împărțite — în

* — de la prima privire. — Nota trad.

cea ce privește caracterul produselor lor — în două mari subdiviziuni :

a) Mijloace de consum care intră în consumul clasei muncitoare și, în măsura în care este vorba de mijloace de subzistență necesare, formează și o parte din consumul clasei capitaliștilor, deși în cazul acesta diferă adesea, în ceea ce privește calitatea și valoarea, de mijloacele de subzistență ale muncitorilor. Pentru scopul cercetării noastre, putem include această subdiviziune în întregime în rubrica mijloacelor de consum *necesare*, indiferent dacă produsul respectiv, de pildă tutunul, este din punct de vedere fiziologic un mijloc de consum necesar sau nu ; e suficient că, potrivit obiceiului, a devenit un asemenea mijloc de consum necesar.

b) Mijloace de consum *de lux*, care intră numai în consumul clasei capitaliștilor și care nu pot fi deci obținute decât în schimbul plusvalorii cheltuite, care nu revine niciodată muncitorului. În ceea ce privește prima rubrică, este clar că capitalul variabil avansat pentru producția diferitelor sorturi de mărfuri care țin de această rubrică trebuie să se întoarcă nemijlocit, sub formă de bani, la acei capitaliști din sectorul II (adică la capitaliștii II a) care produc aceste mijloace de subzistență necesare. Ei le vînd propriilor lor muncitori pînă la concurența sumei capitalului variabil plătit acestor muncitori sub formă de salariu. Reîntoarcerea aceasta este *directă* în ceea ce privește întreaga subdiviziune a capitaliștilor din sectorul II, oricît de numeroase ar fi tranzacțiile dintre capitaliștii diferitelor ramuri industriale care intră în această subdiviziune, tranzacții prin intermediul cărora acest capital variabil reversibil este repartizat pro rata. Ele reprezintă procese de circulație ale căror mijloace de circulație sînt furnizate direct de muncitori prin cheltuirea banilor primiți. Altfel stau însă lucrurile cu subdiviziunea II b. Întreaga parte din valoarea nou creată cu care avem de-a face aici, $II\ b_{(v+p)}$, există sub forma naturală de articole de lux, adică din articole pe care clasa muncitoare nu le poate cumpăra, așa cum nu poate cumpăra nici valoarea-marfă I_v , care există sub formă de mijloace de producție, deși articolele de lux, ca și mijloacele de producție, sînt produse de acești muncitori. Așadar, această reîntoarcere prin intermediul căreia capitalul variabil avansat în această subdiviziune se înapoiază la producătorul capitalist sub formă de bani nu poate să fie directă, ci trebuie să fie mijlocită, ca și în cazul lui I_v .

Să presupunem, de pildă, ca și mai sus pentru întregul sector II, că $v = 500$ și $p = 500$, iar capitalul variabil și plusvaloarea care îi corespunde se reparatizează în felul următor :

Subdiviziunea a, mijloace de subzistență necesare : $v = 400$,
 $p = 400$, deci o masă de mărfuri sub formă de mijloace de consum necesare în valoare de $400_v + 400_p = 800$, sau II a ($400_v + 400_p$).

Subdiviziunea b, articole de lux în valoare de $100_v + 100_p = 200$, sau II b ($100_v + 100_p$).

Muncitorii din subdiviziunea II b au primit ca plată pentru forța lor de muncă 100 în bani, să zicem 100 l. st. ; cu acești bani ei cumpără de la capitaliștii din II a mijloace de consum pentru suma de 100. Apoi această categorie de capitaliști cumpără cu ei marfă de la II b tot pentru suma de 100, în urma cărui fapt capitaliștilor din II b li se întoarce capitalul lor variabil sub formă de bani.

În mîna capitaliștilor din II a, datorită schimbului cu propriii lor muncitori, există din nou 400_v sub formă de bani ; în plus, un sfert din acea parte a produsului lor care reprezintă plusvaloarea a trecut la muncitorii din II b, obținîndu-se în schimbul ei II b (100_p) în articole de lux.

Dacă presupunem acum că capitaliștii din II a și II b cheltuiesc într-o proporție egală venitul pe mijloace de subzistență necesare și articole de lux, dacă, de pildă, presupunem că atît unii, cît și alții cheltuiesc $\frac{3}{5}$ pe mijloace de subzistență necesare și $\frac{2}{5}$ pe articole de lux, atunci capitaliștii din subdiviziunea II a își vor cheltui $\frac{3}{5}$ din venitul provenit din plusvaloarea lor de 400_p , deci 240, pe propriile lor produse mijloacele de subzistență necesare, și $\frac{2}{5} = 160$ pe articole de lux. Capitaliștii din subdiviziunea II b își vor împărți plusvaloarea = 100_p în același fel : $\frac{3}{5} = 60$ pe mijloace de subzistență necesare și $\frac{2}{5} = 40$ pe articole de lux, acestea din urmă fiind produse și schimbate în cadrul propriei lor subdiviziuni.

Suma de 160, reprezentînd articole de lux pe care le primesc capitaliștii din II a pentru suma corespunzătoare din (II a) $_p$, ajunge la capitaliștii din II a în felul următor : din cele (II a) 400_p , precum am văzut, 100, sub formă de mijloace de subzistență necesare, au fost schimbate contra unei sume identice din (II b) $_v$, care există sub formă de articole de lux, iar alte 60, care există sub formă de mijloace de subzistență necesare, au fost schimbate

contra (II b) 60_p , sub formă de articole de lux. Rezultatul global se prezintă atunci în felul următor :

$$\text{II a : } 400_v + 400_p ; \text{ II b : } 100_v + 100_p$$

1. 400_v (a) sînt consumate de muncitorii din II a, ele constituind o parte din produsul lor (mijloace de subzistență necesare) ; muncitorii le cumpără de la producătorii capitaliști din propria lor subdiviziune. Astfel acestora li se reîntorc 400 l.st. în bani, adică valoarea-capital variabilă de 400 plătită de ei ca salariu propriilor lor muncitori ; cu această valoare, capitaliștii pot cumpăra din nou forța de muncă.

2. O parte din suma de 400_p (a), egală cu 100_v (b), adică cu $1/4$ din plusvaloare (a), este realizată în articole de lux în felul următor : muncitorii (b) primesc de la capitaliștii din subdiviziunea lor (b) 100 l.st. drept salariu ; cu acești bani ei cumpără $1/4$ din p (a), adică mărfuri care constau din mijloace de subzistență necesare ; capitaliștii din subdiviziunea a cumpără cu acești bani articole de lux de aceeași valoare = 100_v (b), adică cumpără jumătate din întreaga producție de articole de lux. În felul acesta, la capitaliștii din b se întoarce sub formă de bani întregul lor capital variabil și ei pot să-și înceapă din nou reproducția printr-o nouă cumpărare de forță de muncă, întrucît întregul capital constant din sectorul II în ansamblul lui este deja înlocuit, datorită schimbului lui $I_{(v+p)}$ contra II_c . Așadar, forța de muncă a muncitorilor care lucrează articole de lux poate să fie vîndută din nou numai datorită faptului că acea parte a propriului lor produs care a fost creată ca echivalent al salariului lor este absorbită de capitaliștii din II a și intră în fondul lor de consum, este transformată în bani. (Același lucru este valabil și pentru vînzarea forței de muncă în sectorul I, deoarece II_c , contra căruia se schimbă $I_{(v+p)}$, constă atît din articole de lux, cît și din mijloace de subzistență necesare, iar ceea ce este reînnoit prin schimbul cu $I_{(v+p)}$ constă din mijloacele de producție pentru producerea atît a articolelor de lux, cît și a mijloacelor de subzistență necesare.)

3. Să trecem acum la schimbul dintre subdiviziunile a și b, în măsura în care el nu este decît un schimb între capitaliștii ambelor subdiviziuni. În cele expuse pînă acum s-a rezolvat problema capitalului variabil (400_v) și a unei părți a plusvalorii (100_p) în subdiviziunea a, precum și problema capitalului variabil (100_v) în subdiviziunea b. Am presupus apoi ca proporție medie a cheltuirii de venit din partea capitaliștilor, în ambele subdiviziuni, $2/3$ pe articole de lux și $1/3$ pe cele necesare traiului. De aceea, în afară de cele 100 cheltuite deja pe articole de lux, în-

tregii subdiviziuni a îi mai revin încă 60 pentru articole de lux și în aceeași proporție, adică 40, subdiviziunii b.

Așadar $(II\ a)_p$ se împarte în : 240 pentru mijloace de subzistență și 160 pentru articole de lux = $240 + 160 = 400_p$ (II a).

Suma $(II\ b)_p$ se împarte în : 60 pentru mijloace de subzistență și 40 pentru articole de lux : $60 + 40 = 100_p$ (II b). Ultimele 40 le consumă această subdiviziune din propriul ei produs ($\frac{2}{5}$ din plusvaloarea ei) ; cele 60 pentru mijloace de subzistență le obține schimbînd 60 din plusprodusul ei contra 60_p (a).

Avem, așadar, pentru toți capitaliștii din sectorul II ($v + p$ existînd în subdiviziunea a în mijloace de subzistență necesare, iar în b în articole de lux) :

II a $(400_v + 400_p) +$ II b $(100_v + 100_p) = 1\ 000$; datorită circulației, realizarea se produce în felul următor : 500_v (a + b) { se realizează în 400_v (a) și în 100_p (a) } + 500_p (a+b) { se realizează în 300_p (a) + 100_v (b) + 100_p (b) } = 1\ 000.

Pentru subdiviziunile a și b, considerate fiecare în parte, realizarea ia următorul aspect :

$$\begin{aligned} \text{a) } & \frac{v}{400_v(a)} + \frac{p}{240_p(a) + 100_v(b) + 60_p(b)} = 800, \\ \text{b) } & \frac{v}{100_p(a)} + \frac{p}{60_p(a) + 40_p(b)} \dots \dots \dots = \frac{200}{1\ 000} \end{aligned}$$

Dacă, pentru simplificarea expunerii, menținem același raport între capitalul variabil și cel constant (ceea ce, de altfel, nu e nicidecum necesar), la 400_v (a) revine un capital constant de 1 600, iar la 100_v (b) un capital constant de 400, iar pentru sectorul II avem următoarele subdiviziuni a și b :

$$\begin{aligned} \text{II a) } & 1\ 600_c + 400_v + 400_p = 2\ 400 \\ \text{II b) } & 400_c + 100_v + 100_p = 600 \end{aligned}$$

și împreună

$$2\ 000_c + 500_v + 500_p = 3\ 000.$$

În conformitate cu aceasta, din cele 2 000 II_c în mijloace de consum, care sînt schimbate contra 2 000 $I_{(v+p)}$, 1 600 sînt transformate în mijloace de producție pentru producerea mijloacelor de subzistență necesare și 400 în mijloace de producție pentru producerea articolelor de lux.

Cele 2 000 $I_{(v+p)}$ s-ar scinda deci, la rîndul lor, în $(800_v + 800_p)$ I, pentru subdiviziunea a = 1 600, sub formă de mijloace de producție pentru producerea mijloacelor de subzistență necesare,

și $(200_v + 200_p)$ I, pentru subdiviziunea $b = 400$, sub formă de mijloace de producție pentru producerea articolelor de lux.

O parte considerabilă nu numai din mijloacele de muncă propriu-zise, ci și din materiile prime și materialele auxiliare etc. este de același fel pentru ambele subdiviziuni. În ceea ce privește însă schimbul diferitelor părți din valoarea produsului total $I_{(v+p)}$, această împărțire nu prezintă nici o importanță. Atît cele $800 I_v$ amintite mai sus, cît și cele $200 I_p$ se realizează datorită faptului că salariul muncitorilor din sectorul I este cheltuit pe mijloace de consum $1\ 000 II_c$, că deci capitalul bănesc avansat pentru acest salariu se repartizează la întoarcerea lui, în mod uniform, între producătorii capitaliști din sectorul I, înlocuind din nou, în bani, pro rata capitalul lor variabil avansat. Pe de altă parte, în ceea ce privește realizarea celor $1\ 000 I_p$, și în acest caz capitaliștii vor retrage în mod uniform (proporțional cu mărimea plusvalorii lor p), din întreaga jumătate a doua a lui $II_c = 1\ 000$, $600 II_a$ și $400 II_b$ în mijloace de consum; prin urmare, cei care înlocuiesc capitalul constant din II_a vor retrage:

480 ($\frac{3}{5}$) din 600_c (II_a) și 320 ($\frac{2}{5}$) din 400_c (II_b) = 800 ; iar cei care înlocuiesc capitalul constant din II_b vor retrage:

120 ($\frac{3}{5}$) din 600_c (II_a) și 80 ($\frac{2}{5}$) din 400_c (II_b) = 200 . Total = $1\ 000$.

Ceea ce este aici arbitrar atît pentru sectorul I, cît și pentru sectorul II este raportul dintre capitalul variabil și cel constant, precum și identitatea acestui raport pentru sectoarele I și II și pentru subdiviziunile lor. În ceea ce privește această identitate, ea este admisă aici numai pentru simplificare, iar presupunerea unor raporturi diferite nu ar modifica cu nimic condițiile problemei și rezolvarea ei. Rezultă însă în mod necesar, atunci cînd se presupune reproducția simplă, următorul lucru:

1. Că noua valoare creată de munca din cursul anului sub forma naturală de mijloace de producție (și care se scindează în $v + p$) este egală cu valoarea-capital constantă c , reprodusă sub formă de mijloace de consum și cuprinsă în valoarea produsului creat de cealaltă parte a muncii din cursul anului. Dacă această valoare nouă ar fi mai mică decît II_c , sectorul II nu și-ar putea înlocui în întregime capitalul constant; dacă ea ar fi mai mare, ar rămîne un excedent neutilizat. În ambele cazuri, presupunerea că ar avea loc o reproducție simplă ar fi răsturnată.

2. Că, atunci cînd produsul anual este reprodus sub formă de mijloace de consum, capitalul variabil v avansat sub formă de bani nu poate fi realizat de cei care îl primesc, în măsura în care aceștia sînt muncitori care produc articole de lux, decît în acea

parte a mijloacelor de subzistență necesare în care este întru-chipată prima facie plusvaloarea producătorilor capitaliști ai acestor produse ; prin urmare, v avansat pentru producția de articole de lux este egal ca mărime a valorii lui cu o parte corespunzătoare din p produsă sub formă de mijloace de subzistență necesare și care de aceea trebuie să fie mai mică decât acest p întreg, adică mai mică decât $(IIa)_p$; numai prin realizarea acestui v în această parte a lui p , capitalul variabil avansat de producătorii capitaliști de articole de lux se reîntoarce la ei sub formă de bani. Este un fenomen cu totul analog realizării lui $I_{(v+p)}$ prin schimbul pe II_c ; numai că, în cazul examinat de noi, $(IIb)_v$ se realizează într-o parte a lui $(IIa)_p$ care ca mărime a valorii este egală cu $(IIb)_v$. Aceste proporții cantitative păstrează calitativ importanța hotărîtoare la orice repartiție a produsului anual total, în măsura în care acesta intră realmente în procesul reproducției anuale mijlocite de circulație. $I_{(v+p)}$ nu poate fi realizat decât prin schimbul pe II_c , așa cum II_c , la rîndul lui, pentru a funcționa ca componentă a capitalului productiv nu poate fi reînnoit decât prin această realizare ; tot așa $(IIb)_v$ nu poate fi realizat decât într-o parte a lui $(IIa)_p$, iar $(IIb)_v$ nu-și poate căpăta din nou forma sa de capital bănesc decât în felul acesta. Se înțelege de la sine că cele de mai sus sînt valabile numai în măsura în care toate acestea sînt într-adevăr un rezultat al procesului de reproducție în-suși, deci în măsura în care, de pildă, capitaliștii din IIb nu obțin capital bănesc pentru a-l avansa în calitate de v prin intermediul unui credit din altă parte. Din punct de vedere cantitativ însă, schimburile diferitelor părți ale produsului anual se pot efectua în proporțiile arătate mai sus numai în măsura în care proporțiile și raporturile valorice în procesul de producție rămîn neschimbate și aceste raporturi bine stabilite nu sînt schimbate sub influența comerțului exterior.

Dacă cineva ar spune acum, urmîndu-l pe A. Smith, că $I_{(v+p)}$ se reduce la II_c , iar II_c se reduce la $I_{(v+p)}$, sau, cum obișnuiește A. Smith să spună și mai frecvent și în mod încă și mai absurd, că $I_{(v+p)}$ constituie componente ale prețului (respectiv ale valorii, el spune „value in exchange” *) lui II_c , iar valoarea II_c constituie întreaga componentă a valorii $I_{(v+p)}$, atunci s-ar putea spune și ar trebui să se spună de asemenea că $(IIb)_v$ se reduce la $(IIa)_p$ sau $(IIa)_p$ la $(IIb)_v$ ori că $(IIb)_v$ constituie o singură componentă a plusvalorii IIa și viceversa ; astfel întreaga plusvaloare s-ar reduce la salariu, respectiv la capital variabil, iar capitalul va-

★ — valoare de schimb — Nota trad.

riabil ar constitui o „componentă” a plusvalorii. Această absurditate o întâlnim într-adevăr la A. Smith, întrucît la el salariul este determinat de valoarea mijloacelor de subzistență necesare, iar valoarea acestor mărfuri este determinată, la rîndul ei, de valoarea salariului (adică a capitalului variabil) și a plusvalorii cuprinse în ele. Smith e atît de absorbit de analizarea acelor părți de valoare în care valoarea nou creată într-o zi de muncă poate fi scindată în condițiile producției capitaliste, și anume în $v + p$, încît uită cu totul că la schimbul de mărfuri simplu e cu totul indiferent dacă echivalentele care există în diferite forme naturale constau din muncă plătită sau neplătită, întrucît în ambele cazuri ele necesită aceeași cantitate de muncă pentru producerea lor; și că în acest schimb e tot atît de indiferent dacă marfa lui A este un mijloc de producție și aceea a lui B un mijloc de consum, dacă după vînzare o marfă trebuie să funcționeze drept componentă a capitalului, iar cealaltă, dimpotrivă, trebuie să intre în fondul de consum, fiind folosită secundum Adam* ca venit. Folosirea mărfii de către cumpărătorul individual nu are loc în sfera schimbului de mărfuri, în sfera circulației, și nu atinge valoarea mărfii. Acest lucru nu este afectat cu nimic de faptul că la analiza circulației produsului social total anual trebuie să se țină seama de caracterul precis al folosirii, de momentul cînd vor fi consumate diferitele componente ale acestui produs.

La schimbul lui (IIb)_p, contra unei părți egale ca valoare a lui (IIa)_p, schimb examinat mai sus, și la schimburile ulterioare dintre (IIa)_p și (IIb)_p nu se presupune nicidecum că capitaliștii, indiferent dacă sînt capitaliști individuali din subdiviziunile IIa și IIb sau capitaliști colectivi respectivi, își împart plusvaloarea în aceeași proporție între obiectele de consum necesare și articolele de lux. Unul poate cheltui mai mult într-o ramură a consumului, altul în cealaltă. În cadrul reproducției simple se presupune numai că o sumă de valoare egală cu întreaga plusvaloare este realizată în întregime în fondul de consum. Limitele sînt deci date. În cadrul fiecărei subdiviziuni, un capitalist poate cheltui mai mult pe produsele din a, al doilea mai mult pe cele din b, dar diferențele se pot compensa reciproc, astfel că, luați în totalitatea lor, capitaliștii din subdiviziunile a și b participă în aceeași proporție la consumarea produselor din a și b. Raporturile valorice — partea proporțională din valoarea totală a produsului din sectorul II care revine fiecăreia dintre cele două categorii de producători din a și b, deci și un anumit raport cantitativ între ramu-

* — potrivit lui Adam. — Nota trad.

rile de producție care furnizează produsele respective — sînt însă în mod necesar de o anumită mărime dată în fiecare caz concret ; numai raportul care figurează ca exemplu este ipotetic ; dacă s-ar lua ca exemplu alt raport, aceasta nu ar schimba cu nimic lucrurile din punct de vedere calitativ ; s-ar schimba numai determinările cantitative. Dacă însă, datorită unor anumite împrejurări, s-ar produce o schimbare reală în mărimea relativă a valorii produselor din a și b, s-ar schimba în mod corespunzător și condițiile reproducției simple.

Din faptul că (IIb)_v se realizează într-o parte echivalentă a lui (IIa)_p decurg următoarele : în măsura în care crește partea produsului anual care constă din articole de lux, prin urmare în măsura în care crește cantitatea de forță de muncă absorbită de producția de articole de lux, în aceeași măsură retransformarea capitalului variabil avansat pentru (IIb)_v în capital bănesc, care funcționează din nou ca formă-bani a capitalului variabil, și implicit existența și reproducția acelei părți a clasei muncitoare care e ocupată în subdiviziunea IIb — aprovizionarea ei cu mijloace de consum necesare — sînt condiționate de risipa clasei capitaliștilor, de transformarea unei părți considerabile a plusvalorii ei în articole de lux.

Orice criză reduce momentan consumul articolelor de lux ; ea încetinește, întîrzie retransformarea lui (IIb)_v în capital bănesc, face posibilă numai o retransformare parțială și aruncă astfel în stradă o parte din muncitorii din industria articolelor de lux, provocînd în același timp, pe de altă parte, tocmai prin acest fapt o stagnare și o reducere a vînzării mijloacelor de consum necesare. Facem abstracție de concedierea concomitentă a muncitorilor ne-productivi, care pentru serviciile lor primeau de la capitaliști o parte din cheltuielile acestora pe articole de lux (pro tanto chiar acești muncitori sînt articole de lux) și care participau și ei foarte activ în special la consumul mijloacelor de subzistență necesare etc. Lucrurile se petrec invers în perioada de prosperitate și în special în perioada de înflorire a speculei, cînd valoarea relativă a banilor exprimată în marfă scade (fără să se producă o adevărată revoluție în valoare) și din alte motive, cînd deci prețul mărfurilor crește independent de propria lor valoare. În această perioadă nu numai că crește consumul mijloacelor de subzistență necesare ; clasa muncitoare (în care a intrat acum în mod activ întreaga ei armată de rezervă) participă și ea temporar la consu-

mul unor articole de lux care altfel îi sînt inaccesibile, precum și la consumul acelei categorii de articole de consum necesare care de obicei formează în cea mai mare parte mijloace de consum „necesare” numai pentru clasa capitaliștilor; la rîndul său, acest fapt provoacă o urcare a prețurilor.

Este o pură tautologie să spui că crizele decurg din lipsa de consum solvabil sau de consumatori solvabili. Sistemul capitalist nu cunoaște alte feluri de consum decît cele contra plată, cu excepția aceluia sub forma pauperis * sau al „pungașului”. Faptul că mărfurile nu pot fi vindute nu înseamnă decît că nu s-au găsit pentru ele cumpărători solvabili, adică consumatori (în măsura în care mărfurile sînt cumpărate, în ultimă instanță, pentru consumul productiv sau individual). Cînd se încearcă însă să se dea acestei tautologii o aparență de mai multă veridicitate, afirmîndu-se că clasa muncitoare primește o parte prea mică din propriul ei produs și că acest neajuns ar fi înlăturat dacă ea ar obține o parte mai mare din acest produs, adică dacă salariul ei ar crește, ajunge să se menționeze că de fiecare dată crizele sînt pregătite tocmai de o perioadă în care are loc o creștere generală a salariului și în care clasa muncitoare obține într-adevăr o parte mai mare din partea produsului anual destinată consumului. Din punctul de vedere al acestor cavaleri ai rațiunii omenești sănătoase și „simple” (!), această perioadă ar trebui, dimpotrivă, să amîne criza. Se pare, așadar, că producția capitalistă implică anumite condiții independente de buna — sau de reaua-voință, condiții care fac ca prosperitatea relativă a clasei muncitoare să fie numai temporară, și anume întotdeauna numai ca semn prevestitor al crizei ⁴⁶⁾.

Am văzut mai înainte cum raportul proporțional dintre producția mijloacelor de consum necesare și producția articolelor de lux a determinat o împărțire corespunzătoare a lui $II_{(v+p)}$ între II_a și II_b , deci și împărțirea corespunzătoare a lui II_c între $(II_a)_c$ și $(II_b)_c$. Această împărțire acționează, așadar, hotărîtor asupra caracterului și raporturilor cantitative ale producției și este un factor care determină, în esență, întreaga ei structură.

Reproducția simplă are în fond ca scop consumul, deși acaparea de plusvaloare este și aici mobilul determinant al capitaliștilor individuali; dar, oricare ar fi mărimea ei relativă, plus-

⁴⁶⁾ Ad notam [aviz] eventualilor adepți ai teoriei lui Rodbertus asupra crizelor. — P. E.

valoarea trebuie să servească aici, în ultimă instanță, numai consumului individual al capitalistului.

În măsura în care reproducția simplă formează o parte, și anume partea cea mai importantă, a fiecărei reproducții anuale pe scară largită, acest mobil, consumul individual, își păstrează importanța alături de mobilul îmbogățirii ca atare și în opoziție cu el. În realitate lucrurile apar mai complicate, pentru că anumiți participanți (partners) la pradă — la plusvaloarea capitalistului — apar drept consumatori independenți de el.

V. *Mijlocirea schimbului prin circulația banilor*

Conform celor expuse pînă acum, circulația dintre diferitele categorii de producători se desfășura după următoarea schemă :

1. Între sectorul I și sectorul II :

$$\text{I. } 4\,000_c + \frac{1\,000_v + 1\,000_p}{}$$

$$\text{II. } \dots\dots\dots 2\,000_c \dots\dots\dots + 500_v + 500_p.$$

Circulația lui $II_c = 2\,000$ este încheiată prin schimbul contra I ($1\,000_v + 1\,000_p$).

Întrucît deocamdată lăsăm la o parte $4\,000 I_c$, mai rămîne circulația lui $v + p$ în cadrul sectorului II. II ($v + p$) se împarte între subdiviziunile IIa și IIb în felul următor :

$$2. \text{ II. } 500_v + 500_p = a(400_v + 400_p) + b(100_v + 100_p).$$

Cele 400_v (a) circulă în cadrul propriei lor subdiviziuni; muncitorii plătiți cu aceste 400_v (a) cumpără cu acești bani de la patronii lor, capitaliștii din IIa, mijloace de subzistență necesare produse de ei înșiși.

Întrucît capitaliștii din ambele subdiviziuni cheltuiesc $\frac{3}{5}$ din plusvaloarea lor pe produse din IIa (mijloace de subzistență necesare) și $\frac{2}{5}$ pe produse din IIb (articole de lux), $\frac{3}{5}$ din plusvaloarea capitaliștilor din subdiviziunea a, adică 240, sînt consumate chiar în cadrul subdiviziunii IIa; de asemenea $\frac{2}{5}$ din plusvaloarea capitaliștilor din subdiviziunea b (care e produsă și există sub formă de articole de lux) sînt consumate în cadrul subdiviziunii IIb.

Între subdiviziunile IIa și IIb mai rămîn deci de schimbat :
de partea subdiviziunii IIa : 160_p ,
de partea subdiviziunii IIb : $100_v + 60_p$. Aceste sume se compensează reciproc. Muncitorii din IIb cumpără de la capitaliștii din IIa, pentru cele 100 primite în bani ca salariu, mijloace de subzistență necesare în sumă de 100. La rîndul lor, capitaliștii din IIb

cumpără cu $\frac{3}{5}$ din plusvaloarea lor, adică cu o sumă = 60_p , mijloacele de subzistență necesare de la capitaliștii din IIa. Capitaliștii din IIa obțin prin aceste două schimburi banii necesari pentru a-și cheltui, așa cum s-a presupus mai sus, cele $\frac{2}{5}$ din plusvaloarea lor, adică o sumă = 160_p , pe mărfuri de lux produse în IIb (100_v , care se află în mîna capitaliștilor din IIb ca produs care înlocuiește salariul plătit de ei, și 60_p). Schema respectivă este deci :

$$3. IIa (400_v) + (240_p) \quad \quad \quad + 160_p$$

$$b. \dots\dots\dots 100_v + 60_p + (40_p),$$

termenii puși în paranteză fiind mărimile care circulă și sînt consumate numai în cadrul propriei lor subdiviziuni.

Reîntoarcerea nemijlocită a capitalului bănesc, avansat în calitate de capital variabil, numai la capitaliștii din subdiviziunea IIa, care produc mijloace de subzistență necesare, nu este decît o manifestare, modificată de împrejurări speciale, a legii generale amintite mai înainte, potrivit căreia producătorii de mărfuri care avansează bani pentru circulație primesc înapoi acești bani atunci cînd circulația mărfurilor decurge în mod normal. De aici urmează — menționăm în treacăt acest lucru — că, dacă în spațele producătorului de mărfuri se află în general un capitalist posesor de bani care, la rîndul lui, avansează capitalistului industrial capital bănesc (în sensul cel mai strict al cuvîntului, adică valoare-capital sub formă bănească), punctul de întoarcere propriu-zis al acestor bani este buzunarul acestui capitalist posesor de bani. Astfel, deși banii circulă mai mult sau mai puțin prin toate mîinile, masa banilor care circulă aparține acelei subdiviziuni a capitalului, capitalul bănesc, care e organizată și concentrată sub formă de bănci etc. ; felul în care această subdiviziune își avansează capitalul determină, în ultimă instanță, permanenta reîntoarcere a acestui capital sub formă bănească, deși această reîntoarcere este mijlocită, la rîndul ei, prin retransformarea capitalului industrial în capital bănesc.

Pentru circulația mărfurilor sînt întotdeauna necesare două lucruri : mărfuri aruncate în circulație și bani aruncați în circulație. „...Procesul de circulație... nici nu se termină, ca schimbul direct de produse, prin faptul că valorile de întrebuințare și-au schimbat locul, adică posesorul. Banii nu dispar prin faptul că în cele din urmă ies din seria de metamorfoze a unei mărfi. Ei se precipită întotdeauna să ocupe locul eliberat de una dintre mărfuri” etc. („Capitalul”, cartea I, cap. III, p. 92 ⁷⁵.)

De pildă, în circulația dintre II_c și $I_{(v+p)}$ am presupus că sectorul II a avansat pentru această circulație 500 l.st. în bani. Avînd în vedere numărul infinit de procese de circulație din care

constă circulația dintre marile grupe sociale de producători, ba reprezentantul unui grup, ba reprezentantul altui grup va apărea mai întâi în calitate de cumpărător și va arunca deci bani în circulație. Făcînd cu totul abstracție de împrejurări individuale, acest fapt este determinat chiar de deosebirea dintre durata perioadelor de producție și deci dintre durata rotațiilor diferitelor capitaluri-marfă. Prin urmare, sectorul II cumpără cu 500 l. st. mijloace de producție de aceeași sumă de valoare de la sectorul I, iar acesta cumpără de la sectorul II mijloace de consum de 500 l. st.; așadar, banii se reîntorc la sectorul II; acesta din urmă nu se îmbogățește cîtusi de puțin prin această reîntoarcere. El a aruncat mai întâi în circulație 500 l. st. în bani și a scos din ea mărfuri de aceeași sumă de valoare; apoi el vinde mărfuri de 500 l. st. și scoate din circulație aceeași sumă de valoare în bani; prin urmare, cele 500 l. st. se întorc înapoi. De fapt sectorul II a aruncat în circulație de 500 l. st. bani și de 500 l. st. mărfuri = 1 000 l. st.; el scoate din circulație de 500 l. st. mărfuri și de 500 l. st. bani. Pentru a schimba de 500 l. st. mărfuri (sectorul I) și de 500 l. st. mărfuri (sectorul II), circulația nu are nevoie decît de 500 l. st. bani; deci cine a avansat banii atunci cînd a cumpărat marfă străină îi primește înapoi atunci cînd își vinde propria sa marfă. De aceea, dacă sectorul I ar fi cumpărat mai întâi de la sectorul II marfă de 500 l. st., iar apoi ar fi vîndut sectorului II marfă de 500 l. st., cele 500 l. st. s-ar întoarce în sectorul I și nu în II.

În sectorul I banii cheltuiți de capitaliști pentru salarii, cu alte cuvinte capitalul variabil avansat sub formă de bani, nu se întoarce sub această formă direct, ci indirect, pe cale ocolită. Dimpotrivă, în sectorul II, cele 500 l. st. reprezentînd salariile se întorc direct de la muncitori la capitaliști, așa cum această întoarcere este întotdeauna directă cînd cumpărarea și vînzarea se repetă între aceleași persoane în așa fel, încît ele se opun una alteia în mod continuu și alternativ în calitate de cumpărători și de vînzători de mărfuri. Capitalistul din sectorul II plătește forța de muncă în bani; el încorporează astfel capitalului său forța de muncă, și numai ca urmare a acestui act de circulație, care pentru el nu reprezintă decît transformare de capital bănesc în capital productiv, el se opune în calitate de capitalist industrial muncitorului în calitate de muncitor salariat al său. Dar muncitorul, care în primul stadiu era vînzător, negustor care negocia propria sa forță de muncă, în al doilea stadiu se opune, în calitate de cumpărător, de posesor de bani, capitalistului în calitatea acestuia de vînzător de mărfuri; în felul acesta banii cheltuiți de capitalist pe salarii se reîntorc la el. În măsura în care vînzarea

acestor mărfuri nu implică înșelătorie etc., ci sub formă de marfă și bani se schimbă echivalente, vânzarea aceasta nu este un proces prin care capitalistul se îmbogățește. El nu-i plătește muncitorului de două ori : o dată în bani și a doua oară în marfă ; banii capitalistului se reîntorc la el atunci când muncitorul ia de la el mărfuri și dă în schimb bani.

Capitalul bănesc transformal în capital variabil, deci banii avansați pentru salarii, au însă rolul principal chiar în circulația banilor, deoarece clasa muncitoare, fiind nevoită să trăiască de azi pe mâine, nu le poate da capitaliștilor industriali credite pe termen lung ; e nevoie ca în nenumărate puncte, teritorial diferite, ale societății să fie avansat în mod concomitent capital variabil sub formă de bani la anumite intervale scurte, de pildă săptăminal etc., și anume la intervale de timp care se repetă relativ repede (cu cât aceste intervale sînt mai scurte, cu atît poate fi mai mică, relativ, suma totală de bani care e aruncată dintr-o dată în circulație prin acest canal), oricît de diferită ar fi durata perioadelor de rotație ale capitalurilor în diferite ramuri industriale. În toate țările cu producție capitalistă, capitalul bănesc astfel avansat constituie o parte proporțională hotărîtoare din circulația totală, cu atît mai mult cu cît aceiași bani, înainte de a se întoarce la punctul de plecare, pătrund în cele mai variate canale și funcționează ca mijloc de circulație într-un număr infinit de alte tranzacții.

Să examinăm acum circulația dintre $I_{(v+p)}$ și II_c din alt punct de vedere.

Capitaliștii din sectorul I avansează pentru plata salariului 1 000 l.st., cu care muncitorii cumpără de 1 000 l.st. mijloace de subsistență de la capitaliștii din sectorul II, iar aceștia cumpără, la rîndul lor, cu aceiași bani mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I. Acestora din urmă li s-a reîntors acum capitalul variabil sub formă de bani, în timp ce capitaliștii din sectorul II au retransformat jumătate din capitalul lor constant din forma de capital-marfă în capital productiv. Capitaliștii din sectorul II mai avansează alte 500 l.st. în bani pentru a-și achiziționa mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I ; capitaliștii din sectorul I cheltuiesc acești bani pe mijloace de consum din sectorul II ; aceste 500 l.st. se întorc astfel la capitaliștii din sectorul II ; ei le avansează din nou pentru a retransforma ultimul sfert al capitalului lor constant, transformat în marfă, în forma sa naturală productivă. Acești bani se reîntorc iarăși la capitaliștii din

sectorul I și aceștia achiziționează din nou de la capitaliștii din sectorul II mijloace de consum pentru aceeași sumă; astfel cele 500 l.st. se întorc înapoi la sectorul II; capitaliștii din acest sector se află acum, ca și mai înainte, în posesia a 500 l.st. bani și 2 000 l.st. capital constant, care însă a fost transformat din nou din forma capital-marfă în capital productiv. Cu o sumă de bani de 1 500 l.st. a fost pusă în circulație o masă de mărfuri de 5 000 l.st., și anume: 1) capitaliștii din sectorul I plătesc muncitorilor 1 000 l.st. pentru forță de muncă de aceeași valoare; 2) muncitorii cumpără cu aceleași 1 000 l.st. mijloace de subsistență de la capitaliștii din sectorul II; 3) aceștia cumpără cu aceiași bani mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I, care, în felul acesta, dispun din nou de 1 000 l.st. capital variabil sub formă de bani; 4) capitaliștii din sectorul II cumpără cu 500 l.st. mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I; 5) aceștia cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II; 6) capitaliștii din sectorul II cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de producție de la I; 7) I cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de subsistență de la II. La capitaliștii din sectorul II s-au reîntors cele 500 l.st., pe care le-au aruncat în circulație în afară de cele 2 000 l.st. sub formă de mărfuri și pentru care nu au scos din circulație nici un echivalent sub formă de marfă⁴⁷). Schimbul se efectuează după cum urmează:

1. Capitaliștii din sectorul I plătesc 1 000 l.st. bani pentru forță de muncă, adică pentru marfă = 1 000 l.st.

2. Muncitorii cumpără cu salariul lor în sumă de 1 000 l.st. mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II, deci marfă = 1 000 l.st.

3. Capitaliștii din sectorul II cumpără cu cele 1 000 l.st. încasate de la muncitori mijloace de producție de aceeași valoare de la capitaliștii din sectorul I, deci marfă = 1 000 l.st.

Astfel la capitaliștii din sectorul I s-au întors 1 000 l.st. bani, ca formă bănească a capitalului variabil.

4. Capitaliștii din sectorul II cumpără cu 500 l.st. mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I, deci marfă = 500 l.st.

⁴⁷) Expunerea se abate aici puțin de la aceea de mai sus (p. 374 [vezi volumul de față, p. 352—353.]). Acolo și capitaliștii din sectorul I au aruncat în circulație o sumă independentă de 500. Aici numai capitaliștii din sectorul II furnizează materialul bănesc adițional pentru circulație. Dar acest lucru nu schimbă cu nimic rezultatul final. — F. E.

5. Capitaliștii din sectorul I cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II, deci marfă = 500 l.st.

6. Capitaliștii din sectorul II cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de producție de la capitaliștii din sectorul I, deci marfă = 500 l.st.

7. Capitaliștii din sectorul I cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de consum de la capitaliștii din sectorul II, deci marfă = 500 l.st.

Suma valorii-marfă schimbate = 5 000 l.st.

Cele 500 l.st. pe care capitaliștii din sectorul II le-au avansat pentru cumpărarea mijloacelor de producție s-au întors la ei.

Rezultatul este următorul :

1. Capitaliștii din sectorul I dispun de un capital variabil sub formă de bani în sumă de 1 000 l.st., pe care i-a avansat la început pentru circulație; în plus ei au cheltuit pentru consumul lor individual 1 000 l.st. sub forma unei părți din propriul lor produs-marfă, adică au cheltuit banii pe care i-au încasat din vânzarea de mijloace de producție în valoare de 1 000 l.st.

Pe de altă parte, forma naturală pe care trebuie s-o îmbrace capitalul variabil care există acum sub formă de bani, adică forța de muncă, este conservată, reprodusă și există din nou datorită consumului, este singurul articol negociabil al posesorilor ei, pe care aceștia trebuie să-l vîndă dacă vor să trăiască. Este, așadar, reprodusă și relația dintre muncitorii salariați și capitaliști.

2. Capitalul constant din sectorul II este înlocuit în natura și cele 500 l.st. avansate pentru circulație de capitaliștii din același sector II s-au reîntors la el.

Pentru muncitorii din sectorul I, circulația menționată este circulația simplă, $M - B - M$,

$\overset{1}{M}$ (forță de muncă) — $\overset{2}{B}$ (1 000 l.st., forma bănească a capitalului variabil din sectorul I) — $\overset{3}{M}$ (mijloace de subzistență necesare în sumă de 1 000 l.st.); aceste 1 000 l.st. transformă în bani, pînă la aceeași sumă de valoare, capitalul constant din sectorul II existent sub formă de marfă, adică de mijloace de subzistență.

Pentru capitaliștii din sectorul II, acest proces reprezintă $M - B$, transformarea unei părți din produsul lor marfă în formă-bani, formă din care e retransformat în componente ale capitalului productiv, și anume într-o parte din mijloacele de producție care le sînt necesare acestor capitaliști.

Atunci cînd capitaliștii din sectorul II avansează B (500 l.st.) în scopul cumpărării celeilalte părți a mijloacelor de producție, se anticipează forma bănească a acelei părți din II_c care mai există încă sub formă de marfă (mijloace de consum); în actul $B - M$, în efectuarea căruia capitaliștii din sectorul II cumpără cu B, iar capitaliștii din sectorul I vînd M, banii (II) se transformă într-o parte a capitalului productiv, în timp ce $M(I)$ efectuează actul $M - B$, se transformă în bani, care nu reprezintă însă pentru capitaliștii din sectorul I o componentă a valorii-capital, ci plusvaloarea transformată în bani, care e cheltuită numai pe mijloace de consum.

În circulația $B - M...P...M' - B'$, primul act, $B - M$, este al unui capitalist, ultimul act, $M' - B'$ (sau numai o parte din el), al altui capitalist; dacă acest M prin care B este transformat în capital productiv reprezintă pentru vînzătorul lui (care îl transformă deci pe acest M în bani) o componentă constantă a capitalului, o componentă variabilă a capitalului sau plusvaloarea, este un fapt cu totul lipsit de importanță pentru circulația mărfurilor.

Sectorul I, în ceea ce privește componenta $v + p$ a produsului-marfă, scoate din circulație mai mulți bani decît a aruncat în ea. În primul rînd, se întorc cele 1 000 l.st. capital variabil; în al doilea rînd, acest sector vinde (vezi mai sus schimbul nr. 4) de 500 l.st. mijloace de producție; în felul acesta, jumătate din plusvaloarea lui e transformată în bani; apoi (schimbul nr. 6) acest sector vinde din nou de 500 l.st. mijloace de producție, a doua jumătate din plusvaloarea lui; în felul acesta, întreaga plusvaloare a fost retrasă din circulație sub formă de bani. Așadar, în ordine consecutivă: 1) capital variabil retransformat în bani = = 1 000 l.st.; 2) jumătate din plusvaloare transformată în bani = = 500 l.st.; 3) cealaltă jumătate din plusvaloare = 500 l.st.; astfel suma $1\,000_v + 1\,000_p = 2\,000$ l.st. este transformată în bani. Deși capitaliștii din sectorul I nu au aruncat în circulație deoît 1 000 l.st. (abstracție făcînd de schimburile care mijlocesc reproducția lui I_c și care vor fi cercetate mai tîrziu), ei au scos din circulație de două ori pe atîta. Bineînțeles că p al capitaliștilor din sectorul I, transformat în bani (transformat în B), dispăre imediat din nou în alte mîini (ale capitaliștilor din sectorul II) prin faptul că acești bani sînt cheltuiți pentru mijloace de consum. Prin transformarea lui p în bani, capitaliștii din sectorul I au scos din circulație, sub formă de *bani*, numai atît cît au aruncat în ea ca valoare sub formă de *marfă*; faptul că această valoare este plusvaloare, adică nu-i costă nimic pe capitaliști, nu schimbă nimic în însăși valoarea acestor mărfuri; prin urmare, acest fapt

nu are nici o importanță, în măsura în care este vorba de transformarea valorii în cadrul circulației mărfurilor. Forma-bani a plusvalorii este, bineînțeles, trecătoare, ca și toate celelalte forme pe care le îmbracă capitalul avansat în procesul transformărilor lui. Ea nu durează decât atât cât durează intervalul dintre transformarea mărfii sectorului I în bani și transformarea, care îi urmează celei precedente, a banilor sectorului I în marfa sectorului II.

Dacă am fi presupus rotații mai scurte sau, considerând lucrurile din punctul de vedere al circulației mărfurilor simple, o circulație a banilor mai rapidă, ar fi suficientă o sumă de bani și mai mică pentru efectuarea circulației valorilor-marfă care se schimbă; această sumă este întotdeauna determinată, dacă numărul schimburilor succesive este dat, de suma prețurilor, respectiv de suma valorilor mărfurilor care circulă. Totodată este absolut indiferent în ce proporție constă această sumă de valoare, pe de o parte, din plusvaloare și, pe de altă parte, din valoare-capital.

Dacă în exemplul nostru salariul ar fi plătit muncitorilor din sectorul I de 4 ori pe an, am avea $4 \times 250 = 1\,000$. Prin urmare, ar fi suficiente 250 l.st. în bani pentru circulația I_p , minus $\frac{1}{2} II_c$ și pentru circulația dintre capitalul variabil I_p și forța de muncă din sectorul I. De asemenea, în ipoteza că circulația dintre I_p și II_c s-ar face în patru rotații, atunci în acest scop nu ar fi nevoie decât de 250 l.st.; în total ar fi deci nevoie de o sumă de bani, respectiv de un capital bănesc, de 500 l.st. pentru circulația unor mărfuri în sumă de 5 000 l.st. În cazul acesta, plusvaloarea ar fi transformată în bani nu de două ori în mod succesiv câte o jumătate, ci de 4 ori în mod succesiv câte un sfert.

Dacă în schimbul nr. 4 în calitate de cumpărători apar capitaliștii din sectorul I în locul capitaliștilor din sectorul II, cheltuiind deci o sumă de bani de 500 l.st. pentru mijloace de consum de aceeași valoare, sectorul II cumpără atunci, în schimbul nr. 5, mijloace de producție cu aceleași 500 l.st.; în schimbul nr. 6, capitaliștii din sectorul I cumpără mijloace de consum cu aceleași 500 l.st.; în schimbul nr. 7, capitaliștii din sectorul II cumpără cu aceleași 500 l.st. mijloace de producție; așadar, cele 500 l.st. se întorc în cele din urmă la capitaliștii din sectorul I, așa cum s-au întors mai înainte la capitaliștii din sectorul II. Plusvaloarea este transformată aici în bani cu ajutorul banilor cheltuiți de înșiși producătorii capitaliști pentru consumul lor individual și care reprezintă un venit anticipat, o sumă încasată anticipat, provenind din plusvaloarea încorporată în marfa care abia urmează să fie

vîndută. Transformarea în bani a plusvalorii nu se produce prin întoarcerea celor 500 l.st. ; căci, pe lîngă cele 1 000 l.st. în marfă I_p , sectorul I a aruncat în circulație la sfîrșitul schimbului nr. 4 alte 500 l.st. în bani, și, după cîte știm, aceștia au fost bani adiționali, nu rezultați din vînzarea mărfii. Atunci cînd acești bani se întorc la capitaliștii din sectorul I, ei reprimesc numai banii lor adiționali și nu își transformă în bani plusvaloarea. Transformarea în bani a plusvalorii capitaliștilor din sectorul I nu are loc decît prin vînzarea mărfurilor I_p în care este încorporată această plusvaloare și ea rămîne de fiecare dată sub forma de bani numai atîta timp cît banii încasați din vînzarea mărfii nu sînt cheltuiți din nou pe mijloace de consum.

Capitaliștii din sectorul I cumpără cu bani adiționali (500 l.st.) de la capitaliștii din sectorul II mijloace de consum ; acești bani sînt cheltuiți de capitaliștii din sectorul I, care primesc în schimb un echivalent sub forma de marfă a sectorului II ; banii se reîntorc prima dată prin faptul că sectorul II cumpără de la sectorul I marfă contra 500 l.st. ; ei se reîntorc deci ca echivalent al mărfii vîndute de sectorul I ; dar această marfă nu-l costă nimic pe sectorul I, ea constituie, așadar, plusvaloare pentru capitaliștii din acest sector și astfel *banii aruncați în circulație chiar de capitaliștii din sectorul I servesc la transformarea în bani a propriei lor plusvalori* ; tot așa, la a doua cumpărare (schimbul nr. 6), sectorul I și-a primit echivalentul în marfa sectorului II. Presupunînd că sectorul II nu cumpără (schimbul nr. 7) mijloace de producție de la sectorul I, atunci sectorul I ar fi plătit de fapt 1 000 l.st. pentru mijloace de consum, și-ar fi consumat întreaga plusvaloare ca venit, și anume ar fi plătit 500 în propriile sale mărfuri I (mijloace de producție) și 500 în bani ; acest sector ar mai avea în depozit de 500 l.st. mărfuri de-ale sale (mijloace de producție), în schimb nu ar mai avea 500 l.st. în bani.

În schimb, capitaliștii din sectorul II ar fi retransformat trei părți din capitalul lor constant din forma de capital-marfă în capital productiv, iar o pătrime din acest capital ar fi rămas sub formă de capital bănesc (500 l.st.), de fapt sub formă de bani care stau degeaba sau de bani care își întrerup funcționarea și se află în așteptare. Dacă această situație ar dura mai mult timp, sectorul II ar trebui să reducă proporțiile reproducției cu o pătrime. Cele 500 existente sub formă de mijloace de producție cu care se află încărcat sectorul I nu sînt însă plusvaloare aflată sub formă de marfă ; ele există în locul celor 500 l.st. avansați sub formă de bani pe care îi aveau capitaliștii din sectorul I în afară de plusvaloarea lor de 1 000 l.st. aflată sub formă de marfă. Ca bani, ele

există sub o formă în care pot fi oricând realizate ; ca marfă, ele nu pot fi deocamdată vândute. Un lucru este clar, și anume că reproducția simplă în care fiecare element al capitalului productiv trebuie înlocuit, în sectorul II ca și în sectorul I, nu e posibilă aici decît dacă cele 500 de păsări de aur se reîntorc la sectorul I de la care și-au luat zborul la început.

Dacă un capitalist (aici nu ne mai referim decît la capitaliștii industriali, care în același timp sînt reprezentanți ai tuturor celorlalți capitaliști) cheltuiește bani pe mijloace de consum, acești bani nu mai există pentru el, au dispărut. Dacă ei se reîntorc la el, acest lucru nu se poate întîmpla decît în măsura în care el îi pescuiește din circulație, dînd mărfuri în schimb, adică prin intermediul capitalului său marfă. Ca și valoarea întregului său produs-marfă anual (care pentru el = capital-marfă), tot așa valoarea fiecărui element al acestui produs-marfă, adică valoarea fiecărei mărfi în parte, poate fi scindată pentru capitalistul respectiv în valoare-capital constantă, valoare-capital variabilă și plusvaloare. Transformarea în bani a fiecărei unități-marfă în parte (care, ca elemente, formează produsul-marfă total) înseamnă deci în același timp transformarea în bani a unei anumite cantități din plusvaloarea care este cuprinsă în întregul produs-marfă. Astfel, în cazul de față, este just, în sens literal, că însuși capitalistul a aruncat în circulație banii, și anume atunci cînd i-a cheltuit pentru mijloace de consum, cu ajutorul cărora plusvaloarea lui este transformată în bani, adică este realizată. Bineînțeles că nu este vorba de aceleași unități bănești, ci de o sumă de bani în numerar egală cu acea sumă (sau egală cu o parte din acea sumă) pe care el a aruncat-o în circulație pentru satisfacerea nevoilor personale.

În practică, lucrul acesta se întîmplă în două feluri : dacă întreprinderea și-a început activitatea abia în cursul anului curent, atunci durează destul de mult, în cel mai bun caz cîteva luni, pînă cînd capitalistul poate cheltui pentru consumul său personal bani proveniți din veniturile propriei lui întreprinderi. Aceasta nu înseamnă însă că el își suspendă vreun moment consumul. El își avansează singur bani (indiferent dacă din buzunarul său sau din buzunarul altuia prin intermediul creditului) în contul plusvalorii pe care urmează s-o obțină, dar prin aceasta el avansează și mijloace circulante pentru realizarea plusvalorii care trebuie să fie realizată mai tîrziu. Dacă, dimpotrivă, întreprinderea funcționează în mod regulat de mai mult timp, plățile și încașările sînt eșalonate la diferite termene de-a lungul anului. Un lucru continuă însă în mod neîntrerupt : consumul capitalistului, care este anticipat și al cărei volum este calculat într-o anumită proporție

față de venitul obișnuit sau scontat. La fiecare vânzare de marfă se realizează și o parte din plusvaloarea care urmează să fie creată în cursul anului. Dacă însă în decursul anului nu s-ar vinde din marfa produsă decât atât cât ar fi necesar pentru înlocuirea valorilor-capital constante și variabile cuprinse în această marfă sau dacă prețurile ar scădea în așa măsură încît la vânzarea întregului produs-marfă anual nu s-ar realiza decât valoarea-capital avansată pe care acesta o conține, caracterul de anticipație al cheltuielilor făcute în vederea plusvalorii viitoare ar reieși în mod limpede. Iar atunci cînd capitalistul nostru dă faliment, creditorii și justiția cercetează dacă cheltuielile lui particulare făcute în contul viitorului venit se află într-un raport just față de proporțiile întreprinderii lui și față de venitul, adică față de plusvaloarea care în mod obișnuit sau normal corespunde acestor proporții.

În ceea ce privește însă ansamblul clasei capitaliștilor, afirmația că ea însăși trebuie să arunce în circulație banii necesari pentru realizarea plusvalorii ei (respectiv și pentru circulația capitalului ei constant și variabil) nu numai că nu apare paradoxală, ci reprezintă o condiție necesară a întregului mecanism, deoarece aici nu există decât două clase: clasa muncitoare, care nu dispune decât de forța ei de muncă, și clasa capitaliștilor, care deține monopolul mijloacelor de producție sociale și al banilor. Paradoxal ar fi dacă clasa muncitoare ar avansa prima din mijloace proprii banii necesari pentru realizarea plusvalorii încorporate în mărfuri. În ceea ce-l privește însă pe capitalistul individual, el efectuează întotdeauna această avansare numai acționînd în calitate de cumpărător, *cheltuiind* bani pentru cumpărarea de mijloace de consum sau *avansînd* bani pentru cumpărarea de elemente ale capitalului său productiv, indiferent dacă este vorba de forță de muncă sau de mijloace de producție. El își cheltuiește întotdeauna banii numai contra unui echivalent. El nu avansează circulației bani decât în același fel în care îi avansează marfă. În ambele cazuri, el acționează ca punct de plecare al circulației.

Desfășurarea reală a lucrurilor este estompată de două împrejurări:

1. Apariția în procesul de circulație a capitalului industrial a *capitalului comercial* (a cărui primă formă o reprezintă întotdeauna banii, întrucît comerciantul ca atare nu creează nici un fel de „produs” sau „marfă”) și a *capitalului bănesc* ca obiect al manipulațiilor unei categorii speciale de capitaliști.

2. Scindarea plusvalorii — care la început trebuie să se afle întotdeauna în mîna capitalistului industrial — în diferite cate-

gorii, ai căror purtători alături de capitalistul industrial sînt: proprietarul funciar (în ceea ce privește renta funciară), cămătarul (în ceea ce privește dobînda) etc., precum și guvernul împreună cu funcționarii săi, rentierii etc. Indivizii aceștia apar în fața capitalistului industrial în calitate de cumpărători și, ca atare, ei transformă mărfurile acestuia în bani; ei aruncă pro parte * „bani” în circulație, iar capitalistul industrial primește acești bani de la ei. Se dă însă întotdeauna uitării din ce sursă au obținut ei inițial și continuă să obțină acești bani.

VI. Capitalul constant al sectorului I ⁴⁸⁾

Mai rămîne de analizat capitalul constant al sectorului I = $= 4\ 000 I_c$. Această valoare este egală cu valoarea mijloacelor de producție, care reapare în produsul-marfă I, consumate pentru producerea acestei mase de mărfuri. Această valoare, care reapare și care nu e produsă în procesul de producție al sectorului I, ci a intrat în acest proces de producție cu un an înainte ca valoare constantă, ca valoare dată a mijloacelor sale de producție, există acum sub forma acelei părți din masa de mărfuri a sectorului I care nu este absorbită de capitaliștii din sectorul II; valoarea acestei mase de mărfuri, care rămîne astfel în mina capitaliștilor din sectorul I, este $= \frac{2}{3}$ din valoarea întregului lor produs-marfă anual. Despre capitalistul individual, care produce un mijloc de producție special, am putea spune: el își vinde produsul-marfă, îl transformă în bani. Transformîndu-l în bani, el retransformă în bani și partea constantă a valorii produsului său. Cu această parte a valorii transformate în bani el își cumpără apoi din nou mijloacele de producție de la alți vinzători de mărfuri sau transformă partea constantă a valorii produsului său în acea formă naturală, în care ea poate funcționa din nou în calitate de capital constant productiv. Acum însă, dimpotrivă, această ipoteză devine imposibilă. Categoria capitaliștilor din sectorul I cuprinde totalitatea capitaliștilor care produc mijloace de producție. În afară de aceasta, produsul-marfă de 4 000, care a rămas în mîna acestei categorii, este o parte a produsului social care nu poate fi schimbată contra nici unei alte părți, deoarece nu mai există nici o altă asemenea parte a produsului anual. Cu excepția aces-

⁴⁸⁾ Textul care urmează este din manuscrisul II.

tor 4 000, tot restul acestui produs anual și-a și găsit locul: o parte a fost absorbită de fondul social de consum, iar altă parte trebuie să înlocuiască capitalul constant al sectorului II, care a schimbat tot de ce a dispus pentru schimbul cu sectorul I.

Dificultatea se rezolvă foarte simplu dacă se ține seama de faptul că întregul produs-marfă al sectorului I constă, în ceea ce privește forma sa naturală, din mijloace de producție, adică din elementele materiale ale capitalului constant însuși. Aici se manifestă același fenomen ca acela pe care l-am văzut mai înainte la sectorul II, numai sub alt aspect. În sectorul II, întregul produs-marfă consta din mijloace de consum: de aceea o parte din el, egală cu salariul cuprins în acest produs-marfă plus plusvaloarea, putea fi deci consumată de propriii ei producători. Aici, în sectorul I, întregul produs-marfă constă din mijloace de producție: clădiri, mașini, recipiente, materii prime și materiale auxiliare etc. De aceea o parte dintre ele, și anume aceea care înlocuiește capitalul constant folosit în sfera respectivă de producție, poate funcționa imediat din nou, sub forma ei naturală, în calitate de componentă a capitalului productiv. În măsura în care intră în circulație, această parte circulă în cadrul sectorului I. În sectorul II, o parte a produsului-marfă este consumată în natura în mod individual de propriii săi producători, iar în sectorul I, dimpotrivă, o parte a produsului este consumată de către producătorii săi capitaliști în natura în mod productiv.

În acea parte a produsului-marfă din sectorul I care este = 4 000_c reapare valoarea-capital constantă consumată în acest sector, și anume sub o formă naturală sub care ea poate începe să funcționeze imediat în calitate de capital constant productiv. În sectorul II acea parte a produsului-marfă de 3 000, a cărei valoare este egală cu salariul plus plusvaloarea (= 1 000), intră direct în consumul individual al capitaliștilor și muncitorilor din sectorul II, în timp ce, dimpotrivă, valoarea-capital constantă a acestui produs-marfă (= 2 000) nu poate intra iar în consumul productiv al capitaliștilor din sectorul II și trebuie înlocuită printr-un schimb cu sectorul I.

Dimpotrivă, în sectorul I acea parte din produsul-marfă total de 6 000, a cărei valoare este egală cu salariul plus plusvaloarea (= 2 000), nu intră și nici nu poate intra în consumul individual al producătorilor lui din cauza formei naturale a acestui produs. Mai întâi această parte trebuie schimbată pe produsul sectorului II. Dimpotrivă, partea constantă a valorii produsului sectorului I, = 4 000, se află sub o formă naturală, în care ea poate, dacă privim clasa capitaliștilor din sectorul I în ansamblul ei, să

funcționeze iarăși direct în calitate de capital constant al sectorului I. Cu alte cuvinte, întregul produs al sectorului I constă din valori de întrebuințare, care, după forma lor naturală, în condițiile modului de producție capitalist, nu pot servi decât ca elemente ale capitalului constant. Așadar, din acest produs în valoare de 6 000, o treime (2 000) înlocuiește capitalul constant al sectorului II, iar restul de $\frac{2}{3}$ capitalul constant al sectorului I.

Capitalul constant al sectorului I se compune dintr-o masă de diferite grupuri de capital investite în diferite ramuri producătoare de mijloace de producție : atita în uzine siderurgice, atita în mine de cărbune etc. Fiecare dintre aceste grupuri de capital sau fiecare dintre aceste capitaluri sociale grupate se compune, la rîndul său, dintr-o masă mai mare sau mai mică de capitaluri individuale care funcționează în mod independent. În primul rînd, întregul capital al societății, de pildă în valoare de 7 500 (cifra care poate însemna milioane etc.), se împarte în diferite grupuri de capital ; capitalul social, în valoare de 7 500, e împărțit în părți deosebite, fiecare dintre ele fiind investită într-o ramură de producție specială ; partea din valoarea-capital socială investită în fiecare ramură de producție specială constă, în ceea ce privește forma ei naturală, în parte din mijloacele de producție ale fiecărei sfere de producție speciale, în parte din forța de muncă necesară pentru exploatarea acestor mijloace de producție, calificată în mod corespunzător și modificată în mod diferit prin diviziunea muncii și în funcție de felul de muncă * specific pe care trebuie s-o presteze în fiecare sferă de producție în parte. Partea din capitalul social investită în fiecare ramură de producție specială constă, la rîndul ei, din suma capitalurilor individuale investite în ramura respectivă și care funcționează în mod independent. Lucrul acesta este valabil, bineînțeles, pentru ambele sectoare, atit pentru I, cît și pentru II.

În ceea ce privește valoarea-capital constantă din sectorul I care re apare sub forma produsului-marfă al acestui sector, ea intră din nou în parte ca mijloace de producție în sfera de producție specială (sau chiar în întreprinderea individuală) din care a ieșit ca produs : de pildă, cerealele intră în producția de cereale, cărbunele în procesul de extracție de cărbune, fierul — sub formă de mașini — în producția fierului etc.

În măsura în care diferitele produse din care constă valoarea-capital constantă din sectorul I nu intră în mod nemijlocit din nou în sfera lor de producție specială sau individuală, ele nu fac decât

* În ediția a 2-a : forța de muncă ; corectat după ediția 1. — Nota red.

să-și schimbe locul. Ele intră, în forma lor naturală, în altă sferă de producție a sectorului I, în timp ce produsul altor sfere de producție ale sectorului I le înlocuiește în natura. Produsele acestea nu fac decât să-și schimbe locul. Ele intră toate din nou în procesul de producție ca factori care înlocuiesc capitalul constant al sectorului I, numai că, în loc să intre într-un grup de întreprinderi ale sectorului I, ele intră într-alt grup al acestui sector. În măsura în care aici are loc un schimb între capitaliștii individuali din sectorul I, acesta este schimbul unei forme naturale a capitalului constant contra altei forme naturale a capitalului constant, al unei categorii de mijloace de producție contra altei categorii de mijloace de producție. Este un schimb reciproc între diferitele părți constante individuale ale capitalului din sectorul I. În măsura în care produsele lor servesc nemijlocit ca mijloace de producție în propriile lor ramuri de producție, ele se mută din locul unde au fost produse într-alt loc de producție și se înlocuiesc astfel reciproc. Cu alte cuvinte (așa cum se întâmplă în sectorul II cu repartizarea plusvalorii), fiecare capitalist din sectorul I scoate din această masă de mărfuri, în măsura în care este coproprietar al acestui capital constant de 4000, mijloacele de producție care îi sînt necesare. Dacă producția ar fi socializată și nu capitalistă, este clar că aceste produse ale sectorului I ar fi repartizate din nou ca mijloace de producție în mod tot atît de continuu, în vederea reproducției, între ramurile de producție ale acestui sector, o parte rămînînd direct în ramura de producție din care a ieșit ca produs, iar cealaltă parte trecînd în alte ramuri de producție; astfel s-ar produce un du-te-vino permanent între diferitele ramuri de producție ale acestui sector.

VII. Capitalul variabil și plusvaloarea în ambele sectoare

Valoarea totală a mijloaceilor de consum produse într-un an este deci egală cu valoarea-capital variabilă a sectorului II, reprodusă în cursul anului, la care se adaugă plusvaloarea nou produsă a sectorului II (adică egală cu valoarea produsă în cursul anului în sectorul II) plus valoarea-capital variabilă a sectorului I, reprodusă în cursul anului, și plusvaloarea nou produsă a sectorului I (deci plus valoarea produsă în cursul anului în sectorul I).

În ipoteza reproducției simple, valoarea totală a mijloacelor de consum produse anual este egală cu valoarea nou creată anual, adică este egală cu întreaga valoare produsă în cursul anului respectiv de muncă socială, și trebuie să fie egală cu ea, întrucît, în

cazul reproducției simple, întreaga această valoare este consumată.

Întreaga zi de muncă socială se împarte în două părți : 1) munca necesară ; ea creează în cursul anului o valoare de $1\,500_v$; 2) supramunca ; ea creează o valoare suplimentară sau plusvaloare de $1\,500_p$. Suma acestor valori = 3 000 este egală cu valoarea mijloacelor de consum de 3 000 produse anual. Valoarea totală a mijloacelor de consum produse în cursul anului este deci egală cu valoarea totală pe care o produce anual ziua de muncă socială totală, este egală cu valoarea capitalului variabil social plus plusvaloarea socială, adică este egală cu noul produs anual total.

Știm însă că, deși aceste două mărimi de valoare se acoperă reciproc în cadrul schimbului, aceasta nu înseamnă niciodată că valoarea totală a mărfurilor din sectorul II, adică a mijloacelor de consum, a fost produsă în acest sector al producției sociale. Ele se acoperă reciproc, deoarece valoarea-capital constantă, care re apare în valoarea produsului sectorului II, este egală cu valoarea (valoare-capital variabilă plus plusvaloarea) nou produsă în sectorul I ; de aceea $I_{(v+p)}$ poate cumpăra acea parte a produsului sectorului II care reprezintă pentru producătorii lui (în sectorul II) valoarea-capital constantă. De aici se vede de ce valoarea produsului capitaliștilor din sectorul II poate fi împărțită din punct de vedere social în $v + p$, deși pentru acești capitaliști ea se împarte în $c + v + p$. Într-adevăr, acest lucru se întâmplă numai pentru că aici II_c este egal cu $I_{(v+p)}$ și pentru că aceste două componente ale produsului social își schimbă reciproc, prin intermediul schimbului, formele lor naturale, valoarea II_c existind deci din nou, după acest schimb, în mijloace de producție, iar valoarea $I_{(v+p)}$, dimpotrivă, în mijloace de consum.

Acest fapt l-a făcut pe A. Smith să afirme că valoarea produsului anual total se descompune în $v + p$. Această afirmație este valabilă : 1) numai pentru acea parte a produsului anual care constă din mijloace de consum ; 2) nu este valabilă în sensul că această valoare este produsă în întregime în sectorul II și că, prin urmare, valoarea produsului sectorului II este egală cu valoarea-capital variabilă avansată în sectorul II, plus plusvaloarea produsă în același sector II, ci numai în sensul că $II_{(c+v+p)} = II_{(v+p)} + I_{(v+p)}$ sau pentru că $II_c = I_{(v+p)}$.

De aici rezultă în continuare :

Deși ziua de muncă socială (adică munca cheltuită în cursul întregului an de către clasa muncitoare în totalitatea ei) se împarte, ca și orice zi de muncă individuală, numai în două părți.

și anume în muncă necesară și supramuncă, deci deși valoarea produsă de această zi de muncă se împarte de asemenea numai în două părți, și anume în valoare-capital variabilă, adică în acea parte a valorii cu care muncitorul cumpără mijloacele proprii sale reproduceri, și plusvaloare, pe care capitalistul o poate cheltui pentru propriul său consum individual, totuși din punctul de vedere al întregii societăți o parte a zilei de muncă socială este cheltuită în mod exclusiv pentru *producția de capital constant nou*, adică de produse destinate în mod exclusiv să funcționeze în procesul de muncă ca mijloace de producție și, prin urmare, în procesul de valorificare care îl însoțește în calitate de capital constant. Potrivit ipotezei noastre, întreaga zi de muncă socială este exprimată într-o valoare-bani de 3000, din care numai $\frac{1}{3} = 1000$ este produsă în sectorul II, care produce mijloace de consum, adică mărfuri în care se realizează în ultimă instanță întreaga valoare-capital variabilă și întreaga plusvaloare a societății. Așadar, conform acestei ipoteze, $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă socială sînt folosite pentru producția de capital constant nou. Deși din punctul de vedere al capitaliștilor individuali și al muncitorilor din sectorul I aceste $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă socială servesc numai pentru producția de valoare-capital variabilă plus plusvaloare, la fel ca ultima treime a zilei de muncă sociale în sectorul II, totuși, considerînd lucrurile sub raportul întregii societăți și sub aspectul valorii de întrebuințare a produsului sectorului II, aceste $\frac{2}{3}$ ale zilei de muncă sociale nu fac decît să înlocuiască capitalul constant aflat în procesul de consum productiv sau consumat în întregime în el. Privite și din punct de vedere individual, aceste $\frac{2}{3}$ ale zilei de muncă produc, ce-i drept, o valoare totală care este egală pentru producătorul ei numai cu valoarea-capital variabilă plus plusvaloarea, dar ele nu produc asemenea valori de întrebuințare pentru care ar putea fi cheltuite salariul sau plusvaloarea; produsul acestor $\frac{2}{3}$ este un mijloc de producție.

În primul rînd, trebuie să remarcăm că nici o parte a zilei de muncă sociale, fie în sectorul I, fie în sectorul II, nu servește la producerea valorii capitalului constant care este folosit și funcționează în aceste două mari sfere de producție. Aceste două sectoare nu produc decît valoare suplimentară, $2000 I_{(v+p)} + 1000 II_{(v+p)}$, suplimentară față de valoarea-capital constantă $= 4000 I_c + 2000 II_c$. Valoarea nouă, produsă sub formă de mijloace de producție, nu este încă capital constant. Ea este destinată doar să funcționeze ca atare în viitor.

Întregul produs al sectorului II — mijloacele de consum — este considerat din punctul de vedere al valorii sale de întrebuin-

țare, adică în mod concret, în forma lui naturală, produsul unei treimi din ziua de muncă socială cheltuite în sectorul II; este un produs al muncii sub forma ei concretă de muncă de țesător, de muncă de brutar etc. care au fost folosite în acest sector, adică un produs al acestei munci în măsura în care aceasta funcționează ca element subiectiv al procesului muncii. În ceea ce privește însă partea constantă a valorii întregului produs al sectorului II, ea nu face decât să reapară într-o nouă valoare de întrebuințare, într-o nouă formă naturală, forma mijloacelor de consum, în timp ce mai înainte ea exista sub forma mijloacelor de producție. Datorită procesului de muncă, valoarea acestei părți este transmisă de la vechea sa formă naturală asupra noii sale forme naturale. Dar valoarea acestor $\frac{2}{3}$ din valoarea produsului = 2 000 nu a fost produsă în procesul de valorificare a capitalului din sectorul II desfășurat în anul acesta.

Așa cum, considerat din punctul de vedere al procesului de muncă, produsul sectorului II este rezultatul unei munci vii care funcționează din nou și al unor mijloace de producție date, care determină această muncă și care constituie condițiile materiale în care această muncă se realizează, tot așa, considerat din punctul de vedere al procesului de valorificare, valoarea produsului sectorului II = 3 000 se compune din valoarea nouă ($500_p + 500_p = 1 000$) produsă de $\frac{1}{3}$ din ziua de muncă socială nou adăugată și din valoarea constantă, în care se află materializate $\frac{2}{3}$ dintr-o zi de muncă socială trecută, terminată înaintea procesului de producție din sectorul II cercetat aici. Această parte din valoarea produsului sectorului II este exprimată într-o parte a produsului însuși. Ea există într-o cantitate de mijloace de consum în valoare de 2 000 = $\frac{2}{3}$ dintr-o zi de muncă socială. Aceasta este noua formă de întrebuințare în care reapare partea constantă a valorii. Schimbul unei părți a mijloacelor de consum = 2 000 II_c contra mijloace de producție ale sectorului I = I ($1 000_p + 1 000_p$) este deci în realitate schimbul a $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă totală, $\frac{2}{3}$ care nu conțin nici cea mai mică parte din ziua anului în curs, ci au fost cheltuite încă mai înainte, contra $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă din anul în curs adăugate în timpul anului respectiv. $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă socială a anului respectiv nu ar putea fi folosite în producția capitalului constant și în același timp să constituie valoare-capital variabilă plus plusvaloare pentru propriii lor producători dacă nu ar fi schimbate contra acelei părți din valoarea mijloacelor de consum consumate anual care conține $\frac{2}{3}$ dintr-o zi de muncă cheltuită și realizată înainte de anul respectiv și nu în cursul lui. $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă din anul în curs se schimbă contra $\frac{2}{3}$ din

ziua de muncă, care au fost cheltuite înainte de acest an, un schimb între un timp de muncă din anul în curs și un timp de muncă din anul trecut. Iată explicația enigmei de ce valoarea nou creată a întregii zile de muncă sociale se poate descompune în valoare-capital variabilă și plusvaloare, deși $\frac{2}{3}$ din această zi de muncă nu au fost cheltuite cu producerea de obiecte în care se poate realiza capitalul variabil sau plusvaloarea, ci, dimpotrivă, cu producerea de mijloace de producție destinate a înlocui capitalul consumat în cursul anului. Explicația constă pur și simplu în faptul că $\frac{2}{3}$ din valoarea produsului sectorului II, în care capitaliștii și muncitorii din sectorul I realizează valoarea-capital variabilă plus plusvaloarea produse de ei (și care constituie $\frac{2}{9}$ din întreaga valoare a produsului anual social), sînt, din punctul de vedere al valorii, produsul a $\frac{2}{3}$ dintr-o zi de muncă socială cheltuite înaintea acestui an.

Suma produsului social al sectoarelor I și II, mijloacele de producție și mijloacele de consum, considerate din punctul de vedere al valorii lor de întrebuințare, în mod concret, după forma lor naturală, sînt într-adevăr produsul muncii din anul în curs, dar numai în măsura în care însăși această muncă este considerată ca muncă concretă utilă și nu ca cheltuire de forță de muncă, ca muncă creatoare de valoare. Dar și prima afirmație este valabilă numai în sensul că mijloacele de producție s-au transformat într-un produs nou, în produsul anului în curs, numai prin intermediul muncii vii care le este adăugată și care operează cu ele. Dimpotrivă, fără mijloace de producție existente independent de munca din anul în curs, fără mijloace de muncă și materiale de producție, nici munca din anul în curs nu s-ar fi putut transforma în produs.

VIII. Capitalul constant în ambele sectoare

În ceea ce privește valoarea produsului total de 9 000 și categoriile în care ea se scindează, analizarea lor nu prezintă o dificultate mai mare decît analizarea valorii produsului unui capital individual, ci, dimpotrivă, sînt identice.

Potrivit ipotezei noastre, întregul produs social anual cuprinde trei zile de muncă sociale de cîte un an. Expresia valorii fiecăreia dintre aceste zile de muncă este = 3 000, deci expresia valorii produsului total = $3 \times 3\,000 = 9\,000$.

Apoi, din acest timp de muncă s-a cheltuit înainte de începerea procesului de producție de un an, al cărui produs îl anali-

zăm : în sectorul I — $\frac{4}{3}$ din ziua de muncă (valoare nou creată 4 000), iar în sectorul II $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă (valoare nou creată 2 000). În total 2 zile de muncă socială, care au creat o valoare nouă de 6 000. Din această cauză, $4\,000 I_c + 2\,000 II_c = 6\,000_c$ figurează ca valoare a mijloacelor de producție, deci ca valoare-capital constantă, care reapare în întreaga valoare a produsului societății.

Apoi, în sectorul I, $\frac{1}{3}$ din ziua de muncă socială de un an nou adăugată reprezintă muncă necesară sau muncă care înlocuiește valoarea capitalului variabil, $1\,000 I_v$ și plătește prețul muncii folosite în sectorul I. Tot așa, în sectorul II, $\frac{1}{6}$ din ziua de muncă socială este muncă necesară, cu o sumă de valoare de 500. Deci $1\,000 I_v + 500 II_v = 1\,500_v$, adică expresia valorii unei jumătăți din ziua de muncă socială este expresia valorii primei jumătăți a zilei de muncă totale adăugate în anul în curs și care constă din muncă necesară.

În sfârșit, în sectorul I, $\frac{1}{3}$ din ziua de muncă totală, valoarea nou creată = 1 000, este supramuncă ; în sectorul II, $\frac{1}{6}$ din ziua de muncă, valoarea nou creată = 500, este supramuncă ; suma lor dă cealaltă jumătate a zilei de muncă totale adăugate. De aceea totalul plusvalorii produse = $1\,000 I_p + 500 II_p = 1\,500_p$.

Așadar :

Partea de capital constantă din valoarea produsului social (c) : două zile de muncă cheltuite înaintea procesului de producție analizat ; expresia valorii = 6 000.

Muncă necesară (v), cheltuită în cursul anului :

o jumătate de zi de muncă cheltuită în producția anuală ; expresia valorii = 1 500.

Supramuncă (p) cheltuită în cursul anului :

o jumătate de zi de muncă cheltuită în producția anuală ; expresia valorii = 1 500.

Valoarea nou creată de munca anuală (v + p) = 3 000.

Valoarea totală a produsului (c + v + p) = 9 000.

Dificultatea nu constă deci în analizarea valorii produsului social. Ea apare atunci când componentele valorii produsului social sînt comparate cu componentele lui *obiectuale*.

Partea constantă a valorii, care nu face decît să reapară, este egală cu valoarea acelei părți a produsului social care constă din *mijloace de producție* ; ea este întruchipată în această parte a produsului social.

Valoarea nou creată în cursul anului, adică suma $v + p$, este egală cu valoarea acelei părți din produs care constă din *mijloace de consum*; ea este întrucipată în această parte a produsului social.

Dar, lăsînd la o parte anumite excepții care nu interesează aici, mijloacele de producție și mijloacele de consum sînt categorii de mărfuri cu totul diferite, produse cu forme naturale sau forme de întrebuințare total diferite, adică produse ale unor categorii de muncă concretă cu totul diferite. Munca care folosește mașini pentru producerea de mijloace de subzistență este cu totul diferită de munca care produce mașini. Ziua de muncă totală anuală, a cărei expresie valorică = 3 000, pare a fi cheltuită cu producția de mijloace de consum = 3 000, în care nu reapare nici o parte constantă a valorii, întrucît aceste 3 000 = $1500_v + 1500_p$ se descompun numai în valoare-capital variabilă + plusvaloare. Pe de altă parte, valoarea-capital constantă = 6 000 reapare într-o categorie de produse total diferite de mijloacele de consum, în mijloace de producție, în timp ce nici o parte a zilei de muncă sociale nu pare să fi fost cheltuită pentru producția acestor produse noi; dimpotrivă, toată această zi de muncă pare să conștie numai din categorii de muncă al căror rezultat nu-l constituie mijloacele de producție, ci mijloacele de consum. Misterul este dezlegat. Valoarea nou creată de munca anuală este egală cu valoarea produsului din sectorul II, cu valoarea totală a mijloacelor de consum nou produse. Dar valoarea acestui produs este cu $\frac{2}{3}$ mai mare decît cea parte a muncii anuale care a fost cheltuită pentru producția mijloacelor de consum (sectorul II). Numai $\frac{1}{3}$ din munca anuală a fost cheltuită pentru producția lor. $\frac{2}{3}$ din această muncă anuală au fost cheltuite pentru producția mijloacelor de producție, deci în sectorul I. Valoarea nou creată în acest timp în sectorul I, egală cu valoarea-capital variabilă plusvaloarea produse în acest sector, este egală cu valoarea-capital constantă din sectorul II, care reapare sub forma de mijloace de consum produse în sectorul II. Ele pot fi deci schimbate una pe alta, se pot înlocui în natura. Valoarea totală a mijloacelor de consum produse în sectorul II este deci egală cu suma valorii nou create în sectoarele I și II, sau $II_{(c+v+p)} = I_{(v+p)} + II_{(v+p)}$ adică este egală cu suma valorii nou produse de munca anuală sub forma $v + p$.

Pe de altă parte, valoarea totală a mijloacelor de producție (I) este egală cu suma valorii-capital constante care reapare sub formă de mijloace de producție (I) și sub formă de mijloace de consum (II), este deci egală cu suma valorii-capital constante care

reapare în produsul total al societății. Această valoare totală este egală cu expresia valorică a $\frac{4}{3}$ din ziua de muncă trecută, cheltuită înainte de începerea procesului de producție în sectorul I, și a $\frac{2}{3}$ din ziua de muncă trecută, cheltuită înainte de începerea procesului de producție în sectorul II, deci în total egală cu expresia valorică a două zile de muncă totale.

Așadar, la analiza produsului social anual, dificultatea provine din faptul că partea constantă a valorii se întruchiează în mijloace de producție, adică în cu totul altă categorie de produse decât valoarea nouă $v + p$, adăugată acestei părți constante a valorii care se întruchiează în mijloace de consum. Astfel s-ar părea că $\frac{2}{3}$ din masa de produse consumate ar reapărea, dacă le examinăm sub aspectul valorii, sub o formă nouă, ca produs nou, fără ca societatea să fi cheltuit vreă muncă pentru producerea lor. Cu capitalul individual nu se întâmplă așa ceva. Fiecare capitalist individual folosește un anumit fel de muncă concretă, care transformă mijloacele de producție corespunzătoare acestei munci într-un produs anumit. Să presupunem, de pildă, că capitalistul este constructor de mașini, capitalul constant cheltuit în cursul anului = $6\,000_c$, cel variabil = $1\,500_v$, plusvaloarea = $1\,500_p$; produsul = $9\,000$; să presupunem că acest produs reprezintă 18 mașini, valoarea fiecăreia dintre ele fiind = 500. Întregul produs există aici sub una și aceeași formă, aceea de mașini. (Dacă constructorul de mașini produce mai multe tipuri de mașini, fiecare tip este calculat în mod separat.) Întregul produs-marfă este un produs al muncii cheltuite în decursul anului în construcția de mașini, reprezintă o îmbinare a aceluiași fel de muncă concretă cu aceleași mijloace de producție. Diferitele părți ale valorii produsului se întruchiează deci în aceeași formă naturală: 12 mașini conțin $6\,000_c$, 3 mașini $1\,500_v$, 3 mașini $1\,500_p$. Aici este clar că valoarea celor 12 mașini este = $6\,000_c$ nu pentru că în aceste 12 mașini este încorporată numai muncă cheltuită anterior construcției mașinilor și nu o muncă cheltuită cu construcția lor. Valoarea mijloacelor de producție necesare pentru fabricarea a 18 mașini nu s-a transformat de la sine în valoarea a 12 mașini, dar valoarea acestor 12 mașini (care, la rîndul ei, constă din $6\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p$) este egală cu valoarea totală a valorii-capital constante cuprinse în cele 18 mașini. De aceea constructorul de mașini trebuie să vîndă 12 din cele 18 mașini pentru a-și înlocui capitalul constant cheltuit, care îi este necesar pentru reproducția a 18 mașini noi. Dimpotrivă, problema ar fi inexplicabilă dacă rezultatul muncii folosite numai în construcția de mașini ar fi, pe de o parte, 6 mașini = $1\,500_v + 1\,500_p$, pe de

altă parte fier, aramă, șuruburi, curele etc. în valoare totală de 6 000_c, adică mijloacele de producție a mașinilor sub forma lor naturală, pe care, după cum se știe, capitalistul individual constructor de mașini nu le produce el însuși, dar pe care trebuie să și le înlocuiască prin intermediul procesului de circulație. Și, totuși, la prima vedere se pare că reproducția produsului social anual se efectuează în felul acesta absurd.

Produsul capitalului individual, adică al fiecărui fragment al capitalului social, care funcționează independent și este înzestrat cu o viață proprie, poate avea orice formă naturală. Singura condiție este să aibă realmente o formă de întrebuițare, o valoare de întrebuițare care să-i confere calitatea de membru al lumii mărfurilor capabil de a circula. Este absolut indiferent și accidental dacă el poate intra din nou, ca mijloc de producție, în același proces de producție din care a ieșit ca produs, așadar dacă acea parte din valoarea acestui produs în care este întruchipată partea constantă a capitalului are o formă naturală în care să poată funcționa din nou efectiv în calitate de capital constant. Dacă acest lucru nu se întâmplă, atunci respectiva parte a valorii produsului este transformată din nou, prin vânzare și cumpărare, în forma elementelor obiectuale de producție a acestui produs, iar prin intermediul acestui schimb capitalul constant se reproduce sub forma sa naturală în care poate funcționa ca atare.

Altfel stau lucrurile cu produsul capitalului social total. Toate elementele obiectuale ale reproducției trebuie să constituie în forma lor naturală părți ale acestui produs. Partea constantă consumată a capitalului poate fi înlocuită prin intermediul întregii producții numai în măsura în care întreaga parte constantă a capitalului care re apare în produsul anual apare sub forma naturală a unor noi mijloace de producție, care pot funcționa efectiv în calitate de capital constant. De aceea, în măsura în care se presupune reproducția simplă, valoarea acelei părți a produsului care constă din mijloace de producție trebuie să fie egală cu partea constantă a valorii capitalului social.

Mai departe, dacă privim problema din punct de vedere individual, prin munca nou adăugată capitalistul nu produce decât capitalul său variabil plus plusvaloarea care intră în valoarea produsului său, în timp ce partea constantă a valorii este transmisă produsului datorită caracterului concret al muncii nou adăugate.

Dacă privim problema din punct de vedere social, acea parte a zilei de muncă sociale care produce mijloace de producție, adăugându-le deci valoare nouă și transmițându-le valoarea mijloacelor de producție consumate la producerea lor, nu produce decât ca-

pital constant nou, destinat să înlocuiască atât în sectorul I, cât și în sectorul II capitalul constant consumat sub forma vechilor mijloace de producție. Această parte a zilei de muncă sociale nu produce decât produsul destinat consumului productiv. Întreaga valoare a acestui produs este deci valoare care nu poate funcționa din nou decât în calitate de capital constant, valoare cu care nu se poate cumpăra din nou decât capital constant sub forma sa naturală, care deci, din punct de vedere social, nu se descompune nici în capital variabil, nici în plusvaloare. Pe de altă parte, acea parte a zilei de muncă sociale care produce mijloace de consum nu produce nimic pentru înlocuirea capitalului social. Ea nu produce decât produse care, în forma lor naturală, sînt destinate să realizeze valoarea capitalului variabil și plusvaloarea din sectoarele I și II.

Dacă examinăm problema sub raportul întregii societăți, adică dacă examinăm produsul social total, care cuprinde atât elemente ale reproducției capitalului social, cât și ale consumului individual, nu trebuie să cădem în maniera împrumutată de Proudhon de la economia politică burgheză și să privim lucrurile ca și cum o societate cu mod de producție capitalist luată en bloc, ca o totalitate, și-ar pierde acest caracter specific istoric-economic. Dimpotrivă, în acest caz avem de-a face cu capitalistul colectiv. Capitalul total apare ca un capital pe acțiuni al tuturor capitaliștilor individuali luați laolaltă. Această societate pe acțiuni are comun cu multe alte societăți pe acțiuni faptul că fiecare știe ceea ce investește, dar nu știe ce va primi.

IX. Privire retrospectivă asupra lui A. Smith, Storch și Ramsay

Valoarea totală a produsului social este de $9\ 000 = 6\ 000_c + 1\ 500_v + 1\ 500_p$; cu alte cuvinte, $6\ 000$ reproduc valoarea mijloacelor de producție și $3\ 000$ reproduc valoarea mijloacelor de consum. Prin urmare, valoarea venitului social ($v + p$) constituie numai $\frac{1}{3}$ din valoarea produsului total, și totalitatea consumatorilor, muncitori și capitaliști, poate retrage din produsul social total mărfuri, produse, a căror sumă de valoare reprezintă valoarea numai a acestei treimi, și să le înglobeze în fondul lor de consum. Dimpotrivă, $6\ 000 = \frac{2}{3}$ din valoarea produsului reprezintă valoarea capitalului constant, care trebuie înlocuit în natura. Prin urmare, în fondul de producție trebuie să fie înglobate din nou

mijloace de producție care să reprezinte această sumă. Storch recunoaște necesitatea acestui lucru, fără s-o poată însă dovedi :

„Il est clair que la valeur du produit annuel se distribue partie en capitaux et partie en profits, et que chacune de ces parties de la valeur du produit annuel va régulièrement acheter les produits dont la nation a besoin, tant pour entretenir son capital que pour remplacer son fond consommable.. les produits qui constituent le *capital* d'une nation, ne sont point consommables* ». (Storch. „Considérations sur la nature du revenu national", Paris, 1824, p. 134, 135, 150.)

A. Smith însă a formulat uluitoarca sa dogmă căreia i se dă crezare pînă în ziua de astăzi, și anume nu numai în forma deja amintită potrivit căreia întreaga valoare a produsului social se descompune în venit, salariu plus plusvaloare, sau, cum se exprimă el, în salariu plus profit (dobîndă), plus rentă funciară. El a formulat-o și într-o formă mai populară, potrivit căreia *consumatorii* trebuie să plătească în ultimă instanță (ultimately) producătorilor *întreaga valoare a produsului*. Această teză rămîne pînă în ziua de astăzi unul dintre locurile comune incontestabile, sau, mai bine zis, unul dintre adevărurile eterne ale așa-numitei științe a economiei politice, care e ilustrată în mod plauzibil în felul următor. Să luăm un articol oarecare, de pildă cămăși de in. Mai întii filatorul de fire de in trebuie să plătească țaranului care a cultivat inul întreaga valoare a inului, adică sămînța de in, îngrășămintele, hrana vitelor de muncă etc., precum și partea de valoare pe care capitalul fix al cultivatorului de in, ca clădirile uneltele agricole etc., o transmite acestui produs; în plus el trebuie să înlocuiască salariul plătit în timpul producției de in, plusvaloarea (profitul, renta funciară) inclusă în in și, în sfîrșit, cheltuielile necesitate de transportul inului de la locul lui de producție pînă la filatură. Apoi, țesătorii trebuie să-i restituie filatorului de fire de in nu numai acest preț al inului, dar și acea parte a valorii mașinilor, clădirilor etc., pe scurt a capitalului fix, care e transmisă asupra inului; în plus el trebuie să plătească toate materialele auxiliare consumate în procesul filatului, salariul filatorilor, plusvaloarea etc.; la fel stau lucrurile cu albitorul, cu cheltuielile de transport al pînzei finite, în sfîrșit cu fabricantul de cămăși, care a plătit întregul preț convenit tuturor producătorilor anteriori care nu i-au livrat decît materiile prime. În procesul de producție are loc în continuare o adăugare de valoare, și anume parte pe seama valorii capitalului constant consumat sub

* — „Este clar că valoarea produsului anual se divide parte în capitaluri, parte în profituri și că fiecare din aceste părți ale valorii produsului anual cumpără în mod regulat produsele de care are nevoie națiunea atît pentru a-și întreține capitalul, cît și pentru a-și reînnoi fondul de consum... produsele care constituie *capitalul unei națiuni nu sînt destinate consumului*". — *Nota trad.*

formă de mijloace de muncă, materiale auxiliare etc. la fabricarea cămășilor, parte prin munca cheltuită cu fabricarea acestora, care adaugă valoarea salariului muncitorilor care confecționează cămășile plus plusvaloarea fabricantului de cămăși. Să presupunem că toate aceste cămăși produse costă pînă la urmă 100 l. st. și că aceasta este partea din întreaga valoare a produsului anual pe care societatea o cheltuiește pe cămăși. Consumatorii de cămăși plătesc cele 100 l. st., deci valoarea tuturor mijloacelor de producție pe care le conțin cămășile, precum și salariul plus plusvaloarea cultivatorului de in, a filatorului, a țesătorului, a albitorului, a fabricantului de cămăși, precum și a întreprinzătorilor din domeniul transporturilor. Lucrul acesta este absolut exact. Este de fapt ceea ce înțelege și un copil. Apoi însă se spune: tot așa stau lucrurile și cu valoarea tuturor celorlalte mărfuri. De fapt ar trebui să se spună: tot așa stau lucrurile cu valoarea *tuturor mijloacelor de consum*, cu valoarea acelei părți din produsul social care intră în fondul de consum, deci cu acea parte a valorii produsului social care poate fi cheltuită ca venit. Este adevărat că suma de valoare a tuturor acestor mărfuri este egală cu valoarea tuturor mijloacelor de producție consumate în producerea lor (părțile consumate din capitalul constant) plus valoarea pe care a creat-o munca adăugată la urmă (salariu plus plusvaloare). Așadar, totalitatea consumatorilor poate plăti întreagă această sumă de valoare, pentru că, deși valoarea fiecărei mărfi în parte constă din $c + v + p$, totuși suma de valoare a tuturor mărfurilor care intră în fondul de consum, luată în totalitatea ei, nu poate fi egală decît cel mult cu acea parte din valoarea produsului social care se descompune în $v + p$, adică nu poate fi egală decît cu valoarea pe care munca cheltuită în cursul anului a adăugat-o mijloacelor de producție existente, valorii-capital constante. În ceea ce privește însă valoarea-capital constantă, am văzut că ea este înlocuită în două feluri din masa produsului social. În primul rînd, prin schimbul dintre capitaliștii din sectorul II, care produc mijloacele de consum, și capitaliștii din sectorul I, care produc mijloacele de producție. De aici provine fraza că ceea ce este pentru unul capital este pentru celălalt venit. În realitate, lucrurile nu stau de loc așa. Cele 2000 II_c , care există sub forma de mijloace de consum în valoare de 2000, constituie pentru capitaliștii din sectorul II valoare-capital constantă. Acești capitaliști nu o pot deci consuma ei înșiși, cu toate că, după forma sa naturală, acest produs este destinat consumului. Pe de altă parte, 2000 $I_{(v+p)}$

reprezintă salariul și plusvaloarea produse de capitaliștii și muncitorii din sectorul I. Această valoare există sub forma naturală de mijloace de producție, de lucruri a căror valoare proprie nu poate fi consumată. Aici avem, așadar, o sumă de valoare de 4 000, din care, atît înainte, cît și după schimb, o jumătate nu face decît să înlocuiască capitalul constant, iar cealaltă jumătate nu constituie decît venit. În al doilea rînd însă, capitalul constant din sectorul I e înlocuit în natura, în parte prin schimb între capitaliștii din sectorul I, în parte prin înlocuire în natura în cadrul fiecărei întreprinderi individuale.

Fraza potrivit căreia întreaga valoare a produsului anual ar trebui plătită în ultimă instanță de consumatori ar fi exactă numai dacă prin termenul consumatori s-ar înțelege două categorii total diferite: consumatori individuali și consumatori productivi. Dar faptul că o parte a produsului trebuie consumată *in mod productiv* nu înseamnă decît că ea *trebuie să funcționeze* în calitate de *capital* și că nu poate fi *consumată* ca *venit*.

Dacă împărțim valoarea produsului total = 9 000 în 6 000_c + 1 500_v + 1 500_p și considerăm cele 3 000_(v+p) numai în calitatea lor de venit, atunci se creează, dimpotrivă, impresia că dispăre capitalul variabil, iar capitalul, considerat din punct de vedere social, constă exclusiv din capital constant. Căci ceea ce a apărut inițial ca 1 500_v, s-a redus acum la o parte a venitului social, la salariu, la venitul clasei muncitoare, pierzîndu-și astfel caracterul de capital. Ramsay trage într-adevăr această concluzie. După părerea lui, capitalul constă din punct de vedere social numai din capital fix, dar prin capital fix el înțelege capitalul constant, masa de valoare care există sub formă de mijloace de producție, indiferent dacă aceste mijloace de producție sînt mijloace de muncă sau material de muncă, ca materii prime, semifabricate, materiale auxiliare etc. El numește capitalul variabil capital circulant:

„Circulating capital consists only of subsistence and other necessaries advanced to the workmen, previous to the completion of the produce of their labour... Fixed capital alone, not circulating, is properly speaking a source of national wealth... Circulating capital is not an immediate agent in production, nor essential to it at all, but merely a convenience rendered necessary by the deplorable poverty of the mass of the people... Fixed capital alone constitutes an element of cost of production in a national point of view”*. (Ramsay, l. c., p. 23—26 passim.)

* — „Capitalul circulant constă exclusiv din mijloace de subsistență și alte arti cole necesare avansate muncitorilor înainte ca aceștia să fi terminat produsul muncii lor... Numai capitalul fix și nu cel circulant constituie, strict vorbind, o sursă a avuției naționale... Capitalul circulant nu este un agent direct al producției și nici măcar un element esențial al ei, ci doar o condiție, devenită necesară în urma sărăciei deplorabile a masei poporului... Din punct de vedere național, singur capitalul fix constituie un element al cheltuielilor de producție”. — *Nota trad.*

Capitalul fix, prin care el înțelege capital constant, Ramsay îl explică mai amănunțit în felul următor :

„The length of time during which any portion of the product of that labour” (anume labour bestowed on any commodity) „has existed as fixed capital, i.e. in a form in which, though assisting to raise the future commodity, it does not maintain labourers” * (p. 59).

Se văd aici din nou consecințele deplorabile ale teoriei lui A. Smith, la care deosebirea dintre capitalul constant și cel variabil se confundă cu deosebirea dintre capitalul fix și cel circulant. Potrivit lui Ramsay, capitalul constant constă din mijloace de muncă, iar capitalul circulant din mijloace de subzistență ; și unele, și altele sînt mărfuri de o valoare dată ; nici unele, nici celelalte nu pot produce plusvaloare.

X. Capital și venit : capital variabil și salariu ⁴⁹⁾

Întreaga reproducție anuală, întregul produs al anului în curs, este produsul muncii utile depuse în anul respectiv. Dar valoarea acestui produs total este mai mare decît partea din valoarea lui în care este încorporată munca anuală, adică forța de muncă cheltuită în anul în curs. *Valoarea anuală nouă*, valoarea nou creată în cursul acestui an sub formă de marfă, este mai mică decît *valoarea produsului*, decît valoarea totală a masei de mărfuri produse în cursul întregului an. Diferența care se obține dacă din valoarea totală a produsului anual se scade valoarea care i-a fost adăugată de munca depusă în anul în curs nu este valoare efectiv reproducusă, ci numai valoare care reapare sub o nouă formă de existență, valoare transmisă asupra produsului anual dintr-o valoare care exista înainte de acest produs și care poate fi mai veche sau mai nouă, în funcție de durata componentelor capitalului constant care au participat la procesul social de muncă din anul în curs. Ea poate proveni din valoarea unui mijloc de producție care a luat naștere anul trecut sau în cursul unui șir de ani anteriori. În orice caz, ea este valoare transmisă asupra produsului anului curent de mijloacele de producție produse în anii precedenți.

⁴⁹⁾ Textul care urmează este din manuscrisul VIII.

* — „Durata de timp în care o parte a produsului acestei munci” (anume a muncii folosite pentru confecționarea unei mărfi oarecare) „a existat sub formă de capital fix, adică sub o formă în care, deși contribuie la confecționarea mărfii viitoare, nu întreține muncitorii”. — Nota trad.

Dacă luăm schema noastră, după schimbul elementelor cercetate pînă acum, între sectoarele I și II și în cadrul sectorului II avem :

I. $4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p$ (aceste 2 000 din urmă realizate în mijloace de consum II_c) = 6 000.

II. $2\,000_c$ (reproduse prin schimb cu $I_{(v+p)}$) + 500_v + $+ 500_p = 3\,000$.

Suma de valoare = 9 000.

Valoarea nou produsă în cursul anului nu este cuprinsă decît în *v* și *p*. Prin urmare, suma valorii nou create în acest an este egală cu suma $v + p = 2\,000 I_{(v+p)} + 1\,000 II_{(v+p)} = 3\,000$. Toate celelalte părți din valoarea produsului acestui an sînt numai valoare transmisă din valoarea unor mijloace de producție anterioare consumate în producția anuală. În afară de valoarea de 3 000, munca anului curent nu a produs nici un fel de valoare ; această valoare este întreaga valoare nou creată de această muncă în cursul anului.

Dar, după cum am văzut, cele 2 000 $I_{(v+p)}$ înlocuiesc în sectorul II cele 2 000 II_c sub forma naturală de mijloace de producție. Așadar, două treimi din munca anuală cheltuite în sectorul I au produs din nou capitalul constant al sectorului II, atît în ceea ce privește întreaga sa valoare, cît și forma sa naturală. Sub raportul întregii societăți, două treimi din munca cheltuită în cursul anului au creat deci o nouă valoare-capital constantă, realizată sub forma naturală corespunzătoare sectorului II. Prin urmare, partea cea mai mare a muncii sociale anuale a fost cheltuită pentru producția de capital constant nou (valoare-capital, existentă sub formă de mijloace de producție) pentru înlocuirea valorii-capital constante cheltuite pentru producția de mijloace de consum. Ceea ce deosebește însă în această privință societatea capitalistă de sălbatici nu este, cum crede Senior⁵⁰⁾, faptul că sălbaticul ar avea privilegiul de a-și cheltui munca uneori în așa fel, încît aceasta să nu-i ofere nici un fel de produse care să se transforme în venit, adică în mijloace de consum (convertibile). Deosebirea constă însă în următoarele :

a) Societatea capitalistă folosește o parte mai mare din munca anuală de care dispune pentru producția de mijloace de producție (deci de capital constant) care nu pot fi descompuse în venit nici

⁵⁰⁾ „Cînd sălbaticul confecționează arcuri, el face o muncă industrială, dar nu practică abstenența”. (Senior. „Principes fondamentaux de l'Écon. Pol.”, trad. Arrivabene, Paris, 1836, p. 342—343.) — „Cu cît societatea progresează mai mult, cu atît ea cere mai multă abstenență” (ibid., p. 342). — Cf. „Capitalul”, vol. I, cap. XXII, 3, p. 619⁷⁶.

sub formă de salariu, nici sub formă de plusvaloare, ci pot funcționa numai în calitate de capital.

b) Atunci când sălbaticul face arcuri, săgeți, ciocane de piatră, topoare, coșuri etc., el știe foarte bine că timpul astfel cheltuit nu l-a folosit pentru confecționarea de mijloace de consum, ci că și-a satisfăcut nevoile de mijloace de producție și nimic mai mult. În afară de aceasta, sălbaticul săvârșește un grav păcat economic prin indiferența sa totală față de pierderea de timp și, de pildă, uneori consacră, cum povestește Tyler⁵¹⁾, o lună întreagă pentru confecționarea unei săgeți.

Concepția curentă cu ajutorul căreia o parte din economiști caută să scape de dificultatea teoretică, adică de înțelegerea legăturii reale dintre lucruri, și anume concepția potrivit căreia ceea ce pentru unul este capital este pentru celălalt venit, și invers, este în parte justă, dar ea devine cu totul falsă (prin totala neînțelegere a întregului proces al schimbului, care are loc în condițiile reproducției anuale, adică o neînțelegere a bazei efective a ceea ce este parțial just) atunci când i se atribuie un caracter general.

Vom totaliza acum relațiile efective pe care se întemeiază justetea parțială a acestei concepții, și cu acest prilej va ieși la iveală și modul eronat în care sînt interpretate aceste relații.

1. Capitalul variabil funcționează în calitate de capital în mîna capitalistului și în calitate de venit în mîna muncitorului salariat.

Capitalul variabil există mai întîi în mîna capitalistului în calitate de *capital bănesc*; el funcționează în calitate de *capital bănesc* atunci cînd capitalistul cumpără cu el forță de muncă. Atîta timp cît acest capital rămîne în mîna capitalistului sub formă de bani, el nu este nimic altceva decît o valoare dată care există sub formă de bani, deci o mărime constantă, și nu una variabilă. El este capital variabil numai în mod potențial, tocmai datorită faptului că poate fi transformat în forță de muncă. El devine capital variabil efectiv abia după ce își leapădă forma de bani, după ce a fost transformat în forță de muncă, iar aceasta începe să funcționeze în procesul capitalist în calitate de componentă a capitalului productiv.

Banii, care mai întîi au funcționat pentru capitalist ca formă-bani a capitalului variabil, funcționează acum în mîna muncitorului ca formă-bani a salariului pe care acesta îl transformă în mijloace de subzistență, deci ca formă-bani a *venitului* pe care el îl obține din vînzarea mereu repetată a forței sale de muncă.

⁵¹⁾ E. B. Tyler. „Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit“, übersetzt von H. Müller, Leipzig, ohne Datum, S. 240.

Avem aici simplul fapt că *bani* cumpărătorului, în cazul de față ai capitalistului, trec din mîna lui în mîna vînzătorului, în cazul de față a vînzătorului forței de muncă, a muncitorului. Ceea ce funcționează aici de două ori, în calitate de capital pentru capitalist și de venit pentru muncitor, nu este *capitalul* variabil, ci unii și aceiași *bani* care existau mai întîi în mîna capitalistului sub forma-bani a capitalului său variabil, deci în calitate de capital variabil potențial, și care, de îndată ce capitalistul i-a transformat în forță de muncă, servesc în mîna muncitorului ca echivalent al forței de muncă vindute. Faptul însă că unii și aceiași bani au, în mîna vînzătorului, altă întrebuintare decît în mîna cumpărătorului, este un fenomen inerent oricărei cumpărări și vînzări de mărfuri.

Economiștii apologeți denaturează fondul lucrurilor, ceea ce se vede cel mai bine atunci cînd ne îndreptăm atenția, fără să ținem seama deocamdată de cele ce urmează, numai asupra actului de circulație $B - F (= B - M)$, transformarea banilor în forță de muncă de partea cumpărătorului capitalist, și asupra actului $F - B (= M - B)$, transformarea mărfii forță de muncă în bani de partea vînzătorului, a muncitorului. Acești economiști spun: unii și aceiași bani realizează aici două capitaluri; cumpărătorul — capitalistul — transformă capitalul său bănesc în forță de muncă vie pe care o înglobează capitalului său productiv; pe de altă parte, vînzătorul — muncitorul — transformă marfa sa, forța de muncă, în bani pe care îi cheltuiește ca venit, fapt care îi permite să-și vîndă iarăși și iarăși și să-și mențină astfel forța de muncă; forța lui de muncă este deci ea însăși capitalul lui sub formă de marfă, care reprezintă pentru el o sursă permanentă de venit. În realitate, forța lui de muncă este avutul (care se reînnoiește și se reproduce mereu), și nu capitalul lui. Ea este singura marfă pe care el poate și trebuie s-o vîndă în permanență ca să trăiască și care nu acționează în calitate de capital (variabil) decît în mîna cumpărătorului, a capitalistului. Faptul că cineva e neîncetat silit să-și vîndă iarăși și iarăși forța de muncă, adică pe sine însuși, unei terțe persoane dovedește, potrivit acestor economiști, că respectiva persoană este un capitalist, pentru că are în permanență de vînzare o „marfă“ (pe sine însuși). În acest sens și sclavul devine capitalist, deși e vîndut o dată pentru totdeauna ca marfă de o terță persoană; deoarece natura acestei mărfi — a sclavului care muncește — face ca persoana care a cumpărat-o nu numai să o pună în fiecare zi din nou la muncă, dar să-i dea și mijloace de subzistență datorită cărora ea să poată munci în permanență din nou. — (Compară în această privință scrisorile lui Sismondi și Say către Malthus⁷⁷.)

2. Așadar, ceea ce în schimbul lui $1\ 000\ I_v + 1\ 000\ I_p$ contra $2\ 000\ II_c$ este capital constant pentru unii ($2\ 000\ II_c$) devine capital variabil și plusvaloare, deci în general venit, pentru alții ; și ceea ce este capital variabil și plusvaloare ($2\ 000\ I_{(v+p)}$), deci în general venit pentru unii, devine capital constant pentru alții.

Să analizăm în primul rînd schimbul lui I_v contra II_c și anume mai întii din punctul de vedere al muncitorului.

Muncitorul colectiv din sectorul I și-a vîndut forța de muncă cu $1\ 000$ capitalistului colectiv din sectorul I ; această valoare i se plătește în bani sub formă de salariu. Cu acești bani el cumpără de la capitalistul din sectorul II mijloace de consum de aceeași sumă de valoare. Capitalistul din sectorul II 1 se opune muncitorului numai ca vînzător de mărfuri și nimic altceva, chiar dacă muncitorul cumpără de la propriul său capitalist, ca de pildă în cazul citat mai sus (p. 380 *), în schimbul celor $500\ II_p$. Forma de circulație pe care o parcurge marfa muncitorului, forța de muncă, este aceea a circulației de mărfuri simple : M (forța de muncă) — B — M (mijloace de consum, marfa capitalistului din sectorul II), care are drept scop numai satisfacerea nevoilor, consumul. Rezultatul acestui act de circulație este că muncitorul s-a conservat ca forță de muncă pentru capitalistul din sectorul I, și pentru a se conserva mai departe în această calitate el trebuie să repete în permanență procesul $F(M) - B - M$. Salariul lui se realizează în mijloace de consum ; acesta este cheltuit ca venit și, luînd clasa muncitoare în ansamblul ei, este în permanență cheltuit ca venit.

Să analizăm acum același schimb I_v contra II_c din punctul de vedere al capitalistului. Întregul produs-marfă din sectorul II constă din mijloace de consum, deci din lucruri destinate să intre în consumul anual, să servească la realizarea venitului pentru cineva, în cazul de față pentru muncitorul colectiv din sectorul I. Pentru capitalistul colectiv din sectorul II însă o parte a produsului-marfă al său, = $2\ 000$, este acum forma valorii-capital constante a capitalului său productiv, transformată în marfă, care trebuie retransformat din această formă de marfă în forma sa naturală, în care poate funcționa din nou ca parte constantă a capitalului productiv. Pînă în prezent capitalistul din sectorul II a obținut ca prin vînzarea către muncitorul din sectorul I să retransforme în bani o jumătate (= $1\ 000$) din valoarea-capital constantă de care dispune, reprodusă sub formă de marfă (mijloace de consum). Prin urmare, nu capitalul variabil I_v este acela care s-a transformat

* Vezi volumul de față, p. 423. — Nota red.

în această primă jumătate a valorii-capital constante II_c , ci banii care, atunci cînd au fost schimbați pe forța de muncă, au funcționat pentru capitalistul din sectorul I în calitate de capital bănesc și astfel au ajuns în posesiunea vînzătorului de forță de muncă, pentru care ei nu sînt capital, ci venit sub formă de bani, adică sînt cheltuiți ca mijloc de cumpărare a mijloacelor de consum. Pe de altă parte, banii = 1 000, care au ajuns la capitalistii din sectorul II de la muncitorii din sectorul I, nu pot funcționa ca element constant al capitalului productiv din sectorul II. Acești bani nu sînt decît forma-bani a capitalului-marfă al său, care trebuie abia transformat în componente fixe sau circulante ale capitalului constant. Astfel, capitalistul din sectorul II cumpără cu banii încasați de la muncitorii din sectorul I, cumpărătorii mărfii sale, mijloace de producție de 1 000 de la capitalistul din sectorul I. În felul acesta, o jumătate din valoarea-capital constantă a sectorului II este înlocuită sub forma naturală în care poate funcționa din nou ca element al capitalului productiv din acest sector. Forma circulației a fost aici $M - B - M$: mijloace de consum în valoare de 1 000 — bani = 1 000 — mijloace de producție în valoare de 1 000.

Dar în cazul de față $M - B - M$ este mișcarea capitalului. M , vîndut muncitorilor, se transformă în B , iar acest B este transformat în mijloace de producție; este o retransformare din marfă în elementele constitutive materiale ale acestei mărfi. Pe de altă parte, așa cum capitalistul din sectorul II nu funcționează față de capitalistul din sectorul I decît în calitate de cumpărător de mărfuri, tot astfel și capitalistul din sectorul I nu funcționează aici față de capitalistul din sectorul II decît în calitate de vînzător de mărfuri. Sectorul I a cumpărat la început cu 1 000 în bani, destinați să funcționeze în calitate de capital variabil, forță de muncă în valoare de 1 000; prin urmare, acest sector a obținut un echivalent pentru cele 1 000, ale sale cheltuite sub formă de bani; banii aparțin acum muncitorului, care îi cheltuiește cumpărînd mijloace de consum de la capitalistii din sectorul II; sectorul I nu poate redobîndi acești bani, care au trecut astfel în casa sectorului II, decît pescuindu-i din nou prin vînzarea de mărfuri care să se ridice la aceeași sumă de valoare.

La început, capitalistul colectiv din sectorul I dispunea de o anumită sumă de bani = 1 000, destinată să funcționeze în calitate de parte variabilă a capitalului; ea funcționează în această calitate prin transformarea ei în forță de muncă de aceeași valoare. Dar muncitorul i-a furnizat, ca rezultat al procesului de producție, o masă de mărfuri (mijloace de producție) în valoare de 6 000,

din care $\frac{1}{6}$, adică 1 000, reprezintă sub raportul valorii lor un echivalent al părții variabile a capitalului avansate sub formă de bani. Așa cum mai înainte, sub forma ei de bani, tot așa și acum, sub forma ei de marfă, valoarea-capital variabilă nu funcționează în calitate de capital variabil; ea nu poate funcționa în această calitate decât după transformarea ei în forță de muncă vie și numai atîta timp cît aceasta din urmă funcționează în procesul de producție. Rămînînd sub formă de bani, valoarea-capital variabilă nu era capital variabil decât în mod potențial. Dar ea se afla sub o formă din care putea fi transformată direct în forță de muncă. Rămînînd sub formă de marfă, aceeași valoare-capital variabilă nu mai este decât valoare-bani potențială; ea își reia forma ei inițială de bani abia prin vînzarea mărfii, adică în cazul nostru prin faptul că sectorul II cumpără marfă de 1 000 de la sectorul I. Mișcarea de circulație este aici următoarea: $1\ 000_v$ (bani) — forță de muncă în valoare de 1 000 — 1 000 în marfă (echivalent al capitalului variabil) — $1\ 000_v$ (bani) deci $B — M...M — B (= B — F...M — B)$. Procesul de producție însuși care se află între $M...M$ nu face parte din sfera circulației; el nu apare în schimbul reciproc dintre diferitele elemente ale reproducției anuale, deși acest schimb implică reproducția tuturor elementelor capitalului productiv, atît a elementelor constante, cît și a elementului variabil — forța de muncă. Toți agenții acestui schimb apar numai în calitate de cumpărători sau de vînzători ori în ambele calități; muncitorii apar în cadrul acestui schimb numai în calitate de cumpărători de mărfuri; capitaliștii apar alternativ în calitate de cumpărători și vînzători, iar în anumite limite exclusiv de cumpărători de mărfuri sau exclusiv de vînzători de mărfuri.

Rezultatul: capitalistul colectiv din sectorul I posedă din nou partea variabilă a valorii capitalului său sub formă de bani, singura formă din care această parte poate fi transformată direct în forță de muncă, adică o posedă din nou sub singura formă în care aceasta poate fi avansată în mod efectiv ca element variabil al capitalului său productiv. Pe de altă parte, pentru a putea apărea din nou în calitate de cumpărător de marfă, muncitorul trebuie să apară acum iarăși mai întii în calitate de vînzător de marfă, de vînzător al forței sale de muncă.

În ceea ce privește capitalul variabil din sectorul II ($500 II_v$), procesul de circulație dintre capitaliștii și muncitorii din același sector de producție, în măsura în care considerăm acest proces ca efectuîndu-se între capitalistul colectiv din sectorul II și muncitorul colectiv din sectorul II, se efectuează direct, fără verigi intermediare.

Capitalistul colectiv din sectorul II avansează 500_v , cumpărînd forță de muncă de aceeași sumă de valoare; în cazul acesta, capitalistul colectiv este cumpărător, muncitorul colectiv vînzător. Apoi muncitorul, cu banii încasați pentru forța sa de muncă, apare în calitate de cumpărător al unei părți a mărfurilor produse de el însuși. Așadar, capitalistul este aici vînzător. Muncitorul i-a înlocuit capitalistului banii pe care acesta i-a plătit lui, atunci cînd i-a cumpărat forța de muncă, printr-o parte a capitalului-marfă din sectorul II produs de el, adică prin 500_v în marfă; capitalistul posedă acum sub formă de marfă același v pe care îl posedă sub formă de bani înaintea transformării banilor în forță de muncă; pe de altă parte, muncitorul a realizat în bani valoarea forței sale de muncă și acum realizează, la rîndul său, acești bani, cheltuindu-i ca venit, pentru consumul său, prin cumpărarea unei părți din mijloacele de consum produse de el însuși. Este vorba de schimbul venitului muncitorului sub formă de bani contra 500_v , partea componentă a mărții care aparține capitalistului și pe care muncitorul însuși a reprodus-o sub formă de marfă. Astfel acești bani se reîntorc la capitalistul din sectorul II ca formă bănească a capitalului variabil al acestuia. Valoarea echivalentă a venitului sub formă de bani înlocuiește aici valoarea-capital variabilă sub formă de marfă.

Capitalistul nu se îmbogățește de pe urma faptului că, vînzînd muncitorului o masă echivalentă de mărfuri, îi retrage din nou banii pe care i-a plătit acestuia cînd i-a cumpărat forța de muncă. Realmente el i-ar plăti muncitorului de două ori dacă mai întii i-ar da 500 atunci cînd îi cumpără forța de muncă și, în afară de aceasta, i-ar mai da în mod gratuit masa de mărfuri în valoare de 500 pe care l-a pus pe muncitor s-o producă. Dimpotrivă, dacă muncitorul nu ar produce pentru capitalist nimic în plus decît 500 sub formă de marfă, adică nimic în afara echivalentului prețului forței sale de muncă de 500, capitalistul s-ar afla după această operație în același punct ca și mai înainte. Dar muncitorul a reprodus un produs în valoare de 3000; el a păstrat partea constantă a valorii produsului, adică valoarea mijloacelor de producție = 2000 consumate cu producerea lui, transformîndu-le într-un produs nou; în plus, el a mai adăugat acestei valori date o valoare de $1000_{(v+p)}$. (Ideea că capitalistul s-ar îmbogăți în sensul că el ar cîștiga plusvaloare prin reîntoarcerea celor 500 în bani este dezvoltată de Destutt de Tracy, despre care se va vorbi amănunțit în subcapitolul XIII al acestui capitol.)

Prin cumpărarea mijloacelor de consum în valoare de 500 de către muncitorul din sectorul II, valoarea a $500 II_v$, pe care capita-

listul din acest sector a posedat-o pînă acum sub formă de marfă, se reîntoarce la el sub formă de bani, formă în care a avansat-o inițial. Rezultatul imediat al tranzacției este, ca și la orice altă vînzare de marfă, transformarea unei valori date din forma marfă în forma-bani. Nici reîntoarcerea banilor la punctul lor de plecare prin intermediul acestei tranzacții nu prezintă nimic deosebit. Dacă capitalistul din sectorul II ar fi cumpărat, cu 500 în bani, marfă de la capitalistul din sectorul I și apoi ar fi vîndut la rîndul lui capitalistului din sectorul I marfă pentru suma de 500, la el s-ar fi reîntors de asemenea 500 în bani. Această sumă de 500 în bani nu ar fi făcut decît să servească la schimbul unei mase de mărfuri de 1000 și s-ar fi reîntors, potrivit legii generale arătate mai sus, la acela care a aruncat primul în circulație banii în vederea schimbului acestei mase de mărfuri.

Dar suma de 500 în bani care s-a reîntors la capitalistul din sectorul II este în același timp capital variabil potențial reînnoit sub formă de bani. De ce anume? Banii, deci și capitalul bănesc, sînt capital variabil potențial numai pentru că și în măsura în care pot fi transformați în forță de muncă. Reîntoarcerea celor 500 l.st. bani la capitalistul din sectorul II este însoțită de reîntoarcerea forței de muncă din sectorul II pe piața muncii. Reîntoarcerea atît a forței de muncă, cît și a banilor la cei doi poli opuși — deci și reapariția sumei de bani de 500 nu numai în calitate de bani, dar și în calitate de capital variabil în formă de bani — este determinată de una și aceeași operație. Banii = 500 se reîntorc la capitalistul din sectorul II pentru că acesta a vîndut muncitorului din acest sector mijloace de consum în sumă de 500, deci pentru că muncitorul și-a cheltuit salariul pentru a se întreține astfel pe sine împreună cu familia sa și pentru a-și conserva implicit și forța sa de muncă. Pentru ca să poată trăi și să continue să fie cumpărător de marfă, muncitorul trebuie să-și vîndă din nou forța sa de muncă. Reîntoarcerea celor 500 în bani la capitalistul din sectorul II înseamnă în același timp reîntoarcerea, respectiv menținerea forței de muncă în calitate de marfă care să poată fi cumpărată cu cele 500 în bani și, prin urmare, reîntoarcerea celor 500 în bani în calitate de capital variabil potențial.

În ceea ce privește subdiviziunea II b, producătoare de articole de lux, situația lui v — $(II\ b)_v$ — este atunci analogă cu aceea a lui I_v . Banii care reînnoiesc capitaliștilor din subdiviziunea II b capitalul lor variabil sub formă de bani se reîntorc la ei pe cale ocolită, prin intermediul capitaliștilor din subdiviziunea II a. Este totuși o deosebire dacă muncitorii își cumpără mijloacele de sub-

zistență direct de la producătorii capitaliști, cărora le vînd forța lor de muncă, sau dacă le cumpără de la altă categorie de capitaliști, prin intermediul cărora banii se reîntorc la cei dintii numai pe cale ocolită. Întrucît clasa muncitoare trăiește de azi pe mîine, ea cumpără atîta timp cît poate cumpăra. Altfel stau lucrurile cu capitalistul, de pildă atunci cînd este vorba de schimbul lui 1 000 II_c contra 1 000 I_v . Capitalistul nu trăiește de azi pe mîine. Mobilul lui este o cît mai mare valorificare a capitalului său. De aceea, dacă se ivesc împrejurări datorită cărora capitalistul din sectorul II consideră mai avantajos să nu-și înlocuiască imediat capitalul său constant, ci să-l păstreze, cel puțin în parte, sub formă de bani vreme mai îndelungată, reîntoarcerea celor 1 000 II_c (în bani) la capitalistul din sectorul I întîrzie; așadar, întîrzie și reconstituirea celor 1 000 I_v sub formă de bani, iar capitalistul din sectorul I nu poate continua să lucreze pe aceeași scară decît dacă are la dispoziție o rezervă de bani, așa cum în general este nevoie de un capital de rezervă în bani pentru ca lucrul să poată continua neîntreput, indiferent dacă reîntoarcerea valorii-capital variabile sub formă de bani se face mai repede sau mai încet.

Dacă cercetăm schimbul dintre diferitele elemente ale reproducției din anul curent, trebuie să cercetăm și rezultatul muncii anuale trecute, al muncii din anul care s-a încheiat. Procesul de producție al cărui rezultat este acest produs anual a rămas în urmă, a trecut, este reprezentat acum de produsul său; cu atît mai mult este valabil acest lucru pentru procesul de circulație, care precedă procesul de producție sau se desfășoară paralel cu el, pentru transformarea capitalului variabil potențial în capital variabil real, adică pentru cumpărarea și vînzarea forței de muncă. Piața muncii nu mai constituie o parte a pieței de mărfuri de care ne ocupăm aici. Aici muncitorul nu numai că și-a vîndut forța de muncă, dar a și furnizat, în afară de plusvaloare, un echivalent în marfă al prețului forței sale de muncă; pe de altă parte, el are salariul său în buzunar și figurează în timpul schimbului numai în calitate de cumpărător de marfă (mijloace de consum). Produsul anual însă trebuie să conțină toate elementele reproducției, să reconstituie toate elementele capitalului productiv, prin urmare trebuie să reconstituie în primul rînd elementul său cel mai important: capitalul variabil. Și am văzut într-adevăr că, în ceea ce privește capitalul variabil, rezultatul schimbului este următorul: muncitorul, în calitate de cumpărător de marfă, cheltuindu-și salariul și consumînd marfa cumpărată, își menține și își reproduce forța de muncă, singura marfă pe care o are de vînzare; că, așa cum banii avansați de capitalist pentru cumpărarea acestei forțe-

de muncă se întorc la el, tot așa și forța de muncă se întoarce pe piața muncii ca marfă care poate fi schimbată pe acești bani; ca rezultat, în special în ceea ce privește pe $1\ 000\ I_v$, obținem $1\ 000_v$ în bani de partea capitalistului din sectorul I, iar de partea opusă, de partea muncitorilor din sectorul I, forța de muncă în valoare de $1\ 000$, astfel că întregul proces de reproducție din acest sector poate începe din nou. Acesta este unul dintre rezultatele procesului de schimb.

Pe de altă parte, muncitorii din sectorul I, cheltuindu-și salariul, au achiziționat de la capitaliștii din sectorul II mijloace de consum în sumă de $1\ 000_c$, transformându-le astfel din forma-marfă în forma-bani; din această formă-bani, capitaliștii din sectorul II le-au retransformat în forma naturală a capitalului lor constant, prin cumpărarea de mărfuri în sumă de $1\ 000_v$ de la capitaliștii din sectorul I, cărora li se reîntoarce astfel din nou sub formă de bani valoarea-capital variabilă.

Capitalul variabil din sectorul I trece prin trei transformări, care nu apar de loc sau se întrezăresc numai în schimbul produsului anual.

1. Prima formă, $1\ 000\ I_v$ în bani, care sînt transformați în forță de muncă de aceeași sumă de valoare. Această transformare nu apare ea însăși în schimbul de mărfuri dintre sectoarele I și II, dar rezultatul ei apare în faptul că muncitorii din sectorul I se prezintă în fața vînzătorului de mărfuri din sectorul II cu $1\ 000$ în bani, tot așa cum muncitorii din sectorul II se prezintă cu 500 în bani în fața vînzătorului celor $500\ II_v$ aflați în formă de marfă.

2. A doua și singura formă în care capitalul variabil variază într-adevăr, funcționează în calitate de capital variabil și în care forța creatoare de valoare apare în locul valorii date obținute în schimbul ei, această a doua formă ține în mod exclusiv de procesul de producție, deja încheiat.

3. A treia formă în care capitalul variabil s-a manifestat ca atare în rezultatul procesului de producție este valoarea nou creată în cursul anului, deci pentru sectorul I $= 1\ 000_v + 1\ 000_p = 2\ 000\ I_{(v+p)}$. Locul valorii sale inițiale, egale cu $1\ 000$ în bani, l-a luat o valoare de două ori mai mare egală cu $2\ 000$ în marfă. Valoarea-capital variabilă $= 1\ 000$ în marfă nu formează deci decît jumătate din valoarea nou creată de capitalul variabil ca element al capitalului productiv. Cele $1\ 000\ I_v$ în marfă reprezintă echivalentul exact al acelei părți, variabile prin destinația sa, din capitalul total care a fost avansată la început de capitalistul colectiv din sectorul I, adică echivalentul exact al $1\ 000_v$ în bani; sub forma de marfă, ele nu sînt însă bani decît în mod potențial (ele

devin efectiv bani abia prin vânzarea mărfii) și, prin urmare, cu atât mai puțin reprezintă ele în mod direct capital bănesc variabil. În cele din urmă, ele devin capital bănesc variabil prin vânzarea mărfii $1\ 000 I_v$ către II_c și prin reparația, la un interval scurt, a forței de muncă în calitate de marfă care poate fi cumpărată, în calitate de material în care se pot transforma cele $1\ 000_v$ bani.

În intervalul tuturor acestor transformări, capitalul variabil rămîne în permanență în mîna capitalistului din sectorul I: 1) mai întîi în calitate de capital bănesc; 2) apoi în calitate de element al capitalului său productiv; 3) mai tîrziu ca o parte din valoarea capitalului-marfă al acestuia, deci ca valoare-marfă; 4) în sfîrșit, iarăși sub formă de bani, cărora li se opune din nou forța de muncă în care banii pot fi transformați. În timpul procesului muncii, capitalul variabil se află în mîna capitalistului în calitate de forță de muncă activă, creatoare de valoare, dar nu în calitate de valoare de o mărime dată; întrucît însă întotdeauna capitalistul nu-i plătește muncitorului decît după ce forța sa a funcționat deja un anumit timp, mai mult sau mai puțin îndelungat, el deține deja în mîna sa, înainte de a o plăti, valoarea creată de această forță care o înlocuiește pe ea însăși plus plusvaloarea.

Întrucît capitalul variabil rămîne în permanență într-o formă sau alta în mîna capitalistului, nu se poate spune nicidecum că el s-ar transforma în venit pentru cineva. Dimpotrivă, $1\ 000 I_v$ în marfă se transformă în bani prin vânzarea acestei mărfi către sectorul II, căruia îi înlocuiesc în natura jumătate din capitalul constant al acestuia.

Ceea ce se transformă în venit nu este capitalul variabil din sectorul I, $1\ 000_v$ în bani; acești bani au încetat să mai funcționeze ca formă-bani a capitalului variabil din sectorul I din momentul în care au fost transformați în forță de muncă, tot așa cum banii oricărui alt cumpărător de marfă au încetat să reprezinte un lucru care să-i aparțină lui din momentul în care i-a schimbat pe marfa unui vânzător oarecare. Transformările pe care le suferă în mîna clasei muncitoare banii primiți ca salariu nu sînt transformări ale capitalului variabil, ci ale valorii — transformate în bani — a forței ei de muncă, tot așa cum transformarea valorii nou create de muncitor ($2\ 000 I_{(v+p)}$) nu este decît transformarea unei mărfi care aparține capitalistului și care nu-l privește de loc pe muncitor. Dar capitalistul și, în măsură și mai mare încă, interpretul său teoretic, economistul, nu pot renunța decît cu greu la ideea că banii plătiți muncitorului continuă să fie banii lui, ai capitalistului. În cazul cînd capitalistul este producător de aur,

partea variabilă a valorii, adică echivalentul în marfă care îi înlocuiește prețul de cumpărare a muncii, apare ea însăși direct sub forma-bani; de aceea ea poate funcționa din nou în calitate de capital bănesc variabil fără să parcurgă calea ocolită a reîntoarcerii. În ceea ce-l privește însă pe muncitorul din sectorul II, dacă facem abstracție de muncitorii care produc articole de lux, 500_v , există în mărfuri destinate consumului muncitorului, pe care acesta, privit ca muncitor colectiv, le cumpără din nou direct de la același capitalist colectiv căruia i-a vîndut forța sa de muncă. Partea variabilă a valorii capitalului din sectorul II constă, după forma sa naturală, din mijloace de consum, destinate în cea mai mare parte consumului clasei muncitoare. Dar ceea ce muncitorul cheltuiește sub această formă nu reprezintă capitalul variabil, ci salariul, banii muncitorului, care tocmai prin realizarea lor în aceste mijloace de consum reconstituie pentru capitalist capitalul variabil $500 II_v$, sub forma bani. Capitalul variabil II_v este reprodus sub formă de mijloace de consum, ca și capitalul constant $2000 II_c$; nici unul, nici celălalt nu reprezintă venit pentru capitalistul din sectorul II. În ambele cazuri în venit se transformă numai salariul.

Dar împrejurarea că prin cheltuirea salariului ca venit sînt reconstituite în calitate de capital bănesc într-un caz $1000 II_c$ și pe aceeași cale ocolită $1000 I_v$, iar în alt caz $500 II_v$, deci atît capitalul constant, cît și capitalul variabil (acesta din urmă în parte prin reîntoarcere directă, în parte prin reîntoarcere indirectă), este un fapt important în schimbul produsului anual.

XI. Inlocuirea capitalului fix

O mare dificultate în prezentarea schimburilor reproducției anuale este următoarea: dacă luăm forma cea mai simplă sub care se prezintă lucrurile, avem:

$$(I) 4000_c + 1000_v + 1000_p +$$

$$(II) 2000_c + 500_v + 500_p = 9000,$$

ceea ce se descompune în ultimă instanță în:

$4000 I_c + 2000 II_c + 1000 I_v + 500 II_v + 1000 I_p + 500 II_p = 6000_c + 1500_v + 1500_p = 9000$. O parte din valoarea capitalului constant, și anume în măsura în care aceasta constă din mijloace de muncă propriu-zise (ca subdiviziune distinctă a mijloacelor de producție), este transmisă de la mijloacele de muncă asupra produsului muncii (marfa); aceste mijloace de muncă continuă să funcționeze ca elemente ale capitalului pro-

ductiv, păstrându-și vechea lor formă naturală; uzura mijloacelor de muncă, adică valoarea pe care ele o pierd treptat în timpul funcționării lor într-o perioadă anumită, reapare ca element al valorii mărfurilor produse cu ajutorul acestor mijloace de producție și este transmisă de la unealta de muncă asupra produsului muncii. Prin urmare, în măsura în care este vorba de reproducția anuală, aici trebuie să se ia în considerare în primul rând numai acele componente ale capitalului fix a căror viață durează mai mult de un an. Dacă acestea se uzează în întregime în decursul anului respectiv, ele trebuie de asemenea înlocuite și reînnoite în întregime prin reproducția anuală, de aceea problema expusă aici nu se referă de loc la ele. Se poate întâmpla și se întâmplă adeseori că anumite părți ale mașinilor și ale altor forme durabile ale capitalului fix trebuie înlocuite în întregime în decursul unui an, deși corpul întreg al clădirii sau al mașinii are o viață îndelungată. Aceste părți intră în aceeași categorie a elementelor capitalului fix care trebuie înlocuite în decursul unui an.

Elementul acesta al valorii mărfurilor care urmează să fie înlocuit în decursul anului respectiv nu trebuie în nici un caz confundat cu cheltuielile de reparație. Dacă marfa e vândută, elementul acesta al valorii e transformat în bani, ca și celelalte; dar după transformarea sa în bani se manifestă deosebirea dintre el și celelalte elemente ale valorii. Pentru reluarea producției mărfurilor (în general pentru ca procesul de producție a mărfurilor să fie continuu), materiile prime și materialele auxiliare consumate în producția acestor mărfuri trebuie înlocuite în natura; de asemenea forța de muncă cheltuită cu producerea lor trebuie înlocuită cu forța de muncă proaspătă. De aceea banii încasați din vânzarea mărfii trebuie retransformați mereu în aceste elemente ale capitalului productiv, trebuie transformați din forma-bani în forma-marfă. Lucrurile nu se schimbă cu nimic prin faptul că, de pildă, materiile prime și materialele auxiliare sînt cumpărate, la anumite intervale, în cantități relativ mari, formînd stocuri de producție, prin urmare că un anumit timp aceste mijloace de producție nu trebuie cumpărate din nou, astfel că, atîta timp cît ele durează, banii intrați din vânzările de mărfuri — în măsura în care sînt destinați cumpărării de mijloace de producție — pot fi acumulați, iar această parte a capitalului constant apare temporar în calitate de capital bănesc care a fost suspendat din funcționarea sa activă. Acest capital nu este venit; el este capital productiv, aflat sub forma-bani, a cărui funcționare este suspendată. Reînnoirea mijloacelor de producție trebuie să aibă loc în mod continuu, deși forma acestei reînnoiri, considerată sub as-

pectul circulației, poate fi diferită. Noile cumpărări, operația din sfera circulației prin care ele sînt reînnoite, înlocuite, pot să aibă loc la intervale mai lungi: în acest caz are loc dintr-o dată o cheltuire mare de bani, compensată printr-un stoc de producție corespunzător; sau această operație are loc la intervale scurte de timp; în acest caz banii se cheltuiesc în tranșe mai mici, care se succedă repede unele după altele, iar stocurile de producție sînt și ele neînsemnate. Aceasta nu schimbă însă de loc fondul lucrurilor. Tot astfel se întîmplă și cu forța de muncă. Acolo unde producția se desfășoară în mod continuu în tot cursul anului pe aceeași scară, forța de muncă consumată este continuu înlocuită prin forță de muncă nouă; acolo unde munca are caracter sezonier sau unde se folosesc diferite cantități de muncă în diferite perioade, ca în agricultură, forța de muncă se cumpără corespunzător cu aceasta în cantități cînd mai mici, cînd mai mari. Dimpotrivă, banii încasați din vînzarea mărfurilor, în măsura în care acești bani reprezintă partea din valoarea mărfii care este egală cu uzura capitalului fix, nu se retransformă în acea componentă a capitalului productiv a cărei valoare pierdută o înlocuiesc. Ei se precipită alături de capitalul productiv și rămîn sub formă de bani. Această precipitație de bani se repetă pînă cînd perioada de reproducție, care consta dintr-un număr mai mare sau mai mic de ani, a trecut, perioadă în cursul căreia elementul fix al capitalului constant continuă să funcționeze în procesul de producție sub vechea sa formă naturală. Atunci cînd elementul fix al capitalului constant — clădiri, mașini etc. — și-a trăit traiul și nu mai poate funcționa în procesul de producție, valoarea sa există deja alături de el, înlocuită în întregime în bani, în suma precipitațiilor de bani, a valorilor pe care capitalul fix le-a transmis treptat asupra mărfurilor la a căror producție a participat și care au trecut în formă de bani prin vînzarea mărfurilor. Acești bani servesc apoi la înlocuirea capitalului fix (sau a anumitor elemente ale acestuia, întrucît diferitele sale elemente au o durată diferită) în natura, reînnoind astfel în mod efectiv această componentă a capitalului productiv. Acești bani reprezintă deci forma-bani a unei părți din valoarea-capital constantă, a părții ei fixe. Această teaurizare reprezintă, așadar, ea însăși un element al procesului de reproducție capitalist, reproducție și concentrare — sub formă de bani — a valorii capitalului fix sau a diferitelor lui elemente pînă în momentul în care capitalul fix și-a trăit traiul și, prin urmare, și-a transmis întreaga valoare asupra mărfurilor produse, trebuind acum să fie înlocuit în natura. Și abia atunci cînd acești bani se retransformă în elemente noi ale capitalului fix, pentru a le în-

locui pe cele care și-au trăit traiul, își pierd forma de tezaur și reintră de aceea în mod activ în procesul de reproducție a capitalului, mijlocit prin circulație.

Așa cum circulația mărfurilor simplă nu este identică cu simplul schimb de produse, tot așa nici circulația produsului-marfă anual nu poate fi redusă la un simplu schimb reciproc direct al diferitelor componente ale acestuia. Banii joacă în acest schimb un rol specific, care își găsește expresia în special în modul de reproducție a valorii-capital fixe. (Urmează să cercetăm ulterior cum s-ar prezenta lucrurile dacă producția ar fi colectivă și nu ar avea forma producției de mărfuri.)

Să ne întoarcem acum la schema inițială. Pentru sectorul II am avut: $2000_c + 500_v + 500_p$. Totalitatea mijloacelor de consum produse în cursul anului este egală aici cu o valoare de 3000 și fiecare dintre diferitele elemente-marfă din care constă suma acestor mărfuri se descompune, în ceea ce privește valoarea sa, în $\frac{2}{3}c + \frac{1}{6}v + \frac{1}{6}p$, sau, exprimată în procente, în $66\frac{2}{3}\%c + 16\frac{2}{3}\%v + 16\frac{2}{3}\%p$. Diferitele categorii de mărfuri din sectorul II pot conține valoarea capitalului constant în proporții diferite; de asemenea, valoarea părții fixe a capitalului lor constant poate să difere; tot așa și durata părților fixe ale capitalului, deci și uzura anuală, adică partea din valoare pe care ele o transmit, pro rata, asupra mărfurilor la a căror producție participă. Toate acestea nu au nici o importanță. În ceea ce privește procesul de reproducție social, nu este vorba aici decât de schimbul dintre sectoarele II și I. Dar sectoarele II și I se opun aici unul altuia numai sub aspectul raporturilor lor sociale, de masă; mărimea proporțională a lui $c =$ o parte din valoarea produsului-marfă din sectorul II (singura parte care interesează în problema de care ne ocupăm) reprezintă deci raportul mediu care rezultă din totalizarea tuturor ramurilor de producție cuprinse în sectorul II.

Așadar, fiecare dintre categoriile de mărfuri (și în mare parte este vorba de aceleași categorii de mărfuri) a căror valoare totală este exprimată prin $2000_c + 500_v + 500_p$ este deci egală, în ceea ce privește valoarea, cu $66\frac{2}{3}\%c + 16\frac{2}{3}\%v + 16\frac{2}{3}\%p$. Acest lucru este valabil pentru fiecare 100 de unități din mărfurile care figurează fie ca c , fie ca v , fie ca p .

Mărfurile în care se întruchipează cele 2000_c se pot descompune, la rîndul lor, în ceea ce privește valoarea în:

$$1. 1333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}v + 333\frac{1}{3}p = 2000_c;$$

de asemenea 500_v se pot descompune în:

$$2. 333^1/s_c + 83^1/s_v + 83^1/s_p = 500_v ;$$

în sfârșit, 500_p se pot descompune în :

$$3. 333^1/s_c + 83^1/s_v + 83^1/s_p = 500_p.$$

Dacă adunăm acuma c -urile din punctele 1, 2 și 3, avem $1\ 333^1/s_c + 333^1/s_c + 333^1/s_c = 2\ 000$. De asemenea, dacă adunăm v -urile : $333^1/s_v + 83^1/s_v + 83^1/s_v = 500$; la fel și cu p -urile ; adunarea tuturor acestor mărimi ne dă valoarea totală de 3 000 ca mai sus.

Așadar, întreaga valoare-capital constantă cuprinsă în masa de mărfuri din sectorul II în valoare de 3 000 este cuprinsă în $2\ 000_c$, și nici 500_v , nici 500_p nu conțin vreun atom din ea. Același lucru este valabil, la rîndul său, și pentru v și p .

Cu alte cuvinte, întreaga cotă-parte a masei de mărfuri din sectorul II care reprezintă valoarea-capital constantă și poate deci să fie retransformată fie în forma sa naturală, fie în forma sa bani există în $2\ 000_c$. Tot ce se referă la schimbul valorii constante a mărfurilor din sectorul II este deci limitat la mișcarea lui $2\ 000\ II_c$; și acest schimb nu este posibil decît contra valorii I ($1\ 000_v$ și $1\ 000_p$).

De asemenea, pentru sectorul I, tot ce se referă la schimbul valorii-capital constante a acestui sector trebuie limitat la examinarea lui $4\ 000\ I_c$.

1. Înlocuirea sub formă de bani a părții din valoarea capitalului fix care reprezintă uzura

Dacă luăm mai întii :

$$I. 4\ 000_c + \underbrace{1\ 000_v + 1\ 000_p}$$

$$II. \dots \quad 2\ 000_c + 500_v + 500_p,$$

atunci schimbul mărfurilor $2\ 000\ II_c$ contra unor mărfuri de aceeași valoare I ($1\ 000_v + 1\ 000_p$) ar presupune ca $2\ 000\ II_c$ să se transforme din nou în întregime, în natura, în componentele naturale ale capitalului constant din sectorul II produse de sectorul I ; dar valoarea-marfă de 2 000, sub a cărei formă există capitalul constant, conține un element care compensează pierderile din valoarea capitalului fix, dar care nu trebuie înlocuit imediat în natura ; acest element trebuie transformat în bani, care se acumulează treptat într-o sumă totală, pînă cînd termenul reinnoirii capitalului fix sub forma lui naturală s-a împlinit. Fiecare an este anul morții unui capital fix care trebuie înlocuit într-o întreprindere sau alta, într-o ramură industrială sau alta ; în același capital individual trebuie înlocuită o parte sau alta a capitalului fix (în-

trucit (părțile acestuia au durate diferite). Dacă analizăm reproducția anuală — fie și pe scară simplă, adică făcând abstracție de orice acumulare — nu începem ab ovo *; luăm ca exemplu un an oarecare și nu anul de naștere a producției capitaliste. Prin urmare, diferitele capitaluri care sînt investite în diferitele ramuri de producție din sectorul II sînt de vîrstă diferită, și, așa cum în fiecare an mor oameni care lucrează în aceste ramuri de producție, tot așa anumite mase de capital fix ajung în fiecare an la sfîrșitul vieții lor și trebuie reinnoite în natura pe seama fondului bănesc acumulat. În acest sens, în schimbul $2000 II_c$ contra $2000 I_{(v+p)}$ este cuprinsă transformarea lui $2000 II_c$ din forma de marfă (mijloace de consum) în elemente naturale, care nu constau numai din materii prime și materiale auxiliare, ci și din elemente naturale ale capitalului fix: mașini, unelte de muncă, clădiri etc. Uzura care trebuie înlocuită în bani în valoarea de $2000 II_c$ nu corespunde de loc volumului capitalului fix în funcțiune, întrucît în fiecare an trebuie înlocuită o parte a lui în natura; aceasta presupune însă că în anii precedenți ar fi fost acumulați în mîinile capitaliștilor din sectorul II banii necesari pentru acest schimb. Dar această supoziție este tot atît de valabilă pentru anul în curs ca și pentru anii precedenți.

În schimbul dintre $I (1000_v + 1000_p)$ și $2000 II_c$ trebuie arătat mai întîi că suma de valoare $I (v + p)$ nu conține nici un element constant al valorii, deci nici un element al valorii care trebuie să înlocuiască uzura, adică valoarea pe care componenta fixă a capitalului constant o transmite asupra mărfurilor sub a căror formă naturală există $v + p$. Dimpotrivă, acest element există în II_c și este tocmai o parte a acestui element al valorii, provenit din capitalul fix, care nu trebuie să treacă nemijlocit din forma-bani în forma naturală, ci trebuie să-și păstreze mai întîi forma-bani. De aceea în schimbul lui $I (1000_v + 1000_p)$ contra $2000 II_c$ ne lovim imediat de dificultatea că mijloacele de producție din sectorul I, sub a căror formă naturală există cele $2000 (v + p)$, trebuie schimbate la întreaga lor sumă de valoare de 2000 contra unui echivalent în mijloace de consum din sectorul II; dimpotrivă, mijloacele de consum $2000 II_c$ nu pot fi, pe de altă parte, schimbate la întreaga lor sumă de valoare contra mijloacelor de producție din sectorul I ($1000_v + 1000_p$), deoarece o cotă-parte din valoarea lor, egală cu uzura sau cu pierderile din valoarea capitalului fix care trebuie să fie înlocuită, urmează să se precipite mai întîi sub formă de bani care nu mai funcțio-

* — de la începutul începutului. — Nota trad.

nează din nou ca mijloc de circulație în perioada de reproducție din anul curent, singura de care ne ocupăm aici. Dar banii în care se transformă elementul care reprezintă uzura și care este cuprins în valoarea-marfă $2000 II_c$ nu pot proveni decît din sectorul I, întrucît sectorul II nu-și poate plăti sieși, cî obține bani prin vînzarea mărfii sale, și întrucît, potrivit ipotezei noastre, $I (v + p)$ cumpără întreaga cantitate de marfă $2000 II_c$; prin această cumpărare, sectorul I trebuie deci să transforme în bani uzura sus-menționată a capitalului fix din sectorul II. Dar, potrivit legii expuse mai înainte, banii avansați pentru circulație se întorc la producătorul capitalist, care mai tîrziu aruncă în circulație o valoare egală sub formă de marfă. Sectorul I nu poate, evident, să-i dea sectorului II, cu prilejul cumpărării lui II_c , mărfuri de 2000 și, în plus, o sumă suplimentară de bani o dată pentru totdeauna (fără ca această sumă să se întoarcă la el prin operația schimbului). Aceasta ar însemna în general că masa de mărfuri II_c este cumpărată peste valoarea ei. Dacă sectorul II primește într-adevăr în schimbul celor $2000 II_c$ ale sale $I (1000_v + 1000_p)$, atunci el nu-i mai poate pretinde nimic sectorului I, iar banii care au circulat în cursul acestui schimb se întorc la capitaliștii din sectorul I sau II, după cum unii sau ceilalți i-au aruncat mai întii în circulație, adică s-au prezentat mai întii în calitate de cumpărători. Totodată, sectorul II și-ar fi retransformat în acest caz întreaga valoare a capitalului-marfă în forma naturală de mijloace de producție, în timp ce, potrivit ipotezei noastre, o cotă-parte a acestui capital-marfă nu este retransformată după vînzarea ei, în cursul perioadei de reproducție a anului în curs, din forma bani în forma naturală de componente fixe ale capitalului său constant. Sectorul II nu ar putea primi deci un sold în bani decît dacă ar vinde sectorului I pentru 2000 , dar ar cumpăra de la el de mai puțin decît 2000 , de pildă numai de 1800 ; în acest caz, sectorul I ar trebui să acopere soldul printr-o sumă de bani de 200 care nu s-ar mai întoarce la el, întrucît acești bani avansați de sectorul I circulației nu ar fi retrași din nou de acesta din circulație prin aruncarea în circulație a unor mărfuri = 200 . În acest caz am avea pentru sectorul II un fond bănesc în contul uzurii capitalului fix din acest sector; dar de cealaltă parte, adică în sectorul I, am avea o supraproducție de mijloace de producție în sumă de 200 și în felul acesta ar dispărea întregul fundament al schemei noastre, adică reproducția pe aceeași scară, în care e presupusă cea mai perfectă proporționalitate între diferitele sectoare de producție. O dificultate ar fi înlăturată de alta mult mai neplăcută.

Întrucît această problemă prezintă dificultăți specifice și pînă în prezent economiștii nu s-au ocupat de loc de ea, vom examina pe rînd toate soluțiile posibile (cel puțin în aparență posibile) sau, mai bine zis, toate modurile de a pune problema.

În primul rînd, am presupus mai sus că sectorul II vinde sectorului I de 2 000, dar că nu cumpără de la I mărfuri decît de 1 800. Valoarea-marfă 2 000 II_c ar conține deci o valoare de 200 pentru înlocuirea uzurii capitalului fix, care urmează să fie păstrată sub formă de bani, să fie tezurizată; valoarea 2 000 II_c s-ar scinda astfel în 1 800, care trebuie schimbate contra mijloacelor de producție din sectorul I, și în 200 destinate să înlocuiască uzura și care urmează să fie reținute sub formă de bani (după vânzarea celor 2 000_c către sectorul I). Sau, în ceea ce privește valoarea sa, 2 000 II_c ar fi = 1 800_c + 200_c (d), d fiind = déchet {uzura}.

În cazul acesta am avea de analizat

schimbul I. $1\ 000_v + 1\ 000_p$

II. $1\ 800_c + 200_c$ (d).

Sectorul I cumpără cu 1 000 l.st., care reprezintă salariile primite de muncitori ca plată a forței lor de muncă, mijloace de consum de 1 000 II_c ; sectorul II cumpără cu aceleași 1 000 l.st. mijloace de producție de 1 000 I_v . Capitaliștilor din sectorul I li se reîntoarce astfel capitalul lor variabil sub formă de bani, cu care pot cumpăra în anul următor forță de muncă de aceeași sumă de valoare, adică pot înlocui în natura partea variabilă a capitalului lor productiv. Mai departe, sectorul II cumpără cu 400 l.st. avansate mijloace de producție I_p , iar I_p cumpără cu aceleași 400 l.st. mijloace de consum II_c . Cele 400 l.st. avansate de sectorul II circulației s-au reîntors astfel la capitaliștii din acest sector, dar numai ca echivalent pentru marfa vîndută. Sectorul I cumpără cu 400 l.st. avansate mijloace de consum; sectorul II cumpără de la sectorul I cu 400 l.st. mijloace de producție, în urma cărui fapt aceste 400 l.st. se reîntorc la capitaliștii din sectorul I. Prin urmare, pînă în prezent calculul este următorul :

Sectorul I aruncă în circulație $1\ 000_v + 800_p$ sub formă de marfă; mai departe aruncă în circulație sub formă de bani: 1 000 l.st. ca salariu și 400 l.st. în vederea schimbului cu sectorul II. După efectuarea schimbului, sectorul I are: 1 000_v în bani, 800_p transformați în 800 II_c (mijloace de consum) și 400 l.st. în bani.

Sectorul II aruncă în circulație 1 800_c sub formă de marfă (mijloace de consum) și 400 l.st. sub formă de bani; după efectua-

rea schimbului, el are : 1 800 în mărfurile din sectorul I (mijloace de producție) și 400 l.st. în bani.

Mai avem acum, de partea sectorului I, 200_p (în mijloace de producție) și, de partea sectorului II, 200_c (d) (în mijloace de consum).

Potrivit ipotezei noastre, sectorul I cumpără cu 200 l.st. mijloacele de consum c (d) în valoare de 200 ; dar sectorul II reține aceste 200 l.st., întrucît 200_c (d) reprezintă uzura capitalului fix, deci ele nu trebuie retransformate imediat în mijloace de producție. Prin urmare, $200 I_p$ nu pot fi vîndute ; $1/10$ din plusvaloarea sectorului I, care urmează să fie înlocuită, nu poate fi realizată, nu poate fi transformată din forma ei naturală de mijloace de producție în aceea de mijloace de consum.

Acest fapt nu numai că contrazice ipoteza reproducției simple, dar nici nu este o ipoteză care să explice transformarea în bani a celor 200_c (d) ; acest fapt înseamnă mai curînd că o asemenea transformare în general nu poate fi explicată. Întrucît nu se poate demonstra în ce mod cele 200_c (d) pot fi transformate în bani, se presupune că sectorul I le transformă în bani din pură complezență, tocmai pentru că nu este în stare să transforme în bani propriul său rest de 200_p . Dar a vedea în acest fapt o operație normală a mecanismului schimbului ar echivala cu a presupune că în fiecare an cad din cer 200 l.st. pentru a transforma în mod regulat în bani cele 200_c (d).

Absurditatea unei asemenea ipoteze nu sare însă imediat în ochi dacă I_p — în loc să se manifeste, ca în cazul de față, sub forma sa inițială de existență, și anume în calitate de componentă a valorii mijloacelor de producție, adică în calitate de componentă a valorii mărfurilor pe care producătorii lor capitaliști trebuie să le realizeze în bani prin vînzare — apare în mina copărtășilor capitaliștilor, de pildă, ca rentă funciară în mina proprietarilor funciari sau ca dobîndă în mina capitaliștilor care dau bani cu împrumut. Dar dacă acea parte a plusvalorii incluse în mărfuri pe care capitalistul industrial trebuie s-o cedeze altor coproprietari ai plusvalorii sub formă de rentă funciară sau de dobîndă nu poate fi realizată un timp mai îndelungat prin vînzarea acestor mărfuri, aceasta înseamnă că nici renta, nici dobînda nu pot fi plătite și de aceea nici proprietarii funciari, nici beneficiarii dobînzii nu pot juca, prin cheltuirea rentei sau a dobînzii, rolul unor dei ex machina meniți să transforme în bani, cînd găsesc de cuviință, anumite părți ale reproducției anuale. Tot așa stau lucrurile și cu cheltuielile tuturor lucrătorilor așa-ziși ne-productivi, ale funcționarilor de stat, medicilor, avocaților etc., și ale

tuturor aceluia care, sub numele de „marele public”, fac economiștilor „serviciul” de a explica lucrurile lăsate de aceștia neexplicate.

De asemenea nu ajută la nimic dacă în locul schimbului direct între sectoarele I și II — aceste două mari sectoare ale producătorilor capitaliști — se recurge la comerciant ca mijlocitor și cu ajutorul „banilor” săi sînt înlăturate toate dificultățile. În cazul nostru, de pildă, $200 I_p$ trebuie să fie vindute în cele din urmă în mod definitiv capitaliștilor industriali din sectorul II. Chiar dacă ar trece prin mîinile unui șir întreg de comercianți, ultimul se află, conform ipotezei noastre, în aceeași situație față de producătorii capitaliști din sectorul II în care se aflau la început producătorii capitaliști din sectorul I, adică comercianții nu pot vinde cele $200 I_p$ capitalistului din sectorul II și, suma cheltuită de ei pentru cumpărarea celor $200 I_p$ fiind imobilizată, nu pot reinnoi același proces pentru sectorul I.

Se vede aici cum, abstracție făcînd de scopul nostru propriu-zis, examinarea procesului de reproducție sub forma sa fundamentală — în care toate elementele secundare care estompează lucrurile sînt înlăturate — este neapărat necesară pentru a scăpa de falsele subterfugii care dau aparența unei explicații „științifice” atunci cînd obiectul analizei este procesul de reproducție social sub forma sa concretă complicată.

Așadar, legea potrivit căreia banii avansați de către producătorul capitalist pentru circulație trebuie să se întoarcă, atunci cînd reproducția se desfășoară normal (fie pe aceeași scară, fie pe scară lărgită), la punctul lor de plecare (indiferent dacă acești bani îi aparțin lui sau sînt împrumutați) exclude o dată pentru totdeauna ipoteza că $200 II_c$ (d) pot fi transformați în bani cu ajutorul banilor avansați de sectorul I.

2. Înlocuirea capitalului fix în natura

După înlăturarea ipotezei analizate mai sus nu mai rămîn de studiat, decît posibilitățile care, în afară de înlocuirea în bani a uzurii capitalului fix, mai prevăd și înlocuirea în natura a capitalului fix care și-a trăit definitiv traiul.

Pînă acum am presupus :

a) că $1\ 000$ l.st. plătite de sectorul I ca salariu sînt cheltuite de muncitori pentru II_c de aceeași valoare, cu alte cuvinte că muncitorii cumpără cu ele mijloace de consum.

Că cele $1\ 000$ l.st. în bani sînt avansate aici de sectorul I nu este decît constatarea unui fapt. Producătorii capitaliști res-

pectivi trebuie să plătească salariul în bani ; acești bani sînt apoi cheltuiți de muncitori pentru mijloace de subzistență și, la rîndul lor, servesc din nou vînzătorilor mijloacelor de subzistență ca mijloc de circulație în transformarea capitalului lor constant din capital-marfă în capital productiv. E drept că acești bani trec prin multe canale (comercianți cu amănuntul, proprietari de case, percepători, lucrători neproductivi, ca, de pildă, medicii etc., de care are nevoie muncitorul însuși) și de aceea trec numai în parte direct din mîinile muncitorilor din sectorul I în cele ale capitaliștilor din sectorul II. Scurgerea aceasta de bani poate stagna în măsură mai mare sau mai mică, de aceea de partea capitaliștilor poate fi nevoie de o nouă rezervă de bani. Dar toate acestea trebuie lăsate deoparte cînd studiem forma fundamentală a reproducției.

b) De asemenea, am mai presupus că o dată avansează sectorul I în plus 400 l.st. în bani în vederea cumpărării de la sectorul II, bani care se reîntorc la el, altă dată avansează sectorul II 400 l.st. în vederea cumpărării de la sectorul I, bani care de asemenea se reîntorc la el. Această presupunere este necesară, întrucît ipoteza inversă, că banii necesari pentru schimbul mărfurilor ar fi avansați circulației unilateral ori de capitaliștii din sectorul I, ori de capitaliștii din sectorul II, ar fi arbitrară. Deoarece în paragraful anterior 1) am arătat că ipoteza potrivit căreia sectorul I ar arunca în circulație bani adiționali pentru a transforma în bani cele 200 II_c (d) trebuie înlăturată ca absurdă, nu ar mai rămîne, evident, decît ipoteza — în aparență și mai absurdă — că sectorul II aruncă el însuși în circulație banii cu ajutorul cărora este transformată în bani acea componentă a valorii mărfii care urmează să înlocuiască uzura capitalului fix. De pildă, partea din valoarea pe care o pierde în timpul producției mașina de filat a d-lui X re apare ca parte din valoarea aței de cusut ; ceea ce, de o parte, pierde ca valoare mașina sa de filat, adică uzura, s-ar acumula la el, de cealaltă parte, sub formă de bani. Să presupunem acum, de pildă, că X cumpără de la Y de 200 l.st. bumbac și că avansează astfel circulației 200 l.st. în bani ; Y cumpără de la el cu aceleași 200 l.st. fire, iar aceste 200 l.st. îi servesc acum lui X ca fond pentru înlocuirea uzurii mașinii de filat. Aceasta ar însemna numai că X, independent de producția sa, de produsul ei și de vînzarea acestui produs, ține în petto* 200 l.st. ca să-și plătească sie însuși pentru pierderea din valoarea mașinii de filat, cu alte cuvinte că, în afară de pierderea de

* — gata pregătite. — Nota trad.

200 l.st. din valoarea mașinii sale de filat, el trebuie să mai adauge în fiecare an din buzunarul său alte 200 l.st., ca să-și poată cumpăra în cele din urmă o nouă mașină de filat.

Dar această ipoteză e absurdă numai în aparență. Sectorul II constă din capitaliști al căror capital fix se află în stadii de dezvoltare diferite ale producției sale. La unii, el a ajuns deja în faza când trebuie înlocuit în întregime în natura. La alții, capitalul fix se află la o depărtare mai mare sau mai mică de acest stadiu; tuturor membrilor acestui sector le este comun faptul că capitalul lor fix nu este reprodus realmente, adică nu este reînnoit în natura, nu este înlocuit cu un exemplar nou de același gen, ci că valoarea lui este acumulată în mod succesiv sub formă de bani. Primul grup de capitaliști se află exact (sau în parte, ceea ce este indiferent aici) în aceeași situație în care era la înființarea întreprinderii respective, când a apărut pe piață cu un capital bănesc pentru a-l transforma, pe de o parte, în capital constant (fix și circulant) și, pe de altă parte, în forță de muncă, în capital variabil. Ca și atunci, el trebuie să avanseze acum din nou circulației acest capital bănesc, prin urmare el trebuie să avanseze atât valoarea capitalului constant fix, cât și pe aceea a capitalului circulant și a capitalului variabil.

Așadar, dacă presupunem că, din cele 400 l.st. aruncate în circulație de capitaliștii din sectorul II în vederea schimbului cu sectorul I, o jumătate provine de la acei capitaliști din sectorul II care trebuie nu numai să-și reînnoiască prin vânzarea mărfurilor lor mijloacele de producție care țin de capitalul circulant, ci să-și mai reînnoiască în natura, cu ajutorul banilor lor, capitalul fix, în timp ce cealaltă jumătate a capitaliștilor din sectorul II își înlocuiește în natura, cu banii ei, numai partea circulantă a capitalului ei constant, fără să-și reînnoiască însă în natura și capitalul fix, nu există nici o contradicție în faptul că cele 400 l.st. care se reîntorc (atunci când sectorul I cumpără cu ele mijloace de consum) se repartizează acum în mod diferit între aceste două grupe de capitaliști din sectorul II. Ele se reîntorc la capitaliștii din sectorul II, dar nu se reîntorc în aceleași mâini în care au fost, ci se repartizează în mod diferit în cadrul acestui sector, trecând de la o parte din capitaliștii acestui sector la cealaltă.

O parte din capitaliștii sectorului II au transformat, în afară de acea parte a mijloacelor de producție acoperită în cele din urmă prin mărfurile lor, o sumă de bani de 200 l.st. în noi elemente de capital fix în natura. Banii lor cheltuiți în felul acesta, ca și la începuturile întreprinderii, nu se reîntorc la ei din circulație decât treptat, după un număr de ani, sub forma acelei compo-

nente din valoarea mărfurilor produse cu acest capital fix care corespunde uzurii lui.

Cealaltă parte din capitaliștii sectorului II, dimpotrivă, nu au primit de la capitaliștii sectorului I nici un fel de mărfuri de 200 l.st., ci aceștia le plătesc mărfurile cu banii cu care prima parte a capitaliștilor sectorului II au cumpărat elemente de capital fix. Or, parte din capitaliștii sectorului II dispune din nou de valoarea-capital fixă a sa sub o formă naturală reinnoită; cealaltă parte mai este încă ocupată s-o acumuleze sub formă de bani în vederea înlocuirii ulterioare, în natura, a capitalului său fix.

Punctul de la care trebuie să pornim este următorul: după schimburile anterioare, restul mărfurilor care urmează să fie schimbate în ambele sectoare reprezintă în sectorul I 400_p , în sectorul II 400_c ⁵²⁾. Presupunem că sectorul II avansează 400 în bani în vederea schimbului acestor mărfuri în sumă de 800. O jumătate din cei 400 (=200) trebuie să fie cheltuită în orice caz de acea parte a lui II_c care a acumulat 200 în formă de bani ca valoare care urmează să înlocuiască uzura capitalului fix și care trebuie să-i retransforme acum în forma naturală a capitalului ei fix.

Exact în felul în care valoarea-capital constantă, valoarea-capital variabilă și plusvaloarea — în care poate fi scindată valoarea capitalurilor-marfă din sectoarele II și I — pot fi reprezentate în cote-părți proporționale deosebite ale mărfurilor din sectorul II, respectiv ale mărfurilor din sectorul I, tot așa poate fi reprezentată în cadrul valorii-capital constante acea parte a valorii care nu trebuie încă transformată în forma naturală a capitalului fix, ci care deocamdată mai trebuie acumulată treptat sub formă de bani, ca tezaur. O anumită cantitate de mărfuri din sectorul II (în cazul nostru deci jumătatea restului=200) nu mai este aici decât purtătoarea acestei valori care urmează să înlocuiască uzura capitalului fix, valoare care prin schimb trebuie să se precipite sub formă de bani. (Prima parte a capitaliștilor din sectorul II, care reinnoiesc capitalul fix în natura, își pot realiza, o dată cu valoarea uzurii capitalului constant cuprinsă în acea masă a mărfurilor din care aici figurează numai un rest, și o parte din valoarea care urmează să înlocuiască uzura; le mai rămâne însă să realizeze 200 în bani.)

⁵²⁾ Nici aici cifrele nu coincid cu cele din ipoteza precedentă. Dar lucrul acesta nu are nici o importanță, întrucât, în aceste vorbe numai de proporții determinate. -- F. E. ΩD 112 Ω'

În ceea ce privește a doua jumătate (=200) a celor 400 l.st. aruncate în circulație de sectorul II cu prilejul acestei ultime operații, cu ea se cumpără de la sectorul I componentele circulante ale capitalului constant. O parte a acestor 200 l.st. poate fi aruncată în circulație de ambele grupe de capitaliști din sectorul II sau numai de acel grup care nu reinnoiește în natura componenta fixă a valorii.

Așadar, cu cele 400 l.st. sint retrase de la sectorul I: 1) mărfuri în sumă de 200 l.st., care nu constau decît din elemente ale capitalului fix, 2) mărfuri în sumă de 200 l.st., care nu fac decît să înlocuiască în formă naturală elementele părții circulante a capitalului constant din sectorul II. Sectorul I și-a vîndut astfel întregul său produs-marfă anual, în măsura în care acesta poate să fie vîndut sectorului II; dar valoarea unei cincimi din acest produs-marfă, adică 400 l.st., se află acum la dispoziția sectorului I sub formă de bani. Acești bani reprezintă însă plusvaloare transformată în bani care trebuie cheltuită ca venit pe mijloace de consum. Sectorul I cumpără deci cu aceste 400 valoarea-marfă a sectorului II = 400. Punînd astfel în mișcare marfa sectorului II, banii se reîntorc la același sector II.

Să luăm acum trei cazuri: partea de capitaliști din sectorul II care înlocuiește capitalul fix în natura o vom intitula „partea 1”, iar partea care acumulează sub formă de bani valoarea care urmează să înlocuiască uzura capitalului fix o vom intitula „partea 2”. Cele trei cazuri sînt următoarele: a) o parte din cele 400, care mai există în sectorul II ca rest sub formă de marfă, trebuie să înlocuiască o anumită porțiune din părțile circulante ale capitalului constant pentru partea 1 și pentru partea 2 (să zicem cîte o jumătate); b) partea 1 și-a vîndut deja întreaga marfă, așa că partea 2 este aceea care mai are de vîndut 400; c) partea 2 a vîndut totul, afară de cele 200 care cuprind valoarea ce urmează să înlocuiască uzura.

Obținem astfel următoarea repartizare:

a) din valoarea-marfă = 400_c de care sectorul II mai dispune încă, partea 1 dispune de 100 și partea 2 dispune de 300; din aceste 300, 200 reprezintă uzura capitalului fix. În acest caz, din cele 400 l.st. bani pe care sectorul I le trimite acum înapoi pentru a obține mărfurile sectorului II, partea 1 a cheltuit inițial 300, și anume 200 în bani, în schimbul cărora a retras din sectorul I elemente de capital fix în natura, și 100 tot în bani pentru efectuarea schimbului său de mărfuri cu sectorul I; dimpotrivă, partea 2 a avansat din cele 400 numai $\frac{1}{4}$, adică 100, tot pentru efectuarea schimbului său de mărfuri cu sectorul I.

Din cele 400 în bani, partea 1 a avansat deci 300, iar partea 2 a avansat 100.

Din aceste 400 se întorc însă :

La partea 1 : 100, deci numai $\frac{1}{3}$ din banii avansați de ea. Pentru celelalte $\frac{2}{3}$ ea dispune însă de un capital fix reinnoit în valoare de 200. Pentru acest element de capital fix în valoare de 200, ea a dat bani sectorului I, dar ulterior nu a mai vîndut marfa sa. În ceea ce privește aceste 200 în bani, partea 1 apare față de sectorul I numai în calitate de cumpărător și ulterior nu mai apare în calitate de vînzător. Prin urmare, acești bani nu se mai pot întoarce la partea 1 ; altfel ar reieși că ea a primit elementele de capital fix în dar de la sectorul I. În ceea ce privește ultima treime din banii avansați de ea, partea 1 apare mai întii în calitate de cumpărător al componentelor circulante ale capitalului său constant. Cu aceiași bani sectorul I cumpără de la partea 1 restul mărfii ei în valoare de 100. Banii se reîntorc deci la ea (la partea 1 a sectorului II), pentru că ea apare în calitate de vînzător de mărfuri imediat după ce mai înainte apăruse în calitate de cumpărător. Dacă ei nu s-ar reîntoarce, ar însemna că sectorul II (partea 1) i-a dat sectorului I, pentru mărfuri în valoare de 100, mai întii 100 în bani, iar apoi încă 100 în marfă, că deci i-a dăruit marfa.

Dimpotrivă, părții 2, care a avansat 100 în bani, i se reîntorc 300 în bani : 100 pentru că mai întii, în calitate de cumpărător, a aruncat în circulație 100 în bani pe care i-a primit înapoi în calitate de vînzător ; 200 pentru că ea funcționează numai în calitate de vînzător de mărfuri în sumă de valoare de 200, dar nu în calitate de cumpărător. Așadar, banii nu pot să se reîntoarcă la sectorul I. Uzura capitalului fix este deci compensată prin banii aruncați în circulație de sectorul II (partea 1) pentru cumpărarea de elemente de capital fix ; dar acești bani ajung în mîna părții 2 nu ca bani proveniți de la partea 1, ci ca bani aparținînd sectorului I.

b) În această ipoteză, restul de II_c se repartizează astfel încît partea 1 posedă 200 în bani, iar partea 2 posedă 400 în mărfuri.

Partea 1 și-a vîndut toată marfa, dar 200 în bani reprezintă forma transformată a componentei fixe a capitalului ei constant, pe care trebuie să o reinnoiască în natura. Prin urmare, partea 1 nu apare aici decît în calitate de cumpărător și obține, în schimbul banilor ei, marfă sub formă de elemente naturale ale capitalului fix din sectorul I contra aceleiași sume de valoare. Partea 2 nu trebuie să arunce în circulație (dacă sectorul I nu avansează bani în vederea schimbului de mărfuri dintre sectoarele I și II)

decît cel mult 200 l.st., întrucît o jumătate din valoarea-marfă a ei ea nu face decît s-o vîndă sectorului I fără să cumpere ceva de la el.

La partea 2 se reîntorc din circulație 400 l.st. : 200 pentru că aceasta le-a avansat în calitate de cumpărător și le primește înapoi în calitate de vînzător al unei mărfi în valoare de 200 ; 200 pentru că vinde sectorului I marfă în valoare de 200, fără să scoată în schimb din sectorul I vreun echivalent în marfă.

c) Partea 1 dispune de 200 în bani și 200_c în mărfuri ; partea 2 dispune de 200_c (d) în mărfuri.

În această ipoteză, partea 2 nu trebuie să avanseze nimic în bani, deoarece față de sectorul I ea nu mai funcționează de loc în calitate de cumpărător, ci numai în calitate de vînzător, fiind deci nevoită să aștepte pînă cumpără cineva de la ea.

Partea 1 avansează 400 l.st. în bani : 200 pentru schimbul reciproc de mărfuri cu sectorul I, 200 ca simplu cumpărător de la sectorul I. Cu aceste din urmă 200 l.st. în bani, ea cumpără elemente de capital fix.

Cu 200 l.st. în bani, sectorul I cumpără mărfuri în valoare de 200 de la partea 1, căreia i se reîntorc astfel cele 200 l.st. în bani avansate în vederea acestui schimb de mărfuri ; cu celelalte 200 l.st., pe care le-a primit de asemenea de la partea 1, sectorul I cumpără mărfuri de 200 l.st. de la partea 2, la care se precipită astfel, sub formă de bani, uzura capitalului ei fix

Lucrurile nu s-ar schimba de loc dacă am presupune că în cazul c) nu sectorul II (partea 1), ci sectorul I este acela care avansează cele 200 în bani în vederea schimbului de mărfuri deja produse. Dacă sectorul I este primul care cumpără marfă în valoare de 200 de la sectorul II, partea 2 — se presupune că partea 2 nu mai are de vînzare decît acest rest de mărfuri —, atunci cele 200 l.st. nu se reîntorc la sectorul I, deoarece partea 2 a sectorului II nu apare, la rîndul ei, în calitate de cumpărător ; dar sectorul II, partea 1, trebuie să cumpere în acest caz de 200 l.st. în bani, precum și să schimbe mărfuri în valoare de 200 ; are deci de primit în total de la sectorul I prin schimb mărfuri în valoare de 400. În acest caz, 200 l.st. bani se reîntorc la sectorul I de la sectorul II partea 1. Dacă sectorul I le avansează din nou pentru a cumpăra de la sectorul II, partea 1, marfă de 200, acești bani se reîntorc la sectorul I atunci cînd sectorul II, partea 1, cumpără de la sectorul I a doua jumătate din cele 400 existente sub formă de marfă. Partea 1 (sectorul II) a cheltuit 200 l.st. în bani în calitate de simplu cumpărător de elemente ale capitalului fix ; de aceea acești bani nu se reîntorc la ea, ci servesc pentru a trans-

forma în bani 200_c restul de mărfuri din sectorul II partea 2, în timp ce la sectorul I cele 200 l.st. avansate în bani pentru schimbul de mărfuri s-au reîntors nu prin partea 2, ci prin partea 1 a sectorului II. Pentru marfa sa în valoare de 400 , sectorului I i s-a reîntors un echivalent în mărfuri în valoare de 400 ; cele 200 l.st. în bani avansate de acest sector în vederea schimbului de mărfuri în valoare de 800 s-au întors de asemenea la el și astfel totul este în regulă.

Dificultatea pe care am întâmpinat-o la schimbul :

I. $1\,000_p + 1\,000_p$ s-a redus la dificultatea care apare

II. $2\,000_c$

la schimbul resturilor :

I. 400_p

II. (1) 200 bani + 200_c marfă + (2) 200_c marfă, sau pentru a prezenta lucrurile și mai limpede :

I. $200_p + 200_p$.

II. (1) 200 bani + 200_c marfă + (2) 200_c marfă.

Întrucît în sectorul II, partea 1, 200_c marfă se schimbă contra $200 I_p$ (marfă) și întrucît toți banii care circulă între sectoarele I și II în cadrul acestui schimb de mărfuri în valoare totală de 400 se reîntorc la cel care i-a avansat, fie sectorul I, fie sectorul II, acești bani, în calitate de element al schimbului dintre cele două sectoare, nu constituie de fapt obiectul problemei care ne interesează aici. Sau prezentînd altfel lucrurile : dacă presupunem că în schimbul dintre $200 I_p$ (marfă) și $200 II_c$ (marfă din sectorul II, partea 1) banii funcționează ca mijloc de plată, nu ca mijloc de cumpărare și deci nu ca „mijloc de circulație” în sensul cel mai strict al acestui termen, este clar că, întrucît mărfurile $200 I_p$ și $200 II_c$ (partea 1) sînt egale în ceea ce privește mărimea valorii, mijloacele de producție în valoare de 200 se schimbă contra unor mijloace de consum în valoare de 200 , că banii nu funcționează aici decît în mod ideal și că realmente nu trebuie aruncați în circulație bani pentru lichidarea soldurilor de către o parte sau alta. Problema ni se prezintă deci în forma ei pură abia atunci cînd facem abstracție în ambele părți, adică în sectoarele I și II, de marfa $200 I_p$ și de echivalentul ei, marfa $200 II_c$ (partea 1).

Așadar, după eliminarea acestor două cantități de mărfuri de valoare egală (sectoarele I și II) care se compensează reciproc, mai rămâne un rest pentru schimb, în care problema apare în forma ei pură, anume :

I. 200_p marfă.

II. (1) 200_c bani + (2) 200_c marfă.

Aici este clar : sectorul II, partea 1, cumpără cu 200 în bani componentele capitalului său fix, $200 I_p$; în felul acesta, capitalul fix al sectorului II, partea 1, este reinnoit în natura, iar plusvaloarea sectorului I, în valoare de 200, a fost transformată din forma marfă (mijloace de producție, și anume elemente de capital fix) în forma de bani. Cu acești bani, sectorul I cumpără mijloace de consum de la sectorul II, partea 2 ; pentru sectorul II rezultatul este că la partea 1 o componentă fixă a capitalului ei constant este reinnoită în natura și că la partea 2 o altă componentă a capitalului constant (care înlocuiește uzura capitalului fix) s-a precipitat sub formă de bani ; și lucrul acesta continuă an de an, pînă cînd și această componentă a capitalului constant trebuie reinnoită în natura.

Condiția preliminară este aici, evident, că această componentă fixă a capitalului constant din sectorul II, a cărei valoare integrală se retransformă în bani și trebuie deci reinnoită în fiecare an în natura (partea 1), să fie egală, sub aspectul valorii, cu uzura anuală a celeilalte componente fixe a capitalului constant din sectorul II, care mai continuă încă să funcționeze sub vechea ei formă naturală și a cărei uzură, adică pierdere de valoare, transmisă asupra mărfurilor la a căror producere ia parte activă, trebuie mai întii înlocuită în bani. De aceea un asemenea echilibru ar apărea ca lege a reproducției pe o scară neschimbată ; ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că în sectorul I, care produce mijloace de producție, diviziunea proporțională a muncii trebuie să rămână neschimbată, în măsura în care acest sector furnizează, pe de o parte, componente circulante și, pe de altă parte, componente fixe ale capitalului constant pentru sectorul II.

Înainte de a examina acest lucru mai amănunțit, trebuie să vedem mai întii cum se prezintă situația atunci cînd restul din II_c (1) nu este egal cu restul din II_c (2) ; el poate fi mai mare sau mai mic. Să analizăm pe rînd ambele cazuri.

*Primul caz*I. 200_p .II. (1) 220_c (în bani) + (2) 200_c (în marfă).

Aici II_c (1) cumpără cu 200 l. st. în bani mărfurile $200 I_p$ și sectorul I cumpără cu aceiași bani mărfurile $200 II_c$ (2), deci acea componentă a capitalului fix al capitaliștilor din sectorul II (2), care urmează să se precipite la aceștia sub formă de bani; această componentă s-a transformat astfel în bani. Dar $20 II_c$ (1) în bani nu pot fi retransformați în capital fix în natura.

Se pare că acest inconvenient ar putea fi înlăturat dacă am considera restul de I_p egal cu 220 în loc de 200, în așa fel că din cele 2000 I să nu fi fost absorbite prin schimburile anterioare 1800, ci numai 1780. În acest caz am avea :

I. 220_p .II. (1) 220_c (în bani) + (2) 200_c (în marfă).

II_c , partea 1, cumpără cu 220 l. st. în bani cele $220 I_p$, iar sectorul I cumpără apoi cu 200 l. st. cele $200 II_c$ (2) în marfă. Dar atunci rămîn, de partea sectorului I, 20 l. st. în bani, adică o porțiune de plusvaloare pe care acest sector nu o poate cheltui pe mijloace de consum, ci o poate păstra numai sub formă de bani. În felul acesta, dificultatea a fost numai deplasată de la II_c (partea 1) la I_p .

Să presupunem acum că II_c , partea 1, dimpotrivă, este mai mică decît II_c (partea 2), deci :

*Al doilea caz*I. 200_p (în marfă).II. (1) 180_c (în bani) + (2) 200_c (în marfă).

Sectorul II (partea 1) cumpără cu 180 l. st. în bani mărfuri de 180 I_p ; sectorul I cumpără cu acești bani mărfuri de aceeași valoare de la sectorul II (partea 2), deci 180 II_c (2); rămîn de o parte 200 I_p care nu pot fi vinduți și, de asemenea, 20 II_c (2) de cealaltă parte; aceste mărfuri în valoare de 40 nu pot fi transformate în bani.

Nu ne-ar ajuta la nimic să considerăm restul sectorului I = 180; este drept că în sectorul I nu ar rămîne atunci nici un excedent, dar în II_c (partea 2) ar continua să rămînă un excedent de 20 care nu poate fi vîndut, deci nu poate fi transformat în bani.

În primul caz, în care II (1) este mai mare decît II (2), de partea lui II_c (1) rămîne un excedent în bani netransformabil în capital fix, sau, dacă restul I_p este considerat = cu II_c (1), de

partea lui I_p rămîne același excedent în bani, excedent care nu poate fi transformat în mijloace de consum.

În al doilea caz, în care II_c (1) este mai mic decît II_c (2), rămîne un deficit în bani de partea lui $200 I_p$ și II_c (2) și un excedent în marfă egal de ambele părți, sau, dacă restul I_p este considerat = cu II_c (1), rămîne un deficit în bani și un excedent în marfă de partea lui II_c (2).

Dacă presupunem că resturile I_p sînt în ambele cazuri în permanență egale cu II_c (1) — întrucît comenzile sînt acelea care determină volumul producției și întrucît reproducția nu e de loc modificată prin faptul că în anul curent se produc mai multe componente fixe ale capitalurilor constante din sectoarele II și I, iar în anul următor mai multe componente circulante ale acestor capitaluri — I_p nu ar putea, în primul caz, să fie retransformat în întregime în mijloace de consum decît dacă prin acest act sectorul I ar cumpăra o parte din plusvaloarea sectorului II, astfel că această parte a plusvalorii, în loc să fie consumată, ar fi acumulată de sectorul II sub formă de bani; în cazul al doilea, singura soluție ar fi ca sectorul I să cheltuiască el însuși banii, o ipoteză pe care noi am respins-o.

Dacă II_c (1) este mai mare decît II_c (2), pentru realizarea excedentului de bani în I_p este nevoie de un import de mărfuri din străinătate. Dacă II_c (1) este mai mic decît II_c (2), pentru realizarea în mijloace de producție a părții din II_c destinate să înlocuiască uzura este nevoie, dimpotrivă, de un export de mărfuri ale sectorului II (mijloace de consum). În ambele cazuri este deci nevoie de comerț exterior.

De asemenea, dacă am presupune, în scopul studierii reproducției pe o scară neschimbată, că productivitatea muncii în toate ramurile industriale, deci și raporturile valorice corespunzătoare dintre produsele-marfă ale ramurilor respective, rămîn constante, totuși cele două cazuri menționate mai sus, în care II_c (1) este mai mare sau mai mic decît II_c (2), vor prezenta întotdeauna interes la cercetarea reproducției pe scară lărgită, în care aceste cazuri se vor ivi fără doar și poate.

3. Concluzii

În ceea ce privește înlocuirea capitalului fix, trebuie, în general, să facem următoarea remarcă :

Dacă — presupunînd că toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, adică nu numai scara producției, dar în special și productivitatea muncii — în anul curent moare o porțiune mai mare:

din elementul fix al valorii II_c decît în anul precedent, și de aceea o parte mai mare a acestui element trebuie înlocuită în natura, atunci acea parte a capitalului fix care este abia pe cale de a muri și care pînă în clipa morții ei trebuie înlocuită deocamdată în bani trebuie să scadă în aceeași proporție, întrucît, potrivit ipotezei noastre, suma (și suma de valoare) a părții fixe a capitalului care funcționează în sectorul II rămîne neschimbată. De aici rezultă însă următoarele. *În primul rînd*, dacă o parte mai mare a capitalului-marfă din sectorul I constă din elemente ale capitalului fix din II_c , o parte corespunzător mai mică a lui constă din componente circulante ale lui II_c , întrucît producția totală a sectorului I pentru II_c rămîne neschimbată. Dacă producția unei părți crește, a celeilalte scade, și invers. Pe de altă parte, și producția totală a sectorului II își păstrează volumul anterior. Cum e posibil însă acest lucru dacă materiile sale prime, semifabricatele sale și materialele sale auxiliare (adică elementele circulante ale capitalului constant din sectorul II) scad? *În al doilea rînd*, o parte mai mare a capitalului fix II_c , reconstituit sub forma-bani, se îndreaptă spre sectorul I pentru a fi retransformată aici din forma bani în forma naturală. Prin urmare, spre sectorul I se îndreaptă mai mulți bani decît sînt necesari numai pentru schimbul de mărfuri dintre cele două sectoare, mai mulți bani care nu mijlocesc schimb reciproc de mărfuri, ci apar numai unilateral în funcția de mijloc de cumpărare. În același timp însă masa de mărfuri din II_c , care este purtătoarea valorii ce urmează să înlocuiască uzura capitalului fix, ar fi scăzut în mod proporțional; deci ar fi scăzut acea masă de mărfuri din sectorul II care nu trebuie schimbată contra marfă din sectorul I, ci numai contra bani din acest sector. Mai mulți bani ar fi venit de la sectorul II la sectorul I ca simplu mijloc de cumpărare și ar fi existat mai puțină marfă din sectorul II față de care sectorul I ar trebui să funcționeze ca simplu cumpărător. Întrucît I_p a și fost transformat în marfă a sectorului II, o parte mai mare din I_p nu ar putea fi transformată în marfă a sectorului II, ci ar rămîne fixată sub forma bani.

După cele expuse mai sus, nu mai e nevoie să ne ocupăm de cazul invers, cînd într-un an partea destinată reproducției elementelor capitalului fix din sectorul II care au încetat de a mai trăi este mai mică, iar partea care urmează să înlocuiască uzura este mai mare.

Și astfel, cu toată reproducția pe aceeași scară, am fi ajuns la criză, la o criză de supraproducție.

Într-un cuvînt, dacă la reproducția simplă, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, adică în special forța productivă, vo-

lumul și intensitatea muncii fiind acelea care rămân neschimbate, nu se presupune o proporție constantă între capitalul fix care moare (care trebuie înlocuit) și capitalul fix care continuă să funcționeze sub vechea sa formă naturală (care nu face decît să adauge produselor valoare care compensează uzura sa), atunci într-un caz masa componentelor circulante care urmează să fie reproduse ar rămîne neschimbată, în schimb ar crește masa componentelor fixe care urmează să fie reproduse; producția totală a sectorului I ar trebui deci să crească sau, chiar abstracție făcînd de relațiile bănești, s-ar înregistra un deficit în reproducția acestor părți ale capitalului fix.

În celălalt caz, dacă mărirea relativă a capitalului fix din sectorul II care urmează să fie reprodus în natura ar scădea, deci dacă acea componentă a capitalului fix din sectorul II care urmează să fie înlocuită numai în bani ar crește, masa componentelor circulante ale capitalului constant din sectorul II reproduse de sectorul I ar rămîne neschimbată, iar cea a componentelor fixe care urmează să fie reproduse, dimpotrivă, ar scădea. S-ar înregistra sau o scădere a volumului producției totale a sectorului I, sau un excedent al capitalului fix (așa cum mai înainte am avut un deficit), și anume un excedent care nu poate fi transformat în bani.

E drept că, în primul caz, aceeași muncă poate să livreze un produs mai mare dacă productivitatea, volumul și intensitatea muncii cresc, acoperindu-se astfel deficitul; dar o asemenea schimbare nu s-ar putea efectua fără o deplasare de muncă și de capital dintr-o ramură de producție a sectorului I în altă ramură și orice asemenea deplasare ar provoca imediat perturbări. În al doilea rînd însă (în măsura în care cresc volumul și intensitatea muncii), sectorul I ar avea de schimbat o valoare mai mare contra unei valori mai mici din sectorul II, așa că s-ar produce o depreciere a produsului sectorului I.

Lucrurile s-ar petrece invers în cazul al doilea, cînd sectorul I trebuie să-și restrîngă producția — ceea ce înseamnă o criză pentru muncitorii și capitaliștii ocupați aici — sau cînd produce un excedent, ceea ce iarăși înseamnă criză. Privite în sine, asemenea excedente nu sînt o nenorocire, ci un avantaj; în condițiile producției capitaliste însă, ele sînt o nenorocire.

Comerțul exterior ar putea fi în ambele cazuri o soluție: în primul caz transformînd în mijloace de consum marfa sectorului I încremenită sub formă de bani, iar în al doilea caz găsiînd un debușeu pentru excedentul de marfă. Dar comerțul exterior, în măsura în care nu înlocuiește pur și simplu elementele capitalului

(și în ceea ce privește mărimea valorii), nu face decît să deplaseze contradicțiile într-o sferă mai largă, deschizîndu-le un cîmp de acțiune mai larg.

Dacă se înlătură forma capitalistă a reproducției, chestiunea se reduce pur și simplu la faptul că mărimea acelei părți din capitalul fix (în speță a acelei părți din capitalul fix care funcționează în producția de mijloace de consum) care moare și trebuie deci înlocuită în natura variază de la un an la altul. Dacă într-un an această parte e foarte mare (depășind mortalitatea medie, așa cum se întîmplă și la oameni), atunci în anul următor ea va fi, fără îndoială, mai mică. Masa de materii prime, semifabricate și materiale auxiliare necesară pentru producția anuală de mijloace de consum nu scade din această cauză, presupunînd că celelalte împrejurări rămîn neschimbate; într-un caz producția totală de mijloace de producție ar trebui deci să crească, în celălalt să se restrîngă. Inconvenientul acesta nu poate fi remediat decît printr-o supraproducție relativă continuă; pe de o parte, se produce o anumită cantitate de capital fix mai mare decît e direct necesar, pe de altă parte se creează un stoc de materii prime etc. care depășește nevoile anuale imediate (lucrul acesta e valabil în special pentru mijloacele de subzistență). O asemenea supraproducție echivalează cu un control al societății asupra mijloacelor materiale ale propriei ei reproducții. Dar în cadrul societății capitaliste supraproducția constituie unul dintre elementele anarhiei generale.

Acest exemplu în legătură cu capitalul fix — reproducția continuînd să se efectueze pe aceeași scară — este izbitor. Disproporția în producția de capital fix și de capital circulant este unul dintre argumentele folosite cu predilecție de economiști pentru explicarea crizelor. Că o asemenea disproporție poate și trebuie să apară și la simpla *conservare* a capitalului fix, că această disproporție poate și trebuie să apară și atunci cînd se presupune o producție normală ideală, o reproducție simplă a capitalului social aflat deja în funcțiune, este un iucru nou pentru ei.

XII. Reproducția materialului bănesc

Am lăsat pînă acum cu totul la o parte un factor, anume reproducția anuală a aurului și argintului. Ca simplu material pentru confecționarea de articole de lux, pentru aurit etc., aurul și argintul nu ar trebui menționate aici în mod special, așa cum

nu au fost menționate nici alte produse. În schimb, ele joacă un rol important în calitate de material bănesc și deci ca bani potențiali. Pentru a simplifica lucrurile, nu vom considera aici ca material bănesc decît aurul.

Potrivit datelor mai vechi, întreaga producție anuală de aur se cifra la 800 000—900 000 de pfunzi = aproximativ 1,1 sau 1,25 miliarde de mărci. Potrivit lui Soetbeer⁵³⁾, dimpotrivă, în anii 1871—1875 s-au produs în medie numai 170 675 de kilograme de aur, în valoare de aproximativ 476 000 000 de mărci. Din această cantitate, Australia a furnizat circa 167 000 000, Statele Unite 166 000 000, Rusia 93 000 000 de mărci. Restul se repartizează între diferite țări, fiecărei țări revenindu-i sume mai mici de 10 000 000 de mărci. Producția anuală de argint a reprezentat în cursul aceleiași perioade ceva mai puțin de 2 000 000 de kilograme, în valoare de 354 500 000 de mărci; din această sumă Mexicul a furnizat circa 108 000 000, Statele Unite 102 000 000, America de Sud 67 000 000, Germania 26 000 000 de mărci etc.

Dintre țările în care domină producția capitalistă, numai Statele Unite sînt producătoare de aur și de argint; țările capitaliste europene primesc aproape tot aurul și cea mai mare parte a argintului lor din Australia, Statele Unite, Mexic, America de Sud și Rusia.

Noi transpunem însă minele de aur în acea țară cu producție capitalistă a cărei reproducție anuală o analizăm aici, și anume din următorul motiv:

Producție capitalistă nu există, în general, fără comerț exterior. Dar, dacă presupunem o reproducție anuală normală pe o scară dată, presupunem implicit că comerțul exterior nu face decît să înlocuiască articole indigene cu articole avînd altă formă de întrebuintare și altă formă naturală, fără a afecta raporturile valorice, deci fără a afecta nici raporturile valorice în care se produce schimbul reciproc dintre cele două categorii: mijloace de producție și mijloace de consum, și nici raporturile dintre capitalul constant, capitalul variabil și plusvaloare, în care se scindează valoarea produsului fiecăreia dintre aceste categorii. Introducerea comerțului exterior în analiza valorii produsului reproduce anual nu poate, așadar, decît să provoace confuzie, fără a furniza vreun element nou nici în ceea ce privește problema în sine, nici în ceea ce privește rezolvarea ei. Trebuie deci să facem cu totul abstracție de el; prin urmare, aurul urmează să fie și el considerat aici ca un element direct al reproducției

⁵³⁾ Ad. Soetbeer. „Edelmetall-Produktion“, Gotha. 1879 [S. 112].

anuale, și nu ca un element-marfă importat din afară pe calea schimbului.

Producția de aur, ca și producția de metal în general, ține de sectorul I, acela care cuprinde producția mijloacelor de producție. Să presupunem că valoarea produsului aur anual este = 30 (pentru înlesnire ; de fapt această cifră este mult prea ridicată în comparație cu cifrele schemei noastre) ; această valoare se scindează în $20_c + 5_v + 5_p$; 20_c trebuie schimbate contra altor elemente ale lui I_c , lucru pe care îl vom analiza mai târziu * ; dimpotrivă, $5_v + 5_p$ (I) trebuie schimbate contra unor elemente ale lui II_c , adică contra mijloace de consum.

În ceea ce privește cele 5_v , orice întreprindere producătoare de aur începe să funcționeze în primul rînd prin cumpărarea de forță de muncă, și anume nu contra aur produs de ea, ci contra unei părți din banii care se află în țara respectivă. Muncitorii primesc de la sectorul II, în schimbul acestor 5_v , mijloace de consum, iar sectorul II cumpără cu acești bani mijloace de producție de la sectorul I. Dacă presupunem că sectorul II cumpără de la sectorul I, cu suma de 2, aur ca material pentru producția de mărfuri etc. (adică cumpără o componentă a capitalului său constant), la capitaliștii producători de aur din sectorul I se reîntorc 2_v în bani, care se aflau încă înainte în sfera circulației. Dacă sectorul II nu mai cumpără aur în calitate de material de la sectorul I, cumpără în schimb sectorul I de la II, și anume aruncîndu-și aurul în circulație ca bani, întrucît cu aur se poate cumpăra orice marfă. Deosebirea constă numai în faptul că sectorul I nu apare aici în calitate de vînzător, ci numai în calitate de cumpărător. Producătorii de aur din sectorul I pot să-și desfacă oricînd marfa ; ea se află întotdeauna sub o formă în care poate fi schimbată nemijlocit.

Să presupunem că un fabricant de fire a plătit 5_v muncitorilor săi, care-i furnizează în schimb — abstracție făcînd de plusvaloare — un produs în fire = 5 ; muncitorii cumpără de 5 mărfuri de la II_c , sectorul II cumpără cu 5 în bani fire de la sectorul I, astfel că 5_v se reîntorc sub formă de bani la fabricantul de fire. Dimpotrivă, în cazul nostru capitalistul Ia (cum îl vom denumi pe producătorul de aur) avansează muncitorilor săi 5_v în bani, care se aflau de mai înainte în sfera circulației ; muncitorii cheltuiesc acești bani pe mijloace de subzistență ; dar din cele 5 în bani nu se întorc decît 2 din sectorul II la capitalistul Ia. Acesta poate însă să reînceapă procesul de reproducție exact ca

* Vezi nota nr. 55) a lui F. Engels la p. 495. — *Nota red.*

fabricantul de fire ; căci muncitorii săi i-au furnizat 5 în aur, din care a vândut 2 și celelalte 3 le mai are sub formă de aur, deci nu mai trebuie decât să bată din ele monedă⁵⁴⁾ sau să le transforme în bancnote, pentru ca întregul său capital variabil să se afle din nou în mina sa sub forma bani în mod direct, fără nici o mijlocire de către sectorul II.

Dar chiar în acest prim proces al reproducției anuale a avut loc o modificare în cantitatea de bani care se află efectiv sau virtual în sfera circulației. Am presupus că II_c a cumpărat 2_v (Ia) ca material și că 3, ca formă bănească a capitalului variabil, a fost cheltuit din nou de Ia în cadrul sectorului II. Din masa de bani furnizată de noua producție de aur, 3 au rămas deci în cadrul sectorului II și nu s-au întors în sectorul I. Potrivit ipotezei noastre, sectorul II și-a satisfăcut deja nevoia sa în ceea ce privește aurul ca material. De aceea 3 rămân în mina lui ca tezaur în aur. Întrucît aceste 3 nu pot forma elemente ale capitalului lui constant și întrucît sectorul II avea de mai înainte un capital bănesc suficient pentru cumpărarea de forță de muncă, întrucît, mai departe, aceste 3a suplimentare, în afară de înlocuirea uzurii capitalului fix, nu au de îndeplinit nici o funcție în cadrul lui II_c , contra unei părți din care sînt schimbate (ele ar putea servi la înlocuirea pro tanto a uzurii capitalului fix numai dacă II_c (1) ar fi mai mic decît II_c (2), ceea ce se poate întîmpla doar accidental) ; întrucît, pe de altă parte însă, tocmai cu excepția înlocuirii uzurii capitalului fix, întregul produs-marfă II_c trebuie schimbat pe mijloacele de producție $I_{(v+p)}$, rezultă că acești bani trebuie transferați în întregime din II_c în II_p , indiferent dacă acesta din urmă există sub formă de mijloace de subzistență necesare sau de obiecte de lux ; invers, o valoare-marfă corespunzătoare urmează să fie transferată din II_p în II_c . Rezultatul : o parte din plusvaloarea sectorului II este acumulată sub formă de tezaur în bani.

Dacă în al doilea an de reproducție aurul produs în cursul anului continuă să fie folosit în aceeași proporție ca material, 2 se vor întoarce iarăși la Ia, iar 3 vor fi înlocuite din nou în natura, adică vor fi din nou eliberate ca tezaur în sectorul II etc.

În ceea ce privește capitalul variabil în general, capitalistul Ia trebuie, ca și oricare altul, să avanseze neconținut acest capital sub formă de bani pentru cumpărare de muncă. Cu acest v , nu el, ci muncitorii săi sînt aceia care trebuie să cumpere de la sectorul II ; așadar, nu se poate întîmpla niciodată ca acest capitalist

⁵⁴⁾ „O cantitate însemnată de aur sub formă de lingouri (gold bullion)... este adusă de căutătorii de aur direct în monetăria din San Francisco”. — „Reports of H. M. Secretaries of Embassy and Legation”, 1879, Part III, p. 337.

să apară în calitate de cumpărător, deci ca el însuși să arunce aur în sectorul II fără inițiativa acestuia din urmă. Dar în măsura în care sectorul II cumpără material de la el, în măsura în care acest sector trebuie să-și transforme capitalul constant II_c în material-aur, o parte din $(Ia)_v$ se reîntoarce din sectorul II la capitalistul Ia la fel cum se întoarce capitalul variabil la ceilalți capitaliști din sectorul I; iar în măsura în care acest lucru nu se întâmplă, el și-l înlocuiește pe v cu aur luat direct din produsul său. Dar în măsura în care v , avansat sub formă de bani, nu se reîntoarce la el din sectorul II, o parte din banii care circulă în cadrul sectorului II (bani care au venit în acest sector din sectorul I și care nu s-au reîntors la acesta din urmă) ia în sectorul II forma de tezaur, și de aceea o parte corespunzătoare din plusvaloarea acestui sector nu e cheltuită pe mijloace de consum. Întrucît în permanență se deschid mine de aur noi sau se redeschid altele vechi, o anumită porțiune a banilor pe care capitalistul Ia trebuie să-i cheltuiască pe v formează întotdeauna o parte a cantității de bani existente înainte de începerea noii producții de aur; muncitorii capitalistului Ia aruncă acești bani în sectorul II și, în măsura în care acești bani nu se întorc din sectorul II la capitalistul Ia, ei formează acolo un element de teaurizare.

În ceea ce privește însă pe $(Ia)_p$, capitalistul Ia poate să apară aici întotdeauna în calitate de cumpărător; el aruncă pe p al său în circulație sub formă de aur și scoate în schimb din circulație mijloace de consum II_c ; în sectorul II aurul este întrebuințat în parte ca material și funcționează deci ca element real al componentei constante c a capitalului productiv; în caz contrar, el devine iarăși un element de teaurizare ca parte a lui II_p încremenită sub formă de bani. De aici se vede — chiar dacă facem abstracție de I_c , care va fi analizat ulterior⁵⁶⁾ — că și la reproducția simplă, deși acumularea în sensul propriu al cuvîntului, adică reproducția pe scară largită, este exclusă acumularea de bani, adică teaurizarea, este în mod necesar presupusă. Și întrucît această acumulare de bani se repetă în fiecare an, ea ne explică ipoteza de la care se pornește atunci cînd se analizează producția capitalistă, și anume că, la începutul producției, în mîna capitaliștilor din sectoarele I și II se află o anumită cantitate de mijloace bănești corespunzătoare volumului schimbului de mărfuri. Asemenea acumulare are loc chiar și atunci cînd se scade aurul care se pierde prin uzura banilor aflați în circulație.

⁵⁶⁾ Analizarea schimbului aurului nou produs în cadrul capitalului constant al sectorului I nu se găsește în manuscris. — F. E.

Se înțelege de la sine că, cu cât este mai înaintată vârsta producției capitaliste, cu atât mai mare este masa de bani acumulată de toți capitaliștii, cu atât mai mică este deci, proporțional, partea pe care producția nouă de aur din fiecare an o adaugă acestei mase, deși, în ceea ce privește mărimea sa absolută, acest adaos poate fi important. Să ne mai întoarcem o dată, în linii generale, la obiecția făcută lui Tooke * : cum e posibil ca fiecare capitalist să scoată din produsul anual o plusvaloare sub formă de bani, adică să scoată din circulație mai mulți bani decât aruncă în ea, dat fiind că în ultimă instanță tocmai clasa capitaliștilor trebuie considerată izvorul din care, în general, provin banii aruncați în circulație ?

Drept răspuns rezumăm cele expuse mai înainte (cap. XVII) :

1. Singura supoziție necesară aici este că în general există bani suficienți pentru efectuarea schimbului diferitelor elemente ale masei reproducerii anuale ; această supoziție nu e de loc afectată de faptul că o parte a valorii-marfă constă din plusvaloare. Presupunând că întreaga producție aparține muncitorilor înșiși, că deci supramunca lor este supramuncă numai pentru ei înșiși și nu pentru capitaliști, masa valorii-marfă aflată în circulație ar fi aceeași și ar necesita, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, aceeași masă de bani pentru circulația ei. Așadar, problema care se pune în ambele cazuri este : de unde provin banii necesari pentru schimbul întregii acestei valori-marfă și în nici un caz de unde provin banii necesari pentru transformarea în bani a plusvalorii ?

Este drept — ca să mai revenim încă o dată asupra acestui lucru — că valoarea fiecărei mărfi în parte constă din $c + v + p$, iar pentru ca întreaga masă de mărfuri să circule este nevoie, pe de o parte, de o anumită sumă de bani pentru circulația capitalului $c + v$ și, pe de altă parte, de o altă sumă de bani pentru circulația venitului capitaliștilor, a plusvalorii p . Ca și pentru capitaliștii individuali, tot așa și pentru întreaga clasă a capitaliștilor, banii pe care ea îi avansează în calitate de capital diferă de banii pe care îi cheltuiește în calitate de venit. De unde provin acești bani din urmă ? Pur și simplu din masa de bani aflată în mîna clasei capitaliștilor, deci — privind lucrurile în mare — din masa totală de bani aflați în societate, o parte servește pentru a face să circule venitul capitaliștilor. S-a văzut mai sus cum orice capitalist care înființează o întreprindere nouă mai întâi cheltuiește banii pe mijloace de consum în scopul întreținerii sale, iar apoi,

* Vezi volumul de față, p. 344. — Nota red.

cînd întreprinderea a început să funcționeze, îi pescuiește din nou ca bani care servesc la transformarea în bani a plusvalorii sale. Dar, în general vorbind, această dificultate are două cauze :

În primul rînd, dacă vom analiza numai circulația și rotația capitalului, adică dacă îl vom considera și pe capitalist numai ca pe o personificare a capitalului — nu ca pe un consumator capitalist și om de viață —, îl vom vedea aruncînd neconținut în circulație plusvaloare ca componentă a capitalului-marfă al său, dar nu vom vedea niciodată în mîna sa banii ca formă a venitului ; nu-l vom vedea niciodată aruncînd în circulație bani cu scopul de a-și consuma plusvaloarea.

În al doilea rînd, atunci cînd clasa capitaliștilor aruncă în circulație o anumită sumă de bani sub formă de venit, acest fapt poate să creeze impresia că ea ar plăti un echivalent pentru partea corespunzătoare din produsul anual total și că aceasta ar înceta deci să mai reprezinte plusvaloare. Însă plusprodusul în care se concretizează plusvaloarea nu costă nimic clasa capitaliștilor. În calitate de clasă, ea dispune de el și îl consumă în mod gratuit iar circulația banilor nu poate schimba nimic în această privință. Singura schimbare pe care o determină circulația banilor constă în faptul că fiecare capitalist în parte, în loc să-și consume plusprodusul în natura, ceea ce în majoritatea cazurilor nici nu e posibil, scoate și își însușește din totalul plusprodusului social anual mărfuri de tot felul pînă la concurența sumei care reprezintă plusvaloarea însușită de el. Dar analizarea mecanismului circulației a arătat că, dacă clasa capitaliștilor aruncă în circulație bani pentru a-și cheltui venitul, ea retrace din nou acești bani din circulație, putînd astfel să reînceapă mereu același proces ; că deci, privită în calitate de clasă a capitaliștilor, ea continuă să rămînă deținătoarea acestei sume de bani, necesare pentru transformarea în bani a plusvalorii. Așadar, dacă capitalistul nu numai că retrace de pe piața de mărfuri pentru fondul său de consum plusvaloarea sub formă de mărfuri, ci, în același timp, se reîntorc la el și banii cu care a cumpărat aceste mărfuri, este evident că el a retras aceste mărfuri din circulație fără să dea în schimbul lor vreun echivalent. Ele nu-l costă nimic, deși a plătit pentru ele bani. Dacă eu cumpăr mărfuri cu o liră sterlină și vinzătorul acestor mărfuri îmi restituie lira în schimbul unui plusprodus care nu m-a costat nimic, este evident că am obținut mărfurile în mod gratuit. Repetarea permanentă a acestei operații nu schimbă de loc faptul că eu retrag mereu mărfuri și rămîn mereu în posesia lirei, deși mă despart de ea vremelnic în scopul achiziționării mărfurilor. Capitalistul primește în permanență înapoi

acești bani ca plusvaloare transformată în bani, care nu l-a costat nimic.

Am văzut că la A. Smith valoarea totală a produsului social se reduce la venit, la $v + p$, că deci valoarea-capital constantă este considerată egală cu zero. De aici rezultă neapărat că banii necesari pentru circulația venitului anual sînt suficienți și pentru circulația produsului anual total; că deci, în cazul nostru, banii necesari pentru circulația mijloacelor de consum în valoare de 3 000 sînt suficienți pentru circulația produsului anual total în valoare de 9 000. Aceasta este într-adevăr părerea lui A. Smith, iar Th. Tooke și-o însușește. Această concepție falsă despre raportul dintre masa de bani necesară pentru transformarea venitului în bani și masa de bani care pune în circulație produsul social total este un rezultat inevitabil al modului greșit în care acești doi economiști înțeleg și al modului absurd în care prezintă reproducția și înlocuirea anuală a diferitelor elemente materiale și a elementelor valorii produsului total anual. De aceea această concepție a și fost infirmată.

Să-i ascultăm pe Smith și pe Tooke înșiși :

Smith spune în cartea a II-a, cap. 2 :

„Se poate considera circulația fiecărei țări ca divizată în două părți diferite : circulația care se efectuează numai între comercianți și circulația între comercianți și consumatori. Deși aceleași semne bănești, fie de hirtie, fie de metal, se pot întrebuința cînd într-una, cînd într-alta din aceste două părți ale circulației, totuși, cum aceste două procese de circulație se desfășoară continuu și simultan, fiecare cere o anumită cantitate de bani, de un fel sau altul, pentru efectuarea sa. Valoarea mărfurilor care circulă între comercianți nu poate niciodată întrece valoarea acelor care circulă între comercianți și consumatori, întrucît tot ceea ce se cumpără de comercianți, în cele din urmă, este destinat să fie vîndut consumatorilor. Circulația între comercianți, în care vînzările se fac cu ridicata, cere în general o sumă destul de mare pentru fiecare tranzacție în parte. Aceea între comercianți și consumatori, din contra, conștînd în general din vînzări cu amănuntul, nu cere adeseori decît sume foarte mici, ba uneori fiind de ajuns un șiling sau chiar o jumătate de penny. Însa sumele mici circulă mult mai repede decît cele mari... Deși cumpărăturile dintr-un an ale tuturor consumatorilor sînt cel puțin „acest „cel puțin” e delicios !” „egale în valoare cu acele ale tuturor comercianților, totuși se pot face în general cu o cantitate de bani mult mai mică” * etc.

Cu privire la acest pasaj al lui Adam, Th. Tooke face următoarea remarcă („An Inquiry into the Currency Principle”, London, 1844, p. 34—36 passim.) :

„Nu încapă nici o îndoială că această distincție făcută aici este exactă în fond... Schimbul dintre comercianți și consumatori cuprinde și plata salariului,

* Vezi Adam Smith. „Avuția națiunilor”, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 216. — Nota trad

care constituie venitul principal (the principal means) al consumatorilor... Toate actele de schimb dintre comercianți, adică toate vânzările, începând cu producătorul sau importatorul și sfârșind cu comerciantul cu amănuntul sau cu exportatorul, mărfurile parcurgând astfel toate fazele prelucrării industriale, pot fi reduse la mișcări de transferare de capital. Dar transferările de capital nu presupun în mod necesar și nu au de fapt ca urmare, în condițiile unui număr mare de acte de schimb, o transmitere efectivă de bancnote sau de monedă — mă refer la o transmitere materială, și nu la una fictivă — în momentul transferării de capital... Totalul actelor de schimb efectuate între comercianți trebuie să fie determinat și limitat în ultimă instanță de suma actelor de schimb dintre comercianți și consumatori”.

Dacă s-ar citi numai ultima frază, s-ar putea crede că Tooke nu face decît să constate existența unui raport între actele de schimb dintre comercianți și acelea dintre comerciant și consumator, cu alte cuvinte între valoarea venitului anual total și valoarea capitalului cu care este produs acest venit. Lucrurile nu se petrec însă așa. Tooke adoptă în mod expres concepția lui A. Smith. O critică specială a teoriei sale a circulației este deci inutilă.

2. Orice capital industrial aruncă la începutul funcționării sale dintr-o dată în circulație bani pentru cumpărarea întregii sale componente fixe, valoare pe care și-o retrace apoi din circulație numai treptat, într-un șir de ani, prin vânzarea produsului său anual. Prin urmare, el aruncă la început în circulație mai mulți bani decît scoate din ea. Acest lucru se repetă ori de cîte ori capitalul total este reînnoit în natura; se repetă în fiecare an pentru un anumit număr de întreprinderi, al căror capital fix trebuie reînnoit în natura; se repetă parțial la orice reparație, la orice reînnoire doar parțială a capitalului fix. Așadar, dacă o parte scoate din circulație mai mulți bani decît a aruncat în ea, cealaltă parte, dimpotrivă, aruncă în circulație mai mulți bani decît scoate din ea.

În toate ramurile industriale, a căror perioadă de producție (distinctă ca mărime de perioada de muncă) cuprinde un timp mai îndelungat, producătorii capitaliști, în timpul acestei perioade, aruncă neconținut în circulație bani, în parte pentru plata forței de muncă folosite, în parte pentru cumpărarea mijloacelor de producție care urmează să fie întrebuințate; astfel de pe piața de mărfuri mijloacele de producție sînt retrase în mod direct, iar mijloacele de consum sînt retrase în parte indirect, și anume de către muncitorii care își cheltuiesc salariul, iar în parte direct de către capitaliștii înșiși, care nu își suspendă în nici un fel consumul; această retragere se face la început fără ca acești capitaliști să arunce concomitent pe piață vreun echivalent sub formă de mărfuri. În cursul acestei perioade, banii aruncați de ei în circulație servesc la transformarea în bani a valorii-marfă, inclusiv a

plusvalorii cuprinse în ea. Acest moment devine foarte important în producția capitalistă dezvoltată, când societățile pe acțiuni etc. întreprind lucrări de lungă durată, cum sînt construirea de căi ferate, de canale, de docuri, mari construcții edilitare, construcții de vapoare, drenare de terenuri pe întinderi mari etc.

3. În timp ce ceilalți capitaliști retrag din circulație, abstracție făcînd de avansarea pentru capitalul fix, mai mulți bani decît au aruncat în ea la cumpărarea forței de muncă și a elementelor circulante, capitaliștii producători de aur și de argint aruncă în circulație, abstracție făcînd de metalul nobil care servește de materie primă, numai bani și retrag din ea numai mărfuri. Capitalul constant, cu excepția părții care servește la înlocuirea uzurii capitalului fix, cea mai mare parte a capitalului variabil și întreaga plusvaloare, cu excepția tezaurului care este acumulat în propriile lor mîini, sînt aruncate în circulație sub formă de bani.

4. Pe de o parte, în calitate de mărfuri circulă tot felul de lucruri care nu au fost produse în cursul anului respectiv, ca : terenuri, case etc., apoi mai circulă produse a căror perioadă de producție cuprinde un interval mai mare decît un an : vite, lemn, vin etc. În ceea ce privește aceste fenomene și altele asemănătoare din sfera circulației, este important de reținut că, în afară de suma de bani necesară pentru circulația nemijlocită a mărfurilor, se găsește întotdeauna o anumită cantitate de bani în stare latentă, care nu funcționează, dar, căpătînd un impuls, poate să intre în funcțiune. De asemenea, valoarea unor astfel de produse intră adeseori în circulație pe părți și în mod succesiv, așa cum, de pildă, valoarea caselor intră în circulație în chiria unui șir de ani.

Pe de altă parte, nu toate mișcările procesului de reproducție sînt efectuate prin intermediul circulației banilor. Întregul proces de producție, de îndată ce elementele sale sînt procurate, este exclus din această circulație. Este exclus apoi întregul produs consumat de producător însuși în mod direct, indiferent dacă acest produs intră în consumul individual sau în consumul productiv ; aici intră și plata în natură a muncitorilor agricoli.

Prin urmare, masa de bani care pune în circulație produsul anual există în societate și a fost acumulată treptat. Ea, poate cu excepția aurului care urmează să înlocuiască monedele uzate, nu face parte din valoarea nou creată a anului respectiv.

Deși pe baza simplei circulații metalice banii pot funcționa și ca mijloc de plată și, din punct de vedere istoric, ei au și funcționat în această calitate, deși pe această bază s-a dezvoltat sistemul de credit și anumite laturi ale mecanismului acestui

sistem, totuși în această expunere se presupune circulația exclusiv a banilor din metal nobile, precum și cea mai simplă formă a ei, adică cumpărări și vânzări contra numerar.

Această presupunere se face nu numai din considerente metodologice, a căror importanță se vede chiar din faptul că atât Tooke și școala sa, cât și adversarii lor au fost mereu obligați în controversele lor, atunci când studiau circulația bancnotelor, să revină la ipoteza unei circulații pur metalice. Ei erau siliți să facă acest lucru post festum, îl făceau însă într-un mod foarte superficial, ceea ce era inevitabil, deoarece acest punct de plecare nu juca în analiza lor decât un rol secundar.

Dar chiar și cea mai simplă analiză a circulației banilor, prezentată în forma ei *primară* — și această formă este aici un moment immanent al procesului anual de reproducție —, ne arată că :

a) Dacă presupunem o producție capitalistă dezvoltată, deci predominarea sistemului muncii salariate, capitalul bănesc joacă, evident, un rol principal, în măsura în care el constituie forma sub care este avansat capitalul variabil. Pe măsură ce se dezvoltă sistemul muncii salariate, orice produs se transformă în marfă și de aceea, cu unele excepții importante, trebuie să treacă în întregime prin faza transformării în bani ca printr-o fază a mișcării sale. Masa de bani aflată în circulație trebuie să fie suficientă pentru această transformare în bani a mărfurilor, și cea mai mare parte a acestei mase este furnizată sub forma salariului, a banilor avansați de capitaliștii industriali, ca formă bani a capitalului variabil, pentru plata forței de muncă, și care în mâinile muncitorilor nu funcționează — în marea lor majoritate — decât ca mijloc de circulație (de cumpărare). Acest fenomen este total opus economiei naturale, care predomină în cadrul oricărui sistem întemeiat pe dependență personală (inclusiv iobăgia) și cu atât mai mult pe baza unor obști mai mult sau mai puțin primitive, indiferent dacă în aceste obști există sau nu relații de dependență sau de sclavie.

În sistemul sclavagist, capitalul bănesc avansat pentru cumpărarea forței de muncă joacă rolul de formă bani a capitalului fix, care nu e înlocuit decât treptat, adică în decursul perioadei active de viață a sclavului. De aceea, la atenieni câștigul pe care îl realiza un proprietar de sclavi, fie direct, prin utilizarea în industrie a sclavului său, fie indirect, închiriindu-l altor persoane care foloseau munca sclavului în industrie (de pildă pentru munca în mine), nu era considerat decât o dobândă (plus amortizarea) la capitalul bănesc avansat, tot așa cum, în producția capitalistă, capitalistul industrial socotește o parte din pulșvaloarea sa plus uzura capitalului fix ca dobândă și înlocuire a capitalului său fix, ceea ce este

o regulă și la capitaliștii care își dau cu chirie capitalul lor fix (case, mașini etc). Aici nu este vorba de simpli sclavi domestici, care fie că prestau servicii necesare, fie că serveau pentru paradă ; aceștia corespund personalului nostru casnic. Dar și sistemul sclavagist — atunci când reprezintă forma dominantă a muncii productive în agricultură, manufactură, navigație etc., așa cum a fost în statele dezvoltate ale Greciei și la Roma — păstrează un element de economie naturală. Însăși piața de sclavi este în permanență alimentată cu marfa sa, în speță forța de muncă, prin intermediul războaielor, al pirateriei etc., și acest fapt, la rindul lui, nu se face prin intermediul unui proces de circulație, ci este o însușire în natura a forței de muncă a altora prin constrângere fizică directă. Chiar și în Statele Unite, după ce teritoriul situat între statele cu muncă salariată din nord și statele sclavagiste din sud se transformase într-o pepinieră de sclavi pentru sud, unde sclavul, aruncat pe piața de sclavi, devenise el însuși un element al reproducției anuale, această sursă ajunsese cu timpul insuficientă și de aceea, pentru a satisface nevoile pieței, s-a mai continuat cât a fost posibil comerțul cu sclavi aduși din Africa.

b) Fluxul și refluxul de bani, care pe baza producției capitaliste se produc în mod spontan, cu prilejul efectuării schimbului produsului anual ; apoi avansările de capitaluri fixe, care se fac o singură dată pentru întreaga mărime a valorii lor, și retragerea succesivă din circulație a valorii lor în decursul unor perioade de ani de zile, adică reconstituirea treptată a valorii lor sub formă bănească, prin teaurizare anuală, o teaurizare care prin esența ei este total diferită de teaurizarea care se produce paralel pe baza noii producții de aur din fiecare an ; timpul diferit pentru care, corespunzător cu durata perioadelor de producție a mărfurilor, trebuie să se avanseze — deci, în prealabil, să se teaurizeze — într-una bani înainte ca aceștia să poată fi retrași din circulație prin vânzarea mărfii ; timpul diferit pe care se avansează banii și care rezultă, la rindul lui, din depărtarea diferită a locului de producție de piața de desfacere ; de asemenea decsebirile în ceea ce privește mărimea și durata reîntoarcerii sumelor de bani în funcție de starea, respectiv de mărimea relativă a stocurilor de producție în diferite întreprinderi și la diferiți capitaliști individuali din aceeași ramură de producție, deci termenele diferite de cumpărare a elementelor capitalului constant, — și toate acestea în decursul unui an de reproducție. E suficient ca toate aceste momente diferite ale mișcării spontane să fie observate și să devină evidente pe baza practicii ; ca să fie folosite în mod planificat atât pentru introducerea mijloacelor mecanice auxiliare ale sistemului de credit,

cît și pentru pescuirea efectivă a capitalurilor existente susceptibile de a fi date cu împrumut.

La aceasta se mai adaugă deosebirea dintre ramurile a căror producție se efectuează, în condiții normale, fără întrerupere pe aceeași scară și acelea care folosesc în diferite perioade ale anului cantități diferite de forță de muncă, ca, de pildă, în agricultură.

XIII. Teoria reproducției la Destutt de Tracy⁵⁶⁾

Ca exemplu al lipsei de logică, al confuziei și în același timp al prețiozității cu care cercetează economiștii reproducția socială îl vom lua pe marele logician Destutt de Tracy (vezi cartea I, p. 147, nota 30⁷⁶⁾), pe care pînă și Ricardo l-a luat în serios, numindu-l „a very distinguished writer” *. („Principles”, p. 333.)

Acest distins scriitor ne dă următoarele lămuriri asupra întregului proces de reproducție socială și de circulație :

„Mă veți întreba cum realizează acești întreprinzători industriali profituri atît de mari și de la cine le pot obține. Răspund că ei le realizează vinzîndu-și toate produsele mai scump decît i-a costat producerea lor ; și că vind :

1) unul altuia tot ce le trebuie pentru consumul lor, pentru satisfacerea trebuințelor lor, plătind cu o parte din profiturile lor ;

2) muncitorilor salariați, atît celor pe care îi plătesc ei, cît și celor pe care îi plătesc capitaliștii inactivi ; pe această cale ei primesc înapoi întregul salariu al acestor muncitori salariați, în afară de eventualele mici economii ale acestora ;

3) capitaliștilor inactivi, care le plătesc cu acea parte din venitul lor pe care nu au cheltuit-o încă pentru a-i plăti pe muncitorii salariați folosiți de ei în mod direct ; astfel întreaga rentă pe care întreprinzătorii o plătesc anual acestor capitaliști inactivi se întoarce la ei pe una sau alta din aceste căi”. (Destutt de Tracy. „Traité de la volonté et de ses effets”, Paris, 1826, p. 239.)

Deci capitaliștii se îmbogățesc, în primul rînd, înșelîndu-se unul pe altul atunci cînd schimbă acea parte din plusvaloare pe care o consacră consumului lor particular sau pe care o consumă ca venit. Prin urmare, dacă această parte din plusvaloarea lor, respectiv din profiturile lor, este = 400 l.st., aceste 400 l.st. se transformă în aproximativ 500 l.st. prin faptul că fiecare copărtaş al celor 400 l.st. vinde partea sa altuia cu 25% mai scump. Întrucît toți fac același lucru, rezultatul este același ca și în cazul cînd ei ar fi vîndut unul altuia la valoarea reală. Numai că pentru punerea în circulație a unei valori-marfă de 400 l.st., ei au nevoie de o masă de bani de 500 l.st., procedeu care pare mai degrabă o metodă de sărăcire decît de îmbogățire, întrucît o mare parte din întreaga

⁵⁶⁾ Din manuscrisul II.

lor avere trebuie păstrată în mod neproductiv sub forma inutilă de mijloace de circulație. Totuși se reduce la aceea că, în pofida creșterii nominale generale a prețurilor mărfurilor lor, capitaliștii nu pot repartiza între ei pentru consumul lor particular decît un stoc de mărfuri în valoare de 400 l.st., dar că își fac reciproc plăcerea de a pune în circulație o valoare-marfă de 400 l.st. cu o masă de bani necesară pentru circulația unei valori-marfă de 500 l.st.

Am făcut cu totul abstracție de faptul că aici este deja presupusă „o parte a profiturilor lor” și, deci, în general, este presupus un stoc de mărfuri în care este reprezentat profitul. Dar ceea ce vrea să ne explice Destutt este tocmai de unde provine acest profit. Masa de bani necesară pentru punerea lui în circulație este o problemă cu totul secundară. Masa de mărfuri în care se întruchiează profitul provine, după părerea lui Destutt, de acolo că capitaliștii nu numai că își vînd unul altuia această masă de mărfuri — observație foarte judicioasă și profundă —, dar că ei toți o vînd unul altuia mai scump. Cunoaștem, așadar, acum unul dintre izvoarele de îmbogățire a capitaliștilor. El se reduce la misterul lui „Entspektor Bräsig”⁷⁹, după care marea sărăcie provine din marea paupvreté*.

2. Mai departe, aceiași capitaliști vînd

„muncitorilor salariați, atît celor pe care îi plătesc ei, cît și celor pe care-i plătesc capitaliștii inactivi ; pe această cale ei primesc înapoi întregul salariu al acestor muncitori salariați, în afară de micile economii ale acestora”.

Reîntorcerea la capitaliști a capitalului bănesc, sub forma căruia aceștia le-au avansat muncitorilor salariul, constituie, după părerea d-lui Destutt, al doilea izvor de îmbogățire a acestor capitaliști.

Prin urmare, atunci cînd clasa capitaliștilor plătește muncitorilor, de pildă, 100 l.st. ca salariu și apoi aceiași muncitori cumpără de la aceeași clasă a capitaliștilor marfă în valoare de 100 l.st., și de aceea suma de 100 l.st., avansată de capitaliști în calitate de cumpărători de forță de muncă, se reîntoarce la ei în urma vînzării către muncitori a unor mărfuri în valoare de 100 l.st., capitaliștii se îmbogățesc datorită acestui fapt. Bunul simț ne spune că, în urma acestei operații, capitaliștii se află din nou în posesia celor 100 l.st. de care dispuneau înaintea ei. La începutul acestei operații ei aveau 100 l. st. în bani, cu care au cumpărat forță de muncă. În schimbul acestor 100 l.st. în bani, forța de muncă, pe

* — sărăcie. — Nota trad.

care capitalistul a cumpărat-o, produce mărfuri de o valoare care, după cîte știm pînă acum de la Destutt, este de 100 l.st. Vînzîndu-le muncitorilor mărfuri de aceste 100 l.st., capitaliștii primesc înapoi 100 l.st. în bani. Prin urmare, capitaliștii posedă din nou 100 l.st. bani, iar muncitorii de 100 l.st. marfă, pe care au produs-o ei înșiși. Cum ar putea capitaliștii să se îmbogățească în acest caz este greu de înțeles. Dacă cele 100 l.st. bani nu s-ar reîntoarce la ei, ar însemna că ei ar trebui mai întii să le plătească muncitorilor 100 l.st. bani pentru munca lor și apoi ar trebui să le dea în mod gratuit produsul acestei munci, mijloace de consum de 100 l.st. Prin urmare, reîntoarcerea banilor nu ar putea explica decît cel mult cum de nu au sărăcit capitaliștii în urma acestei operații. În nici un caz însă cum de s-au îmbogățit de pe urma ei.

Altă problemă este, într-adevăr, aceea cum au ajuns capitaliștii să posede cele 100 l.st. bani și de ce muncitorii, în loc să producă mărfuri pe cont propriu, sînt siliți să-și schimbe forța lor de muncă contra celor 100 l.st. Dar acesta e un lucru care pentru un gînditor de calibrul lui Destutt se înțelege de la sine.

Destutt însuși nu este pe deplin mulțumit cu această rezolvare. Într-adevăr, el nu ne-a spus că îmbogățirea se datorește faptului că mai întii se cheltuiește o sumă de bani de 100 l.st. și că apoi se încasează o sumă de bani de 100 l.st., deci el nu ne-a spus că îmbogățirea se produce în urma reîntoarcerii celor 100 l.st. în bani; acest fapt ne explică numai de ce cele 100 l.st. în bani nu se pierd. El ne-a spus numai că capitaliștii se îmbogățesc „vînzîndu-și toate produsele mai scump decît i-a costat producerea lor”.

Prin urmare, capitaliștii trebuie să se îmbogățească și în tranzațiile lor cu muncitorii prin faptul că le vînd acestora prea scump. Perfect !

„Ei plătesc salarii... și toate acestea se reîntorc la ei prin cheltuielile tuturor acestor oameni, care le plătesc” {produsele} „mai scump decît i-au costat pe ei” {pe capitaliști} „plata acestor salarii” (p. 240).

Așadar, capitaliștii le plătesc muncitorilor 100 l.st. salariu și apoi le vînd muncitorilor propriul lor produs cu 120 l.st., astfel că la capitaliști nu numai că se reîntorc cele 100 l.st., dar mai cîștigă 20 l.st. ? Lucrul acesta e imposibil. Muncitorii nu pot plăti decît cu banii pe care i-au primit sub formă de salariu. Dacă au primit de la capitaliști 100 l.st. salariu, ei pot cumpăra numai de 100 l.st., și nu de 120 l.st. Deci lucrurile nu se pot petrece astfel. Dar mai există și altă cale. Muncitorii cumpără de la capitaliști marfă de 100 l.st., dar în realitate nu primesc marfă decît în valoare de 80 l.st. Astfel ei sînt înșelați, fără îndoială, cu 20 l.st. Iar capita-

listul s-a îmbogățit, fără îndoială, cu 20 l.st., pentru că a plătit, de fapt, forța de muncă cu 20% sub valoarea ei, cu alte cuvinte a făcut, pe o cale ocolită, un scăzământ de 20% din salariul nominal.

Clasa capitaliștilor ar ajunge la același rezultat dacă le-ar plăti din capul locului muncitorilor un salariu de numai 80 l.st. și apoi le-ar furniza, în schimbul acestor 80 l.st. bani, o valoare-marfă efectiv de 80 l.st. Aceasta pare să fie — dacă privim clasa capitaliștilor în ansamblul ei — calea normală, intrucât, chiar după părerea d-lui Destutt, clasa muncitoare trebuie să primească un „salariu suficient” (p. 219), care să-i ajungă cel puțin pentru întreținerea existenței ei și a capacității ei de muncă, „pentru procurarea mijloacelor de subzistență celor mai necesare” (p. 180). Dacă muncitorii nu primesc aceste salarii suficiente, potrivit aceluiași Destutt aceasta înseamnă „moarrea industriei” (p. 208), și nu constituie, așadar, pe cât se pare, un mijloc de îmbogățire pentru capitaliști. Dar oricare ar fi mărimea salariilor pe care clasa capitaliștilor le plătește clasei muncitoare, acestea au o valoare determinată, de pildă 80 l.st. Deci dacă clasa capitaliștilor le plătește muncitorilor 80 l.st., ea trebuie să le livreze în schimbul acestor 80 l.st. o valoare-marfă de 80 l.st., și de aceea reîntoarcerea celor 80 l.st. nu o îmbogățește. Dacă ea le plătește 100 l.st. în bani și le vinde pentru 100 l.st. o valoare-marfă de 80 l.st., ea le plătește muncitorilor în bani cu 25% mai mult decât salariul lor normal și le livrează în schimbul acestor bani cu 25% mai puține mărfuri.

Cu alte cuvinte: fondul din care clasa capitaliștilor își trage, în general, profitul ar fi format prin scăzăminte din salariul normal, prin plățirea forței de muncă sub valoarea ei, adică sub valoarea mijloacelor de subzistență necesare pentru reproducția normală a forței de muncă sub formă de muncitori salariați. Dacă s-ar plăti deci salariul normal, lucru care, după părerea lui Destutt, chiar trebuie să se întimple, nu ar exista un fond de profit nici pentru industriaș, nici pentru capitaliștii inactivi.

Așadar, d-l Destutt ar fi trebuit să reducă întregul mister al îmbogățirii clasei capitaliștilor la următoarea formulă: clasa capitaliștilor se îmbogățește prin scăzăminte din salariu. În acest caz, celelalte fonduri de plusvaloare, despre care vorbește la punctul 1 și 3, nu ar mai exista.

Prin urmare, în toate țările în care salariul în bani al muncitorilor este redus la valoarea mijloacelor de consum necesare pentru existența lor ca clasă, nu ar exista nici fond de consum și nici fond de acumulare pentru capitaliști, deci nici fondul necesar pentru existența clasei capitaliștilor și, prin urmare, nici clasa

capitaliștilor. Potrivit lui Destutt, așa s-ar petrece lucrurile în toate țările bogate, dezvoltate și cu o civilizație veche, căci aici

„în societățile noastre statornice de mult, fondul din care se plătește salariul este... o mărime aproape constantă” (p. 202).

Chiar și în cazul scăzământului din salariu, îmbogățirea capitaliștilor nu provine din faptul că ei plătesc mai întâi muncitorului 100 l.st. în bani și îi livrează apoi, în schimbul acestor 100 l.st. în bani, 80 l.st. în mărfuri — punând așadar efectiv în circulație marfă în valoare de 80 l.st. cu ajutorul sumei de bani de 100 l.st., adică cu 25% mai mare —, ci din faptul că din produsul muncitorului capitalistul își însușește, în afară de plusvaloare — de cea parte a produsului în care este reprezentată plusvaloarea —, încă 25% din cea parte a produsului care ar trebui să-i revină muncitorului sub formă de salariu. În modul absurd în care Destutt concepe lucrurile, clasa capitaliștilor nu ar câștiga absolut nimic. Ea plătește 100 l.st. ca salariu și în schimbul acestor 100 l.st. îi restituie muncitorului o valoare-marfă de 80 l.st. din propriul său produs. Dar la operația următoare ea trebuie să avanseze din nou pentru aceeași procedură 100 l.st. Ea își permite deci plăcerea inutilă de a avansa 100 l.st. în bani și de a livra apoi, în schimbul lor, 80 l.st. în marfă, în loc de a avansa 80 l.st. în bani și de a livra în schimbul lor 80 l.st. în marfă. Cu alte cuvinte, clasa capitaliștilor avansează mereu, în mod inutil, pentru circulația capitalului ei variabil, un capital bănesc cu 25% mai mare, ceea ce constituie o metodă de îmbogățire absolut originală.

3. În sfârșit, clasa capitaliștilor vinde

„capitaliștilor inactivi, care îi plătesc cu cea parte din venitul lor pe care nu au cheltuit-o încă pentru a-i plăti pe muncitorii salariați folosiți de ei în mod direct; astfel întreaga rentă pe care întreprinzătorii o plătesc anual acestor capitaliști” (inactivi) „se întoarce la ei pe una sau alta din aceste căi”.

Am văzut mai sus că capitaliștii industriali

„plătesc cu o parte din profiturile lor întreaga parte a consumului lor, destinat satisfacerii nevoilor lor”.

Să presupunem deci că profiturile lor sînt = 200 l.st. Să zicem că pentru consumul lor individual ei cheltuiesc, de pildă, 100 l.st. Dar cealaltă jumătate, = 100 l.st., nu le aparține lor, ci capitaliștilor inactivi, adică celor care încasează renta funciară și capitaliștilor care dau bani cu împrumut cu dobîndă. Așadar, capitaliștii industriali trebuie să plătească acestor indivizi 100 l.st. în bani. Să presupunem că aceștia din urmă întrebuințează din acești bani 80 l.st. pentru consumul lor propriu și 20 l.st. pentru plata

servitorilor etc. Ei cumpără deci cu cele 80 l.st. mijloace de consum de la capitaliștii industriali. În timp ce acești capitaliști se despart astfel de un produs de 80 l.st., li se reîntorc 80 l.st. în bani, adică $\frac{4}{5}$ din cele 100 l.st. pe care le-au plătit capitaliștilor inactivi sub denumirea de rentă, dobândă etc. Mai departe, clasa servitorilor, salariații direcți ai capitaliștilor inactivi, au primit de la stăpînii lor 20 l.st. Cu acești bani ei cumpără — tot de la capitaliștii industriali — mijloace de consum de 20 l.st. În timp ce aceștia se despart astfel de un produs de 20 l.st., li se reîntorc 20 l.st. în bani, sau ultima cincime din cele 100 l.st. în bani, pe care le-au plătit capitaliștilor inactivi ca rentă, dobândă etc.

La sfîrșitul tranzacției, capitaliștilor industriali li s-au reîntors cele 100 l.st. în bani pe care le cedaseră capitaliștilor inactivi ca plată a rentei, dobînzii etc., în timp ce jumătate din plusprodusul lor = 100 l.st. a trecut din mîinile lor în fondul de consum al capitaliștilor inactivi.

Este deci, evident, cu totul de prisos pentru problema care ne interesează aici să ținem seama într-un fel oarecare de împărțirea celor 100 l.st. între capitaliștii inactivi și salariații lor direcți. Problema este simplă: rentele și dobînzile lor, într-un cuvînt partea care le revine din plusvaloarea = 200 l.st., li se plătește de către capitaliștii industriali sub formă de bani, sub forma celor 100 l.st. Cu aceste 100 l.st. ei cumpără direct sau indirect mijloace de consum de la capitaliștii industriali. Ei le restituie deci 100 l.st. în bani și retrag de la ei de 100 l.st. mijloace de consum.

În felul acesta a fost efectuată reîntoarcerea la capitaliștii industriali a celor 100 l.st. în bani plătiți de aceștia capitaliștilor inactivi. Oare această reîntoarcere a banilor să fie, cum își închipuie Destutt, un mijloc de îmbogățire pentru capitaliștii industriali? Înaintea tranzacției ei aveau o sumă de valoare de 200 l.st.; 100 l.st. în bani și 100 l.st. în mijloace de consum. După tranzacție ei nu dispun decît de o jumătate din suma de valoare inițială. Ei se află din nou în posesiunea celor 100 l.st. în bani, dar au pierdut cele 100 l.st. în mijloace de consum, care au trecut în mina capitaliștilor inactivi. Prin urmare, în loc să fie mai bogați cu 100 l.st., ei sînt mai săraci cu 100 l.st. Dacă, în locul căii ocolite pe care o folosesc, și anume de a plăti mai întîi 100 l.st. în bani și de a reprimi aceste 100 l.st. în bani ca plată pentru mijloace de consum de 100 l.st., ar fi plătit în mod direct renta, dobînda etc. sub forma naturală a produsului lor, nu li s-ar fi reîntors din circulație 100 l.st. în bani, pentru că ei nu ar fi aruncat în circulație 100 l.st. în bani. Prin intermediul plății în

natură, lucrurile s-ar fi prezentat mai simplu : din plusprodusul în valoare de 200 l.st. capitaliștii industriali ar fi reținut jumătate pentru ei, iar cealaltă jumătate ar fi cedat-o fără vreun echivalent capitaliștilor inactivi. Nici măcar Destutt nu s-ar fi putut simți tentat să considere acest lucru un mijloc de îmbogățire.

Pământul și capitalul, pe care capitaliștii industriali l-au arendat sau l-au luat cu împrumut de la capitaliștii inactivi și pentru care ei trebuie să le plătească acestora o parte din plusvaloare sub formă de rentă funciară, dobândă etc., le-a adus, bineînțeles, un profit, deoarece au constituit una dintre condițiile producției, atât a produsului în general cât și a acelei părți din produs care constituie plusprodusul sau în care se întruchiează plusvaloarea. Acest profit rezultă din utilizarea pământului arendat și a capitalului luat cu împrumut, iar nu din prețul plătit pentru ele. Prețul acesta constituie, dimpotrivă, un scăzământ din acest profit. Altfel ar trebui să se susțină că capitaliștii industriali nu s-ar îmbogăți, ci ar sărăci dacă ar putea reține pentru ei înșiși și cealaltă jumătate a plusvalorii în loc să o cedeze. Iată la ce situație se ajunge dacă se confundă fenomene de circulație, cum e reinloarcerea banilor, cu repartitia produsului, pe care aceste fenomene de circulație nu fac decît s-o mijlocească.

Și totuși același Destutt e destul de isteț ca să observe :

„De unde provin veniturile acestor oameni inactivi ? Nu provin ele oare din renta pe care le-o plătesc din profitul lor acei oameni care pun în acțiune capitalurile celor dintii, adică cei care platesc cu fondurile celor dintii o muncă ce produce mai mult decît costă ea, pe scurt industriașii ? La ei trebuie deci să ne întoarcem întotdeauna pentru a descoperi izvorul oricărei avuții. Ei sînt aceia care întrețin în realitate chiar și pe muncitorii salariați folosiți de cei dintii” (p. 246).

Prin urmare, de astă dată plata acestei rente etc. este un scăzământ din profitul industriașilor. Mai înainte era pentru ei un mijloc de îmbogățire.

Dar lui Destutt al nostru i-a rămas, totuși, o consolare. Industriașii aceștia cumsecade se poartă cu capitaliștii inactivi așa cum se poartă ei între ei și cum se poartă și cu muncitorii. Ei le vînd toate mărfurile mai scump, de pildă cu 20%. Și acum există două posibilități. În afară de cele 100 l.st. pe care le primesc anual de la industriași, inactivii pot avea sau nu alte mijloace bănești. În primul caz industriașii le vînd mărfurile lor în valoare de 100 l.st. cu prețul, să zicem, de 120 l.st. Prin urmare, la vînzarea mărfurilor lor, industriașilor li se reîntorc nu numai cele 100 l.st. pe care le-au plătit inactivilor, dar, în plus, și alte 20 l.st. care pentru ei constituie în mod efectiv o valoare nouă. Cum stăm cu

socoteala în acest caz? Industriașii au dat în mod gratuit marfă de 100 l.st., căci cele 100 l.st. în bani, cu care a fost plătită în parte marfa, erau propriii lor bani. Propria lor marfă le-a fost deci plătită cu propriii lor bani. Inseamnă că există o pierdere de 100 l.st. Dar ei au mai primit 20 l.st. ca excedent al prețului peste valoare. Asta înseamnă un cișlig de 20 l.st.; scăzându-se acest ciștig din pierderea de 100 l.st., obținem o pierdere de 80 l.st.; pierderea nu poate fi niciodată un plus, ci rămîne întotdeauna un minus. Înșelîndu-i pe capitaliștii inactivi, capitaliștii industriali și-au redus pierderea, dar pierderea de avuție nu s-a transformat de aceea într-un mijloc de îmbogățire a acestora. Această metodă nu poate fi însă aplicată vreme îndelungată, întrucît capitaliștii inactivi nu pot plăti în nici un caz anual cîte 120 l.st. în bani atunci cînd încasează anual numai 100 l.st. în bani.

Sau iată cealaltă metodă: capitaliștii industriali vînd mărfuri în valoare de 80 l.st. în schimbul celor 100 l.st. în bani care i-au plătit capitaliștilor inactivi. În acest caz ei continuă să dea în mod gratuit 80 l.st. sub formă de rentă, dobîndă etc. Prin această înșelăciune ei au micșorat tributul pe care îl plătesc capitaliștilor inactivi, dar el există ca și mai înainte, iar aceștia din urmă pot, potrivit aceleiași teorii că prețurile depind de bunul plac al vînzătorilor, să ceară în viitor pentru pămîntul și capitalul lor o rentă sau o dobîndă etc. de 120 l.st. în loc de 100 l.st., cît au luat pînă acum.

Acest raționament strălucit este cu totul demn de gînditorul profund care, pe de o parte, îl pastîșează pe A. Smith afirmînd că „munca este izvorul oricărei avuții” (p. 242).

că capitaliștii industriali

„folosesc capitalul lor pentru a plăti o muncă care-l reproduce cu profit” (p. 246)

și care, pe de altă parte, trage concluzia că acești capitaliști industriali

„întrețin pe toți ceilalți oameni”, că „numai ei sînt aceia care sporesc avuția publică și creează toate mijloacele noastre de desfătare” (p. 242),

că nu capitaliștii sînt hrăniți de muncitori, ci muncitorii de capitaliști, și anume pentru extraordinarul motiv că banii cu care sînt plătiți muncitorii nu rămîn în mîinile acestora, ci se întorc în permanență la capitaliști, ca plată a mărfurilor produse de muncitori.

„Ei nu fac decît să primească cu o mînă și să restituie cu cealaltă. Consumul lor trebuie deci privit ca datorîndu-se acelor care îi plătesc” (p. 235).

După această expunere exhaustivă a reproducției și consumului social, așa cum sînt ele efectuate prin mijlocirea circulației banilor, Destutt continuă :

„Iată ce completează acest perpetuum mobile al avuției, mișcare care, deși greșit înțeleasă” { „mal connu” — adevărat ! }, „a fost numită pe drept cuvînt circulație ; căci ea este într-adevăr un circuit și se întoarce mereu la punctul ei de plecare. Acest punct este acela în care are loc producția” (p. 239, 240).

Destutt, that very distinguished writer, membre de l'Institut de France⁸⁰ et de la Société Philosophique de Philadelphie *, și care, într-un anumit sens, este într-adevăr o somitate între economiștii vulgari, în încheiere îl invită pe cititor să admire claritatea desăvîrșită cu care a prezentat desfășurarea procesului social, să admire fasciculul de lumină pe care l-a aruncat asupra acestui subiect și are chiar condescendența de a comunica cititorilor de unde provine toată aceasla lumină. Acestea trebuie redată în original :

„On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit a propos de leur production et de leur distribution, et en même temps *quelle clarté elle répand sur toute la marche de la société*. D'où viennent cet accord et cette *lucidité* ? De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela rappelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point-de-vue, et où tout paraît confus et désuni, quand on en est trop près ou trop loin” (p. 242, 243) **.

Voilà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude ! ***

* — acest scriitor foarte distins, membru al Institutului Franței și al Societății de filozofie din Philadelphia. — *Nota trad.*

** — „Se va observa, sper, cum acest mod de a privi consumul avuțiilor noastre concorda cu tot ce am spus privitor la producția și repartiția lor și în același timp *ce claritate răspîndește el asupra întregii mișcări a societății*. De unde provine această armonie și această *luciditate* ? Din faptul că am descoperit adevărul. Lucrul acesta amintește de efectul acelor oglinzi în care obiectele se reflectă clar și în proporțiile lor adevărate atunci cînd ne situăm în punctul potrivit și în care totul apare confuz și deformat atunci cînd distanța e prea mică sau prea mare”. — *Nota trad.*

*** — Iată cretinismul burghez în toată splendoarea sa. — *Nota trad.*

Capitolul douăzeci și unu⁵⁷⁾
 Acumularea și reproducția lărgită

Am arătat în cartea I cum se produce acumularea capitalului la capitalistul individual. Prin transformarea capitalului-marfă în bani, se transformă în bani și plusprodusul în care se întruchipează plusvaloarea. Această plusvaloare astfel transformată în bani capitalistul o retransformă în elemente naturale adiționale ale capitalului său productiv. În circuitul următor al producției, capitalul sporit furnizează un produs sporit. Dar ceea ce se petrece cu capitalul individual trebuie să se petreacă și cu producția anuală totală, exact cum am văzut și atunci când am analizat reproducția simplă, și anume că precipitarea succesivă — la reproducția capitalului individual — a componentelor lui fixe uzate, în bani acumulați sub formă de tezaur, își găsește expresia și în reproducția socială anuală.

Dacă un capital individual este = $400_c + 100_v$, iar plusvaloarea anuală este = 100, produsul-marfă este = $400_c + 100_v + 100_p$. Aceste 600 sînt transformate în bani. Din acești bani 400 sînt transformate din nou în forma naturală a capitalului constant, 100_v în forță de muncă și, în caz că toată plusvaloarea e acumulată, se mai transformă și 100_p în capital constant adițional, prin schimbul lor pe elemente naturale ale capitalului productiv. În acest caz presupunem: 1) că, în condițiile tehnice date, această sumă este suficientă fie pentru extinderea capitalului constant în funcțiune, fie pentru crearea unei noi întreprinderi industriale. Se mai poate întîmpla însă să fie nevoie de o perioadă de timp mai îndelungată pentru transformarea plusvalorii în bani și pentru tezurizarea acestor bani, înainte ca acest proces să poată avea loc, deci înainte de a putea avea loc o acumulare efectivă, o lărgire a producției. 2) Se presupune încă în fond a și avut loc o lărgire a producției, căci, pentru a avea bani (plusvaloarea tezurizată

⁵⁷⁾ De aici pînă la sfîrșit manuscrisul III 47.

sub formă de bani) să poată fi transformați în elemente ale capitalului productiv, aceste elemente trebuie să se vîndă pe piață ca mărfuri; nu are, de altfel, nici o importanță dacă ele sînt cumpărate ca mărfuri finite sau sînt confecționate după comandă. Ele nu sînt plătite decît după ce au fost obținute și, în orice caz, după ce a avut loc, în ceea ce le privește, o reproducție efectivă pe scară lărgită, o lărgire a producției care pînă atunci se desfășura în proporții normale. Ele trebuie să existe în mod potențial, adică în elementele lor, întrucît, pentru ca ele să fie produse în mod efectiv, nu este nevoie decît de impulsul comenzii, adică de cumpărarea mărfii, care să anticipeze existența și vînzarea acesteia. Banii existenți într-o parte provoacă reproducția lărgită în cealaltă parte, deoarece posibilitatea acestei reproducții există *independent* de bani, deoarece banii în sine nu sînt un element al reproducției efective.

Dacă, de pildă, capitalistul A vinde în cursul unui an sau al unui număr mai mare de ani cantitățile de produse-marfă produse de el în mod succesiv, el transformă implicit în mod succesiv în bani și acea parte a produsului-marfă în care este cuprinsă plusvaloarea — plusprodusul —, deci însăși plusvaloarea produsă de el sub formă de marfă; el acumulează treptat acești bani și își formează astfel un nou capital bănesc potențial — potențial datorită destinației și capacității lui de a fi transformat în elemente ale capitalului productiv. De fapt însă capitalistul nu acumulează decît un simplu tezaur, care nu este un element al reproducției efective. Activitatea capitalistului respectiv în această privință constă la început numai în retragerea succesivă din circulație a banilor care circulă, nefiind, bineînțeles, exclusă posibilitatea ca acești bani pe care el îi ține astfel sub cheie, să fi fost ei înșiși — înainte de a fi intrat în circulație — o parte din alt tezaur. Acest tezaur al capitalistului A, care în mod potențial este capital bănesc nou, nu constituie o avuție socială adițională, după cum nu ar constitui o avuție socială adițională nici în cazul cînd acești bani ar fi cheltuiți pe mijloace de consum. Se poate însă ca banii retrași din circulație, deci care înainte se aflau în circulație, să fi formați odată, mai demult, o parte dintr-un tezaur sau să fi fost forma bănească a unui salariu, să fi servit la transformarea în bani a unor mijloace de producție sau a altor mărfuri sau să fi pus în circulație partea constantă a capitalului ori venitul vreunui capitalist. Ei nu sînt o avuție nouă, tot așa cum banii priviți din punctul de vedere al circulației sînt simple, fiind purtători numai ai valorii lor nominale, și nu o valoare înzecită în urma faptului că s-au rotit de zece ori în cursul unei zile, realizînd zece va-

lori-marfă diferite. Mărfurile există independent de bani și banii înșiși rămân ceea ce sînt (sau chiar scad din cauza uzurii) indiferent dacă efectuează o singură rotație sau zece rotații. Numai în producția de aur se creează avuție nouă (bani potențiali), în măsura în care produsul sub formă de aur conține plusprodus, care este purtător de plusvaloare, și numai în măsura în care noul produs sub formă de aur intră în întregime în circulație sporește el materialul bănesc al unor noi capitaluri bănești potențiale.

Deși nu constituie o avuție socială nouă, adițională, această plusvaloare teaurizată sub formă de bani reprezintă, totuși, un capital bănesc potențial nou din cauza funcției în vederea căreia este acumulat. (Vom vedea mai tîrziu că un capital bănesc nou poate apărea nu numai prin transformarea treptată a plusvalorii în bani.)

Banii sînt retrași din circulație și acumulați sub formă de tezaur prin vînzarea mărfii, fără ca această vînzare să fie urmată de o cumpărare. Așadar, dacă presupunem că această operație are un caracter general, pare-se că nu se poate întrevădea de unde vor veni cumpărătorii, deoarece în acest proces — care trebuie presupus ca fiind general, întrucît fiecare capital individual se poate afla în curs de acumulare — fiecare vrea să vîndă pentru a teauriza, dar nimeni nu vrea să cumpere.

Dacă ne-am închipui procesul de circulație dintre diferitele părți ale reproducției anuale ca desfășurîndu-se în linie dreaptă — ceea ce nu corespunde realității, deoarece, cu puține excepții, acest proces constă întotdeauna din mișcări opuse — ar trebui să începem cu producătorul de aur (respectiv de argint), care cumpără fără să vîndă, și să presupunem că toți ceilalți îi vînd lui. În acest caz, întregul plusprodus social anual (purtătorul întregii plusvalori) ar trece în mîna lui, iar toți ceilalți capitaliști și-ar repartiza pro rata plusprodusul lui, care există de la natură sub formă de bani, aurul fiind forma naturală a plusvalorii lui; căci acea parte din produsul producătorului de aur care trebuie să înlocuiască capitalul acestuia aflat în funcțiune este deja mobilizată și folosită în mod corespunzător. Plusvaloarea producătorului de aur produsă sub formă de aur ar fi în acest caz singurul fond din care își procură toți ceilalți capitaliști materialul pentru transformarea în bani a plusprodusului lor anual. Prin urmare, ea ar trebui să fie egală, în ceea ce privește mărimea valorii sale, cu întreaga plusvaloare socială anuală, care abia trebuie să se transforme în crisalida sa — în tezaur. Aceste ipoteze absurde nu ajută la nimic altceva decît cel mult la explicarea posibilității unei teaurizări simultane generale, fără a duce însă nici măcar cu un pas înainte explicarea reproducerii însăși, cu excepția aceleia a producătorilor de aur.

Înainte de a rezolva această dificultate aparentă trebuie să delimităm acumularea din sectorul I (producția de mijloace de producție) de acumularea din sectorul II (producția de mijloace de consum). Începem cu sectorul I.

I. Acumularea în sectorul I

1. Formarea tezaurului

Este clar că atât capitalurile investite în numeroasele ramuri industriale din care constă sectorul I, cât și diferitele capitaluri individuale investite în fiecare dintre aceste ramuri industriale în funcție de vârsta acestor capitaluri, adică de timpul cât au funcționat, făcând cu totul abstracție de volumul lor, de condițiile tehnice, de situația de pe piață etc., se află pe diferite trepte ale procesului transformării succesive a plusvalorii în capital bănesc potențial, indiferent pentru care dintre cele două forme de lărgire a producției urmează să servească acest capital bănesc: pentru sporirea capitalului aflat în funcțiune sau pentru înființarea unor întreprinderi industriale noi. O parte din capitaliști transformă deci neconținut capitalul lor bănesc potențial, ajuns la mărimea corespunzătoare, în capital productiv, adică cu banii acumulați prin transformarea în bani a plusvalorii cumpără mijloace de producție, elemente adiționale ale capitalului constant, în timp ce altă parte din capitaliști mai este ocupată cu acumularea capitalului ei bănesc potențial. Prin urmare, capitaliștii din ambele aceste categorii se opun unii altora, unii în calitate de cumpărători, ceilalți în calitate de vânzători, și fiecare apare exclusiv într-unul din aceste roluri.

De pildă, capitalistul A vinde $600 (= 400_c + 100_v + 100_p)$ capitalistului B (care poate reprezenta mai mult de un singur cumpărător). El a vândut mărfuri de 600 contra 600 în bani, din care 100 reprezintă plusvaloare pe care el o reține din circulație și o teaurizează sub formă de bani. Dar aceste 100 în bani reprezintă doar forma bănească a plusprodusului, care a fost purtătorul unei valori de 100. Teaurizarea nu este de loc producție, deci din capul locului ea nu înseamnă un increment al producției. Activitatea capitalistului în această privință se rezumă exclusiv la faptul că el reține din circulație, reține și sechestrează banii obținuți prin vânzarea plusprodusului de 100. Această operație nu o efectuează numai capitalistul A, ci și alți capitaliști, A', A'', A''', în numeroase puncte din sfera circulației; acești capitaliști lucrează cu toții cu aceeași asiduitate ca și A la acest fel de teaurizare. Numeroasele

puncte în care se retrag bani din circulație și se acumulează sub formă de numeroase tezaure individuale, respectiv capitaluri bănești potențiale, par să fie tot atâtea piedici pentru circulație, deoarece imobilizează banii, lipsindu-i, pentru un timp mai lung sau mai scurt, de posibilitatea de a circula. Trebuie însă să se țină seama de faptul că tezaurizarea are loc și în cadrul circulației de mărfuri simple, mult timp înainte ca această circulație să se efectueze pe baza producției de mărfuri capitaliste; cantitatea de bani existentă în societate este întotdeauna mai mare decât partea de bani care se află în circulație activă, deși aceasta din urmă sporește sau scade după împrejurări. Aceleași tezaure și același mod de a tezauriza le întâlnim și aici, dar acum ca un moment propriu procesului de producție capitalist.

Se poate înțelege plăcerea provocată de faptul că, în cadrul sistemului de credit, toate aceste capitaluri potențiale devin, prin concentrarea lor în bănci etc., capital disponibil, „loanable capital”^{*}, capital bănesc, și anume nu un capital pasiv, nu o „muzică a viitorului”⁸¹, ci un capital activ, un capital cămătăresc (aici cămătăresc în sensul creșterii lui).

Dar capitalistul A realizează această tezaurizare în măsura în care, în ceea ce privește plusprodusul său, apare numai în calitate de vânzător al acestuia, fără să apară apoi în calitate de cumpărător. Producția lui succesivă de plusprodus, purtătorul plusvalorii lui care urmează să fie transformată în bani, este deci premisa formării tezaurului acestui capitalist. În cazul nostru, în care examinăm numai circulația din cadrul sectorului I, forma naturală a plusprodusului, ca și a produsului total, din care o parte o constituie plusprodusul, este forma naturală a unuia dintre elementele capitalului constant al sectorului I, adică plusprodusul face parte din categoria mijloacelor de producție care servesc la producerea mijloacelor de producție. Vom vedea imediat ce se întâmplă cu acest plusprodus, adică ce funcție îndeplinește în mîna cumpărătorilor B, B', B'' etc.

În primul rînd trebuie să reținem însă următorul lucru: deși capitalistul A retrage din circulație bani în contul plusvalorii sale și îi tezaurizează, pe de altă parte el aruncă în circulație mărfuri fără să retragă în schimb alte mărfuri, fapt în urma căruia capitaliștii B, B', B'' etc. pot, la rîndul lor, să arunce în circulație bani și să retragă din ea în schimb numai marfă. În cazul nostru, această marfă intră, atît în ceea ce privește forma ei naturală, cît și destinația ei, ca element fix sau circulant în capitalul constant al capi-

* — , capital de împrumut⁸. — Nota trad.

taliștilor B, B' etc. Despre acest capital din urmă vom vorbi mai amănunțit atunci cînd vom avea de-a face cu cumpărătorii plusprodusului, cu capitaliștii B, B' etc.

Trebuie să mai facem, în treacăt, următoarea remarcă: ca și mai înainte, cînd am analizat reproducția simplă, constatăm aici din nou că schimbul diferitelor componente ale produsului anual, adică circulația lor (care trebuie să cuprindă în același timp reproducția capitalului, adică reconstituirea lui în diferitele lui forme: capital constant, variabil, fix, circulant, capital bănesc, capital-marfă), nu presupune numai o simplă cumpărare de marfă, completată printr-o vînzare ulterioară sau o vînzare completată printr-o cumpărare ulterioară, astfel încît de fapt nu s-ar produce decît schimbul unei mărfi contra altei mărfi, cum consideră economia politică și în special școala liberului schimb de la fiziocrați și Adam Smith încoace. Știm că, odată investit, capitalul fix nu mai e reinnoit în tot timpul funcționării sale, ci continuă să funcționeze sub vechea sa formă, în timp ce valoarea sa se precipită treptat sub formă de bani. Am văzut că reinnoirea periodică a componentei fixe a capitalului II_c (valoarea-capital totală II_c se schimbă contra elementelor în valoare de $I_{(v+p)}$) presupune, pe de o parte, o simplă cumpărare a componentei fixe a capitalului II_c care trece din forma bani în forma naturală; acestei cumpărări îi corespunde simpla vînzare a lui I_p ; pe de altă parte, ea presupune o simplă vînzare din partea lui II_c , vînzare a acelei părți din valoarea capitalului fix (a părții din valoare care reprezintă uzura) care se precipită sub formă de bani; acestei vînzări îi corespunde simpla cumpărare a lui I_p . Pentru ca schimbul să se efectueze aici în mod normal, trebuie să se presupună că simpla cumpărare de partea lui II_c este egală, în ceea ce privește mărimea valorii, cu simpla vînzare de partea lui II_c și, de asemenea, că simpla vînzare de I_p către II_c , partea 1, este egală cu o simplă cumpărare de II_c , partea 2 (p. 440) *. Altminteri, reproducția simplă este perturbată; simpla cumpărare de o parte trebuie compensată prin simpla vînzare de cealaltă parte. De asemenea aici trebuie să se mai presupună că simpla vînzare a acelei părți din I_p care formează tezaur pentru capitaliștii A, A', A'' este echilibrată de simpla cumpărare a respectivei părți din I_p de către capitaliștii B, B', B'' care își transformă tezaurul în elemente de capital productiv adițional.

* Vezi volumul de față, p. 485—486. — Nota red.

În măsura în care echilibrul este restabilit prin faptul că cumpărătorul apare ulterior ca vânzător pentru aceeași sumă de valoare și, invers, în această măsură are loc reîntoarcerea banilor la acea parte care i-a avansat cu prilejul cumpărării și a vîndut înainte de a cumpăra din nou. Dar echilibrul real în însuși schimbul de mărfuri, în schimbul diferitelor părți ale produsului anual este condiționat de egalitatea sumei de valoare a mărfurilor schimbate unele contra altora.

Dar în măsura în care au loc numai acte de schimb unilaterale, de o parte aflîndu-se o masă de simple cumpărări, de cealaltă parte o masă de simple vînzări — și am văzut că schimbul normal, pe baze capitaliste, al produsului anual presupune asemenea metamorfoze unilaterale —, echilibrul nu există decît dacă se presupune că suma de valoare a cumpărărilor unilaterale și suma de valoare a vînzărilor unilaterale se compensează reciproc. Faptul că producția de mărfuri este forma generală a producției capitaliste include implicit rolul pe care banii îl joacă în această producție nu numai în calitate de mijloc de circulație, dar și în calitate de capital bănesc, și creează anumite condiții normale de schimb, proprii acestui mod de producție, deci condiții pentru desfășurarea normală atât a reproducției simple, cît și a reproducției pe scară lărgită, condiții care se transformă în tot atîtea condiții pentru desfășurarea anormală a reproducției, în tot atîtea posibilități de crize, întrucît — avînd în vedere caracterul spontan al acestei producții — echilibrul este el însuși o întîmplare.

De asemenea am văzut că la schimbul lui I_p , contra unei sume de valoare corespunzătoare din II_c are loc, ce-i drept, în cele din urmă pentru II_c o înlocuire de marfă a capitalistului colectiv din sectorul II cu o sumă de valoare egală a mărfii capitalistului colectiv din sectorul I, că deci capitalistul colectiv din sectorul II completează ulterior vînzarea mărfii proprii prin cumpărare de marfă din sectorul I, avînd aceeași sumă de valoare. Această înlocuire are loc, dar nu are loc un schimb direct de mărfuri între capitaliștii din sectoarele I și II. II_c își vinde marfa muncitorilor din sectorul I; aceștia se opun lui II_c în mod unilateral ca cumpărători de mărfuri, iar II_c li se opune acestor muncitori în mod unilateral ca vînzători de mărfuri; cu banii obținuți astfel din vînzare, II_c i se opune capitalistului colectiv din sectorul I în mod unilateral ca cumpărător de mărfuri, iar capitalistul colectiv din sectorul I i se opune lui II_c în mod unilateral pînă la concurența sumei de I_p ca vînzător de mărfuri. Numai prin această vînzare de mărfuri reproduce sectorul I în cele din urmă capitalul său variabil sub formă de capital bănesc. Dacă capitalul din sec-

torul I se opune capitalului din sectorul II în mod unilateral ca vânzător de mărfuri pînă la concurența sumei de I_v , atunci propriilor săi muncitori el li se opune în mod unilateral ca cumpărător de mărfuri atunci cînd le cumpără forța de muncă; și așa cum muncitorii din sectorul I i se opun în mod unilateral capitalistului din sectorul II ca cumpărători de mărfuri (și anume de mijloace de subsistență), tot astfel ei i se opun capitalistului din sectorul I în mod unilateral ca vânzători de mărfuri, și anume ca vânzători ai forței lor de muncă.

Oferța continuă de forțe de muncă din partea muncitorilor din sectorul I, retransformarea unei părți din capitalul-marfă din sectorul I în forma bani a capitalului variabil, înlocuirea unei părți a capitalului-marfă din sectorul II prin elemente naturale ale capitalului constant II_c , toate aceste premise necesare ale reproducerii se condiționează reciproc, dar ele sînt realizate prin intermediul unui proces foarte complicat, care cuprinde trei procese de circulație, independente unul de celălalt, dar care se împletesc între ele. Însăși complexitatea procesului oferă tot atîtea motive pentru desfășurarea lui anormală.

2. Capitalul constant adițional

Plusprodusul, purtătorul plusvalorii, nu-i costă nimic pe capitaliștii din sectorul I care și-l însușesc. Ei nu trebuie să avanseze sub nici o formă bani sau mărfuri pentru a-l obține. Încă la fiziocrați avansarea (avance) era forma generală a valorii materializate în elemente ale capitalului productiv. Așadar, ceea ce avansează capitaliștii din sectorul I nu este decît capitalul lor constant și capitalul lor variabil. Muncitorul, prin munca sa, nu numai că le conservă capitalul lor constant, nu numai că le înlocuiește valoarea-capital variabilă cu o parte din valoarea corespunzătoare nou creată sub formă de marfă; în afară de aceasta, ei le mai furnizează, datorită supramuncii sale, o plusvaloare existentă sub formă de plusprodus. Vînzînd succesiv acest plusprodus, ei formează tezaurul, capital bănesc potențial adițional. În cazul analizat aici, acest plusprodus constă din capul locului din mijloace de producție care servesc la producerea mijloacelor de producție. Abia în mîinile capitaliștilor B, B', B'' etc. (sectorul I) acest plusprodus funcționează în calitate de capital constant adițional; potențial el este însă capital constant adițional încă înainte de a fi fost vîndut, încă în mîinile teaurizatorilor A, A', A'' (sectorul I). Dacă analizăm numai mărimea valorii reproducerii de partea sectorului I, ne mai aflăm încă în limitele reproducerii simple, de-

oarece nici un capital adițional nu a fost pus în mișcare pentru a crea acest capital constant adițional potențial (plusprodusul); de asemenea nu a fost pusă în mișcare nici o cantitate mai mare de supramuncă decât cea cheltuită pe baza reproducției simple. Deosebirea constă aici numai în forma supramuncii folosite, în natura concretă a caracterului ei util deosebit. Ea a fost cheltuită pe mijloace de producție pentru I_c , în loc de a fi cheltuită pe mijloace de producție pentru II_c , pe mijloace de producție care servesc la producerea mijloacelor de producție și nu pe mijloace de producție care servesc la producerea mijloacelor de consum. La reproducția simplă am presupus că întreaga plusvaloare din sectorul I se cheltuiește ca venit, deci pentru mărfuri din sectorul II; ea constă deci numai din acele mijloace de producție care urmează să înlocuiască capitalul constant II_c sub forma sa naturală. Pentru ca trecerea de la reproducția simplă la cea lărgită să aibă loc, producția sectorului I trebuie să fie în stare să producă mai puține elemente ale capitalului constant pentru sectorul II, și să producă o cantitate corespunzător mai mare pentru sectorul I. Această trecere, care nu se înfăptuiește totdeauna fără dificultăți, este ușurată de faptul că unele produse din sectorul I pot servi ca mijloace de producție în ambele sectoare.

De aici rezultă, dacă privim lucrurile numai din punctul de vedere al mărimii valorii, că substratul material al reproducției lărgite se creează în cadrul reproducției simple. Este vorba pur și simplu de supramunca muncitorilor din sectorul I, cheltuită nemijlocit în producția de mijloace de producție, în crearea de capital adițional potențial al sectorului I. Formarea de capital bănesc adițional potențial de partea capitaliștilor A, A', A'' (sectorul I) prin vânzarea succesivă a plusprodusului lor, obținut fără să se fi cheltuit vreun capital bănesc, reprezintă, prin urmare, aici pur și simplu forma bănească a unor mijloace de producție ale sectorului I produse adițional.

Așadar, producția de capital bănesc adițional potențial nu exprimă în cazul nostru (căci, precum vom vedea, acest capital se poate forma și într-un mod cu totul diferit) decât un fenomen al procesului de producție însuși: producția, sub o formă determinată, a unor elemente ale capitalului productiv.

Prin urmare, producția pe scară mare de capital bănesc adițional potențial nu este, în numeroase puncte ale sferei circulației, decât rezultatul și expresia unei producții multilaterale de capital productiv adițional potențial, a cărui apariție nu presupune nici un fel de cheltuieli adiționale de bani din partea capitaliștilor industriali.

Transformarea succesivă a acestui capital productiv adițional potențial în capital bănesc potențial (tezaur) de către capitaliștii A, A', A'' etc. (sectorul I), condiționată de vânzarea succesivă a plusprodusului acestor capitaliști — deci de o vânzare unilaterală, repetată, de mărfuri fără o cumpărare complementară —, se efectuează printr-o retragere repetată de bani din circulație și printr-o formare a unui tezaur corespunzător. Această tezaurizare, cu excepția cazului în care cumpărător este producătorul de aur, nu presupune nicidecum o bogăție suplimentară de metal nobil, ci numai o schimbare în funcția banilor aflați pînă acum în circulație. Pînă acum ei au funcționat în calitate de mijloc de circulație; acum funcționează în calitate de tezaur, de capital bănesc potențial nou, în formare. Între formarea de capital bănesc adițional și masa de metal nobil aflată într-o țară nu există deci nici o legătură cauzală.

De aici urmează apoi: cu cît capitalul productiv care funcționează într-o țară (inclusiv forța de muncă care îi este încorporată, producătoarea plusprodusului) este mai mare, cu cît forța productivă a muncii și, prin urmare, mijloacele tehnice care pot să servească la o extindere rapidă a producției de mijloace de producție sînt mai dezvoltate, cu cît masa de plusprodus este mai mare atît în ceea ce privește valoarea sa, cît și în ceea ce privește cantitatea de valori de întrebuințare în care se concretizează el, cu atît este mai mare:

1) capitalul productiv adițional potențial aflat sub formă de plusprodus în mina capitaliștilor A, A', A'' etc. și

2) masa acestui plusprodus transformat în bani, deci masa capitalului bănesc adițional potențial aflat în mina capitaliștilor A, A', A''. Dacă deci Fullarton, de pildă, nu vrea să știe nimic despre supraproducție în înțelesul obișnuit, dar în schimb recunoaște supraproducția de capital, și anume de capital bănesc, acest lucru dovedește o dată în plus cît de puțin înțeleg chiar și cei mai buni economiști burghezi mecanismul sistemului lor.

Dacă plusprodusul, produs și însușit direct de către capitaliștii A, A', A'' (sectorul I), este baza reală a acumulării de capital, adică a reproducției lărgite, deși el nu va funcționa activ în acest rol decît în mina capitaliștilor B, B', B'' etc. (sectorul II), el este, dimpotrivă, cu totul neproductiv ca crisalidă bănească — sub formă de tezaur și de capital bănesc potențial care se formează numai treptat — și, deși mișcarea lui sub această formă este paralelă cu procesul de producție, el se află în afara lui. Pentru producția capitalistă, el este ca o ghiulea legată de picior (dead weight). Tendința de a utiliza această plusvaloare, acumulată sub

formă de capital bănesc potențial, atît pentru a obține profit, cît și venit se realizează în sistemul de credit și în „hîrtii” („Papierchen”) *. Capitalul bănesc capătă astfel, sub altă formă, o influență uriașă asupra mersului și dezvoltării puternice a sistemului de producție capitalist.

Masa plusprodusului transformat în capital bănesc potențial va fi cu atît mai mare, cu cît mai mare a fost suma totală a capitalului aflat în funcțiune din a cărei funcționare a rezultat acest produs. Creșterea absolută a volumului capitalului bănesc potențial reprodus anual ușurează însă segmentarea acestuia, astfel că el poate fi plasat mai repede într-o întreprindere nouă, indiferent dacă această întreprindere se află în mîna aceluiași capitalist sau în alte mîini (de pildă, membrii de familie, în caz de partaj succesoral etc.). Segmentarea capitalului bănesc se înțelege aici în sensul că el se desparte cu totul de capitalul inițial, pentru a fi plasat ca un capital bănesc nou într-o întreprindere nouă, de sine stătătoare.

Dacă vînzătorii plusprodusului, capitalișii A, A', A'' etc. (sectorul I) au obținut acest plusprodus ca rezultat direct al procesului de producție, care nu presupune nici un fel de alte acte de circulație în afară de avansarea de capital constant și de capital variabil, necesară și la reproducția simplă, dacă ei creează astfel baza reală a reproducției pe scară largită, producînd de fapt capital adițional potențial, capitaliștii B, B', B'' etc. (sectorul I), dimpotrivă, se comportă în mod diferit. 1) Abia în mîna lor plusprodusul capitaliștilor A, A', A'' etc. va funcționa activ în calitate de capital constant adițional (lăsăm deocamdată la o parte celălalt element al capitalului productiv, forța de muncă adițională, deci capitalul variabil adițional); 2) pentru ca plusprodusul să ajungă în mîna lor este nevoie de un act de circulație: ei trebuie să cumpere acest plusprodus.

Cu privire la punctul 1 trebuie menționat aici că o mare parte a plusprodusului (a capitalului constant adițional potențial), produs de capitaliștii A, A', A'' (sectorul I), deși produs în anul în curs, nu poate funcționa activ în mîna capitaliștilor B, B', B'' (sectorul I) în calitate de capital industrial decît în anul următor sau chiar mai tîrziu; cu privire la punctul 2 se pune întrebarea de unde provin banii necesari pentru procesul de circulație?

În măsura în care produsele pe care le produc capitaliștii B, B', B'' etc. (sectorul I) intră ele însele din nou în natura în aceiași proces de producție, se înțelege de la sine că pro tanto o parte

* Este vorba de hirtii de valoare (acțiuni, obligațiuni etc.). — Nota red.

din propriul lor plusprodus trece în mod direct (fără intermediul circulației) în capitalul lor productiv, intrînd aici ca element adițional al capitalului constant. Dar pro tanto aceștia nu sînt capitaliști care transformă în bani plusprodusul capitaliștilor A, A' etc. (sectorul I). Dacă facem abstracție de acest fapt, de unde provin banii? Știm că capitaliștii B, B', B'' (sectorul I) și-au format tezaurul, ca și capitaliștii A, A' etc., prin vînzarea plusproduselor lor respective și acum și-au atins scopul: capitalul lor bănesc, deocamdată potențial, acumulat sub formă de tezaur, trebuie să funcționeze în mod efectiv în calitate de capital bănesc adițional. Dar în felul acesta nu facem decît să ne învîrtim în cerc. Întrebarea de unde provin banii pe care capitaliștii din grupul B (sectorul I) i-au retras mai înainte din circulație și i-au acumulat rămîne valabilă.

Știm însă din analiza reproducției simple că în mina capitaliștilor din sectoarele I și II trebuie să se afle o anumită masă de bani pentru efectuarea schimbului plusprodusului lor. În cadrul reproducției simple, banii, care nu serveau decît pentru a fi cheltuiți ca venit pe mijloace de consum, se întorceau la capitaliști în măsura în care aceștia îi avansaseră în vederea efectuării schimbului maselor lor respective de mărfuri; aici reapar aceiași bani, dar funcția lor s-a schimbat. Capitaliștii din grupele A și B (sectorul I) își furnizează pe rînd banii pentru transformarea plusprodusului în capital bănesc adițional potențial și pe rînd aruncă din nou în circulație, sub formă de mijloc de cumpărare, capitalul bănesc nou format.

Singura presupunere care se face aici este că masa de bani aflată în țară (viteza de circulație etc. fiind considerată constantă) este suficientă atît pentru circulația activă, cil și pentru formarea tezaurului de rezervă, adică aceeași condiție preliminară care, după cum am văzut, trebuie să fie îndeplinită și în circulația de mărfuri simplă. Numai funcția tezaurului este aici diferită. De asemenea masa de bani existentă trebuie să fie mai mare: 1. pentru că în producția capitalistă orice produs (cu excepția metalului nobil nou produs și a puținelor produse consumate de producătorul însuși) este produs ca marfă, prin urmare trebuie să treacă prin procesul de transformare în crisalidă bănească; 2. pentru că, pe baza producției capitaliste, masa capitalului-marfă și mărirea valorii lui nu sînt numai mai mari din punct de vedere absolut, dar și cresc cu o viteză incomparabil mai mare; 3. pentru că un capital variabil tot mai mare trebuie să se transforme în permanență în capital bănesc; 4. pentru că extinderea producției este însoțită pas cu pas de formarea unor noi capitaluri bănești, deci trebuie

să existe și materialul pentru acumularea lor sub formă de tezaur. Dacă acest lucru este valabil, în orice caz, pentru prima fază a producției capitaliste, în care și sistemul de credit este însoțit în special de o circulație metalică, el este valabil și pentru faza cea mai dezvoltată a sistemului de credit, în măsura în care baza lui rămâne circulația metalică. Pe de o parte, producția adițională de metale nobile, în măsura în care în mod alternativ ea crește sau scade, poate produce perturbări în ceea ce privește prețurile mărfurilor nu numai în decursul unor perioade mai lungi, dar și în decursul unor perioade foarte scurte; pe de altă parte, întregul mecanism al creditului tinde neconținut să limiteze circulația metalică efectivă — prin tot felul de operații, metode, organizare tehnică — la un minim care în mod relativ scade mereu, datorită cărui fapt cresc în aceeași proporție și caracterul artificial al întregului mecanism, și posibilitățile unor perturbări în mersul normal al acestuia.

Diferenții capitaliști B, B', B'' etc. (sectorul I), al căror capital bănesc nou potențial intră în funcțiune în calitate de capital activ, pot să-și cumpere și să-și vândă reciproc produsele (părți din plusprodusul lor). Dacă lucrurile decurg normal, banii avansați pentru circulația plusprodusului se reîntorc pro tanto la diferenții capitaliști din grupa B în aceeași proporție în care ei i-au avansat pentru circulația mărfurilor lor respective. Dacă banii circulă ca mijloc de plată, nu trebuie plătite decît soldurile, în măsura în care cumpărările și vânzările reciproce nu se compensează. Este însă important să se presupună la început peste tot, așa cum se face aici, o circulație metalică sub forma ei cea mai simplă și mai primitivă, pentru că în felul acesta fluxul și refluxul banilor, lichidarea soldurilor, într-un cuvînt toate momentele care în sistemul de credit apar ca procese reglementate în mod conștient, aici par a fi independente de sistemul de credit, astfel că lucrurile apar sub forma lor naturală inițială și nu sub forma reflectată, așa cum apar mai târziu.

3. Capitalul variabil adițional

Întrucît pînă acum a fost vorba numai de capitalul constant adițional, trecem acum la analiza capitalului variabil adițional.

În cartea I am arătat pe larg cum pe baza producției capitaliste există întotdeauna o rezervă de forță de muncă și cum, la nevoie, se poate pune în funcțiune mai multă muncă fără sporirea numărului de muncitori ocupați sau a cantității de forță de muncă. Nu e nevoie deci deocamdată să mai insistăm asupra acestui

lucru, ci vom presupune că partea din capitalul bănesc nou format care urmează să fie transformată în capital variabil găsește întotdeauna forța de muncă în care trebuie să se transforme. S-a mai arătat în cartea I în ce fel un capital dat își poate lărgi, în anumite limite, și fără acumulare, volumul producției. Aici însă este vorba de acumulare de capital în sensul specific, astfel încât lărgirea producției este condiționată de transformarea plusvalorii în capital adițional, prin urmare și de sporirea capitalului care stă la baza producției.

Producătorul de aur poate să acumuleze o parte a plusvalorii sale sub formă de aur ca capital bănesc potențial; de îndată ce acest capital a atins mărimea necesară, el îl poate transforma direct într-un nou capital variabil, fără să fie nevoit să-și vîndă în prealabil plusprodusul; de asemenea el poate transforma acest capital bănesc potențial în elemente ale capitalului constant. Totuși, în acest din urmă caz el trebuie să găsească gata pregătite aceste elemente materiale ale capitalului său constant, indiferent dacă, așa cum am presupus în expunerea de pînă acum, fiecare producător lucrează formînd stocuri, adică mai întii acumulează mărfurile în depozit, iar apoi aduce pe piață mărfurile finisate sau lucrează după comandă. În ambele cazuri se presupune lărgirea reală a producției, adică se presupune plusprodusul care în primul caz există în mod efectiv, în al doilea caz există în mod potențial, poate fi furnizat.

II. Acumularea în sectorul II

Am presupus pînă acum că capitaliștii A, A', A'' (sectorul I) își vînd plusprodusul către capitaliștii B, B', B'' etc., care fac parte din același sector I. Dar să presupunem că un capitalist A (sectorul I) își transformă în bani plusprodusul, vînzîndu-l unui capitalist B din sectorul II. Acest lucru se poate petrece numai dacă capitalistul A (sectorul I), după ce a vîndut capitalistului B (sectorul II) mijloace de producție, nu cumpără ulterior mijloace de consum, deci numai dacă vînzarea de partea capitalistului A este unilaterală. Transformarea lui II_c din forma de capital-marfă în forma naturală de capital constant productiv se poate efectua numai datorită faptului că, în afară de I_p , cel puțin o parte din I_p se schimbă contra unei părți a lui II_c , acest II_c existînd sub formă de mijloace de consum; dacă însă capitalistul A își transformă în bani pe I_p fără ca acest schimb să se efectueze și, dimpotrivă, retrage din circulație banii încasați de la sectorul II din vînzarea lui I_p al său fără să-i cheltuiască pentru cumpărarea de

mijloace de consum II_c ; atunci de partea capitalistului A (sectorul I) are loc, ce-i drept, formarea unui capital bănesc adițional potențial, dar de cealaltă parte se află imobilizată sub formă de capital-marfă o parte a capitalului constant al capitalistului B (sectorul II), egală ca mărime a valorii și care nu se poate transforma în forma naturală de capital constant productiv. Cu alte cuvinte, o parte din mărfurile capitalistului B (sectorul II), și anume prima fație * o parte pe care, dacă nu o vinde, capitalistul B nu-și poate retransforma în întregime capitalul său constant într-o formă productivă, nu-și mai găsește desfacere; în ceea ce privește această parte, are deci loc o supraproducție care împiedică reproducția acestei părți chiar pe aceeași scară.

Așadar, deși în acest caz capitalul bănesc adițional potențial reprezintă de partea capitalistului A (sectorul I) plusprodusul (plusvaloarea) transformat în bani, totuși plusprodusul (plusvaloarea), considerat ca atare, este în cazul de față un fenomen al reproducției simple, nu încă al reproducției pe scară largită. Mărfurile $I_{(v+p)}$ — acest lucru fiind valabil în orice caz pentru o parte a lui p — trebuie să fie schimbate în cele din urmă contra II_c pentru ca reproducția lui II_c să poată continua pe aceeași scară. Capitalistul A (sectorul I), vânzând plusprodusul său capitalistului B (sectorul II), i-a furnizat acestuia o parte corespunzătoare din valoarea capitalului constant sub formă naturală, dar, în același timp, prin retragerea banilor din circulație — necompletînd vînzarea sa cu o cumpărare ulterioară — a făcut ca o parte din marfa capitalistului B (sectorul II), egală ca valoare, să nu poată fi vîndută. Prin urmare, dacă avem în vedere întreaga reproducție socială, care cuprinde deopotrivă pe capitaliștii sectoarelor I și II, transformarea plusprodusului capitalistului A (sectorul I) în capital bănesc potențial exprimă imposibilitatea retransformării în capital productiv (constant) a unui capital-marfă egal ca valoare al capitalistului B (sectorul II); așadar, această transformare exprimă nu posibilitatea efectuării producției pe scară largită, ci frînarea reproducției simple, deci un deficit în reproducția simplă. Întrucît formarea și vînzarea plusprodusului capitalistului A (sectorul I) sînt ele însele fenomene normale ale reproducției simple, avem aici, chiar pe baza reproducției simple, următoarele fenomene care se condiționează reciproc: formarea unui capital bănesc adițional potențial în sectorul I (deci subconsum din punctul de vedere al sectorului II); imobilizarea în sectorul II a unor stocuri de mărfuri care nu pot fi retransformate în capital productiv

* — la prima vedere. — *Nota trad.*

(deci supraproducție relativă în sectorul II); capital bănesc excesiv în sectorul I și deficit în reproducție în sectorul II.

Fără să ne oprim mai mult asupra acestui punct, vom face numai următoarea remarcă: la expunerea reproduției simple s-a presupus că întreaga plusvaloare a sectoarelor I și II se cheltuiește ca venit. În realitate însă, o parte a plusvalorii e cheltuită ca venit, altă parte e transformată în capital. Acumularea reală are loc numai cu această condiție. Afirmația că acumularea s-ar face în dauna consumului este în această formulare generală o iluzie, care vine în contradicție cu esența producției capitaliste, întrucât ea presupune că scopul și mobilul acestei producții este consumul și nu acapararea de plusvaloare și capitalizarea ei, adică acumularea.

Să analizăm acum ceva mai amănunțit acumularea în sectorul II.

Prima dificultate în ceea ce privește II_c , adică în ceea ce privește retransformarea lui din componentă a capitalului-marfă din sectorul II în forma naturală a capitalului constant din sectorul II, privește reproducția simplă. Să luăm schema de mai înainte:

$(1\ 000_v + 1\ 000_p)$ I se schimbă contra:

$2\ 000\ II_c$.

Dacă, de pildă, jumătatea plusprodusului din sectorul I, adică $\frac{1\ 000}{2} p$ sau $500\ I_p$, este din nou incorporată sectorului I în calitate de capital constant, această parte a plusprodusului, reținută în sectorul I, nu poate înlocui nici o parte a lui II_c . În loc să fie transformată în mijloace de consum (și aici, în această secțiune a circulației dintre sectoarele I și II, are loc — spre deosebire de înlocuirea a $1\ 000\ II_c$ cu $1\ 000\ I_v$, efectuată prin intermediul muncitorilor din sectorul I — un schimb reciproc real, deci o deplasare de mărfuri de ambele părți), această parte din I_p urmează să servească drept mijloace de producție adiționale chiar în sectorul I. Ea nu poate îndeplini această funcție în mod simultan în sectoarele I și II. Capitalistul nu poate să cheltuiască valoarea plusprodusului său pe mijloace de consum și în același timp să consume în mod productiv însuși plusprodusul, adică să-l încorporeze capitalului său productiv. Astfel, în loc de $2\ 000\ I_{(v+p)}$ nu pot fi transformate în $2\ 000\ II_c$ decît numai $1\ 500$, și anume $(1\ 000_v + 500_p)$ I; prin urmare, $500\ II_c$ nu se pot retransforma din forma lor de marfă în capital productiv (constant) al sectorului II. În sectorul II ar avea loc deci o supraproducție, care, în ceea ce privește proporțiile ei, ar corespunde exact volumului lărgirii producției care a avut loc

în sectorul I. S-ar putea ca supraproducția din sectorul II să influențeze atât de mult sectorul I, încât chiar și reîntoarcerea sumei de 1 000, cheltuite de muncitorii din sectorul I pe mijloace de consum din sectorul II, să nu se facă decît parțial, astfel că aceste 1 000 nu s-ar întoarce în mîinile capitaliștilor din sectorul I sub formă de capital bănesc variabil. Aceștia din urmă s-ar vedea astfel împiedicați chiar în reproducția pe aceeași scară, și anume prin simpla încercare de a o lărgi. În legătură cu aceasta trebuie să ținem seama de faptul că în sectorul I nu a avut loc de fapt decît o reproducție simplă și că nu s-a făcut decît o regrupare a elementelor ei, așa cum sînt prezentate ele în schema noastră, în vederea unei lărgiri în viitor, să zicem în anul următor.

S-ar putea încerca înlăturarea acestei dificultăți în felul următor : cele 500 II_c care se află în depozitele capitaliștilor și care nu pot fi transformate în mod direct în capital productiv constituie cu atât mai puțin supraproducție, cu cît reprezintă, dimpotrivă, un element necesar al reproducției, pe care pînă în prezent nu l-am luat în considerație. Am văzut că în multe puncte trebuie să se acumuleze rezerve de bani, care trebuie deci retrași din circulație în parte pentru a face posibilă crearea unui nou capital bănesc chiar în cadrul sectorului I, în parte pentru a păstra în mod provizoriu sub formă bani valoarea capitalului fix care se consumă în mod treptat. Dar, intrucît în schema prezentată de noi toți banii și toate mărfurile se află din capul locului exclusiv în mîinile capitaliștilor din sectoarele I și II și intrucît aici nu există nici comercianți, nici cămătari, nici bancheri și nici alte clase care să nu facă decît să consume și care să nu participe în mod direct la producția de mărfuri, formarea continuă de stocuri de mărfuri — în cazul de față în mîinile producătorilor lor respectivi — este indispensabilă pentru ca mecanismul reproducției să poată funcționa fără întrerupere. Prin urmare, cele 500 II_c care se află în depozitele capitaliștilor din sectorul II reprezintă stocul de mărfuri, de mijloace de consum, care asigură continuitatea procesului de consum presupus de reproducție; așadar, în cazul de față, acest stoc asigură trecerea de la un an la altul. Fondul de consum, aflat aici încă în mîinile vinzătorilor lui, care sînt în același timp și producătorii lui, nu se poate reduce anul acesta la zero pentru a începe la anul de la zero, tot așa cum lucrul acesta nu este posibil nici cînd este vorba de trecerea de la ziua de azi la cea de miine. Intrucît asemenea stocuri de mărfuri trebuie formate în permanență din nou, deși volumul lor se schimbă, producătorii noștri capitaliști din sectorul II trebuie să aibă o rezervă de capital bănesc care să le permită să-și continue neîntrerupt procesul de producție, deși o parte

din capitalul lor productiv stă imobilizată vremelnic sub formă de mărfuri. Căci, potrivit ipotezei noastre, ei îmbină toată activitatea comercială cu cea productivă; prin urmare, ei trebuie să dispună și de capitalul bănesc adițional, care, atunci cînd diferitele funcții ale procesului de reproducție se separă și devin funcții ale unor categorii de capitaliști diferite, se află în mîna comercianților.

La aceasta se poate obiecta în felul următor: 1. O asemenea formare de stocuri și necesitatea ei sînt valabile pentru toți capitaliștii, atît pentru cei din sectorul I, cit și pentru cei din sectorul II. Priviți ca simpli vinzători de mărfuri, ei nu se deosebesc unul de altul decît prin faptul că vînd mărfuri de feluri diferite. Stocul de mărfuri din sectorul II presupune un stoc anterior de mărfuri în sectorul I. Dacă facem abstracție de acest stoc într-o parte, trebuie să facem abstracție de el și în cealaltă parte. Dacă îl luăm însă în considerare de ambele părți, problema nu se schimbă de loc. — 2. Dacă în sectorul II anul în curs se încheie cu un stoc de mărfuri pentru anul următor, el a început în același sector II cu un stoc de mărfuri transmis din anul precedent. Prin urmare, atunci cînd analizăm reproducția anuală — redusă la expresia ei cea mai abstractă —, trebuie în ambele cazuri să excludem acest stoc. Dacă lăsăm anului în curs întreaga lui producție, deci și ceea ce transmite el anului următor ca stoc de mărfuri, dar, pe de altă parte, scădem stocul de mărfuri pe care l-a primit de la anul precedent, avem de fapt în fața noastră, ca obiect al analizei, produsul total al unui an mediu. — 3. Simplul fapt că dificultatea care urmează să fie înlăturată acum nu am întîmpinat-o atunci cînd am analizat reproducția simplă dovedește că aici este vorba de un fenomen specific, care nu se datorează decît unei schimbări în gruparea elementelor din sectorul I (în ceea ce privește reproducția), schimbare fără care în general nu ar putea avea loc nici un fel de reproducție pe scară lărgită.

III. Prezentarea schematică a acumulării

Vom analiza acum reproducția după următoarea schemă:

$$\text{Schema a) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 6\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 376_v + 376_p = 2\,252 \end{array} \right\} \text{total} = 8\,252.$$

Observăm mai întîi că suma totală a produsului social anual = 8 252 este mai mică decît în prima schemă, în care era = 9 000. Am putea tot atît de bine să luăm o sumă mult mai mare, de pildă una de zece ori mai mare. Am ales anume o sumă mai mică decît cea din schema I pentru a sublinia că reproducția pe scară lăr-

gită (care e concepută aici numai ca o producție efectuată cu ajutorul unei investiții de capital mai mari) nu are nimic de-a face cu mărimea absolută a produsului, că pentru o masă de mărfuri dată ea nu presupune decît o repartizare diferită și o destinație funcțională diferită a diferitelor elemente ale produsului dat, că, așadar, în ceea ce privește mărimea valorii, ea nu este pentru început decît o reproducție simplă. Nu cantitatea, ci destinația calitativă a elementelor date ale reproducției simple se schimbă la început, și această schimbare este premisa materială a reproducției pe scară lărgită de mai târziu ⁵⁸⁾.

Am putea să prezentăm schema altfel, modificînd raportul dintre capitalul variabil și capitalul constant; de pildă în felul următor:

$$\text{Schema b) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 875_v + 875_p = 5\,750 \\ \text{II. } 1\,750_c + 376_v + 376_p = 2\,502 \end{array} \right\} \text{total} = 8\,252.$$

În felul acesta, schema ar apărea ca fiind aranjată pentru reproducția simplă, astfel că întreaga plusvaloare ar fi cheltuită ca venit și nu ar fi acumulată. În ambele cazuri, atît în schema a), cît și în schema b) avem un produs anual de aceeași mărime a valorii, numai că în cazul b) elementele lui sînt astfel grupate în ceea ce privește funcțiile lor, încît reproducția reîncepe pe aceeași scară, în timp ce în cazul a) se creează baza materială a reproducției pe scară lărgită. Și anume, în schema b) $(875_v + 875_p)$ I = $1\,750$ I_(v+p) sînt schimbate fără nici un excedent contra $1\,750$ II_c, în timp ce în schema a) $(1\,000_v + 1\,000_p)$ I = $2\,000$ I_(v+p) sînt schimbate contra $1\,500$ II_c, lăsînd un excedent de 500 I_p pentru acumulare în sectorul I.

Să trecem acum la analiza mai amănunțită a schemei a). Să presupunem că atît în sectorul I, cît și în sectorul II o jumătate din plusvaloare, în loc să fie cheltuită ca venit, este acumulată, adică este transformată într-un element al capitalului adițional. Întrucît jumătate din $1\,000$ I_p = 500 trebuie să fie într-o formă sau alta acumulată, folosită în calitate de capital bănesc adițional, adică trebuie să fie transformată în capital productiv adițional, numai $(1\,000_v + 500_p)$ I vor fi cheltuite ca venit. Din această cauză, ca mărime normală a lui II_c figurează aici numai cifra $1\,500$. Schimbul dintre $1\,500$ I_(v+p) și $1\,500$ II_c nu mai trebuie analizat, întrucît a mai fost examinat ca proces al reproduc-

⁵⁸⁾ În felul acesta se pune capăt o dată pentru totdeauna controversei dintre James Mill și S. Bailey cu privire la acumularea capitalului, de care ne-am ocupat, din alt punct de vedere, în cartea I (capitolul XXII, 5, p. 634, nota 65 ⁵²⁾), și anume controversa cu privire la posibilitatea unei extinderi a acțiunii capitalului industrial atunci cînd mărimea lui rămîne constantă. Vom reveni ulterior asupra acestei probleme.

ției simple ; de asemenea nu trebuie să ne oprim nici asupra lui $4\ 000 I_c$, întrucît noua lui repartizare în vederea noii reproducții (care de data aceasta se desfășoară pe scară lărgită) a fost și ea analizată ca proces al reproducției simple.

Ceea ce rămîne deci de analizat aici este : $500 I_p$ și $(376_p + 376_p) II$, în măsura în care este vorba, pe de o parte, de relațiile interne atît din sectorul I, cît și din sectorul II, iar pe de altă parte de mișcarea dintre amîndouă. Întrucît s-a presupus că și în sectorul II urmează să fie acumulată o jumătate din plusvaloarea, trebuie transformate în capital în acest sector 188, din care $\frac{1}{4}$ în capital variabil = 47, sau, ca să luăm o cifră rotundă 48 ; mai rămîn 140, care urmează să fie transformate în capital constant.

Ne lovim aici de o nouă problemă, a cărei simplă existență trebuie să pară ciudată pentru concepția curentă potrivit căreia mărfuri de un fel se schimbă contra mărfuri de alt fel, sau, ceea ce este același lucru, se schimbă mărfuri contra bani, iar banii aceștia, la rîndul lor, se schimbă contra mărfuri de alt fel. Cele $140 II_p$ pot fi transformate în capital productiv numai pentru că sînt înlocuite cu o parte a mărfurilor I_p avînd aceeași sumă de valoare. Se înțelege de la sine că acea parte din I_p , care urmează să fie schimbată contra II_p , trebuie să conștie din mijloace de producție care să poată intra atît în producția sectorului I, cît și în cea a sectorului II sau exclusiv în producția sectorului II. Această înlocuire nu se poate efectua decît prin cumpărare unilaterală din partea sectorului II, întrucît întregul plusprodus de $500 I_p$, care încă mai trebuie analizat, urmează să servească pentru acumulare în cadrul sectorului I, deci nu poate fi schimbat contra unor mărfuri din sectorul II ; cu alte cuvinte, capitaliștii din sectorul I nu pot în același timp să acumuleze acest plusprodus și să-l și consume. Sectorul II trebuie deci să cumpere $140 I_p$ cu numerar fără ca acești bani să se întoarcă la el prin vînzarea ulterioară a mărfii sale de către sectorul I. Dar acest proces se repetă mereu la orice producție anuală nouă, în măsura în care ea este reproducție pe scară lărgită. Unde se află în sectorul II sursa de bani necesari în acest scop ?

Sectorul II, dimpotrivă, pare să fie un cîmp cu totul steril în ceea ce privește formarea de capital bănesc nou, formare care însoțește acumularea reală și o condiționează în cadrul producției capitaliste ; această formare de capital bănesc nou apare, de fapt, la început ca o simplă tezaurizare.

La început avem suma de $376 II_p$; capitalul bănesc în sumă de 376, avansat pentru forță de muncă, se întoarce în permanență,

în calitate de capital variabil sub formă de bani, la capitalistul colectiv din sectorul II prin cumpărarea de mărfuri din acest sector. Această continuă îndepărtare și reîntoarcere a banilor la punctul de plecare — buzunarul capitalistului — nu sporesc cu nimic cantitatea de bani care efectuează acest circuit. Ea nu constituie, așadar, o sursă de acumulare de bani. De asemenea acești bani nu pot fi retrași din circulația sus-menționată pentru a forma capital bănesc potențial nou, capital bănesc teaurizat.

Dar ia stai ! Nu e rost aici de vreun profit ?

Nu trebuie să uităm că sectorul II are față de sectorul I avantajul că muncitorii pe care îi folosește trebuie să cumpere de la capitaliștii din acest sector mărfurile produse chiar de ei. Sectorul II cumpără forță de muncă și în același timp vinde mărfuri chiar posesorilor forței de muncă folosite de el. Capitaliștii din sectorul II pot deci :

1. — și acest lucru le este comun cu capitaliștii din sectorul I — pur și simplu să reducă salariul sub nivelul lui mediu normal. În felul acesta se eliberează o parte din banii care funcționează ca formă bănească a capitalului variabil, și acest lucru ar putea să devină, dacă un asemenea proces se repetă mereu, o sursă normală a teaurizării, deci și a formării de capital bănesc adițional potențial în sectorul II. Bineînțeles că aici, unde avem de-a face cu formarea normală de capital, nu este vorba de un profit fraudulos, accidental. Dar nu trebuie să uităm că salariul normal plătit efectiv (care, ceteris paribus *, determină mărimea capitalului variabil) nu e nicidecum plătit din bunătatea capitaliștilor, ci pentru că, în condițiile date, trebuie să fie plătit. Astfel acest mod de a explica lucrurile se exclude. Dacă presupunem că sectorul II cheltuiește un capital variabil de 376_v, nu putem, în scopul explicării acestei probleme noi, să introducem dintr-o dată ipoteza că acest sector avansează, de pildă, numai 350_p și nu 376_v.

2. Pe de altă parte însă, precum s-a spus, sectorul II, privit ca un tot întreg, are față de sectorul I avantajul că el este în același timp cumpărătorul forței de muncă și vânzătorul mărfii către proprii săi muncitori. În ce fel poate fi exploatat acest avantaj — în ce fel se poate plăti, nominal, salariul normal, de fapt luându-se înapoi, alias furându-se o parte din acest salariu fără să se dea în schimb un echivalent în marfă corespunzător, cum se poate face acest lucru fie prin intermediul trucksistemului **,

* — celelalte condiții rămânând neschimbate. — Nota trad.

** — sistemul plății în mărfuri. — Nota trad.

fie prin falsificarea banilor aflați în circulație (deși poate că această falsificare nu întotdeauna poate fi constatată de lege) —, în această privință există în orice țară industrială cele mai concrete date, de pildă, în Anglia și în Statele Unite. (Cu acest prilej trebuie să se aducă câteva exemple elocvente.) Este aceeași operație ca la punctul 1, numai că e camuflată și efectuată pe o cale ocolită. Ea trebuie deci respinsă ca și prima. Aici este vorba de salariul plătit în mod real, și nu în mod nominal.

Vedem că la o analiză obiectivă a mecanismului capitalist nu este nevoie să folosim anumite tare rușinoase, care mai sînt și extrem de pronunțate, ale acestuia pentru a înlătura unele greutăți teoretice. E ciudat însă că marea majoritate a criticilor mei burgezi se indignează susținînd că în cartea I a „Capitalului” aș fi făcut capitaliștilor o mare nedreptate afirmînd că, de pildă, capitalistul plătește valoarea reală a forței de muncă, lucru pe care, de altfel, în cea mai mare parte a cazurilor nu-l face! (Cu „mărinimia” care mi se atribuie mie ar putea fi citat aici Schäffle.)

Așadar, cu suma de 376 II_p, nu se poate face nimic în scopul arătat mai sus.

Dar și mai prost, se pare, stau lucrurile cu suma de 376 II_p. Aici se opun unul altuia numai capitaliști din același sector, care își vînd și își cumpără reciproc mijloacele de consum produse de ei. Banii necesari pentru acest schimb funcționează numai ca mijloc de circulație și, dacă lucrurile se desfășoară normal, trebuie să se întorcă la cei interesați în cantitatea în care aceștia i-au avansat circulației pentru a repeta iarăși și iarăși același drum.

Retragerea acestor bani din circulație în scopul formării unui capital bănesc adițional potențial pare posibilă numai pe două căi. Sau o parte din capitaliștii sectorului II înșală cealaltă parte, jefuind-o deci de bani. După cum știm, pentru formarea unui capital bănesc nou nu este nevoie de o sporire prealabilă a cantității de bani aflați în circulație; nu e nevoie decît ca banii să fie retrași din anumite părți din circulație și să fie acumulați sub formă de tezaur. Faptul că banii pot fi furați și că deci formarea de capital bănesc adițional la o parte din capitaliștii sectorului II ar putea fi însoțită de o pierdere reală de bani la altă parte din capitaliști nu schimbă cu nimic lucrurile. Partea înșelată a capitaliștilor din sectorul II ar fi nevoită să huzurească mai puțin, atît și nimic mai mult.

Sau o parte din II_p’, întruchipată în mijloace de subzistență necesare, e transformată direct în capital variabil nou în cadrul sectorului II. Vom analiza la sfîrșitul acestui capitol (la nr. IV) cum se petrece acest lucru.

1. Primul exemplu

A) Schema reproducției simple

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 6\,000 \\ \text{II. } 2\,000_c + 500_v + 500_p = 3\,000 \end{array} \right\} \text{total} = 9\,000.$$

B) Schemă inițială pentru reproducția pe scară lărgită

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 6\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 750_v + 750_p = 3\,000 \end{array} \right\} \text{total} = 9\,000.$$

Dacă presupunem că în schema B) se acumulează o jumătate din plusvaloarea sectorului I, adică 500, obținem mai întâi că $(1\,000_v + 500_p)$ I sau $1\,500 I_{(v+p)}$ urmează să fie înlocuite cu $1\,500 II_c$; în acest caz în sectorul I rămân $4\,000_c + 500_p$, aceasta din urmă urmînd a fi acumulată. Înlocuirea lui $(1\,000_v + 500_p)$ I cu $1\,500 II_c$ reprezintă un proces al reproducției simple și a fost explicat atunci cînd am analizat-o pe aceasta din urmă.

Să presupunem că, din cele $500 I_p$, 400 trebuie transformate în capital constant și 100 în capital variabil. Schimbul în cadrul sectorului I a acestor 400_p , care urmează astfel să fie capitalizate, a fost analizat; ele pot fi deci adăugate fără alte lămuriri lui I_c și atunci obținem pentru sectorul I :

$4\,400_c + 1\,000_v + 100_p$ (100_p trebuie să fie transformate în 100_v).

La rîndul său, sectorul II cumpără de la sectorul I în vederea acumulării aceste 100 I_p (existente sub formă de mijloace de producție), care constituie acum capital constant adițional al sectorului II, în timp ce cele 100 în bani, pe care sectorul II le plătește pentru aceste mijloace de producție, devin forma bănească a capitalului variabil adițional al sectorului I. Avem în acest caz pentru sectorul I un capital de $4\,400_c + 1\,100_v$ (acestea din urmă în bani) = 5 500.

Sectorul II are acum drept capital constant 1 600_c; pentru a le utiliza în procesul de producție el trebuie să mai adauge alte 50_v în bani pentru cumpărarea de forță de muncă nouă, astfel încît capitalul său variabil crește de la 750 la 800. Această creștere a capitalului constant și a capitalului variabil din sectorul II cu cifra totală de 150 este acoperită din plusvaloarea acestui sector; așadar, din cele 750 II_p nu mai rămîn decît 600_p ca fond de consum al capitaliștilor din sectorul II, al căror produs anual se repartizează acum în felul următor :

$$\text{II. } 1\,600_c + 800_v + 600_p \text{ (fond de consum)} = 3\,000.$$

Cele 150_p produse sub formă de mijloace de consum, care sînt transformate aici în $(100_c + 50_v)$ II, intră în întregime, sub forma lor naturală, în consumul muncitorilor: 100 sînt consumate de muncitorii din sectorul I ($100 I_v$) și 50 de muncitorii din sectorul II ($50 II_v$), așa cum s-a arătat mai sus. De fapt, în sectorul II, în care produsul total este confecționat în forma necesară pentru acumulare, trebuie ca o parte din plusvaloare majorată cu 100 să fie reprodusă sub formă de mijloace de consum *necesare*. Dacă reproducția pe scară lărgită începe în mod efectiv, aceste 100 capital bănesc variabil din sectorul I se reîntorc, prin intermediul muncitorilor săi, la sectorul II; acest sector, dimpotrivă, trece sectorului I, sub formă de stoc de mărfuri, 100_p și în același timp trece 50 propriilor săi muncitori, de asemenea sub formă de stoc de mărfuri.

Repartizarea produsului total, modificată în vederea acumulării, se prezintă acum în felul următor :

$$\text{I. } 4\,400_c + 1\,100_v + 500 \text{ fond de consum} = 6\,000$$

$$\text{II. } 1\,600_c + 800_v + 600 \text{ fond de consum} = 3\,000$$

Total 9 000, ca mai sus.

Din această sumă constituie capital :

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,400_c + 1\,100_v \text{ (în bani)} = 5\,500 \\ \text{II. } 1\,600_c + 800_v \text{ (în bani)} = 2\,400 \end{array} \right\} = 7\,900.$$

în timp ce producția a început cu :

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000_c + 1\,000_v = 5\,000 \\ \text{II. } 1\,500_c + 750_v = 2\,250 \end{array} \right\} = 7\,250.$$

Dacă acumularea reală se desfășoară pe această bază, adică dacă se produce în mod efectiv cu acest capital sporit, atunci la sfîrșitul anului următor obținem :

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,400_c + 1\,100_v + 1\,100_p = 6\,600 \\ \text{II. } 1\,600_c + 800_v + 300_p = 3\,200 \end{array} \right\} = 9\,800.$$

Să presupunem acum că în sectorul I acumularea continuă în aceeași proporție, că deci 550_p sînt cheltuite ca venit, iar celelalte 550_p sînt acumulate. În acest caz sînt înlocuite în primul rînd $1\,100 I_v$ cu $1\,100 II_c$; apoi $550 I_p$ mai trebuie realizate într-o cantitate de mărfuri echivalentă a sectorului II; deci în total trebuie realizate $1\,650 I_{(v+p)}$. Dar capitalul constant din sectorul II care trebuie înlocuit nu este decît de 1 600; restul de 50 trebuie deci completat din $800 II_p$. Dacă aici facem deocamdată abstracție de bani, obținem ca rezultat al acestei tranzacții :

I. $4\,400_c + 550_p$ (care urmează să fie capitalizate); în afară de aceasta, în fondul de consum al capitaliștilor și al muncitorilor, $1\,650_{(v+p)}$, realizate în mărfuri II_c .

II. $1\,650_c$ (cele 50 fiind adăugate, după cum s-a spus mai sus, din II_p) + $800_v + 750_p$ (fond de consum al capitaliștilor).

Dar dacă în sectorul II între v și c se menține vechea proporție, pentru 50_c mai trebuie avansate încă 25_v ; acestea pot fi luate din cele 750_p ; obținem deci:

$$II. 1\,650_c + 825_v + 725_p.$$

În sectorul I urmează să fie capitalizate 550_p ; dacă proporția dintre v și c rămâne cea de mai înainte, 440 din această cifră formează capitalul constant, iar 110 capitalul variabil. Aceste 110 pot fi luate eventual din $725 II_p$, cu alte cuvinte mijloace de consum în valoare de 110 sînt consumate de muncitorii din sectorul I în loc să fie consumate de capitaliștii din sectorul II, aceștia din urmă fiind, așadar, nevoiți să capitalizeze aceste 110_p pe care nu le pot consuma. Din cele $725 II_p$ rămîn deci $615 II_p$. Dar dacă sectorul II transformă astfel aceste 110 în capital constant adițional, el mai are nevoie de încă un capital variabil adițional de 55 ; acesta trebuie iarăși luat din plusvaloarea lui; dacă scădem aceste 55 din $615 II_p$, pentru consumul capitaliștilor din sectorul II rămîn 560 , așa că acum, după efectuarea tuturor deplasărilor reale și potențiale, obținem următoarea valoare-capital:

$$I. (4\,400_c + 440_c) + (1\,100_v + 110_v) = 4\,840_c + 1\,210_v = 6\,050$$

$$II. (1\,600_c + 50_c + 110_c) + (800_v + 25_v + 55_v) = \\ = 1\,760_c + 880_v = 2\,640 \\ \hline 8\,690$$

Pentru ca lucrurile să decurgă normal, este nevoie ca în sectorul II acumularea să se facă mai repede decît în sectorul I, pentru că în caz contrar partea din $I_{(v+p)}$ care urmează să fie schimbată contra mărfuri II_c crește mai repede decît II_c , singurul contra căruia poate fi schimbată.

Dacă reproducția continuă pe această bază, toate celelalte condiții rămînînd neschimbate, la sfîrșitul anului următor obținem:

$$\left. \begin{array}{l} I. 4\,840_c + 1\,210_v + 1\,210_p = 7\,260 \\ II. 1\,760_c + 880_v + 880_p = 3\,250 \end{array} \right\} = 10\,780.$$

Dacă proporția în care este împărțită plusvaloarea rămîne neschimbată, sectorul I trebuie să cheltuiască mai întîi ca venit $1\,210_v$ și jumătate din $p = 605$, în total = $1\,815$. Și acest fond de consum este, la rîndul lui, mai mare cu 55 decît II_c . Scăzînd

aceste 55 din 880_p, rămîn 825. Dacă aceste 55 II_p sînt transformate în II_c, aceasta presupune apoi ca din II_p să se mai scadă 27¹/₂ pentru capitalul variabil corespunzător; rămîn disponibile pentru consum 797¹/₂ II_p.

În sectorul I trebuie acum capitalizate 605_p, din care 484 reprezintă capital constant și 121 capital variabil; ultima sumă trebuie scăzută din II_p, care acum este = 797¹/₂; rămîn deci 676¹/₂ II_p. Prin urmare, sectorul II transformă alte 121 în capital constant și pentru aceasta are nevoie de un nou capital variabil = 60¹/₂; și acesta din urmă se scade din 676¹/₂; rămîn disponibile pentru consum 616.

În cazul acesta avem următorul capital :

$$\text{I. Constant } 4\,840 + 484 = 5\,324.$$

$$\text{Variabil } 1\,210 + 121 = 1\,331.$$

$$\text{II. Constant } 1\,760 + 55 + 121 = 1\,936.$$

$$\text{Variabil } 880 + 27\frac{1}{2} + 60\frac{1}{2} = 968.$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{Total I. } 5\,324_c + 1\,331_v = 6\,655 \\ \text{II. } 1\,936_c + 968_v = 2\,904 \end{array} \right\} = 9\,559,$$

iar la sfîrșitul anului produsul va fi :

$$\text{I. } 5\,324_c + 1\,331_v + 1\,331_p = 7\,986$$

$$\text{II. } 1\,936_c + 968_v + 968_p = 3\,872 \quad \left. \vphantom{\text{I.}} \right\} = 11\,858.$$

Repetînd același calcul și rotunjind fracțiunile, obținem la sfîrșitul anului următor un produs de :

$$\text{I. } 5\,856_c + 1\,464_v + 1\,464_p = 8\,784$$

$$\text{II. } 2\,129_c + 1\,065_v + 1\,065_p = 4\,259 \quad \left. \vphantom{\text{I.}} \right\} = 13\,043.$$

Iar peste încă un an :

$$\text{I. } 6\,442_c + 1\,610_v + 1\,610_p = 9\,662$$

$$\text{II. } 2\,342_c + 1\,172_v + 1\,172_p = 4\,686 \quad \left. \vphantom{\text{I.}} \right\} = 14\,348.$$

În decurs de 5 ani de reproducție pe scară lărgită, capitalul total din sectoarele I și II a crescut de la 5500_c + 1750_v = 7250 la 8784_c + 2782_v = 11566, deci în proporție de 100 : 160. Plusvaloarea totală era inițial de 1750; acum ea este de 2782. Plusvaloarea consumată era la început de 500 pentru sectorul I și de 600 pentru sectorul II, total = 1100; în ultimul an ea era de 732 pentru sectorul I și de 745 pentru sectorul II, total = 1477. Ea a crescut deci în proporție de 100 : 134.

2. Al doilea exemplu

Să luăm acum produsul anual de 9 000, care, sub formă de capital-marfă, se află în întregime în mina clasei capitaliștilor industriali, sub o formă în care raportul mediu general dintre capitalul variabil și capitalul constant este de 1 : 5. Acest lucru presupune: o dezvoltare considerabilă a producției capitaliste și o dezvoltare corespunzătoare a forței productive a muncii sociale, o lărgire prealabilă importantă a scării producției; în sfârșit dezvoltarea tuturor condițiilor care creează o suprapopulație relativă în cadrul clasei muncitoare. Rotunjindu-se fracțiile, produsul anual se va repartiza atunci în felul următor :

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_p = 7\,000 \\ \text{II. } 1\,430_c + 285_v + 285_p = 2\,000 \end{array} \right\} = 9\,000.$$

Să presupunem acum că capitaliștii din sectorul I consumă o jumătate din plusvaloare = 500, iar cealaltă jumătate o acumulează. În acest caz ($1\,000_v + 500_p$) I = 1 500 ar trebui schimbate contra 1 500 II_c. Întrucît aici II_c nu este decît = 1 430, trebuie să-i adăugăm 70 din plusvaloare; scăzînd 70 din 285 II_p, obținem 215 II_p. Prin urmare, avem :

I. $5\,000_c + 500_p$ (destinate capitalizării) + $1\,500_{(v+p)}$ fond de consum al capitaliștilor și muncitorilor.

II. $1\,430_c + 70_p$ (destinate capitalizării) + $285_v + 215_p$.

Întrucît 70 II_p în sectorul II sînt direct adăugate lui II_c, pentru punerea în mișcare a acestui capital constant adițional e nevoie de un capital variabil de $\frac{70}{5} = 14$; aceste 14 sînt luate, la rîndul lor, din 215 II_p; rămin 201 II_p, astfel că avem :

$$\text{II. } (1\,430_c + 70_c) + (285_v + 14_v) + 201_p.$$

Schimbul celor 1 500 $I_{(v+1/2,p)}$ contra 1 500 II_c este un proces de reproducție simplă, pe care l-am analizat. Totuși trebuie să mai menționăm aici unele particularități care rezultă din faptul că, la reproducția însoțită de acumulare, $I_{(v+1/2,p)}$ nu este înlocuit numai de II_c, ci de II_c plus o parte din II_p.

Se înțelege de la sine că, în ipoteza acumulării, $I_{(v+p)}$ este mai mare decît II_c, și nu egai cu II, ca în reproducția simplă, deoarece: 1. sectorul I înglobează o parte din plusprodusul său în propriul său capital productiv și transformă $\frac{5}{6}$ din această parte în capital constant, așa că nu poate în același timp să înlocuiască aceste $\frac{5}{6}$ cu mijloace de consum din sectorul II; 2. sectorul I trebuie să furnizeze din plusprodusul său materialul pentru capitalul constant necesar în vederea acumulării în cadrul sectorului II, așa

cum sectorul II trebuie să furnizeze sectorului I materialul pentru capitalul variabil care urmează să pună în mișcare acea parte din plusprodusul sectorului I pe care însuși acest sector o folosește ca pe un capital constant adițional. Știm că capitalul variabil efectiv, deci și cel adițional, constau din forță de muncă. Nu capitalistul din sectorul I este acela care cumpără de la capitaliștii din sectorul II o rezervă de mijloace de subzistență necesare sau le ține stocate pentru forța de muncă adițională pe care urmează s-o folosească, așa cum trebuia să facă proprietarul de sclavi. Muncitorii înșiși sînt aceia care cumpără mărfuri de la capitaliștii din sectorul II. Acest fapt nu împiedică ca, din punctul de vedere al capitalistului, mijloacele de consum ale forței de muncă adiționale să nu fie decît mijloace de producere și de conservare a eventualei forțe de muncă adiționale a capitalistului, deci forma naturală a capitalului său variabil. Următoarea sa operație, în cazul de față efectuată în sectorul I, constă numai în aceea că el acumulează noul capital bănesc necesar pentru cumpărarea de forță de muncă adițională. În momentul în care el înglobează această forță de muncă în capitalul său productiv, banii devin pentru această forță de muncă mijloc de cumpărare a mărfurilor sectorului II; muncitorii trebuie deci să găsească gata pregătite mijloacele de consum necesare.

În treacăt fie spus, domnul capitalist, ca și presa lui, sînt adesea nemulțumiți de felul în care forța de muncă își cheltuiește banii și de mărfurile din sectorul II în care ea își realizează acești bani. Cu acest prilej, capitalistul face pe filozoful, flectărește despre cultură și își dă aere de filantrop, ca, de pildă, d-l Drummond, secretar de ambasadă a Angliei la Washington. El arată că „The Nation” { un ziar } a publicat la sfîrșitul lunii octombrie 1879 un articol interesant în care se spune între altele :

„Muncitorii nu au ținut pasul în ceea ce privește cultura cu progresul invențiilor; le-au devenit accesibile o serie de obiecte pe care ei nu știu să le întrebuițeze și pentru care nu creează deci o piață”. { Orice capitalist dorește, bineînțeles, ca muncitorul să-i cumpere marfa. } „Nu există nici un motiv ca muncitorul să nu-și dorească același confort ca preotul, avocatul sau medicul, care cîștigă tot atît cît el”. { Această categorie de preoți, avocați și medici sînt într-adevăr nevoiți să se mulțumească numai cu dorința acestui confort! } „Dar el nu are asemenea dorințe. Se pune în continuare problema cum poate fi ridicat nivelul de consumator al acestuia prin măsuri raționale și sănătoase; o problemă nu tocmai ușoară, întrucît toată ambiția muncitorului nu trece dincolo de dorința de a obține o reducere a orelor sale de muncă, iar demagogii îl incită mai mult în această direcție decît în direcția îmbunătățirii situației lui prin perfecționarea capacităților lui intelectuale și morale”. („Reports of H.M.'s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc. of the Countries in which they reside”, London, 1879, p. 404.)

Ziua de muncă prelungită pare să fie secretul „măsurilor raționale și sănătoase” care urmează „să îmbunătățească situația” muncitorului „prin perfecționarea capacităților lui intelectuale și morale” și să facă din el un consumator „rațional”. Pentru a deveni un consumator „rațional” al mărfurilor capitaliștilor, muncitorul trebuie, în primul rînd, să înceapă prin a permite capitalistului său — lucru pe care demagogul îl împiedică să-l facă! — să-i consume forța de muncă într-un mod irațional și dăunător sănătății. Ce înțelege capitalistul prin consum „rațional” se vede atunci cînd binevoiește să se amestece în mod direct în consumul muncitorilor săi, în trucksystem, care cuprinde, printre multe altele, și închirierea de locuințe către muncitori, așa că respectivul capitalist este în același timp și proprietarul locuinței lor.

Același Drummond, al cărui suflet nobil se entuziasmează de încercările capitaliștilor de a ridica nivelul clasei muncitoare, relatează printre altele, în același raport, despre filaturile de bumbac ale firmei „Lowell and Lawrence Mills”, considerate fabrici model. Cantinele și casele de locuit pentru fetele care lucrează în aceste fabrici aparțin societății pe acțiuni care e și proprietara fabricilor; administratoarele acestor case se află în serviciul aceleiași societăți, care stabilește pentru aceste fete și norme de conduită; nici o fată nu are voie să se întoarcă acasă după ora 10 seara. Dar culmea este că o poliție specială a societății patrulează în împrejurimi pentru a împiedica încălcarea acestui regulament. După ora 10 seara nici o fată nu are voie nici să iasă, nici să intre în casă. Toate fetele sînt obligate să locuiască pe teritoriul care aparține societății, căreia fiecare casă situată pe acest teritoriu îi aduce o chirie săptămînală de aproximativ 10 dolari; și acum să-l vedem pe consumatorul „rațional” în toată splendoarea sa :

„Întrucît însă în multe dintre cele mai bune case de locuit pentru muncitoare există și indispensabilul pian, muzica, cîntecul și dansul joacă un rol însemnat, cel puțin pentru fetele care, după o muncă neîntreruptă de 10 ore la războiul de țesut, au mai curînd nevoie, după atîta monotonie, de o variație decît de o odihnă efectivă” (p. 412).

Dar adevăratul secret al transformării muncitorului într-un consumator rațional ni se dezvăluie abia acum. D-l Drummond vizitează fabrica de cuțite din Turner's Falls (Connecticut River), și d-l Oakman, casierul acestei societăți pe acțiuni, după ce îi povestește că cuțitele de masă americane le bat pe cele englezești în ceea ce privește calitatea, continuă :

„Vom bate Anglia și în ceea ce privește prețurile; în ceea ce privește calitatea i-am luat-o înainte, lucru de altfel recunoscut; dar trebuie să vindem

la prețuri mai scăzute și vom ajunge la ele în momentul în care vom obține oțelul la un preț mai redus și vom reduce și prețul muncii!" (p. 427).

Reducerea salariului și prelungirea zilei de lucru — iată miezul „măsurilor raționale și sănătoase” care urmează să-l ridice pe muncitor la rangul de consumator „rațional”, pentru ca el să creeze o piață pentru masa de obiecte pe care cultura și progresul invențiilor i le-au făcut accesibile.

Prin urmare, așa cum sectorul I trebuie să livreze din plusprodusul său capitalul constant adițional pentru sectorul II, tot așa sectorul II livrează, în același sens, capitalul variabil adițional pentru sectorul I. În măsura în care este vorba de capitalul variabil, sectorul II acumulează pentru sectorul I și pentru sine însuși, reproducând o parte mai mare din producția sa totală, prin urmare și din plusprodusul său, sub forma de mijloace de consum necesare.

În cazul unei producții bazate pe o creștere a capitalului, $I_{(v+p)}$ trebuie să fie $= II_c$ plus acea parte din plusprodus care este înglobată din nou în calitatea de capital, plus partea adițională de capital constant, necesară pentru lărgirea producției în sectorul II; iar minimumul acestei lărgiri este acela fără de care acumularea reală, adică lărgirea efectivă a producției, nu poate fi efectuată chiar în sectorul I.

Dacă ne întoarcem acum la ultimul caz analizat mai sus, vedem că el prezintă particularitatea că II_c este mai mic decât $I_{(v+p)}$, decît acea parte a produsului din sectorul I care este cheltuită ca venit pe mijloace de consum, astfel că, atunci cînd se efectuează schimbul celor 1 500 $I_{(v+p)}$, se realizează imediat și o parte a plusprodusului din sectorul II egală cu 70. În ceea ce privește pe $II_c = 1\,430$, el trebuie înlocuit, celelalte condiții rămînd neschimbate, cu aceeași sumă de valoare din $I_{(v+p)}$ pentru ca în sectorul II să poată avea loc reproducție simplă, așa că nu mai e nevoie să ne ocupăm de el aici. Altfel stau lucrurile cu cele 70 II_p adiționale. Ceea ce pentru sectorul I este o simplă înlocuire a venitului prin mijloace de consum, un simplu schimb de mărfuri în vederea consumului, nu este aici pentru sectorul II o simplă retransformare a capitalului său constant din forma de capital-marfă în forma sa naturală, ca în cadrul reproducției simple, ci un proces direct de acumulare, transformarea unei părți a plusprodusului său din forma de mijloace de consum în aceea de capital constant. Dacă sectorul I cumpără cu 70 l.st. în bani (rezervă de

bani destinată transformării plusvalorii) cele 70 I_p și dacă sectorul II nu cumpără cu acești bani 70 I_p , ci acumulează cele 70 l.st. în calitate de capital bănesc, acesta din urmă continuă, ce-i drept, să fie expresia unui produs adițional (și anume a plusprodusului sectorului II din care reprezintă o parte), deși nu a unui produs care intră din nou în producție; dar în acest caz această acumulare de bani de partea sectorului II ar exprima totodată că 70 I_p în mijloace de producție nu pot fi vindute. Prin urmare, în sectorul I ar avea loc o supraproducție relativă, corespunzătoare acestei nonlărgiri simultane a reproducției de partea sectorului II.

Dar, independent de aceasta, atîta timp cît cele 70 în bani, provenite din sectorul I, nu s-au întors încă sau s-au întors numai în mod parțial în acest sector printr-un act de cumpărare a unei părți de 70 I_p de către sectorul II, aceste 70 în bani figurează, în întregime sau în parte, în mina capitaliștilor din sectorul II în calitate de capital bănesc adițional potențial. Lucrul acesta este valabil pentru orice schimb între sectoarele I și II, pînă cînd înlocuirea reciprocă a mărfurilor respective nu va duce la reîntoarcerea banilor la punctul lor de plecare. Dar, dacă lucrurile decurg normal, banii figurează aici numai temporar în acest rol. În sistemul de credit însă, în care orice sumă de bani adițională, eliberată pentru scurt timp, trebuie să funcționeze imediat în mod activ în calitate de capital bănesc adițional, un asemenea capital bănesc, disponibil numai temporar, poate să fie mobilizat, servind, de pildă, pentru întreprinderi noi în sectorul I, în timp ce el ar trebui să servească la realizarea produsului adițional care se află imobilizat în alte întreprinderi ale acestui sector. Trebuie să mai menționăm apoi că adăugirea celor 70 I_p la capitalul constant al sectorului II necesită în același timp o sporire a capitalului variabil al sectorului II cu o sumă de 14. Acest lucru presupune — ca și în sectorul I, un caz de înglobare directă a plusprodusului I_p în capitalul I_c — că în sectorul II reproducția se efectuează cu tendințe de capitalizare, că această reproducție presupune deci o sporire a acelei părți din plusprodus care constă din mijloace de subzistență necesare.

După cum am văzut, în exemplul al doilea, pentru ca 500 I_p să fie capitalizate, produsul de 9 000 trebuie să se repartizeze în vederea reproducției precum urmează. Ținem seama numai de mărfuri și facem abstracție de circulația banilor.

I. $5\,000_c + 500_p$ (care urmează să fie capitalizate) + $1\,500_{(v+p)}$ fond de consum = $7\,000$ în mărfuri.

II. $1\,500_c + 299_v + 201_p = 2\,000$ în mărfuri. Total $9\,000$ în produs-marfă.

Capitalizarea se efectuează acum în felul următor :

În sectorul I, cele 500_p care urmează să fie capitalizate se împart în $\frac{5}{6} = 417_c + \frac{1}{6} = 83_v$. Aceste 83_v retrag o sumă egală de la II_p , care cumpără elemente ale capitalului constant, fiind deci adăugate la II_c . O sporire a lui II_c cu 83 condiționează o sporire a lui II_v cu $\frac{1}{5}$ din $83 = 17$. Așadar, după efectuarea schimbului avem :

$$I. (5\,000_c + 417_p)_c + (1\,000_v + 83_p)_v = 5\,417_c + 1\,083_v = 6\,500$$

$$II. (1\,500_c + 83_p)_c + (299_v + 17_p)_v = 1\,583_c + 316_v = 1\,899$$

Total 8\,399.

În sectorul I capitalul a crescut de la $6\,000$ la $6\,500$, deci cu $\frac{1}{12}$. În sectorul II a crescut de la $1\,715$ la $1\,899$, deci cu mai puțin de $\frac{1}{9}$.

Reproducția pe această bază în anul al doilea dă la sfârșitul anului următorul capital :

$$I. (5\,417_c + 452_p)_c + (1\,083_v + 90_p)_v = 5\,869_c + 1\,173_v = 7\,042.$$

$$II. (1\,583_c + 42_p + 90_p)_c + (316_v + 8_p + 18_p)_v = 1\,715_c + 342_v = 2\,057,$$

și la sfârșitul anului al treilea obținem un produs :

$$I. 5\,869_c + 1\,173_v + 1\,173_p.$$

$$II. 1\,715_c + 342_v + 342_p.$$

Dacă sectorul I acumulează, ca pînă acum, o jumătate din plusvaloare, atunci $I_{(v+\frac{1}{2}p)}$ dă $1\,173_v + 587_{(\frac{1}{2}p)} = 1\,760$, adică mai mult decît totalul $1\,715 II_c$, și anume cu 45 . Această diferență trebuie, așadar, din nou acoperită prin trecerea la II a unei cantități de mijloace de producție reprezentînd o sumă egală. Astfel, II_c crește cu 45 , ceea ce presupune o creștere de $\frac{1}{5} = 9$ în II_v . Apoi cele $587 I_p$ capitalizate se împart în $\frac{5}{6}$ și $\frac{1}{6}$, adică 489_c și 98_v ; aceste 98 determină în sectorul II un nou adaos de 98 la capitalul constant, iar acest adaos, la rîndul lui, determină o spo-

rire a capitalului variabil din sectorul II cu $1/5 = 20$. În acest caz avem :

$$I. (5\ 869_c + 489_p)_c + (1\ 173_v + 98_p)_v = 6\ 358_c + 1\ 271_v = 7\ 629$$

$$II. (1\ 715_c + 45_p + 98_p)_c + (342_v + 9_p + 20_p)_v = 1\ 858_c + 371_v = 2\ 229$$

Capital total = 9 858.

Prin urmare, în trei ani de reproducție crescîndă, capitalul total din sectorul I a crescut de la 6 000 la 7 629, capitalul total din sectorul II a crescut de la 1 715 la 2 229, iar capitalul social total de la 7 715 la 9 858.

3. Schimbul lui II_c în caz de acumulare

Schimbul lui $I_{(v+p)}$ contra II_c se poate efectua deci în diferite feluri.

În caz de reproducție simplă, amîndouă aceste mărimi trebuie să fie egale și să se înlocuiască reciproc, deoarece altfel, după cum am văzut mai sus, reproducția simplă nu se poate efectua fără perturbări.

În caz de acumulare, importantă este în primul rînd rata acumulării. În cazurile de pînă acum am presupus că rata acumulării în sectorul I este $= 1/2pI$ și, de asemenea, că în ani diferiți a rămas constantă. Nu am făcut decît să variem proporția în care acest capital acumulat se împarte în capital variabil și capital constant. În această privință am văzut că există trei cazuri :

1. $I_{(v+1/2p)}$ = II_c , care este deci mai mic decît $I_{(v+p)}$. Așa trebuie să fie întotdeauna, altfel în sectorul I nu s-ar produce acumularea.

2. $I_{(v+1/2p)}$ este mai mare decît II_c . În acest caz, înlocuirea se face datorită faptului că la II_c se adaugă o parte corespunzătoare din II_p , astfel că această sumă este $= I_{(v+1/2p)}$. Aici schimbul nu este pentru sectorul II o simplă reproducție a capitalului său constant, ci o acumulare, o sporire a acestui capital constant cu acea parte din plusprodus pe care sectorul II o schimbă contra mijloace de producție din sectorul I; această sporire a capitalului constant presupune în același timp că sectorul II, în afară de aceasta, își sporește în mod corespunzător și capitalul variabil din propriul său plusprodus.

3. $I_{(v+1/2p)}$ este mai mic decît II_c . În acest caz, sectorul II nu și-a reprodus în întregime, prin schimb, capitalul său constant și de aceea trebuie să-și acopere deficitul cumpărînd de la sectorul I. Acest lucru nu necesită însă o nouă acumulare de capital

variabil în sectorul II, întrucît capitalul lui constant e numai reprodus în întregime, în ceea ce privește mărimea sa, abia prin această operație. Pe de altă parte, prin acest schimb, acea parte a capitaliștilor din sectorul I, care nu acumulează decît capital bănesc adițional, a efectuat deja în parte acest fel de acumulare.

Ipoieza emisă în cazul reproducției simple, că $I_{(v+p)} = II_c$, nu numai că este incompatibilă cu producția capitalistă — ceea ce nu exclude de altfel faptul că de multe ori, în ciclul industrial de 10—11 ani, un an să aibă o producție totală mai mică decît cel precedent, astfel încît, în comparație cu anul precedent, nu are loc nici măcar o reproducție simplă —, dar, în plus, în condițiile creșterii naturale anuale a populației, reproducția simplă nu ar putea avea loc decît în măsura în care un număr corespunzător mai mare de oameni de serviciu neproductivi ar participa la consumul celor 1 500 care reprezintă plusvaloarea totală. Dimpotrivă, acumularea de capital, adică producția capitalistă propriu-zisă, ar fi imposibilă în aceste împrejurări. Efectuarea acumulării capitaliste exclude deci posibilitatea ca II_c să fie egal cu $I_{(v+p)}$. Totuși, chiar în caz de acumulare capitalistă s-ar putea întâmpla ca, în urma proceselor de acumulare care au avut loc în decursul unei serii întregi de perioade anterioare de producție, II_c să nu fie numai egal, ci chiar mai mare decît $I_{(v+p)}$. Aceasta ar însemna o supraproducție în sectorul II, care nu poate fi echilibrată decît printr-un mare crah, în urma căruia capitalul din sectorul II ar trece în sectorul I. — Tot așa nu se schimbă nimic în raportul lui $I_{(v+p)}$ față de II_c dacă o parte a capitalului constant din sectorul II se reproduce pe sine însăși, cum se întâmplă, de pildă în agricultură, unde este folosită sămînța din producția proprie. În ceea ce privește schimbul dintre sectoarele I și II, această parte a lui II_c nu trebuie luată în considerare la fel ca și I_c . De asemenea, lucrurile nu se schimbă nici în cazul cînd o parte a produselor din sectorul II poate, la rîndul ei, să intre în sectorul I ca mijloace de producție. Acestea sînt acoperite cu o parte din mijloacele de producție furnizate de sectorul I, și această parte trebuie scăzută din capul locului din ambele sectoare dacă vrem să analizăm într-o formă pură și nealterată schimbul dintre cele două mari sectoare ale producției sociale, dintre producătorii de mijloace de producție și producătorii de mijloace de consum.

Astfel, în condițiile producției capitaliste, $I_{(v+p)}$ nu poate fi egal cu II_c , adică aceste două mărimi nu se pot acoperi una pe cealaltă atunci cînd se schimbă reciproc. Dimpotrivă, dacă $\frac{I_p}{x}$ este partea din I_p cheltuită ca venit de capitaliștii din sectorul

$I, I\left(v + \frac{p}{x}\right)$ poate fi egal, mai mare sau mai mic decât II_c ; dar $I\left(v + \frac{p}{x}\right)$ trebuie să fie întotdeauna mai mic decât $II_{(c+p)}$, și anume diferența trebuie să fie egală cu acea parte din II_p pe care capitaliștii din sectorul II trebuie în orice caz s-o consume ei înșiși.

Trebuie să menționăm însă că, în această prezentare a acumulării, valoarea capitalului constant, în măsura în care acesta este o parte din valoarea capitalului-marfă la a cărei producere contribuie, nu a fost prezentată exact. Partea fixă a capitalului constant nou acumulat nu intră în capitalul-marfă decât în mod treptat și periodic, în funcție de natura diferită a acestor elemente ale capitalului fix; din această cauză, acolo unde în producția mărfii intră mase mari de materii prime, semifabricate etc., acest capital-marfă constă în cea mai mare parte din elemente destinate să înlocuiască componentele circulante ale capitalului constant și capitalul variabil. (Dar acest mod de a prezenta problema poate fi folosit datorită rotației componentelor circulante; astfel se presupune că în cursul anului partea circulantă, împreună cu acea parte din valoarea capitalului fix care îi este transmisă, efectuează atâtea rotații cîte sînt necesare pentru ca suma totală a mărfurilor produse să fie egală cu valoarea capitalului total care intră în producția anuală.) Acolo însă unde în producție, în care sînt folosite mașini, nu intră materii prime, ci numai materiale auxiliare, elementul muncă egal v trebuie să repara în capitalul marfă în calitate de componenta cea mai mare. În timp ce la stabilirea ratei profitului plusvaloarea e calculată la capitalul total, indiferent dacă componentele fixe ale capitalului constant transmit produsului în mod periodic o valoare mai mare sau mai mică, la stabilirea valorii fiecărui capital-marfă, produs în mod periodic, partea fixă a capitalului constant trebuie înglobată în calcul numai în măsura în care acesta, prin uzura lui, transmite în medie valoare asupra produsului însuși.

IV. Observații suplimentare

Sursa inițială de bani pentru sectorul II este suma $v + p$ din producția de aur a sectorului I, schimbată contra unei părți din II_c ; numai în măsura în care producătorul de aur acumulează plusvaloare sau o transformă în mijloace de producție ale sectorului I, adică în măsura în care își lărgeste deci producția, $v + p$ al lui nu intră în sectorul II; pe de altă parte, în măsura în care acumularea de bani de către producătorul de aur însuși duce în

cele din urmă la reproducția lărgită, o parte din plusvaloarea producției de aur, care a fost cheltuită nu ca venit, ci pentru capital variabil adițional al producătorului de aur, intră în sectorul II, unde favorizează o nouă teaurizare sau oferă mijloace noi de a se cumpăra de la sectorul I fără ca sectorul II să-i vîndă, la rîndul lui, ceva în mod direct. Din banii proveniți din acest $I_{(v+p)}$ al producției de aur se scade acea parte din aur pe care anumite ramuri de producție din sectorul II o folosesc ca materie primă etc., într-un cuvînt ca element destinat înlocuirii capitalului lor constant. Un element pentru teaurizarea prealabilă în vederea unei viitoare reproducții lărgite poate exista, în schimbul dintre sectoarele I și II, în următoarele cazuri: pentru sectorul I numai în cazul cînd o parte din I_p este vîndută în mod unilateral sectorului II, fără să se cumpere în schimb ceva, servind aici, în sectorul II, drept capital constant adițional; pentru sectorul II, cînd sectorul I procedează la fel în vederea transformării acestei părți în capital variabil adițional; apoi, cînd o parte din plusvaloarea cheltuită de sectorul I ca venit nu e acoperită de II_c , deci cînd cu ea se cumpără o parte din II_p care este astfel transformată în bani. Dacă $I_{(v+\frac{p}{x})}$ este mai mare decît II_c , pentru reproducția simplă a II_c nu trebuie să se înlocuiască cu marfă din sectorul I ceea ce acest sector a consumat din II_p . Se pune întrebarea în ce măsură poate avea loc teaurizarea în cadrul schimbului dintre capitaliștii din sectorul II, schimb care nu poate să conștă decît dintr-un schimb reciproc de II_p . Știm că în cadrul sectorului II are loc o acumulare directă, datorită faptului că o parte din II_p este transformată direct în capital variabil (așa cum în sectorul I o parte din I_p este transformată direct în capital constant). Date fiind diferitele trepte ale acumulării din cadrul diferitelor ramuri de producție ale sectorului II, precum și din cadrul fiecărei întreprinderi în parte, la capitaliștii individuali lucrurile se explică *mutatis mutandis**, exact ca în sectorul I. Unii se mai află încă în stadiul teaurizării, vînzînd fără să cumpere, alții se află pe punctul lărgirii efective a reproducției, cumpărînd fără să vîndă. Ce-i drept, la început capitalul bănesc variabil adițional este avansat pentru forță de muncă adițională; dar aceasta cumpără mijloace de subzistență de la acei proprietari — care se mai află încă în stadiul teaurizării — de mijloace de consum adiționale care intră în consumul muncitorilor. În măsura în care acești proprietari teaurizează, banii nu se mai întorc la punctul lor de plecare, întrucît sînt acumulați.

* — cu schimbările necesare. — *Nota trad.*

Citate în limbi străine

- P. 24f
Nota 3 „Ainsi donc, par la concentration des fortunes entre un petit nombre de propriétaires, le marché intérieur se resserre toujours plus, et l'industrie est toujours plus réduite à chercher ses débouchés dans les marchés étrangers, où de plus grandes révolutions les attendent *” (...) [Sismondi] „Nouv. Princ.” éd. 1819, I, p. 336.
- P. 133
Nota 11 „Les frais de commerce quoique nécessaires, doivent être regardés comme une dépense onéreuse” (Quesnay. „Analyse du Tableau Économique”, in Daire, „Physiocrates”, 1e partie, Paris 1846, p. 71).
„...à mettre leur rétribution ou leur gain au rabais... n'est sérieusement parlant qu'une *privation de perte* pour le vendeur de la première main et pour l'acheteur-consommateur. Or, une privation de perte sur les frais du commerce n'est pas un *produit réel* ou un accroît de richesses obtenu par le commerce, considéré en lui-même simplement comme échange, indépendamment des frais de transport, ou envisagé conjointement avec les frais de transport” (p. 145, 146).
„Les frais du commerce sont toujours payés aux dépens des vendeurs des productions qui jouiraient de tout le prix qu'en payent les acheteurs, s'il n'y avait point de frais intermédiaires”. (p. 163). Die propriétaires und producteurs sind „salariants”, die Kaufleute sind „salariés” (p. 164, Quesnay. „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans”, in Daire, „Physiocrates”, 1e partie, Paris 1846).
- P. 138
Nota 13 „The money circulating in a country is a certain portion of the capital of the country, absolutely withdrawn from productive purposes, in order to facilitate or increase the productiveness of the remainder; a certain amount of wealth is, therefore, as necessary in order to adopt gold as a circulating medium as it to make a machine, in order to facilitate any other production” („Economist”, vol. V, p. 520).
- P. 152
Nota 18 „...True, but how is the additional value given to it? By adding to the cost of production, first, the expenses of conveyance, secondly, the profit on the advances of capital made by the merchant. The commodity is only more valuable, for the same reason that every other commodity may become more valuable, because more labour is expended on its production and conveyance before it is purchased by the consumer. This

* la Sismondi : la menacent. — Nota red.

must not be mentioned as one of the advantages of commerce" (Ricardo, „Principles of Pol. Econ.", 3rd ed. London 1821, p. 309, 310).

- P. 190
Nota 23 ...„Les avances annuelles consistent dans les dépenses qui se font annuellement pour le travail de la culture ; ces avances doivent être distinguées des avances primitives, qui forment le fonds de l'établissement de la culture" ([Quesnay. „Analyse du Tableau Économique", in : „Physiocrates", éd. Daire, Ie partie, Paris 1846] p. 59).
„Au moyen de la durée plus ou moins grande des ouvrages de main-d'oeuvre, une nation possède un fonds considérable de richesses, indépendant de sa reproduction annuelle, qui forme un capital accumulé de longue main, et originairement payé avec des productions, qui s'entretient et s'augmente toujours" ([Le Trosne. „De l'intérêt social", in : „Physiocrates", éd.] Daire, II, p. 928, 929).
- P. 216
Nota 24 ...„Not only his" (the farmer's) „labouring servants but his labouring cattle are productive labourers" ([Adam Smith. „Wealth of Nations".] Book II, chap. V, p. 243).
- P. 343
Nota 33 ...„Jetez les yeux sur le Tableau Économique, vous verrez que la classe productive donne l'argent avec lequel les autres classes viennent lui acheter des productions, et qu'elles lui rentrent cet argent en revenant l'année suivante faire chez elle les mêmes achats... Vous ne voyez donc ici d'autre cercle que celui de la dépense suivie de la reproduction, et de la reproduction suivie de la dépense ; cercle qui est parcouru par la circulation de l'argent qui mesure la dépense et la reproduction" (Quesnay. „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux Artisans", in Daire, „Physiocr." I, p. 208, 219).
„C'est cette avance et cette rentrée continuelle des capitaux qu'on doit appeler la circulation de l'argent, cette circulation utile et féconde qui anime tous les travaux de la société, qui entretient le mouvement et la vie dans le corps politique et qu'on a grande raison de comparer à la circulation du sang dans le corps animal" (Turgot. „Réflexions etc.", Oeuvres, éd. Daire, I, p. 45).
- P. 360
Nota 360 ...„Comme eux" (les entrepreneurs-manufacturiers), „ils" (les fermiers, adică fermierii capitaliști) „doivent recueillir, outre la rentrée des capitaux etc." (Turgot, Oeuvres, éd. Daire, Paris 1844, Tome I, p. 400).

Adnotări

- 1 Este vorba de lucrarea lui K. Marx „Contribuții la critica economiei politice”, apărută în iunie 1859 la Berlin (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, p. 3—175). — 8.
- 2 Engels nu și-a putut realiza intenția de a edita lucrarea lui K. Marx „Teorii asupra plusvalorii” ca volumul al IV-lea al „Capitalului”. În 1905—1910 lucrarea „Teorii asupra plusvalorii” a fost editată de K. Kautsky, dar cu o serie întreagă de abateri arbitrare de la manuscrisul autorului, inversiuni și omisiuni. Noua ediție a „Teoriilor asupra plusvalorii” în limba germană a apărut sub îngrijirea Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G. în perioada 1956—1962. — 8.
- 3 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, p. 175—188. — 13.
- 4 Engels se referă la scrisoarea adresată de Rodbertus lui J. Zeller la 14 martie 1875 și publicată pentru prima oară în 1879 în „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft” din Tübingen. — 13.
- 5 *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* — revistă politică-economică de orientare liberală, editată cu intreruperi din 1844 până în 1943 la Tübingen. — 14.
- 6 „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*” — a apărut zilnic la Köln, sub redacția lui Marx, de la 1 iunie 1848 până la 19 mai 1849. Din redacție făceau parte: F. Engels, W. Wolff, G. Weerth, T. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath și H. Bürgers.

Organ de presă combativ al aripii proletare a democrației, „*Neue Rheinische Zeitung*” a avut rolul de educator al maselor populare, ridicându-le la luptă împotriva contrarevoluției. Articolele de fond, care defineau poziția ziarului în cele mai importante probleme ale revoluției din Germania și din alte țări europene din 1848—1849, erau scrise, de regulă, de Marx și Engels.

Poziția fermă și intransigentă a ziarului, internaționalismul lui combativ, demascările politice apărute în paginile lui și îndreptate împotriva guvernului prusian și a autorităților locale din Köln — toate acestea au atras după sine încă din primele luni de existență ale lui „*Neue Rheinische Zeitung*” persecutarea ziarului de către presa feudal-monarhistă și liberal-burgheză, precum și de către guvern. Aceste persecuții s-au intensificat deosebi după lovitura de stat contrarevoluționară din noiembrie-decembrie 1848 din Prusia.

În pofida tuturor persecuțiilor și a piedicilor puse de poliție, „Neue Rheinische Zeitung” a apărut cu curaj interesele democrației revoluționare, interesele proletariatului. În mai 1849, în condițiile ofensivei generale a contra-revoluției, guvernul prusian a emis un ordin de expulzare a lui Marx din Prusia. În urma expulzării lui Marx și a persecuțiilor împotriva celorlalți redactori ai lui „Neue Rheinische Zeitung”, ziarul și-a încetat apariția. Ultimul număr, nr. 301, al lui „Neue Rheinische Zeitung”, tipărit în culoare roșie, a apărut la 19 mai 1849. În cuvântul de rămas bun adresat muncitorilor, redactorii ziarului declarau că „ultimul lor cuvânt va fi întotdeauna și pretutindeni: eliberarea clasei muncitoare!”.

Vezi criticile aduse în „Neue Rheinische Zeitung” discursurilor și acțiunilor lui Rodbertus în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, p. 112—113, 180, 305, 439, 445, 446, și vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 6. — 15.

7 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179. — 15.

8 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 441—472. — 15.

9 I. K. Rodbertus. „Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie”. Berlin, 1851, S. 87 („Scrisori sociale către von Kirchmann. Scri-soarea a treia”). — 15.

10 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a doua, București, Editura politică, 1960, p. 5. — 16.

11 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, p. 131, 132. (Vezi și Adam Smith. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 36). — 16.

12 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, p. 134. (Vezi și Adam Smith. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 37, 38). — 16.

13 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea întâi, București, Editura politică, 1959, p. 40. — 17.

14 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, 172—173. (Vezi și Adam Smith. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 47—48). — 17.

15 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea întâi, București, Editura politică, 1959, p. 42. — 17.

16 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea întâi, București, Editura politică, 1959, p. 40. — 17.

17 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 525—529. — 18.

- 18 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 598. — 18.
- 19 „*Formidabilul cirpaci*” — așa îl numește pe MacCulloch autorul broșurii „Some Illustrations of Mr. M'Culloch's Principles of Political Economy”. Edinburgh, 1826. Această broșură a apărut sub pseudonimul M. M'ullion; autorul ei era J. Wilson. — 19.
- 20 Vezi K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”, 3. Teil, Dietz Verlag, Berlin, 1962, S. 236—237. — 20.
- 21 Vezi K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”, 3. Teil, Dietz Verlag, Berlin, 1962, S. 252—253. — 20.
- 22 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 100. — 20.
- 23 I. K. Rodbertus-Jagetzow. „Briefe und sozialpolitische Aufsätze”. Herausgegeben von Dr. R. Meyer. Berlin, [1881], Bd. I, S. 111 („Scrisori și articole social-politice”). — 24.
- 24 Vezi adnotarea 4. — 24.
- 25 Vezi lucrarea lui Marx „Teorii asupra plusvalorii”, partea a doua, București, Editura politică, 1960, capitolul al optulea. — 25.
- 26 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a doua, București, Editura politică, 1960, p. 13—17, 47—52, 141—182, 362—401. — 26.
- 27 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. III, partea I, București, E.P.L.P. 1953, și vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P. 1955. — 26.
- 28 Titlul este dat de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. — 26.
- 29 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, secțiunea a șaptea. — 39.
- 30 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 612—613. — 46.
- 31 Vezi [Bailey, Samuel.] „A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the author of Essays on the Formation and Publication of Opinions”. London, 1825, p. 72 („Studiu critic asupra naturii, măsurilor și cauzelor valorii”). — 113.
- 32 *Statul incașilor* — stat sclavagist care a existat de la începutul secolului al XV-lea până la jumătatea secolului al XVI-lea pe teritoriul actualului stat Peru și în care s-au păstrat multe rămășițe ale comunei primitive. — 123.
- 33 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 368. — 142.
- 34 „*The Economist*” — săptăminal englez pentru probleme economice și politice, fondat la Londra în 1843; organ de presă al mării burghezii industriale. — 144.

- 35 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. A new edition in four volumes. London, 1843, vol. II, p. 249—252. (Vezi și Adam Smith. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 183—184). — 148.
- 36 J. Lalor. „Money and Morals: a Book for the Times”. London, 1852, p. 43, 44 („Bani și morală”).
J. C. L. Simonde de Sismondi. „Études sur l'économie politique”, tome I, Bruxelles, 1837, p. 49 etc. („Studii de economie politică”). — 148.
- 37 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 631—638. — 149.
- 38 J. B. Say. „Traité d'économie politique”. Troisième édition, Paris, 1817, tome II, p. 433 („Tratat de economie politică”). — 159.
- 39 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 576—577. — 162.
- 40 Vezi K. Marx. „Theorien über den Mehrwert”, 3. Teil, Dietz Verlag, Berlin, 1962, S. 323—325. — 167.
- 41 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 194. — 167.
- 42 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 193—194. — 168.
- 43 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 179—189. — 173.
- 44 Aici și mai departe, la p. 189, Marx citează expunerea lui R. P. Williams, publicată în „Money Market Review” din 2 decembrie 1867. — 178.
- 45 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 219—220. — 181.
- 46 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 435, nota 191a. — 182.
- 47 Marx analizează sistemul de credit capitalist în volumul al III-lea al „Capitalului”. — 190.
- 48 Aici este citată cartea lui A. Potter „Political Economy: its Objects, Uses, and Principles: considered with Reference to the Condition of the American People”. New York, 1841. După cum reiese din introducere, cea mai mare parte din această carte reprezintă în principal o retipărire (cu modificările introduse de A. Potter) a primelor zece capitole ale cărții lui G. Scrope „Principles of Political Economy”, publicată în Anglia în 1833. — 195.
- 49 În manuscris Marx arată că o asemenea metodă de calculare a timpului de rotație a capitalului este greșită. Timpul mediu de rotație (16 luni) indicat în citat este calculat ținându-se seama de profitul de $7\frac{1}{2}\%$ la întregul capital de 50000 de dolari. Dacă nu se socotește profitul, timpul de rotație a acestui capital este de 18 luni. — 195.
- 50 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 155. — 196.

- 51 În cazurile în care Marx nu indică paginile ediției citate de el a lucrării lui A. Smith, redacția dă între paranteze paginile ediției : A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. A new edition in four volumes, London, 1843. — 199.
- 52 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 216. — 213.
- 53 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 618—621. — 226.
- 54 Vezi K. Marx. „Capitalul”, volumul III, partea I, București, E.P.L.P. 1953, p. 204—208. — 227.
- 55 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 632—633. — 228.
- 56 K. Marx se referă la volumul întâi al „Capitalului”. Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 220, nota 25. — 237.
- 57 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 640—641. — 239.
- 58 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. III, partea I, București, E.P.L.P. 1953, cap. I—III. — 239.
- 59 J. St. Mill. „Essays on some unsettled questions of Political Economy”, London, 1844, p. 164. („Studiu asupra unor probleme de economie politică nerezolvate”). — 240.
- 60 G. Ramsay. „An Essay on the Distribution of Wealth”, Edinburgh, 1836, p. 21—24. („Studiu asupra repartizării avuției”). — 240.
- 61 H. D. Macleod. „The Elements of Political Economy”, London, 1858, p. 76—80 („Elemente de economie politică”). — 240.
- 62 R. H. Patterson. „The Science of Finance. A practical Treatise”. Edinburgh and London, 1868, p. 129—144 („Știința finanțelor. Tratat practic”). — 240.
- 63 „Manava-dharma-sastra” — sau legile lui Manu — cea mai veche culegere indiană de prescripții religioase, juridice și rituale indiene, care stabileau obligațiile fiecărui hindus potrivit dogmelor brahmanismului. Tradiția indiană atribuie întocmirea acestor legi lui Manu — strămoșul legendar al oamenilor.
- Marx citează după cartea : „Manava-Dharma-Sastra, or the Institutes of Manu according to the gloss of Kulluka, comprising the indian System of duties, religious and civil”. Third edition, Madras, 1863, p. 281. — 250.
- 64 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 267—274. — 251.
- 65 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 314—322. — 312.
- 66 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 576, 577. — 323.
- 67 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 126—127. — 357.

- 68 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 128—129. — 357.
- 69 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 115. — 360.
- 70 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 634—638, 765—766. — 371.
- 71 Marx face o analiză mai amănunțită a „Tabloului economic” al lui Quesnay în „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea întâi, București, Editura politică, 1959, p. 227—257). — 376.
- 72 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 601. — 376.
- 73 W. Roscher. „System der Volkswirtschaft. Band. I: Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858 („Sistemul economiei naționale”). — 389.
- 74 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 216—217. — 413.
- 75 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 126. — 431.
- 76 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 606—607. — 458.
- 77 J. B. Say. „Lettres à M. Malthus sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce”. Paris, 1820 („Scrisori către M. Malthus cu privire la diferite subiecte de economie politică”). — 460.
- 78 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 176. — 503.
- 79 „Entspektor Bräsig” — personaj dintr-o serie de scrieri ale umoristului german F. Reuter (1810—1874). — 504.
- 80 *Institut de France* — cea mai înaltă instituție științifică din Franța, formată din câteva secții sau academii, există din 1795. Destutt de Tracy a fost membru al Academiei de științe morale și politice. — 511.
- 81 Expresia „muzică a viitorului” a apărut în legătură cu publicarea în 1850 a cărții compozitorului german Richard Wagner „Das Kunstwerk der Zukunft”; adversarii concepțiilor lui R. Wagner în domeniul creației muzicale au dat acestei expresii un sens ironic. — 516.
- 82 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 620, nota 64. — 530

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

I. — Opere și articole ale unor autori cunoscuți și ale altora, anonimi

- Adams, W[illiam] Bridges* : Roads and rails and their sequences, physical and moral. London 1862. — 179, 181.
- [*Bailey, Samuel* :] A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value ; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of essays on the formation and publication of opinions. London 1825. — 113.
- Barton, John* : Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London 1817. — 230.
- Chalmers, Thomas* : On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. 2nd ed. Glasgow 1832. — 163.
- Corbet, Thomas* : An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals ; or the principles of trade and speculation explained. In 2 parts. London 1841. — 147.
- Courcelle-Seneuil, J[ean]-G[ustave]* : Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commerciales et agricoles ou manuel des affaires. 2e éd., revue et augmentée. Paris 1857. — 252.
- Destutt de Tracy, [Antoine-Louis-Claude] comte de* : Éléments d'idéologie. 4-e et 5-e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris 1826. — 503—511.
- Dupont de Nemours, [Pierre-Samuel]* : Maximes du docteur Quesnay, ou résumé de ses principes d'économie sociale. In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la

- doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 1-e partie, Paris 1846. — 199.
- Good, W[illiam] Walter* : Political, agricultural and commercial fallacies ; or, the prospect of the nation after twenty years' „Free-trade“. London [1866]. — 248, 249.
- Hodgskin, Thomas* : Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London 1827. — 255.
- Holdsworth W. A.* : The law of landlord and tenant, with a copious collection of useful forms. London 1857. — 181, 186.
- Kirchhof, Friedrich* : Handbuch der landwirthschaftlichen Betriebslehre. Ein Leit-faden für praktische Landwirthe zur zweckmässigen Einrichtung und Verwaltung der Landgüter. Dessau 1852. — 187, 253, 257—260, 268, 269.
- Lalor, John* : Monney and morals : a book for the times. London 1352. — 148.
- Lardner, Dionysius* : Railway economy : a treatise on the new art of transport, its management, prospects, and relations, commercial, financial, and social. With an exposition of the practical results of the railways, in operation in the United Kingdom, on the continent, and in America. London 1850. — 187—189.
- Laveye, Emile de* : Essai sur l'économie rurale de la Belgique. Bruxelles [1863]. — 255, 256.
- Lavergne, Léonce de* : The rural economy of England, Scotland, and Ireland Transl. from the French, with notes by a Scottish farmer. Edinburgh, London 1855. — 250.
- Lee, Nathanael* : The dramattick works. In 3 vols. Vol. 3. Containing Sophonisby. Nero. Gloriana. Rival Queens. The massacre of Paris. London 1734. — 138.
- Le Trosne, [Guillaume-François]* : De l'intérêt social par rapport à la valeur, à la circulation, à l'industrie et au commerce intérieur et extérieur. In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 2e partie. Paris 1846. — 199.
- Macleod, Henry Dunning* : The elements of political economy. London 1858. — 240.
- Manava-dharma-sastra*, or the institutes of Manu according to the gloss of Kulluka, comprising the Indian system of duties, religious and civil. Verbally transl. from the original, with a preface by William Jones, and collated with the Sanskrit text, by Graves Chamney Haughton, 3rd ed. ed. by P. Percival. Madras 1863. — 250.
- Marx, Karl* : Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons „Philosophie des Elends“. Deutsch von E[duard] Bernstein und K[arl] Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart 1885. — 13.
- Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1 : Der Produktions-process des Kapital. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872. — 8, 13, 18, 21, 35, 46, 56, 59, 73, 85, 86, 120, 134, 142, 149, 162, 165, 169, 172, 181, 182, 190, 213, 214, 218, 237—240, 321, 322, 335, 339, 346, 356, 357, 368, 376, 413, 431, 458, 512, 524, 525, 529, 530, 532, 533.

- Marx, Karl** : (anonim) Lohnarbeit und Kapital. In : Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie. Köln, din 5, 6, 7, 8 și 11 aprilie 1849. — 15.
- Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. — 15, 20, 21, 24.
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. 1. Heft. Berlin 1859. — 8, 360.
- Meyer, R[udolf Hermann]** : Der Emancipationskampf des vierten Standes. Bd. 1 : Theorie des Socialismus. — Der katholische Socialismus. — Die Internationale. — Deutschland. — Schulze. — Lassalle. — Marx. Die Gewerkvereine. — Die Socialconservativen. — Die Arbeiterpresse. Berlin 1874. — 13, 14.
- Mill John Stuart** : Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. — 240.
- Müller, Adam H[einrich]** : Die Elemente der Staatskunst. Oeffentliche Vorlesungen, vor Sr. Durchlaucht dem Prinzen Bernhard von Sachsen-Weimar und einer Versammlung von Staatsmännern und Diplomaten, im Winter von 1808 auf 1809, zu Dresden, gehalten. Th. 3 Berlin 1809. — 195.
- Newman, Samuel P[hilips]** : Elements of political economy. Andover, New York 1835. — 163.
- Patterson R[obert] H[ogard]** : The science of finance. A practical treatise. Edinburgh, London 1868. — 240.
- Potter, A[lonzo]** : Political economy : its objects, uses, and principles : considered with reference to the condition of the American people. With a summary, for the use of students. New York 1841. — 195.
- Quesnay, [François]** : Analyse du Tableau économique (1766). In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 1e partie. Paris 1846. — 139, 199, 375, 386.
- Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans. Loc. cit. — 139, 357.
- Ramsay, George** : An essay on the distribution of wealth. Edinburgh 1836. — 240, 407, 457.
- Ravenstone, Percy** : Thoughts on the funding system, and its effects London 1824. — 21.
- Ricardo, David** : On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. — 159, 227, 235, 239, 352, 406, 503.
- Rodbertus-Jagetzow, [Johann Karl]** : Briefe und Socialpolitische Aufsätze. Hrsg. von Rudolph Meyer. Bd. 1. Berlin [1881]. — 14, 23.
- Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann. Hrsg. und eingel. von Theophil Kozak. Berlin 1884. — 14.
- Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief : Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. — 14, 15.
- Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände. 1. Heft. : Fünf Theoreme. Neubrandenburg, Friedland 1842. — 13, 14, 18, 26.

- Roscher, Wilhelm*: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende. 3., verm. und verb. Aufl. Stuttgart, Augsburg 1858. — 389.
- Roscoe, H[enry] E[nfield] und C[arl] Schorlemmer*: Ausführliches Lehrbuch der Chemie. Bd. 1. Nichtmetalle. Braunschweig 1877. — 22.
- Say, Jean-Baptiste*: Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris 1820. — 460.
- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 3e éd. T. 2. Paris 1817. — 159, 160, 407.
- Scrope*: The principles of political economy vezi *Potter A[lonzo]*: Political economy...
- Senior, N[assau]-W[illiam]*: Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édités et inédites de Mr. Senior par Jean Arrivabene. Paris 1836. — 458.
- Sismondi, J[ean]-C[harles]-L[éonard] Simonde de*: Études sur l'économie politique. T. I. Bruxelles 1837. — 148.
- Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. T. 1. Paris 1819. — 24, 25, 119, 408.
- Smith, Adam*: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a memoir of the author's life. Complete in one vol. Aberdeen, London 1848. — 16, 17, 148, 199—209, 210—220, 223, 226, 377 363, 385—389, 393, 394, 397, 405, 498, 499.
- Soetbeer, Adolf*: Edelmetall-Produktion und Werthverhältniss zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart. (Ergänzungsheft Nr. 57 zu „Petermann's Mittheilungen“) Gotha 1879. — 492.
- The source and remedy of the national difficulties*, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell. London 1821. — 18—21.
- Storch, Henri*: Considération sur la nature de revenu national. Paris 1824. — 407, 454.
- Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. T. 2. St.-Petersbourg 1815. — 407.
- Thompson, William*: An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness: applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth. London 1824. — 20, 337.
- An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. A new ed. by William Pare. London 1850. — 20, 21, 337—339.
- Tooke, Thomas*: An inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. 2nd ed. London 1844. — 499.

[*Tschuprow*] *Чупров, Александр Иванович*: Железнодорожное хозяйство. Его экономические особенности и его отношение к интересам страны. Москва: 1875. — 60.

Turgot, [Anne-Robert-Jacques de l'Aulne]: Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In: Oeuvres. Nouv. éd... par Eugène Daire. T. 1 Paris 1844. — 199, 357, 376.

Tyler [Tylor], Edward Burnett: Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklung der Civilisation. Aus dem Engl. von H. Müller. Leipzig o. J. — 459.

Wayland, Francis: The elements of political economy. Boston 1843. — 237.

Williams, Richard Price: On the maintenance and renewal of permanent way. In: Minutes of proceedings of the institution of civil engineers; with abstracts of the discussions. Vol. 25. Session 1865/66. Ed. by James Forrest. London 1866. — 176, 188, 189.

II. Rapoarte parlamentare și alte publicații oficiale

East India (Bengal and Orissa famine). Papers and correspondence relative to the famine in Bengal and Orissa, including the report of the Famine Commission and the minutes of the Lieutenant Governor of Bengal and the Governor General of India. (Presented to Parliament by Her Majesty's command). Ordered, by the House of Commons, to be printed, 31 May 1867. — 149.

East India (Bengal and Orissa famine). Papers relating to the famine in Behar, including Mr. F. R. Cockerell's report. (Presented to Parliament by Her Majesty's command.) Part III. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 31 May 1867. — 149.

East India (Madras and Orissa famine). Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 4 July, 1867. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1867. — 250.

Report from the select committee on bank acts: together with the proceedings of the committee minutes of evidence, appendix and index. Part I. Report and evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed. 30 July 1857. — 246, 247.

Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation, on the manufactures, commerce & c., of the countries in which they reside. Nr. 8. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1865. London [1865]. — 254, 255.

Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation, on the manufactures, commerce & c., of the countries in which they reside. Part III. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. May 1879. London 1879. — 494, 538—541.

Royal commission on railways. Report of the commissioners. Presentend to both Houses of Parliament by command of Her Majesty London 1867. — 147, 178, 183, 264.

III. Periodice

The Economist. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor : a political, literary, and general newspaper. [London], din 8 mai 1847. — 144.

— din 16 iunie 1866. — 265.

— din 30 iunie 1866. — 265.

— din 7 iulie 1866. — 265.

Money Market Review. London, din 2 decembrie 1867. — 178.

— din 25 ianuarie 1868. — 187.

Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie Köln, din 24 iunie 1848. — 15.

— din 4 iulie 1848. — 15.

Neue Rheinische Zeitung, din 26 iulie. — 15.

— din 10 septembrie 1848. — 15.

— din 12 septembrie 1848. — 15.

— din 9 noiembrie 1848. — 15.

— din 5 aprilie 1849. — 15.

— din 6 aprilie 1849. — 15.

— din 7 aprilie 1849. — 15.

— din 8 aprilie 1849. — 15.

— din 11 aprilie 1849. — 15.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Hrsg. von Fricker, Schäffle und A. Wagner. Bd. 35. Tübingen 1879. — 14.

Indice de lucrări citate, apărute și în limba română

Ricardo, David : Prețul urcat al aurului, o dovadă de depreciere a bancnotelor (1811).

— Opiniuni monetare. Raportul Comitetului aurului din 1810 (Bullion Report). Tradus din englezește de Ștefan I. Dumitrescu. București, 1937 (Asociația economiștilor din România).

Ricardo, David : Principiile de economie politică și de impunere. Traducere de Zoe Ghețu, profesor. București, 1939. (Biblioteca monetară, economică și financiară. Seria I. Cuvintul oamenilor de știință. Traduceri din doctrina străină).

Ricardo, David : Opere alese, București Editura Academiei R.P.R., 1959, vol. I—II.

Smith, Adam : Avuția națiunilor. O cercetare asupra naturii și cauzelor ei. Din englezește de Al. Hallunga. Cartea I—V. București [Ed. Bucovina], 1934—1938 [I—V].

Smith, Adam : Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. București, Editura Academiei R.P.R., 1962—1965, vol. I—II.

Indice de nume

A

Adams, William Bridges (1797—1872) — inginer englez, autorul unor lucrări cu privire la construcția de căi ferate. — 179, 181.

Alembert, Jean-Baptiste Le Rond d' (1717—1783) — matematician, naturalist și filozof francez, unul dintre cei mai renumiți iluminiști; a editat „Enciclopedia” împreună cu Diderot. — 85.

Arrivabene, Jean (Giovanni), conte de (junior) (1787—1881) — emigrant politic italian, inițiatorul Congresului economiștilor de la Bruxelles din 1847; a tradus în limba franceză unele lucrări economice. — 458.

B

Bailey, Samuel (1791—1870) — filozof și economist englez; a combătut de pe pozițiile economiștilor vulgari teoria valorii bazată pe muncă a lui Ricardo; totodată el a atras atenția asupra unor contradicții în concepțiile economice ale lui Ricardo. — 113, 530.

Bakewell, Robert (1725—1795) — fermier și crescător de vite englez. — 250.

Barton, John (sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burghize. — 239, 240, 408.

Bernstein, Eduard (1850—1932) — liderul aripii oportuniste a social-democrației

germane și a Internaționalei a II-a, teoretician al reformismului și revizionismului. După moartea lui Engels a început să revizuiască fățiș marxismul de pe pozițiile reformismului. Redactorul publicației „Der Sozial-demokrat” (1881—1890). A luat atitudine împotriva Revoluției Socialiste din Octombrie. — 13.

Bessemer, Sir Henry (1813—1898) — inginer chimist englez, descoperitorul unui procedeu economic de prelucrare a oțelului care-i poartă numele. — 252.

C

Carey, Henry Charles (1793—1879) — economist vulgar american, protecționist, a propovăduit armonia între clase în societatea burgheză. — 360.

Chalmers, Thomas (1780—1847) — teolog și economist scoțian, unul dintre cei mai fanatici adepți ai lui Malthus. — 163.

Cherbuliez, Antoine-Elisée (1797—1869) — economist elvețian, adept al lui Sismondi; a îmbinat teoria lui Sismondi cu elemente din teoria lui Ricardo. — 408.

Ciuprov, Alexandr Ivanovici (1842—1908) — economist și statistician rus, specialist în probleme de transport feroviar; om politic liberal și publicist. — 60.

Corbet, Thomas (secolul al XIX-lea) — economist englez, adept al lui Ricardo. — 147.

Courcelle-Seneuil, Jean Gustave (1813—1892) — economist francez, negustor. — 252.

D

Daire, Louis-François-Eugène (1798—1847) — economist francez, editorul unor lucrări de economie politică. — 139, 199, 357.

Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude, contele de (1754—1836) — economist vulgar francez, filozof senzualist; adept al monarhiei constituționale. — 464, 503, 511.

Drummond, Victor Arthur Wellington (1833—1907) — diplomat englez. — 539, 540.

Dupont de Nemours, Pierre-Samuel (1739—1817) — om politic și economist francez, fiziocrat, discipol al lui Quesnay. — 199.

E

Edmonds, Thomas Rowe (1803—1889) — economist englez, socialist utopist, a tras concluzii socialiste din teoria lui Ricardo. — 20.

Engels, Friedrich (1820—1895). — 12, 15, 21, 297—298, 299.

F

Fullarton, John (1780—1849) — economist englez, autorul unor lucrări despre circulația banilor și despre credit, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 521.

G

Gooch, Daniel — președintele consiliului de administrație al societății engleze

de căi ferate „Great Western Railway Co”. — 188.

Good, William Walter — fermier englez, economist, adversar al liberului schimb; autorul unor lucrări de economie agrară. — 248, 249.

H

Hodgskin, Thomas (1787—1869) — economist și publicist englez; a apărat interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic; a folosit teoria lui Ricardo pentru a trage concluzii socialiste. — 20, 21, 255.

Holdsworth, W. A. — avocat englez, autorul unor lucrări juridice. — 181, 186.

K

Kautsky, Karl (1854—1938) — unul dintre teoreticienii Partidului social-democrat din Germania și ai Internaționalei a II-a; redactor al organului teoretic al partidului „Die Neue Zeit” (1883—1917). În deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea a aderat la marxism; a scris o serie de lucrări de teorie marxistă, care, deși conțineau greșeli, au jucat un rol pozitiv în propagarea marxismului; mai târziu s-a situat pe pozițiile oportunistului și a devenit ideologul centrismului în social-democrația germană și în Internaționala a II-a; a formulat teoria „ultraimperialismului”; după Revoluția din Octombrie 1917 s-a ridicat față de împotriva Puterii sovietice. — 13.

Kirchhof, Friedrich — economist german, autorul mai multor lucrări despre agricultură. — 187, 253, 257—260, 267, 268.

Kozak, Theophil — editorul lucrărilor postume ale lui Rodbertus. — 14.

L

Lalor, John (1814—1856) — publicist și economist englez. — 148, 150.

- Lardner, Dionysius* (1793—1859) — matematician și fizician englez, autorul unui mare număr de lucrări din domeniul științelor naturii și al tehnicii, precum și de filozofie și economie politică. — 178—180, 187—189.
- Lassalle, Ferdinand* (1825—1864) — publicist mic-burghez german, avocat; în 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească, fiind unul dintre întemeietorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863); a sprijinit politica unificării „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; a pus bazele curentului oportunist din mișcarea muncitorească germană. — 15.
- Laveleye, Emile-Louis-Victor de* (1822—1892) — istoric și economist belgian. — 255, 256.
- Lavergne, Louis-Gabriele-Léonce-Guilhaud de* (1809—1880) — om politic și economist francez. — 250.
- Lavoisier, Antoine-Laurent* (1743—1794) — chimist francez, a combătut teoria flogisticului, considerînd esența arderii drept o asociație cu elementul chimic, oxigenul; s-a ocupat și de probleme de economie politică și statistică. — 22—24.
- Lee, Nathanael* (1653—1692) — dramaturg englez. — 138.
- Le Trosne, Guillaume-François* (1728—1780) — economist francez, fiziocrat. — 199.
- Linguet, Simon-Nicolas-Henri* (1736—1794) — avocat, publicist, istoric și economist francez; i-a combătut pe fiziocrați și a criticat libertățile burgheze și relațiile de proprietate capitaliste. — 376.
- List, Friedrich* (1789—1846) — economist progresist al burgheziei germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, adept al protecționismului extremist. — 15.
- M**
- Mably, Gabriel-Bonnot de* (1709—1785) — sociolog și istoric francez, a combătut proprietatea privată; reprezentant al comunismului utopic egalitar. — 376.
- MacCulloch, John Ramsay* (1789—1864) — economist scoțian, vulgarizator al teoriei economice a lui Ricardo; apologet al capitalismului. — 19, 259, 407.
- Macleod, Henry Dunping* (1821—1902) — economist vulgar englez, s-a ocupat îndeosebi de teoria creditului. — 240.
- Malthus, Thomas Robert* (1766—1834) — preot englez, economist, ideolog al aristocrației funciare îmburghezite, apologet al capitalismului; a emis teoria reacționară a suprapopulației, prin care căuta să justifice mizeria oamenilor muncii în capitalism. — 460.
- Marx, Jenny* (născ. von Westphalen) (1814—1881) — soția lui Karl Marx. — 26.
- Marx, Karl* (1818—1883). — 7, 8, 12—26, 85, 297—298, 532—533.
- Marx-Aveling, Eleanor* (1855—1898) — fiica cea mai mică a lui Karl Marx; în deceniile al 9-lea și al 10-lea, militantă a mișcării muncitorești engleze și internaționale; din 1884 soția lui Edward Aveling. — 12, 14.
- Meyer, Rudolf Hermann* (1839—1899) — economist german; adversar al lui Bismarck. — 13, 14, 21.
- Mill, James* (1773—1836) — economist și filozof englez, vulgarizator al teoriei lui Ricardo. — 259, 530.
- Mill, John Stuart* (1806—1873) — economist și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze; fiul lui James Mill. — 240, 408.
- Müller, Adam Heinrich, cavalier de Nitterdorf* (1779—1829) — publicist și economist german, reprezentant al

aşa-numitei şcoli romantice în economia politică, care exprima interesele aristocraţiei feudale; adversar al teoriilor economice ale lui Adam Smith. — 195.

N

Newman, Samuel Philips (1797—1842) — filozof şi economist american. — 163.

O

Owen, Robert (1771—1858) — socialist utopist englez; a părăsit clasa capitaliştilor din care făcea parte şi a trecut de partea clasei muncitoare. — 20.

P

Patterson, Robert Hogard (1821—1886) — economist şi publicist englez. — 240.

Potter, Alonzo (1800—1865) — episcop american; a editat economia politică a lui Scrope. — 195.

Priestley, Joseph (1733—1804) — chimist englez, filozof materialist şi om politic progresist; în 1774 a descoperit oxigenul, dar a rămas în acelaşi timp adept al teoriei flogisticului. — 22, 24.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — publicist, sociolog şi economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 407, 453.

Q

Quesnay, François (1694—1774) — economist francez de seamă, întemeietorul şcolii fiziocraţilor; de profesie medic. — 106, 139, 198, 199, 357, 375, 376, 378, 386.

R

Ramsay, Sir George (1800—1871) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanţi ai economiei politice cla-

sice burgheze. — 167, 240, 407, 408, 453, 456, 457.

Rau, Karl Heinrich (1792—1870) — economist burghez german, în unele probleme împărtăşea concepţiile lui Smith şi Ricardo. — 15.

Ravenstone, Piercy (m. 1830) — economist englez, adept al lui Ricardo, a exprimat interesele micii burghezii; adversar al malthusianismului. — 21.

Ricardo, David (1772—1823) — economist englez; opera sa reprezintă apogeul economiei politice clasice burgheze. — 17—21, 23, 25, 159, 227—231, 235, 236, 238—240, 405, 407, 503.

Rodbertus, (Jagetzow), Johann Karl (1805—1875) — proprietar funciar prusian, economist, ideolog al iunherimii imburghezite; teoretician al „socialismului de stat” prusian. — 13—21, 23—26, 429.

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817—1894) — economist vulgar german, întemeietorul aşa-numitei şcoli istorice mai vechi în economia politică din Germania; a combătut socialismul utopist şi economia politică clasică burgheză; a înlocuit analiza teoretică printr-un empirism plat; a negat existenţa legilor economice. — 389.

Roscoe, Sir Henry Enfield (1833—1915) — chimist englez, autorul mai multor manuale de chimie. — 22.

Russell, Lord John (1792—1878) — om politic englez, liderul whigilor, prim-ministru (1846—1852 şi 1865—1866), ministru de externe (1852—1853 şi 1859—1865). — 18.

S

Say, Jean-Baptiste (1767—1832) — economist francez, a sistematizat şi vulgarizat opera lui Adam Smith; a fundamentat teoria vulgar-economică cu privire la factorii producţiei, considerând pământul, capitalul şi munca drept

- izvoare de sine stătătoare ale rentei, profitului și salariului (formula trinitară). — 159, 407, 408, 460.
- Schäffle, Albert Eberhard Friedrich* (1831—1903) — economist vulgar și sociolog german. — 14, 533.
- Scheele, Karl Wilhelm* (1742—1786) — chimist suedez. — 22.
- Schorlemmer, Carl* (1834—1892) — chimist german, profesor la Manchester, membru al partidului social-democrat german, prieten al lui Marx și Engels. — 22.
- Scrope, George Julius Poulett* (1797—1876) — economist și geolog englez, adversar al malthusianismului, membru al parlamentului. — 195—197.
- Senior, Nassau William* (1790—1864) — economist vulgar englez, apologet al capitalismului, s-a ridicat împotriva reducerii zilei de muncă. — 458.
- Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de* (1773—1842) — economist și istoric elvețian; a criticat capitalismul „de pe poziții mic-burgheze” (Lenin) și a idealizat mica producție; reprezentant de seamă al romantismului economic. — 24, 25, 119, 408, 460.
- Smith, Adam* (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 12, 16, 17—20, 21, 148, 149, 176, 198—229, 231, 239, 360, 376—395, 397—402, 404—408, 426, 445, 453, 454, 457, 498, 499, 510, 517.
- Soetbeer, Georg Adolf* (1814—1892) — economist și statistician german. — 492.
- Stein, Lorenz von* (1815—1890) — istoric și economist; hegelian, profesor de filozofie și de drept public la Universitatea din Kiel. — 170—171.
- Steuart (Stewart), Sir James* (cunoscut și sub numele de *Denham*) (1712—1780) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai mercantilismului, pe care l-a sistematizat ca teoretician; adversar al teoriei cantitative a banilor. — 16.
- Storch, Andrei Karlovici (Heinrich)* (1766—1835) — economist, statistician și istoric rus, membru al Academiei de Științe din Petersburg, epigon al economiei politice clasice burgheze. — 158, 407, 453, 454.

T

- Thompson, William* (aprox. 1785—1833) — economist irlandez, socialist-uto-pist, adept al lui Owen, a ajuns la concluzii socialiste pe baza teoriei lui Ricardo. — 20, 21, 337—339.
- Tooke, Thomas* (1774—1858) — economist englez, a criticat teoria banilor a lui Ricardo, ultimul economist englez „of any value” (de oarecare valoare) (Marx). — 80, 120, 344, 345, 496, 498, 499.
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (1727—1781) — economist și om de stat francez, reprezentant de seamă al școlii fiziocrate; controlor general al finanțelor (1774—1776). — 199, 357, 376.
- Tylor, Edward Burnett* (1832—1917) — antropolog și etnograf englez, adept al evoluționismului. — 457.

W

- Wagner, Adolph* (1835—1917) — economist german, socialist de catedră, a sprijinit politica reacționară a lui Bismarck. — 21.
- Wayland, Francis* (1796—1865) — cleric american; autorul unei serii de manuale de etică, economie politică etc.; profesor universitar. — 237.
- Williams, Richard Price* — inginer englez, specialist în probleme de transport feroviar. — 178, 188, 189.

Z

- Zeller, J.* — economist german. — 14.

Indice de materii

- Abstracție.* — 31.
- Acțiuni* — 171, 305, 364.
- Acumularea banilor.* — 89—91, 336, 359—365.
- Acumularea capitalului.* — 84—86, 180, 334—336, 338—339, 512, 525—528.
- necesitatea ei. — 86, 127—128, 544.
- ca scop și condiție a conservării capitalului. — 85—86, 107, 112—113, 161—164, 527, 545.
- reproducția simplă ca factor real al acumulării. — 412.
- ca reproducție lărgită. — 375.
- ca o capitalizare a plusvalorii. — 86—87, 334—336, 534—538.
- în sectorul I al producției sociale. — 515—525.
- sub forma de creanțe, depuneri, hirtii de valoare. — 85, 91, 190, 335—337.
- plusprodusul din sectorul I ca bază materială a ei. — 519—521, 529—530.
- în sectorul II al producției sociale. — 525—546.
- și forța productivă a muncii. — 371, 521, 538.
- și consumul. — 527.
- și tezaurizarea. — 85, 90, 128, 512—515, 519—521, 523, 547.
- vezi și *Reproducție*.
- Africa.* — 502.
- Agenți ai circulației.* — 134, 141.
- Aglomerări de populație.* — 263, 264.
- Agricultură*
- contabilitatea în agricultură. — 141, 142.
- capitalul în agricultură. — 198, 199, 231, 232.
- și manufactură. — 254—255.
- și meșteșuguri auxiliare. — 254.
- timpul de producție și timpul de muncă în agricultură. — 251, 253—255.
- reproducția în agricultură. — 181, 375.
- timpul de rotație în agricultură. — 247—250, 255—256.
- ciclul de rotație în agricultură. — 260.
- rezerve în agricultură. — 257, 258.
- în Germania. — 253.
- în Anglia. — 248—250.
- în India. — 142, 249—250.
- în Rusia. — 39, 253, 254.
- vezi și *Creșterea vitelor*.
- Albitorii.* — 251, 252.
- Ameliorarea solului.* — 167, 168.
- America.* — 502.
- Amortizarea capitalului fix.* — 127, 170—172, 176, 177, 179—180, 193, 471, 472, 473—476, 479—482, 499, 517.
- Anarhie în producția capitalistă.* — 181, 491; vezi și *Disproporții, Crize*.
- Anglia*
- bănci. — 265.

— construcții. — 74, 246—248.
— agricultură. — 248—250.

Antagonism (contradicție, opoziție, relații de clasă)
— antagonism de clasă dintre capitaliști și muncitori salariați. — 37—38, 61—62, 124.
— contradicția dintre marfă și bani. — 23.
— opoziția dintre capitalul variabil și capitalul constant. — 209, 231, 237.
— capitalul de circulație în opoziție cu capitalul productiv. — 175, 176, 201, 209, 215.
— capitalul cuprinde relații de clasă. — 112.

Argint — vezi *Aur*

Armată industrială de rezerva. — 330, 331, 428, 524, 538.

Articole de lux. — 354—356, 419—429.

Asigurare. — 145, 186.

Asolament alternativ. — 256, 260.

Asolament trienal. — 256, 260.

Atena. — 501.

Aur (și argint)

— ca bani. — 144, 491.
— ca materie primă. — 340, 492.
— tezaurul național de aur sau de argint. — 85.
— și acumularea de capital bănesc potențial. — 85, 336.

Australia. — 149.

Avuție socială

— forma ei. — 144, 148, 222, 264, 513.
— creșterea avuției capitaliste. — 144, 264, 361, 513, 514.
— și cheltuieli de circulație. — 143, 145, 153, 156.
— Smith despre avuția socială. — 218.

B

Balanță comercială. — 332, 333.

Balanță de plăți. — 79, 524.

Bancnote. — 494, 501.

Bani

— echivalent general. — 36, 48—49, 50, 403.

— *Funcțiile banilor.* — 82—84.

ca măsură a valorii. — 397.
ca mijloc de circulație. — 35, 72, 144, 190, 339—340, 360, 361, 433, 521, 533.
ca mijloc de cumpărare. — 34, 84, 120, 347, 360, 489.
ca mijloc de plată. — 34, 37, 84, 85, 120, 144, 282, 340, 343, 348, 360, 485, 500, 524.
ca tezaur. — 72, 84, 85, 90, 191, 336, 340, 343, 495, 521.
ca bani universali. — 117, 372.
— bani de credit. — 120; vezi și *Credit*.
— bani de metal. — 120, 339, 340, 501.
— bani de calcul. — 66, 67, 70, 141, 161, 162, 193.
— transformarea banilor în capital. — 23, 33—39, 43—44, 48—55.
— uzura și reproducția banilor. — 144, 340, 343, 372, 491—503.

Baza societății capitaliste. — 67, 359.

Bănci. — 91, 128, 265, 332, 360, 363, 431, 516.
— funcția lor. — 143.

Belgia. — 180, 256.

Bursă. — 355, 358.

C

Calitate, Cantitate. — 32, 33, 49—50, 192, 193, 425—428, 529.

Cambie. — 91, 265, 305.

Canalul Suez. — 265.

Capital. — 45, 46, 86, 88, 112.

— definiție generală. — 34, 39, 42—43, 49—55, 61—67, 112, 199—200.
— exploatarea forței de muncă, condiție fundamentală a existenței lui. — 32—43, 66—69, 124, 145.
— valorificarea ca scop al mișcării lui — 33—34, 61—66, 112—125.

- „Capitalul” lui K. Marx
— istoricul elaborării „Capitalului”. — 7 13.
— obiectul cercetării și diferitele teze din volumul I. — 7—8, 18, 21—24, 31, 34—35, 131, 181—182, 401—402, 532—533.
— importanța teoriei marxiste a valorii și a plusvalorii. — 17—18, 22—26.
— munca depusă de F. Engels în vederea editării volumelor II și III. — 7—13, 25—26, 27.
— *capital adițional*. — 252, 359, 519.
— *capital avansat*. — 321, 395.
 esența și scopul. — 49—51, 55—59, 161—165, 369—374.
 diferite forme. — 276, 277, 352—353.
 mărimea minimă a capitalului ce trebuie avansat. — 89, 90, 114.
 particularitățile avansării de capital variabil. — 36—38, 65—69, 223—226.
 particularitățile avansării de capital fix. — 59—60, 165—167, 193—194, 473—475.
 influența timpului de rotație asupra mărimii capitalului avansat. — 270—307.
 rotația totală a capitalului avansat. — 192—197.
 durata perioadei de muncă. — 241—243, 245—250, 255—258.
 avansările anuale și cele făcute pe o perioadă de mai mulți ani. — 198.
 fiziocrații despre capitalul avansat. — 104—105, 198, 199, 223, 231, 394—395, 519—520.
— *capital bănesc*. — 34, 35—39, 47—52, 55, 77, 328—330, 368—374, 440.
 ca componentă a capitalului social total. — 369, 370.
 ca formă a capitalului industrial. — 55—60, 61, 87, 88, 175, 176.
 funcția capitalului bănesc. — 51, 52, 83.
 și capitalul-marfă în opoziție cu capitalul productiv. — 175, 176, 201, 209, 215.
 transformarea sa în capital productiv. — 34—37, 39, 40, 56—59, 81, 267—269, 372, 433, 515.
 și producția capitalistă. — 370, 373, 432—433, 501, 518, 521—523.
 și circulația banilor. — 71, 72, 78—79, 433.
 capital bănesc potențial (latent). — 84, 85, 90—92, 278, 294, 336—337, 362—365, 272, 513—516.
 capital bănesc adițional. — 359, 360, 519—522.
 mobilizarea și eliberarea capitalului bănesc. — 114—117.
 economistii burghezi despre capitalul bănesc. — 269—279.
— *vezi și Circuitul capitalului bănesc*
— *capitalul ca valoare care se auto-valoriifică*. — 112.
— *capital cămătăresc*. — 516.
— *capital circulant*. — 182, 413.
 spre deosebire de capitalul fix. — 166, 169—178, 192, 199, 202, 209, 234, 239, 240, 243, 249, 291—292, 308, 309.
 rotația sa. — 126, 172—177, 192—193, 196, 197, 199, 244, 271, 272, 291—293, 308, 309, 333, 545.
 Quesnay despre capitalul circulant. — 198.
 Ricardo despre capitalul circulant. — 227—229, 235—240.
 Smith despre capitalul circulant. — 199—215, 218, 220—221, 224—226, 376—378, 382, 383.
— *capital comercial*. — 118, 139, 204, 440.
 premisă a producției capitaliste. — 118.
 Sismondi despre capitalul comercial. — 118—120.
 Smith despre capitalul comercial. — 200—204.
— *capital constant*. — 59, 60, 129, 165, 172, 413.
 împărțirea lui în capital fix și capital circulant. — 165—167, 413.
 reproducția lui pe scară socială. — 415—418, 441—444, 446—453, 458.
 trecerea valorii diferitelor lui părți asupra produsului. — 60, 129—132, 412—414.
 Ricardo despre capitalul constant. — 227—230.
 adițional. — 519.
— *capital de circulație*. — 168, 200—203, 206, 210, 215, 220, 224; *Vezi și Capital bănesc, Capital-marfă*.

- *capital de imprumut.* — 258, 268, 516.
- *capital eliberat.* — 291, 293, 295.
- *capital fix.* — 165—171, 207, 208, 221, 232, 234, 238, 271, 413.
 - deosebirea dintre capital fix și capital circulant. — 166, 169—177, 192, 199, 202, 209, 234, 239, 240, 243, 249, 291, 292, 308, 309.
 - ca parte componentă a capitalului constant. — 59, 165, 166, 546.
 - rotația sa. — 126—127, 170—177, 192—195, 199, 291, 292, 309, 413, 414, 545, 546.
 - amortizarea capitalului fix. — 126, 170, 171, 176, 177, 179, 180, 193, 470, 471, 473—476, 479—482, 499, 517.
 - uzura sa fizică. — 177—180, 183, 194, 413, 414, 469—473.
 - uzura sa morală. — 178, 179, 194.
 - întreținerea și reînnoirea lui. — 181, 182, 380.
 - reproducția și reînnoirea lui. — 181, 192, 193, 413, 414, 469—491, 499, 517.
 - ciclul lui mediu de viață și periodicitatea crizelor economice. — 194—195, 260.
 - particularitățile circuitului lui. — 171, 179—180, 192—193, 230—231.
 - Quesnay despre capitalul fix. — 198.
 - Ricardo despre capitalul fix. — 227—229, 235—240.
 - Smith despre capitalul fix. — 199, 215, 218—221, 223, 376—378, 381—383.
- *capital fixat.* — 208.
- *capital fluid* — *Vezi Capital circulant*
- *capital individual.* — 111, 112, 411.
 - și capital social. — 102, 111, 366—369, 409—412.
- *capital industrial.* — 56, 61, 65, 67—70, 91, 92, 108—113, 117, 118.
 - diferitele sale forme. — 56—60, 61, 87, 88, 116, 118, 175, 176, 202.
 - și antagonismul de clasă. — 61.
- *capital-marfă.* — 43—50, 76, 77, 95, 118, 134, 135, 145, 146, 211, 212, 215—221, 366.
 - ca formă a capitalului industrial. — 56—60, 62, 87, 88, 175, 176.
 - funcția sa. — 48, 52, 71.
 - și capital bănesc în opoziție cu capitalul productiv. — 175, 176, 201, 209, 215.
 - capital-marfă potențial. — 267.
- vezi și Circuitul capitalului*
- *capital-marfă comercial.* — 118.
- *capital mobilizat.* — 262, 278.
- *capital productiv.* — 34, 35, 39, 59, 71, 98, 169—191, 201, 205—210, 214, 234, 244, 266.
 - ca formă a capitalului industrial. — 59—60, 87, 88, 175, 176, 201.
 - funcția sa. — 41—44, 47—48, 52—55.
 - împărțirea sa în capital fix și capital circulant. — 174, 175, 219, 224, 225, 234.
 - componentele sale. — 37, 39, 43, 44, 87, 88, 146, 171—176, 202—210, 211, 212.
 - schimbarea valorii componentelor sale. — 113—117, 299.
 - rotația capitalului productiv. — 171—176, 192.
 - ca rezervă. — 130, 147—152.
 - capital productiv latent. — 130, 131, 149, 150, 267.
 - capital productiv potențial. — 257—260, 267.
 - fiziocrații despre capitalul productiv. — 198—200, 223.
 - Smith despre capitalul productiv. — 199—204.
- *capital social.* — 111, 366—369, 409—412.
 - și capital individual. — 102, 103, 112, 366—369, 409—410.
 - rotația capitalului social. — 282, 284.
 - două sectoare ale capitalului social. — 412.
- *capitalul societăților pe acțiuni.* — 103, 453.
- *capitalul statului.* — 103.
- *capital variabil.* — 67, 134, 172—174, 230—233, 236, 387, 413, 459.
 - adițional. — 524.
 - și salariu. — 387, 397—399, 405, 413, 416, 457—469, 501.
 - forme ale avansării sale. — 66, 387, 394—396, 399, 416, 421, 425, 430—433, 501.
 - capital variabil potențial. — 459, 463, 465, 466.

- rotația sa. — 308—333.
 reproducția sa. — 415, 416, 419—421, 444—449, 457—469.
 Ricardo despre capitalul variabil. — 227—229.
- Capitalist*
 — ca personificare a capitalului. — 124, 125, 137.
 — capitalist industrial. — 112, 114, 118, 124, 201, 387, 388, 433, 439—441, 477—478, 501.
 — ca reprezentant al tuturor celorlalți capitaliști. — 439.
 — cumpărarea și vânzarea ca funcție principală a capitalistului. — 139; *Vezi și Comerciant.*
 — capitalist posesor de bani. — 431, 440.
 — capitalist colectiv. — 461, 464.
- Categorie*
 — plusvaloarea ca categorie generală. — 16—18.
 — funcții exprimate în categorii. — 238.
- Căi ferate.* — 159, 177—181, 185—189.
- Cămătar.* — 441.
- Centralizarea capitalului.* — 371.
- Centre de producție.* — 262, 263.
- Cerere*
 — de forță de muncă. — 125.
 — de mijloace de producție. — 125—126.
- Cerere și ofertă.* — 82, 83, 124—128, 296, 300, 330, 354, 355.
 — legea cererii și ofertei. — 355.
- Cheltuieli*
 — productive. — 144.
 — neproductive. — 144—147, 153, 154.
 — cheltuieli de întreținere a capitalului fix. — 181.
Vezi și faux frais, Cheltuieli de repartiție, Cheltuieli de circulație
- Cheltuieli comerciale.* — 139—142.
- Cheltuieli de circulație.* — 145, 146, 157.
 — pure. — 137—144, 147; rezultă din
 simpla schimbare de formă a valorii. — 135, 157;
 — neproductive dar necesare. — 157;
 — vezi și *faux frais, Cheltuieli*
 — cheltuieli făcute la cumpărarea și vânzarea mărfurilor. — 137—143, 147.
 — cheltuieli pe care le reclamă ținerea contabilității. — 142—143, 147.
 — cheltuieli legate de circulația banilor. — 144, 145.
 — cheltuieli necesitate de formarea și păstrarea stocului de mărfuri. — 144—157; caracterul acestor cheltuieli. — 147, 148, 157.
 — cheltuieli de transport. — 139, 157—160.
- Cheltuieli de producție*
 — și cheltuieli de întreținere și reparație a capitalului fix. — 127, 181—190, 255, 334—335, 381, 469—470, 499.
- Cheltuieli de reparație.* — 127, 184—190, 471, 499.
- Cheltuieli de transport.* — 127, 157—160.
 — Ricardo despre cheltuielile de transport. — 158—160.
 — Say despre cheltuielile de transport. — 158—160.
- Chimie.* — 21, 22, 24.
 — contopirea materiilor prime și a materialelor auxiliare. — 167.
 — influența proceselor chimice asupra timpului de producție. — 251, 252.
- China.* — 265.
- Ciclu de rotații.* — 193—195, 260, 309.
 — și ciclul crizelor. — 194, 195.
 — în agricultură. — 260.
- Ciclu industrial.* — 195, 427—428, 545—546.
- Circulația banilor.* — 299, 300, 339, 347, 348, 352—360, 491—503, 523—524.
 — legile circulației banilor. — 107, 120, 339, 343, 346, 356.
 — și circuitul banilor. — 357—358.
 — și procesul de reproducție. — 415—419, 429—441, 459—472, 478, 498—501.
 — masa banilor necesari pentru reproducție și circulație. — 299, 340, 343,

- 347, 348, 354, 362, 493—501, 523, 524.
- circulația banilor de metal. — 120, 361, 500, 523, 524.
 - fiziocrații despre circulația banilor. — 357.
 - Smith despre circulația banilor. — 387—388.
- Circulația mărfurilor.* — 32, 34, 35, 39, 62, 63, 117, 120, 121, 156.
- simplă. — 51, 71, 134, 410, 356, 357, 369, 515, 516.
 - capitalistă. — 42, 73—77, 120, 122, 208, 357, 367, 369.
 - și circulația banilor. — 71, 72, 356, 357, 431, 432, 436.
- Circuitul capitalului*
- ca unitate a procesului de producție și a procesului de circulație. — 65, 107, 110, 366.
 - cele trei forme diferite ale sale. — 56, 61—62, 161, 162, 366, 368 ; ca unitate a celor trei forme ale sale. — 107—112, 268—269.
 - continuitate în circuitul capitalului. — 108—113.
 - stagnări în circuitul capitalului. — 59, 75, 110.
 - și rotația capitalului. — 162, 163, 164, 366.
 - și circulația generală a mărfurilor. — 65, 66, 76, 116—123, 367—369.
 - economiștii despre circuitul capitalului. — 76, 92, 162, 163, 268—269.
- *Circuitul capitalului bănesc.* — 31—49, 50, 51—65, 66, 67—71, 76—81—86—88, 93, 94, 98, 100, 161, 162 ; formula sa. — 31, 40, 47, 55, 56, 61—62, 66—68.
- stadiul întâi al acestuia. — 32—40, 44, 47, 52, 65, 81.
 - stadiul al doilea al acestuia. — 40—43, 65.
 - stadiul al treilea al acestuia. — 44—55.
- ca formă specială a circuitului capitalului industrial. — 66, 68.
- și circulația generală a mărfurilor. — 62, 63, 65.
- *Circuitul capitalului-marfă.* — 71, 80, 81, 93—106, 146, 162.
- formula sa. — 68, 93, 99, 102.
 - deosebirea sa față de celelalte forme ale circuitului. — 91—92, 98—106.
- ca formă de mișcare a capitalului social. — 103—105.
 - cuprinde consumul productiv și pe cel individual. — 409—410.
 - și împărțirea produsului social total. — 100.
- *Circuitul capitalului productiv.* — 68—92, 98, 114—117, 161—162.
- formula sa. — 68—69, 73—74, 81, 86, 92.
- Circuitul total.* — 111.
- Clasa capitaliștilor.* — 362, 363, 392, 440, 506.
- condiția principală a apariției și existenței ei. — 397.
 - capitaliștii industriali ca principali reprezentanți ai clasei capitaliștilor.
- Clasa muncitoare.* — 362, 363, 440.
- condiția fundamentală a producției capitaliste. — 42.
 - condițiile ei de existență. — 36—42, 153.
 - reproducerea ei. — 40, 218, 397, 398, 404, 427—429, 432—433, 435, 466.
 - și crizele economice. — 427—430, 489, 490.
- Clase*
- personalul casnic. — 502.
 - fiziocrații despre clase. — 375, 376.
- vezi și *Clasa muncitoare, Țăranimea, Clasa capitaliștilor,*
- Fermier.*
- Comerciant.* — 118, 440, 478.
- funcția sa. — 139, 478.
- Comerț*
- premisă a producției capitaliste. — 40.
 - comerț cu amănuntul. — 67.
 - Smith despre comerț. — 382.
 - comerț mondial. — 42.
- vezi și *Comerț exterior, Piață mondială*
- Comerț exterior*
- și contradicțiile producției capitaliste. — 329—330, 490.
 - și reproducția capitalistă. — 488, 490—493.
 - cu metale nobile. — 85, 332—333, 336, 340.
 - și credit. — 264, 265, 332.

- și problema realizării plusvalorii. — 339, 341, 350—353.
- și proporțiile stocului de mărfuri în țara. — 150—154.
- Compoziția capitalului*
- din punctul de vedere al procesului de circulație. — 228, 229.
- compoziția organică. — 89, 125—126, 228, 229, 533—539.
- modificarea compoziției sale valorice. — 89.
- vezi și *Acumularea capitalului, Capital comercial*
- Concentrarea capitalului, Centralizarea capitalului*
- Compoziția (valorică) a capitalului.* — 89.
- Comunitate*
- comunități de muncitori. — 403.
- Comunism*
- contabilitatea în producția socializată. — 143.
- dispariția capitalului bănesc în comunism. — 329, 373—374.
- calcularea în prealabil în comunism. — 329, 330.
- reproducția în comunism. — 444, 490, 491.
- Concentrarea capitalului.* — 246—248, 263, 516.
- Concentrarea producției.* — 136.
- Concepția materialistă asupra istoriei.* — 16, 23—24, 42—43, 98—99, 123—124, 245—247, 262—265, 358—359, 369—373, 388—389.
- Concurență.* — 179, 271, 300.
- Consum*
- mediu. — 337.
- productiv. — 31, 40, 48, 64, 65, 80—83, 89, 100, 104, 135, 220, 367, 409, 456.
- individual. — 76, 82, 83, 100, 104, 105, 135, 167, 220, 367, 409, 456.
- muncitorului și al clasei muncitoare. — 41, 42, 64—65, 82, 100, 367, 421, 428.
- forței de muncă de către capital. — 64, 174.
- capitalistului. — 64, 66—67, 72, 75, 82, 83, 367, 421, 430.
- contradicția dintre producție și consum în capitalism. — 82—83, 331, 427—429.
- ca moment necesar în circuitul și procesul de reproducție a capitalului. — 63—64, 75—77, 80—83, 409—410.
- și reproducție simplă. — 429.
- și acumulare. — 526—527.
- și credit. — 197.
- Constringere fizică.* — 502.
- Construcție.* — 74.
- construcția de case. — 74, 246—247.
- agricultură. — 181.
- Construcția de mașini.* — 186, 220, 232—233, 242—243, 451—452.
- Contabilitate.* — 66, 161, 185, 335.
- funcția ei. — 141—143.
- dezvoltarea ei de-a lungul istoriei. — 141—143.
- necesară în condițiile producției socializate. — 143.
- caracterul cheltuielilor pe care le comportă ea. — 141—143, 148.
- Contradicții*
- ale modului de producție capitalist — 330, 331, 427, 428, 490.
- contradicție între producție și consum. — 82, 83, 331, 427, 428, 429
- Cooperație.* — 150, 247—248.
- Coproprietar.* — 182.
- Corp-mară.* — 73.
- Creanțe.* — 85, 91, 362, 364.
- Credit.* — 128, 542.
- și producție capitalistă. — 75, 190—191, 197, 246—248, 335, 336, 361, 523—524.
- și comerț exterior. — 264—266, 332
- și consum. — 197.
- și circulația metalică. — 361, 500
- și formarea de rezerve. — 151.

- relațiile de credit dintre muncitori și capitaliști. — 79, 196, 229, 468—469.
- critica concepțiilor burgheze despre credit. — 122—124, 157—158, 195—197.
- Creșterea prețurilor.* — 330, 353—355, 428.
- Creșterea vitelor.* — 248—250, 257, 258.
- Crize economice.* — 179, 243, 297, 330—333.
 - efectele lor asupra situației clasei muncitoare. — 427, 429, 488—490.
 - și piața financiară. — 332.
 - și consum. — 82, 83, 427—428.
 - și investiții noi. — 179, 195.
 - periodicitatea crizelor. — 194—195, 428—430.
 - baza materială a crizelor. — 195.
 - și reproducția. — 488—491, 518, 544—546.
 - posibilitatea crizelor. — 518—519.
 - criza din 1847. — 265.
 - concepții burgheze asupra crizelor. — 23—25, 80—82, 428—430, 491.
- vezi și *Disproporții*.

D

- Деривери.* — 91, 240, 305, 360, 364.
- Disproporții*
 - în cadrul reproducției simple. — 411, 425, 475—477, 488—491, 526—527.
 - în cadrul reproducției lărgite. — 527—528, 542, 545—546.
- Dividende.* — 188—189.
- Diviziunea muncii.* — 142, 248.
 - în producția de mărfuri. — 41.
 - socială. — 41, 62.
- Dobîndă.* — 19, 20, 477, 501, 508.

E

- Echivalent general* — vezi *Bani, Aur*
- Economia bazată pe relația marfă-bani.* — 35, 36, 123, 232.

- Economie de credit.* — 123.
- Economie naturală.* — 123, 501, 502.

Economie politică

- istoricul ei. — 16—24.
- caracterul social al economiei politice burgheze. — 133, 208—210, 231—233, 344.
- economia politică clasică. — 16, 18, 22, 25, 92, 99.
- trecerea ei la economia vulgară. — 21, 25.
- revoluționarea de către Marx a economiei politice. — 8, 18, 23—24.
- aprecierea și critica teoriilor lui A. Smith. — 11, 17—20, 198—226, 231, 239, 260, 376—406, 426—427, 445, 454—457, 498—499.
- aprecierea și critica teoriilor lui D. Ricardo. — 17—20, 25, 26, 227—240, 312, 406—407.
- economia politică scolastică. — 44.
- vezi și *Mercantilism, Sistem monetar, Fiziocrația, Economie politică vulgară*
- Economie politică vulgară.* — 21, 25, 74—77, 388, 406, 407.
- teoria reproducției la Destutt de Tracy. — 503—511.

Gospodăria țărăneasca. — 143.

- gospodăria țărăneasca patriarhală. — 149.

Elemente de producție. — 32, 34, 36—39, 42, 79, 235, 405.

- modul în care se produce unirea lor. — 36, 38, 42.

Eliberarea țăranilor. — 39.*Esență și fenomen.* — 133, 155.*Ev mediu.* — 138, 142.*Exploatare a forței de muncă.* — 42.

- sporirea ei extensivă și intensivă. — 335, 370.

F

Fabrică. — 110, 111, 184.*Fabrici de bere.* — 130, 264.

- Iaux irais.* — 140, 144, 145, 157, 361.
- Fermier.* — 123, 198, 199, 249, 375—377, 387, 389.
- Fiziocrații.* — 209, 235—238, 376, 377—378, 394—396, 408, 519.
— despre capitalul productiv. — 198—200, 223.
— considerarea muncii agricole drept singura muncă productivă. — 224, 375.
— despre capitalul fix și cel circulant. — 198.
— despre crearea de plusvaloare. — 232, 237.
— despre circulația banilor. — 357.
— despre reproducție. — 209, 375, 376, 385.
- Fond de acumulare.* — 91, 92, 115.
— și fond de consum. — 534—538.
- Fond de amortizare.* — 190.
- Fond de asigurare pentru producție.* — 380.
- Fond bănesc de acumulare.* — 91, 92, 115.
- Fond bănesc de rezervă.* — 172, 180, 181, 186, 361, 363.
- Fond de consum.* — 156, 385, 409, 427, 528.
— și fond de acumulare. — 534—537.
— fond de consum individual. — 100, 148, 381, 455.
— fond de consum social. — 156, 381, 393.
- Fond de cumpărare.* — 81.
- Fond de muncă.* — 226.
- Fond de plată.* — 81.
- Fond de producție social.* — 156.
- Fond de reparații.* — 380.
- Fond de rezervă.* — 91, 92, 181, 268, 277, 343, 360.
- Forma bani.* — 48, 49, 52, 137, 144, 161.
- Forma-mariă.* — 44, 135—136, 137, 152—155, 216.
- Forma valorii.* — 63, 113, 161.
- Formațiuni social-economice*
— deosebirea dintre ele ca urmare a modului diferit în care se produce unirea dintre muncitorii și mijloacele de producție. — 42.
- Formele producției*
— sociale. — 42, 124.
— precapitaliste. — 42—43.
- Formula circuitului.* — 40, 114.
- Forță de muncă*
— socială. — 340.
— ca marfă. — 23, 25, 32, 36, 40, 42, 113, 122, 124, 174, 218, 367, 387 395—403, 432, 433, 460, 461, 466—467.
— condițiile cumpărării și vânzării ei. — 25, 35—37, 173, 174, 229, 282, 397 398, 402, 468.
- vezi și Piața muncii*
— valoarea forței de muncă. — 25, 32, 33, 35, 173, 174, 230, 237, 387, 390—391, 394—401, 404, 506.
— plata forței de muncă sub valoarea ei. — 506, 532.
— plata forței de muncă în condițiile sporirii exploatării. — 370.
— gradul de exploatare a forței de muncă. — 311, 312, 319.
— ca parte componentă a capitalului productiv. — 37, 42—43, 173, 174, 205—206, 217, 223, 224, 225, 234, 397, 401, 416, 433.
— și capital variabil. — 43, 173, 174, 218, 233, 234, 387, 394—397, 399, 413, 416, 459—469.
— și plusvaloare. — 43, 173, 175, 230 390, 391.
— și mijloace de producție. — 32, 33, 37—40, 42, 43, 402.
— separarea forței de muncă de mijloacele de producție. — 37—40.
— cererea de forță de muncă. — 125.
— combinarea socială a forței de muncă. — 371.
— reproducerea forței de muncă. — 25 38, 40, 41, 118, 124, 171, 174, 218, 230, 323, 394—400, 405, 435, 465, 466 470, 506.

Funcționari
— partea lor din plusvaloare. — 441, 477.

G

Germania. — 253.

Gospodărie privată. — 256, 257.

Gradul de exploatare a forței de muncă.
— 311, 312, 318, 319.

Grecia. — 502.

Guvern
— participarea sa la plusvaloare. — 441.

H

Hirtii de valoare. — 91.

I

India
— contabilitatea în obștiile hinduse. — 142.
— foamete. — 149, 250.
— formarea de stocuri. — 148.
— termenele anglo-indiene de plată a polițelor. — 265.

Industria casnică. — 254.

Industria comunicațiilor. — 60 ; vezi și *Industria transporturilor*

Industria minieră (extractivă). — 112, 205, 254.

Industria transporturilor. — 60, 61.
— particularitățile procesului ei de producție. — 61, 160.
— formula circuitului capitalului. — 61.
— și circulația mărfurilor. — 157, 158.
— și formarea valorii. — 158—160.

Intensificarea muncii. — 271, 335, 371.

Investiție de capital. — 200, 331.
— norma minimală de investiție de capital. — 271.
— Smith despre investiția de capital. — 200, 204—205.

Iobăgie. — 39, 117, 402, 501.

Ipoteci. — 247.

Ipoteză. — 428, 477—478, 480, 501.

I

Împrumuturi. — 329, 330.

Întreprindere (capitalistă). — 32—34, 114—115.

L

Legea valorii. — 25, 26, 159, 236.

M

Madagascar. — 149.

Manufactură. — 254.

Marea industrie. — 191, 194, 294.

..
Mărie

— dublul caracter al mărfii. — 35, 403.
— valoarea mărfii. — 44, 72—75, 386, 387, 391, 392, 400, 402, 403.
— dedublarea ei în marfă și bani. — 143—144, 370.
— condițiile transformării ei în capital-marfă. — 44, 45, 101—104.
— mărfurile sînt perisabile. — 135, 146—147.
— forța de muncă ca marfă. — 23, 33—38, 64, 113, 122—126, 394—399.

Masa de capital. — 258.

Masa de plusvaloare. — 312.

Mașină

— ca componentă fixă a capitalului productiv. — 217.
— ca capital-marfă. — 168, 220—222.
— transmiterea valorii lor asupra produsului. — 56—59, 171—172, 205, 206, 243, 244, 469—472.
— durata diferită a componentelor ei. — 180.
— reproducția și reinnoirea lor. — 178—180, 193, 243—244.
— influența crizelor asupra reinnoirii mașinilor. — 179.

- Maşinism* (maşini). — 149.
— reduc perioada de muncă. — 248.
— perfecţionarea detaliilor maşinilor-existente. — 181.
- Materiale auxiliare.* — 150, 167, 172, 206, 211, 212, 221, 244.
- Material de muncă.* — 150, 220, 228—229.
- Materie-capital.* — 371.
- Materii prime.* — 150, 167—173, 205, 206, 211, 221, 244.
- Mărirea valorii.* — 45, 402, 406.
- Mercantilism.* — 16, 65, 66, 106.
- Meserie* (meşteşug). — 109, 143.
- Meşteşuguri auxiliare.* — 254.
- Metale nobile.* — 43, 332, 336, 340, 359 ;
vezi şi *Aur*.
- Mijloc de muncă.* — 228—229, 236.
— sistemul vascular al producţiei. — 130.
— ca capital fix. — 167—170, 232—235, 238.
— ca componentă a capitalului constant. — 168, 169, 470.
— rolul lor în procesul de producţie şi în procesul de muncă. — 129, 165—171, 212—215, 232—234.
— transmiterea valorii lor asupra produsului. — 60, 130, 131, 165—169, 170—172, 230, 469.
— uzura sa fizică. — 166, 167, 170, 172, 177, 232, 470.
— uzura sa morală. — 178, 179.
- Mijloc de producţie.* — 165—170, 194.
— ca parte constitutivă a capitalului productiv. — 37, 39, 42, 43, 205—208, 221.
— ca capital fix. — 167, 169.
— formele materiale de existenţă ale capitalului constant. — 43, 149.
— rolul lor în procesul de producţie şi în procesul de muncă. — 165—171, 213—215, 237, 238.
— rolul lor în procesul de formare a valorii. — 129—132, 165—168.
— valoarea mijloacelor de producţie. — 79, 404.
— uzura lor fizică şi morală. — 194.
— cererea de mijloace de producţie. — 125, 126.
— producţia de mijloace de producţie (sectorul I al producţiei sociale) ; 381, 384, 385, 412, 441—444, 492 ; creşterea precumpănitoare a acestui sector. — 458.
— creşterea în permanenţă a mijloacelor de producţie ca premisă a dezvoltării forţei productive a muncii. — 149, 150.
— şi muncitori. — 38, 42.
— şi forţă de muncă. — 32, 33, 36—40, 42, 403.
- Mijloace de comunicaţie* — vezi *Mijloace de transport*
- Mijloace de consum.* — 167, 539.
— producţia de mijloace de consum (sectorul II al producţiei sociale). — 381—386, 412, 420 ; subîmpărţirea ei în producţia de mijloace de consum necesare şi în mijloace de consum de lux. — 420—428, 429—431, 432, 471—472.
vezi şi *Mijloace de subzistenţă, Articole de lux*
- Mijloace de subzistenţă*
— necesare. — 41, 125, 174, 353—356, 399, 420—425, 428.
— şi forma naturală a salariului. — 174, 231—234, 356—358.
— şi capitalul variabil. — 77—80, 118, 173—175, 347, 396—399.
— şi fondul social al consumului individual. — 141—142, 156, 381.
— şi valoarea forţei de muncă. — 396, 398—399.
— şi teoria „fondului de muncă”. — 226.
— şi teoria fiziocraţilor. — 223.
- Mijloace de transport.* — 167.
- Mijloace de transport*
— dezvoltarea lor în capitalism. — 136, 160, 263—265.
— şi formarea de stocuri. — 151, 152.
— şi timp de circulaţie. — 262—265.
- Mijlocitor.* — 478.

Mod de producție

- și mod de schimb. — 124.
 - mod de producție precapitalist. — 117, 118, 149.
 - *mod de producție capitalist*
 - dezvoltă forța productivă a muncii mai mult decât toate modurile de producție anterioare. — 148, 149.
 - contradicții în producția capitalistă. — 82, 83, 330, 331, 427, 428, 490.
 - și producția generală de mărfuri. — 117, 118, 123, 124.
 - economiștii burghezi despre modul de producție capitalist. — 453.
- vezi și *Sclavie, Comunism*.

Mod de schimb. — 123.

- și mod de producție. — 124.

Monopol

- al marilor capitaliști posesori de bani. — 114.
- asupra mijloacelor de producție și a banilor. — 440.

Muncă

- ca substanță a valorii. — 23, 25, 402.
 - munca însăși nu are valoare. — 26, 36.
 - dublul caracter al muncii. — 181, 392—393, 400.
 - muncă abstractă (creatoare de valoare). — 145, 393, 400, 447.
 - muncă concretă (utilă). — 393, 401, 447, 448, 450, 451.
 - muncă necesară. — 140, 401, 403, 445, 446, 449.
 - adițională. — 252.
 - supramuncă. — 16, 17, 19, 32, 35, 43, 61, 140, 400, 403, 445—446, 519.
 - muncă vie. — 25, 145, 159, 181, 233, 448.
 - muncă trecută. — 159.
 - muncă materializată. — 25, 145, 233, 234.
 - muncă productivă. — 130, 140.
 - muncă solidificată. — 405.
 - fiziocrații despre munca productivă. — 224, 375.
 - muncă neproductivă. — 138, 140, 144.
- vezi și *Muncă salariată*

Muncă de noapte. — 131, 251.**Muncă salariată.** — 41, 124, 130, 357—368.**Muncă sezonieră** (lucrări sezoniere). — 112, 276, 471, 503.**Muncă silită.** — 246, 403.**Muncitor**

- în producția aurului. — 352.
- în comerț. — 138—141.
- muncitor agricol. — 39, 124, 254, 376.
- muncitor care lucrează articole de lux. — 423, 425, 428, 429.
- muncitor independent. — 122, 403.
- muncitor productiv. — 387, 388, 392, 401—402.
- muncitor neproductiv. — 428.
- muncitor colectiv. — 461.
- ca mijloc de producție. — 38—39, 42.
- ca consumator. — 539—541.

Muncitor agricol. — 39, 124, 254, 376.**N****Natură**

- exploatarea substanțelor din natură și a forțelor naturii de către capital. — 370—371.
 - influența ei asupra procesului de producție și a procesului de muncă. — 251—253.
 - și uzura capitalului fix. — 178—179.
- Nivelul salariului.* — 227.

Noncapital. — 219.**Număr de rotații.** — 126, 161, 164, 193, 194, 278, 284, 317, 318.**O****Obiectul muncii.** — 130, 131, 158, 169, 205, 232—233, 251.**Obste.** — 117.

- în India. — 142.
- în Rusia. — 39.
- primitivă. — 501.

Olărit. — 251.**Organizare**

- a procesului de muncă. — 42, 62.
- a muncii sociale. — 371.

P

- Patriarhat.* — 213.
- Perioadă de circulație*
— și perioadă de muncă. — 280—295.
- Perioada de muncă.* — 241—250, 270, 331, 332, 372, 373.
— și ziua de muncă. — 243.
— și perioada de circulație. — 279—295.
— mijloace de a o prescurta. — 247—250.
— influența ei asupra mărimii capitalului avansat. — 270—295.
vezi și *Timp de muncă.*
- Perioadă de rotație* — vezi *Timp de rotație*
- Piață*
— piață de desfacere. — 136, 262—264, 267, 331, 502.
— suprasaturarea piețelor. — 271.
vezi și *Piața muncii, Piață financiară, Piață de mărfuri, Piață mondială.*
- Piață de desfacere.* — 44, 46, 48, 83, 125, 128, 160, 241, 262—264, 265—268, 331—333, 502.
- Piață de mărfuri.* — 31, 32, 47, 102, 123, 134, 135, 145, 146, 219, 220, 262, 303, 304.
- Piață de sclavi.* — 502.
- Piață financiară.* — 116, 295—298, 299—300, 305, 306, 329, 330, 332, 333, 336, 373.
- Piața linii.* — 267, 268.
- Piață mondială.* — 117, 264.
— influența ei asupra creșterii stocului de mărfuri. — 152.
- Piața muncii.* — 31, 32, 47, 125, 330, 331, 466, 467.
- Plusprodus.* — 19, 343, 497, 513—517, 519.
— în sectorul I al producției sociale ca bază reală a reproducției lărgite. — 518—522, 529—531.
- Plusvaloarc.* — 16, 17, 23, 43, 391, 402, 436.
— muncă neplătită solidificată. — 175, 405.
— excedent peste valoarea-marfă. — 404.
— plusvaloare absolută și plusvaloare relativă. — 24, 402.
— rata plusvalorii. — 310—318, 319, 320—322, 328.
 rata anuală a plusvalorii. — 308—323, 328.
— masa plusvalorii. — 310—314, 317—322, 328.
— legile plusvalorii. — 18, 312—315, 317.
— și salariul. — 390—393.
— ca venit. — 323, 392—393, 399, 401, 405, 438.
— transformarea plusvalorii în capital. — 84—87, 334—336, 339, 512, 525—527.
— realizarea plusvalorii. — 47, 71—72, 132, 134, 135, 336, 339, 354, 359, 364, 437—440.
— circulația plusvalorii. — 367.
— repartizarea plusvalorii. — 18, 348, 364, 387, 390, 440, 441, 477.
 repartizarea ei între diferite ramuri de activitate. — 228.
- Posibilitate și realitate* (virtual și efectiv). — 98—99, 100, 155, 412, 545.
- Preț*
— și salariu. — 353—356.
— preț de piață. — 306.
— urmările schimbării prețurilor asupra rotației capitalului. — 298—307, 331—332.
— schimbarea prețului și schimbarea valorii. — 306.
- Preț de producție.* — 228, 354.
- Proces de circulație.* — 120, 158, 231, 236, 245.
- Proces de muncă.* — 62, 207—210, 234.
— continuu și discontinuu. — 241—244, 266, 270.
— rolul mijloacelor de producție în procesul de muncă. — 212—215, 237, 238.
— întreruperea lui ca urmare a unor procese naturale. — 130, 251.

- Proces de producție.* — 241—248.
— durata sa diferită. — 241—243.
— întreruperi în procesul de producție. — 243, 294.
— și proces de circulație. — 366.
- Proces de reproducție.* — 100, 146.
- Procesul circuitului.* — 65, 107.
- Producerea de plusvaloare.* — 16, 33—36, 81, 85—86, 124, 145—146, 231—233, 314—316, 366, 402.
- Productivitate (forță productivă) a muncii.* — 79, 106, 149—151, 294, 335, 371, 521.
— metodele creșterii ei. — 89, 149, 335.
- Producție*
— producție socială. — 373.
— continuitatea producției. — 109—112, 149—152, 197, 261—273.
 continuitatea producției ca forță productivă a muncii. — 294.
— două sectoare ale producției sociale. — 384, 385, 412, 441—444, 492.
 sectorul I — 381, 384, 385, 412, 441—444, 492; creșterea precumpănitore a acestui sector. — 458.
 sectorul II — 381—386, 412, 419,; împărțirea sa în producția de mijloace de consum necesare și în producția de articole de lux. — 420—428, 430, 431, 465, 471—472.
— forme ale lărgirii scării producției. — 84, 85, 186, 335, 336, 515.
 lărgirea extensivă și intensivă a scării producției. — 180, 181, 335.
— și consum. — 81, 82, 83, 330, 427, 428.
— pentru satisfacerea propriilor nevoi. — 41, 148, 155.
— *producție capitalistă*
 premisele și condițiile ei de dezvoltare. — 40—42, 117, 118, 124, 358, 359, 405.
 cumpărarea și vânzarea forței de muncă cu condiția ei fundamentală. — 85, 368, 402—405.
 scopul ei determinant. — 63, 85, 86, 161, 366, 401—402, 526, 527; economia vulgară despre scopul producției capitaliste. — 74, 75.
 rolul capitalului bănesc în producția capitalistă. — 370, 372, 433, 501, 518, 521, 523.
- Producția de articole de lux.* — 423, 425, 427—429.
- Producția de aur.* — 55, 340—343, 350—353, 361, 492—496, 500, 502, 513, 514.
— formula circuitului capitalului la producția de aur. — 55, 61, 341.
— ține de sectorul I al producției sociale. — 493.
— în diferite țări. — 492, 493.
— suplimentară. — 361.
— plusvaloarea în producția de aur. — 341, 350—351, 513, 514, 546.
- Producția de mărfuri.* — 39, 41, 117, 118, 124.
— simplă. — 140—143.
— capitalistă. — 31, 32, 41—43, 81, 82, 118, 123, 124, 140, 141, 143, 145, 370.
 depășește toate epocile anterioare. — 42.
 ea destramă orice altă formă de producție mai veche. — 41, 42.
— Smith identifică producția de mărfuri cu producția de mărfuri capitalistă. — 405, 406.
- Producția de metal.* — 232—233, 492—493.
- Producția de stat.* — 117.
- Producția fierului.* — 252.
- Producția valorii.* — 145, 402.
- Produs.* — 60, 61, 144, 148, 152, 153, 212, 213, 217.
— fungibil și continuu. — 241—244, 266, 270.
— produsul social total. — 385, 425—427.
 cuprinde consumul productiv și pe cel individual. — 409.
 valoarea produsului social total. — 384, 410, 414, 420, 444—445, 447—453.
 forma naturală a produsului social total. — 410—412, 450—453.
 raportul dintre masa valorii și masa valorilor de întrebuințare ale produsului social total. — 412.
 împărțirea produsului social total. — 100, 411, 425—427, 536—538, 543.

- indicele de creștere a produsului social total. — 537, 538, 543.
- Produs-marfă.* — 104.
- Produs total* — vezi *Produs*
- Profit.* — 133, 354, 355.
— ca formă transformată a plusvalorii. — 16—18, 387, 390.
— profit mediu. — 26.
— Destutt de Tracy despre profit. — 503, 504, 507—511.
— Ricardo despre profit. — 18, 26, 236.
— Rodbertus despre profit. — 15, 17.
— Smith despre profit. — 16, 17, 203, 208, 210—213, 377—380, 386—390.
- Proprietar funciar.* — 16, 17, 39, 371, 387—391, 441, 477.
- Proprietate*
— asupra mijloacelor de producție. — 37, 38, 403, 440.
— proprietate în comun asupra pământului. — 39.
— proprietate funciară. — 25, 371.
- Proprietate funciară.* — 25, 371.
- Prosperitate.* — 271, 428, 429.
- R
- Rata acumulării.* — 527, 530—534, 538, 541—546.
- Rata profitului.* — 126, 239, 356, 546.
— egalizarea ratei generale a profitului. — 228.
- Raționalism.* — 99.
- Războiul civil din America.* — 149.
- Relația-capital.* — 38, 99.
- Relații de producție*
— reproducerea relațiilor de producție capitaliste. — 37—42, 118, 123—124, 396—399.
- Rentă*
— rentă funciară. — 441, 477, 509.
— ca formă transformată a plusvalorii. — 16—18, 387, 391.
— Smith și Ricardo despre rentă. — 16—18, 377—379, 386—389.
— Rodbertus despre rentă. — 15—17, 20, 24, 25.
- Rentă funciară* — vezi *Rentă*.
- Reparație și întreținere.* — 127, 181—190.
- Repartiție*
— a elementelor de producție. — 39, 402, 443, 444.
— a produsului social total. — 100, 411, 425—427.
— a plusvalorii. — 16, 228, 348, 364—365, 387, 390—391, 440, 441, 477.
- Reproducție.* — 366.
— istoricul elaborării de către Marx a teoriei reproducției și importanța ei. — 11—27, 31—32, 123—124, 162.
— condiție de existență a oricărei societăți. — 323.
— reproducție naturală. — 179, 181, 375.
— scopul reproducției capitaliste. — 162, 429.
— a relațiilor de producție capitaliste. — 39, 40, 409, 435.
— a forței de muncă și a clasei muncitoare. — 25, 37, 40—42, 124, 172, 174, 218, 230, 324, 395—399, 404, 427, 428, 433, 435, 464—465, 466, 470, 506.
— a capitalului individual. — 70—73, 107, 112, 113, 409, 512.
— a capitalului social. — 107, 111, 367—369, 409—412, 512.
— cuprinde consumul productiv și pe cel individual. — 409, 410.
— cuprinde o înlocuire de valoare și o înlocuire a formei materiale a produsului social total. — 410—411, 452.
— a capitalului fix. — 180, 192, 193, 413, 414, 470—492, 499, 517.
— a capitalului constant. — 415—419, 441—445, 449—453, 458.
— a capitalului variabil. — 415, 416, 418—421, 444—449, 457—470.
— a materialului bănesc. — 491—503.
— și comerț exterior. — 488, 490—493.
— și circulația banilor. — 415—419, 430—441, 459—472, 478, 498—501.
— și consum. — 430.

- și criză. — 428—430, 489—491, 518, 545.
- și teaurizare. — 471, 494, 495 ; vezi și *Acumularea capitalului*
- și stocul de mărfuri. — 155, 528, 529.
- *reproducție simplă*. — 339, 385.
 în cadrul producției capitaliste o ipoteză paradoxală. — 411, 412.
 un factor real al acumulării. — 412.
 schema reproducției simple. — 414, 415, 430, 534.
- schimbul între cele două sectoare ale producției sociale. — 414—419, 423—427, 432—441, 444—449, 433, 457, 461—492, 526.
- schimbul în cadrul sectorului I. — 415, 441—445.
- schimbul în cadrul sectorului II. — 414, 415, 420—431.
- condițiile echilibrului dintre ele și proporțiile necesare. — 415, 420, 425—428, 430, 444, 445, 476, 477, 486, 518, 519, 526, 533, 544.
- disproporții la reproducția simplă. — 411, 425, 476, 477, 489—491, 526—527.
- realizarea plusvalorii în condițiile reproducției simple. — 339, 414, 420, 427, 519—520.
- *reproducție lărgită*. — 105, 512—515 ; vezi și *Acumularea capitalului*
- reproducția simplă ca factorul ei real. — 412, 429, 533, 539, 544, 545.
- condiția trecerii de la reproducția simplă la reproducția lărgită. — 520, 529.
- plusprodusul din sectorul I al producției sociale ca baza ei materială. — 519—522, 530.
- prezentarea ei schematică. — 529—539, 541—547.
- schimbul între cele două sectoare ale producției sociale. — 517, 518, 525—528, 530—539, 541—547.
- schimbul în cadrul sectorului I. — 515—526.
- schimbul în cadrul sectorului II. — 531—538, 541—544.
- condițiile echilibrului dintre ele și proporțiile necesare. — 517, 518, 527—539, 541—546.
- disproporții în condițiile reproducției lărgite. — 527, 528, 542, 546.
- și compoziția organică a capitalului. — 534—539.
- condiționează creșterea cu precădere a producției mijloacelor de producție. — 458, 520.
- teoria reproducției lui Destutt de Tracy. — 503—511.
- fiziocrații despre reproducție. — 208, 375, 376, 385.
- Smith despre reproducție. — 376—379, 385, 427.
- critica teoriilor burgheze. — 431—461, 497, 499.
- Rezervă de bani*. — 92, 277, 417.
- Risipă*
- de forțe de producție în capitalism. — 181.
- a clasei capitaliștilor. — 427—428.
- Roma*. — 502.
- Rotația capitalului*. — 161—164, 192—197, 321, 366—368.
- calcularea ei. — 193, 195.
- rotația capitalului fix. — 126, 170—177, 192—194, 199, 291, 292, 309, 413, 414, 546.
- rotația capitalului productiv. — 171—176, 192.
- rotația capitalului variabil. — 309—333.
- rotația capitalului circulant. — 126, 172—177, 192, 193, 196, 197, 199, 244, 271, 272, 291—294, 308, 309, 333, 545—546.
- și circuitul capitalului. — 162, 163, 164, 366.
- factori care accelerează rotația capitalului. — 197.
- urmările schimbării prețurilor asupra rotației capitalului. — 299—307.
- economiștii despre rotația capitalului. — 162, 163, 195—198, 279.
- Rusia*. — 39, 117, 253.

S

Salariu

- ca formă a valorii forței de muncă. — 32, 35, 78, 174, 237, 387, 391, 399, 404.

- ca formă a venitului muncitorilor. — 381, 384, 386—388, 391, 392, 396—401, 404, 459—462, 468—470.
 - și ziua de muncă. — 540.
 - formele și termenele de plată a salariului. — 66, 173—174, 196, 229, 232, 237.
 - totodată titlu asupra muncii viitoare. — 79.
 - și acumularea de capital. — 90, 125—126, 329—332.
 - și capital variabil. — 66, 218, 230, 231, 341, 362, 363, 387, 393—397, 399, 404, 415, 416, 432, 433, 457—470.
 - și plusvaloarea. — 390—393.
 - și profit. — 353—356, 379.
 - și ciclul industrial. — 329—332, 428—429.
 - și circulația banilor. — 431, 433.
 - și intensificarea muncii. — 271, 336, 371.
 - nivelul salariului. — 532.
 - creșterea salariului. — 330, 353—356, 429.
 - reducerea salariului. — 541.
 - salariul nominal și salariul real. — 532.
 - Smith despre salariu. — 378—381, 388—389, 426—427.
 - Destutt de Tracy despre salariu. — 503—511.
- Sclavie.* — 38, 117, 407, 501, 502.
- Scofia.* — 123, 378.
- Schimb.*
- ca o condiție necesară a transformării produsului în marfă. — 40, 149.
 - și apariția banilor. — 23, 369—370.
 - deosebirea dintre schimbul de produse și circulația de mărfuri simplă. — 158, 431, 472.
 - între cele două sectoare și în cadrul celor două sectoare ale producției sociale; vezi *Reproducție simplă și Reproducție lărgită*
- Schimb de produse.* — 158, 431, 472.
- Schimbări ale valorii.* — 79, 112—117, 299, 300, 306, 307, 428.
- Semifabricate.* — 224.
- Semne ale valorii.* — 120, 337.
- Silvicultura*
- în condițiile producției în comun. — 256.
 - distrugerea pădurilor în capitalism. — 257.
 - timp de producție și timp de muncă în silvicultură. — 251.
- Sistem întemeiat pe dependență personală.* — 501.
- Sistemul muncii salariate.* — 501.
- Sistem monetar.* — 67.
- Socialism de stat.* — 17.
- Socialism utopic.* — 20, 23.
- Societate pe acțiuni.* — 246, 383, 453, 499.
- Solduri.* — 120, 475.
- Speculă.* — 113, 154, 247, 267, 268, 330, 336, 355.
- Stagnarea circulației.* — 84, 153, 154, 156, 157.
- Statul incașilor.* — 129, 158.
- Statele Unite ale Americii.* — 149, 492, 502, 539—541.
- Stoc (formarea de stocuri).* — 145—152.
- propriu tuturor orânduirilor sociale. — 153.
 - în modurile de producție precapitaliste. — 148.
 - diferitele sale forme. — 147, 148.
 - schimbarea formei stocului. — 148—153.
 - stoc productiv. — 116, 129, 130, 148—152, 156, 197, 257, 258, 267, 268, 276, 277, 294, 295, 301—305, 470.
 - Smith despre stoc. — 148, 149.
 - vezi și *Stoc de mărfuri.*
- Stoc de mărfuri.* — 145—157, 303—306.
- cheltuieli necesitate de formarea și păstrarea stocului de mărfuri. — 146, 148, 152, 154, 156.

- condițiile creșterii sale. — 152—157.
 — condiție a circulației mărfurilor. — 154, 156.
 — și reproducție. — 156, 529.
- Substanța valorii.* — 23, 402.
- Sumă de valoare.* — 458, 483.
- Supramuncă.* — 16, 19, 32, 35, 43, 400, 403, 445, 520.
 — în comerț. — 140.
 — în industria transporturilor. — 61—63.
- Suprapopulație, relativă.* — 330, 331, 429, 524, 538.
 — latentă. — 330.
- Supraproducție.* — 331, 333.
 — în capitalism. — 475, 490, 491, 526, 527, 545.
 — necesară. — 186.
 — relativă. — 491.
 — economiștii despre supraproducție. — 81, 82.
- §
- Școala liberului schimb.* — 517.
- Știință*
 — folosirea progreselor ei de către capital. — 371.
 — folosirea ei în producție. — 130—132, 159—160.
- T
- „Tabloul economic” (Tableau économique).* — 106, 199, 236, 357, 375, 386.
- Tehnică.* — 42, 62.
- Teoria abstenenței.* — 458.
- Teoria plusvalorii.*
 — a lui Marx. — 8, 15, 18, 21—25.
 — a mercanțiștilor. — 16.
 — a fiziocraților. — 231—232, 237.
 — a lui Ricardo. — 18—20, 230, 231, 236.
 — a lui Rodbertus. — 15—20, 24.
 — a lui Smith. — 16—19, 208—210.
- Teoria valorii.* — 18, 23.
- Termen de plată.* — 196, 198, 265, 266.
- Tezaurizare.* — 84, 190, 336.
 — în cadrul producției de mărfuri simple. — 90, 515, 516.
 — și producție capitalistă. — 358, 359, 364, 495, 515, 516.
 — și reproducție capitalistă. — 471, 494, 495.
 — și acumularea capitalului. — 85, 90, 128, 512—515, 519, 521, 547.
- Timp de circulație.* — 129, 260—269.
 — ca o parte a timpului de rotație. — 133, 161, 163, 238, 244, 245, 261.
 — și timp de producție. — 129, 132, 133, 270, 271, 274—280.
 — timpul de vânzare ca parte a timpului de circulație. — 133—142, 261—267.
 — timpul de cumpărare ca parte a timpului de circulație. — 133—142, 264, 266—269.
 — influența sa asupra rotației capitalului și a mărimii capitalului avansat. — 270—280, 291, 296—297, 300—305.
- Timp de cumpărare.* — 133—143, 265—269.
- Timp de muncă*
 — și timp de producție. — 129—133, 251—259, 270.
 — limitarea și prelungirea timpului de muncă. — 271.
- Timp de producție.* — 129, 132.
 — ca parte a timpului de rotație. — 133, 161, 163, 244, 245, 261.
 — și timp de muncă. — 129—132, 251—260, 270, 277.
 — și timp de circulație. — 129, 133, 139, 270, 271, 274—280.
 — reducerea artificială a timpului de producție. — 252.

- și mărimea capitalului avansat. — 242—250, 252—259, 270—272, 276—280, 291—294.
- Timp de rotație.* — 133, 161—164, 193, 194.
- suma dintre timpul de producție și timpul de circulație. — 161, 164, 244, 245, 261.
- al capitalului fix. — 193, 194, 199, 254.
- al capitalului circulant. — 199, 253, 254, 333.
- cauzele duratei sale diferite. — 164, 242, 243—245, 247—250, 252—261, 331.
- influența timpului de rotație asupra mărimii capitalului avansat. — 270—307.
- Timp de vânzare.* — 133—144, 261—267.
- Titluri de stat.* — 364.
- Trade-unionuri.* — 355.
- Trucksystem.* — 532, 540.
- T
- Țărănime.* — 249, 250, 254.
- micii agricultori (micii țărani). — 123, 249.
- U
- Unitate*
- a procesului de producție cu procesul de circulație. — 107.
- a celor trei forme ale circuitului capitalului. — 108, 111—113, 142, 268—269.
- Unitatea circuitelor.* — 111.
- V
- Valoare.* — 23, 45, 112, 113, 147.
- conservarea valorii. — 148.
- transformarea formei valorii. — 134—139, 143, 144, 146, 147.
- existența independentă a valorii. — 112, 113.
- valoarea produsului social total. — 384, 410—414, 419, 444, 449—453.
- Bailey despre valoare. — 113.
- Ricardo despre valoare. — 18, 23, 25, 236.
- vezi și *Valoare-marfă*
- Valoare-capital.* — 74, 75, 77, 82, 462. — avansată. — 104.
- Valoare-capital constantă.* — 169, 402.
- Valoare-capital variabilă.* — 447, 448.
- Valoare de înlocuire.* — 326.
- Valoare de întrebuițare.* — 147.
- a mijloacelor de producție. — 95, 131.
- și timpul de circulație a mărfurilor. — 136.
- și producția capitalistă. — 74—75.
- Valoarea de schimb.* — 61, 113, 135, 155.
- Valoarea-marfă.* — 384—389, 391, 392, 399—404, 409.
- componentele ei. — 400—405.
- Ricardo despre valoarea-marfă. — 406, 407.
- Smith despre valoarea-marfă. — 386—394, 399—402, 404—407, 445.
- Valoare nou creată (Valoare nou produsă).* — 391—394, 398, 427, 444, 446, 448—449, 458.
- Valoare utilă.* — 258.
- Valoarea produsului.* — 43, 166, 167, 339, 410, 411, 413, 446—457.
- și valoarea nou creată. — 392—393, 450, 458.
- Venit*
- plusvaloarea ca venit. — 323, 392—393, 399, 401, 405, 438.
- venitul muncitorului și al clasei muncitoare. — 381, 386—391, 392, 393, 394—401, 405, 459—462, 465, 468, 469.
- venitul capitalistului și al clasei capitaliștilor. — 73—77, 388, 390, 396, 399, 401, 404.
- venitul celorlalte pături ale popu-

- lației. — 347, 384, 387—389, 391—392.
- Destutt de Tracy despre venit. — 503—511.
- Ricardo despre venit. — 405, 406.
- Smith despre venit. — 378—390, 397—400, 401, 405, 406.
- Vilă de muncă.* — 168, 170, 211, 214, 389.
- Viteza de rotație.* — 243.
- Z**
- Zi de munca*
- unitatea naturală de măsură pentru funcționarea forței de muncă. — 164.
- zi de muncă socială. — 444—450, 452, 453.
- împărțirea ei în muncă necesară și supramuncă. — 444, 445—446.
- și intensitatea muncii. — 335.
- și perioada de muncă. — 243.

Tablou de greutate, măsuri și monede

Greutăți

Tonă (ton) = 20 hundredweights	1 016,05 kg
Pfund = 16 uncii	453,592 g
Uncie	28,349 g

Măsuri de lungime

Mila engleză (British mile)	1 609,329 m
Verstă (veche unitate de lungime)	1 066,780 m

Monede

Lira sterlină (pound sterling, £) = 20 șilingi	20,43 mărci
Șiling (shilling, sh) = 12 pence	1,02 mărci
Penny (penny, pence, d) = 4 Farthingi	8,51 pfeningi
Farthing = $\frac{1}{4}$ penny	2,12 pfeningi
Dolar (dollar \$) = 100 cenți	4,20 mărci
Franc (franc, fr.) = 100 centime	80 pfeningi
Taler (monedă prusiană pînă în 1873) = 30 groși de argint.	3,00 mărci

★ Calcularea în mărci și pfeningi se raportează la anul 1871 (1 marcă = 1 2790 kg aur fin). — *Nota trad.*

Cuprins

<i>Friedrich Engels</i> . Prefață	7
<i>Friedrich Engels</i> . Prefață la ediția a doua	26

CARTEA A DOUA
PROCESUL DE CIRCULAȚIE A CAPITALULUI

SECȚIUNEA ÎNTII

*Metamorfozele capitalului
și circuitul lor*

Capitolul întâi. <i>Circuitul capitalului bănesc</i>	31
I. Stadiul întâi. B—M	32
II. Stadiul al doilea. Funcția capitalului productiv	40
III. Stadiul al treilea. $M'—B'$	44
IV. Circuitul total	55
Capitolul doi. <i>Circuitul capitalului productiv</i>	70
I. Reproducția simplă	71
II. Acumularea și reproducția pe scară lărgită	84
III. Acumularea banilor	89
IV. Fondul de rezervă	91
Capitolul trei. <i>Circuitul capitalului-marfă</i>	93
Capitolul patru. <i>Cele trei figuri ale procesului circuitului</i>	107
Capitolul cinci. <i>Timpul de circulație</i>	129
Capitolul șase. <i>Cheltuielile de circulație</i>	137
I. Cheltuieli de circulație propriu-zise	137
1. Timp de cumpărare și de vânzare	137
2. Contabilitate	141
3. Bani	144

II. Cheltuieli de păstrare	145
1. Formarea de stocuri în general	145
2. Stoc de mărfuri propriu-zis	152
III. Cheltuieli de transport	157

SECȚIUNEA A DOUA

Rotația capitalului

Capitolul șapte. <i>Timp de rotație și număr de rotații</i>	161
Capitolul opt. <i>Capital fix și capital circulant</i>	165
I. Deosebirile formei	165
II. Componente, înlocuire, reparații, acumulare de capital fix	177
Capitolul nouă. <i>Rotația totală a capitalului avansat. Ciclurile de rotație</i>	192
Capitolul zece. <i>Teorii asupra capitalului fix și asupra celui circulant. Fiziocrații și Adam Smith</i>	198
Capitolul unsprezece. <i>Teorii asupra capitalului fix și asupra celui circulant. Ricardo</i>	227
Capitolul doisprezece. <i>Perioada de muncă</i>	241
Capitolul treisprezece. <i>Timpul de producție</i>	251
Capitolul paisprezece. <i>Timpul de circulație</i>	261
Capitolul cincisprezece. <i>Influența timpului de rotație asupra mărimii capitalului avansat</i>	270
I. Perioada de muncă este egală cu perioada de circulație .	280
II. Perioada de muncă este mai mare decât perioada de circulație	284
III. Perioada de muncă este mai mică decât perioada de circulație'	288
IV. Concluzii	293
V. Urmările schimbării prețurilor	299
Capitolul șaisprezece. <i>Rotația capitalului variabil</i>	308
I. Rata anuală a plusvalorii	308
II. Rotația capitalului variabil individual	322
III. Rotația capitalului variabil privită din punct de vedere social	327
Capitolul șaptesprezece. <i>Circulația plusvalorii</i>	334
I. Reproducția simplă	339
II. Acumularea și reproducția lărgită	359

SECȚIUNEA A TREIA

*Reproducția și circulația capitalului
social total*

Capitolul optsprezece. <i>Introducere</i>	366
I. Obiectul analizei	366
II. Rolul capitalului bănesc	369
Capitolul nouăsprezece. <i>Prezentări anterioare ale problemei</i>	375
I. Fiziocrații	375
II. Adam Smith	378
1. Punctele de vedere generale ale lui Smith	378
2. Descompunerea valorii de schimb în $v + p$ la Smith	386
3. Partea constantă a capitalului	389
4. Capitalul și venitul la A. Smith	394
5. Rezumat	401
III. Economistii de mai târziu	406
Capitolul douăzeci. <i>Reproducția simplă</i>	409
I. Modul de a pune problema	409
II. Cele două sectoare ale producției sociale	412
III. Schimbul dintre cele două sectoare : $I_{(v+p)}$ contra II.	415
IV. Schimbul în cadrul sectorului II. Mijloace de subsistență necesare și obiecte de lux	420
V. Mijlocirea schimbului prin circulația banilor	430
VI. Capitalul constant al sectorului I	441
VII. Capitalul variabil și plusvaloarea în ambele sectoare	444
VIII. Capitalul constant în ambele sectoare	448
IX. Privire retrospectivă asupra lui A. Smith, Storch și Ramsay	453
X. Capital și venit : capital variabil și salariu	457
XI. Înlocuirea capitalului fix	469
XII. Reproducția materialului bănesc	491
XIII. Teoria reproducției la Destutt de Tracy	503
Capitolul douăzeci și unu. <i>Acumularea și reproducția lărgită</i>	512
I. Acumularea în sectorul I	515
1. Formarea tezaurului	515
2. Capitalul constant adițional	519
3. Capitalul variabil adițional	524
II. Acumularea în sectorul II	525
III. Prezentarea schematică a acumulării	529
1. Primul exemplu	534
2. Al doilea exemplu	538
3. Schimbul lui II_c în caz de acumulare	544
IV. Observații suplimentare	546

Indici și adnotări

Citate în limbi străine	548
Adnotări	550
Indice bibliografic	556
Indice de lucrări citate, apărute și în limba română	562
Indice de nume	563
Indice de materii	568
Tablou de greutate, măsuri și monede	588

Ilustrații

Coperta primei ediții a volumului al II-lea al „Capitalului”	9
O pagină a manuscrisului lui Marx din volumul al II-lea al „Capitalului”	53
O pagină a manuscrisului redactat și transcris de Engels din volumul al II-lea al „Capitalului”	57

Dat la cules 06.05.1967. Bun de tipar 1.03.1967.
 Apărut 1967. Hârtie scris I A de 63 g/m². Format
 600×920/16. Coli editoriale 40,19. Coli de tipar 37.
 C.Z. pentru biblioteci 3 C 11=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 6153 70 300 la
 Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața
 Scintei nr. 1, București — Republica Socialistă
 România.

